

Sintaksa imperativnih rečenica u hrvatskoglagojskim neliturgijskim zbornicima

Galić, Josip

Doctoral thesis / Disertacija

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:234123>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Josip Galić

**SINTAKSA IMPERATIVNIH REČENICA
U HRVATSKOGLAGOLJSKIM
NELITURGIJSKIM ZBORNICIMA**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Josip Galić

**SINTAKSA IMPERATIVNIH REČENICA
U HRVATSKOGLAGOLJSKIM
NELITURGIJSKIM ZBORNICIMA**

DOKTORSKI RAD

Mentor:
dr. sc. Milan Mihaljević

Zagreb, 2019.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Josip Galić

**THE SYNTAX OF IMPERATIVES
IN CROATIAN GLAGOLITIC
NON-LITURGICAL MISCELLANIES**

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Milan Mihaljević, PhD

Zagreb, 2019.

ZAHVALE

Zahvaljujem profesoru Milanu Mihaljeviću na savjesnome mentoriranju i svim savjetima kojima je unaprijedio ovaj rad. Zahvaljujem mu i na poticajnim i uvijek ugodnim lingvističkim i nelingvističkim razgovorima, na višegodišnjem praćenju mojega znanstvenog rada i na utjecajima na moja lingvistička usmjerenja.

Profesoru Josipu Liscu zahvalan sam što me je izabrao za svojega asistenta i time mi omogućio profesionalno bavljenje lingvistikom. Zahvaljujem mu i što me je uključio u rad na istraživačkome projektu Hrvatske zaklade za znanost "Dijalektološka i jezičnopovijesna istraživanja hrvatskoga jezika", u okviru kojega je nastala ova disertacija.

U pribavljanju nedostupne literature, neobjavljenih radova i transliteracija ili u stručnim pitanjima imao sam pomoć Miloja Despića, Mare Frascarelli, Irene Galić Bešker, Eveline Grozdanove, Katarine Lozić Knezović, Frane Malenice, Davida Medeirosa, Ante Periše, Johannesa Reinharta, Patricije Marije Serbac, Lucije Turkalj, Joze Vele, Ivice Vigata i Raffaele Zanuttini. Svima im najsrdačnije zahvaljujem na svakom trenutku koji su potrošili kako bi mi pomogli. Vodstvima HAZU-a i Staroslavenskoga instituta zahvaljujem što su mi omogućili pristup zbirkama glagoljskih tekstova.

Ovoga rada ne bi bilo da nije bilo podrške moje obitelji. Supruzi Ireni zahvaljujem na razumijevanju za moja prečesta fizička i mentalna odsustva, na strpljivosti i slušanju mojih stručnih dvojbi koje su se javljale tijekom istraživanja. Pokojnomu ocu Marku i majci Anđelki zahvalan sam na odgoju i na naporima koje su uložili kako bih se mogao bezbrižno školovati. Bratu Ivanu zahvaljujem što me uvijek nesebično podupirao tijekom studija i s radošću mi pomagao u čemu god je mogao.

PODATCI O MENTORU

Dr. sc. Milan Mihaljević znanstveni je savjetnik Staroslavenskoga instituta u Zagrebu. Godine 1978. završio je studij opće lingvistike i filozofije na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Na istoj je ustanovi magistrirao 1981. g. radom *Odnos sintakse i semantike u lingvističkoj teoriji Noama Chomskoga* i doktorirao 1985. g. radom *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*. U Staroslavenskome je institutu zaposlen od 1979. g., najprije u zvanju asistenta (1979. – 1981.), potom u zvanjima znanstvenoga asistenta (1981. – 1985.), znanstvenoga suradnika (1985. – 1991.), višega znanstvenog suradnika (1991. 1999.) i znanstvenoga savjetnika (od 1999.; od 2006. u trajnome zvanju). Akademске godine 1985./1986. kao dobitnik međunarodne Herderove stipendije usavršavao se na Institutu za slavistiku Sveučilišta u Beču kod Františka Václava Mareša i Radoslava Katičića. Kao vanjski suradnik predavao je na filozofskim fakultetima u Puli, Splitu i Zagrebu. Bio je voditelj znanstvenih projekata "Istraživanje hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika" (1991. – 2002.) i "Gramatika hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika" (2002. – 2013.), a od 2014. g. voditelj je Znanstvenoga centra izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo.

Znanstveni su mu interesi hrvatski crkvenoslavenski jezik, slavenska poredbena gramatika, suvremeni hrvatski jezik i opća lingvistika. Objavio je sedam monografija i mnoštvo znanstvenih radova. Priredio je gramatiku hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika (*Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, 2014.), u kojoj je napisao više poglavlja. Sudjelovao je na nizu znanstvenih skupova u Hrvatskoj i inozemstvu. Od 2010. g. član je suradnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Član je uredništva časopisa *Slovo*, *Suvremena lingvistika*, *Jezikoslovlje*, *Slověne* i *Makedonski jezik*. Sudjelovao je u organizaciji više znanstvenih skupova. Nekoliko je puta nagrađen za svoj znanstveni rad. Godine 2003. dobio je Nagradu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za knjigu *Slavenska poredbena gramatika. 1. dio: Uvod i fonologija*. Godine 2015. dobio je Državnu nagradu za znanost i nagradu "Adolfo Veber Tkalčević".

SAŽETAK

Sintaksa imperativnih rečenica u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima

U radu se u okvirima minimalističkoga i kartografskoga istraživačkoga programa opisuju sintaktičke osobitosti imperativnih rečenica u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima. Zbog težnje da se analizom obuhvate kodeksi ispisani jezikom u kojem se miješaju hrvatski crkvenoslavenski i hrvatski jezik (pretežno) čakavskih obilježja korpus na kojem je provedeno istraživanje ograničen je na neliturgijske zbornike nastale od kraja 14. do početka 17. stoljeća. Analizira se strukturiranost imperativnih rečenica, položaj pravih i zamjenskih imperativa u rečeničnoj strukturi, odnosi na lijevome rečeničnom rubu, imperativni subjekti, negirane imperativne konstrukcije i umetanje pravih imperativa. U analizi se polazi od pretpostavke da je direktivna snaga u imperativnim rečenicama kodirana u specijaliziranome elementu koji se nalazi na položaju glave Force⁰. Dokazuje se da je u jeziku neliturgijskih zbornika njezino aktiviranje rezultat dalekometnoga odnosa sročnosti između imperativnih glagola i imperativnoga operatora koji se nalazi na tome položaju. Na tragu modalnih pristupa imperativima pretpostavlja se da je u imperativnim rečenicama na položaju glave Fin⁰ kodirano modalno obilježje te da ono (upareno s EPP-obilježjem) na taj položaj privlači prave imperativne i modalne čestice *da* i *neka* u zamjenskim imperativima. Na temelju činjenice da su u zbornicima kao imperativni subjekti potvrđene skupine s obilježjima prvoga i (osobito) trećega lica odbacuje se uvriježena tvrdnja u generativnoj literaturi da je imperativnim rečenicama usmjerenost na adresata inherentna. Kompatibilnost pravih imperativa i negativnoga obilježivača povezuje se s klitičkim karakterom potonjega. Pokazuje se da u negiranju pravih imperativa u jeziku neliturgijskih zbornika nema vidskih ograničenja kakva postoje u većini suvremenih slavenskih jezika. Među analiziranim zbornicima nisu uočene apsolutne razlike u pogledu sintaktičkih osobitosti imperativnih rečenica. Uočava se ipak da su zamjenski imperativi s česticom *neka* češće nego drugdje potvrđeni u tekstovima u čijem je jeziku crkvenoslavenska sastavnica marginalno zastupljena te da je umetanje pravih imperativa, inače svojstveno nekim suvremenim kajkavskim govorima, najčešće zabilježeno u neliturgijskim zbornicima nastalim na kontaktnome čakavsko-kajkavskome području.

Ključne riječi: sintaksa, imperativne rečenice, hrvatskoglagoljski neliturgijski zbornici, čakavsko-crkvenoslavenski amalgam, hrvatski jezik, hrvatski crkvenoslavenski jezik, generativna gramatika, minimalizam, kartografija, rečenični tipovi

ABSTRACT

The Syntax of Imperatives in Croatian Glagolitic Non-liturgical Miscellanies

In this dissertation, syntactic features of imperative clauses in Croatian Glagolitic non-liturgical miscellanies are described within the Minimalist (Chomsky 1993, 1995, 2000, 2001, 2008) and Cartographic framework (Cinque i Rizzi 2010; Rizzi 1997, 2013a, 2013b; Rizzi i Cinque 2016, Shlonsky 2010), two contemporary descendants of the Principles and Parameters theory. Since the aim to analyze the codices written in the so-called Čakavian-Church Slavonic amalgam – i.e. the idiom in which the Croatian Church Slavonic and Croatian (Čakavian) elements are mixed in different proportions, depending on different factors (e.g. the education and the attitude of the writer, the nature of the text, the age of the codex, the type of the template from which the text was transcribed etc.) – the corpus on which the research is conducted is limited to the non-liturgical miscellanies written from the end of the 14th to the beginning of the 17th century.

The following problems are analyzed: structure of imperative clauses, position of true and suppletive imperatives in the clause structure, left periphery of imperative clauses, imperative subjects, negated imperative constructions and embedding of true imperatives. As in other languages, the imperative forms in the language of Croatian Glagolitic non-liturgical miscellanies can be divided into true and suppletive ones. True imperatives are attested in all three persons of all three numbers (singular, dual, plural), with second and third person forms being formally identical in all three numbers. Among the suppletive imperatives, periphrases '*da* + present' are most frequently attested. Periphrases '*neka* + present' are less frequent in the corpus and their realization in the texts is a result of the influence of Croatian (Čakavian) organic idioms. Both periphrases with the particle *da* and the periphrases with the particle *neka* are by far the most frequently attested in the third person, while they are much less frequent in the first and (especially) second person. Infinitives and perfective present forms used imperatively are marginally attested in the corpus. They occur almost exclusively in the contexts in which their use was motivated by the (Greek and/or Latin) templates.

The starting assumption in the syntactic analyses is that the sentential force is encoded in the specialized element, which, according to Rizzi's (1997) model of split CP-domain, is located in Force⁰. It is shown that in the language of Croatian Glagolitic non-liturgical miscellanies the sentential force is not activated by the movement of true or suppletive imperatives to Force⁰, but arises from the Long-Distance Agreement between imperative verbs and the directive/imperative operator located in that position (cf. Cormany 2013). Based on the

fact that imperative verbs in non-liturgical miscellanies are attested in various non-directive uses (e.g. in greetings, in conditional, final, consecutive, concessive clauses etc.), this work rejects the very common claim in the generative literature that imperative morphology (or some other abstract feature connected with imperatives) and directivity are encoded in the same position in the clause structure (cf. Medeiros 2015). Drawing on the modal approaches to imperatives (cf. Kaufmann 2012; Isac 2015), it is assumed that the (uninterpretable) modal feature is encoded in the lowest head (Fin^0) in the split CP-domain of imperative clauses (cf. Roussou 2000) and that (paired with the so called EPP-feature) it attracts true imperatives (which enter the derivation with interpretable modal feature) and/or modal particles *da* and *neka* of suppletive imperatives.

It is shown that focalized, topicalized, and left-dislocated constituents can appear in the left periphery of the imperative clauses in the language of the Croatian Glagolitic non-liturgical miscellanies. The latter can be associated with three different phenomena: Clitic Left Dislocation (CLLD), Hanging Topic Left Dislocation (HTLD) and Contrastive Left Dislocation (CLD). In CLLD, the dislocated constituent is resumed with the clitic resumptive element, while in HTLD and CLD the resumptive element has a tonic nature. It is assumed that the dislocated constituents are situated in the specifier position of the LDP projection (Miškeljin 2016), located between TopP and ForceP in the left periphery (CP-domain). On the basis of the criterion of case agreement between the dislocated and resumptive elements and the possibility of reconstruction effects, it is assumed that CLD is derived by movement of the left-dislocated constituent from the clause-internal position to SpecLDP (with the resumptive element as a lexicalized lower copy of the moved constituent), while in CLLD and HTLD the left-dislocated constituents are base-generated in that position. It is argued that topicalized and focalized constituents are placed in the specifier positions of TopP (which is recursive) and FocP, respectively, and that their realization in these positions results from movement from the clause-internal position.

It is shown that the vocative expressions can not be analyzed as subjects of imperative clauses (with the 2nd person verb). Several facts show that the vocative analysis is not on the right track: (i) vocative expressions can occur simultaneously with the prototypical syntactic subjects of imperative clauses with the 2nd person verb; (ii) vocative expressions can not host clitics, while prototypical syntactic subjects can; (iii) in imperative clauses anaphors (as elements which have to be anteceded in their syntactic domain, i.e. in the clause in which they occur) can occur independently of the existence of vocative expressions. The fact that NPs with

inherent first and (especially) third person features are attested as imperative subjects in non-liturgical miscellanies confirms the validity of Medeiros's (2013: 105) claim that, contrary to the usual opinion in the generative literature, "addressee-orientation should not be considered a property inherent to imperatives, but rather (...) a language-specific, morpho-syntactic property of imperatives". The attestation of imperative subjects in all three persons is explained by the assumption that the imperative T^0 in the language of Croatian Glagolitic non-liturgical miscellanies is endowed with φ -features inherited from the CP-domain (cf. Medeiros 2015). Hence, imperative subjects can Case- and φ -Agree with T^0 and are not forced to do that with another head which contains interpretable second person feature, as is usually assumed in languages which permit only second person imperative subjects (cf. Bennis 2007; Zanuttini 2008; Medeiros 2015; Isac 2015 etc.). Since syntactic subjects are well-attested in the postverbal position (not only in imperative clauses), it is assumed that the subject gets the Case feature *in situ*, i.e. by Long-Distance Agreement with T^0 from the position in which it enters the derivation (SpecvP), and that its movement to higher positions results from discourse-pragmatic reasons.

It is argued that the negative marker in the language of Croatian Glagolitic non-liturgical miscellanies (as in other Slavic languages) is a clitic and its compatibility with true imperatives is explained by virtue of this. The clitic status of the negative marker is supported by the fact that other clitics cannot occur between the negative marker and the verb and the possibility of the negative marker and the verb moving together in the clause structure (e.g. in *yes/no*-questions). Following the analyses proposed in Bošković (2002) and Isac (2015), it is assumed that the negative marker merges in SpecNegP and is left-adjoined to the verb after it moves to the position from which it *c*-commands the negation. Periphrastic negated imperatives are not particularly frequent in the corpus. Among the attested examples, those with the verb *hotěti* are most frequent. Periphrases with the verb *moći* are attested very rarely, while there is only one example with the verb *brěći*. Periphrases with the verb *směti*, represent a novelty in terms of the situation in the Croatian Church Slavonic liturgical codices, and these are mostly attested in the *Rule of Saint Benedict (Regula svetoga Benedikta)*. Departure from the situation attested in the liturgical codices is also manifested in the fact that periphrastic negated imperatives in non-liturgical miscellanies occur beyond the second person and independently of the Latin periphrases '*noli/nolite* + infinitive'. It is shown that there are no aspectual constraints in the negated imperative constructions in the non-liturgical miscellanies (which exists in most contemporary Slavic languages), i.e. that negative imperatives are possible with both imperfective and perfective verbs.

In the non-liturgical miscellanies, true imperatives can occur in complement clauses and nonrestrictive relative clauses. According to Cinque's (2013) criteria, nonrestrictives with true imperatives show typical properties of the nonintegrated type of nonrestrictive relative clauses. They are illocutionary independent, they don't have to be adjacent to their external head, their internal head can be retained, they don't necessarily take nominal antecedents etc. It is argued that the true imperatives in complement contexts can be analyzed as cases of proper syntactic embedding, i.e. that their realization in syntactically dependent clauses cannot (always) be analyzed as (semi-)direct speech. In the examples in which true imperatives with second person features are attested in complement clauses, actual context and reported context always agree in all relevant parameters (speaker, addressee, tense), which suggests that the embedding in these examples is semantically vacuous (Kaufmann 2012).

The absolute differences regarding syntactic features of imperative clauses are not found among the analyzed non-liturgical miscellanies. However, it is noteworthy that suppletive imperatives with the particle *neka* are mostly attested in texts in which the Church Slavonic component is marginally present (or completely absent) and that the embedding of true imperatives, otherwise typical of some modern Kajkavian local dialects, is most frequently attested in the non-liturgical miscellanies written in the area of the Čakavian-Kajkavian contact – the *Vinodol miscellany* (*Vinodolski zbornik*), the *Petris' miscellany* (*Petrisov zbornik*) and the *Tkon miscellany* (*Tkonski zbornik*).

Keywords: syntax, imperative clauses, Croatian Glagolitic non-liturgical miscellanies, Čakavian-Church-Slavonic amalgam, Croatian, Croatian Church Slavonic, generative grammar, Minimalist Program, Cartography, clause types

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. IMPERATIVNE REČENICE	7
2.1. Imperativne rečenice i sporedni rečenični tipovi.....	10
2.2. Funkcionalna heterogenost imperativnih rečenica	19
2.3. Modalni pristup.....	23
2.3.1. Teorija modalnosti Angelike Kratzer i imperativi	25
2.3.2. Presupozicijske sastavnice	35
3. POLOŽAJ ČAKAVSKO-CRKVENOSLAVENSKOGA AMALGAMA U HRVATSKOJ SREDNJOVJEKOVNOJ I RANONOVOVJEKOVNOJ PISMENOSTI....	40
4. KORPUS, TEORIJSKI OKVIR, METODOLOGIJA.....	62
4.1. Korpus	62
4.2. Teorijski okvir	72
4.2.1. Minimalistički program.....	72
4.2.2. Kartografski istraživački program	82
4.3. Metodologija.....	88
5. IMPERATIVNE REČENICE U GENERATIVNOJ GRAMATICI	90
5.1. Pravi i zamjenski imperativni oblici	90
5.2. Strukturiranost imperativnih rečenica	92
5.2.1. Rečenična snaga.....	92
5.2.2. Defektnost imperativnih rečenica	100
5.2.3. Modalna sastavnica	104
5.3. Subjekt u imperativnim rečenicama	110
5.3.1. Interpretacija subjekta u imperativnim rečenicama	110
5.3.2. Nulti subjekti u imperativnim rečenicama	113
5.4. Negirani imperativi.....	119
5.4.1. Tumačenja utemeljena na ograničenju lokalnosti	121
5.4.2 Tumačenja utemeljena na tvrdnji o morfosintaktičkoj defektnosti pravih imperativa	125
5.4.3. Semantička tumačenja	127
5.4.4. PF-tumačenja	130
5.5. Umetanje pravih imperativa	131
6. IMPERATIVNE REČENICE U HRVATSKOGLAGOLJSKIM NELITURGIJSKIM ZBORNICIMA	137
6.1. Imperativni oblici	137

6.1.1. Pravi imperativni oblici.....	138
6.1.2. Zamjenski imperativni oblici	150
6.2. Direktivnost i modalnost imperativnih rečenica.....	153
6.2.1. Aktiviranje direktivnoga operatora	153
6.2.2. Imperativna morfologija i direktivna rečenična snaga.....	158
6.2.2.1. Imperativi u pozdravnim formulama.....	160
6.2.2.2. Imperativi u namjernim i posljedičnim rečenicama	161
6.2.2.3. Dopusni imperativi	167
6.2.2.4. Imperativi u uvjetnim rečenicama	168
6.2.2.5. Konjunkcije i disjunkcije imperativa i deklarativa (<i>IaD</i> -ovi i <i>IoD</i> -ovi)	169
6.2.3. Modalno obilježje u strukturi imperativnih rečenica	179
6.3. Imperativi i njihov položaj u rečeničnoj strukturi	183
6.3.1. Zamjenski imperativi s modalnim česticama.....	183
6.3.1.1. Zamjenski imperativi s česticom <i>neka</i>	183
6.3.1.2. Zamjenski imperativi s česticom <i>da</i>	186
6.3.2. Samostalno upotrijebljeni svršeni prezentski oblici.....	203
6.3.3. Imperativni infinitivi	210
6.3.4. Pravi imperativi.....	214
6.4. Odnosi na lijevome rečeničnom rubu	232
6.4.1. Izmještanje nalijevo	233
6.4.1.1. Klitičko izmještanje nalijevo.....	234
6.4.1.2. Toničko izmještanje nalijevo	240
6.4.2. Topikalizacija i fokalizacija	244
6.4.3. Položaj izmještenih, topikaliziranih i fokaliziranih konstituenata na lijevome rubu	246
6.5. Subjekt	253
6.5.1. Subjekt i vokativni izrazi	254
6.5.2. Leksički izraženi subjekti	261
6.5.3. Leksički neizraženi subjekti.....	272
6.5.3.1. Interpretacija <i>pro</i> -subjekata u imperativnim rečenicama.....	274
6.5.3.2. Odobravanje <i>pro</i> -subjekata	285
6.6. Negirane imperativne konstrukcije.....	291
6.6.1. Morfonološki status negativnoga obilježivača.....	292
6.6.2. Sintaktičko kodiranje klitičkoga statusa negativnoga obilježivača.....	304
6.6.3. Perifrastrični negirani imperativi	312

6.6.4. Negirani imperativi i kategorija vida	326
6.7. Umetanje pravih imperativa	342
6.7.1. Pravi imperativi u odnosnim rečenicama.....	343
6.7.2. Pravi imperativi u dopunbenim rečenicama	347
7. ZAKLJUČAK	365
LITERATURA.....	372
ŽIVOTOPIS	399

1. UVOD

U ovome se radu u okvirima minimalističkoga i kartografskoga istraživačkoga programa, dvaju suvremenih izdanaka generativne teorije načela i parametara, opisuju sintaktičke osobitosti imperativnih rečenica u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima nastalim od kraja 14. do početka 17. stoljeća.

Radom se u prvome redu želi dati doprinos istraživanjima sintakse hrvatskoglagoljskih tekstova i općenito povijesne sintakse hrvatskoga jezika. Odabir imperativnih rečenica kao predmeta istraživanja i neliturgijskih zbornika kao korpusa na kojem se istraživanje provodi motiviran je prazninama u opisima sintakse hrvatskoglagoljskih tekstova. Unatoč kontinuiranome napretku u posljednjih tridesetak godina, sintaktička su istraživanja tih tekstova, u cjelini gledano, još uvijek u početnoj fazi¹ (usp. Mihaljević, M. 2018: 66). Ta tvrdnja osobito vrijedi za neke skupine tekstova, a prije svih za hrvatskoglagoljske neliturgijske zbornike. Za taj se dio glagoljske pisane produkcije ne može, doduše, reći da nije bio predmet nikakvoga sintaktičkoga bavljenja. U više je radova koji se bave sintaksom hrvatskoglagoljskih tekstova građa crpljena i iz neliturgijskih zbornika (usp., npr., Mihaljević 1997, 2004, 2016; HCSL 2014; Kovačević 2016; Vela 2018; Mihaljević, A. 2018 itd.). Činjenica je ipak da do danas niti jedna sintaktička pojava nije sustavno i ciljano istražena na korpusu neliturgijskih zborničkih tekstova. Ovim se radom želi dati početni poticaj za popunjavanje te praznine. Ograničavanje korpusa na neliturgijske zbornike nastale u razdoblju od kraja 14. do početka 17. stoljeća determinirano je njihovom jezičnom slikom, odnosno težnjom da se istraživanjem obuhvate zbornici ispisani tzv. čakavsko-crkvenoslavenskim amalgamom (usp. Damjanović 1984, 2008; Mihaljević 2011), idiomom u kojem se u različitim omjerima i u ovisnosti o različitim čimbenicima miješaju hrvatski crkvenoslavenski i hrvatski jezik (pretežno) čakavskih obilježja (o tome v. u §3). Donja granica određena je činjenicom da se hrvatskoglagoljski (zbornički) kodeksi s takvom jezičnom slikom počinju pojavljivati upravo u posljednjoj četvrtini 14. stoljeća (usp. HCSL 2014: 19). Gornja je pak granica određena raspadom miješanja crkvenoslavenskih i hrvatskih (čakavskih) elemenata u zbornicima. Jasno je da nije moguće govoriti o konkretnome trenutku u kojem je do toga raspada došlo. Načelno se ipak može reći da je u zbornicima nastalim u prvih nekoliko desetljeća nakon simboličkoga završetka crkvenoslavenskoga razdoblja u Hrvatskoj (1561.) crkvenoslavenska sastavnica još uvijek razmjerno lako uočljiva barem u prijepisima sa srednjovjekovnih crkvenoslavenskih predložaka, dok je u mlađim

¹ Pregled najvažnijih rezultata dosadašnjih istraživanja u tome području s popisom radova objavljenih do pretkraj 2018. g. donosi Milan Mihaljević (2018).

neliturgijskim zbornicima ona čak i u takvim tekstovima svedena samo na simboliku (više o tome v. u §3).

Činjenica da su istraživanja sintakse hrvatskoglagoljskih tekstova još uvijek u začetku ne očituje se samo u tome da su neke skupine tekstova dosad ostale izvan okvira sustavnoga sintaktičkoga proučavanja, nego i u tome da su mnogi sintaktički objekti u ukupnosti hrvatskoglagoljskoga korpusa istraženi samo fragmentarno. Takav je slučaj, među ostalim, i s imperativnim rečenicama. Pojedinih su se aspekata sintakse toga rečeničnog tipa istraživači doticali u sintetičkim pregledima sintakse hrvatskoga crkvenoslavenskoga (ili pojedinih skupina hrvatskocrkvenoslavenskih tekstova) te u okvirima proučavanja konkretnih sintaktičkih pojava u hrvatskoglagoljskim tekstovima (npr., negacije i infinitiva), no kao cjelovit sintaktički objekt imperativne rečenice u paleokroatistici (a isto vrijedi i općenito za paleoslavistiku) dosad nisu bile predmet sustavnoga i ciljanoga bavljenja.

U gramatici hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika (HCSL 2014: 349) Johannes Reinhart među jednostavnim rečenicama, uz izjavne, upitne i usklične, spominje i zahtjevne rečenice, koje dijeli na zapovjedne i željne. Kao i u starocrkvenoslavenskim gramatikama (usp., npr., Damjanović 2005: 172; Gorškov 1963: 212; Gramatika 1991: 370–375; Haburgaev 1974: 405–406; Krivčik i Možeško 1985: 177; Kurz 1969: 201; Leuta 2007: 187–188; Mirčev 2000: 130–131, Vondrak 1912: 615–617 itd.), u Reinhartovu opisu podatci o sintaktičkim osobitostima imperativnih (zapovjednih) rečenica uključuju samo navođenje njihovih tipičnih gramatičkih indikatora (imperativnih oblika, sveza 'da + prezent', perifrastičnih negiranih imperativa s glagolima *moći*, *hotěti* i *brěći*). Od ostalih napomena vezanih uz imperativne (zapovjedne) rečenice, Reinhart (HCSL 2014: 305) u pregledu osobitosti gramatičkih subjekata u hrvatskome crkvenoslavenskome ističe da se u "imperativu (...) lična zamjenica (...) najčešće ispušta, ali se katkad, kad je posebno naglašena, ipak pojavljuje". U disertaciji o sintaksi hrvatskoglagoljskoga psaltira Lucija Turkalj (2013: 219–226) donijela je i opći pregled osobitosti imperativnih rečenica. Slijedeći Večerkin (1996) opis toga rečeničnoga tipa u starocrkvenoslavenskome, Turkalj govori o sintetičkim i analitičkim imperativnim oblicima, o adhibitivnim (potvrđnim) i prohibitivnim (zanijekanim) imperativima, povlači usporedbe sa stanjem u grčkim predlošcima te registrira postojanje imperativno upotrijebljenih svršenih prezentskih oblika u drugome licu.

Osim općih pregleda i zapažanja o sintaksi imperativnih rečenica, u sintaktičkim su se analizama hrvatskoglagoljskih tekstova istraživači doticali i konkretnijih pitanja vezanih uz taj rečenični tip. Johannes Reinhart u habilitaciji o sintaksi hrvatskoglagoljskih misala (usp. Reinhart 1993: 264–275) analizirao je, uz ostalo, varijacije među misalima u upotrebi

jednostavnih imperativa i sveza 'da + prezent' i utvrdio pritom da su u tekstovima zamjenjivanja tih dvaju tipova imperativnih oblika potvrđena u obama smjerovima. Milan Mihaljević (2004) je o imperativnim svezama 'da + prezent' pisao u radu o vezniku *da* u hrvatskoglagoljskim tekstovima, ističući pritom, uz ostalo, da su te sveze vrlo česte u trećem licu, a rijetke u prvome i (osobito) drugome licu. Osim tzv. imperativnoga (optativnoga) *da*, Mihaljević se osvrnuo i na tzv. pobudno (pojačno) *da*, koje se u glagoljskim tekstovima, među ostalim, ostvaruje i uz prave imperativne oblike. Određujući kategorijalnu pripadnost *da* u različitim tipovima konstrukcija, Mihaljević je zaključio da je kod imperativnoga *da* po svoj prilici riječ o dopunjaču (kategoriji koja se u generativnim analizama s jednoslojnim CP-područjem nalazi na položaju glave C), a kod pojačnoga *da* o vezniku. Vrijedi istaknuti da je o svezama 'da + prezent' (i o drugim analitičkim imperativnim oblicima) u starocrkvenoslavenskome pisao Radoslav Večerka (1996: 80–81) u trećem svesku svoje sintakse starocrkvenoslavenskoga jezika. On naglašava da te sveze ne predstavljaju konkurentno izražajno sredstvo jednostavnim imperativima, nego su s njima u svojevrsnoj dopumbenoj razdiobi. Jednostavni imperativi, naime, prevladavaju u izravnim obraćanjima adresatu/adresatima, tj. pretežno se rabe u prvome licu množine i drugome licu, dok se svezama 'da + prezent' obično izražavaju bezlične želje ili posredovani zahtjevi za izvršenjem neke radnje, pa se u skladu s tim pretežno rabe u trećem licu.

Osim imperativnih sveza s česticom *da*, pozornost istraživača u više su navrata privlačile perifrastične negirane imperativne konstrukcije. Njima se, primjerice, bavio Reinhart (1993: 276–277) u spomenutoj habilitaciji o sintaksi hrvatskoglagoljskih misala (perifrazom s glagolom *brěci* zasebno i u Reinhart 1998), potom Ana Šimić u monografiji o negaciji u hrvatskome crkvenoslavenskome (usp. Kovačević 2016: 267–272), Jozo Vela (2018: 91–99) u disertaciji o sintaksi infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome i Ana Mihaljević (2018: 403–404) u disertaciji o sintaksi hrvatskoglagoljskih tekstova prevedenih s latinskoga. Vrijedi također spomenuti da je starocrkvenoslavenske perifrastične negirane imperative ukratko opisao Večerka (1996: 75–76) te da se perifrastičnim negiranim imperativima u staroruskome bavila Anna Pičhadze (2008). Dosadašnja su istraživanja pokazala da se perifrastični negirani imperativi u hrvatskome crkvenoslavenskome rabe češće nego u starocrkvenoslavenskim tekstovima, čemu je, kako se redovito ističe, pridonijela odgovarajuća latinska konstrukcija '*noli/nolite* + infinitiv'. Obično se također naglašava da perifrastični negirani imperativi u hrvatskocrkvenoslavenskim tekstovima nisu kalkovi, odnosno da se nisu razvili pod utjecajem navedene latinske konstrukcije, nego je njihova upotreba u tekstovima tom konstrukcijom samo (dodatno) potaknuta (usp. Kovačević 2016: 268; Vela 2018: 93, 95).

O odnosu vida i jednostavnih negiranih imperativa u hrvatskome crkvenoslavenskome u najnovije su vrijeme pisali Ana Šimić i Jozo Vela (2018). Na temelju analize provedene na tekstu *Drugoga beramskog brevijara* oni su utvrdili da se u hrvatskome crkvenoslavenskome još uvijek ne može govoriti o povlačenju glagola svršenoga vida iz negiranih imperativnih konstrukcija. Odnos vida, negacije i imperativnosti u više je navrata razmatran i u starocrkvenoslavenskome jeziku (usp. Kurzová-Ribarova 1972; Večerka 1996; MacRobert 2013). Ribarova i Večerka na vrlo su sličan način argumentirali tvrđnju da se već u starocrkvenoslavenskome može govoriti o tendenciji upotrebe nesvršenih glagola u negiranim imperativnim konstrukcijama. Oni polaze od činjenice da u starocrkvenoslavenskim tekstovima postoje uobičajene tehnike prevođenja pojedinih grčkih glagolskih oblika. Imperativima svršenih glagola obično se prevode grčke aoristne tvorbe, a imperativima nesvršenih glagola grčke prezentske tvorbe. Analizom tekstova evanđelja Ribarova i Večerka utvrđuju, međutim, da se u negiranim imperativnim konstrukcijama odstupanja od spomenutih tehnika u većini slučajeva očituju u činjenici da se nesvršeni oblici rabe i na mjestima grčkih aorista. Poduprta podacima o većoj relativnoj zastupljenosti negiranih nesvršenih imperativa od negiranih svršenih imperativa u pojedinim tekstovima, ta činjenica, smatraju Ribarova i Večerka, pokazuje da je već u starocrkvenoslavenskim tekstovima opravdano govoriti o tendenciji upotrebe nesvršenih glagola u negiranim imperativima.

Vrijedi na kraju spomenuti da se Jozo Vela (2018: 104–110) u spomenutoj disertaciji o sintaksi infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome osvrnuo i na imperativno upotrijebljene infinitive, utvrdivši pritom da su oni u tekstovima marginalno zastupljeni. Tu je činjenicu, među ostalim, objasnio time da imperativni infinitivi nisu svojstveni latinskomu jeziku, s kojega je preveden (ili prema kojemu je redigiran) velik broj hrvatskokrkvenoslavenskih tekstova.

Iz pregleda je razvidno da osobitosti imperativnih rečenica u hrvatskoglagoljskim tekstovima nisu sasvim nepoznate. Činjenica je, međutim, da postojeće spoznaje nisu rezultat sustavnoga i ciljanoga bavljenja tim rečeničnim tipom, nego su većinom proizišle iz istraživanja sintaktičkih pojava koje se, uz ostalo, tiču i određenih aspekata njegove sintakse. Posljedica je toga fragmentarna upoznatost s osobitostima imperativnih rečenica u hrvatskoglagoljskim tekstovima, odnosno činjenica da su spoznaje o njima ograničene na vrlo uzak repertoar obilježja, manje-više samo na pojedinosti vezane uz složene imperativne oblike 'da + prezent' i njihov odnos s jednostavnim imperativima te na perifrastične negirane imperative. U ovome se radu sustavnim opisom sintakse imperativnih rečenica u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima ta praznina želi barem djelomično popuniti.

Rad ima sljedeću strukturu. U poglavlju §2 definira se imperativni rečenični tip. U uvodnome se dijelu govori o metodologiji određivanja rečeničnih tipova, potom se razmatra odnos imperativnih rečenica i sporednih rečeničnih tipova (§2.1) te se govori o funkcionalnoj heterogenosti imperativnih rečenica (§2.2.). U osnovnim se crtama prikazuje modalni pristup imperativima i imperativnim rečenicama Magdalene Kaufmann (2012) te se pokazuje kako se u okviru takvoga pristupa može obuhvatiti (tj. objasniti) funkcionalna heterogenost imperativnih rečenica (§2.3.).

U poglavlju §3 govori se o jezičnim odnosima u hrvatskome srednjovjekovlju i ranome novovjekovlju, s posebnim osvrtom na položaj čakavsko-crkvenoslavenskoga amalgama kao idioma kojim su pretežno ispisani tekstovi u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima. Navode se čimbenici koji su utjecali na stupanj prisutnosti crkvenoslavenske sastavnice u jeziku zbornikā i pojedinih zborničkih tekstova te se analizira što se s jezikom hrvatskoglagoljske neliturgijske zborničke knjige događa nakon simboličkoga završetka crkvenoslavenskoga razdoblja u Hrvatskoj 1561. g.

U poglavlju §4 donose se osnovne obavijesti o kodeksima uključenima u korpus na kojem se provodi istraživanje (§4.1.), govori se o temeljnim odrednicama minimalističkoga i kartografskoga istraživačkoga programa (§4.2.) te se navode metodološki postupci primijenjeni u tijeku istraživanja (§4.3.).

U poglavlju §5 donosi se pregled generativnih istraživanja imperativnih rečenica. U §5.1. utvrđuju se kriteriji podjele imperativnih oblika na prave i zamjenske. U §5.2. prikazuju se pogledi istraživača na strukturiranost imperativnih rečenica. Govori se o načinima kodiranja i aktiviranja (direktivne) rečenične snage (§5.2.1.), o pretpostavkama o morfosintaktičkoj defektnosti imperativnih rečenica (§5.2.2.) te o modelima u kojima je pretpostavljeno postojanje modalnoga obilježja u strukturi imperativnih rečenica (§5.2.3.). U §5.3. prikazuju se pogledi na interpretativne specifičnosti imperativnih subjekata (§5.3.1.) i pokušaji sintaktičkoga kodiranja tih specifičnosti (§5.3.2.). U §5.4. govori se o generativnim analizama nekompatibilnosti pravih imperativa i negativnih obilježivača u pojedinim jezicima te se prikazuju četiri tipa tumačenja te pojave: tumačenja utemeljena na ograničenju lokalnosti (§5.4.1.), tumačenja utemeljena na pretpostavci o morfosintaktičkoj defektnosti imperativa (§5.4.2.), semantička tumačenja (§5.4.3.) i PF-tumačenja (§5.4.4.). U §5.5. prikazuju se malobrojne generativne analize umetanja pravih imperativa.

U poglavlju §6 analiziraju se sintaktičke osobitosti imperativnih rečenica u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima. U §6.1. donosi se pregled imperativnih oblika te se utvrđuju osnovne osobitosti pravih (§6.1.1.) i zamjenskih imperativa (§6.1.2.). U §6.2. kodiraju

se obilježja rečenične snage i modalnosti u imperativnim rečenicama. Utvrđuje se da se rečenična snaga, za koju se smatra da je kodirana na položaju glave Force⁰, aktivira u dalekometnome odnosu sročnosti imperativnoga glagola i direktivnoga operatora (§6.2.1.). Izdvajaju se nedirektivne upotrebe imperativa u jeziku zborničkih tekstova te se na temelju toga zaključuje da se rečenična snaga i imperativna morfologija (odnosno apstraktna modalna obilježja) ne mogu nalaziti na istome položaju u rečeničnoj strukturi (§6.2.2.). Pretpostavlja se da se na položaju najniže glave u rascijepljenome CP-području (Fin⁰) nalazi netumačljivo modalno obilježje, koje mogu provjeriti pravi imperativi i modalne čestice u zamjenskim imperativnim oblicima. U §6.3. analizira se položaj pravih i zamjenskih imperativa u rečeničnoj strukturi. Kod zamjenskih imperativa s modalnim česticama (§6.3.1.) utvrđuje se da se obje čestice, i *neka* (§6.3.1.1.) i *da* (§6.3.1.2.), nalaze na položaju glave Fin⁰. Dokazuje se da se na istome položaju nalaze i pravi imperativi (§6.3.4.). Analiziraju se osobitosti konstrukcija s imperativno upotrijebljenim svršenim prezentima (§6.3.2.) i infinitivima (§6.3.3.). U §6.4. razmatraju se odnosi na lijevome rubu imperativnih rečenica. Analiziraju se dva tipa izmještanja nalijevo (§6.4.1.) – klitičko (§6.4.1.1.) i toničko (§6.4.1.2.). Govori se o topikalizaciji i fokalizaciji (§6.4.2.) te se analizira položaj izmještenih, topikaliziranih i fokaliziranih konstituenata u strukturi rečenice (§6.4.3.). U §6.5. analiziraju se subjekti imperativnih rečenica. Razmatra se odnos vokativnih izraza i prototipnih subjekata te se otklanja mogućnost analize vokativa kao sintaktičkih subjekata rečenica s imperativnim glagolom u drugome licu (§6.5.1.). Zasebno se promatraju leksički izraženi (§6.5.2.) i prazni imperativni subjekti (§6.5.3.). U §6.6. analiziraju se negirane imperativne konstrukcije. Raspravlja se o morfonološkome statusu negativnoga obilježivača (§6.6.1.) te se razmatraju mogućnosti njegova sintaktičkoga kodiranja (§6.6.2.). Analiziraju se perifrastični negirani imperativi (§6.6.3.) i odnos negacije, vida i imperativnosti (§6.6.4.). U §6.7. govori se o umetanju pravih imperativa. Zasebno se razmatraju pravi imperativi u odnosnim (§6.7.1.) i dopunbenim rečenicama (§6.7.2.). U poglavlju §7 iznose se zaključne napomene.

2. IMPERATIVNE REČENICE

Imperativne rečenice, uz deklarativne i upitne, predstavljaju jedan od triju univerzalno prepoznatih rečeničnih tipova (usp. Sadock i Zwicky 1985; Portner 2004; König i Siemund 2007; Aikhenvald 2010; Kaufmann 2012, Alcázar i Saltarelli 2014). U mnogim je jezicima, zahvaljujući njihovim morfosintaktičkim obilježjima, ta tročlana slika obogaćena i drugim tipovima rečenica – uskličnim, optativnim, dubitativnim, promisivnim itd. (usp. Sadock i Zwicky 1985). To, međutim, ne mijenja činjenicu da se iz univerzalnoga kuta gledanja upravo deklarativne (1a), upitne (1b) i imperativne (1c) rečenice izdvajaju kao temeljni rečenični tipovi.²

- (1) a. Ivan zatvara prozor.
- b. Je li Ivan zatvorio prozor?
- c. Ivane, zatvori prozor!

Svaki je od triju tipova konvencionalno povezan s nekom funkcijom. Deklarativnim se rečenicama u pravilu iznose tvrdnje, upitnim se rečenicama pita, dok se imperativnim rečenicama najčešće navodi koga na kakvo djelovanje (usp. Xrakovskij 2001; König i Siemund 2007). Premda najšire prihvaćena metodologija određivanja rečeničnih tipova podrazumijeva obraćanje pozornosti na komunikacijski učinak koji se rečenicom postiže, jasno je da funkcionalni kriterij sam po sebi nije dostatan za uspostavljanje zatvorenoga sustava rečeničnih tipova, tj. sustava u kojem svaka rečenica pripada jednomu i samo jednomu rečeničnom tipu.³ To se zornim pokazuje na primjeru zapovjedne kao najprototipnije među funkcijama s kojima se povezuje rečenični tip koji je predmet istraživanja u ovome radu (usp. Kaufmann 2012; Alcázar i Saltarelli 2014; Isac 2015; Karlić i Klarić 2015). Zapovijedi se najčešće izriču imperativnim rečenicama, no one mogu biti izražene i drugim jezičnim sredstvima. U hrvatskome se standardnome jeziku tako – ostanemo li u okvirima primjera (1c) – zapovijed adresatu da zatvori prozor može izraziti eksplicitnim performativima (2a) i performativno upotrijebljenim modalima (2b), a u odgovarajućim okolnostima i eliptičnim (2c), upitnim (2d), pa čak i nemodaliziranim deklarativnim rečenicama (2e-f).

² Usp. Sadock i Zwicky 1985, str. 160: "It is in some respects a surprising fact that most languages are similar in presenting three basic sentence types with similar functions and often strikingly similar forms. These are the declarative, interrogative, and imperative." Alcázar i Saltarelli 2014, str. 2: "The imperative clause is a basic sentence type (...) along with the declarative and interrogative."

³ Usp. Sadock i Zwicky 1985, str. 158–159: "First, the sentence types of a language form a system, in at least two senses: there are sets of corresponding sentences, the members of which differ only in belonging to different types, and second, the types are mutually exclusive, no sentence being simultaneously of two different types." Usp. također Portner 2004, str. 235: "Saying that clause types form a closed system is to say that every sentence is a member of one and only one type."

- (2) a. Zapovijedam ti da zatvoriš prozor.
b. Moraš zatvoriti prozor.
c. Prozor!
d. Možeš li zatvoriti prozor?
e. Prehlađen sam.
f. Prozor je otvoren.

Rečenicama navedenima u (2) može se, dakle, postići identičan učinak kao i rečenicom (1c), no intuitivno nam poznavanje rečeničnih tipova ipak ne dopušta da te rečenice odredimo kao imperativne. Razlog za to, među ostalim, leži u tome što glavnina navedenih primjera (osobito to vrijedi za 2c-f) zapovjednu funkciju ostvaruje samo u specifičnim kontekstima. Primjerice, ukoliko po ulasku u prostoriju s otvorenim prozorom kroz koji ulazi hladni zrak govornik upotrijebi deklarativnu rečenicu (2e) pogledavajući pritom na prozor, osoba koja je u prostoriji prethodno boravila vrlo će vjerojatno govornikov iskaz razumjeti kao zapovijed da zatvori prozor. Upotrijebljena u nekom drugom kontekstu, primjerice kao odgovor na sugovornikovo pitanje "Kako se osjećaš?", ista će rečenica imati sasvim drugačiju funkciju, tj. shvatit će se kao obično govornikovo informiranje sugovornika o vlastitome fizičkom stanju. Slično vrijedi i za rečenicu (2c), koja se u gotovo identičnome kontekstu kao i zapovjedno upotrijebljena rečenica (2e) lako shvaća kao zapovijed, dok se s druge strane u situaciji u kojoj, primjerice, govornik u gomili odbačenih stvari na odlagalištu otpada nailazi na konstrukciju prozora zasigurno neće interpretirati kao zapovijed komu da učini što, nego kao izraz čuđenja. U pogledu određivanja rečeničnih tipova apsolutno oslanjanje na funkcionalni kriterij značilo bi, dakle, da se jedna te ista rečenica nekada može smatrati imperativnom, a nekada – ovisno o tome što se još njome može izraziti – deklarativnom, upitnom, uskličnom i sl. Takvo što izravno se kosi s proklamiranom zatvorenosću sustava rečeničnih tipova, odnosno s kriterijem uzajamne isključivosti rečeničnih tipova, koji podrazumijeva da svaka rečenica pripada jednomu i samo jednomu rečeničnom tipu. S obzirom na to da ne može jednoznačno proizvoditi paradigmatske primjere različitih rečeničnih tipova navedene u (1), funkcionalni se kriterij ne može prihvatiti kao valjan u njihovoj klasifikaciji.

Suprotnu krajnost u određivanju rečeničnih tipova označava apsolutno oslanjanje na formalnojezična obilježja. Formalni se kriterij osobito često primjenjuje u lingvističkim istraživanjima (usp. Kaufmann 2012: 4–5) i u načelu on i u našem poimanju imperativnoga rečeničnog tipa – i općenito rečeničnih tipova – ima vrlo važnu ulogu. Uzimajući u obzir pojedina morfosintaktička obilježja, odnosno kombinacije tih obilježja, taj kriterij zapravo

omogućuje izdvajanje formalnih tipova na razini rečenice (usp. Kaufmann 2012). Tako se, primjerice, u hrvatskome standardnome jeziku kao jedan formalni tip na razini rečenice mogu izdvojiti (formalni) objekti koji na svojem početku imaju posebnu upitnu riječ (ili više njih) obično zamjeničkoga podrijetla iza koje slijedi rečenica s jednim ili više praznih mjesta. Taj se formalni tip u hrvatskome tradicionalno povezuje s upitnim rečenicama ili поблиže – s obzirom na postojanje drugih formalnih tipova koji se također određuju kao upitne rečenice – s posebnim pitanjima, odnosno pitanjima kojima se "ne pita je li cijela rečenica istinita ili nije, već se pita samo za jedan njezin dio" (Mihaljević 1995: 25). U globalnim okvirima formalni tipovi koji se tradicionalno povezuju s posebnim pitanjima ne moraju nužno na početku rečenice imati upitne riječi iza kojih slijedi rečenica s praznim mjestom ili praznim mjestima. U kineskome, primjerice, upitne riječi ostaju *in situ*, tj. upravo na onome položaju na kojem se u posebnim pitanjima u standardnome hrvatskome obično pojavljuje prazno mjesto.⁴ Isto vrijedi i za formalne tipove koji se u različitim jezicima povezuju s imperativnim rečenicama. Imperativni je formalni tip u mnogim jezicima obilježen uporabom specijaliziranoga glagolskog oblika, no to ni približno nije slučaj u svim jezicima. U engleskome se, primjerice, taj formalni tip tradicionalno povezuje s korijenskim rečenicama s ogoljenim (neflektiranim) glagolskim oblikom koje (u pravilu) nemaju leksički izraženi subjekt (usp. Sadock i Zwicky 1985; Kaufmann 2012). U kalifornijskome je jeziku jokuc imperativni formalni tip također karakteriziran prisutnošću ogoljene glagolske osnove, ali i posebnih subjektnih zamjenica koje se ne mogu ostvariti u drugim formalnim tipovima (usp. Sadock i Zwicky 1985: 171). Drugačije je u korejskome, u kojem je imperativni formalni tip obilježen uporabom posebne čestice na kraju rečenice (Pak, Portner i Zanuttini 2008). Očito je, dakle, da formalni tipovi koji se u različitim jezicima standardno povezuju s imperativnim, upitnim, deklarativnim ili uskličnim rečenicama mogu biti određeni različitim morfosintaktičkim obilježjima ili kombinacijama tih obilježja. Unatoč toj heterogenosti, u okvirima jednoga jezika članovi nekoga proizvoljno odabranoga skupa rečenica u pravilu se bez ostatka mogu klasificirati u zasebne formalne tipove. Ono zbog čega se neki od tih tipova nazivaju deklarativnima, drugi upitnima, treći imperativnima, četvrti eventualno uskličnima itd. nisu njihova formalna obilježja, nego funkcija u kojoj se svaki od formalnih tipova prototipno upotrebljava.⁵ Stoga će naše poimanje

⁴ Upitne riječi mogu, doduše, i u hrvatskome jeziku ostati *in situ*, no to se događa u pitanjima koja imaju drugačiju funkciju od posebnih pitanja (u tzv. ječnim pitanjima) (usp. Mihaljević 1995).

⁵ Usp. Kaufmann 2012, str. 5: "[I]ntuitively, given formally characterized sentence types of an arbitrary natural language, we have a clear idea what should be called the interrogative and what should be the imperative. But our conviction of which is which does not depend on purely formal criteria; rather, it depends on what the respective form types are normally used for within that language." Usp. također König i Siemund 2007: "Despite a certain heterogeneity in the formal inventory used to identify different sentence types, sentences can usually be assigned

imperativnoga rečeničnog tipa, odnosno rečeničnih tipova uopće, podrazumijevati upravo uparenost formalnih tipova na razini rečenice i njihovih konvencionalnih funkcija (usp. Kaufmann 2012: 5–6).⁶

2.1. Imperativne rečenice i sporedni rečenični tipovi

Istaknuli smo da se deklarativne, upitne i imperativne rečenice standardno smatraju temeljnim rečeničnim tipovima, ali i to da je u različitim jezicima u ovisnosti o njihovim morfosintaktičkim obilježjima moguće izdvojiti još čitav niz rečeničnih tipova koji se, s obzirom na to da nemaju univerzalni karakter, obično nazivaju sporednima (usp., npr., Sadock i Zwicky 1985; Portner 2004; Kaufmann 2012). Sporedni se tipovi u pravilu mogu dovoditi u vezu s temeljnim tipovima, bilo na način da se promatraju kao njihovi podtipovi, bilo na način da se određuju kao zasebni tipovi koji pokazuju obilježja dvaju temeljnih tipova. Kada je riječ o podtipovima istoga tipa (ili, bolje rečeno, o tipovima jednoga nadtipa), nerijetko se u literaturi spominju rečenični (pod)tipovi u jeziku hidatsa. Taj jezik u punome smislu riječi nema jedinstveni rečenični tip koji bi pokrivao čitav spektar funkcija koje se konvencionalno povezuju s deklarativnim rečenicama te se u njemu zapravo može govoriti samo o deklarativnome nadtipu koji uključuje pet različitih (pod)tipova od kojih svaki izražava posebnu vrstu evidencijalnoga značenja. U formalnome se smislu podtipovi koje bismo skupno mogli nazvati deklarativnima razlikuju od drugih tipova po tome što se čestice koje indiciraju rečeničnu snagu u njima ostvaruju na kraju rečenice, dok se u drugim rečeničnim tipovima one ostvaruju ispred subjekta⁷ (usp. Sadock i Zwicky 1985; König i Siemund 2007). Čestice koje se pojavljuju u različitim deklarativnim (pod)tipovima uzajamno su isključive, tj. ne mogu se usporedno ostvariti u rečenici. Svaka je od njih, kako smo istaknuli, gramatički pokazatelj određenoga evidencijalnog značenja. Tako se tipom koji se konvencionalno naziva neodređenim i sadrži česticu *toak* izražava da govornik ne zna je li neki iskaz istinit i pritom misli da ni adresat to ne zna. Drugim se tipom (čestica *c*) izražava da govornik vjeruje, želi ili osjeća da je neki iskaz istinit Treći je tip (čestica *wereac*) rezerviran za iskaze koji su utemeljeni na općim znanjima. Četvrtim se tipom (čestica *ski*) prenose iskazi za koje govornik iz prve ruke zna da su istiniti. Konačno, peti

to one and only one basic sentence type within a language without fulfilling additional conditions. The labels 'declarative', 'interrogative' and 'imperative' can then be assigned to these formal types on the basis of their typical use."

⁶ Usp. Sadock i Zwicky 1985, str. 155: "Such a coincidence of grammatical structure and conventional conversational use we call a SENTENCE TYPE." Usp. također Alcázar i Saltarelli 2014, str. 184: "We seek to establish the non-controversial position that basic sentence types can be identified by their core or literal meaning and by the morphosyntactic properties that associate with each clause type."

⁷ To vrijedi u prvome redu za imperativne i optativne rečenice. Upitne su pak rečenice obilježene intonacijski (usp. Sadock i Zwicky 1985: 168).

tip (čestica *rahe*) upotrebljava se za prenošenje iskaza koje je govornik od nekoga čuo, ali ne jamči njihovu istinitost.

Kada je riječ o sporednim tipovima koji pokazuju obilježja dvaju temeljnih tipova, istraživači nerijetko izdvajaju usklične rečenice, u kojima prepoznaju značajke deklarativnoga i upitnoga rečeničnog tipa⁸ (usp. Sadock i Zwicky 1985; Zanuttini i Portner 2003; König i Siemund 2007). S deklarativima usklične rečenice dijele činjenicu da se njima kodira propozicija koju govornik uzima kao istinitu. Za razliku, međutim, od deklarativnih rečenica, usklične rečenice podrazumijevaju da je istinitost propozicije, osim govorniku, poznata i adresatu (usp. Michaelis 2001: 1040). Stoga u njima naglasak nije na informiranju adresata o čemu, nego na govornikovu izražavanju snažne emocionalne reakcije u odnosu na ono što on smatra činjeničnim, tj. u odnosu na ono za što smatra da je poznato i adresatu (usp. Sadock i Zwicky 1985: 162; König i Siemund 2007). S upitnim su pak rečenicama usklične rečenice povezane svojim formalnim obilježjima. Usklični se rečenični tip, naime, najčešće povezuje s uporabom upitnih riječi (tj. *wh*-skupina), a neki istraživači *wh*-operator (uz operator činjeničnosti) smatraju čak i fundamentalnom sintaktičkom sastavnicom toga rečeničnog tipa (usp. Zanuttini i Portner 2003).⁹

U cjelini gledano, najviše se sporednih rečeničnih tipova vezuje uz imperativne rečenice. Čini se da razloge za to barem dijelom treba tražiti u različitim morfosintaktičkim ograničenjima vezanim uz specijalizirane ili prave imperativne oblike kao tipične indikatore toga rečeničnog tipa. U jezicima koji ih posjeduju ti su oblici, naime, nerijetko ograničeni na drugo lice, što se obično objašnjava činjenicom da se zapovijedi u pravilu izravno upućuju osobi od koje se očekuje da ih izvrši (usp. Lyons 1977: 747). Ograničenost pravih imperativa na drugo lice nema, međutim, ni približno univerzalni karakter. U mnogim su jezicima, naime, pravi imperativi potvrđeni i u prvome i u trećem licu. Drugi pak jezici u tim licima nemaju prave imperativne oblike, nego upotrebljavaju zamjenske, tj. oblike koji se tvorbeno razlikuju od oblika drugoga lica. Sam način uspostavljanja imperativne paradigme u različitim jezicima ipak jasno pokazuje da drugo lice doista ima središnju ulogu kod imperativa. U jezicima koji posjeduju jedinstvenu imperativnu paradigmu oblici su drugoga lica (osobito jednine) redovito slabije morfološki obilježeni od oblika prvoga i trećega lica te su često formalno izjednačeni s

⁸ Usp., npr., König i Siemund 2007: "So-called 'exclamative sentences' could simply be regarded as being the result of combining declarative or interrogative sentences with specific syntactic, semantic and pragmatic properties, all of which are highly suitable and thus motivated for the expression of an exclamation."

⁹ Većina je istraživača ipak fleksibilnija u određivanju uskličnih formalnih tipova, pa takvima smatra i formalne tipove s nekim drugim obilježjima (npr. s anaforičkim priložima stupnja intenziteta, inverzijom subjekta i finitnoga glagola itd.) (usp. Sadock i Zwicky 1985; Michaelis 2001).

glagolskom osnovom. U jezicima pak koji nemaju jedinstvenu imperativnu paradigmu, odnosno u jezicima u kojima je ta paradigma sačinjena od pravih i zamjenskih imperativnih oblika, pravi oblik uvijek postoji u drugome licu. Drugim riječima, ukoliko jezik posjeduje prave oblike prvoga i/ili trećega lica, onda sigurno posjeduje i prave oblike drugoga lica¹⁰ (usp. Auwera, Dobrushina i Goussev 2004; Aikhenvald 2010). Zbog toga dio istraživača eksplicitno tvrdi da iz analize imperativnoga rečeničnog tipa treba isključiti rečenice u kojima se pojavljuju imperativni oblici prvoga i trećega lica, a neki čak ističu da se ti oblici uopće ne mogu smatrati pravim imperativima.¹¹ Drugi su nešto suzdržaniji, pa unatoč tomu što pozornost ograničavaju na konstrukcije s izravnim adresatom, tj. s imperativnim oblicima drugoga lica,¹² ističu da su njima vrlo bliske konstrukcije s oblicima prvoga i trećega lica te da ih stoga treba promatrati kao podtipove šire shvaćenoga imperativnog rečeničnog tipa ili pak kao zasebne (sporedne) tipove koji su s imperativnim tipom tijesno povezani.

Pokušaji jasnijega određivanja odnosa između podtipova šire shvaćenoga imperativnog tipa, odnosno između imperativnoga tipa kao temeljnoga i s njim povezanih sporednih rečeničnih tipova obilježeni su priličnom terminološkom zbrkom. Neki istraživači konstrukcije s imperativnim oblicima prvoga i trećega lica određuju kao zasebni, hortativni (adhortativni, kohortativni ili ekshortativni) rečenični (pod)tip (usp. Sadock i Zwicky 1985; Alcázar i Saltarelli 2014; Auwera, Dobrushina i Goussev 2013); drugi pak taj naziv zadržavaju samo za konstrukcije s imperativnim oblicima prvoga lica (usp., npr., Kaufmann 2012), dok konstrukcije s trećim licem nazivaju jusivnim, injunktivnim ili optativnim.¹³ Slična su gledanja iznesena (ili barem implicirana) i u nekim starocrkvenoslavenskim gramatikama. Vondrak (1912: 615–617), primjerice, zapovjedne (njem. *Befehlssätze*) i poticajne rečenice (njem. *Aufforderungssätze*) u okviru istoga rečeničnog (nad)tipa (u koji još uključuje i željne rečenice /njem. *Wunschsätze*/) razlikuje po licu (imperativnoga) glagola. Za prve kaže da imaju glagol u drugome i trećem licu, a za druge da imaju glagol u prvome licu (dvojine ili množine). Slično je i u *Gramatici na starob'lgarskija jezik* (Gramatika 1991), gdje je iz opisa podtipa koji se naziva zapovjednim (bug. *повелителните изречения*) razvidno da se on vezuje uz izravno

¹⁰ Hijerarhija se pravih imperativnih oblika može i sasvim precizirati. Drugi je najčešći pravi oblik onaj inkluzivnoga prvoga lica ne-jednine, slijede oblici trećega lica, a najrjeđe su potvrde prvoga lica jednine, odnosno ekskluzivnoga prvoga lica ne-jednine (usp. Aikhenvald 2010: 76).

¹¹ Usp. Lyons 1977, str. 747: "What are traditionally described as first-person and third-person imperatives, however, in the Indo-European languages at least, are not true imperatives, in the sense in which the term is being used here. The subject of these so-called imperatives does not refer to the addressee."

¹² Usp. Kaufmann 2012, str. 8: "Imperatives with first or third person subjects do not normally reach the degree of grammaticalization that second person imperatives reach (...). In this study, I will confine my attention to the clearly addressee-related constructions." Usp. König i Siemund 2007: "In keeping with the traditional definition, we understand imperatives as sentences with an understood second person subject."

¹³ O tome v. u Aikhenvald (2010: 396) i König i Siemund (2007).

obraćanje, odnosno uz drugo lice, dok se za poticajne rečenice (bug. *подбудителните изречения*) eksplicitno tvrdi da uključuju oblike ostalih dvaju lica (koji mogu biti sintetički i analitički).¹⁴

Stanje dodatno usložnjava spomenuta različitost karaktera imperativnih paradigama u različitim jezicima. Auwera, Dobrushina i Goussev (2004: 50) ističu da uporaba termina "imperativni" za konstrukcije izravno usmjerene na adresata, odnosno termina "hortativni" za ostale konstrukcije, u engleskim gramatikama ima opravdanje u formalnome nejedinstvu imperativne paradigme. Oblici su drugoga lica, naime, u engleskome karakterizirani prisutnošću sintetičkoga (neflektiranoga) glagolskog oblika, dok se oblici prvoga i trećega lica mogu tvoriti isključivo analitički, tj. kombiniranjem glagola *let*, odgovarajućega zamjeničkog oblika i infinitiva. Formalnim se argumentom ne može, međutim, opravdati terminološko odvajanje rečenica s drugim, odnosno s prvim i trećim licem u jezicima s jedinstvenom imperativnom paradigmom. Zbog toga pojedini istraživači barem u takvim jezicima sve rečenične konstrukcije s imperativnim oblicima nazivaju imperativnima i ne inzistiraju na daljnjoj podjeli toga rečeničnog tipa na podtipove. Takvo je shvaćanje eksplicitno izneseno u Aikhenvald (2010: 110). Prihvatajući tvrdnju o prototipnoj usmjerenosti imperativnih rečenica na adresata, Aikhenvald, doduše, oblike drugoga lica naziva kanonskima, a oblike prvoga i trećega lica (bili oni pravi ili zamjenski) nekanonskima, no jasno ističe da rečenice s kanonskim i nekanonskim imperativnim oblicima tvore jedinstveni rečenični tip ukoliko ti oblici pripadaju istoj morfološkoj paradigmi.¹⁵

Među istraživačima koji priznaju bliskost (ali ne i identičnost) konstrukcija s prvim, drugim i trećim licem imperativa nema potpune sloge čak ni oko toga koji bi se termin trebao upotrebljavati kao oznaka nadtipa koji objedinjuje blisko povezane (pod)tipove. Tako se u Zanuttini (2008) i Zanuttini, Pak i Portner (2012) terminom "jusivni" – koji se, kako smo istaknuli, katkad predlaže kao oznaka (pod)tipa s imperativnim oblicima trećega lica – označava nadtip koji objedinjuje ekshortativni, imperativni i promisivni rečenični (pod)tip, pri čemu se ekshortativni (pod)tip povezuje s prvim licem množine, imperativni s drugim licem (jednine i množine), a promisivni s prvim licem jednine. Auwera, Dobrushina i Goussev (2004) upotrebljavaju neodređeni termin "imperativi hortativi", pod kojim objedinjuju sve rečenice s

¹⁴ U okviru (nad)tipa koji se naziva poticajnim (bug. *подбудителните изречения*), jednako, dakle, kao i jedan o njegovih podtipova (usp. Gramatika 1991: 361, 370), spominju se i željne rečenice, ali se za njih ističe da nemaju specijalizirane gramatičke indikatore (usp. Gramatika 1991: 370).

¹⁵ Usp. Aikhenvald 2010, str. 110: "Do canonical – that is, addressee-oriented – and non-canonical imperatives form the same clause type? For languages in which imperatives addressed to all the persons form one paradigm, the answer is 'yes'. Even if canonical imperatives are marked in one way and non-canonical ones in another, they may share syntactic properties."

imperativnim oblicima, neovisno o tome u kojem licu stoji imperativni glagol. Isti je termin zadržan i u Auwera, Dobrushina i Goussev (2013), s tim da autori ipak ističu da se termin "imperativni" upotrebljava za konstrukcije usmjerene na adresata, a termin "hortativni" za sve ostale konstrukcije.

Osim formalne, predstavljena terminološka zbrka ima i semantičku podlogu (usp. Auwera, Dobrushina i Goussev 2004: 50; Aikhenvald 2010: 76). Nerijetko, naime, istraživači ističu da su prototipna značenja konstrukcija s imperativnim glagolima u prvome, drugome, odnosno trećem licu barem djelomično različita te da je ta činjenica – osobito ako je uparena s morfološkom nehomogenošću imperativne paradigme – dostatna za terminološko odvajanje konstrukcija s drugim licem od konstrukcija s prvim i trećim licem. Ističe se tako da se rečenice s imperativnim glagolom u drugome licu prototipno upotrebljavaju za izražavanje zapovijedi, dok rečenice s imperativnim glagolima u prvome i trećem licu imaju nešto drugačiju prototipnu funkciju. Prvo se lice najčešće povezuje s poticanjem i predlaganjem čega komu, dok treće lice ima obilježja neizravnosti zahtjeva, odnosno želje.

Ne smatraju svi istraživači da su spomenute formalno-semantičke razlike dostatne za (terminološko) odvajanje konstrukcija s imperativnim glagolima u prvome, drugome i trećem licu. Pobornik je drugačijega, prema vlastitim riječima, liberalnoga poimanja imperativa ruski lingvist Viktor S. Xrakovskij (2001). On, doduše, također govori o hortativnome rečeničnom tipu, ali ne kao o podtipu kakvoga (nad)tipa ili kao o nadtipu koji uključuje nekoliko podtipova. Hortativne rečenice, naime, u njegovu poimanju obuhvaćaju sve konstrukcije koje sadrže imperativni glagol, i to neovisno o licu u kojem taj glagol stoji. Temeljna je funkcija hortativnoga rečeničnog tipa propisivanje (engl. *prescription*) radnje čije se izvršenje očekuje bilo od adresata bilo od vršitelja predstavljena prvim ili trećim licem. Propisivanje se u shvaćanju Xrakovskoga, ovisno o kontekstualnim čimbenicima, može interpretirati kao zapovijed, zahtjev, preklinjanje, prijedlog, savjet, dopuštenje, želja itd. Imperativnim glagolima Xrakovski smatra sve glagole koji su sačinjeni od leksema čija semantika dopušta tvorbu imperativnih oblika¹⁶ i koji usto u rečenici mogu biti prepoznati kao jedinice s hortativnim značenjem. Takvo shvaćanje – koje, dakle, ne uključuje samo prave, nego i zamjenske imperativne oblike – proizlazi iz činjenice da su u globalnim okvirima morfološki jedinstvene imperativne paradigme razmjerno rijetke, odnosno da se njihova defektnost u glavnini jezika

¹⁶ Time se zapravo implicira da imperativne oblike mogu imati samo oni glagoli koji označavaju kontrolabilne radnje (usp. Xrakovskij 2001: 1031).

upotpunjuje uporabom morfološki nehomogenih oblika preuzetih iz drugih glagolskih paradigama.¹⁷

U usporedbi s prikazanim poimanjima imperativnoga rečeničnog tipa naše bi se shvaćanje imperativnih rečenica, kao i ono Xrakovskoga, moglo smatrati liberalnim. Načelno ono odgovara opisanome shvaćanju ruskoga lingvista, s tom razlikom što rečenični tip o kojem on govori ne nazivamo hortativnim, nego imperativnim. Drugim riječima, imperativnim rečenicama smatramo rečenice koje sadrže prave ili zamjenske imperativne oblike – neovisno o licu u kojem se ti oblici pojavljuju – i koje se prototipno upotrebljavaju za navođenje koga na kakvo djelovanje. Neizdvajanje konstrukcija s prvim i trećim licem, odnosno konstrukcija sa zamjenskim imperativnim oblicima u zaseban (pod)tip čini nam se opravdanim iz nekoliko razloga. Prije svega, konstrukcije sa zamjenskim imperativima, odnosno konstrukcije s pravim imperativima u prvome i trećem licu u čitavome nizu funkcija koje se uz njih konvencionalno vezuju ne razlikuju se osjetnije od konstrukcija s imperativnim glagolom u drugome licu (usp. također Xrakovskij 2001; Alcázar i Saltarelli 2014). Osim toga, čini se da u jezicima s bogatijom imperativnom morfologijom pravi imperativni oblici drugoga lica uglavnom ne pokazuju drugačija ograničenja od onih koja su svojstvena pravim imperativima prvoga i trećega lica i zamjenskim imperativima (usp. Alcázar i Saltarelli 2014). U hrvatskome standardnome jeziku, primjerice, pravi imperativi prvoga i drugoga lica ne mogu biti umetnuti u prisutnosti leksički izraženoga dopunjača (3a-b), a u tome se s njima slažu i zamjenski imperativi trećega lica (3c).

- (3) a. *Rekao sam da igrajmo nogomet!
b. *Rekao sam da igrajte nogomet!
c. *Rekao sam da neka igra nogomet!

Analogno tomu, nemogućnost kombiniranja s priložnim oznakama koje upućuju na cjelokupno smještanje određenoga događaja u prošlost (4) nije karakteristična samo za prave imperativne drugoga lica, nego vrijedi i za prave imperativne prvoga lica, kao i za zamjenske imperativne.¹⁸

- (4) a. *Igrajmo jučer!
b. *Igrajte jučer!

¹⁷ Usp. Xrakovskij 2001, str. 1037: "Morphological homogeneity is not characteristic of imperative paradigms in general. Although formally homogeneous imperative paradigms do occur (...), they should be treated rather as an exception; and the rule is that imperative paradigms normally comprise morphologically heterogeneous forms with homonyms in other verb paradigms."

¹⁸ Aikhenvald (2010: 131), doduše, ističe da su u jezicima koji pokazuju imperativne vremenske opreke one najčešće ograničene na kanonske imperativne (tj. na oblike drugoga lica), no dodaje da je riječ samo o tendenciji, a ne o pravilu.

c. *Neka igra jučer!

Zajedničko promatranje zamjenskih i pravih imperativa djelomično je determinirano i tradicijski. U slavističkim se proučavanjima imperativnih rečenica tradicionalno kao njihovi gramatički indikatori uz prave imperativne oblike navode i zamjenski, a podjela imperativnih oblika na prave i zamjenske uobičajena je i u generativnim analizama toga rečeničnog tipa (usp., npr., Rivero 1994a, 1994b; Zanuttini 1997; Isac 2015; v. §5.1.).

U literaturi o rečeničnim konstrukcijama koje sadrže prave ili zamjenske imperativne oblike nije problematiziran samo tipski status rečenica s oblicima prvoga i trećega lica. Zbog činjenice da u nekim jezicima pravi imperativi nisu kompatibilni s negativnim obilježivačem (5a) – pa se u negiranim konstrukcijama umjesto njih rabe zamjenski imperativi (5b)¹⁹ – u literaturi se katkada kao poseban podtip imperativnih rečenica izdvajaju prohibitivne (ili vetativne) rečenice (usp. Sadock i Zwicky 1985: 175; Aikhenvald 2010: 192). Premda u načelu dopušta negiranje pravih imperativa, u tom se kontekstu može spomenuti i hrvatski standardni jezik (i općenito slavenski jezici), u kojem u negiranim konstrukcijama izrazito prevladavaju pravi imperativi nesvršenih glagola (6), dok su mogućnosti upotrebe imperativa svršenih glagola prilično ograničene²⁰ (usp. Badurina i Pranjković 2012: 621).

(5) a. *Non parla! (talijanski)

NEG govoriti.IMP.2JD.

b. Non parlare! (talijanski)

NEG govoriti

'Ne govori!'

(6) a. Ne naginji se kroz prozor! (Badurina i Pranjković 2012: 621)

b. *Ne nagni se kroz prozor! (Badurina i Pranjković 2012: 621)

Unatoč spomenutim ograničenjima, većina istraživača negirane imperativne konstrukcije ipak ne smatra zasebnim rečeničnim (pod)tipom. Semantičku argumentaciju za to ponudila je Magdalena Kaufmann (2012). Ona ističe da negirani imperativi posjeduju sličan spektar neprototipnih funkcija kao i afirmativni imperativi. I s pomoću jednih i s pomoću drugih moguće je, primjerice, dati komu savjet (7) ili izraziti dopusnost, tj. nevoljko prihvaćanje adresatova ponašanja prema vlastitim željama umjesto prema govornikovim savjetima (8).²¹

¹⁹ O generativnim analizama (ne)kompatibilnosti pravih imperativa i negativnih obilježivača v. u §5.4.

²⁰ O odnosu negacije, vida i imperativnosti u slavenskim jezicima bit će riječi u §6.6.4.

²¹ Primjeri su navedeni po uzoru na Kaufmann (2012: 9).

- (7) a. Vjeruj dobrim ljudima!
b. Nikomu nemoj vjerovati!
- (8) a. U redu, idi na taj prokleti koncert. Očito te od toga ne mogu odgovoriti.
b. U redu, nemoj ići u školu. Što ću ti ja!

To, smatra Kaufmann (2012: 9), pokazuje da je negacija sastavni dio semantičkoga objekta kojim se izražava savjetovanje ili dopusnost (a isto vrijedi i za druge funkcije koje se povezuju s imperativima) te da s toga aspekta nema razloga za odvajanje prohibitivnih rečenica u zasebni (pod)tip.

Kada je u pitanju odnos imperativnih rečenica i sporednih rečeničnih tipova, potrebno se je osvrnuti i na jezike koji posjeduju imperativne sustave s gramatikaliziranim vremenskim oprekama. Među takvim je jezicima najviše onih koji razlikuju tzv. neposredne (prezentske) i odgođene (futureske) imperative. Značenjske razlike koje proizlaze iz postojanja tih dvaju tipova imperativa mogu biti dvojakoga karaktera. S jedne strane, prezentski i futurski imperativi mogu upućivati na gramatikaliziranost razlike između apsolutne i relativne budućnosti, odnosno budućnosti promatrane iz perspektive trenutka govorenja i budućnosti promatrane iz perspektive neke vremenske točke u budućnosti. Upravo ta razlika obilježava latinske prezentske i futureske imperative. Prvima se jednostavno izražava zahtjev za izvršenjem određene radnje u bilo kojem trenutku koji nastupa nakon trenutka govorenja, dok se potonjima izvršenje radnje zahtijeva tek nakon neke druge buduće radnje (usp. Wurff 2007: 44). S druge strane, postojanje prezentskih i futurskih imperativa može podrazumijevati gramatikaliziranost opreke između bliske i daleke (ili dalje) budućnosti. Prezentskim se imperativima u tom slučaju adresata ili koga drugoga navodi na neposredno izvršenje određene radnje, dok se futurskim imperativima izriče zahtjev za naknadnim izvršenjem radnje (neovisno o nekoj drugoj budućoj radnji), što može imati i prizvuk uglađenosti. Taj vid razlikovanja dvaju tipova imperativa svojstven je mnogim sjevernoameričkim indijanskim jezicima (usp. Aikhenvald 2010: 129). U cjelini gledano, tipsko svrstavanje rečenica s prezentskim (neposrednim) i futurskim (odgođenim) imperativima među istraživačima ne izaziva polemike te se takve rečenice redovito svrstavaju u isti, imperativni rečenični tip (usp. Kaufmann 2012).

Dok je gramatikaliziranje vremenskih opreka koje se tiču budućnosti u imperativnim sustavima razmjerno lako zamislivo i objašnjivo, znatno veći izazov predstavlja razmatranje odnosa imperativa i prošlosti (usp. Wurff 2007: 45). Teško je, naime, zamisliti kako bi se nekoga moglo navesti na djelovanje u prošlosti. Različiti jezici ipak poznaju konstrukcije s glagolskim perifrazama koje istraživači katkada određuju kao prošle ili retrospektivne

imperative (usp. Wurff 2007: 45–46). U sirijskome se arapskom, primjerice, svezom perfektnoga oblika drugoga lica glagola *kan* 'biti' (*kənt* 'bio si') i pravoga imperativa (9) izražava da je adresat trebao nešto napraviti u prošlosti. U pravilu takve konstrukcije sadrže prizvuk prekoravanja adresata ili izražavanja žaljenja zbog njegova postupka (odnosno propusta) u prošlosti (usp. Wurff 2007: 48).

- (9) *kənt kōl lamma kənt fəl-bēt* (sirijski arapski)
 biti.PERF.2JD. jesti.IMP kada biti.PERF.2JD. u-kući
 'Trebao si jesti kada si bio u kući.' (Aikhenvald 2010: 132)

Konstrukcije sa sličnim značenjem, ali bez pravoga imperativnog glagola, potvrđene su, primjerice, i u španjolskome (10) i nizozemskome jeziku (11). Ono što je istraživače nagnalo na povezivanje takvih konstrukcija s imperativnim rečenicama – osim njihova značenja koje se do neke mjere doista može dovesti u vezu sa značenjima koja se konvencionalno vezuju uz imperativne rečenice – jest činjenica da one (poput pravih imperativa u spomenutim jezicima) ne mogu biti umetnute i da njihov subjekt mora biti u drugome licu (usp. Wurff 2007: 46–47).

- (10) *Haber venido!* (španjolski)
 imati doći.PP.
 'Trebao si doći.' (Bosque 1980; prema Wurff 2007: 46)
- (11) *Had je mond maar gehouden!* (nizozemski)
 imati.PERF. tvoja usta ČEST. držati.PP.
 'Trebao si usta držati zatvorena.' (Kaufmann 2012: 102)

Vrijedi istaknuti da primjeri tipa (9), (10) i (11) nisu sasvim strani ni hrvatskomu jeziku, točnije njegovu čakavskom i u manjoj mjeri štokavskom narječju.²² U čakavskome su narječju prilično dobro zastupljene rečenične konstrukcije s tzv. imperativom prošlim (usp. Menac-Mihalić 1989: 102), glagolskim oblikom tvorenim od posebnih imperfektnih oblika glagola *biti* i infinitiva (12), kojima govornik izražava da je pojedinac denotiran subjektom imenskom skupinom trebao izvršiti neku radnju u prošlosti (usp. Menac-Mihalić 1989: 102). Za razliku od stanja u prethodno spomenutim jezicima, čakavske konstrukcije, čini se, pokazuju manje morfosintaktičkih ograničenja. U načelu, naime, perifrastični glagolski oblik koji obilježava te konstrukcije može stajati u svim licima, a osim toga, izvorni govornici potvrđuju da je umetanje spomenutih glagolskih oblika u čakavskim govorima moguće (13).

²² Domagoj Vidović (2014: 41) ističe da su tzv. imperativi prošli potvrđeni u štokavskim zažapskim govorima.

- (12) Bīšeš manje spati pa bi bī stīga. (Murter; južnočakavski dijalekt)
 'Trebao si manje spavati pa bi bio stigao.' (Menac-Mihalić 1989: 102)
- (13) Rēka san ti da bīšeš pōjti nā vrime likāru. (Zaglav; srednjočakavski dijalekt)
 'Rekao sam ti da si trebao/trebala poći k liječniku.'²³

Među istraživačima nema sloge oko toga treba li konstrukcije s tzv. retrospektivnim/prošlim imperativima smatrati imperativnim rečenicama ili ih treba izdvojiti u zaseban rečenični tip koji s imperativnim tipom ima više poveznica. Sklonost prvomu rješenju pokazuje Wim van der Wurff (2007: 50), koji smatra da bi šire poimanje značenja imperativnih rečenica, koje bi se temeljilo na značenjskim sastavnicama [direktivan] i [-realiziran], predstavljalo dostatan okvir za uključivanje navedenih konstrukcija u imperativni rečenični tip.²⁴ Drugačijega je mišljenja Magdalena Kaufmann (2012: 103), koja za primjere tipa (9), (10) i (11) ističe da su tijesno povezani s prototipnim imperativnim rečenicama, ali ih ipak smatra posebnim rečeničnim (pod)tipom, koji – zbog činjenice da se njime adresata u prvome redu prekorava zbog neizvršenja neke radnje u prošlosti – naziva "prijekornim" (engl. *reproachatives*; *reproachative clause type*).²⁵ U korpusu na kojem se temelji naše istraživanje nema gramatikaliziranih konstrukcija kojima bi se izražavalo žaljenje zbog neizvršenja neke prošle radnje ili bi se koga zbog toga prekoravalo, pa si stoga možemo dopustiti odlaganje iznošenja jasnoga stava o tipskoj pripadnosti takvih konstrukcija. Glede spomenutih čakavskih konstrukcija, neke morfosintaktičke razlike u odnosu na klasične čakavske imperATIVE, kao što je, primjerice, mogućnost umetanja, u načelu bi govorele protiv njihova svrstavanja u imperativni rečenični tip. I tu, međutim, ostavljamo otvorenom mogućnost da bi temeljitija analiza čakavske građe mogla rezultirati revidiranjem takvoga preliminarnog zaključka.

2.2. Funkcionalna heterogenost imperativnih rečenica

Prva pomisao kada se spomenu imperativne rečenice ili imperativni glagolski oblici općenito jest izražavanje zapovijedi. Znatan broj istraživača upravo zapovjednu funkciju smatra

²³ Primjer nam je potvrdio Robert Špralja.

²⁴ Usp. Wurff 2007, str. 50: "The combination of [directive] and [-realised] would in such cases plausibly yield a reading of reproach, reprimand or regret, which we have seen is exactly the meaning expressed by using the various past imperatives that have been studied. Such an account would suggest that past imperatives fit more or less naturally into the general conception of imperatives."

²⁵ Usp. Kaufmann 2012, str. 103: "I agree with Mastop (2005) that these examples indeed share a lot with imperatives, but nevertheless I would hesitate to classify them as imperatives (...) They exhibit a grammatical property (namely past tense marking) that restricts them from ever fulfilling the prototypical function of requesting or commanding that was taken to be distinctive for the imperative clause type. (...) I would therefore tentatively classify them as belonging to a different though closely related clause type of *reproachatives*."

prototipnom imperativnom funkcijom ili je povezuje s doslovnim (izvankontekstualnim) značenjem imperativa (usp. Aikhenvald 2010; Kaufmann 2012; Alcazár i Saltarelli 2014; Isac 2015). U prilog iskonskoj povezanosti imperativa i zapovijedi govori činjenica da se imenica koja označava glagolski oblik koji je primarni indikator imperativnih rečenica u mnogim jezicima izvodi upravo od glagola u značenju 'zapovijedati'. U slovenskome se, primjerice, termin *velelnik* 'imperativ' izvodi od glagola *veleti* 'zapovijedati', albanski termin *urdherore* 'imperativ' izvodi se od glagola *me urdheru* 'zapovijedati', grčki termin *prostaktiki* 'imperativ' izveden je od glagola *prostazo* 'zapovijedati' itd. Konačno, i internacionalni termin *imperativ* izveden je od latinskoga glagola *imperare*, koji također znači 'zapovijedati' (usp. Fintel i Iatridou 2015). Jasno je ipak da uporaba imperativnih rečenica nadilazi uske okvire zapovjedne funkcije. Većina funkcija, doduše, koje se vezuju uz taj rečenični tip, na tragu zapovjedne (14a), podrazumijeva želju/volju govornika da adresata ili koga drugoga navede na kakvo djelovanje. Imperativnim se rečenicama, naime, mogu izraziti zabrane (14b), zahtjevi (15a), molbe (15b), preklinjanja (15c), poticaji (16a), pozivi (16b), ponude (17a), upozorenja (17b), upute (17c) itd.

- (14) a. Izlazi van!
b. Ne pitaj me ništa!
- (15) a. Ugasi svjetlo, hoćeš li?
b. Posudi mi *Anu Karenjinu*, molim te!
c. Daj mi još jednu šansu, preklinjem te!
- (16) a. Budimo optimistični!
b. Navratite večeras do nas!
- (17) a. Uzmi keks!
b. Ne naginjite se kroz prozor!
c. Uzimajte dvije tablete dnevno!

Navedeni se primjeri međusobno razlikuju u određenim aspektima. U nekima od njih, kao u (14), govornik adresatu ne ostavlja mogućnost izbora, dok je kod drugih adresatu ostavljena mogućnost da odbije realizirati propozicijski sadržaj imperativnoga iskaza. S druge strane, primjere u (14) i (15) povezuje činjenica da su usmjereni na dobrobit govornika, za razliku od primjera u (17), koji su primarno usmjereni na dobrobit adresata. U tom su pak pogledu ambivalentni primjeri u (16), koji su barem donekle usmjereni i na dobrobit adresata i na dobrobit govornika. Različite funkcije mogu biti eksplicitno signirane uporabom posebnih

jezičnih sredstava, primjerice dopunskih pitanja tipa *hoćeš li?*, kao u (15a), ili parentetičkih performativnih izraza, kao u (15b-c) (usp. Huddleston 2002: 930).²⁶

Funkcijama predočenim primjerima u (14)–(17) zajedničko je, kako smo istaknuli, to što se s pomoću njih navodi adresata ili koga drugoga na kakvo djelovanje. To, međutim, nije slučaj sa svim funkcijama u kojima mogu upotrijebljene imperativne rečenice. U imperativnim iskazima kojima se izražava puka govornikova želja da se što ostvari adresat iz različitih razloga obično ne može doprinijeti ostvarivanju propozicijskoga sadržaja rečenice, pa je stoga jasno da u takvim primjerima nije riječ o navođenju koga na djelovanje. Tako je s rečenicom (18).

(18) Otopi se!

Ta je rečenica sasvim prihvatljiva u kontekstu u kojem je, primjerice, potihogovara dječak dok dan prije odigravanja ranije dogovorene nogometne utakmice na školskome igralištu promatra kroz prozor svoje sobe novonapadali snijeg. Jasno je da pritom dječak ne zapovijeda snijegu da se otopi niti na koji drugi način pokušava navesti snijeg na otapanje, nego jednostavno izražava želju da do otapanja dođe.

Osim primjera u kojima adresat nije živo biće, pa ga se stoga ne može navesti na djelovanje, željnu funkciju imperativne rečenice mogu imati i onda kada se u rečenici pojavljuje glagol ili predikat koji označava radnju koja se ne može kontrolirati (19) ili glagol/predikat koji izražava permanentna svojstva²⁷ (20).

(19) Crkni!

(20) Budi visok!

Premda pojedini autori primjere kao (20) smatraju neovjerenima,²⁸ čini se da su u odgovarajućim kontekstima oni sasvim prihvatljivi. Moguće je, primjerice, zamisliti pojedinca koji potihogovara (20) dok odlazi na ljubavni sastanak ugovoren naslijepo (usp. Kaufmann 2012: 7). Ono što tim iskazom govornik izražava, ne može se interpretirati kao zapovijed osobi s kojom se nalazi da bude visoka, nego samo kao želja da ta osoba ima svojstvo "bivanja visokom".

²⁶ U nekim je jezicima izražavanje pojedinih funkcija koje se konvencionalno vezuju uz imperativne rečenice gramatikalizirano. U korejskome, primjerice, postoji poseban formalni tip – različit, dakle, od imperativnoga – koji je specijaliziran za izražavanje dopuštanja. Zanimljivo je, međutim, da bez obzira na postojanje zasebnoga permisivnoga rečeničnog tipa, imperativne rečenice u korejskome i dalje mogu i same izraziti dopuštanje (usp. Kaufmann 2012: 13).

²⁷ U literaturi su takvi predikati poznati kao *individual level predicates* te se značenjski i gramatički razlikuju od predikata koji izražavaju prolazna obilježja i događaje, tzv. *stage level predicates*. O tome v. u Chierchia (1995) i Manninen (2001).

²⁸ Engleski primjer identičan onomu koji se navodi u (20) Chung-hye Han (1998: 168), primjerice, odbacuje kao neovjeren.

Kada su u pitanju imperativne rečenice sa željnom funkcijom, potrebno je spomenuti i izraze koje karakterizira visok stupanj formulaičnosti. To je slučaj s primjerima u (21).

- (21) a. Sretno putujte!
- b. Stojte mi dobro!
- c. Lijepo sanjaj!

Ti su primjeri povezivi s primjerima (19) i (20) utoliko što ni u njima adresat ne može utjecati na ostvarivanje propozicijskoga sadržaja. Jasno je, naime, da adresat ne može kontrolirati sve čimbenike koji određuju sretno ili sigurno putovanje, jednako kao što ne može utjecati na to što će sanjati ili kako će se osjećati u budućnosti. Stoga se niti jednim od primjera u (21) adresata ne navodi na djelovanje, nego se jednostavno iskazuje govornikova želja da se nešto dogodi.

Ni sama želja/volja govornika da se propozicijski sadržaj imperativne rečenice ostvari nije dostatna da bi se "pomirio" čitav spektar funkcija u kojima taj rečenični tip može biti upotrijebljen.²⁹ Govornik, naime, ne mora nužno imati želju da se radnja denotirana imperativnom rečenicom izvrši, nego u pogledu njezina izvršenja može biti indiferentan. Takav je, primjerice, slučaj u (22).

- (22) [Stranci na ulicama Splita]
- A: Oprostite, kako ću doći do Lovrinca?
- B: Sjednite na tricu.

U (22) govornik B ne izražava svoju želju – s obzirom na to da mu je sasvim svejedno hoće li adresat prihvatiti njegov savjet i sjesti u autobus broj tri ili će se do Lovrinca dovesti na koji drugi način – niti pokušava adresatu nametnuti kakvu obvezu. Drugim riječima, imperativnim se iskazom tu jednostavno adresata izvještava o tome koji je najbolji način da se dođe do Lovrinca (usp. Kaufmann 2012: 13; Medeiros 2013: 80).

Do određene se mjere s primjerima tipa (22) mogu povezati i primjeri s tzv. dopusnim imperativima. Imperativne rečenice upotrijebljene u toj funkciji ne podrazumijevaju samo izostanak govornikove volje/želje da se postigne određeno stanje stvari, nego i to da se govornik u načelu protivi ostvarivanju propozicijskoga sadržaja imperativne rečenice ili mu se pak

²⁹ Da su u želji/volji govornika da se što dogodi istraživači pokušavali pronaći zajedničku osnovu različitih funkcija imperativnih rečenica, svjedoči, primjerice, Maretićev (1931: 536) pokušaj značenjskoga određenja toga rečeničnog tipa: "Temeljno je značenje imperativa želja, a zapovijed je oštro izrečena želja; ali želja može biti izrečena i bez oštine i blago, i tako imperativ može značiti osim zapovijedi još želju, na pr. *putujte* sretno!, – molbu, na pr. Bože, *smiluj* nam se!, – nagovaranje, nutkanje, poticanje, na pr. *učite* marljivo! *Ispij* ovu ljekariju, *zapjevajmo*, braćo – savjetovanje, na pr. *štedi* dok imaš." Usp. također Pranjković i Badurina (2012: 620).

protivio, ali ga nakon adresatova inzistiranja ipak rezignirano odobrava (usp. Kaufmann 2012: 160–161; Condoravdi i Lauer 2012: 43).

- (23) a. Dobro, ti onda stoj u kući. Što ja tu mogu!
b. Nije me briga. Radi što hoćeš!

Konkretno, u primjeru (23a) implicirano je da govornik ne želi da adresat neprestano boravi u kući, nego smatra da bi bilo dobro kada bi neko vrijeme proveo izvan kuće. Adresat, međutim, ima potpuno drugačije preferencije te se za njih snažno zauzima, zbog čega govornik odustaje od vlastitih preferencija te imperativnom rečenicom nevoljko odobrava adresatu da se nastavi ponašati prema vlastitim željama, tj. da i dalje ostane u kući.

2.3. Modalni pristup

U prethodnome smo odjeljku vidjeli da imperativne rečenice mogu biti povezane s vrlo širokim spektrom funkcija te da je tim funkcijama u okvirima tradicionalnih analiza vrlo teško pronaći zajedničku osnovu. Među ostalim, i iz toga se razloga u novije vrijeme vrlo privlačnima pokazuju modalni pristupi imperativima, u okvirima kojih se, kako im sam naziv govori, argumentira da su imperativi modali, odnosno da posjeduju apstraktni modalni element (operator) (usp. Grosz 2011; Kaufmann 2012; Medeiros 2013; Isac 2015; Keshet i Medeiros 2018). U ovome će se potpoglavlju u kratkim crtama predstaviti osnovne odrednice modalnoga pristupa imperativima Magdalene Kaufmann (2012).

Izravni poticaj za modalne analize imperativa pruža činjenica da je njihova funkcionalna razvedenost usporediva i poveziva sa širokim spektrom mogućih interpretacija modalnih glagola. Kao ilustraciju, u (24)–(27) ponavljamo imperativne rečenice (14a), (17c), (18) i (22) iz prethodnoga poglavlja i donosimo njihove modalizirane parafraze.

- (24) a. Izlazi van!
b. Moraš izići van!
- (25) a. Uzimajte dvije tablete dnevno!
b. Morate uzimati dvije tablete dnevno!
- (26) a. Otopi se!
b. Moraš se otopiti!
- (27) a. Sjednite na tricnu!
b. Morate sjesti na tricnu!

Neovisno o tome što su u rečenicama pod (b) imperativni glagoli zamijenjeni modalima s infinitivnom dopunom, krucijalnih funkcionalnih razlika između imperativnih i modaliziranih deklarativnih rečenica nema. Potonjima se, jednako kao i prvima, izražava zapovijed (24), uputa (25), želja (26) i tzv. nezainteresirani savjet (engl. *disinterested advice*) (27). Oslanjajući se na teoriju modalnosti Angelike Kratzer (1977, 1981, 1991a, 1991b), Kaufmann smatra da se funkcionalna heterogenost imperativnih rečenica (jednako kao i interpretativna razvedenost "tipičnih" modalnih glagola) može objasniti pretpostavkom da je apstraktni imperativni modal značenjski podspecificiran, odnosno da je njegovo značenje djelomično ovisno o kontekstu. O formalizaciji te pretpostavke i o temeljnim odrednicama teorije modalnosti Angelike Kratzer govori se u §2.3.1.

Osim podudarnosti koje se tiču funkcionalne razvedenosti, istraživači uočavaju i druge poveznice između imperativa i modalnih glagola. Jedna od ključnih tiče se istinosne vrijednosti. Poznato je da imperativne rečenice nemaju istinosnu vrijednost (ili da ona barem u konverzaciji nije dostupna) te da odgovor "Nije istina." ili "Istina je." na imperativnu rečenicu nije posrećen. Izostanak (makar prividni) istinosne vrijednosti svojstven je, čini se, i nekim modalima (usp. Kaufmann 2012: 57–58; Isac 2015: 44–45). Kaufmann (2012: 58–64) u tom pogledu razlikuje opisne (ili opisno upotrijebljene) i performativne (ili performativno upotrijebljene) modale.³⁰ Prvima se opisuje kakav je svijet s obzirom na različite vrste mogućnosti i nužnosti (28), dok se drugima nešto čini (dopušta, zabranjuje, zapovijeda i sl.), tj. mijenja se svijet u pogledu mogućnosti i/ili nužnosti (29).³¹

(28) (Koliko mi je poznato) ti danas trebaš obaviti kupovinu.

(29) Moraš isprazniti koš za smeće!

U primjeru (28) samo se tvrdi da adresat, prema saznanjima koja su dostupna govorniku, treba obaviti kupovinu, ali ga se ne obvezuje na to da kupovinu doista i obavi. Osim toga, moguće je da govornik nema sva potrebna saznanja o tome treba li adresat doista obaviti kupovinu ili ne treba, pa adresat može i poreći istinitost njegove tvrdnje. Drugačije je s primjerom (29). U njemu se ne opisuje postojeće stanje stvari (ili to barem u konkretnome primjeru nije kontekstualno naznačeno), nego se, sasvim suprotno, nametanjem obveze adresatu to stanje pokušava promijeniti. Eventualni adresatov odgovor "Ne, to nije istina." u tom kontekstu, jednako kao i u imperativnim rečenicama, ne bi bio posrećen jer bi značio da adresat poriče

³⁰ Drugačije je razlikovanje modala s obzirom na posjedovanje istinosne vrijednosti (i neke druge parametre) predloženo u Isac (2015). O tome v. u §5.2.3.

³¹ Navedeni su primjeri oblikovani po uzoru na Kaufmann (2012: 58).

govornikovo činjenje. Kaufmann (2012: 60–63) smatra da je razlika između opisnih i performativnih modala kontekstualno determinirana. Drugim riječima, performativna upotreba modala, prema njezinu mišljenju, proizlazi iz prisutnosti odgovarajućih kontekstualnih čimbenika, tj. iz skupa tzv. presupozicijskih sastavnica, koje su svojstvene performativno upotrijebljenim modalima (ali ne i modalima upotrijebljenima opisno). S obzirom na podudarnost s performativnim modalima u pogledu izostanka istinosne vrijednosti, Kaufmann smatra da je uporaba imperativnih rečenica ograničena samo na one kontekste u kojima se modali rabe performativno. Drugim riječima, prema mišljenju Kaufmann, kontekstualni čimbenici (tj. presupozicije) kojima je determinirana performativnost modala uvijek su na snazi i kod posrećene upotrebe imperativnih rečenica. Ti se čimbenici detaljnije razmatraju u §2.3.2.

2.3.1. Teorija modalnosti Angelike Kratzer i imperativi

U nizu radova nastalih u razdoblju od kraja sedamdesetih do početka devedesetih godina 20. stoljeća Angelika Kratzer (1977, 1981, 1991a, 1991b, 2012³²) razvila je teoriju modalnosti koja je na kasnije istraživače utjecala tako snažno da se u okvirima formalne semantike danas smatra standardnom (usp. Portner 2009; Medeiros 2013). Ne čudi stoga što su postavke te teorije od ključne važnosti za pobornike modalnoga pristupa imperativnim rečenicama (usp. Kaufmann 2012; Medeiros 2013; Isac 2015).

Za obuhvaćanje funkcionalne heterogenosti imperativnih rečenica ključna je pretpostavka Kratzer da modali u rječniku nisu potpuno značenjski specificirani (odnosno da su kontekstno ovisni) i da imaju relacijski karakter. Navedene značajke pokušat ćemo pobliže odrediti s pomoću primjera (30)–(33).

- (30) Mora da je Bartul u kući. [Automobil mu je u garaži.]
- (31) Toma mora češće posjećivati svojega mentora.
- (32) Tijekom zimskoga računanja vremena Marica mora imati upaljena kratka svjetla na automobilu.
- (33) Moram imati tu knjigu.

U svim se navedenim primjerima pojavljuje glagol *morati*, no njegova interpretacija varira od primjera do primjera. Svim je primjerima zajedničko to da *morati* upućuje na nužnost, no ono iz čega ta nužnost proizlazi različito je u svakome pojedinom primjeru. U (30) nužnost proizlazi

³² U Kratzer (2012) sabrani su prilozi u kojima je njemačka istraživačica izgrađivala i modificirala svoju teoriju modalnosti. U odnosu na izvorne inačice, prilozi sakupljeni u Kratzer (2012) doživjeli su uglavnom samo stilske preinake, dok su ključne postavke teorije ostale neizmijenjene. U nastavku ćemo se, osim na Kratzer (2012), u prikazu temeljnih odrednica teorije osloniti i na Hacquard (2006, 2011), Portner (2009) i Kaufmann (2012).

iz određenih znanja, odnosno činjenica (među ostalim, i iz činjenice da je Bartulov automobil u garaži), pa je stoga riječ o epistemičkome modalu *morati*. U (31) modal *morati* ima teleološku interpretaciju jer se nužnost koja se njime izražava tiče postizanja određenih ciljeva. U (32) nužnost proizlazi iz postojanja zakona ili pravila, pa je, dakle, riječ o deontičkoj modalnosti. Konačno, u (33) uporaba glagola *morati* povezana je s preferencijama odnosno željama, pa se tako upotrijebljen modal *morati* naziva preferencijskim ili buletičkim (usp. Kratzer 2012: 5).

Različitošću interpretacija naizgled bi mogla upućivati na to da u rječniku postoji više glagola *morati* pri čemu kontekst pomaže adresatu samo utoliko što pokazuje koji je od tih glagola govornik upotrijebio u rečenici. Takvo bi gledanje, drugim riječima, impliciralo da je u primjerima (30)–(33) različitošću interpretacije modala determinirana prije svega leksički (usp. Portner 2009: 49). Kratzer ne pristaje uz takvo tumačenje, a svoj stav argumentira činjenicom da se, osim različitih boja (engl. *modal flavors*) (epistemičke, deontičke, buletičke itd.) koje može imati jedan te isti modalni glagol, svaka od njih dodatno može povezati s praktički neograničenim brojem mogućih interpretacija. Uzmimo kao primjer rečenicu (34).

(34) Darko mora očistiti sobu.

Modalni glagol u (34) ima deontičku boju jer je njegova interpretacija povezana s određenim pravilima. Ta pravila mogu biti različitoga tipa. Može se, primjerice, raditi o pravilima koja nameće otac, o pravilima koja nameće majka, o pravilima studentskoga doma, o zatvorskim pravilima itd. (usp. Hacquard 2011). U svjetlu pretpostavke da je značenje modala determinirano isključivo leksički, za svaku bi moguću deontičku interpretaciju u rječniku trebalo pretpostaviti zaseban ulaz. Tomu bi, dakako, trebalo pridodati i zasebne ulaze za neograničen broj mogućih interpretacija epistemički, buletički i teleološki upotrijebljena glagola *morati*.³³ Nasuprot tomu, Kratzer smatra da u rječniku postoji samo jedan glagol *morati*, s tim da je njegovo značenje u određenoj mjeri determinirano kontekstualnim čimbenicima.

U primjerima (30)–(33) zaključci o tome da interpretacija modalnoga glagola u (30) ima veze sa znanjima, u (31) s ciljevima, u (32) s propisima, a u (33) sa željama izvedeni su prije svega iz konteksta. Značenje se modala može, međutim, fiksirati i uporabom eksplicitnih jezičnih sredstava (usp. Kratzer 1977; usp. također Portner 2009: 50). Navedeni se primjeri,

³³ Usp. Kratzer 2012, str. 6: "How many kinds of *must* do we have to distinguish? How many deontic ones? How many epistemic ones? How many dispositional ones? And how many preferential ones? Obviously many in each group. We do not just refer to duties. We refer to duties of different kinds; to different duties different persons have towards different persons at different times. We do not simply refer to a piece of knowledge or information – once and for ever the same. We refer to different kinds of knowledge or information in different situations."

naime, mogu parafrazirati tako da se supstancijalni dio značenja modala pretoči u izraz koji započinje sa *u svjetlu (čega)* (30')–(33').

(30') U svjetlu onoga što je poznato, mora da je Bartul u kući.

(31') U svjetlu cilja koji želi ostvariti, Toma mora češće posjećivati mentora.

(32') U svjetlu onoga što kažu prometni propisi, tijekom zimskoga računanja vremena Marica mora imati upaljena kratka svjetla na automobilu.

(33') U svjetlu mojih želja, moram imati tu knjigu.

U svim parafraziranim primjerima glagol *morati* sada definitivno ima identično značenje s obzirom na to da je onaj dio njegova značenja o kojem se u (30)–(33) zaključivalo iz konteksta u (30')–(33') izražen eksplicitnim jezičnim sredstvima.

Time se dolazi do druge fundamentalne značajke modalā – njihova relacijskoga karaktera. Relacijska priroda modalā, ističe Kratzer (1977, 2012), proizlazi odatle što oni uspostavljaju odnos između svojih dvaju argumenata – modalnoga ograničenja (engl. *modal restriction*) i modalnoga dosega (engl. *modal scope*). O čemu se točno radi, pokazat ćemo na primjeru rečenice (30). Prethodno smo istaknuli da je nužnost koja se u toj rečenici izražava modalnim glagolom *morati* povezana s određenim znanjima, odnosno činjenicama. Ta znanja i činjenice predstavljaju modalno ograničenje, o kojemu se, kako je istaknuto, može zaključivati iz konteksta ili pak ono može biti eksplicirano izrazima *ono što je poznato* ili *u svjetlu onoga što je poznato*. U semantici mogućih svjetova *ono što je poznato* jest funkcija f , koja bilo kojem mogućem svijetu w – gdje mogući svijet označava moguće stanje stvari, odnosno način na koji svijet može ili je mogao izgledati (usp. Hacquard 2006: 34) – dodjeljuje skup propozicija koje su poznate u w . S obzirom na to da se u semantici mogućih svjetova standardno polazi od toga da propozicija odgovara skupu svjetova u kojima je istinita (usp. Kratzer 1977, 2012), $f(w)$ kao skup propozicija zapravo se može poistovjetiti sa skupom skupova svjetova. Presjek pak skupa propozicija $f(w)$ (tj. $\cap f(w)$) odgovara skupu svjetova, tj. svjetovima u kojima su sve propozicije iz skupa $f(w)$ istinite (usp. Hacquard 2011). U primjeru (30) *ono što je poznato*, tj. $f(w)$, jesu, primjerice, sljedeće propozicije: *Bartulov je automobil u garaži.*; *Svjetla u kući su upaljena.*; *Sada je 17 sati, a Bartul radi do 15 sati.* itd. Presjek toga skupa, $\cap f(w)$, jest skup svjetova u kojima su sve propozicije iz $f(w)$ istinite (usp. Portner 2009). Modalni doseg, s druge strane, denotira propoziciju p , odnosno skup svjetova u kojima je ta propozicija istinita. Konkretno, u primjeru (30) riječ je o propoziciji *Bartul je u kući*, tj. o svjetovima u kojima je istinito da je Bartul u kući.

Funkcije koje mogućim svjetovima dodjeljuju skupove propozicija Kratzer naziva još i konverzacijskim pozadinama (engl. *conversational backgrounds*). U primjeru (30), s obzirom na to da funkcija f bilo kojem mogućem svijetu w dodjeljuje propozicije koje su *poznate* u w , govorimo o epistemičkoj konverzacijskoj pozadini. Postoje, međutim, i brojni drugi tipovi konverzacijskih pozadina, primjerice deontički, koji su povezani s pravilima, zakonima i sl., buletički, koji su povezani sa željama, teleološki, koji su povezani s ciljevima, doksastički, koji su povezani s vjerovanjima ili očekivanjima, stereotipni, koji su povezani s uobičajenim načinom odvijanja stvari ili događaja itd. Konverzacijska pozadina ograničava područje kvantifikacije modala. U primjeru (30) tako se ne ističe da je Bartul u kući u svim mogućim svjetovima, nego samo u onim svjetovima koji su kompatibilni s onim što govornik zna u svijetu w , tj. samo u onim svjetovima u kojima su činjenice koje govornik zna u svijetu w istinite (usp. Hacquard 2006: 35). Relacijski se karakter modala, dakle, ogleda u činjenici da je propozicija koja je denotirana modalnim dosegom (tj. *Bartul je u kući.*) istinita samo u onim svjetovima na koje je ograničena kvantifikacija modala, tj. samo u onim svjetovima u kojima vrijedi ono što je poznato u svijetu w .

Uz konverzacijsku pozadinu, ključni je parametar u interpretaciji modala njegova snaga. U primjeru (30) – s obzirom na to da je upotrijebljen nužnosni modal *morati* – implicirano je da je Bartul u kući u *svim* mogućim svjetovima koji su kompatibilni s onim što je poznato u svijetu w , tj. da iz činjenica koje su poznate u svijetu w logički proizlazi da je Bartul u kući. Za modalni se glagol *morati* stoga kaže da univerzalno kvantificira nad mogućim svjetovima. Drugim riječima, modali nužnosne/univerzalne snage podrazumijevaju da je skup svjetova u kojima su istinite propozicije koje funkcija f dodjeljuje svijetu w (tj. $\cap f(w)$) podskup skupa svjetova kojemu odgovara propozicija denotirana modalnim dosegom p ($\cap f(w) \subseteq p$). Drugačije je s mogućnosnim modalom *moći* (35).

(35) Može biti da je Bartul u kući.

Rečenica (35), jednako kao i (30), ima epistemičku konverzacijsku pozadinu koja, dakle, područje kvantifikacije modala ograničava na svjetove u kojima vrijedi ono što je poznato u svijetu w . Međutim, za razliku od (30), gdje je implicirano da je Bartul u kući u *svim* svjetovima dostupnim iz svijeta w , u (35) je implicirano da je Bartul u kući samo u *nekim* svjetovima (ili možebitno samo u *jednome* svijetu) u kojima su istinite propozicije koje denotiraju ono što je poznato u svijetu w ili, drugim riječima, da je ono što je poznato u svijetu w kompatibilno s tim da je Bartul u kući. Za mogućnosni se modal *moći* stoga kaže da egzistencijalno kvantificira

nad mogućim svjetovima. U terminima skupova, može se reći da modali mogućnosne/egzistencijalne snage zahtijevaju da presjek skupa svjetova u kojima su istinite sve propozicije koje funkcija f dodjeljuje svijetu w (tj. $\cap f(w)$) i skupa svjetova koji odgovara propoziciji denotiranoj modalnim dosegom nije prazan skup ($\cap f(w) \cap p \neq \emptyset$) (usp. Hacquard 2011). Za razliku od konverzacijske pozadine, modalna je snaga inherentna modalnim obilježivačima. Drugim riječima, ona nije kontekstualno determinirana, nego je u rječniku specificirano ima li modal egzistencijalnu/mogućnosnu ili univerzalnu/nužnosnu snagu.

Postavke koje su u kratkim crtama izložene predstavljaju okosnicu rane ili jednostavne teorije modalnosti Angelike Kratzer (usp. Kaufmann 2012). Ta je teorija označila znatan napredak u formalnim pristupima modalnosti, no ona još uvijek nije mogla izići na kraj s različitim problemima, npr. s pojedinim aspektima deontičke modalnosti, s nekonzistentnim konverzacijskim pozadinama, sa stupnjevanom nužnosti/mogućnosti itd. (usp. Kaufmann 2012). U nastavku ćemo se, slijedeći Kratzer (1977, 2012), Hacquard (2012) i Kaufmann (2012), osvrnuti na probleme s deontičkom modalnosti i nekonzistentnim konverzacijskim pozadinama koje tzv. jednostavna teorija modalnosti Angelike Kratzer nije mogla riješiti.³⁴

Pođimo od primjera (32). Taj primjer podrazumijeva da u svim svjetovima u kojima se poštuju prometni propisi Marica tijekom zimskoga računanja vremena ima upaljena kratka svjetla na automobilu. Problem se, međutim, pojavljuje onda kada se prometni propisi ne poštuju. Uzmimo, primjerice, da Marica u određenoj prigodi nije imala upaljena kratka svjetla. U tom slučaju vrijedi (36).

(36) Marica mora platiti kaznu za prometni prekršaj.

Problematična je pritom činjenica da smo razmatrajući primjer (32) iz područja kvantifikacije modala već isključili svjetove u kojima se prometni propisi ne poštuju, tj. svjetove u kojima Marica tijekom zimskoga računanja vremena vozi automobil s ugašenim svjetlima. Unatoč tomu, rečenica (36) sasvim je prihvatljiva. Da bi riješila taj problem, Kratzer pretpostavlja da je područje kvantifikacije modala ograničeno dvjema konverzacijskim pozadinama: modalnom osnovom (engl. *modal base*) i izvorom redosljedaja (engl. *ordering source*). Modalna osnova određuje skup dostupnih svjetova, tj. skup svjetova u kojima su istinite sve propozicije koje funkcija f dodjeljuje svijetu w . Druga pak konverzacijska pozadina, izvor redosljedaja, rangira svjetove u modalnoj osnovi prema određenome idealu. U primjeru (36) taj ideal predstavljaju zakoni, pa je, dakle, riječ o deontičkome izvoru redosljedaja. Modalna je pak osnova okolnosna

³⁴ O ostalim problemima koje jednostavna teorija modalnosti nije mogla riješiti v. u Kratzer (1981).

(cirkumstancijalna), tj. ona je sačinjena od skupa činjenica koje vrijede u svijetu w , te, kako smo istaknuli, određuje skup svjetova u kojima su te iste činjenice također istinite. Skup je činjenica uvijek konzistentan, tj. svi članovi toga skupa zajedno mogu biti istiniti. U (36) modalna osnova uključuje, među ostalim, činjenicu da je Marica za vrijeme zimskoga računanja vremena vozila automobil s ugašenim kratkim svjetlima. Izvor redosljeda pak uključuje propozicije kao što su *Vožnja s ugašenim kratkim svjetlima tijekom zimskoga računanja vremena predstavlja prekršaj.*; *Vozači koji tijekom zimskoga računanja vremena nemaju upaljena kratka svjetla plaćaju kaznu za prometni prekršaj.* itd. Skup propozicija koje dodjeljuje izvor redosljeda ne mora biti konzistentan, tj. mogući su skupovi čiji svi članovi ne mogu zajedno biti istiniti. Od dvaju svjetova u modalnoj osnovi bolji je onaj u kojem vrijedi više propozicija iz skupa propozicija L . U našem primjeru najbolji su, dakle, oni svjetovi u kojima niti jedan prometni propis nije prekršen, tj. svjetovi u kojima, među ostalim, svi vozači tijekom zimskoga računanja vremena imaju upaljena kratka svjetla. Manje su dobri svjetovi u kojima je prekršen jedan zakon – npr., u (36) okolnosna modalna osnova uključuje svjetove u kojima je Marica tijekom zimskoga računanja vremena vozila automobil s ugašenim kratkim svjetlima – ali se ostali zakoni poštuju (npr., Marica plaća kaznu za prometni prekršaj). S obzirom na to da u primjeru (36) okolnosna modalna osnova ograničava područje kvantifikacije modala na one svjetove u kojima je Marica tijekom zimskoga računanja vremena vozila automobil s ugašenim kratkim svjetlima, najbolji su među mogućim svjetovima oni u kojima Marica plaća kaznu za prekršeni prometni propis. Lošiji bi od takvih svjetova bili svjetovi u kojima Marica krši prometni propis te pritom ne plaća kaznu za prekršaj (usp. Hacquard 2006).

Istaknuli smo da jednostavna teorija modalnosti ne može ponuditi zadovoljavajuće rješenje kada su u pitanju nekonzistentne konverzacijske pozadine, tj. one konverzacijske pozadine koje dodjeljuju skupove propozicija koje sve zajedno ne mogu biti istinite. To ćemo pokazati na primjeru Angelike Kratzer (1977, 2012) s imaginarnim novozelandskim zakonima koji jedini izvor imaju u sudovima sudaca. Svi sudovi imaju jednaku težinu, a među sucima nema hijerarhijskoga odnosa. Jedan od sudova kaže da je ubojstvo zločin i nitko u povijesti Novoga Zelanda nikada taj sud nije doveo u pitanje. Drugačije je s drugim sudovima. Uzmimo da u Aucklandu vrijedi sud da su jeleni odgovorni za štetu počinjenu na mladim stablima, dok u Wellingtonu vrijedi suprotan sud, tj. da jeleni nisu odgovorni za štetu počinjenu na mladim stablima. Zaustavimo li se na trima navedenim sudovima, možemo utvrditi da novozelandski zakoni uključuju sljedeće propozicije: *Ubojstvo je zločin.*; *Jeleni su odgovorni za štetu počinjenu na mladim stablima.*; *Jeleni nisu odgovorni za štetu počinjenu na mladim stablima.* Skup propozicija, dakle, koje bilo kojem svijetu w dodjeljuje konverzacijska pozadina *ono što*

kažu novozelandski zakoni nije konzistentan, tj. sve propozicije toga skupa ne mogu zajedno biti istinite. Odatle proizlazi da su sve rečenice s modalom nužnosne snage trivijalno istinite, a sve rečenice s modalom mogućnosne snage trivijalno lažne. Drugim riječima, prema jednostavnoj teoriji modalnosti, obje rečenice u (37) nužno su istinite, dok su obje rečenice u (38) nužno lažne.

- (37) a. U svjetlu onoga što kažu novozelandski zakoni, mora da je ubojstvo zločin.
b. U svjetlu onoga što kažu novozelandski zakoni, mora da ubojstvo nije zločin.
- (38) a. U pogledu onoga što kažu novozelandski zakoni, može biti da su jeleni odgovorni za štetu počinjenu na mladim stablima.
b. U pogledu onoga što kažu novozelandski zakoni, može biti da jeleni nisu odgovorni za štetu počinjenu na mladim stablima.

Razlog je tomu taj što, kako smo vidjeli, nužnosni modal zahtijeva da su svjetovi u konverzacijskoj pozadini (tj. svjetovi u kojima su istinite propozicije koje dodjeljuje funkcija f) podskup skupa svjetova u kojima je istinita propozicija denotirana modalnim dosegom ($\cap f(w) \subseteq p$). S obzirom na to da je presjek nekonzistentnoga skupa prazan skup i da je prazan skup podskup svakoga drugoga skupa, svaka je rečenica s nužnosnim modalom u tom slučaju trivijalno istinita (usp. Hacquard 2011). S druge strane, mogućnosni modal zahtijeva da presjek skupa svjetova u konverzacijskoj pozadini i skupa svjetova koji odgovara propoziciji denotiranoj modalnim dosegom nije prazan ($\cap f(w) \cap p \neq \emptyset$). Kako je pak presjek praznoga skupa i bilo kojega drugog skupa uvijek prazan, svaka rečenica s mogućnosnim modalom trivijalno je lažna (usp. Hacquard 2011). U dorađenoj teoriji modalnosti Angelike Kratzer takvih problema nema. Novozelandski zakoni, prema novome modelu, ne sačinjavaju modalnu osnovu s obzirom na to da skup propozicija koje modalna osnova dodjeljuje svijetu w mora biti konzistentan, nego predstavljaju izvor redoslijeda. Uz pretpostavku da je modalna osnova prazna, tj. da uključuje sve moguće svjetove u W , ti se svjetovi mogu svrstati u četiri skupine: (i) svjetove tipa A, u kojima je ubojstvo zločin, a jeleni su odgovorni za štetu počinjenu na mladim stablima; (ii) svjetove tipa B, u kojima je ubojstvo zločin, a jeleni nisu odgovorni za štetu počinjenu na mladim stablima; (iii) svjetove tipa C, u kojima ubojstvo nije zločin, a jeleni su odgovorni za štetu počinjenu na mladim stablima; (iv) svjetove tipa D, u kojima ubojstvo nije zločin, a jeleni nisu odgovorni za štetu počinjenu na mladim stablima. Ranije smo istaknuli da je od dvaju svjetova bolji onaj u kojemu je istinito više propozicija od kojih je sačinjen izvor redoslijeda. U konkretnome su, dakle, primjeru najbolji svjetovi u kojima vrijedi da je ubojstvo zločin, tj. svjetovi tipa A i svjetovi tipa B. Najgori su pak oni svjetovi u kojima nije istinita

propozicija da je ubojstvo zločin, tj. svjetovi tipa C i svjetovi tipa D. Svjetovi tipa A i svjetovi tipa B ne mogu se dalje međusobno rangirati s obzirom na to da propozicije koje su istinite u jednome tipu svjetova ne mogu biti podskup propozicija istinitih u drugome tipu i obrnuto. Stoga su ti tipovi svjetova jednako dobri, odnosno oba se tipa svijeta tretiraju kao najbolji.

Postavlja se pitanje kako se opisani model može primijeniti na imperativne rečenice i kako se u njegovu svjetlu može objasniti njihova funkcionalna heterogenost. Prvi odgovor koji je u tome pogledu nužno dati odnosi se na snagu apstraktnoga modala (ili modalnoga operatora) u imperativnim rečenicama. Tri su moguća scenarija – jedan prema kojem je riječ o nužnosnome modalu (tipa *morati*), drugi prema kojem je riječ o mogućnosnome modalu (tipa *moći*) i treći prema kojem snaga modalnoga operatora nije specificirana, što znači da može biti i nužnosna i mogućnosna. U (24)–(27) vidjeli smo da su imperativni glagoli parafrazirani nužnosnim modalom *morati* s infinitivnom dopunom te da se tom parafrazom nije promijenilo značenje rečenice.³⁵ U nekim se primjerima, međutim, čini da je parafraziranje imperativne rečenice s pomoću mogućnosnoga modalnoga glagola ipak bolje rješenje od nužnosnoga modala. To je, primjerice, slučaj s imperativnim rečenicama kojima se izražava nevoljko odobravanje realiziranja određene radnje (39), odnosno s imperativnim rečenicama kojima se izražavaju pozivi (40).

(39) Dobro, ti onda stoj u kući! [?]≈ Dobro, ti onda možeš stajati u kući.

(40) Navratite večeras do nas! [?]≈ Možete navratiti večeras do nas.

Zbog toga je u literaturi predlagano da snaga apstraktnoga modala u imperativnim rečenicama nije potpuno specificirana, odnosno da ona može varirati između nužnosne i mogućnosne (usp. Grosz 2011). Kaufmann (2012: 59) ne prihvaća takvo tumačenje. Pritom, doduše, priznaje da su imperativne rečenice (39) i (40) slabije od parafraziranih rečenica s modalima nužnosti, ali naglašava da one ipak imaju veću snagu od odgovarajućih rečenica s mogućnosnim modalima.³⁶ Stoga smatra da je sličnost s mogućnosnim modalima bolje tumačiti pragmatički (u slučaju permissivnih i koncesivnih imperativa), odnosno semantički (u slučaju savjetodavnih imperativa s izrazom *na primjer*), nego pretpostavljanjem postojanja nepotpuno specificiranoga modalnog operatora u imperativnim rečenicama.³⁷

³⁵ Pritom istraživači obično u vidu imaju jaki nužnosni modal *morati* (usp. Kaufmann 2012). David Medeiros (2013), međutim, dokazuje da skriveni imperativni modal zapravo ima obilježja slabe nužnosti (tipa nužnosnoga modala *trebati*).

³⁶ Zbog toga po uzoru na Kaufmann (2012: 59) bilježimo upitnik ispred oznake za sličnost imperativnih rečenica i parafraziranih primjera s modalnim glagolima.

³⁷ U nastavku se nećemo referirati na ta tumačenja. O njima v. u Kaufmann (2012: 171–190).

U tumačenju različitih funkcija imperativnih rečenica u svjetlu teorije modalnosti Angelike Kratzer ključna je pretpostavka Kaufmann da je izvor redoslijeda kontekstualno determiniran, dok je modalna osnova (barem kod većine funkcija)³⁸ sačinjena od skupa propozicija koje predstavljaju vjerovanja govornika i adresata o mogućem načinu odvijanja događaja u budućnosti. U nastavku ovoga odjeljka, slijedeći Kaufmann (2012: 129–144), pokazat ćemo kako se u svjetlu takvih okvirnih postavki mogu objasniti zapovjedna/naredbena, željna i savjetodavna funkcija imperativnih rečenica. Pođimo od rečenice (41), kojom se izražava zapovijed, odnosno naredba:

(41) Ustani odmah iz kreveta!

U svjetlu teorije modalnosti Angelike Kratzer naredbena/zapovjedna funkcija rečenice (41) mogla bi se, ističe Kaufmann, naizgled objasniti pretpostavkom da se njome izražava jednostavna nužnost s obzirom na modalnu osnovu *ono što je zapovjedbena/naređeno* i prazan izvor redoslijeda, tj. izvor redoslijeda prema kojemu su svi svjetovi dostupni iz modalne osnove jednako dobri. Takva analiza, smatra Kaufmann (2012: 131), mogla bi vrijediti za imperativne rečenice koje se ostvaruju u čisto autoritativnim kontekstima, npr. u vojnim zapovijedima/naredbama. U većini se zapovjednih ili naredbenih imperativa, međutim, pri usmjeravanju budućih postupaka adresata ili koga drugoga uzima u obzir situacija u kojoj se adresat nalazi, odnosno mogući način odvijanja budućih događaja. Stoga Kaufmann (2012) pretpostavlja da govornikove zapovijedi/naredbe (tj. *ono što je zapovjedbena/naređeno*) zapravo predstavljaju izvor redoslijeda, dok modalnu osnovu, kako smo istaknuli, sačinjavaju uzajamna vjerovanja govornika i adresata ili ono što govornik i adresat zajedno smatraju mogućim – tzv. zajednička osnova (engl. *common ground*). Drugim riječima, funkcija *f* bilo kojemu svijetu *w* dodjeljuje skup propozicija koje čine zajedničku osnovu, tj. skup propozicija koje izražavaju ono što predstavlja uzajamno vjerovanje govornika i adresata. U primjeru (41) to bi značilo da među svjetovima koje govornik i adresat smatraju mogućima onomu što govornik zapovijeda/naređuje najbolje odgovaraju svjetovi u kojima se adresat odmah ustaje iz kreveta.

Na sličan se način mogu objasniti i imperativne rečenice sa željnom funkcijom (42). Kao i u slučaju naredaba, zapovijedi i zahtjeva, modalna je osnova i kod željnih imperativa sačinjena od propozicija koje se odnose na buduće radnje koje govornik i adresat uzajamno smatraju mogućima.

(42) Uživaj u filmu!

³⁸ Drugačije je sa savjetodavnim imperativima. O tome v. ispod.

U rečenici (42), primjerice, među propozicijama koje čine zajedničku osnovu svakako je i ona kojom se izražava da adresat doista odlazi pogledati neki film, kao i ona da je gledanje filma bez uživanja u njemu besmisleno. Izvor je redoslijeda pak buletički, tj. on kao najbolje među dostupnim svjetovima određuje one svjetove koji su u skladu s govornikovim (i adresatovim) željama. Među svjetovima, dakle, koji su u modalnoj osnovi buletički izvor redoslijeda najviše rangira one svjetove u kojima adresat uživa u filmu.

Nešto je drugačija situacija s imperativnim rečenicama koje se upotrebljavaju za izražavanje savjeta. Uzmimo kao primjer kratku konverzaciju prikazanu u (22), koju ovdje ponavljamo kao (43).

(43) [Stranci na ulicama Splita]

A: Oprostite, kako ću doći do Lovrinca?

B: Sjednite na tricju.

Kao i u slučaju zapovjednih i željnih imperativa, imperativnom se rečenicom u (43) izražava nužnost s obzirom na mogući način odvijanja događaja koji je najbliži određenom idealu (usp. Kaufmann 2012). Iz pitanja koje mu A upućuje izricatelj imperativne rečenice zaključuje da će A na neki način otići na Lovrinac, ili da će na Lovrinac po svoj prilici otići javnim prijevozom. Moglo bi se, dakle, reći da je s obzirom na zajedničku osnovu područje kvantifikacije modala ograničeno na svjetove u kojima A odlazi na Lovrinac nekim od sredstava javnoga prijevoza. Među takvim su pak svjetovima najidealniji oni koji se najviše približavaju općim preferencijama korisnika javnoga prijevoza ili pak preferencijama samoga adresata. Izvor redoslijeda može, primjerice, uključivati propozicije sljedećega tipa: *Autobus redovito polazi u rasporedu predviđeno vrijeme.*; *Autobusna je karta jeftina.*; *Putovanje ne zahtijeva presjedanje.* itd. Kaufmann (2012: 141–143), međutim, naglašava da ukratko opisani model nije dostatan za tumačenje primjera tipa (43). Naime, s obzirom na to da se imperativna rečenica u (43) pojavljuje kao odgovor na pitanje, nešto u njoj mora biti novo za adresata. Po definiciji tu novost ne mogu predstavljati propozicije koje čine zajedničku osnovu. Kaufmann, osim toga, pretpostavlja da se govornik i adresat uzajamno slažu oko toga prema kojim će se kriterijima poredati mogućnosti koje adresatu stoje na raspolaganju za dolazak do Lovrinca, ali adresat (tj. A) nema informaciju o kojim je točno mogućnostima riječ s obzirom na to da nije upoznat sa sustavom javnoga prijevoza u Splitu. Zbog toga Kaufmann smatra da je kod imperativnih rečenica kojima se izražavaju savjeti³⁹ potrebno pretpostaviti postojanje dodatnoga parametra *f*

³⁹ Slično, prema njezinu mišljenju, vrijedi i za imperativne rečenice kojima se izražavaju upozorenja i upute (usp. Kaufmann 2012: 129).

modalne osnove koji je sačinjen od skupa činjenica/propozicija koje nisu dio zajedničke osnove. U primjeru (43) taj bi skup mogao, među ostalim, uključivati sljedeće činjenice o javnome prijevozu u Splitu: *Autobusi br. 3 i 15 jedini voze izravno na Lovrinac.; Autobus br. 3 do Lovrinca dođe za 15 minuta, a autobus br. 15 za 30 minuta.; Autobus br. 3 polazi svakih 15 minuta, a autobus br. 15 svakih sat vremena.; Autobus br. 3 ima ugrađen rashladni uređaj, a autobus br. 15 nema.* itd. U (43) je, dakle, implicirano da među svjetovima iz modalne osnove (tj. svjetovima u kojima vrijedi skup činjenica koje svijetu w dodjeljuje parametar f modalne osnove) adresatovim preferencijama, odnosno općim preferencijama korisnika javnoga prijevoza najbolje odgovaraju svjetovi u kojima adresat na Lovrinac odlazi autobusom br. 3.

2.3.2. Presupozicijske sastavnice

Presupozicijskim sastavnicama Kaufmann obuhvaća kontekstualne čimbenike koji osiguravaju performativnost imperativnih rečenica i njihovu posrećenost. Ukoliko neki od kontekstualnih čimbenika nije zadovoljen, imperativni iskaz ne može, prema njezinu mišljenju, biti valjan. Tri su presupozicijske sastavnice: (i) uvjet epistemičkoga autoriteta govornika (engl. *epistemic authority condition*); (ii) ograničenje epistemičke nesigurnosti (engl. *epistemic uncertainty constraint*); (iii) ograničenje izvora redosljeda (engl. *ordering source restriction*).

Uvjet epistemičkoga autoriteta govornika podrazumijeva da je govornik savršeno upućen u ono što naređuje, zapovijeda, želi ili savjetuje, odnosno da se nalazi u epistemički privilegiranoj položaju u odnosu na modalnu osnovu i izvor redosljeda (tj. ima autoritet nad modalnom osnovom i izvorom redosljeda). Prema Kaufmann, tretiranje ili priznavanje koga autoritetom u određenome kontekstu c počiva na uzajamnome vjerovanju govornika i adresata,⁴⁰ tj. ono je sastavni dio zajedničke osnove. Kod imperativnih rečenica s izvorom redosljeda tipa *ono što govornik naređuje* (naredbeni imperativi), *ono što govornik zapovijeda* (zapovjedni imperativi) ili *ono što govornik želi* (željni imperativi) priznavanje govornikova autoriteta nameće se stoga samo po sebi s obzirom na to da njihova modalna osnova, kako smo istaknuli, uključuje upravo skup propozicija koje predstavljaju uzajamno vjerovanje govornika i adresata. Nešto je drugačije stanje kod imperativnih rečenica kojima se izražavaju savjeti (43) s obzirom na postojanje posebnoga parametra f modalne osnove koji uključuje skup propozicija koje nisu dio zajedničke osnove. Kaufmann ističe da je uporaba takvih imperativnih rečenica ovjerena u onim slučajevima u kojima se govornik smatra racionalnim autoritetom s obzirom

⁴⁰ Usp. Kaufmann 2012, str. 148: "Therefore, I capture the concept of 'counting as an authority in a context c ' as being an authority according to mutual joint belief in c ."

na određeno pitanje (primjerice, u (43) se može reći da govornik ima epistemički autoritet nad činjenicama koje se tiču javnoga prijevoza u Splitu). Da adresat govornika u tom slučaju doista smatra autoritetom u relevantnome pogledu, potvrđuje sama činjenica da mu postavlja pitanje kojim traži savjet (usp. Kaufmann 2012: 149). S obzirom, dakle, na to da posjeduje epistemički autoritet nad konverzacijskim pozadinama koji mu adresat priznaje te da bilo koja propozicija p može biti istinita samo u ovisnosti o konverzacijskim pozadinama, tj. samo ukoliko je istinita u svim svjetovima iz modalne osnove koji najbolje odgovaraju idealu predstavljenu izvorom redoslijeda (usp. Jary i Kissine 2014: 231), propoziciju p izraženu imperativnom rečenicom adresat automatski prihvaća kao istinitu, odnosno ne pomišlja uopće o dovođenju njezine istinitosti u pitanje (usp. Kaufmann 2012: 154). Tom, dakle, pretpostavkom (odnosno presupozicijom) Kaufmann objašnjava (prividni) izostanak, odnosno konverzacijsku nedostupnost istinosne vrijednosti kod imperativa i performativno upotrijebljenih modala.

Ograničenje epistemičke nesigurnosti podrazumijeva da govornik vjeruje da je ostvarivanje propozicijskoga sadržaja imperativne rečenice moguće, ali nije neminovno. Drugim riječima, to ograničenje implicira da je izricanje imperativne rečenice besmisleno, odnosno neposrećeno ukoliko je govornik prije trenutka govorenja siguran da će se propozicijski sadržaj rečenice ostvariti (ili da se neće ostvariti).⁴¹

Ograničenje izvora redoslijeda kaže da imperativne rečenice mogu imati isključivo izvore redoslijeda koji su povezani s ciljevima i/ili preferencijama, tj. da – u Portnerovim (2007) terminima – imperativne rečenice mogu imati samo prioritetne konverzacijske pozadine odgovarajućih tipova (buletičke, teleološke i/ili deontičke) (usp. Kaufmann 2012: 157). To još uvijek nije dostatno da bi se isključile sve neposrećene interpretacije imperativnih rečenica. Uzet ćemo kao primjer sljedeći kontekst (prema Jary i Kissine 2014: 234). Lucija je savršeno upućena u ono što njezin sin Filip želi, tj. može se reći da ima epistemički autoritet nad Filipovim željama. Filipove želje uključuju to da mu dadilja dopušta gledanje *Spidermana* na TV-u navečer. Lucija, koja inače iz nekoga razloga ne želi da Filip navečer pogleda *Spidermana* na TV-u, nije sigurna hoće li mu dadilja doista dopustiti gledanje ili neće, tj. obje opcije smatra mogućima. S obzirom na sve navedeno, izricanje imperativne rečenice (44) trebalo bi biti moguće. U stvarnosti, međutim, nije tako. Drugi je dio rečenice sasvim neprihvatljiv.

⁴¹ Usp. Kaufmann 2012, str. 156: "First, issuing an imperative seems to require that the speaker believes the thus modalized proposition to be possible, but not necessary. That is, if the speaker is sure that φ is going to happen (or will not happen), then issuing an imperative $\varphi!$ is infelicitous. I call this restriction the *Epistemic Uncertainty Constraint*."

- (44) Dopusti Filipu da večeras pogleda *Spidermana* na TV-u, *ali ja ne želim da ga on pogleda!

Postavlja se pitanje što je razlog tomu. Neovjerenost primjera tipa (44) nije predviđena niti jednom od izdvojenih presupozicija. U konkretnome primjeru Lucija, kako smo istaknuli, ima epistemički autoritet nad Filipovim željama, tj. nad izvorom redoslijeda. Sami je pak izvor redoslijeda buletički, dakle prioritetni. Prije trenutka govorenja Lucija nije sigurna u to hoće li dadilja Filipu navečer dopustiti gledanje *Spidermana* na TV-u ili neće, pa je, dakle, zadovoljen i uvjet epistemičke nesigurnosti. Moguće bi rješenje bilo da se izvor redoslijeda dodatno suzi, tj. da ne bude ograničen samo na ciljeve i preferencije općenito, nego dodatno na govornikove ciljeve i preferencije (usp. Jary i Kissine 2014: 235). Ranije smo, međutim, vidjeli da je takvo tumačenje prejako za pojedine tipove imperativnih rečenica. Kaufmann (2012: 158–159) kao potvrdu izdvaja savjetodavne imperativne tipa (45), primjećujući pritom da su i kod njih unatoč izostanku govornikove preferencije za izvršenjem radnje odgovori poput B' sasvim neprihvatljivi.

- (45) [Stranci na ulicama Splita]

A: Oprostite, kako ću doći do Lovrinca?

B: Sjednite na tricu.

B': *Sjednite na tricu, ali ja ne želim da Vi to učinite.

Stoga Kaufmann pretpostavlja da je glavnini imperativnih rečenica zajedničko to da propoziciju koja je njima denotirana govornik predlaže kao prikladno sredstvo za postizanje određenoga cilja, odnosno kao rješenje nekoga kontekstualno istaknutoga problema odluke (engl. *contextually salient decision problem*). Kaufmann, naime, smatra da se imperativne rečenice obično pojavljuju u kontekstima u kojima je za adresata ključno pitanje izbora jedne od mogućih alternativa djelovanja.⁴² U (44)⁴³, primjerice, kontekstualno istaknuti problem odluke za dadilju imao bi oblik pitanja "Što mogu dopustiti Lucijinu sinu da radi?" (usp. Jary i Kissine 2014: 236). Skup alternativa djelovanja ili problem odluke modeliran je zapravo kao skup propozicija koje se odnose na ono što prema uzajamnome vjerovanju govornika i adresata predstavlja mogući način odvijanja događaja u budućnosti (usp. Kaufmann 2012: 159). Propozicija izražena imperativnom rečenicom pritom, kako je istaknuto, predstavlja jedno

⁴² Usp. Kaufmann 2012, str. 159: "[I]t seems to me that what all imperatives have in common is that the speaker suggests the preajcent as a suitable means to achieve a particular goal or, more generally, to settle the question of what to do. To make this precise, I assume that imperatives often occur in contexts in which a question with respect to action alternatives for the addressee is salient."

⁴³ Preciznije, u prvome, gramatičnome dijelu primjera (44).

rješenje problema odluke, tj. ona je jedan od elemenata iz kontekstualno istaknutoga problema odluke (usp. Kaufmann 2012: 159). Ako je, dakle, kontekstualno istaknuti problem odluke modeliran kao skup propozicija koje predstavljaju uzajamno vjerovanje govornika i adresata, a propozicija izražena imperativnom rečenicom predstavlja rješenje problema odluke, to zapravo znači da govornik izvor redoslijeda smatra relevantnim kriterijem za rješenje problema odluke. Kaufmann, štoviše, ističe da taj kriterij relevantnim smatra i adresat, tj. da govornik i adresat uzajamno vjeruju da izvor redoslijeda predstavlja relevantan kriterij za rješenje problema odluke.⁴⁴ Dakle, ukoliko govornik i nema osobnih preferencija za ono što će proizići iz adresatova rješavanja kontekstualno istaknutoga problema odluke, uporabom imperativne rečenice on odobrava tip kriterija koji adresat nastoji primijeniti u rješavanju toga problema (usp. Kaufmann 2012: 159). Na taj se način uvjetom ograničenja izvora redoslijeda ispravno predviđa neovjerenost imperativnih rečenica tipa (44).⁴⁵ Istovremeno se tim uvjetom rješava i "problem" izostanka govornikove osobne preferencije za ostvarivanjem propozicijskoga sadržaja savjetodavnih imperativa tipa (45). Naime, sve dotle dok govornik adresatu priznaje relevantnost kriterija kojima potonji rješava problem odluke, ograničenje izvora redoslijeda ne isključuje da govornik može biti osobno ravnodušan glede ishoda rješavanja problema odluke, pa čak ni to da može biti nesklon ishodu koji proizlazi iz rješavanja problema odluke (usp. Kaufmann 2012: 160).⁴⁶

Kaufmann također ističe da ne počivaju sve imperativne rečenice na postojanju problema odluke. Ukoliko se propozicija izražena imperativnom rečenicom odnosi na stanje stvari koje nije pod kontrolom adresata, kao što je slučaj s primjerima u (21), koje ovdje ponavljamo kao (46), ona ne predstavlja rješenje nikakvoga problema odluke.

- (46) a. Sretno putujte!
- b. Stojte mi dobro!
- c. Lijepo sanjaj!

U tom je slučaju, ističe Kaufmann, potrebno pretpostaviti samo to da je izvor redoslijeda predstavljen govornikovim željama ili preferencijama. S obzirom na tu posebnost željnih

⁴⁴ Usp. Kaufmann 2012, str. 159: "I propose to capture this particular status of the ordering source as saying that it is mutual joint belief that speaker and addressee both think that the imperative's ordering source (e.g. the speaker's commands, the addressee's goals, the addressee's wishes...) constitute the relevant criteria for solving the contextually given decision problem."

⁴⁵ Prema ponuđenome bi modelu, naime, rečenica (44) otprilike značila da Lucija dopušta gledanje *Spidermana* na TV-u navečer smatra prikladnim sredstvom postizanja cilja, tj. rješavanja problema odluke, te potom to isto poriče.

⁴⁶ O kritici uvjeta ograničenja izvora redoslijeda Magdalene Kaufmann v. u Condoravdi i Lauer (2012).

imperativa, u konačnoj inačici presupozicija koja se odnosi na ograničenje izvora redosljeda ima disjunktivnu formulaciju (usp. Condoravdi i Lauer 2012). Ograničenje izvora redosljeda, naime, pretpostavlja ili to da (i) u nekom kontekstu *c* postoji istaknuti problem odluke na koji odgovor nudi imperativna rečenica, s tim da je izvor redosljeda prioritetan te ga i govornik i adresat smatraju relevantnim kriterijem za rješavanje problema odluke, ili pak to da (ii) u *c* nema istaknutoga problema odluke na koji odgovor nudi imperativna rečenica, a izvor je redosljeda buletički u odnosu na govornika (usp. Kaufmann 2012: 160).

Svojevrsna četvrta presupozicijska sastavnica koju Kaufmann (2012) izdvaja tiče se vremenskoga čimbenika u imperativnim rečenicama. Posrećena uporaba imperativnih rečenica podrazumijeva, naime, da vrijeme odvijanja radnje koja je njome denotirana nije u potpunosti uronjeno u prošlost. Kaufmann (2012: 93–102) ističe da je u sagledavanju odnosa imperativa i kategorije vremena potrebno razlikovati vrijeme vrednovanja i događajni okvir. Vrijeme vrednovanja jest ono vrijeme u kojem se izriče imperativna rečenica, odnosno vrijeme u kojem se izražava da je što nužno (s obzirom na konverzacijske pozadine). S druge strane, događajni okvir predstavlja razdoblje u kojem se od adresata ili od koga drugoga očekuje da izvrši neku radnju ili da poprimi neko obilježje. U literaturi o imperativima obično se ističe da ono što Kaufmann naziva događajnim okvirom mora slijediti vrijeme vrednovanja, tj. trenutak govorenja. Premda takvo tumačenje doista vrijedi za većinu uporaba imperativnih rečenica, čini se da ono ipak zahtijeva djelomičnu reviziju. Kaufmann to pokazuje na primjeru tipa (47).

(47) Nemoj zvati Luciju više od tri puta dok je na putu u Grčkoj.

Pretpostavimo sada da je rečenica (47) upotrijebljena u trenutku kada je Lucija već provela tjedana dana u Grčkoj te se zna da će ondje ostati još sedam dana. Uz ranije iznesenu pretpostavku o obveznome slijeđenju događajnoga okvira za trenutkom govorenja, rečenicu bi trebalo interpretirati kao zapovijed/zahjev adresatu da Luciju ne zove više od tri puta u preostalom razdoblju njezina boravka u Grčkoj. To, međutim, nije ono što govornik izražava u (47). On, naime, od adresata zahtijeva da Luciju ne zove više od tri puta za vrijeme čitavoga njezina boravka u Grčkoj, a ne samo u preostalom razdoblju od trenutka govorenja. Drugim riječima, ako je, primjerice, adresat Luciju od njezina odlaska u Grčku već nazvao jednom, to bi značilo da mu je dopušteno da to učini još najviše dvaput. Zbog toga Kaufmann ističe da nije dovoljno događajni okvir ograničiti samo na budućnost, tj. na razdoblje koje slijedi za vremenom vrednovanja, nego je potrebno pretpostaviti da događajni okvir ne smije u cijelosti biti uronjen u prošlost, a može, premda ne mora, u cijelosti ležati u budućnosti.

3. POLOŽAJ ČAKAVSKO-CRKVENOSLAVENSKOGA AMALGAMA U HRVATSKOJ SREDNJOVJEKOVNOJ I RANONOVOVJEKOVNOJ PISMENOSTI

U kulturološkim raščlambama hrvatskoga srednjovjekovlja obično se kao njegova najmarkantnija odrednica ističe ravnopravno supostojanje i razvijanje triju pisama (latinice, glagoljice i ćirilice) i triju jezika (latinskoga, hrvatskoga crkvenoslavenskoga i hrvatskoga) (usp. Hercigonja 2006: 63). Premda isticanje trojismenosti i trojezičnosti ima čvrste temelje u ukupnosti pisane produkcije na hrvatskome tlu u srednjem vijeku, u strogo lingvističkome smislu ono zapravo skriva stvarnu prirodu odnosa između jezika hrvatske srednjovjekovne knjige. Promatrana, naime, iz (socio)lingvističke perspektive, proklamirana trojezičnost, kako ističe Mihaljević (2011), implicira da su tri navedena jezika bila u svemu ravnopravna, iz čega bi proizlazio i pogrešan "zaključak da je položaj crkvenoslavenskoga jednak položaju latinskoga, tj. da su se u Hrvatskoj u srednjem vijeku, osim hrvatskoga, rabila i dva strana jezika" (Mihaljević 2011; usp. također HCSL 2014: 18). Stvarno je stanje, međutim, bilo bitno drugačije, a to je intuitivno jasno već i po genetskoj pripadnosti jezika hrvatske srednjovjekovne pismenosti. Za razliku od latinskoga jezika, koji je među članovima hrvatske govorne zajednice morao biti smatran stranim jezikom u punome smislu te riječi, hrvatski crkvenoslavenski jezik pisarima i govornicima zasigurno nije bio tako dalek i stran. Nekoliko je činjenica koje to pokazuju. U literaturi se, među ostalim, nerijetko ističe da je modruški biskup Šimun Kožičić Benja misal koji je otisnuo u riječkoj tiskari 1531. godine naslovio *Misal hruacki*, premda jezik kojim je kodeks ispisan nije govorni hrvatski (usp. HCSL 2014: 18; Lozić Knezović i Galić Kakkonen 2010: 219). Jezik se toga kodeksa, istina, u mnogočemu razlikuje od jezika kojim su dotad ispisivani hrvatskoglagojski tekstovi liturgijskoga karaktera⁴⁷, no ipak nema sumnje da je riječ o idiomu u kojem je crkvenoslavenski "ton" jasno izražen (usp. Žagar 2012: 118).

O bliskosti hrvatskoga crkvenoslavenskoga i hrvatskoga (narodnoga) jezika govori i podatak da u javnobilježničkim ispravama na latinskome jeziku pisari često ne razlikuju "slavenski" (tj. "crkvenoslavenski") od "hrvatskoga" pa svećenika glagoljaša katkada nazivaju "presbyter de littera sclavica", a katkada "presbyter littere croatice" (usp. HCSL 2014: 18; Mihaljević 2011). Za odnos hrvatskoga crkvenoslavenskoga i hrvatskoga (narodnoga) jezika znakovita je i jedna epizoda sa samoga kraja crkvenoslavenskoga razdoblja u Hrvatskoj, iz

⁴⁷ Izvor tih razlika leži u Kožičićevim nastojanjima da s jedne strane tekst približi latinskomu predlošku, a da s druge strane on korisnicima bude razumljiv. Kožičićeva su se nastojanja očitovala na pomalo kontradiktoran način. S jedne je strane u misalskim tekstovima uočljivo dosljedno zamjenjivanje mnogih crkvenoslavenskih leksema hrvatskima, dok se s druge strane prepoznaju i brojni primjeri zamjenjivanja u hrvatskoglagojskim misalima već afirmiranih hrvatskih oblika crkvenoslavenskima. Takvi postupci pokazuju da u *Misalu hruackome* nije riječ o jednostavnome osuvremenjivanju knjiškoga jezika prema modelu organskih idioma, nego o suptilnim jezičnim zahvatima s pomno elaboriranom jezičnom koncepcijom u pozadini (usp. Žagar 2012).

1561. g., kada je pop Nikola Brozić iz Omišlja na otoku Krku otisnuo posljednju liturgijsku knjigu ispisanu izvornim hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom (usp. HCSL 2014: 11). U literaturi se, naime, nerijetko ističe da je *Brozićev brevijar*, s obzirom na gotovo identičan opseg i raspored tekstova s *Baromićevim brevijarom* iz 1493. g., zapravo njegovo drugo izdanje, u koje su, doduše, unesene određene jezične inovacije (usp. Grabar 1984: 178; HCSL 2014: 43). Analiza tih jezičnih inovacija pokazuje da su u *Brozićevu brevijaru* pojedini leksički crkvenoslavenizmi iz *Baromićeva brevijara* dosljedno zamijenjeni razumljivijim domaćim riječima (npr. *iže* → *ki*; *glagolati* → *govoriti* itd.) (usp. Damjanović 2014: 68). Zbog tih zamjenjivanja nitko, naravno, ne poriče pripadnost *Brozićeva brevijara* hrvatskokrkvenoslavenskomu korpusu, no u kontekstu promatranja jezičnih odnosa u hrvatskome srednjovjekovlju ona su važna iz barem dvaju razloga: s jedne strane zorno ukazuju na bliskost hrvatskoga crkvenoslavenskoga i hrvatskoga jezika, dok s druge strane pokazuju specifičnost položaja latinskoga jezika u spomenutoj srednjovjekovnoj jezičnoj trijadi, tj. upućuju na bitne razlike u odnosima *hrvatski ~ latinski* i *hrvatski ~ hrvatski crkvenoslavenski*. Nezamislivo bi, naime, bilo, kako upozorava Damjanović (2014: 68), da su navedeni leksički crkvenoslavenizmi u mlađem brevijaru zamijenjeni latinizmima jer bi takve zamjene proizvele nečitljiv tekst. Taj se argument može primijeniti i na druge činjenice koje pokazuju da su pisari hrvatski crkvenoslavenski jezik smatrali bliskim hrvatskomu (narodnomu) jeziku. Vidjeli smo da se u latinskim javnobilježničkim ispravama pridjevi "slavenski" i "hrvatski" nerijetko zamjenjuju. Nema, međutim, primjera u kojima bi neki od tih pridjeva bio zamijenjen pridjevom "latinski". U skladu s tim, nisu u hrvatskoj srednjovjekovnoj pismenosti zabilježeni ni primjeri naslovljavanja hrvatskih crkvenoslavenskih knjiga latinskim imenom, dok s druge strane, kako smo vidjeli, postoji glagoljski misal koji u naslovu nosi pridjev *hruacki*, premda strogo lingvistički gledano, nije ispisan govornim hrvatskim jezikom, nego jezikom crkvenoslavenske boje. Konačno, činjenica je da je jedan dio glagoljske pisane produkcije u kasnome srednjovjekovlju i ranome novovjekovlju ispisan amalgamom hrvatskoga i crkvenoslavenskoga jezika, dok s druge strane nema tekstova čiji bi se jezik mogao odrediti kao mješavina latinskoga i hrvatskoga ili latinskoga i hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika.⁴⁸

Premda je, dakle, hrvatski crkvenoslavenski jezik iz perspektive pisara i drugih članova govorne zajednice bio poiman kao idiom sasvim blizak razgovornomu hrvatskom jeziku, svijest

⁴⁸ U tom je kontekstu zanimljivo spomenuti zapažanje Ane Šimić (usp. Kovačević 2016: 46) da se hrvatskim inkunabulama jednako smatraju i one koje su ispisane hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom i one koje su ispisane hrvatskim (narodnim) jezikom, dok se s druge strane takvom, primjerice, ne smatra latinska inkunabula *Elegiarum et carminum* Jurja Šižgorića, iako je ona "dragocjeno svjedočanstvo učenosti i ugleda hrvatskih humanističkih pisaca".

o različitosti dvaju idioma ipak je postojala i bila je jasno izražena. Ona je uočljiva u svim područjima srednjovjekovne pismenosti. U liturgijskim kodeksima ogleda se u činjenici da su tekstovi rubrika manje-više dosljedno ispisivani hrvatskim jezikom, za razliku od liturgijskih tekstova, koji su ispisivani crkvenoslavenskim jezikom (usp. HCSL 2014: 18; usp. također Mihaljević 2011). U neliturgijskim zborničkim tekstovima svijest o prestižnosti crkvenoslavenskoga jezika vidljiva je u funkcionalno motiviranome alterniranju klasičnih crkvenoslavizama i vernakularizama. Vjerojatno je najbolji primjer za to onaj koji Damjanović (1984: 126) uočava u *Korizmenjaku Kolunićeva zbornika*, u kojem crkvenoslavizam *azъ* "uvijek zamjenjuje Krista ili proroka koji najavljuje Krista ili govori u ime Boga", dok je s druge strane za obične smrtnike rezerviran isključivo vernakularni oblik *ê* (koji se, doduše, usto može odnositi i na božansku osobu). I iz pravnih se tekstova može iščitati postojanje svijesti o drugačijem položaju dvaju idioma. Premda u njima uvjerljivo prevladava hrvatska (narodna) jezična sastavnica (usp. Horvat 2005; Kuzmić 2009), u uvodnim se i završnim formulama nerijetko rabi hrvatski crkvenoslavenski "kao dio posvećene tradicije i kao dokaz da pisar zna svoj posao" (Damjanović 2008: 12). Činjenica da su hrvatski i hrvatski crkvenoslavenski očito mogli supostojati u istim spomenicima, odnosno da u tim spomenicima jedan drugomu nisu "smetali", nego je svaki od njih imao točno određenu funkciju pokazuje da su ta dva idioma u svijesti članova govorne zajednice bila poimana "kao jedan jezik koji se ostvaruje u dvjema inačicama: višoj (književnoj) inačici koja je predstavljena crkvenoslavenskim i nižoj (neknjiževnoj) inačici predstavljenoj govornim hrvatskim (čakavskim) jezikom" (HCSL 2014: 19; usp. također Corin 1993: 164). Drugim riječima, u percepciji članova govorne zajednice hrvatski je crkvenoslavenski jezik mogao biti smatran tek "pravim jezikom", tj. "ispravnom inačicom" jedinstvenog jezika, dok je hrvatski (narodni) jezik u svijesti govornika mogao postojati kao "iskvarena inačica" jedinstvenoga, odnosno "pravoga jezika" (usp. Corin 1993: 164).

Istaknuli smo da su oba idioma imala jasnu ulogu u tekstovima i da se njihove uloge uglavnom nisu preklapale. To znači da u glagoljaškoj srednjovjekovnoj pismenosti među slavenskim idiomima nije vladao odnos nadmetanja, nego nadopunjavanja. U lingvističkim se terminima može, dakle, reći da su dva idioma (ili dvije inačice jednoga jezika) bila funkcionalno komplementarna. Hrvatski crkvenoslavenski kao prestižniji među njima po prirodi stvari, tj. po tradiciji baštinjenog od najstarijega slavenskog književnog jezika, zauzeo je od samih početaka glagoljaške pismenosti liturgijsko područje⁴⁹, a kako su se uz to područje kao njegova

⁴⁹ Ni najstariji slavenski književni jezik, kako uočava Šimić, svoj prestižni status "posvećenoga jezika" (*lingua sacra*) nije dugovao organskoj osnovici, nego je njegov "legitimitet i identitet pisanoga književnog jezika bio usko povezan sa sadržajima koje je komunicirao" (Kovačević 2016: 40). Kako su se pisanim jezicima u srednjovjekovlju

svojevrsna nadopuna vrlo rano počeli pojavljivati neliturgijski fabularnoprozni tekstovi, dakle u suštini književni tekstovi (usp. Hercigonja 2004: 73), ne čudi da je u prvome razdoblju, otprilike do druge polovice 14. stoljeća, hrvatski crkvenoslavenski jezik obuhvatio i područje književnosti (usp. Hercigonja 2006: 76). S druge strane, manje prestižni hrvatski (narodni) jezik ostaje u tom prvom razdoblju ograničen ponajprije na pravne tekstove. Ti su tekstovi u najstarijim razdobljima imali primarno usmeni karakter, pa je očekivano da se govorni jezik najprije probio upravo u njih (HCSL 2014: 19). Od tako ocrtane podjele jezičnih funkcija postojala su određena odstupanja – već smo spomenuli da su rubrike (i kolofoni) liturgijskih kodeksa obično bile ispisivane hrvatskim (narodnim) jezikom, kao i to da su se u području pravnih tekstova, inače rezerviranom za hrvatski (narodni) jezik, u uvodnim i završnim formulama nerijetko rabili crkvenoslavenski elementi – no u cjelini gledano, jezični su odnosi bili vrlo jasni. Istovremeno, latinski je kao učeni jezik sve funkcije koje su dva slavenska idioma međusobno raspodijelila mogao opsluživati sam (usp. Damjanović 2008: 12). U takvoj situaciji odnos između latinskoga jezika i jezika hrvatskoglagoljske srednjovjekovne pismenosti (kao zajedničkoga nazivnika za hrvatski crkvenoslavenski i hrvatski jezik u prvome razdoblju, odnosno za hrvatski crkvenoslavenski, čakavsko-crkvenoslavenski amalgam i hrvatski jezik u drugome razdoblju) može se odrediti kao bilingvizam, dok se s druge strane odnos između hrvatskoga crkvenoslavenskoga i hrvatskoga jezika u razdoblju do 70-ih godina 14. stoljeća određuje kao diglosija^{50,51} (usp. Mihaljević 2011). Tablično je taj odnos Milan Mihaljević (2011) prikazao na sljedeći način:

primarno komunicirali vjerski sadržaji, starocrkvenoslavenski je jezik, jednako kao i latinski, u svijesti onih kojima je služio "baštini nešto od te uzvišenosti" (Kovačević 2016: 40).

⁵⁰ Funkcionalna komplementarnost slavenskih idioma samo je jedna od odrednica diglosije (usp. Ferguson 1959). O ostalim odrednicama i njihovim očitovanjima u hrvatskoj srednjovjekovnoj pismenosti v. u Lozić Knezović i Galić Kakkonen 2010; Mihaljević 2011; HCSL 2014: 20–22.

⁵¹ Premda je u recentnijim istraživanjima jezičnih odnosa u hrvatskome srednjovjekovlju (usp. Damjanović 1984, 2008, 2014; Corin 1993; Lozić Knezović i Galić Kakkonen 2010; Mihaljević 2011; HCSL 2014) tvrdnja o diglosičnome/triglosičnome odnosu među hrvatskim/slavenskim idiomima široko prihvaćena, treba istaknuti da postoje i drugačija gledanja. Njemački slavist Peter Rehder (1985), primjerice, priznaje da u određenim aspektima jezična situacija u hrvatskome srednjovjekovlju podsjeća na diglosiju, no smatra da u cjelini gledano odnos među idiomima hrvatske srednjovjekovne pismenosti ipak nije diglosičan. Svoju tvrdnju argumentira nestabilnošću norme hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika ("it is unstable or it forms an open system", str. 191) i nepostojanjem potpune funkcionalne komplementarnosti među hrvatskim/slavenskim idiomima ("the assumption of a complementary distribution is not without difficulties", str. 188). Andrew R. Corin (1993: 160) smatra da se prvi Rehderov argument može odbaciti uspostavi li se jasna razlika između inherentnih varijacija u jezičnome sustavu (kakvima on, primjerice, smatra različite grafijske odraza *jera* ili *jata*) i stvarnoga prodora elemenata hrvatskoga (narodnoga) jezika u crkvenoslavenske tekstove (takvima Corin, primjerice, smatra rotacizam i, osobito, pojavljivanje vernakularnih nastavaka u imeničkoj, pridjevskoj i glagolskoj paradigmi).

Zanimljivijim se čini drugi Rehderov argument. Rehder, naime, uočava uvjerljivu prevlast elemenata hrvatskoga (narodnoga) jezika u latiničnim tekstovima raznolikoga karaktera (izrijekom spominje *Život svete Katarine* i *Žiča svetih otaca*; no isto vrijedi i za latinične pomoćne liturgijske kodekse poput molitvenika i lekcionara, čiji se razvoj na hrvatskome tlu može pratiti od 15. stoljeća; usp. Rešetar 1898; Fancev 1934). Prema grubo ocrtanoj shemi funkcijske razdiobe idiomā hrvatske srednjovjekovne pismenosti, u lekcionarima bi se i molitvenicima – bez

Tablica 1. Odnosi među jezicima hrvatske pismenosti do 70-ih godina 14. stoljeća (Mihaljević 2011)

jezik	funkcija		
	liturgija	književnost	pravo
latinski	+	+	+
crkvenoslavenski	+	+	-
čakavski	-	-	+

obzira na to što je riječ o pomoćnim liturgijskim spisima čija se primarna svrha sastojala u ostvarivanju uspješnije komunikacije s vjerničkim pukom u sredinama s latinskim kao liturgijskim jezikom (usp. Hercigonja 1975: 96; 2006: 109) – očekivala upotreba (naj)prestiznije inačice, tj. hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika, dok bi u široko zamišljenim književnim tekstovima (hagiografijama, legendama i sl.) očekivano bilo miješanje elemenata hrvatskoga i crkvenoslavenskoga jezika. Corin (1993: 161–166) smatra da se odstupanje od očekivane situacije može objasniti pripadnošću latiničnih i glagoljičnih tekstova različitim sociolingvističkim sferama. U tvrdnji o postojanju dviju sociolingvističkih sfera u hrvatskome srednjovjekovlju – latinične i glagoljične – Corin se ne vodi u literaturi odavna prevladanom tezom o dubokoj podijeljenosti glagoljaške i latinaške sredine u srednjem vijeku (usp. Hercigonja 1983: 163–279), nego različitim tipovima odnosa među jezičnim varijetetima. Hrvatski (narodni) jezik u latiničnoj sociolingvističkoj sferi, naglašava Corin (1993: 164), u pojedinim područjima pismenosti (npr., u književnome području) od druge polovice 14. stoljeća stoji u jasnome odnosu nadmetanja s latinskim jezikom, pa se stoga opravdanom čini tvrdnja o postojanju hrvatsko-latinskoga bilingvizma u toj sferi. Osim toga, s obzirom na činjenicu da latinski jezik članovi hrvatske govorne zajednice zasigurno nisu smatrali svojim niti bliskim svojem materinskom idiomu, jasno je i očekivano da u latiničnoj pismenosti – izuzmu li se, dakako, stanoviti latinski sintaktički i frazeološki utjecaji te sekundarni utjecaji romanskih dijalekata, ponajprije mletačkoga, na čakavske govore – nema miješanja hrvatskoga (narodnoga) i latinskoga jezika. S druge strane, upravo zbog činjenice da hrvatski (narodni) jezik u latiničnoj sferi stoji u bilingvalnome odnosu s latinskim, a ne s hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom, u najstarijim hrvatskim latiničnim spomenicima nije očekivano, a u praksi nije ni potvrđeno, znatnije miješanje hrvatskih (narodnih) i crkvenoslavenskih elemenata, odnosno takvo miješanje elemenata dvaju sustava zbog kojega bi bilo opravdano govoriti o hibridnome hrvatsko-crkvenoslavenskome jeziku kao mediju najstarije hrvatske latinične pismenosti ili barem dijela te pismenosti.

Premda Corinove teze u određenim aspektima odstupaju od pozicija koje su u domaćoj kroatistici općeprihvaćene (sama činjenica da govori o latiničnoj i glagoljičnoj sociolingvističkoj sferi sugerira da hrvatsku srednjovjekovnu pismenost ne smatra organski jedinstvenom; usp. također Blažević Krezić 2015: 142^F, 151^F), treba istaknuti da one imaju solidno uporište u jezičnim činjenicama. Postojanje je crkvenoslavenskih elemenata u najstarijoj hrvatskoj latiničnoj pismenosti neupitno (usp. Malić 2002, 2007), no na tragu Corinovih tvrdnji, riječ je ipak o uskome repertoaru elemenata, koji usto – osim donekle dočeka -t u 3. licu prezenta – ne pokazuju gotovo nikakvu konzistentnost u tekstovima. Zbog te se činjenice u jezičnim raščlambama najstarijih hrvatskih latiničnih tekstova redovito govori samo o crkvenoslavenskim "tragovima", "reliktima" ili "natruhama" te se ne dovodi u pitanje identitet jezika kojim su ti tekstovi ispisani, tj. hrvatskoga jezika čakavskih ili, u slučaju tekstova dubrovačke provenijencije, pretežno štokavskih obilježja (usp., npr., Malić 2007; Damjanović, Kuzmić, Mihaljević i Žagar 2009). Da bi izvor tih razlika, kako pretpostavlja Corin, doista mogao proizlaziti iz drugačijih odnosa u latiničnoj i glagoljičnoj sociolingvističkoj sferi, implicitno potvrđuju i navodi pojedinih proučavatelja hrvatske srednjovjekovne pismenosti. Usp. Fancev 1934, str. III: "Jednako je razumljivo i to, da su se književnici-prepisivači, nevezani tradicijama i konzervativnošću crkvenoslovenske književnosti, baš u ovim stranama [tj. u sredinama s latinskim kao liturgijskim jezikom, nap. J. G.] počeli najprije oslobađati utjecaja crkvenoslovenskoga jezika, i u svojim prijepisima porijeklom crkvenoslovenskih tekstova već u 14. vijeku bili u toliko proveli redakciju pravog narodnog jezika u svim detaljima, da se njihova crkvenoslovenska podloga gotovo ni po čemu i ne zapaža više." Usp. Štefanić 1969, str. 42–43: "U brevijarima su svetački životi pisani crkvenoslavenskim jezikom, ali neujednačenim: stariji tekstovi čuvaju i više jezične starine, a mlađi, tj. oni koji su kasnije prevedeni, bliži su narodnom jeziku. Tekstovi koji se nalaze u latiničnoj pismenosti, gdje nije bilo jezične norme kao u crkvenim knjigama, legende su pisane gotovo posve narodnim jezikom."

U posljednjim se desetljećima 14. stoljeća odnosi među slavenskim idiomima počinju mijenjati. To je razdoblje, naime, označilo početak jednoga po svemu specifičnoga tipa glagoljske pisane produkcije koji se ostvarivao na čakavsko-crkvenoslavenskome amalgamu, idiomu u kojem su se u različitim omjerima miješali elementi hrvatskoga crkvenoslavenskoga i hrvatskoga jezika (pretežno) čakavskih obilježja. Takvim tipom jezika pisani su u prvome redu zbornici neliturgijskoga štiva, tj. kodeksi u kojima su bili okupljeni književni tekstovi raznolikoga karaktera: tekstovi vjersko-poučnoga sadržaja, moralizatorski spisi, srednjovjekovni pripovjedni prozni tekstovi (apokrifi, eshatološke vizije, legende, mirakuli i sl.), duhovne pjesme itd. U hrvatskoj se filologiji dugo i u različitim inačicama provlačila tvrdnja da je duboka prožetost tih tekstova organskim idiomima bila posljedica "neukosti siromašnih glagoljaša", odnosno njihova slaboga poznavanja crkvenoslavenske norme.⁵² Zahvaljujući istraživanjima (ponajprije) Eduarda Hercigonje (1975, 1983, 2004), danas se zna da društveno-gospodarski uvjeti u kojima su glagoljaši djelovali do početka 16. stoljeća nipošto nisu bili nepovoljni, kako se sve do posljednjih desetljeća 20. stoljeća znalo prikazivati⁵³, a uvjerljivo je dokazano i to da unošenje sve većega broja narodnih elemenata u najšire shvaćene književne tekstove kasnoga srednjovjekovlja i ranoga novovjekovlja nije bilo posljedica nepoznavanja norme crkvenoslavenskoga jezika, nego svjesni čin pisara/prepisivača tekstova koji je bio jasno motiviran (usp. Damjanović 2008: 14). Razmjerno bogata produkcija neliturgijskih kodeksa zborničkoga karaktera proizlazila je, naime, iz nastojanja da se glagoljaškim duhovnicima "olakša kateheza i pastorizacija te da se, istodobno, sakupi građa za odgoj i najnužnije teološko obrazovanje svećeničkoga pomlatka" (Hercigonja 1983: 165). Takva, može se slobodno reći, dvojaka funkcija neliturgijskih kodeksa – s jedne strane olakšavanje djelovanja među pukom,

⁵² Usp. Medini 1902, str. 5: "Govoreći po istini vlast je starog slovjenskog jezika, naime onog jezika, kojim su se služili sv. braća, govorio se taj u Panoniji, ili u Bugarskoj, u Hrvatskoj i Dalmaciji malo trajala, jer se taj jezik počeo miješati sa narodnim govorom, a prvo svega gubiti one glasove, kojih u staroj hrvaštini ili ne bijaše, ili bijahu iščezli. Što je prepisivač crkvenih knjiga bio vještiji crkvenomu jeziku, to je manje uvadjao osobina narodnog govora. Te *vještine* nestajale pak baš radi progonstava sve više, jer nevoljni glagolaši nemahu ni škola, ni druge sprave za svoj mučni posao. Tako se dogodi, da se jezik crkvenih knjiga sve više približivao narodnomu govoru i ondje, gdje se je naprosto prepisivalo, a kamo li ne će biti u molitvama i pjesmama crkovnim, koje je trebalo s nova prevoditi iz latinskoga." Usp. također Štefanić 1964, str. 131: "U pogledu jezika naših spomenika oni oba [tekstovi *Transita sv. Jeronima* iz *Ivančičeva zbornika* i Akademijina odlomka kodeksa iz sredine 15. st., nap. J. G.] pripadaju jednoj sredini u kojoj je vladalo mišljenje da je književni jezik u stvari crkvenoslavenski jezik, samo pisari netradicionalnih tekstova nisu više znali pisati starim jezičnim normama nego su nedosljedno miješali i novije jezične oblike." Usp. još i Kuna 1965, str. 195–196: "Naime, nosioci glagoljske književnosti zbog niskog stepena obrazovanja i nedostatka uslova za sistematski rad na crkvenoslavenskom jeziku u prvim počecima mogli su da se drže crkvenoslavenske norme i jezičke tradicije samo u prepisivačkom radu, u svoj ostaloj književnoj djelatnosti (...) crkvenoslavenska norma je neprekidno potiskivana živom dijalekatskom riječju. Na taj je način sva djelatnost popova glagoljaša bila već vrlo rano prožeta govornim jezičkim osobinama. U njoj ne samo da se nisu dalje razvile pa ni održale apstraktne knjiške konstrukcije naslijeđene iz stsl. sintakse nego su se dosta naglo vršile promjene na morfematskom i naročito na fonematskom planu".

⁵³ O eksplicitnim izrazima takvih shvaćanja čak i kod istaknutih filologa kakvi su bili Vatroslav Jagić, Ivan Broz, Đuro Šurmin, Mihovil Kombol i dr. v. u Hercigonja (1983: 169–180).

a s druge obrazovanje mladih duhovnika – nudi i objašnjenje njihove specifične jezične slike. Težnja autora odnosno prepisivača i/ili prevoditelja da se približe vjerničkomu puku zahtijevala je uporabu jezika kojim se taj puk svakodnevno služio⁵⁴, dok s druge strane briga za kvalitetni odgoj i teološko obrazovanje svećeničkoga pomlatka nije dopuštala potpuno udaljavanje od crkvenoslavenske tradicije, odnosno knjiškoga jezika kao najčvršće poveznice s tom tradicijom (Hercigonja 1983: 165). Iz takvih gotovo suprotstavljajućih zahtjeva proizišao je, kako smo ranije istaknuli, miješani tip jezika, koji je sadržavao i čakavske i crkvenoslavenske elemente. Da miješanje elemenata dvaju sustava nije bio stihijni čin koji je proizlazio iz slaboga poznavanja crkvenoslavenske norme, pokazuje i činjenica da se već od početka 15. stoljeća u zborničkim tekstovima može pratiti i prisutnost elemenata trećega sustava – kajkavskoga.⁵⁵ Klasičan je i često navođen primjer crkvenoslavensko-čakavsko-kajkavskoga interferiranja u tekstovima onaj iz *Petrisova zbornika: i reku emu anđeli vraži ki ga budu držali · čto se žalostiš ubogi človeče · i kai se mečeš' · i zač' trepečeš* (usp. Hercigonja 1975: 32; Damjanović 2008: 22; Mihaljević 2011). Jasno je da taj primjer, kako ističe Damjanović, ne predstavlja zapis spontanoga govora, nego je riječ "o smišljenom postupku miješanja sustava koje bi trebalo proširiti područje na kojem će se tekst čitati" (Damjanović 2008: 22), odnosno u jednoj široj perspektivi dovesti do stvaranja "prihvatljivoga općehrvatskoga književnog jezika" (Damjanović 2009: 395). U tom se smislu doista može reći da su hrvatski glagoljaši anticipirali hibridnu književnojezičnu koncepciju, za koju će se kasnije u različitim inačicama i s različitim gledanjima na zastupljenost pojedinih sastavnica zalagati i hrvatski protestanti, Nikola Dešić, Antun Vramec, Faust Vrančić, Franjo Glavinić, pripadnici ozaljskoga kruga i drugi (usp. Hercigonja 1983: 304; 2004: 81–82, 566–567).

Pojavljivanje čakavsko-crkvenoslavenskoga amalgama i njegovo zauzimanje beletrističkoga područja nije narušilo funkcionalnu komplementarnost slavenskih idioma. Promjena se zapravo sastojala samo u tome da je u percepciji članova govorne zajednice višoj i nižoj inačici "jedinstvenoga" jezika sada priključena i srednja inačica (usp. HCSL 2014: 19). Hrvatski je crkvenoslavenski u novonastaloj situaciji i dalje uživao najprestižniji status te je, uvjetno govoreći, smatran "najispravnijom" među postojećim inačicama, samo je njegova uporaba u odnosu na prethodno razdoblje funkcionalno sužena i ograničena na područje liturgije. Hrvatski

⁵⁴ O tome su zapisivači tekstova u neliturgijskim zbornicima ostavili i jasne potvrde. U nastavku navodimo nekoliko primjera iz *Petrisova zbornika* koje je izdvojio Eduard Hercigonja (1983: 165–166): *nam (e) biti meštrom' i učiti i prosvečati plku tmu ki ništr' ne z'naū* (CPet 46r); *i nikoli ne prodekui ča se razumeti ne more ni im' liho govori eda kako stužet' se kada ili eda kako smetut' se od slišēcih* (CPet 47r).

⁵⁵ Iscrpnije o kajkavskoj sastavnici u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima v. u Hercigonja (1983: 303–385); Damjanović (1984: 151–176, 2008: 129–166).

je pak (narodni) jezik nastavio opsluživati potrebe članova govorne zajednice u području tekstova pravnoga karaktera, no s vremenom je sve snažnije bio prisutan i u području književnosti. S obzirom na rečeno te na činjenicu da je odnos hrvatskih/slavenskih idioma prema latinskome jeziku ostao jednak kao i u prethodnome razdoblju, može se od posljednje četvrtine 14. stoljeća pa sve do druge polovice 16. stoljeća govoriti o latinsko-hrvatskome bilingvizmu s triglosijom hrvatskoga crkvenoslavenskog, čakavsko-crkvenoslavenskoga amalgama i hrvatskoga (narodnoga) jezika (usp. HCSL 2014: 19). Tablično se navedeni odnosi mogu prikazati na sljedeći način:

Tablica 2. Odnosi među jezicima hrvatske pismenosti od posljednje četvrtine 14. stoljeća do druge polovice 16. stoljeća⁵⁶

jezik	funkcija		
	liturgija	književnost	pravo
latinski	+	+	+
crkvenoslavenski	+	-	-
čak.-csl. amalgam	-	+	-
hrvatski	-	±	+

Miješanje elemenata crkvenoslavenskoga i hrvatskoga (narodnog) jezika u neliturgijskim se zborničkim tekstovima moglo očitovati – i u praksi se doista očitovalo – na dva načina: križanjem i supostojanjem (usp. Damjanović 2009: 352). Pod križanjem se razumijeva spajanje u istome izrazu hrvatskih (narodnih) i crkvenoslavenskih elemenata, primjerice crkvenoslavenskoga leksičkog morfema (npr. *jun-*) i hrvatskoga gramatičkog morfema (npr. morfem *-oga* za genitiv /i akuzativ/ jednine muškoga i srednjega roda složene deklinacije) ili obratno, hrvatskoga leksičkog morfema (*mlad-*) i crkvenoslavenskoga gramatičkog morfema (*-ago*). Takav tip miješanja u tekstovima je vrlo rijetko potvrđen (usp. Damjanović 2009: 352). S druge strane, pod supostojanjem se, kako sam naziv govori, razumijeva istovremena prisutnost u tekstu crkvenoslavenskih i hrvatskih (narodnih) izraza. Već smo ranije kao primjer klasičnoga i usto funkcionalno motiviranoga supostojanja elemenata dvaju sustava spomenuli alterniranje leksičkoga crkvenoslavenizma *azъ* i vernakularizma *ê* u *Korizmenjaku Koluničeva zbornika*. Općenito je supostojanje crkvenoslavenskih i narodnih elemenata najlakše pratiti na leksičkoj razini – usp. parove *egda ~ kada*, *čto ~ ča*, *aće ~ ako*, *vražda ~ nepriêtelstvo*, *egože ~ koga* (v.

⁵⁶ Tablicu 2 izvorno je predložio Stjepan Damjanović (1984: 21). U kasnijim njezinim reprodukcijama (Corin 1993; Damjanović 2008; Lozić Knezović i Galić Kakkonen; Mihaljević 2011) promjene u odnosu na izvornik odnosile su se uglavnom samo na nazive za jezike kojim su pisani hrvatski srednjovjekovni tekstovi.

Mihaljević 1990b, 2011; HCSL 2014: 21) ili sinonimske nizove (kontaktne sinonime) sastavljene od leksema narodnoga i crkvenoslavenskoga podrijetla: *paki ima priti vaspêt' n(a) z(e)mlû* (CPet 62v) (v. Hercigonja 1983: 424) – no treba naglasiti da ono ne mora nužno biti ograničeno na tu razinu. Mogući su, a u pisanoj su praksi dobro i potvrđeni, primjeri supostojanja fonoloških (npr. *nishoždaše* CIvan 92r ~ *is'hojaše* CIvan 92r) ili morfoloških inačica (npr. *budeš'* CBč 53v ~ *budeši* CBč 53r; *svetago* CPetr 57v ~ *svetoga* CPetr 110r), od kojih se jedna može odrediti kao crkvenoslavenski, a druga kao hrvatski (narodni) izraz. Supostojanja su u zborničkim tekstovima, za razliku od križanja, obilno posvjedočena (usp. Damjanović 2009: 352).

Omjer hrvatskih (čakavskih) i crkvenoslavenskih elemenata u neliturgijskim kodeksima nije bio normativno određen (usp. Hercigonja 1983: 166, 398^F; Corin 1993: 158^F; Eterović 2016: 113), što pokazuje i činjenica da udio jednih odnosno drugih znatno varira ne samo od kodeksa do kodeksa, nego od teksta do teksta u istome zborniku. U cjelini gledano, može se reći da u tekstovima pretežu hrvatski (narodni) elementi⁵⁷, dok udio crkvenoslavenskih elemenata ovisi o više čimbenika: o starosti kodeksa, o prirodi teksta i njegovoj namjeni, o predlošku, o obrazovanju i stavu pisara i sl. (usp. Nazor 1963: 69–70; Hercigonja 1975: 31; 1983: 166; Damjanović 2009: 352; HCSL 2014: 19). Općenito govoreći, frekventnost je crkvenoslavenskih elemenata veća u starijim kodeksima nego u mlađima. Tako je, primjerice, očekivano da je u *Vinodolskome zborniku* s početka 15. stoljeća crkvenoslavenskih elemenata znatno više nego u dva stoljeća mlađem *Fatevićeveu zborniku*. Mnogo je, međutim, potvrda koje pokazuju da starost kodeksa ne mora presudno utjecati na jezičnu sliku zborničkih tekstova. To se zorno vidi na primjeru apokrifnoga teksta *Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera*, koji je sačuvan u dvama hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima – *Zborniku u Berčićevoj zbirci br. 5* (f. 34r–41v) iz 15. stoljeća te u *Tkonskome zborniku* (f. 90v–94v) iz prve četvrtine 16. stoljeća. Premda je, dakle, tekst iz *Zbornika u Berčićevoj zbirci br. 5* stariji, u jezičnome se pogledu veća konzervativnost očituje u tekstu zapisanu u *Tkonskome zborniku* (usp. Grabar 1967: 121–136). Uz uvjerljivu argumentaciju Biserka Grabar (1967: 146) pokazala je da su te i druge razlike koje su uočene među dvama tekstovima "uvjetovane u prvome redu individualnim pisarevim odnosom prema predlošku, njegovom jezičnom i literarnom kulturom, njegovom pisarskom savjesnošću i pažnjom te u konačnici samom namjenom teksta". Time se,

⁵⁷ Usp. Hercigonja 1983, str. 165: "Ta je kontroverza razriješana stvaranjem svojevrsnog hibridnog jezika, knjiške koinē s čakavskom potkom [istaknuo J. G.], u koju su utkani elementi crkvenoslavenske strukture." Usp. također Damjanović 2009, str. 352: "Teorija jezičnih dodira još je davno utvrdila da miješanjem jezika A i B nikada ne nastaje jezik AB, nego ili A^B ili B^A. To se potvrđuje i u našim tekstovima u kojima, gledajući korpus kao cjelinu, znatno prevladavaju elementi hrvatskoga jezika, mada u ponekom tekstu ili dijelu teksta nije tako."

dakle, potvrđuje da je i stav prepisivača neliturgijskih zborničkih tekstova itekako utjecao na razdiobu hrvatskih (narodnih) i crkvenoslavenskih elemenata u njima.

Starost i vrsta predložka s kojega su prepisani zbornički tekstovi također su utjecali na udio crkvenoslavenskih, odnosno hrvatskih (narodnih) elemenata. Stanje je u zbornicima u načelu takvo da tekstovi prepisani s crkvenoslavenskih predložaka koji su na bugarskome ili makedonskome području prevedeni s grčkoga jezika (npr. *Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera*, *Djela apostola Petra i Andrije*, *Hodanje Djevice Marije po mukama*, *Legenda o svetome Agapitu* itd.) i koji su, dakle, na hrvatsko područje stigli tzv. južnim putem (usp. Mihaljević 2011, 2016a), pokazuju veću jezičnu arhaičnost, odnosno imaju više crkvenoslavenskih elemenata od tekstova prepisanih s (mlađih) predložaka koji su prevedeni s latinskoga, talijanskoga ili češkoga jezika. Tako je, primjerice, očekivano da je u *Petrisovu zborniku* apokrifni tekst *Hodanje Djevice Marije po mukama* (*Čtenie svete Marie o mukah'*, ff. 332r–336v) – čiji je najstariji sačuvani slavenski (staroruski) prijepis iz 12. st. (usp. Pamjatniki 1863: 23), a prapredložak je nastao u 11. ili čak 10. stoljeću (usp. Hercigonja 1975: 349) – jezično arhaičniji od niza legendarno-hagiografskih tekstova iz istoga zbornika za koje se na temelju potvrđenih bohemizama pretpostavlja da su prevedeni iz češkoga *Pasionala* (usp. Ivšić 1922; Hercigonja 1975: 273). Važno je, međutim, podcrtati činjenicu da je crkvenoslavenska sastavnica u znatnome broju prijevoda iz 14. i 15. stoljeća koji su uklopljeni u zborničke kodekse (uključujući i spomenute prijevode iz *Pasionala* u *CPet*) – premda zastupljena diskretnije negoli u prijepisima s crkvenoslavenskih predložaka pristiglih južnim putem – jasno uočljiva. Prisutnost se crkvenoslavenskih elemenata u tekstovima pritom ne svodi na simboličku upotrebu pokojega lako uočljiva fonološkog i/ili morfološkog crkvenoslavenizma, nego na razmjerno širok repertoar elemenata, koji uključuje i arhaične sintaktičke konstrukcije poput dativa apsolutnoga (usp. HCSL 2014: 314), genitiva negacije, dativa s infinitivom, instrumentala uzroka i sl., iskorištavanje semantičko-stilskih vrijednosti svršenoga imperfekta i nesvršenoga aorista itd. (usp. Hercigonja 2004: 326^F).

Konačno, prisutnost crkvenoslavenskih elemenata ovisna je i o prirodi teksta te o njegovoj namjeni. Hercigonja (1975: 39–40) ističe da u propovjednim tekstovima, dakle tekstovima koji su ponajprije usmjereni na slušnu recepciju od strane vjerničkoga puka, u pravilu prevladavaju elementi hrvatskoga (narodnoga) jezika, dok se crkvenoslavenski elementi u njima pojavljuju kao stilemi kojima se ritmizira iskaz, postiže snažniji dojam na slušatelja te se samoj propovijedi pridaje svečaniji ton, usklađen s uzvišenošću crkvenoga obreda. S druge strane, u tekstovima koji su ponajprije namijenjeni duhovnicima (npr., kanonskopравни

priručnici, obredni tekstovi, redovničke regule, priručnici kršćanske dogmatike i sl.)⁵⁸ crkvenoslavenska je sastavnica snažnije uključena, pa katkad u tekstovima i prevladava. Zanimljivo je istaknuti da su pisari u tekstovima ostavljali i eksplicitne napomene o ciljanoj čitateljskoj (ili slušateljskoj) publici te da ti tragovi korespondiraju u znatnoj mjeri s jezičnom slikom tekstova. Često se u literaturi navodi primjer iz *Traktata o sedam smrtnih grijeha* u *Ivančićevu* i *Kolunićevu zborniku*, u kojem je pisar eksplicitno naznačio da su njegove knjige (tj. tekstovi) učinjene za "priproste" ljude, a ne za "kavčenjake".⁵⁹ Ta napomena, kako je na primjeru *Ivančićeva zbornika* pokazala Anica Nazor (1963), sasvim je u skladu s jezičnom slikom *Traktata*, u kojoj prevladava govorni jezik, za razliku od, primjerice, poslanica o sv. Jeronimu ili molitvenih tekstova u istome zborniku, u kojima su crkvenoslavenski elementi dobro očuvani na svim razinama.

Kako smo ranije istaknuli, tiskanje *Brozićeva brevijara* 1561. g. tradicionalno se uzima kao kraj hrvatskoga crkvenoslavenskog razdoblja (usp. Mihaljević 2009: 290). Nakon objavljivanja toga kodeksa nastupa višestoljetna stanka u tiskanju glagoljaških knjiga ispisanih izvornim hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom, a brigu o objavljivanju liturgijskih knjiga, sukladno odlukama Tridentskoga sabora, preuzima rimski Zbor za širenje vjere. Tu pak "glagoljske knjige ulaze u šire ciljeve i interese Rimske kurije te pod utjecajem ukrajinskih unijata akreditiranih u Rimu, na čelu kojih je biskup Meletij Terlecky, započinje rusifikacija (istočnoslavenizacija) hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika" (HCSL 2014: 17). Jezik istočnoslaveniziranih izdanja hrvatskoglagojskih misala i brevijara, koje su tijekom 17. i 18. stoljeća priređivali Rafael Levaković, Ivan Paštrić, Mateo Karaman, Ivan Sović i Ivan Petar Gocinić (usp. HCSL 2014: 17), dakako, više nije bio percipiran kao idiom blizak hrvatskomu (narodnom) jeziku. O tome svjedoči i činjenica da su se glagoljaši unatoč propisu o obveznoj uporabi istočnoslaveniziranih liturgijskih knjiga služili tzv. šćavetom, latiničnim obrednim knjižicama na narodnome jeziku. Time pak postaje jasno da je funkcionalna komplementarnost hrvatskoga (narodnoga) i crkvenoslavenskoga jezika narušena, a kada se tomu doda i činjenica da je književna produkcija na svim trima stilizacijama hrvatskoga književnoga jezika sasvim ojačala te se pritom gotovo u potpunosti oslobodila crkvenoslavenskih utjecaja, opravdanom se pokazuje Mihaljevićeva (HCSL 2014: 17–18; Mihaljević 2011) tvrdnja o uspostavljanju crkvenoslavensko-hrvatskoga bilingvizma od posljednjih desetljeća 16. stoljeća. Otvoreno je,

⁵⁸ O tipologiji tzv. duhovničke lektire više v. u Hercigonja (1975: 198–200).

⁵⁹ Usp. zapis sa f. 35v *Ivančićeva zbornika: Se knige su učinene za pripročiĥь · nego za kav'čenake · ki z'naū pis'ma*. Usp. također gotovo identičan zapis sa f. 136 *Kolunićeva zbornika: Se knige esu učinene veće za pripročiĥь nego za kav'čenakovь ki z'naū pis'ma*.

međutim, pitanje što se od kraja 16. stoljeća, odnosno od ugasnuća izvorne hrvatske crkvenoslavenske pismenosti događa s jezikom onoga dijela glagoljaške produkcije u kojem su se od posljednje četvrtine 14. stoljeća, kako smo vidjeli, u različitim omjerima i u ovisnosti o različitim čimbenicima miješali elementi hrvatskoga crkvenoslavenskoga i hrvatskoga (narodnoga) jezika. Jesu li prestanak egzistiranja hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika u liturgijskim knjigama i posljedično raspadanje triglosije kasnoga srednjovjekovlja i ranoga novovjekovlja ujedno označili i kraj miješanja elemenata dvaju sustava u najšire shvaćenim književnim tekstovima? Konačno, može li se, kao u slučaju hrvatskoga crkvenoslavenskoga, 1561. ili neka druga godina uzeti kao simboličan završetak amalgamiranja hrvatskih crkvenoslavenskih i čakavskih (i kajkavskih) elemenata u zborničkim tekstovima?

Promotri li se i površno jezik neliturgijskih zbornika nastalih koncem 16. i početkom 17. stoljeća, jednostavno će se konstatirati da je odgovor na postavljena pitanja negativan. Crkvenoslavenski elementi nisu "preko noći" netragom iščezli iz glagoljaške neliturgijske knjige, no nespornim se čini da su njihovi položaj i geneza u tim knjigama od konca 16. stoljeća drugačiji nego u razdoblju od 14. do 16. stoljeća. To se jasno može vidjeti već i u zborničkim kodeksima s prijelaza 16. u 17. stoljeće, odnosno iz prvih desetljeća 17. stoljeća (npr., u *Vranićevu zborniku*, *Molitvenome zborniku*, *Fatevićevu zborniku* itd.). Vjekoslav Štefanić (1970: 52) za *Vranićev zbornik* iz 1600. g. kaže da je čitav "pisan sjevernočakavskim narječjem". Ta činjenica ne iznenađuje s obzirom na to da tekstovi okupljeni u tom zborniku po svoj prilici nisu prijepisi sa starijih crkvenoslavenskih matica, nego je riječ o kompilaciji načinjenoj "prema talijansko-latinskoj literaturi" (Štefanić 1970: 55). Zanimljiviji je u tom pogledu *Molitveni zbornik* iz 1614. g., koji uz četiri prozne molitve sadrži i stihovani razgovor dobroga i zloga anđela o duši (usp. Milčetić 1911: 488–490; Štefanić 1970: 55–56). Zbog crkvenoslavenskih elemenata u molitvama Štefanić (1970: 56) zaključuje da su one "jamačno prijepisi iz starijeg predloška". Stihovani je pak razgovor, kako je naznačio sam pisar, prijevod s latinske ili talijanske matice⁶⁰ te je potpuno oslobođen crkvenoslavenskih utjecaja.

Već i ta dva primjera pokazuju da položaj crkvenoslavenskih elemenata u neliturgijskim zbornicima s konca 16. i početka 17. stoljeća nije isti kao u razdoblju od 14. do 16. stoljeća. Ti će elementi, naime, u glagoljaškoj neliturgijskoj knjizi nadalje egzistirati gotovo isključivo u tekstovima prepisanim sa srednjovjekovnih crkvenoslavenskih predložaka, s tim da će i u njima

⁶⁰ Usp. zapis sa f. 11r: *Počine karanie i prigovarani eko čini anj(e)l̃ dobri s tilom u vrime od smarti svakoga č(lovij)ka istumačen iz knjig latinskih 1614* (prema Štefanić 1970: 56). Štefanić (1970: 56) smatra da talijanski ili latinski izvornik nije mogao nastati prije 16. stoljeća jer "zali" anđeo u razgovoru optužuje dušu da *s luterani est živila* (f. 23).

postupno sve osjetnije uzmicati. U novim pak prijevodima, koji su, premda u smanjenome obimu, nastajali u glagoljaškoj sredini i u uvjetima sve izraženijega materijalnog i intelektualnog zaostajanja u "razdoblju postupnoga silaska" (usp. Hercigonja 2004: 87–99), crkvenoslavenska sastavnica uglavnom potpuno iščezava. Istina je, doduše, da su crkvenoslavenski elementi, kako smo prethodno istaknuli, i u kasnosrednjovjekovnim prijevodima i obradama latinskih, talijanskih i čeških tekstova bili rjeđi nego u prijepisima s crkvenoslavenskih predložaka pristiglih južnim putom, no u cjelini je njihova prisutnost bila itekako uočljiva i jasno stilski motivirana. Od konca 16. stoljeća u neliturgijskim zbornicima, međutim, ne govorimo više o češćoj ili rjeđoj prisutnosti tih crkvenoslavenskih elemenata u novim prijevodima, nego o manje-više njihovoj potpunoj odsutnosti.

Fatevićev se zbornik u tom smislu može uzeti kao paradigmatički primjer jezične slike glagoljske neliturgijske knjige s konca 16. i početka 17. stoljeća. U literaturi je odavno istaknuto da je jezik *Zrcala duhovnoga* (f. 44r–71v), teksta koji zauzima trećinu toga zbornika, "stvarno mlađi čakavski" (Štefanić 1970: 60), za razliku od jezika ostalih tekstova, koji je, po Štefanićevim (1970: 57) riječima, "vrlo konservativan, ali neujednačen". Izvor tih razlika leži u starosti predložaka s kojih su prepisani (usp. Štefanić 1970: 60). *Zrcalo duhovno* prijepis je prijevoda – načinjena iz pera Ivana Žorulića Pažanina – (najvjerojatnije) talijanskoga djela milanskoga franjevca Angela Ellija *Specchio spirituale*.⁶¹ S obzirom na to da se Ellijevo djelo pojavilo koncem 16. stoljeća (Quondam 2005: 154), jasno je da je riječ o prijepisu s vrlo mladoga predloška, a u skladu s tim ne čudi da je jezik toga dijela zbornika praktički u potpunosti oslobođen crkvenoslavenskih elemenata. S druge strane, ostali su tekstovi u zborniku prijepisi sa srednjovjekovnih matica, što potvrđuje činjenica da je dobar dio njih poznat iz starijih glagoljskih neliturgijskih kodeksa – *Vinodolskoga* (poč. 15. st.), *Petrisova* (1468.), *Kolunićeva* (1486.), zbornika koji se u Arhivu HAZU-a čuva pod signaturom IV a 92 (kraj 15. st.), *Žgombićeva* i *Grškovićeva zbornika* (16. st.) (usp. Radošević 2012: 102). I u tim je tekstovima jezik pomlađen, no razlike u odnosu na *Zrcalo duhovno* lako su uočljive. Primjerice, u *Zrcalu duhovnom* u instrumentalu jednine imeničkih (*j*)*a*-osnova, pridjeva ženskoga roda i ličnih zamjenica dosljedno se ostvaruje noviji nastavak *-om* (kod imenica s osnovom na palatal i *-em*), dok je u ostalim tekstovima, uz te nastavke i kontrahirani nastavak *-u*, potvrđen i crkvenoslavenski nastavak *-ou̇*; kod zamjenica i pridjeva u genitivu jednine

⁶¹ Na f. 44r *Fatevićeva zbornika* istaknuto je, doduše, da Ivan Žorulić Pažanin *Zrcalo duhovno* "pripisa iz latinskoga u slovisnki (!)", no to, naglašava Dürriegl (2017: 24), ne mora nužno govoriti protiv talijanskoga predloška. U tom pogledu ističe činjenicu da su "senjski tiskari pod izrazom 'latinski' podrazumijevali talijanski jezik (dok je latinski za njih bio 'dijački')".

muškoga i srednjega roda redovito su u *Zrcalu duhovnom* potvrđeni nastavci *-oga* i *-ega*, dok je u ostalim tekstovima zabilježeno i tridesetak oblika s crkvenoslavenskim nastavcima *-ego*, *-ogo*, *-ago*⁶²; u *Zrcalu duhovnom* redovito dolaze pokazne zamjenice (*o*)*va* 'ovaj', *ta* 'taj', dok se u ostalim tekstovima uz te oblike pojavljuje i oblik *sa*; u *Zrcalu duhovnom* potvrđena su svega dva izolirana primjera uporabe crkvenoslavenskih prezentskih nastavaka (*imaši* 52r; *pustet* 57v), dok je u ostalim tekstovima prezentskih oblika s crkvenoslavenskim nastavcima znatno više; u *Zrcalu duhovnom* vrlo su česte infinitne namjerne rečenice uvedene prijedlogom *za*, dok se u ostalim tekstovima one pojavljuju samo iznimno itd.

Istaknuli smo da i tekstovi koji su u *Fatevićeveu zborniku* prepisani sa srednjovjekovnih predložaka pokazuju inovativne crte. To se najbolje vidi kada se njihove jezične osobitosti usporede s jezičnim osobitostima odgovarajućih tekstova u starijim zbornicima. Na ovome mjestu ne možemo, naravno, ulaziti u dublju analizu, no i nekoliko izdvojenih činjenica pokazat će da su tekstovi u *Fatevićeveu zborniku* (*CFat*) u pravilu jezično inovativniji od tekstova u drugim zbornicima. *CFat*, među ostalim, sadrži nekoliko korizmenih propovjednih tekstova koji su kao prijepisi prevedenoga glagoljskog *Korizmenjaka* sačuvani i u *Kolunićeveu korizmenjaku* (*KKol*), *Greblovu kvarezimalu* (*KGreb*), *Korizmenjaku III a 19* (*KKor*) te u *Korizmenjaku iz Oporta* (*KOp*) (usp. Radošević 2012). U tim propovijedima jezične razlike u odnosu na paralelne tekstove iz starijih kodeksa slabije dolaze do izražaja jer u propovjednim tekstovima, kako smo ranije istaknuli, zbog njihove usmjerenosti na puk ionako prevladavaju vernakularni elementi. Ipak, i uz tu se činjenicu neke razlike mogu uočiti.⁶³ Na fonološkoj je razini, primjerice, vidljivo praktički dosljedno zamjenjivanje slogotvornoga *l* vokalom *u* u tekstovima u *CFat* (usp. Galić 2018: 147), dok je istovremeno u paralelnim tekstovima ista promjena samo sporadično zabilježena. U propovijedima u *CFat* stara je skupina **wbś-* često premetnuta (usp. Galić 2018: 156), što u paralelnim tekstovima nije slučaj (*svakoga* *CFat* 40r ~ *vsakoga* *KOp*; *svimi* *CFat* 42v ~ *vsimi* *KKol*, *vsêmi* *KGreb*, *v'simi* *Kop*, *simi* *KKor*); u *CFat* ima potvrda provođenja druge jotacije (usp. Galić 2018: 155), dok ih u paralelnim tekstovima nema (*trscû* *CFat* 73r ~ *trstiû* *KKol*; *krsčanskomu* *CFat* 40v ~ *krstên'skomu* *KOp*); u *CFat* zabilježeni su primjeri ispadanja završnoga *l*, što je na zadarskome čakavskom području, na kojem je zbornik napisan, i danas sasvim uobičajena promjena, dok na usporednim mjestima u drugim kodeksima takvih primjera nema (*sagriši* *CFat* 36v ~ *sagrišil'* *KOp*; *naredi* *CFat* 32v ~

⁶² Na razini su cijeloga kodeksa inače oblici s crkvenoslavenskim dočetcima u izrazitoj manjini. Na njih tridesetak dolazi petstotinjak oblika s hrvatskim nastavkom *-oga/-ega*.

⁶³ Varijante iz paralelnih tekstova u nastavku navodimo prema latiničnoj transliteraciji Andree Radošević (2012). Kod triju propovjednih tekstova (*Na srijedu 1. posta*; *Na petak 1. posta*, *Na ponedjeljak 2. posta*) paralelni tekst postoji samo u *KOp*, dok je tekst propovijedi *Na ponedjeljak 4. posta* zabilježen u svim četirima kodeksima.

naredil KOp) itd. Jezična se pomlađenost prijepisa korizmenih propovijedi u *CFat* očituje i na morfološkoj razini. Kod imenica *o*-osnova u lokativu jednine razmjerno je čest u *CFat* nastavak *-u*. Taj je nastavak potvrđen, doduše, i u paralelnim tekstovima, ali s manjom čestotnošću negoli u *CFat* (*avgustinu* *CFat* 32r ~ *avgustini* KOp; *kralu* *CFat* 32v ~ *krali* KOp; *svitu* *CFat* 43r ~ *sviti* KOp, *s(ve)te* KGreb; *proroku* *CFat* 71v ~ *proroki* KKol). U korizmenim propovijedima u *CFat* niti jednom u G jd. zamjenica za muški i srednji rod, odnosno pridjeva složene promjene nisu zabilježeni crkvenoslavenski nastavci, dok su u paralelnim tekstovima oblici s tim nastavcima potvrđeni (*svoga* *CFat* 42v ~ *svoego* KKol KKor KGreb KOp; *vašega* *CFat* 36r ~ *vašego* KOp); u *CFat* redovito dolazi zamjenički oblik prvoga lica *é/ja* (npr. *CFat* 42v, 73v), dok se u paralelnim tekstovima uz taj oblik pojavljuje i crkvenoslavenski oblik *az'*; u instrumentalu ličnih zamjenica za prvo i drugo lice jednine u *CFat* se češće nego u paralelnim tekstovima pojavljuje noviji nastavak *-om* (*sobom* *CFat* 36r ~ *sobu* KOp; *mnom* *CFat* 72v ~ *m'nu* KKol) itd.

Razlike se snažnije očituju u prijepisima srednjovjekovnih apokrifnih tekstova ili tekstova tzv. poučne proze. Takvi su, primjerice, apokrifni tekst o Arsenijinu rupcu i smrti Isusovih sudaca, koji je, osim u *CFat*, zabilježen još i u *Petrisovu zborniku (CPet)*, *Žgombićevu zborniku (CŽg)* i zborniku koji se u Arhivu HAZU-a čuva pod signaturom IV a 92, potom apokrif o životu Adama i Eve, koji je zabilježen još u *CŽg*, te poučnoprozni tekst s pitanjima i odgovorima i umetnutom apokrifnom pričom o Noi, koji je zabilježen u više neliturgijskih zbornika, s tim da tekst iz *CFat* najviše sličnosti pokazuje s tekstem u *CŽg* (usp. HKSJ 1969: 337). Već spomenutim fonološkim i morfološkim razlikovnim činjenicama tu se pridružuju još neke. Primjerice, u *CFat* čestotnost je crkvenoslavenskih nastavaka u prezentskoj paradigmi osjetno manja nego u drugim zbornicima (*se ispuni* *CFat* 12r ~ *isplnit se* *CŽg*; *utare* *CFat* 22v ~ *utaru* *CŽg*; *spavaû* *CFat* 26v ~ *spavaût* *CŽg*); u *CFat* upotrebljava se praktički isključivo čakavski oblik upitne zamjenice za neživo⁶⁴, dok je na paralelnim mjestima u drugim zbornicima crkvenoslavenski oblik podjednako čest kao i čakavski ili čak prevladava⁶⁵; u *CFat* snažnije do izražaja dolazi utjecaj meke imeničke promjene na tvrdu negoli u drugim zbornicima (G jd. *dive* *CFat* 23r ~ *devi* *CŽg*, *ženi* *CFat* 26v ~ *žene* *CŽg*), u *CFat* osjetno su slabije sačuvani oblici sporednih imeničkih promjena u odnosu na stanje u starijim zbornicima⁶⁶

⁶⁴ U *CFat* crkvenoslavenski je oblik upitne zamjenice za neživo *što* potvrđen samo jednom, i to upravo u apokrifnome tekstu o životu Adama i Eve, jezično najarhaičnijem tekstu u zborniku.

⁶⁵ Primjerice, u poučnoproznome tekstu s pitanjima i odgovorima i umetnutom apokrifnom pričom o Noi u *CŽg* tri je puta potvrđen crkvenoslavenski oblik *što*, a tri puta čakavski oblik *ča*. U *CFat* se na paralelnim mjestima svih šest puta pojavljuje oblik *ča*.

⁶⁶ To, naravno, ne znači da u *CFat* uopće nema tragova oblika sporednih promjena. Usp. npr., za *u*-promjenu N mn. *sinove* (*CFat* 11r), za *n*-promjenu G jd. *vrime* (*CFat* 6r, 28v), za *s*-promjenu G jd. *nebese* (*CFat* 28v) itd.

(usp., npr., za *u*-promjenu sljedeće primjere: N mn. *sinovi* CFat 11r, 13r ~ *sinove* CŽg; G jd. *doma* CFat 23v ~ *domu* CPet) itd. Razlika ima i na morfosintaktičkoj razini. U neliturgijskim tekstovima participijski oblici, općenito govoreći, pokazuju izrazitiju težnju adverbijalizaciji negoli u liturgijskim tekstovima (usp. Sudec 2008: 517–518; HCSL 2014: 228), pa ne čudi što su i u *CFat* i u *CŽg* uz imenske skupine u kosim padežima potvrđeni nesklonjivi (nominativni) participijski oblici. Takvi oblici, koji inače predstavljaju očit utjecaj govornoga jezika (usp. HCSL 2014: 228), ipak su znatno češći u *CFat*, a razlike u odnosu na odgovarajuće tekstove u *CŽg* posebno dolaze do izražaja u pojedinim specifičnim sintaktičkim funkcijama participa, primjerice onda kada se particip upotrebljava kao situacijski determinator objekta⁶⁷, kao u primjerima (48) i (49), odnosno onda kada dolazi u konstrukciji dativa apsolutnog (50).

- (48) a. kada uzri euga *plačući* se adama poče se i ona sama plakati (CFat 12r)
 b. i kada videv' ga euga *plačuća* se i ona nače plati (!) se (CŽg 37v)
- (49) a. i naide hama pri ženi *ležeći* (CFat 26v)
 b. i naide hama pri žene *ležeća* (CŽg 53v)
- (50) a. i tako nemu *speći* g(ospodi)нъ b(og)ь vze mu ednu kost od rebar negovih i stvori mu ženu od kosti negove (CFat 26r)
 b. i tako nemu *speću* g(ospo)d(i)нъ b(og)ь vze mu ednu kost od rebar negovih i stvori mu ženu od kosti negove (CŽg 53v)

Razlike među paralelnim tekstovima potvrđene su i na leksičkoj razini. Tako, primjerice, u apokrifu o životu Adama i Eve u *CFat* redovito dolazi prilog *sada*, a u *CŽg* crkvenoslavenski oblik *nine/ninê*. U istome se tekstu u *CFat* pojavljuje isključivo prilog *kada*, dok je u *CŽg* potvrđen i crkvenoslavenski oblik *egda*, premda i u tom zborniku prevladava mlađi oblik *kada*. Na mjestima gdje se u *CŽg* pojavljuju crkvenoslavenizmi *otročę*, odnosno *otročić* u *CFat* upotrebljavaju se pisaru i članovima govorne zajednice bliži leksemi *sin*, odnosno *ditić*. Konačno, u istome se apokrifnom tekstu na mjestu na kojem u *CFat* dolazi imenički oblik *ščap* upotrebljava učeniji oblik *žazalb*.

Važno je jasno istaknuti da navedene razlike nipošto ne znače da se u tekstovima u *CFat* pojavljuju isključivo inovativni elementi, a u odgovarajućim tekstovima u starijim zbornicima uz te inovativne još i arhaični (crkvenoslavenski) elementi. Takvo je što, uostalom, jasno već iz samoga načina na koji su u prethodnim odlomcima opisivane razlike među paralelnim tekstovima u različitim zbornicima. Praktički se ni u jednoj izdvojenoj (pot)kategoriji nije

⁶⁷ Termin je preuzet iz Eterović i Vela (2013).

govorilo o apsolutnoj odsutnosti njezine crkvenoslavenske realizacije u *CFat*, nego se u pravilu isticalo da su u starijim kodeksima arhaični (crkvenoslavenski) elementi češći, a u tekstovima iz *CFat* rjeđi – ali ipak prisutni. Štoviše, u tekstovima koji su zapisani u više zbornika može se pronaći i pokoji primjer u kojem *CFat* ima arhaičnije obilježje od obilježja koje se na paralelnome mjestu pojavljuje u nekom drugom zapisu istoga teksta. Jedan zanimljiv primjer toga tipa potvrđen je u apokrifnome tekstu o Arsenijinu rupcu i smrti Isusovih sudaca, koji je, kako smo već istaknuli, osim u *CFat*, zapisan u još trima zbornicima – *CPet*, *CŽg* i Akademijinu zborniku *IV a 92*. U navedenome je tekstu u *CFat* potvrđen jedan primjer uporabe svršenoga imperfekta (51a), oblika kojim se još u starocrkvenoslavenskim tekstovima označavala "iterativnost koja se sastoji od nizanja svršenih akcija, fakata" (Hercigonja 1983: 419). Na paralelnome pak mjestu u *IV a 92* i *CŽg* nije upotrijebljen imperfekt svršenoga, nego nesvršenoga glagola, kako se vidi iz primjera (51b) i (51c).

- (51) a. i oni ga vazda mišlahu êti dokle ga ne viêhu a kada ga viêhu očima da tada mu se svi *poklonahu* (*CFat* 24r)
- b. i oni kada ga ne viêhu tada ga hotihu êti a kada ga viêhu tada mu se v'si *klanahu* (*IV a 92*)
- c. i oni ga vazda mišlahu êti dokle ga ne vidêhu a kada ga videhu očima tada mu se vsi *poklanahu* (*CŽg* 78r)

CFat ipak nije jedini koji na navedenome mjestu ima imperfekt svršenoga glagola jer je identičan oblik potvrđen i u *CPet* (52), pa ga po svoj prilici treba pretpostaviti i za predložak s kojega su tekstovi prepisani.

- (52) i oni ga vazda mišlahu êti dokle ga ne viêhu a kada ga očima viêhu tada mu se vsi *poklonahu* (*CPet* 241v)

U tekstovima prepisanim sa srednjovjekovnih predložaka u *CFat* mogu se, dakle, unatoč očitim pisarskim zahvatima u smjeru jezičnoga pomlađivanja, pojaviti vrlo arhaična crkvenoslavenska obilježja. Važno je, međutim, uočiti da – onda kada je riječ o tekstu koji je poznat iz drugih, starijih zborničkih kodeksa – *CFat* obično ne pokazuje veću arhaičnost od svih paralelnih tekstova, nego u najmanju ruku barem u još nekome od njih postoji jednako arhaično obilježje, što se može uzeti kao dobar dokaz za to da je ono postojalo i u predlošku s kojega su zbornički tekstovi prepisani. Ta činjenica – uz ranije istaknutu potpunu oslobođenost prevedenih tekstova od crkvenoslavenskih primjesa – potvrđuje da od kraja 16. i početka 17. stoljeća crkvenoslavenski elementi u neliturgijskim zborničkim tekstovima egzistiraju

ponajprije kao posljedica oslanjanja na "stilskoizražajni rekvizitarni predložak" (Hercigonja 2004: 326^F). Važno je pritom napomenuti da je u jeziku zbornika iz toga razdoblja crkvenoslavenska sastavnica, premda osjetno sužena i zasjenjena (ponajprije) čakavskim obilježjima, u prijepisima sa srednjovjekovnih predložaka još uvijek razmjerno lako uočljiva. U mlađim su pak zbornicima crkvenoslavenski elementi čak i u takvim tekstovima svedeni na simboliku, pa je u njihovim jezičnim analizama potrebno uložiti ozbiljnije napore kako bi se pronašao pokoji trag crkvenoslavenskoga predložka. O tome govore čak i površne usporedbe istovrsnih tekstova koji su zapisani u srednjovjekovnim ili ranonovovjekovnim zbornicima te u kompilacijama iz zreloga novovjekovlja. Na kraju ovoga pregleda donosimo dva takva primjera koja zorno svjedoče o jezičnoj slici zborničkih kodeksa s kraja 17. i iz 18. stoljeća.

Prvi se primjer odnosi na već spomenuti apokrif *Hodanje Djevice Marije po mukama*, koji je zabilježen u *CPet* (f. 332r–336v) iz 1468. g. te u znatno mlađem zborniku propovijedi i slične građe s prijelaza iz 17. u 18. st., koji se u HAZU-u čuva pod signaturom IV a 67 (f. 12r–22r) (usp. Hercigonja 1975: 349–351).⁶⁸ Tekst u *CPet* jezično je vrlo arhaičan, pisan je čakavsko-crkvenoslavenskim amalgamom u kojem prevladavaju crkvenoslavenski elementi. S druge strane jezik je prijepisa istoga teksta iz spomenutoga zbornika propovijedi i slične građe čakavski, a o prepisivanju s crkvenoslavenske matice – osim same činjenice da je isti tekst zapisan i u *CPet* te da ga poznaju i druge crkvenoslavenske redakcije (usp. Jagić 1868: 109–119) – svjedoče i rijetki crkvenoslavenski elementi, npr. iznimni primjeri čuvanja slogotvornoga *l* (*bezpltni*) ili pojavljivanja slijeda *ul* (*pult*) na njegovu mjestu, sporadične potvrde nastavka *-t* u 3. licu prezenta (*poslušāet, prigledāet*), imperativne sveze 'da + prezent' (*da pride, da pokažet*) i sl. Kada se, međutim, pogleda cjelina, do izražaja dolaze goleme jezične razlike između dvaju tekstova. Osim što su standardni crkvenoslavenski fonološki i morfološki elementi – uz netom navedene rijetke izuzetke – u mlađem tekstu dosljedno zamijenjeni čakavskima, razlike se uočavaju i na sintaktičkoj i leksičkoj razini. Na potonjoj su prepoznatljive u leksemskim parovima tipa *êko* (*CPet*) ~ *ere* (IV a 67), *otvêcati* (*CPet*) ~ *odgovoriti* (IV a 67), *idêže* (*CPet*) ~ *kadi* (IV a 67), *sadê* (*CPet*) ~ *ovdi* (IV a 67), *obrêli* (*CPet*) ~ *našli* (IV a 67), *ot'nudêže* (*CPet*) ~ *odkuda* (IV a 67), *egože* (*CPet*) ~ *koga* (IV a 67) itd., u kojima arhaičniji parnjak, naravno, uvijek dolazi u starijem, a inovativniji u mlađem tekstu. Sintaktičkih je razlika više, a ovdje izdvajamo one koje se odnose na funkcije aktivnoga participa prezenta i aktivnoga participa preterita I. U obama je tekstovima potvrđena uporaba aktivnoga participa prezenta u tzv. determinativnoj funkciji, s tim da se u *CPet* particip često

⁶⁸ Tekst iz *Petrisova zbornika* objavio je Jagić (1868: 110–118), a tekst iz zbornika propovijedi i slične građe (HAZU IV a 67) Strohal (1917: 47–53).

upotrebljava i u funkciji atributa (53a-b) i u funkciji situacijskoga determinatora objekta (53c-d). U mlađem su pak tekstu na očekivanim mjestima atributivni participi uglavnom zamijenjeni drugim konstrukcijama (54a-b), pa se aktivni particip prezenta upotrebljava većinom samo kao situacijski determinator objekta (54c-d), te se u toj funkciji – za razliku od stanja u *CPet* – pojavljuje isključivo u nesklonjivome (nominativnome) obliku.

- (53) a. *zvêrêm' êdućim'* ne bê čisla (CPet 335r)
b. *rêše an'ĵeli strêgućei* (CPet 333r)
c. i paki vidê presvetaê ženu *viseću* za uši (CPet 333v)
d. i vidê presvetaê na inom' mestê človêka *viseća* za nozê (CPet 333v)
- (54) a. *zviri jidihu nih kim* ne biše broja (IV a 67)
b. i rekoše anjeli *ki čuvahu nih* (IV a 67)
c. i vidi ženu *viseći* za uši (IV a 67)
d. vidi a drugon mistu bogorodica čovika *viseći* za noge (IV a 67)

U *CPet* aktivni particip prezenta (55a) i aktivni particip preterita I. (55b) mogu biti upotrijebljeni i u predikatnoj funkciji. U mlađem se pak tekstu na paralelnim mjestima redovito pojavljuje odnosna rečenica (56a-b).

- (55) a. si kto sut' do vrha *stoeće* va og'ni (CPet 333v)
b. si sut' pres(ve)taê v črevê *nosiv'se* čeda svoê i pomêtahu e psom' i snêdênie (CPet 333v)
- (56) a. a ovi *ki stoe* do glave u ognu (IV a 67)
b. to su ti sveta bogorodice *ki* od utrobe *uznesut* svoû dicu i umore nih i vrgu nih pson da ĵih izĵidu (IV a 67)

Kada je riječ o morfosintaktičkim razlikama između dvaju tekstova, zanimljivo je spomenuti i razlike u načinu izricanja buduće radnje. U mlađem se tekstu buduća radnja gotovo uvijek izriče svezom nenaglašenoga prezenta glagola *htjeti* i infinitiva (58). U tekstu iz *CPet* pak buduća se radnja u većini primjera izriče svršenim prezentom (57a), a u jednome je primjeru u toj službi potvrđena sveza aktivnoga participa prezenta glagola *hotêti* i infinitiva (57b), koja je poznata još iz starocrkvenoslavenskih tekstova, a potvrđena je i u hrvatskome crkvenoslavenskome (usp. HCSL 2014: 256).

- (57) a. i reče ei ar'histratig' mihail' pres(ve)taê az' ti *povêm'* vsa (CPet 332v)
b. radui se arhistratiže mihaile *hote vzbuditi* spečee ot vêka (CPet 332v)

(58) a. reče mihovi(l) ja *ču* ti *ukazati* sve (IV a 67)

b. radui se arhistratiže svitlosti neugašena nikadare strubiti češ i *zbuditi* češ spečih od vika (IV a 67)

Drugi primjer koji zorno svjedoči o jezičnim razlikama između kasnosrednjovjekovnih i ranonovovjekovnih neliturgijskih zbornika s jedne i zborničkih kodeksa zreloga novovjekovlja s druge strane odnosi se na razgovor između misli i duše, koji je zabilježen u *Akademijinu zborniku* (dalje CAc) s kraja 15. stoljeća (*Kako se duša s misalû na kupь mênila i g(o)v(o)rila*) i u *Zbirci legendi* (dalje Zl) iz 1773. g., koju je napisao omišaljski svećenik Dume (Dinko) Grego (*Kako se duša s mislum pogovara*).⁶⁹ Tekst u CAc ne pokazuje, doduše, jezičnu konzervativnost kao netom spomenuti apokrif *Hodanje Djevice Marije po mukama*, no ipak se crkvenoslavenski elementi u njemu mogu lako uočiti. S druge strane, mlađi tekst iz Gregova *Zbornika legendi*, koji je u izravnome filijacijskom odnosu s tekstom iz CAc, praktički je sasvim oslobođen crkvenoslavenskih obilježja. Razlike među dvama tekstovima uočljive su već u samome naslovu i općenito se mogu pratiti na svim jezičnim razinama. Na fonološkoj razini izdvajamo prethodno isticane razlike u bilježenju slogotvornoga sonanta *l* (*slncem'* CAc 79v ~ *suncem* Zl 22r; *slzi* CAc 81v ~ *suz* Zl 24r), odnosno u (ne)premetanju konsonanata u odrazu skupine **wbś-* (*vsaki* CAc 80v ~ *svaki* Zl 22r; *vsêm'* CAc 81r ~ *svim* Zl 23v). I na morfološkoj se razini potvrđuju tipične razlike između starijih i mlađih tekstova koje se ogledaju, primjerice, u prezentnim nastavcima (*prošu* CAc 78v ~ *prosim* Zl 20v; *siêet'* CAc 79v ~ *sviti* Zl 22r), odnosno u oblicima komparativa (*sramotnêiša* CAc 81v ~ *sramotniega* Zl 24r; *počtenêiše* CAc 81v ~ *pošteniega* Zl 24r). Na leksičkoj se razini usporednim pregledom dvaju tekstova pronalaze leksemski parnjaci u kojima onaj arhaičniji redovito dolazi u CAc, a inovativniji u Zl (*vêm'* CAc 78v ~ *znam* Zl 20v; *skožê* CAc 79r ~ *radi* Zl 21r; *čisla* CAc 79r ~ *broê* Zl 21v). Izdvajamo na kraju i nekoliko morfosintaktičkih razlika. U tekstu u CAc dvojina se na odgovarajućim mjestima upotrebljava pravilno i dosljedno (59). S druge pak strane, u mlađem se tekstu na paralelnim mjestima umjesto dvojinjskih redovito ostvaruju množinski oblici (60).

(59) a. kada prehini zmiê eûgu a euga adama i tudie *imêsta* mišlen'e i *razumêsta* da *stana* ga i *pomislila* edan' k drugomu i tim' pomišlen'em *sagrêšista* pred' bogom (CAc 79r)

b. prošu te misli bi li se mogal' naiti na zemli toliko edan' milostiv' o(ta)c' ili mati ki *bista imela* ednoga sina da *bista* v nem' svoe ufan'e *držala* (CAc 80r)

⁶⁹ Transliteracije obaju tekstova objavio je Sambunjak (2000: 252–256; 263–266).

- (60) a. kada prehini zmija evu a eva adama i tudje *imiahu* mišlênie edan k drugomu i poznahu da *su* nagi i s tim pomišleniem *sagrišihu* pred bogom (Zl 21v)
- b. misli bi li se mogal naiti na zemli toliko edan milostiv otac ali mati ki *bi imeli* ednoga sina i da *bi* va nê m sve svoe ufanje *imeli* (Zl 22r)

U CAc potvrđeno je više primjera suprotnih rečenica s veznikom *da* (61), koji je u toj funkciji općenito uobičajen u hrvatskome crkvenoslavenskome (usp. Mihaljević 2004). U mlađem je pak tekstu suprotno *da* redovito zamijenjeno veznikom *nego* (62).⁷⁰

- (61) a. g(ospod)d(i)n b(og) ne prosti nima toga sagrêšen'ê *da* osuena bista za to sagrêšen'e (CAc 79r)
- b. a onim' ki se kaût grêhov' svojih' tim' ni milostiv' *da* kaûçim' se est' vele milostiv' (CAc 79v)
- (62) a. g(ospodin) bog nim ne prosti toga sagrišen'ia *nego* osueni bihu za to pregrišenie (Zl 21r)
- b. a onim ki se ne kaû grih svojih tim ni milostiv *nego* onim ki se kaû e mnogo milostiv (Zl 22r)

U primjerima (61b) i (62b) vidljivo je također da je aktivni particip prezenta – upotrijebljen u imeničkoj funkciji – u mlađem tekstu zamijenjen odnosnom rečenicom, što je u skladu s iznesenim činjenicama o jezičnim odnosima u dvama tekstovima.

Ako se, dakle, u ranonovovjekovnim prijepisima crkvenoslavenskih predložaka koji su uklopljeni u zborničke kodekse s kraja 16. i početka 17. stoljeća još i moglo govoriti o supostojanju hrvatskih (čakavskih) i hrvatskih crkvenoslavenskih elemenata, makar su potonji već u toj fazi uvjerljivo nadmašivali prve, jasno je da u zreleme novovjekovlju to više nikako ne može biti slučaj. U glagoljaškoj prepisivačkoj produkciji toga razdoblja može tu i tamo kao rezultat povodjenja za predložkom i kao pokazatelj još uvijek žive svijesti glagoljaša "o veličini tradicije koje su oni dionici i baštinici" (Hercigonja 2004: 98) zabljesnuti pokoji crkvenoslavenizam, no takve se pojave ni u pogledu čestotnosti ni u pogledu eventualne stilske

⁷⁰ Tendenciju zamjenjivanja veznika *da* veznikom *nego* u mlađim, odnosno jezično manje konzervativnim tekstovima uočila je i Kristina Štrkalj Despot (2007) analizirajući stanje u legendi o vitezu Tundalu u *Petrisovu zborniku*, *Vartlu* Petra Lucića (kraj 16. st.) i *Luličevu zborniku* (oko 1600.). Njezina je analiza pokazala da je u *Petrisovu zborniku* 30% svih suprotnih struktura povezano veznikom *da*, dok je u dvama mlađim tekstovima istim veznikom povezano dvostruko manje suprotnih struktura (16%). Tu činjenicu Štrkalj Despot (2007: 194) objašnjava specijaliziranjem veznika *da* za tzv. dopusno značenje, odnosno postupnim prepuštanjem tzv. korekturne funkcije vezniku *nego*.

motiviranosti knjiških elemenata ne mogu povezivati s jezičnim postupcima zapisivača i tekstova u kasnosrednjovjekovnim i ranonovovjekovnim neliturgijskim zbornicima.

* * *

U ovome smo poglavlju vidjeli da se od posljednje četvrtine 14. stoljeća hrvatskoglagoljski korpus počinje obogaćivati neliturgijskim zbornicima, koje u jezičnome pogledu karakterizira amalgamiranje crkvenoslavenskih i čakavskih (od početka 15. stoljeća u manjoj mjeri i kajkavskih) jezičnih elemenata. Udio jednih odnosno drugih elemenata u zborničkim tekstovima nije normativno određen, nego varira u ovisnosti o čimbenicima kao što su starost kodeksa, priroda teksta i njegova namjena, starost predložka, obrazovanje i stav pisara i sl. U zbornicima nastalim do druge polovice 16. stoljeća, odnosno do završetka crkvenoslavenskoga razdoblja u Hrvatskoj crkvenoslavenska je jezična sastavnica u tekstovima postojana te je u načelu i u mlađim prijevodima s latinskoga, talijanskoga i češkoga jezika (iz 14. i 15. stoljeća) – premda zastupljena diskretnije nego u prijepisima s crkvenoslavenskih predložaka pristiglih južnim putem – lako uočljiva. Drugačija je situacija u zbornicima s prijelaza iz 16. u 17. stoljeće. U njima se crkvenoslavenski elementi uočavaju samo u tekstovima prepisanim sa starijih crkvenoslavenskih predložaka, s tim da je i u tim prijepisima u usporedbi sa stanjem u starijim zbornicima primjetno uzmicanje crkvenoslavenske sastavnice pred čakavskom. U novim je pak prijevodima uklopljenima u zborničke kodekse iz toga razdoblja crkvenoslavenska sastavnica praktički potpuno odsutna. U zbornicima zreloga novovjekovlja crkvenoslavenski su elementi čak i u tekstovima s vrlo arhaičnim predlošcima svedeni samo na simboliku, pa se u njima ni u najširem smislu ne može govoriti o čakavsko-crkvenoslavenskome amalgamiranju.

4. KORPUS, TEORIJSKI OKVIR, METODOLOGIJA

4.1. Korpus

S obzirom na rečeno u prethodnome poglavlju te na težnju da se analizom obuhvate zbornici, odnosno zbornički tekstovi ispisani miješanim čakavsko-crkvenoslavenskim jezikom, korpus na kojem se provodi istraživanje obuhvaća neliturgijske zbornike nastale od kraja 14. do početka 17. stoljeća. Od zbornika s početka 17. st. u korpus su uključena samo dva, *Fatevićev* i *Hodanićev*, s tim da je kod njih primarni fokus na tekstovima prepisanim sa starijih crkvenoslavenskih predložaka, dakle na tekstovima u kojima je, unatoč njihovoj jezičnoj pomlađenosti, crkvenoslavenska sastavnica još uvijek razmjerno lako uočljiva. Premda praktički potpuno oslobođen crkvenoslavenskih elemenata, u *Fatevićevu* je zborniku analiziran i tekst *Zrcala duhovnoga*, i to iz dvaju razloga: (i) upravo s obzirom na lišenost crkvenoslavenske sastavnice podatci iz toga teksta nedvosmisleno mogu upućivati na stanje u organskim idiomima; (ii) s obzirom na to da je riječ o jednome od malobrojnih zborničkih tekstova s poznatim talijanskim predloškom, on može biti dragocjen za utvrđivanje eventualnih talijanskih utjecaja na pojedine aspekte sintakse imperativnih rečenica. Premda nije riječ o kodeksima (spomenicima) zborničkoga karaktera, zbog njihove jezične slike, tj. zbog činjenice da su ispisani mješavinom hrvatskoga crkvenoslavenskoga i hrvatskoga jezika čakavskih obilježja, u korpus uključujemo i tekstove *Regule sv. Benedikta* i kratkoga *Amuleta* iz 15. stoljeća. U nastavku se donose osnovne obavijesti o kodeksima uključenima u korpus.

Ivančićev zbornik (CIvan)

Ivančićev zbornik nazvan je po Stjepanu Ivančiću, franjevcu trećoredcu koji ga je pronašao u samostanu sv. Marije na Glavotoku na otoku Krku. Kodeks sadrži 181 pergamentni list formata 13 x 9 cm, a smatra se da je nastao koncem 14. ili početkom 15. stoljeća (usp. Milčetić 1890: 50; Kosić 2010: 5; HCSL 2014: 45). Na listu 180r spominje se 1395. godina, no ona se, ističe Milčetić (1890: 49), "tiče pouzdano samo odlomka zbornika od 172–181 lista, koji je svakako pisala druga ruka". Po karakteristikama pisma (poluustav), odnosno po jezičnim osobitostima, Milčetić (1890: 49–50) smatra da je opravdano i ostatak zbornika datirati u razdoblje prijelaza stoljeća ili u prva desetljeća 15. stoljeća. Na temelju pojedinih specifičnijih čakavskih crta – kao što su nastavci *-ov*, odnosno *-ev* u instrumentalu jednine (*j*)*a*-osnova⁷¹ – nastanak zbornika povezuje se sa zadarskim područjem. Među ostalim, u kodeksu se nalazi rasprava o sedam

⁷¹ Štefanić (1964: 120) ističe da je "naročito po toj crti stavljao (...) prof. Stj. Ivšić i Žića otaca i Ivančićev zbornik u zadarsku okolinu". Sam Milčetić (1890: 58) ističe da se je taj oblik instrumentala "sačuvao do dana današnjega (...) samo na otočiću Silbi u Dalmaciji". Usp. također Lisac 2009: 108.

smrtnih grijeha, tekstovi o mirakulima Blažene Djevice Marije i Marije Magdalene, molitve svetaca, apokrifne poslanice o sv. Jeronimu, tumačenje dijelova misnoga obreda te obredni tekst o blagoslovu stola.⁷² Kodeks se čuva u Knjižnici samostana sv. Franje Ksaverskoga u Zagrebu. Zbornik je u cijelosti transliterirao Ivan Kosić (2010). Za ostala izdanja zborničkih tekstova (ili njihovih dijelova) v. Milčetić (1890), HKSV (1969), HSP I (2013), HSP II (2013), Mihaljević, A. (2014).

Vinodolski zbornik (CVinod)

Vinodolski zbornik nazvan je po području na kojem se, kako sugeriraju onimi u mlađim zborničkim zapisima, rabio u drugoj polovici 15. stoljeća (usp. Vučković 2017: 46). Kodeks ima 65 listova formata 17,5 x 13,3 cm (osim ff. 31–49, koji su formata 17,5 x 12,4 cm) (usp. Štefanić 1970: 5). Nastao je spajanjem triju dijelova koji su izvorno pripadali različitim kodeksima.⁷³ Smatra se da je tekstove u zborniku pisalo pet ruku, i to – kako po sličnosti njihove grafije i ortografije zaključuje Štefanić (1970: 5) – "otprilike u isto vrijeme i u istoj sredini". U kodeksu su, među ostalim, zapisani katekizamski tekstovi, pouke iz liturgike, apokrifi, legende, propovijedi, nepotpuna priča o Troji, itinerar po Svetoj zemlji, *Cvijet svake mudrosti* itd. Zbog prisutnosti kajkavskih elemenata u zborničkim tekstovima Štefanić (1970: 10) zaključuje da su različiti dijelovi kodeksa nastali "negdje u užoj Hrvatskoj na granici kajkavsko-čakavskoj". Sa Štefanićem se slaže Hercigonja (1983: 345), s tim da on zaključak o nastanku zbornika na pograničnome čakavsko-kajkavskome području, osim iz jezičnih činjenica, izvodi i iz postojanja paralelnih tekstova (ili paralelnih tematskih skupina tekstova) u *Vinodolskome* i *Petrisovu zborniku* (u kojem na spomenuto područje upućuju i sekundarne bilješke). Smatra se da je zbornik nastao početkom 15. stoljeća (usp. Štefanić 1970: 10; HCSL 2014: 45). Kodeks se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pod signaturom III a 15. Za transliteracije (ili transkripcije) pojedinih zborničkih tekstova v. Strohal (1916, 1917), HKSV (1969), HSP II (2013), Vučković (2017).

Petrisov zbornik (CPet)

Petrisov zbornik hrvatskoglagoljski je rukopisni kodeks iz 1468. g. Nazvan je po krčkome kanoniku Josipu Antunu Petrisu, u čijoj je ostavštini pronađen (usp. Hercigonja 1983: 164).

⁷² Za detaljnije informacije o sadržaju zbornika v. Milčetić (1890: 40–49) i Kosić (2010: 10–25).

⁷³ O tome da se izvorno nije radilo o jedinstvenome rukopisu govori prije svega činjenica da se neki tekstovi ponavljaju u različitim dijelovima zbornika (usp. Štefanić 1970: 5; Hercigonja 1983: 344). O još nekim činjenicama koje upućuju na spajanje dijelova različitih kodeksa v. u Štefanić (1970: 5) i Vučković (2017: 46^F).

Kodeks danas ima 350 listova formata 20 x 13,5 cm, a Štefanić (1960: 356) ističe da ih je prvotno imao 359. Među ostalim, sadrži priručnike srednjovjekovnoga znanja (npr. *Lucidar*), svetačke legende, mirakule, apokrifne tekstove, eshatološke vizije, svjetovne pripovijesti, duhovne pjesme, crkvene govore, obredne upute, kanonske propise itd. (usp. Hercigonja 1983: 165). Zborničke su tekstove ispisale tri ruke. Prva je ruka ispisala glavninu tekstova (prvih 300 listova), druga se ruka prepoznaje u većem broju tekstova ispisanih na posljednjih pedesetak listova kodeksa, dok je treća ruka ispunila prazninu u tekstu *Lucidara* na f. 198r-v. U jeziku zbornika razmjerno je mnogo kajkavskih elemenata. Kajkavska je sastavnica osobito intenzivna, a u nekim tekstovima čak i prevladavajuća, na posljednjih pedesetak listova kodeksa. Na temelju te činjenice i bilježaka mlađih ruku koje pokazuju da se kodeks tijekom 16. stoljeća nalazio u Ozlju i njegovoj blizini (Barić Fugošić zapisao je da je 1570. g. rukopis otkupio u Fuki, današnjem Vukmaniću), nastanak zbornika obično se povezuje s kontaktnim čakavsko-kajkavskim, konkretno ozaljskim područjem (usp. Štefanić 1960: 395; Hercigonja 1983: 339–342). Kodeks se danas čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 4001. Za transliteracije (i transkripcije) pojedinih zborničkih tekstova (ili njihovih dijelova) v. Jagić (1868), Hercigonja (1964, 2004), HKSJ (1969), Gaylord (1987), Sambunjak (2000), Dürrigl (2002), Štrkalj Despot (2007, 2010a), Kapetanović (2010), Badurina Stipčević (2012, 2015, 2017), Reinhart (2012), HSP I (2013), HSP II (2013), Radošević (2017).

Oksfordski zbornik (COxf)

Oksfordski zbornik hrvatskologoljski je rukopisni kodeks iz 15. stoljeća koji se čuva u Bodleianskoj knjižnici u Oxfordu pod signaturom *Ms. Canon Lit. 414*. Kodeks ima 68 dvostupačno ispisanih listova s po četrdesetak redaka u svakome stupcu (usp. Tadin 1954: 140). Zborničke su tekstove ispisala dva anonimna pisara, s tim da je prvi ispisao prvih 59 listova, dok je ostatak kodeksa "manje vješto i manje spretno" (Bratulić 1972: 68) nadopisao drugi pisar. Na temelju zapisa s prve stranice kodeksa zna se da je napisan za popa Mihovila Sultića. Na margini iste stranice nalazi se kurzivna bilješka koja bi mogla biti iz 1448. g.⁷⁴ i u kojoj se kao vlasnik kodeksa spominje Ivan Fugošić s Grobnika⁷⁵ (usp. Hercigonja 2004: 329). U kodeksu ima i drugih bilježaka, a među ostalim i na temelju njih, odnosno toponima koji se u njima spominju (usp. Tadin 1954: 140^F), može se zaključiti da je kodeks nastao na ličkome

⁷⁴ Datacija se ne može sa sigurnošću utvrditi zbog oštećenosti lista (usp. Tadin 1954: 140).

⁷⁵ Kod Tadina (1954: 140) je pogrešno navedeno da je vlasnik bio Ivan Vukušić (usp. također Hercigonja 2004: 329).

području (usp. Nazor 1980: 60; Damjanović 2008: 303). U sadržajnome pogledu zbornik sačinjavaju apokrifni tekstovi, vizije, svetačke legende, prenja, duhovni govori, kratke svjetovne pripovijesti, upute iz liturgike itd. Za transliteracije pojedinih zborničkih tekstova v. Ivšić (1931a, 1948), Verdiani (1957), Hercigonja (1967; 2004), HKSU (1969), Bratulić (1972), Sambunjak (2000), Reinhart (2006), HSP I (2013), HSP II (2013), Mladineo (2015).

Sienski zbornik (CSien)

Sienski zbornik hrvatskoglagoljski je rukopisni kodeks koji se čuva u sienskoj Biblioteci Comunale degli Intronati pod signaturom *X. VI. 13*. Kodeks ima 59 listova formata 20,6 x 14,3 cm. Na svim je listovima tekst ispisan dvostupačno, osim na ff. 58–59, na kojima je ispisan jednostupačno. Prema Stančevu (1991: 16), zborničke su tekstove ispisale četiri ruke. Prva je ruka ispisala prvih dvanaest listova, druga sljedećih deset, treća ruka ispisala je tekstove na ff. 23a–50c, dok je četvrta ruka ispisala posljednjih devet listova kodeksa. Treći je pisar na f. 45c ostavio posvetni (i komemorativni) zapis⁷⁶ iz kojega se razaznaje da je zbornik napisan za popa Mihovila Sutića, kojemu je posvećen i *Oksfordski zbornik*.⁷⁷ Među ostalim, i zbog te se činjenice postanak *CSien*, jednako kao i postanak *COxf*, smješta na ličko područje.⁷⁸ Kodikološkom je analizom Stančev (1991: 17–18) utvrdio da se kodeks sastoji od dvaju dijelova, od koji je prvi (koji obuhvaća prva 22 lista) nastao sredinom 15. stoljeća, a drugi u drugoj polovici 80-ih godina istoga stoljeća.⁷⁹ Zbornički se tekstovi sadržajno mogu podijeliti u tri cjeline (usp. Stančev 1991: 22–26). Prva (f. 1a–22d) obuhvaća jedanaest tekstova u kojima su popisane dužnosti i pravila ponašanja svećenika; druga cjelina (f. 23a–37a) sadrži šest pripovjednih tekstova od kojih su četiri apokrifnoga karaktera; treću cjelinu (f. 37a–59r) čini katehetski dijalog između učitelja i učenika, zapravo skraćena i mlađa redakcija latinskoga *Lucidara* Honorija Augustodunensisa (usp. Nazor 2001). Za potrebe ovoga istraživanja analizirani su tekst *Lucidara* i tekst *Legende o dvanaest petaka* (ff. 34b–37a) (Nazor 1996).

⁷⁶ U nastavku donosimo tekst zapisa prema Stančevljevoj (1991: 19) transliteraciji: *dopisahъ siû kvaternu dobromu mužu g(ospo)dinu Mihovilu Sutiću prnesi ga B(og)ъ v c(ê)s(a)rastvo nebeskoe amenъ*.

⁷⁷ U *COxf* je, doduše, kako je ranije istaknuto, prezime svećenika zabilježeno u obliku *Sultić*, no da je doista riječ o istoj osobi, potvrđuje činjenica da se u *CSien*, jednako kao i u *COxf*, u bilješkama spominje toponim Gvoz(d)nica (usp. Stančev 1991: 21)

⁷⁸ Mihovil Su(l)tić i ličko područje nisu jedine poveznice između *CSien* i *COxf*. Oba su zbornika u Italiju dospjela kao darovi opata Alberta Fortisa, kojemu ih je pak predao creski (osorski) arhidakon Matija Sović (usp. Tadin 1954: 139; Nazor 1980: 60; Stančev 1991: 22; Hercigonja 2004: 329). Kasnije je pak *COxf*, zajedno s drugim spisima iz Canonicijeve zbirke, dospio u Bodleiansku knjižnicu (usp. Nazor 1980: 60; Hercigonja 2004: 329).

⁷⁹ U datiranju drugoga dijela zbornika, osim obilježja papira na kojem je tekst napisan, važnu ulogu ima i spomenuta bilješka s f. 45c. S obzirom na njezin komemorativni karakter, koji sugerira da je Su(l)tić umro za vrijeme pisanja drugoga dijela zbornika, te s obzirom na činjenicu da je iz jedne od bilježaka u *COxf* razvidno da je Su(l)tić 1484. g. još uvijek bio živ, Stančev (1991: 21) smatra da je *CSien* konačni oblik mogao dobiti upravo u drugome dijelu 80-ih godina 15. stoljeća.

Kolunićev zbornik (CKol)

Kolunićev zbornik hrvatskoglagoljski je rukopisni kodeks koji je 1486. godine u Knežej Vasi kraj Otočca za gatanskoga vikara Levnarda ispisao žakan Broz Kolunić (usp. Valjavec 1892: V; Štefanić 1970: 18; Damjanović 2008: 226). Kodeks danas ima 146 listova formata 23 x 15,5 cm. Po originalnoj se glagoljskoj folijaciji, međutim, vidi da su prva 42 lista izgubljena, devet je listova nestalo unutar kodeksa, a i na samome kraju nedostaju vjerojatno dva lista, pa Štefanić (1970: 15–16) zaključuje da je "kodeks (...) prvotno jamačno imao ravno 200 listova". Zbornik se sadržajno sastoji od dvaju dijelova. U prvome se dijelu nalazi okrnjeni korizmenjak, a u drugome rasprava o sedam smrtnih grijeha. U određivanju mjesta nastanka arhetipa obaju dijelova kodeksa Štefanić (1970: 18) pomišlja na Istru ili zapadnu Hrvatsku. Hercigonja (1983: 345–347) pak zbog kajkavskih elemenata, nekih germanizama i hungarizama te česte upotrebe feudalnoga termina *potknežin* 'knežev namjesnik' smatra da su prapredlošci mogli nastati na frankopanskim posjedima. Zbornik se danas čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pod signaturom III a 51. U cijelosti ga je objavio Matija Valjavac (1892).

Zbornik u Berčićevoj zbirci br. 5 (CBč)

Zbornik u Berčićevoj zbirci br. 5 hrvatskoglagoljski je rukopis iz zbirke glagoljskih spomenika hrvatskoga filologa Ivana Berčića. Zbornik ima 78 pergamentnih listova formata 15,7 x 12 cm, a Vialova (2016: 41) smatra da ga je pisalo najmanje sedam ruku. Početak prvoga i završetak posljednjega teksta u zborniku nedostaju, a i sačuvani su listovi pretrpjeli različita oštećenja (usp. Vialova 2016: 41). Sadržajno su tekstovi u zborniku vrlo raznoliki. Među ostalim, u njemu se nalaze apokrifni tekstovi, svetačke legende, eshatološke vizije, pjesme, prenja, tumačenja kršćanskih molitava, pouke o ponašanju itd. (usp. Milčetić 1955: 107; Vialova 2016: 42–45; Galić 2018: 100). Smatra se da je zbornik nastao u 15. stoljeću (usp. Milčetić 1955: 108; HCSL 2014: 45; Nazor 2016: 19), i to na širem zadarskom području. U lokaliziranju se istraživači obično oslanjaju na bilješku žakna Šimuna iz Sali s f. 25r (*To pisa Šimun žakan iz Sali kada ‹e› doša gospodinu dominu Pavlu Radiniću parohiênu ot Bana i ot Ždreca čfog (=1584)*), iz koje je vidljivo da se kodeks u 16. stoljeću nalazio upravo na tome području⁸⁰ (usp. Grabar 1967: 138; Nazor 2016: 19–21; Galić 2018: 100). Kodeks se danas čuva u Ruskoj nacionalnoj knjižnici u Sankt-Peterburgu pod signaturom *Berč. br. 5*. Faksimili i cjelovita transliteracija

⁸⁰ Grabar (1967: 138) je jezičnom analizom apokrifnoga teksta o djelima Andrije i Mateja u gradu Ljudoždera utvrdila da pretpostavku o zadarskome području kao mjestu nastanka potvrđuju i brojni ikavizmi, "koji bez sumnje vode na južnije čakavsko područje".

Svetlane O. Vialove objavljeni su u BZ (2016). Za ostala izdanja zborničkih tekstova (ili njihovih dijelova) v. Grabar (1967, 1977), HKSV (1969), Petrović (1996), HSP I (2013), HSP II (2013), Mladineo (2015).

Akademijin zbornik (CAc)

Akademijin zbornik hrvatskoglagoljski je rukopisni kodeks s kraja 15. stoljeća. Zbornik ima 94 lista formata 20,2 x 14 cm, a ispisala ga je najvjerojatnije jedna ruka (usp. Štefanić 1970: 24). Veći dio kodeksa (56 listova) otpada na Antoninov priručnik o ispovijedanju za svećenike (*Antoninov konfesional*), a u njemu su još sadržani i kratki katekizamski tekstovi, dodatak *Cvijetu svake mudrosti*, eshatološke vizije, prenja, tumačenje Očenaša, odlomci iz *Fiziologa* i dva Marijina mirakula. Za potrebe ovoga istraživanja analizirani su svi tekstovi osim *Antoninova konfesionala*. Štefanić (1970: 28) ističe da, u cjelini gledano, "jezik svakako upućuje na zapadne hrvatske krajeve gdje je bio jači ekavski nego ikavski refleks 'jata'". Zbornik se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pod signaturom IV a 48. Za transliteracije (i transkripcije) pojedinih zborničkih tekstova v. Strohal (1917, 1921, 1926) i Sambunjak (2000).

Ljubljanski zbornik (CLab)

Ljubljanski zbornik hrvatskoglagoljski je rukopisni kodeks s kraja 15. stoljeća (usp. HCSL 2014: 45) nastao na ličkome području (usp. Damjanović 2008: 303). Zbornik ima 20 listova formata 20,5 x 14,4 cm (usp. Milčetić 1911: 231). Milčetić (1911: 231) smatra da su ga pisale dvije ruke. U zborniku je zapisano devet poglavlja moralno-poučnoga traktata *Cvijet svake mudrosti*, a osim toga teksta, zbornik sadrži i prenje *Slovo meštra Polikarpa*, svetačke legende i egzemple (usp. Dürriegl 2010: 1). Kodeks se danas čuva u Narodnoj in univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani pod signaturom *Slav. Sammlung, futurial 3, br. 368*. Za transliteracije (i transkripcije) pojedinih zborničkih tekstova v. Strohal (1916, 1917), Sambunjak (2000) i HSP II (2013).

Klimantovićeve zbornik I (RitKlim)

Klimantovićeve zbornik I najopsežniji je od triju glagoljskih zbornika⁸¹ franjevca trećoredca Šimuna Klimantovića iz Lukorana na otoku Ugljanu. Zbornik ima 234 lista formata 11,8 cm x

⁸¹ Klimantovićeve se kodeksi ponegdje u literaturi određuju kao obrednici ili rituali (usp. Berčić 1881; Milčetić 1911). U HCSL (2014: 45) najveći se Klimantovićeve kodeks određuje kao obrednik, dok se kodeks iz 1509. (CKlim), koji se čuva u Ruskoj nacionalnoj knjižnici u Sankt-Peterburgu i ima 33 lista, navodi među zbornicima. Tandarić (1980: 21) smatra da Klimantovićeve kodeksima zborničko određenje bolje odgovora od obredničkoga (tako su, primjerice, određeni i u Srdoč-Konestra i Lajšić 2008; Štrkalj Despot 2010b; Lozić Knezović 2010, 2016).

7,8 cm (usp. Milčetić 1911: 95; HCSL 2014: 45), a prema bilješkama koje je u njemu ostavio, Klimantović je zborničke tekstove prepisivao od 1501. do 1512. godine. Prepisivanje je započeo u crkvi sv. Franje na Komrčaru na otoku Rabu, a završio u samostanu sv. Mihovila u Zaglavu na Dugome otoku (usp. Berčić 1881: 162; Lozić Knezović 2016: 40). Zbornik sadrži *Regulu franjevac trećoredaca*, *Testament svetoga Franje*, obredne tekstove, ljetopise, *Marijin plač*, psalme i dvanaest duhovnih pjesama (usp. Srdoč-Konestra i Lajšić 2008: 84; HCSL 2014: 45). Kodeks se čuva u Samostanu franjevac trećoredaca "Sv. Ksaver". Za izdanja pojedinih zborničkih tekstova v. Kukuljević Sakcinski (1857), Ivančić (1910), HKSJ (1969).⁸²

Petrinićev zbornik (CPetr)

Petrinićev zbornik ime je dobio po Tomašu Petriniću, koji ga je, kako se saznaje iz kolofona, 1503. g. ispisao za naknadu od tri dukata redovniku Matiju Gašćaninu, "ki tada biše držitel cr(i)kvê s(ve)te Marie v gradu Elovici i arhiprvad' brinski" (f. 152v). Kodeks danas ima 153 lista formata 19,7 x 14 cm (usp. Milčetić 1911: 320), a po naknadnoj glagoljskoj folijaciji, koja je na nekim mjestima pogrešna, Reinhart (1996: 393^F) zaključuje da ih je prvobitno imao 165. Zbornik sadrži skraćeni prijevod korizmenih propovijedi Jakova de Voragine, apokrifni tekst o silasku Ivana Krstitelja u pakao, izvatke iz hrvatskoglagoljskoga prijevoda češkoga zbornika propovijedi na Matejevo evanđelje te još niz propovjednih tekstova s neutvrđenim predloščima (usp. Reinhart 1996: 396–397). U prevedenim propovijedima iz Voraginina korizmenjaka potvrđen je velik broj bohemizama, zbog čega Reinhart (1996: 401) smatra da je prijevod nastao "na temelju češkoga originala ili latinskog rukopisa sa staročeškim glosama". Kajkavski pak elementi, kojih ima po različitim zborničkim tekstovima (premda generalno nisu česti), mogli bi, ističe Reinhart (1996: 420–421), sugerirati da je arhetip kodeksa nastao na području na kojem su se dodirivale čakavština i kajkavština. Kodeks se čuva u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici pod signaturom *Cod. Vindob. Slav. 78*.⁸³

Tkonski zbornik (CTk)

Tkonski zbornik naziv je dobio po mjestu Tkonu na otoku Pašmanu, gdje je čuvan i pronađen. Zbornik ima 170 listova formata 14 x 10,3 cm. Među istraživačima nema sloge oko toga koliko je ruku pisalo tekstove u zborniku. Štefanić (1970: 29) smatra da je sve tekstove s određenim

⁸² U rukopisu je transliteracija cjelovitoga zbornika Katarine Lozić Knezović. Zahvaljujem joj što mi je transliteraciju ustupila za potrebe istraživanja.

⁸³ U rukopisu je transliteracija cjelovitoga zbornika Johannes Reinarta. Zahvaljujem mu što mi je transliteraciju ustupio za potrebe istraživanja.

vremenskim razmacima ispisala jedna ruka, Fancev (1934: 242) naglašava da je pisara bilo više te u tom pogledu dijeli rukopis "u pet-šest skupina"⁸⁴, dok Sambunjak (2001: 11) dokazuje da su "tekst Zbornika sačinila (...) dvojica autora, premda su obojica iz istoga književnog kruga". Istraživači se slažu da je kodeks nastao u početnim desetljećima 16. st. (usp. Milčetić 1911: 299; Štefanić 1970: 29; Sambunjak 2001: 5), no konsenzusa nema oko mjesta nastanka kodeksa. Fancev je nastanak kodeksa povezivao s frankopanskim područjem te je pritom pomišljao na Trsat, no tu je njegovu tezu otklonio Štefanić (1970: 34), ističući da Trsat od godine 1490. nije pod frankopanskom upravom i pretpostavljajući Modruš, "gdje je Bernardin [Frankopan, nap. J. G.] najviše stolovao" (Štefanić 1970: 34), kao mjesto nastanka kodeksa. Sa Štefanićem se slaže Hercigonja (1983: 348). Sambunjak nije sasvim eksplicitan glede lokaliziranja kodeksa, ali implicitno upućuje na to da su njegovi dijelovi mogli nastati na različitim područjima, među ostalim u Krbavi (usp. Sambunjak 2001: 12, 38) i u Zadru (usp. Sambunjak 2001: 39). Kodeks se danas čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pod signaturom IV a 120. Cjelovitu transliteraciju zbornika objavio je Slavomir Sambunjak (2001). Za ostala izdanja zborničkih tekstova (ili njihovih dijelova) v. Strohal (1917), Fancev (1939), Kolumbić (1962), Grabar (1967), HKSU (1969).

Glavićev zbornik (CGlav)

Glavićev zbornik priručnik je franjevac trećoredaca čiji je najveći dio ispisao Šimun Glavić, istaknuti član toga reda koji je u tri navrata bio provincijal Dalmatinsko-istarske provincije (usp. Štefanić 1970: 39). U zborniku su, među ostalim, zapisani *Regula franjevaca trećoredaca*, *Testament sv. Franje*, *Konstitucije franjevaca trećoredaca* iz 1492. g., *Marijin plač*, dvije kronike itd. Iz Glavićeva zapisa (kolofona) na ff. 76–78 saznaje se da je dio tekstova zapisao 1529. g. na otočiću Galevcu pred Zadrom. Tekstove je Glavić zapisivao i kasnije, a kroniku od početka svijeta do 1542. još i 1557. g., kako sugerira tekst s f. 69r: *od roeniê sina · b(o)žiê · do sada ·č·fl·ž· (=1557)*, i nešto dalje: *a sada teče ·č·fl·ž· (=1557) na ·d· (=5) marča to pisano bi* (usp. Štefanić 1970: 38). Kodeks se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pod signaturom I a 25. Za izdanja pojedinih zborničkih tekstova v. Kukuljević Sakcinski (1857), Ivančić (1910), Fancev (1938).

⁸⁴ Usp. Fancev 1934, str. 242: "Istina, cijeli zbornik na prvi pogled čini utisak radnje jedne ruke, ali kad ga bolje ogledamo, moramo priznati, da tome ipak nije tako, već da se sasvim dobro može podijeliti u pet-šest skupina".

Žgombičev zbornik (CŽg)

Žgombičev je zbornik nazvan po Benku Žgombiću, gvardijanu samostana sv. Marije Magdalene u Dubašnici na otoku Krku, koji je kodeks poklonio Ivanu Milčetiću 1882. g. (usp. Milčetić 1902: 257). Zbornik ima 126 listova formata 19,2 x 13,4 cm, a nastao je u 16. stoljeću uvezivanjem triju neovisno nastalih dijelova (usp. Štefanić 1970: 40). Prvi dio obuhvaća prvih deset listova zbornika i napisan je početkom 9. desetljeća 16. stoljeća; drugi dio obuhvaća ff. 11r–23v i napisan je oko 1540. g.; a treći dio obuhvaća ostatak zbornika (f. 24–123v)⁸⁵ i napisan je oko 1520./1530. g. (Štefanić 1970: 40). Kodeks uz ostalo sadrži propovijedi, svetačke legende, apokrifne tekstove, tekst s pitanjima i odgovorima te *Lucidar*. Zbog brojnih ekvizama i nekih kajkavskih crta kao područje nastanka zbornika obično se spominje sjeveroistočna Istra (usp. Štefanić 1970: 44–45; Sudec 2012; Mihaljević, A. 2014: 218).⁸⁶ Kodeks se danas čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pod signaturom VII 30. Za transliteracije (i transkripcije) pojedinih zborničkih tekstova (ili njihovih dijelova) v. Milčetić (1902), Ivšić (1931b), Grabar (1967), HKSU (1969), Badurina Stipčević (1992), Sambunjak (2000), Radošević (2010), Reinhart (2010), HSP I (2013), HSP II (2013), Mihaljević, A. (2014).⁸⁷

Fatevićev zbornik duhovnog štiva (CFat)

Fatevićev zbornik duhovnoga štiva nazvan je po zapisivaču Mikuli Fateviću, ravskomu kapelanu rodom iz Luke na Dugome otoku (usp. Franov-Živković 2016: 8), koji je zborničke tekstove prepisao 1617. godine.⁸⁸ Kodeks danas ima 80 listova formata 20,7 x 15,4 cm, no po originalnoj je glagoljskoj folijaciji vidljivo da je izgubljeno najmanje 13 listova.⁸⁹ Prvi dio zbornika (f. 1–43r) čine uglavnom propovjedni tekstovi za razne prigode, koji se nastavljaju od f. 71v do kraja zbornika. Tu su još i apokrifni tekstovi o životu Adama i Eve te o Arsenijinu (tj. Veronikinu) rupcu, tekst s pitanjima i odgovorima, početak jednoga Marijina mirakula i nedovršena pjesma o Marijinu porodu. Od f. 44r do f. 71v nalazi se tekst *Zrcala duhovnoga*, prijepis prijevoda djela fra Angela Milanesea *Specchio spirituale* (usp. Štefanić 1970: 60). Kodeks se danas čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pod signaturom IV a

⁸⁵ Prvi je list zbornika nenumeriran te sadrži Milčetićeve zapise o tome da mu je tekst poklonio Benko Žgombić, dok se na posljednjim dvama listovima (f. 124 i f. 125) nalaze naknadni zapisi.

⁸⁶ S tim se slaže i Milčetićeva (1911: 262) tvrdnja da je zbornik mogao nastati "u onom kraju, gdje je radio Šimun Greblić", dakle na području Roča.

⁸⁷ U rukopisu je transliteracija apokrifnoga zborničkog teksta o životu Adama i Eve Lucije Turkalj. Autorici zahvaljujem što mi je transliteraciju ustupila za potrebe istraživanja.

⁸⁸ U zapisu na f. 44r Fatević izrijekom navodi da je kao ravski kapelan tekst *Zrcala duhovnoga* ispisao 15. veljače 1617. godine: *Ja pop Mikula Fatević budući kapelan na Ravi ispisah isti libar na 15 dan miseca febrara 1617*. Istu godinu spominje i u teško čitljivu zapisu s f. 80r. Štefanić (1970: 60) smatra da je prvi dio knjige, koji je također ispisao Mikula Fatević, nastao nešto ranije, vjerojatno 1616. g.

⁸⁹ Posljednji list na kojem je vidljiva stara folijacija označen je brojkom 87 te odgovara 74. listu po novoj folijaciji.

124. Faksimili i cjelovita transliteracija Grozdane Franov-Živković objavljeni su u FZ (2016). Za ostala izdanja zborničkih tekstova v. Strohal (1917), Radošević (2012) i Dürriegl (2017).

Hodanićev zbornik (CHod)

Osim spomenutoga hrvatskoglagoljskoga rukopisa iz 15. stoljeća koji se u sienskoj Biblioteci Comunale degli Intronati čuva pod signaturom X. VI. 13 i koji ovdje nazivamo *Sienskim*, u toj se ustanovi nalazi i jedan mlađi glagoljski rukopisni kodeks, koji ima signaturu F. V. 6 (usp. Nazor 1980: 62). Taj mlađi i opsežniji kodeks – 160 listova formata 17 x 23 cm (usp. Nazor 1990: 55) – ovdje po njegovu pisaru nazivamo *Hodanićevim*. Tekstove je u zborniku, naime, zapisao žakan Mikula Hodanić iz Vrbnika, o čemu je ostavio i zapis iz kojega je vidljivo da je *Dijalog Grgura pape* prepisao između 1614. i 1617. g. (usp. Nazor 1980: 62). Dijalogu je Hodanić "dodao malu zbirku propovijedi s nekoliko vrijednih tekstova legendi i apokrifa" (Nazor 1990: 55), među ostalim i dulju inačicu apokrifnoga teksta o Abrahamovoj smrti (f. 150r–155r) (Nazor 1990), legendu o sv. Aleksiju (f. 138r–142v) (Grabar 1983) i legendu o sv. Nikoli (f. 137r–138r) (Nazor 1987). Za potrebe ovoga istraživanja analizirana su potonja tri teksta.

Regula sv. Benedikta (RegBen)

Regula sv. Benedikta hrvatskoglagoljski je rukopisni kodeks iz 14. stoljeća pisan za benediktinsku opatiju sv. Kuzme i Damjana u Tkonu na otoku Pašmanu. Kodeks ima 60 listova formata 17,2 cm x 12,8 cm, a pisale su ga dvije ili tri ruke. Folijacija glagoljskim brojevnim znakovima obavljena je naknadno te se po njoj i kazalu na kraju rukopisa zaključuje da je najmanje deset listova kodeksa izgubljeno (usp. Ostojić 1965: 362; Štefanić 1970: 85). Osim prijevoda pravila benediktinskoga reda – inače jedinoga glagoljičnoga koje je do danas sačuvano (usp. Hercigonja 2006: 79–80) – *Regula* sadrži i dva redovnička obredna teksta, spomenuto kazalo naslovā predgovora i glavā pravila, tri osobne bilješke i samostanski kalendar s četrdesetak bilježaka (usp. Ostojić 1965: 362). Tekst je kodeksa sav ispisan jednostupačno s po 22 retka na stranici. Kodeks se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pod signaturom I a 74. Faksimile i transkripciju čitavoga kodeksa objavio je Ivan Ostojić (1965).

Hrvatskoglagoljski amulet (Amul)

*Hrvatskoglagoljski amulet*⁹⁰ rukopis je iz 15. stoljeća (ili iz prijelaza 14. i u 15. stoljeće) ispisan na pergameni formata 55,5 x 27,5 cm (usp. Milčetić 1911: 198; Pantelić 1973: 167; Čupković 2000: 36). Riječ je o tekstu egzorcističkoga karaktera koji se vjerojatno nosio kao amajlija. O tome svjedoči i činjenica da je pergamen na kojoj je zabilježen po širini prelomljena dva, a po duljini četiri puta te je u složenoj obliku bila formata 9 cm (ili 9,5 cm) x 5 cm (usp. Pantelić 1967: 167). Tekst je zapisan dvostupačno, a svaki stupac ima po 124 retka. Uz različite molitvene tekstove kojima se zaziva Božja zaštita od vraga, *Amulet* sadrži i apokrifne priče o borbi sv. Sisina i njegove braće, odnosno sv. Mihovila protiv vraga koji ubija djecu. Rukopis se čuva u Vatikanskoj knjižnici pod signaturom *Vat. Slav. 11*. Transliteraciju teksta objavila je Marija Pantelić (1967).

4.2. Teorijski okvir

Imperativne se rečenice opisuju primjenom postavki minimalističkoga i kartografskoga istraživačkoga programa, dvaju suvremenih izdanaka teorije načela i parametara, koja je u okviru generativne lingvistike razrađivana od početka osamdesetih godina 20. stoljeća (usp. Chomsky 1981, 1986a). Naziv teorije proizlazi iz njezine polazne pretpostavke da se ljudsko znanje o jeziku sastoji od skupa načela (identičnih u svim jezicima) i skupa parametara, koji su u granicama nepromjenjivih načela podložni varijacijama i čija je vrijednost iskustveno determinirana. Ljudska je vrsta biološki obdarena načelima i parametrima, tj. oni su sadržani u (urođenoj) mentalnoj organu koji se naziva jezična moć (engl. *language faculty* ili *faculty of language*). Tom se pretpostavkom rješava jedan od središnjih izazova lingvističke teorije – činjenica da su djeca (odnosno ljudska vrsta općenito) sposobna usvojiti jezik unatoč ograničenoj izloženosti jezičnim podacima (poznata kao *Platonov problem*; usp. Chomsky 1986b: XXV). U nastavku ovoga potpoglavlja predstavljaju se temeljne odrednice minimalističkoga (§4.2.1.) i kartografskoga istraživačkog programa (§4.2.2.).

4.2.1. Minimalistički program

Minimalistički je program u ključnim crtama oblikovan u prvoj polovici devedesetih godina 20. stoljeća (usp. Chomsky 1993, 1995). U njegovu se okviru razmatraju mogućnosti najoptimalnijega zadovoljavanja zahtjeva koje jezičnoj moći nameću izvedbeno-interpretativni

⁹⁰ Amulet o kojemu ovdje govorimo nije jedini u hrvatskoglagoljskoj pismenosti. O glagoljskome amuletu iz 19. stoljeća nastalome na zadarskome području, koji se danas čuva u Arhivu HAZU-a pod signaturnom oznakom *IV a 80/26 v.* u Čupković (2000).

sustavi s kojima ona interagira (usp. Bošković 2013: 97). Ti se izvedbeno-interpretativni sustavi mogu podijeliti na dva tipa: artikulacijsko-percepcijske (ili senzomotoričke) i pojmovno-intencijske sustave (ili sustave mišljenja) (usp. Chomsky 1995: 168; 2000: 90–91). Interakcija jezične moći i navedenih "vanjskih" sustava⁹¹ odvija se na dvjema posredničkim jezičnim razinama: PF-razini (PF = engl. *Phonetic Form*) i LF-razini (LF = engl. *Logical Form*), s tim da prva označava sučelje jezičnoga i artikulacijsko-percepcijskih sustava, a druga sučelje jezičnoga i pojmovno-intencijskih sustava. Smatra se, dakle, da su oba tipa "vanjskih" sustava jedinstvena, odnosno da svi artikulacijsko-percepcijski sustavi imaju pristup jednoj posredničkoj razini (PF), a svi pojmovno-intencijski sustavi drugoj (LF) (usp. Chomsky 2000: 91).

Minimalistička je pretpostavka da se jezik sastoji od rječnika (leksikona) i računskoga sustava (engl. *computational system*). Rječnik je popis rječničkih jedinica sa svim njihovim nepredvidivim značajkama, tj. sa svim značajkama koje ne slijede iz općih načela. Rječničke se jedinice mogu podijeliti na dvije skupine: leksičke i funkcionalne. Leksičke se jedinice (npr., *stol*, *trčati*, *zelen* itd.) referiraju na pojavnosti iz izvanjezičnoga svijeta i predstavljaju otvoren skup. S druge strane, funkcionalne jedinice (npr., *ako*, *li*, *mada* itd.) imaju samo gramatičko značenje i predstavljaju zatvoren skup. Prema svojim morfosintaktičkim svojstvima, leksičke se i funkcionalne jedinice mogu svrstati u kategorije. Leksičke su kategorije, primjerice, imenice (N), pridjevi (A), glagoli (V) itd., a funkcionalne dopunjači (C), infleksijski obilježivači (I), determinatori (D) itd. Rječničke su jedinice općenito, prema minimalističkome gledanju, snopovi trovrstnih obilježja: fonoloških, semantičkih i formalnih (usp. Chomsky 1995: 230). U fonološkim su obilježjima kodirane obavijesti koje su relevantne za posredničku razinu PF i koje su dostupne samo na toj razini. Kod rječničke jedinice *otac* jedno bi fonološko obilježje, primjerice, bilo [započinje samoglasnikom]. Semantička obilježja odnose se na obavijesti koje su relevantne za posredničku razinu LF i koje su također dostupne samo na toj razini. Kod jedinice *otac* takvo bi, primjerice, bilo obilježje [živo]. Formalna su obilježja relevantna za sintaksu u užem smislu riječi s obzirom na to da su dostupna u tijeku proizvodnje jezičnih izraza. Takva su, primjerice, kategorijalna obilježja (npr., [V], [N] itd.), obilježja lica, roda i broja (ili skraćeno φ -obilježja), padežno obilježje itd. Ovisno o tome utječu li ili ne utječu na semantičku interpretaciju svojih nositelja, formalna obilježja mogu biti tumačljiva i netumačljiva. Toj ćemo se razlici (kao i razlici između vrednovanih i nevrednovanih obilježja) vratiti u nastavku. Zasad ističemo samo to da netumačljiva (odnosno nevrednovana) formalna

⁹¹ Pod "vanjskim" se razumijeva da ti sustavi nisu dio jezične moći (odnosno jezičnoga sustava), nego se nalaze izvan nje (usp. Chomsky 2000: 90).

obilježja u tijeku proizvodnje jezičnih izraza trebaju biti izbrisana kako bi iz računskoga sustava mogle proizići "upute" koje će biti upotrebljive "vanjskim" sustavima.

Izbor rječničkih jedinica na temelju kojih računski sustav proizvodi jezične izraze naziva se obrojčenje (engl. *numeration*). Obrojčenje se definira kao skup parova (LI, i), gdje LI (engl. *Lexical item*) predstavlja rječničku jedinicu, a i njezin indeks, odnosno broj pojavnica. Računski sustav jedinice iz obrojčenja preslikava na parove (π , λ), koji tvore jezične izraze. π predstavlja prikaz glasovnoga oblika (forme), odnosno "upute" za artikulacijsko-percepcijski sustav, dok λ predstavlja prikaz logičkoga oblika (značenja), odnosno "upute" za pojmovno-intencijski sustav. Postupak kojim računski sustav od jedinica iz obrojčenja proizvodi jezične izraze (π , λ) naziva se izračunom ili derivacijom. S obzirom na to da su prikazi π i λ različito strukturirani (u smislu da "upute" koje su relevantne za artikulacijsko-percepcijske sustave nisu upotrebljive pojmovno-intencijskim sustavima i obrnuto), smatra se da se jedinstveni izračun na određenoj točki (odnosno točkama) grana na glasovni i semantički dio, i to operacijom koja se naziva 'izreci' (engl. *Spell-Out*). Njome se dio dotad proizvedenoga sintaktičkog objekta predaje glasovnoj sastavnici (PF), dok ostatak sintaktičkoga objekta nastavlja put prema prikaznoj razini LF (usp. Chomsky 1995: 229). U ranome se minimalizmu (Chomsky 1993, 1995) smatralo da se operacija 'izreci' primjenjuje samo jednom u tijeku izračuna. U zreloj je minimalizmu (usp. Chomsky 2000, 2001, 2008) ta pretpostavka revidirana te je pretpostavljeno da operacija 'izreci' može biti primijenjena više puta, odnosno da se izračun može podijeliti na faze. Da bi izračun bio uspješan, prikazi glasovnoga (π) i logičkoga oblika (λ) moraju zadovoljiti zahtjeve (odgovarajućih) "vanjskih" sustava. Drugim riječima, "upute" koje ti prikazi predstavljaju moraju "vanjskim" sustavima koji ih rabe biti "čitljive" kako bi bilo zadovoljeno načelo pune interpretacije (engl. *Full Interpretation*). Za izračune koji to načelo zadovoljavaju kaže se da konvergiraju, a za ostale izračune, tj. za izračune čiji su rezultati "upute" koje "vanjskim" sustavima (ili jednomu od njih) nisu upotrebljive kaže se da se urušavaju.

Sama konvergentnost izračuna u minimalizmu nije dostatna da bi on bio prihvatljiv. Konvergentni izračuni moraju biti najoptimalniji mogući, pri čemu se pod "optimalnošću" razumijeva to da su vođeni načelima ekonomičnosti. To znači da su u izračunima zabranjeni suvišni koraci, da prikazi ne smiju sadržavati suvišne simbole, da se preferiraju jednostavne strukture i kratka/lokalna pomicanja itd. Među dvama konvergentnim izračunima ekonomičniji je onaj u kojem je primijenjeno manje sintaktičkih operacija. Važno je istaknuti da uvjeti ekonomičnosti vrijede samo za konvergentne izračune jer bi u suprotnome izračuni u kojima se na jedinicama iz obrojčenja na provodi nikakva operacija bili najekonomičniji (usp. Chomsky 1995: 220–221). Neke je operacije na jedinicama iz obrojčenja, dakle, nužno provesti da bi se

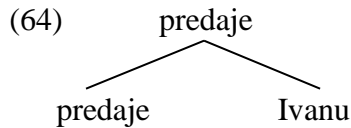
uopće moglo govoriti o konvergentnosti (i ekonomičnosti). Jedna od tih operacija, koju Chomsky (1995: 226) naziva 'odaberi' (engl. *Select*), uključuje odabiranje jedinica iz obrojčanja, odnosno njihovo uvođenje u izračun. Da bi izračun mogao biti (ispravno) sastavljen, operacija odabiranja mora iscrpiti čitavo obrojčenje (tj. upotrijebiti sve jedinice i sve njihove pojavnice koje se u obrojčenju nalaze). Druga operacija koja je nužna da bi se moglo govoriti o konvergentnosti izračuna jest spajanje, odnosno operacija 'spoji' (engl. *Merge*). Da bi izračun mogao konvergirati na razini LF, on se mora sastojati od jedinstvenoga sintaktičkoga objekta. To znači da je nužno pretpostaviti postojanje sintaktičke operacije koja kombiniranjem postojećih sintaktičkih objekata stvara nove objekte. Upravo je to zadatak operacije 'spoji'. S obzirom na to da se bez operacija odabiranja i spajanja uopće ne može govoriti o postojanju izračuna (odnosno o njegovoj konvergentnosti), Chomsky (1995: 226) te operacije figurativno određuje kao "besplatne". To znači da njihova primjena ne utječe na ekonomičnost (konvergentnih) izračuna, odnosno da nije moguće da jedan izračun bude ekonomičniji od drugoga po tome što je u njemu manje puta primijenjena operacija odabiranja ili spajanja.

Prije nego što se osvrnemo na druge sintaktičke operacije koje mogu biti primijenjene u tijeku izračuna, zadržat ćemo se još na operaciji spajanja i na objektima (jedinicama) koje ona proizvodi. Dva su ključna obilježja operacije spajanja binarnost i rekurzivnost. Pod binarnošću se razumijeva to da operacija spajanja uvijek kombinira dva elementa, a pod rekurzivnošću to da se sintaktički objekti proizvedeni spajanjem mogu dalje spajati s drugim elementima u (još) veće sintaktičke objekte (usp. Chomsky 1995: 243; Di Sciullo i Isac 2008: 261). Istaknuli smo da se operacija spajanja primjenjuje do iscrpljenja obrojčanja. Prva njezina primjena podrazumijeva spajanje dviju rječničkih jedinica uvedenih u izračun operacijom odabiranja, a posljednja primjena rezultira hijerarhijskom strukturom u kojoj su jasno vidljivi odnosi između dijelova i cjeline. Takva organizacija jezičnih izraza naziva se fraznom strukturom (usp. Corver 2013: 353). Uzmimo kao primjer obrojčenje N u (63).

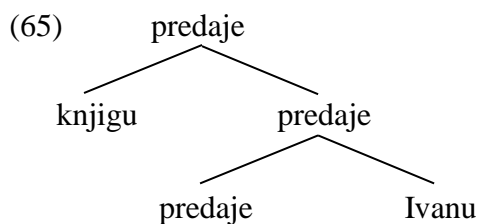
(63) $N = \{(Marko, 1), (v, 1), (predaje, 1), (knjigu, 1), (Ivanu, 1)\}$

Prva primjena operacije spajanja na jedinicama iz obrojčanja N uključuje spajanje odabranih jedinica *predaje* i *Ivanu* u (veći) sintaktički objekt (64). Proizvedeni sintaktički objekt mora imati obilježja jedne od jedinica od kojih je sastavljen, odnosno on mora biti istoga tipa kao jedna od tih jedinica (usp. Chomsky 1995: 243–244). U primjeru (64) proizvedeni je sintaktički objekt istoga tipa kao jedinica *predaje*, pa se stoga kaže da on ima oznaku (engl. *label*) *predaje*. Drugim riječima, element *predaje* u (64) projicira svoja kategorijalna obilježja na sintaktički objekt u kojem je sadržan, što znači da je on glava toga sintaktičkog objekta (usp. Chomsky

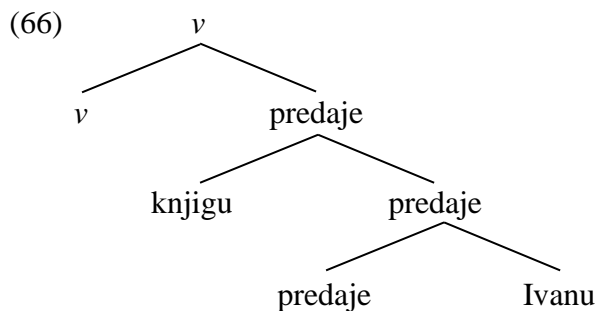
1995: 244). Nastala fraznostrukturna jedinica, s obzirom na to da su na nju projicirana kategorijalna obilježja glagola (sadržana u rječničkoj jedinici *predaje*), može se stoga nazvati glagolskom projekcijom (usp. Corver 2013: 354).

U sljedećem se koraku proizvedeni sintaktički objekt spaja s jedinicom iz obrojčjenja *knjigu* u još veći sintaktički objekt, na koji su ponovno projicirana obilježja glagola (65).

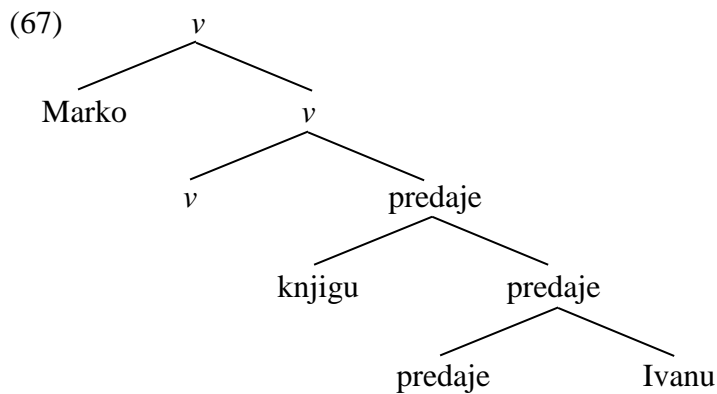
Sljedeći je korak spajanje postojećega sintaktičkog objekta s funkcionalnom jedinicom *v* (tzv. lakim glagolom)⁹² u još veći sintaktički objekt, na koji su projicirana obilježja *v* (66).⁹³

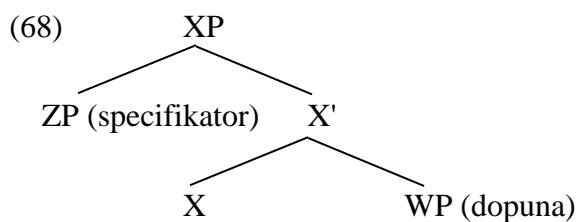
Konačno, u posljednjem se koraku sintaktički objekt iz (66) označen kao *v* spaja s rječničkom jedinicom *Marko* u još složeniji sintaktički objekt, na koji su također projicirana obilježja *v* (67).

⁹² Uvođenje funkcionalne glave *v* u strukturne prikaze u izravnoj je vezi s postojanjem dvoprijelaznih glagola (kakav je i glagol *predavati* iz našega primjera). Da bi se izbjeglo ternarno grananje čvorova u sintaktičkome stablu, Richard K. Larson (1988) pretpostavio je da je VP-područje dvoslojno, odnosno da se sastoji od dviju V-glava, s obveznim pomicanjem glagola iz niže V-glave u višu. U Chomsky (1995: 315) viša je V-glava određena kao 'malo *v*' (ili jednostavno *v*). Jedan se unutarnji argument glagola (izravni objekt), prema modelu s dvoslojnim VP-područjem, spaja na položaju specifikatora (nižega) V, a drugi (neizravni objekt) na položaju njegove dopune. Vanjski se pak argument glagola (subjekt) spaja na položaju specifikatora *v*P.

⁹³ U prikazu je zanemarena činjenica da se glagol (*predaje*) pomiče na položaj maloga *v*.

Fraznostrukturni prikazi u (64)–(67) nazivaju se "ogoljenima" (engl. *Bare Phrase Structure*), s obzirom na to da su sačinjeni *samo* od rječničkih jedinica i sintaktičkih objekata konstruiranih od njih (usp. Chomsky 1995: 245). Zahtjev da fraznostrukturni prikazi budu upravo takvi, odnosno da se u tijeku izračuna ne pojavljuju novi objekti osim onih koji su konstruirani (*isključivo*) od jedinica iz rječnika proizlazi iz tzv. uvjeta inkluzivnosti (engl. *Inclusiveness Condition*) (usp. Chomsky 1995: 225, 228; 2000: 113–114). Upravo je taj uvjet razlog zbog kojega Chomsky (1995: poglavlje 4) X'-teoriju frazne strukture, koja je na snazi bila od početka sedamdesetih godina 20. stoljeća, zamijenio ogoljenom teorijom frazne strukture. X'-struktura bila je sastavljena od projekcija glavā odabranih iz rječnika, konkretno od posredne projekcije X' sastavljene od glave X (gdje X stoji za leksičke i funkcionalne kategorije kao što su N, V, C, I itd.) i njezine dopune i maksimalne projekcije X'' ili XP (gdje P označava skupinu) sastavljene od tzv. specifikatora od X i posredne projekcije od X (tj. X') (68).⁹⁴

Problem koji je X'-struktura imala s uvjetom inkluzivnosti sastojao se u tome što su u njoj projekcije rječničkih jedinica bile posebno obilježene (kao XP, odnosno X'), odnosno zadane. To, drugim riječima, znači da su se u strukturi pojavljivali entiteti kojih nema u rječniku, a usto ne predstavljaju ni sintaktičke objekte koje proizvodi računski sustav. Teorijom ogoljene frazne strukture taj je problem izbjegnuto. To, dakako, ne znači da se u toj teoriji ne može govoriti o maksimalnim, posrednim i minimalnim projekcijama. Razlika (u odnosu na X'-teoriju) ogleda

⁹⁴ Pretpostavka o postojanju dviju razina projekcije u X'-strukturi izvorna je Chomskyjeva (1970) pretpostavka. Naknadno je Jackendoff (1977) dokazivao da se može govoriti o trima razinama projekcije (usp. Corver 2013: 364).

se samo u tome što te projekcije nisu posebno obilježene (čime se implicira da ne predstavljaju inherentna svojstva kategorija), nego su determinirane relacijski. Konkretno, maksimalna je projekcija (XP) u teoriji ogoljene frazne strukture ona kategorija koja dalje ne projicira, npr. najviše *predaje* u (67). Minimalna je projekcija ($X^{\min/0}$) ona koja uopće nije projekcija, npr. najniže *predaje* u (67). Ostale su kategorije posredne projekcije, npr. srednje *predaje* u (67).⁹⁵ Relacijski su determinirani i odnosi glave i dopune, odnosno glave i specifikatora. Najlokalniji odnos glave s nekim elementom jest odnos glave i dopune, a svi ostali odnosi (s izuzetkom adjunkcije)⁹⁶ jesu odnosi specifikatora i glave. Važno je napomenuti da su unatoč teoriji ogoljene frazne strukture u praktičnoj upotrebi u minimalizmu ostali X'-strukturni prikazi (usp. Dikken 2013: 13).

Fundamentalne su u minimalističkome programu sintaktičke operacije pomicanja (engl. *Move*) i sročnosti (engl. *Agree*). Te su dvije operacije tijesno povezane, pa ćemo ih stoga u nastavku usporedno i opisati, prateći pritom kronološki nadogradnje minimalističkoga programa. Općenito se može reći da su pomicanja u rečeničnoj strukturi determinirana provjeravanjem određenih obilježja ili, još općenitije, težnjom da računski sustav proizvede sintaktičke objekte koji će zadovoljiti zahtjeve artikulacijsko-percepcijskih i pojmovno-intencijskih sustava. U najranijem skiciranju postavki minimalističkoga programa Chomsky (1993, 1995: poglavlje 3) je pretpostavio da se leksičke kategorije kao što su glagoli (V) i imenice (N) spajaju s (infleksijskim/morfološkim) obilježjima koja u tijeku izračuna trebaju biti provjerena odgovarajućim obilježjima sadržanim na položajima funkcionalnih glava T i Agr. Za glagole je pretpostavio da se spajaju s glagolskim, odnosno V-obilježjima, a za imenske skupine da se spajaju s NP-obilježjima (tj. s padežnim i φ -obilježjima).⁹⁷ Način je provjeravanja navedenih obilježja u Chomsky (1993, 1995: poglavlje 3) determiniran jakošću odgovarajućih obilježja u funkcionalnim elementima. Ta obilježja, naime, mogu biti jaka i slaba (usp. Chomsky 1995: 198). S obzirom na pretpostavku da su jaka obilježja vidljiva na razini PF, ona trebaju biti izbrisana u vidljivoj sintaksi – tj. prije nego što se operacijom 'izreci' (engl. *Spell-*

⁹⁵ Usp. Chomsky 1995, str. 242: "Given the inclusiveness condition, minimal and maximal projections are not identified by any special marking, so they must be determined from the structure in which they appear; I follow Muysken (1982) in taking these to be relational properties of categories, not properties inherent to them. (...) A category that does not project any further is a maximal projection XP, and one that is not a projection at all is a minimal projection X^{\min} ; any other is an X', invisible at the interface and for computation."

⁹⁶ Za adjunkte se smatra da ne mijenjaju projekcijsku razinu svoje mete, dok kod dodavanja specifikatora to jest slučaj. Primjerice, dodavanje adjunkta ne preobraća konstituent koji je neminimalna maksimalna projekcija u neminimalnu nemaksimalnu projekciju (tj. maksimalnost je mete očuvana), dok se dodavanjem specifikatora događa upravo to (usp. Bošković 2013: 120, f. 8).

⁹⁷ Usp. Chomsky 1995, str. 197: "Generalizing the checking theory, let us assume that, like verbs, nouns are drawn from the lexicon with all of their morphological features, including Case and φ -features, and that these too must be checked in the appropriate position".

Out) proizvedeni dio sintaktičkoga objekta preda fonološkoj sastavnici – kako se izračun na navedenoj prikaznoj razini ne bi urušio. To drugim riječima znači da se konstituenti s neprovjerenim morfološkim obilježjima u vidljivoj sintaksi trebaju pomaknuti na odgovarajući položaj (glagol na položaj glave T, odnosno Agr, a imenica na položaj specifikatora TP, odnosno AgrP) kako bi njihovo obilježje bilo provjereno i kako bi posljedično (nakon što je "obavilo svoj posao") bilo izbrisano jako obilježje funkcionalnoga elementa koje ne može biti interpretirano na razini PF. Kod slabih obilježja vidljivoga pomicanja nema jer se pretpostavlja da ona nisu vidljiva na razini PF, pa prema tome ne moraju u vidljivoj sintaksi biti uklonjena da bi izračun na toj razini mogao konvergirati. Provjeravanje obilježja leksičkih kategorija stoga se u tom slučaju događa (njihovim skrivenim pomicanjem) na razini LF, tj. nakon primjene operacije 'izreci'. Pomicanje na razini LF smatra se "jeftinijim" od vidljivoga pomicanja (prema načelu 'odgodi'; engl. *Procrastinate*) (usp. Chomsky 1995: 198), što znači da je potonje spriječeno načelima ekonomičnosti, tj. činjenicom da je od dvaju konvergentnih izračuna ekonomičniji/optimalniji onaj u kojem je primijenjeno manje ("skupih") sintaktičkih operacija.

U kasnijim je "ažuriranjima" minimalističkoga programa opisani model pomicanja redefiniran. Najprije je u Chomsky (1995: poglavlje 4) uvedeno razlikovanje između tumačljivih (engl. *interpretable*) i netumačljivih obilježja (engl. *uninterpretable*). Pod tumačljivošću se obilježja razumijeva da ono semantički doprinosi interpretaciji rječničke jedinice koja ga sadrži, a pod netumačljivošću obrnuto, tj. da ono nema semantički utjecaj na interpretaciju rječničke jedinice čiji je sastavni dio. S obzirom na takvo razlikovanje, jasno je da jedno te isto obilježje na nekim rječničkim jedinicama može biti tumačljivo, a na drugima netumačljivo. Obilježja lica i broja, primjerice, utječu na semantičku interpretaciju imenskih skupina, pa je stoga jasno da su ona na njima tumačljiva. S druge strane, ta ista obilježja nemaju utjecaj na značenje glagolā, pa se smatra da su na njima netumačljiva (usp. Pesetsky i Torrego 2007: 263–264; Bošković 2013: 117). Postojanje netumačljivih obilježja u minimalizmu ima krucijalnu ulogu u pokretanju izračuna, s obzirom na to da ona, u skladu s načelom pune interpretacije, moraju biti provjerena da bi izračun mogao konvergirati na posredničkim razinama. Netumačljiva obilježja mogu biti provjerena samo odgovarajućim tumačljivim obilježjima. Odnos u kojem se to provjeravanje događa naziva se odnosom sročnosti (engl. *Agree*) (usp. Chomsky 2000, 2001). Osnovni preduvjet u minimalizmu da bi dva elementa stupila u odnos sročnosti jest taj da jedan od njih sadrži netumačljivo, a drugi odgovarajuće tumačljivo obilježje. Element koji sadrži netumačljivo obilježje naziva se sondom (engl. *probe*), a element koji sadrži odgovarajuće tumačljivo obilježje ciljem (engl. *goal*). Prema standardnome (odnosno izvornome) gledanju na odnos sročnosti, smatra se da sonda c-

komandira cilj, odnosno da ona skeniranjem nadalje u rečeničnoj strukturi traži najbliži element s odgovarajućim tumačljivim obilježjem i potom u odnosu sročnosti s njim provjerava vlastito netumačljivo obilježje. Chomskyjev (2000, 2001) model sročnosti revidiran je u Pesetsky i Torrego (2007), gdje je argumentirano da sonda ne mora nužno imati netumačljiva obilježja. Da bi se taj model mogao razumjeti, važno je napomenuti da je u Chomsky (2000, 2001) uvedeno razlikovanje između vrednovanih (engl. *valued*) i nevrednovanih obilježja (engl. *unvalued*) te je pretpostavljeno da su vrednovana obilježja logički povezana s tumačljivim, a nevrednovana s netumačljivim obilježjima (usp. Pesetsky i Torrego 2007: 266). Drugim riječima, Chomsky (2001: 5) smatra da je neko obilježje netumačljivo ako je nevrednovano, odnosno da vrednovanje nevrednovanoga obilježja ujedno znači i brisanje netumačljivoga obilježja.⁹⁸ Takvo je gledanje posljedica pretpostavke da sintaksa ne može ispitati i odrediti hoće li semantika nekome obilježju dodijeliti interpretaciju ili neće (tj. nema izravan pristup njegovoj tumačljivosti), nego može samo ispitati i odrediti njegovu vrednovanost. Zbog toga se zapravo samo uvjetno (odnosno posredno) može govoriti o netumačljivim obilježjima kao sondama u odnosu sročnosti, s obzirom na to da sintaksa ta obilježja ne određuje kao sonde zbog njihove netumačljivosti (kojoj nema pristup), nego zbog njihove nevrednovanosti (usp. Pesetsky i Torrego 2007: 266, 269–270). U tom se pogledu Pesetsky i Torrego slažu s Chomskym te pretpostavljaju da samo nevrednovana obilježja mogu biti sonde u odnosu sročnosti. Ipak, za razliku od Chomskoga, Pesetsky i Torrego smatraju da nevrednovana obilježja ne moraju nužno biti i netumačljiva (kao i to da vrednovana obilježja ne moraju nužno biti tumačljiva), što znači da u njihovu modelu sonde mogu biti nevrednovana tumačljiva i nevrednovana netumačljiva obilježja.⁹⁹

Razliku između vrednovanih i nevrednovanih obilježja Pesetsky i Torrego (2007: 263), među ostalim, pokazuju na primjeru obilježja roda kod pridjeva i imenica. Kod pridjeva obilježje roda nije leksički vrednovano, nego proizlazi iz odnosa koji pridjev uspostavlja s imenicom koju modificira. Tako u primjeru *veliko selo* vrijednost toga obilježja kod pridjeva ima vrijednost [srednji], u primjeru *veliki stol* vrijednost [muški], a u primjeru *velika sreća* vrijednost [ženski]. Drugačije je s imenicama. Vrijednost je njihova obilježja roda postojana,

⁹⁸ Usp. Chomsky 2001, str. 5: "The natural principle is that the uninterpretable features, and only these, enter the derivation without values, and are distinguished from interpretable features by virtue of this property. Their value are determined by Agree, at which point the features must be deleted from the narrow syntax". Pesetsky i Torrego (2007: 266) opisani odnos određuju kao dvouvjetovanost vrednovanosti i tumačljivosti (engl. *Valuation/Interpretability Biconditional*).

⁹⁹ Usp. Pesetsky i Torrego 2007, str. 270: "We will adopt Chomsky's view that it is unvalued features that act as probes, without assuming the Valuation/Interpretability Biconditional. As a consequence, within our approach, two types of features – interpretable unvalued as well as uninterpretable unvalued features (...) may act as probes."

tj. nije ovisna o sintaktičkome kontekstu u kojem se imenica pojavljuje (usp. Bošković 2013: 118). Tako imenica *selo* uvijek ima vrijednost [srednji], imenica *stol* vrijednost [muški], a imenica *sreća* vrijednost [ženski]. S obzirom na navedeno, za imenice se može reći da im je vrijednost obilježja roda specificirana u rječniku (tj. da se spajaju s vrednovanim obilježjem roda), a za pridjeve da vrijednost obilježja roda stječu u odnosu sročnosti s imenicom (odnosno da se spajaju s nevrednovanim obilježjem roda).

Neovisno o različitim tvrdnjama o vrednovanosti/tumačljivosti obilježja sonde u odnosu sročnosti, važno je primijetiti da se, za razliku od ranoga minimalističkog gledanja na provjeravanje obilježja, koje je uključivalo vidljivo ili skriveno pomicanje (Chomsky 1993, 1995), u zreleme minimalizmu ne smatra da se netumačljiva obilježja provjeravaju podizanjem odgovarajućih tumačljivih obilježja (u sintaksi ili na razini LF) na položaj na kojem se prva nalaze. Obilježja se, naime, operacijom sročnosti provjeravaju na daljinu, pa se stoga govori o dalekometnome odnosu sročnosti elemenata koji posjeduju odgovarajuća obilježja (usp. Chomsky 2000: 123). Ta činjenica, naravno, ne isključuje mogućnost pomicanja konstituenta na položaj viši u odnosu na onaj na kojem su ušli u izračun. Za razliku od ranoga minimalizma, u kojem je pomicanje bilo determinirano jakošću obilježja, u zreleme minimalizmu ono proizlazi iz tzv. EPP-obilježja sonde u odnosu sročnosti. Ako, naime, sonda, uz netumačljivo/nevrednovano obilježje, sadrži i EPP-obilježje, kategorija koja sadrži cilj (tj. odgovarajuće tumačljivo/vrednovano obilježje) pomiče se kako bi EPP-obilježje bilo zadovoljeno (usp. Chomsky 2000: 121–122). Chomsky (2000: 121–122; 2001: 6) ističe da cilj mora biti aktivan da bi mogao sudjelovati u odnosu sročnosti i da bi posljedično mogao zadovoljiti EPP-obilježje sonde. Pod aktivnošću pritom razumijeva to da, uz tumačljivo obilježje kojim provjerava netumačljivo obilježje sonde, cilj i sam treba sadržavati neko netumačljivo obilježje. Pomicanje je, dakle, u zreleme minimalizmu u najtješnjoj vezi s odnosom sročnosti. Štoviše, u Chomsky (2000, 2001) smatra se da pomicanje uopće nije primitivna sintaktička operacija (kao što su spajanje i sročnost), nego da ono proizlazi iz spoja sročnosti i spajanja.¹⁰⁰ Pretpostavlja se, naime, da zadovoljavanje EPP-obilježja sonde u odnosu sročnosti podrazumijeva spajanje kopije kategorije koja sadrži (aktivni) cilj na višem položaju u rečeničnoj strukturi (tj. njezino pridruživanje glavi koja sadrži sondu ili spajanje na položaju specifikatora projekcije koja sadrži glavu sa sondom). Takvo (ponovno) spajanje elementa koji je prethodno već spojen u rečeničnoj strukturi naziva se unutarnjim (engl. *Internal Merge*), za razliku od prvoga spajanja

¹⁰⁰ Usp. Chomsky 2000, str. 101: "A third operation is *Move*, combining Merge and Agree. The operation *Move* establishes agreement between *a* and F and merges P(F) to aP, where P(F) is a phrase determined by F (perhaps but not necessarily its maximal projection) and aP is a projection headed by *a*."

nekoga elementa, koje se naziva vanjskim (engl. *External Merge*). Gledanje na pomicanje kao na spoj operacija spajanja i sročnosti povezano je s tzv. kopirnom teorijom pomicanja (engl. *copy theory of movement*), koja počiva na pretpostavci da pomaknuti (odnosno ponovno spojeni) elementi za sobom ostavljaju kopije koje se brišu u glasovnoj sastavnici (pa se stoga govori o tihim ili neizgovorenim kopijama), ali ostaju dostupne za interpretaciju na razini LF (usp. Chomsky 1995: 202; usp. također Corver i Nunes 2007: 2). Kopirna je teorija pomicanja (ili kopirna inačica teorije tragova) zamijenila predminimalističku teoriju tragova, prema kojoj se pretpostavljalo da pomaknuti element za sobom ostavlja trag, glasovno praznu kategoriju koja je s njim koindeksirana i koja posjeduje sva njegova interpretativna svojstva. S obzirom na to da trag kao kategorija ne postoji u rječniku (pa posljedično ne može biti ni dio obrojčanja), spomenuta teorija nije zadovoljavala prethodno spomenuti minimalistički uvjet inkluzivnosti, koji zabranjuje kreiranje bilo kakvih novih objekata u tijeku izračuna osim onih koji su konstruirani od jedinica iz rječnika (odnosno obrojčanja), te je stoga zamijenjena kopirnom teorijom.

Za operaciju sročnosti i potencijalno pomicanje (tj. unutarnje spajanje) koje iz nje može proizići važno je da sonda i cilj budu dostupni jedno drugomu. Dostupnost za sintaktičke operacije u zrelome je minimalizmu formalizirana u vidu izračunskih faza. Već smo istaknuli da je u zrelome minimalizmu pretpostavljeno da se operacija 'izreci' primjenjuje više puta u tijeku izračunskoga postupka, odnosno da postoji više točaka u izračunu na kojima se dotad proizvedena struktura predaje interpretativnim sastavnicama. Dio strukture koji je predan više nije dostupan za sintaktičke operacije. Prema tzv. uvjetu fazne nedostupnosti (engl. *Phase-Impenetrability Condition*), za sintaktičke su operacije izvan faze HP dostupni samo njezina glava H i rub (engl. *phase edge*) (tj. specifikatori i/ili elementi pridruženi HP) (usp. Chomsky 2000: 108; 2001: 13). Odatle slijedi da je za pomicanje jednoga elementa iz faze u kojoj se nalazi nužno da se najprije pomakne na položaj fazne glave H ili na fazni rub (SpecHP). Standardna je pretpostavka da su faze CP i vP (usp. Chomsky 2000: 106; 2001: 12; 2008: 143).

4.2.2. Kartografski istraživački program

Kartografija je istraživački program oblikovan u drugoj polovici devedesetih godina 20. stoljeća (usp. Rizzi 1997; Cinque 1999) čiji je cilj stvaranje što detaljnijih i što preciznijih mǎpǎ sintaktičkih struktura.¹⁰¹ Polazeći od uvriježene pretpostavke da su projekcije leksičkih

¹⁰¹ Usp. Cinque i Rizzi 2010, str. 51: "The cartography of syntactic structures is the line of research which addresses this topic: it is the attempt to draw maps as precise and detailed as possible of syntactic configurations." Usp. Rizzi i Cinque 2016, str. 144: "If syntactic structures are richly articulated, then a natural endeavor is to draw maps of

kategorija (npr., glagola ili imenica) umetnute u projekcije funkcionalnih kategorija, odnosno da potonje osiguravaju (apstraktno) specificiranje sadržaja leksičkih glava (npr., vremenskih, modalnih i vidskih obilježja kod glagola ili broja i određenosti kod imenica) (usp. Cinque i Rizzi 2010: 52; Rizzi i Cinque 2016: 141), pobornici kartografskoga pristupa pokušavaju utvrditi sadržaj, broj i međusobni redoslijed funkcionalnih glava i projekcija koje upotpunjavaju obavijesti o leksičkim kategorijama. Stoga se može reći da je stvaranje detaljnih i preciznih mapa sintaktičkih struktura u okvirima kartografskoga pristupa sintaksi uklopljeno u šire proučavanje funkcionalnih kategorija (usp. Shlonsky 2010: 417). Polazište je s kojega kartografi pritom kreću u svoja istraživanja univerzalističko. U kartografskome se pristupu, naime, pretpostavlja da svi jezici imaju identičnu funkcionalnu strukturu, s tim da vanjske manifestacije te strukture mogu biti različite (u tom smislu da se, primjerice, jezici međusobno razlikuju u pogledu leksikaliziranosti pojedinih funkcionalnih glava). Drugim riječima, kartografska je radna hipoteza ta da ukoliko postoji jezik koji pruža čvrste dokaze za postojanje neke funkcionalne glave (i projekcije), postojanje te iste funkcionalne glave (i projekcije) treba pretpostaviti i u svim (drugim) jezicima, neovisno o tome postoji li u njima vidljivo uporište za tu pretpostavku (usp. Cinque i Rizzi 2010: 55).¹⁰²

U kartografskome se istraživačkom programu također pretpostavlja da su sintaktičke strukture lokalno jednostavne (usp. Shlonsky 2010: 417, 424; Cinque i Rizzi 2010: 61; Rizzi 2013a: 434–436). Lokalna se jednostavnost tiče svojstava (funkcionalnih) glava i projekcija. Pod jednostavnošću glava razumijeva se da jedno morfosintaktički relevantno svojstvo uvijek odgovara jednomu obilježju te da jedno obilježje definira funkcionalnu glavu, dok se pod jednostavnošću projekcija razumijeva da glava može imati samo jednu dopunu i jedan specifikator. Uvjetom lokalne jednostavnosti glava ne isključuje se mogućnost da iz izračunskoga postupka primjenom sintaktičkih operacija spajanja i pomicanja (odnosno vanjskoga i unutarnjega spajanja) proiziđu složene glave, tj. glave koje sadrže više obilježja. Ključno je, međutim, da se takve jedinice u kartografiji ne smatraju "atomima" sintaktičkih izračuna (odnosno da kao takve ne postoje u rječniku), nego, kako je istaknuto, proizlaze isključivo iz primjene sintaktičkih operacija na jednostavne glave (usp. Cinque i Rizzi 2010: 61; Rizzi 2013a: 435). Logička je posljedica, odnosno "cijena" pretpostavke o lokalnoj jednostavnosti

such complex objects that are as detailed as possible. This is the goal of cartography of syntactic structures, which focuses largely on functional configurations."

¹⁰² Alternativa bi "jako" kartografskoj hipotezi bila ta da se jezici međusobno razlikuju u tome koje funkcionalne glave (i projekcije) odabiru iz univerzalnoga inventara funkcionalnih glava (i projekcija). Važno je naglasiti da se u kartografiji ta mogućnost ne odbacuje *a priori* kao nevaljana – konačna će procjena valjanosti dvaju stajališta, ističu kartografi, ionako ovisiti o empiriji – nego se samo smatra da je metodološki ispravnije poći od "jake" hipoteze (usp. Cinque i Rizzi 2010: 55).

glava i projekcija ta da su sintaktičke strukture globalno kompleksne, odnosno da uključuju bogat funkcionalni sloj i dopuštaju višestruko pomicanje (tj. unutarnje spajanje) pojedinih elemenata u rečeničnoj strukturi (usp. Cinque i Rizzi 2010: 62; Shlonsky 2010: 420; Rizzi 2013b: 198). Potonje je očekivana posljedica pretpostavke da su upravo pojedinačna obilježja kodirana u funkcionalnim glavama okidači pomicanja (usp. Rizzi i Cinque 2016: 142).

Rani poticaj za razvijanje modela utemeljena na pretpostavci o lokalnoj jednostavnosti sintaktičkih struktura predstavljalo je Pollockovo (1989) bavljenje pomicanjem glagola u francuskome (i engleskome) jeziku, odnosno njegovo zapažanje da jednoslojno infleksijsko područje nije dostatno da bi se objasnili različiti položaji u kojima se mogu naći glagoli u francuskome. Finitni glagoli u tome jeziku uvijek prethode negativnomu obilježivaču *pas* i niskorečeničnim prilozima tipa *complètement* 'potpuno' (69a), što nije slučaj s nefinitnim glagolima, koji se uvijek nalaze iza *pas*, ali se mogu ostvariti i ispred (69b) i iza niskorečeničnih priloga (69c).

- (69) a. il ne *comprend* pas complètement la théorie (francuski)
 on ne razumije NEG potpuno čl teoriju
 'On ne razumije potpuno teoriju.'
 b. ne pas *comprendre* complètement la théorie
 c. ne pas complètement *comprendre* la théorie
 'ne razumjeti potpuno teoriju' (prema Rizzi 2013a: 433)

Da bi objasnio sve navedene mogućnosti (odnosno položaje na kojima se glagol može naći), Pollock (1989: 383) je pretpostavio da se infleksijsko područje, umjesto od jedne, sastoji od dviju glava. Kako se glagolskom infleksijom obično obilježavaju vrijeme i sročnost sa subjektom, pretpostavljeno da se infleksijsko područje sastoji od glave T^0 , u kojoj je kodirano vremensko obilježje, i glave Agr^0 , u kojoj su kodirana obilježja (lica i broja) koja osiguravaju subjektno-glagolsku sročnost. Obilježja se obiju navedenih glava mogu projicirati na veće jedinice, tj. na skupine. U svjetlu takvoga modela, pretpostavka je da se u francuskome finitni glagoli pomiču na položaj glave T^0 (preko Agr^0) (69a), dok nefinitni glagoli ostaju na svojem temeljnom položaju V^0 (69c) ili se pomiču na položaj Agr^0 (69b).

Pollockov model bio je poticaj za još detaljnije i preciznije artikuliranje infleksijskoga područja. U tome je istraživačima pomogla činjenica da su modalne, vremenske, vidske i druge potkategorije u mnogim jezicima morfološki obilježene posebnim česticama i afiksima te zapažanje da je redoslijed tih infleksijskih obilježivača univerzalno postojan. Guglielmo Cinque (1999) primijetio je da se modalna, vremenska i vidska obilježja koja su u nekim jezicima

izražena spomenutim infleksijskim obilježivačima u drugima očituju (samo) u priložnim skupinama. Štoviše, Cinque je argumentirao da su i različiti tipovi priložnih skupina hijerarhijski ustrojani te da njihova hijerarhija odgovara hijerarhiji odgovarajućih infleksijskih obilježivača modalnih, vremenskih i vidskih obilježja. Navedene je činjenice formalizirao tako što je pretpostavio da se priložne skupine nalaze na položajima specifikatora odgovarajućih funkcionalnih glava u infleksijskome području.¹⁰³ U svjetlu takvih postavki Cinque je stvorio vrlo detaljne strukturne mape infleksijskoga područja (s nizom modalnih, vremenskih i vidskih projekcija) koje su s vremenom obogaćivane i doradivane na temelju podataka iz različitih jezika.

Kartografska su istraživanja, naravno, (osim infleksijskoga) obuhvatila i druga područja sintaktičkoga stabla. Osobito su se utjecajnim pokazala istraživanja strukturiranosti dopunjačkoga područja, odnosno lijevoga rečeničnog ruba, u kojima se posebno istaknuo Luigi Rizzi (1997, 2001, 2004; Rizzi i Bocci 2017). Do zaključka da to područje nije jedinstveno (odnosno da jednoslojni pristup nije dostatan) Rizzi je došao zapažanjem da u okvirima jednoga jezika različiti elementi koji se tradicionalno analiziraju kao dopunjači ne zauzimaju isti položaj u rečeničnoj strukturi. To je razvidno iz njihova relativnoga redoslijeda u odnosu na elemente drugoga (nedopunjačkoga) tipa. Talijanski se finitni obilježivač *che*, primjerice, uvijek ostvaruje ispred rečeničnoga (ili rečeničnih) topika (70a), dok infinitivni dopunjač *di* za njima obvezno slijedi (70b).

(70) a. Ho deciso *che*, a Gianni, gli parlerò domani. (tal.)
 POM.GL. odlučiti.PART DOP PREP Gianni njemu.KL govoriti.FUT.1JD. sutra
 'Odlučio sam da ću sutra razgovarati s Giannijem.'

b. Ho deciso, a Gianni, *di* parlargli domani. (Rizzi 2013a: 441–442)

U nekim se pak jezicima (primjerice, u velškome) dopunjačke čestice mogu usporedno ostvariti u rečenici, s tim da se rečenični topici i fokalizirani konstituenti pritom uvijek ostvaruju između njih. Na temelju tih činjenica Rizzi je pretpostavio da je dopunjačko područje omeđeno dvjema glavama – glavom Force⁰ (koja je povezana s izražavanjem rečenične snage, odnosno s tipiziranjem rečenica) i glavom Fin(iteness)⁰ (koje odražava određena svojstva nižega infleksijskog sustava). Između Force⁰ i Fin⁰ pretpostavljeno je postojanje niza funkcionalnih glava u kojima su kodirana različita obilježja diskursne semantike i pragmatike (topičnost, fokusnost, upitnost, uskličnost itd.). U izvornoj je Rizzijevoj (1997) artikulaciji CP-područja

¹⁰³ Takva pretpostavka inače slijedi (i) iz načela lokalne jednostavnosti projekcija, prema kojem u sintaktičkim strukturama, uz ostalo, nema mjesta za pridruživanje maksimalnim projekcijama (usp. Rizzi 2013a: 435–436).

pretpostavljeno da se između Force⁰ i Fin⁰ nalaze glave Top⁰ (koja se u nekim jezicima može ponavljati) i Foc⁰, od kojih prva ugošćuje topičko (+Top), a druga fokusno obilježje (+Foc) (71).¹⁰⁴

(71) [Force [Top* [Foc [Top* [Fin [IP ...]]]]]] (prema Rizzi 1997: 297)

Uloga je glava omeđenih s Force⁰ i Fin⁰ dvojaka. One s jedne strane funkcioniraju kao sonde koje na svoj specifikatorski položaj privlače konstituente s odgovarajućim obilježjima, dok s druge strane na posredničkim razinama svojim specifikatorima i dopunama osiguravaju odgovarajuću semantičko-pragmatičku, odnosno glasovnu interpretaciju. Na semantičkoj razini, primjerice, glava Top⁰ interpretativnim sustavima daje upute da njezin specifikator interpretiraju kao topik, a njezinu dopunu kao komentar, dok glava Foc⁰ aktivira uputu prema kojoj njezin specifikator treba biti interpretiran kao fokus, a dopuna kao presupozicija. Na glasovnoj razini navedene funkcionalne glave osiguravaju primjenu pravila koja determiniraju prozodijsku sliku njihovih specifikatora i dopuna (usp. Cinque i Rizzi 2010: 62; Rizzi 2013b: 201). Slika CP-područja prikazana u (71) u kasnijim je razradama¹⁰⁵ (usp. Rizzi 2001, 2004; Rizzi i Bocci 2017) dopunjena dodatnim funkcionalnim kategorijama – Int, Mod i Q_{emb} (72).

(72) [Force [Top* [Int [Top* [Foc [Top* [Mod [Top* [Q_{emb} [Fin [IP ...]]]]]]]]]]]] (Rizzi i Cinque 2016: 146; Rizzi i Bocci 2017: 9)

Za glavu Int⁰ pretpostavljeno je da ugošćuje upitne jestno-niječne dopunjače tipa talijanskoga *se* ili engleskoga *if*, kao i to da se na položaju njezina specifikatora mogu nalaziti neki *wh*-elementi.¹⁰⁶ Postojanje glave Mod(*ifier*)⁰ pretpostavljeno je zbog toga što se netopikalizirani i nefokalizirani prilozi mogu ostvariti na lijevome rečeničnom rubu. U Rizzi (2004) predloženo je da je u takvim slučajevima upravo glava Mod⁰ ta koja izaziva pomicanje priloga s nižega položaja u rečeničnoj strukturi na položaj svojega specifikatora.¹⁰⁷ Zbog činjenice pak da je u umetnutim rečenicama (barem u talijanskome) usporedno ostvarivanje fokaliziranih konstituenata i *wh*-elemenata moguće, pretpostavljeno je postojanje položaja Q_{emb} (tj. Q u umetnutim

¹⁰⁴ Zvezdica uz *Top* označava da je ta glava u nekim jezicima rekurzivna, odnosno da se može ponavljati.

¹⁰⁵ Na temelju podataka iz različitih jezika, izvorni su model, osim njegova autora, dorađivali i drugi (usp., npr. Roussou 2000; Arnaudova 2010; Cormany 2013 itd.). O tome v. u §6.2.1.

¹⁰⁶ U Rizzi (2001) argumentirano je da se na položaju SpecIntP u talijanskome mogu nalaziti *wh*-elementi *perché* 'zašto' i *come mai* 'kako to, zašto', dok je za ostale *wh*-elemente pretpostavljano da se nalaze na položaju SpecFocP. Takav zaključak Rizzi izvodi iz činjenice da se u korijenskim upitnim rečenicama *perché* i *come mai* mogu ostvariti usporedno s fokaliziranim konstituentima (i to tako da im uvijek prethode, jednako kao i upitni jestno-niječni dopunjač *se*), dok drugi *wh*-elementi s njima nisu kompatibilni (usp. također Rizzi i Cinque 2016: 146).

¹⁰⁷ Pretpostavljanjem postojanja posebne projekcije ModP u CP-području ne isključuje se mogućnost da pojavljivanje priloga na lijevome rečeničnom rubu može biti rezultat topikalizacije i/ili fokalizacije (usp. Rizzi 2004: 242; Rizzi i Bocci 2017: 6–7).

rečenicama) na lijevome rečeničnom rubu. Da je u području omeđenom s Force⁰ i Fin⁰ opravdano govoriti o glavama s obilježjima koja se projiciraju na veće jedinice, pokazuje činjenica da su u nekim jezicima one leksikalizirane, kao, primjerice, u nizozemskome, gdje je čestica *of* leksička realizacija glave Q⁰, ili u nigersko-kongoanskome jeziku gungbe, u kojem su topički i fokusni obilježivači čestice *yà*, odnosno *wè* (usp. Rizzi i Cinque 2016: 145).

Globalna kompleksnost kartografskih sintaktičkih struktura i oskudnost minimalističkih strukturnih prikaza (manifestirana u tzv. C-T-v-V-artikulaciji rečenice) naizgled upućuju na zaključak da između kartografije i minimalizma postoje nepomirljive razlike. Pomnije gledanje pokazuje, međutim, da je stvarno stanje drugačije, odnosno da je, umjesto o suštinskim razlikama između dvaju pristupa, bolje govoriti o svojevrsnoj raspodjeli posla (usp. Rizzi i Cinque 2010: 59–60; Shlonsky 2010: 426). U minimalizmu je, naime, primarni fokus na osnovnim mehanizmima koji pokreću sintaktičke izračune, dok je u kartografiji pozornost prije svega usmjerena na sitne detalje struktura proizvedenih tim mehanizmima.¹⁰⁸ Minimalistička je proizvodna aparatura, međutim, prihvaćena i u kartografskim pristupima, jednako kao što je s druge strane u minimalizmu prepoznata i legitimnom ocijenjena kartografska težnja za detaljnim artikuliranjem različitih područja sintaktičkoga stabla.

Osnovna je sintaktička operacija izgradnje sintaktičkih objekata u kartografiji, jednako kao i u minimalizmu, spajanje, dok je ključan sastojak pomicanja (odnosno unutarnjega spajanja), ponovno kao u minimalizmu, uspostavljanje odnosa između elemenata koji posjeduju odgovarajuća obilježja (bilo operacijom sročnosti bilo kakvim drugim mehanizmom traženja) (usp. Rizzi i Cinque 2016: 157). I sama je globalna kompleksnost kartografskih strukturnih prikaza svodiva na osnovnu minimalističku artikulaciju rečenice koja se očituje u spomenutoj formuli C-T-(v)-V. To je jasno i iz činjenice da se u kartografiji obično govori o artikulacijama pojedinih područja sintaktičkoga stabla – CP-područja, IP-područja itd. Odatle slijedi da su minimalističke oznake poput T i C zapravo samo svojevrsne kratice za složene kartografske strukture, odnosno za područja u funkcionalnoj strukturi (usp. Cinque i Rizzi 2010: 60). Da je tomu tako, priznaje i sam Chomsky (2001: 43, f. 8), ističući da su T i C oznake za širi spektar funkcionalnih kategorija.¹⁰⁹ S druge strane, primjena kartografskoga pristupa ne podrazumijeva

¹⁰⁸ Usp. Rizzi i Cinque 2010, str. 60: "Minimalism focuses on the elementary mechanisms which are involved in syntactic computations (...) The division in labour here is that Minimalism focuses on the generating devices, and cartography focuses on the fine details of the generated structures."

¹⁰⁹ Usp. Chomsky 2001, str. 43, f. 8: "For expository purposes, I take the nominal with structural Case to be N and use T and C as cover terms for a richer array of functional categories." Usp. također Chomsky 2008, str. 143: "The next question is: What are the phases? I will pursue the suggestion in Chomsky 2004 that they are CP and v*P, where C is shorthand for the region that Rizzi (1997) calls the 'left periphery', possibly involving feature spread from fewer functional heads (maybe only one)..."

da je uvijek i pod svaku cijenu potrebno inzistirati na bogatoj funkcionalnoj artikulaciji. Rizzi i Cinque ističu, naime, da je iz kartografske perspektive sasvim legitimno rabiti jednostavne (skraćene) strukturne prikaze onda kada ustanovljeno funkcionalno bogatstvo nije presudno za tumačenje odabranih sintaktičkih pojava.¹¹⁰

4.3. Metodologija

Građa relevantna za istraživanje iz neliturgijskih je zbornika ekscerpirana njihovim iščitavanjem. Ondje gdje su bile dostupne, iščitavane su transliteracije cjelovitih zbornika, odnosno transliteracije i/ili transkripcije pojedinih zborničkih tekstova¹¹¹, dok su u preostalim slučajevima iščitavane (digitalne) preslike izvornika. Na dostupnim su preslikama izvornika provjeravana i oprimjerenja ekscerpirana iz transliteracija/transkripcija zbornika, odnosno pojedinih zborničkih tekstova.¹¹²

Sintaktičke su osobitosti imperativnih rečenica u neliturgijskim zbornicima analizirane sintetičkom ili izravnom metodom, i to u smislu definiranom u Hercigonja (1983: 299–301). To znači da su, neovisno o jezičnoj šarolikosti tekstova koje sadrže, zbornici promatrani i analizirani kao cjelina (odnosno da nisu provođene izolirane analize stanja u pojedinačnim zborničkim tekstovima, što bi bilo obilježje alternativne metode parcelacije). Naravno, odabir sintetičke metode ne podrazumijeva zanemarivanje razlika u sintaktičkim osobitostima imperativnih rečenica u različitim tekstovima. Sve razlike među ekscerpiranim primjerima za koje je procijenjeno da su sustavne pokušavaju se objasniti dovođenjem u vezu s općom jezičnom slikom tekstova iz kojih su primjeri ekscerpirani.

Primijenjene su također deskriptivna metoda, interpretativna metoda, metoda dokazivanja, metoda opovrgavanja i komparativna metoda. Na nužnost komparativne metode u sintaktičkim analizama hrvatskoglagoljskih tekstova ukazuje Milan Mihaljević (2018). On ističe da je stanje u hrvatskoglagoljskim tekstovima s jedne strane nužno uspoređivati sa stanjem u jeziku predložaka s kojih su ti tekstovi prevedeni, a s druge strane sa stanjem u idiomima koji s jezikom (ili jezicima) hrvatskoglagoljskih tekstova stoje u užoj ili široj vezi, tj. sa stanjem u starocrkvenoslavenskome, sa stanjem u drugim redakcijama crkvenoslavenskoga,

¹¹⁰ Usp. Rizzi i Cinque 2016, str. 157: "Therefore, syntactic configurations involve a rich functional articulation, even though it is fully legitimate to use abbreviated structures when the argument does not depend on that functional richness."

¹¹¹ Referencije na rabljene transliteracije/transkripcije navedene su u pojedinačnim opisima kodeksa uključenih u korpus u §4.1.

¹¹² Služio sam se digitalnim preslikama koje se čuvaju u Staroslavenskome institutu, na čemu zahvaljujem vodstvu Instituta, te digitalnim preslikama izvornika izrađenim u Arhivu HAZU-a, na čemu zahvaljujem vodstvu HAZU-a. Uvid u digitalne preslike *Oksfordskoga zbornika* omogućila mi je Irena Galić Bešker iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice, na čemu joj zahvaljujem.

sa stanjem u starohrvatskim (neglagoljskim) tekstovima i sa stanjem u suvremenome hrvatskom jeziku. Dakako, primjena je komparativne metode u svim navedenim smjerovima otežana time što su sintaktičke činjenice u nekim idiomima s kojima bi bilo relevantno uspoređivati stanje u hrvatskoglagoljskim tekstovima slabo istražene. U ovome se radu primjena komparativne metode manifestira prije svega u usporedbi činjenica vezanih uz imperativne rečenice sa stanjem u grčkim, latinskim i talijanskim predlošcima. U mjeri u kojoj je to moguće (i u kojoj se smatra potrebnim) pojedini se aspekti sintakse imperativnih rečenica u neliturgijskim zbornicima uspoređuju i sa stanjem u starocrkvenoslavenskim tekstovima, hrvatskocrkvenoslavenskim tekstovima liturgijskoga karaktera, starohrvatskim (neglagoljskim) tekstovima te sa stanjem u suvremenim hrvatskim organskim idiomima i pojedinim standardnim jezicima (uključujući i hrvatski).

5. IMPERATIVNE REČENICE U GENERATIVNOJ GRAMATICI

U okvirima generativne gramatike imperativne su rečenice praktički od samih početaka izazivale zanimanje istraživača (usp., npr., Katz i Postal 1964; Thorne 1966; Ross 1970; Sadock 1974). Rana su generativna istraživanja imperativa gotovo isključivo provedena na građi iz engleskoga jezika, a obilježena su uglavnom nastojanjima istraživača da dokažu sintaktičku prisutnost (aktivnost) nevidljivih elemenata u dubinskoj strukturi imperativnih rečenica – subjekata, pomoćnih glagola, performativnih/direktivnih glagola (Ross 1970), apstraktnoga imperativnog morfema (Katz i Postal 1964) – te pokušajima da se objasni kakva je priroda imperativnih subjekata i čime je uopće determinirana interpretacija imperativnih rečenica (usp. Wurff 2007: 17–18).

Puni su zamah, međutim, generativna istraživanja imperativnih konstrukcija dobila koncem osamdesetih i početkom devedesetih godina, a osobito nakon inauguriranja minimalističkoga programa. Pojačanom zanimanju za imperativne rečenice pridonijelo je prije svega općenito izlaženje generativnih istraživanja iz okvira engleskoga jezika. Analiziranje imperativne građe iz većega broja jezika rezultiralo je spoznajama o nizu specifičnosti koje imperativne rečenice pokazuju u odnosu na druge rečenične tipove, primjerice onih koje se tiču nemogućnosti negiranja pravih imperativnih glagola (u nekim jezicima), tendencije ostvarivanja pravih imperativa u korijenskim kontekstima, interpretativnih posebnosti imperativnih subjekata itd. U ovome se poglavlju prikazuju glavni pravci suvremenih generativnih istraživanja imperativnih rečenica. U §5.1. govori se o pravim i zamjenskim imperativima, u §5.2. prikazuju se gledanja na strukturiranost imperativnih rečenica, u §5.3. razmatraju se rezultati istraživanja imperativnih subjekata, u §5.4. donosi se pregled tumačenja (ne)kompatibilnosti negativnih obilježivača i pravih imperativa, a u §5.5. pregled rezultata istraživanja umetanja pravih imperativa.

5.1. Pravi i zamjenski imperativni oblici

U generativnim je istraživanjima imperativnih rečenica uvriježeno razlikovanje pravih (*true imperatives*) i zamjenskih imperativnih oblika (*suppletive/surrogate imperatives*) (usp. Rivero 1994a, 1994b; Zanuttini 1994, 1997; Isac 2015). Općenito se može reći da se istraživači u visokome stupnju slažu da razlikovanje dvaju tipova oblika počiva u prvome redu na morfološkom kriteriju. Pravim se imperativima, naime, standardno smatraju glagolski oblici specijalizirani za izražavanje imperativnosti, tj. oblici koji ne pokazuju formalnu identičnost s oblicima odgovarajućega lica i broja u nekoj drugoj, neimperativnoj glagolskoj paradigmi. S druge strane, zamjenskim se imperativima smatraju glagolski oblici koji su formalno identični

oblicima iz neke neimperativne glagolske paradigme.¹¹³ Pritom se može raditi o prezentima indikativa ili konjunktiva (upotrijebljenima samostalno ili u pratnji modalnih čestica), futurskim oblicima, infinitivima, participima itd. (usp. Aikhenvald 2010: 38–44; Isac 2015). U dijelu jezika morfološki determiniranu podjelu imperativnih oblika na prave i zamjenske podupiru i sintaktičke činjenice. U nekim jezicima, naime, pravi imperativi, za razliku od zamjenskih, nisu kompatibilni s negativnim obilježivačima, pokazuju drugačiji relativni redosljed u odnosu na klitike od drugih glagolskih oblika (uključujući i zamjenske imperitive), ne mogu se, za razliku od zamjenskih imperativa, ostvariti u umetnutim rečenicama i sl.¹¹⁴

Dio istraživača smatra da razlikovanje pravih i zamjenskih imperativa, među ostalim, počiva i na semantičkome kriteriju. Eksplicitno to tvrde Postma i Wurff (2007). Oni smatraju da se u talijanskome pravim imperativima mogu smatrati oblici drugoga lica jednine (npr. *lavati* 'operi se') i množine (*lavatevi*) te oblici prvoga lica množine (*laviamoci*), dok oblike trećega lica jednine (*si lavi*) i množine (*si lavino*) smatraju zamjenskim. Svoj zaključak opravdavaju, među ostalim, i tvrdnjom da rečenicama s oblicima trećega lica nedostaje, prema njihovu mišljenju, ključan semantički sastojak (pravih) imperativa – uključenost adresata, odnosno drugoga lica.¹¹⁵ S Postminom se i Wurffovom tvrdnjom, čini se, implicitno slažu i neki drugi istraživači. Rivero (1994a) tako ističe da su pravi imperativi obično ograničeni na drugo lice, za razliku od zamjenskih, koji ne pokazuju nikakva ograničenja u pogledu kategorije lica. Na istome tragu Isac (2015) naglašava da subjekti rečenica s pravim imperativima mogu imati isključivo obilježja drugoga lica, dok subjekti rečenica sa zamjenskim imperativima u tome pogledu nisu ograničeni. Navedene su tvrdnje dijelom posljedica činjenice da su interpretativne osobitosti imperativnih subjekata zasad najpodrobnije ispitane u onim jezicima u kojima subjekti rečenica s pravim imperativima doista imaju adresatsku interpretaciju (osobito u germanskima i romanskima). Činjenica je, međutim, da postoje jezici s cjelovitom specijaliziranom imperativnom paradigmom, koji, dakle, posjeduju posebne imperativne oblike i za treće lice ili neinkluzivno prvo lice množine i u kojima, sukladno tomu, imperativni subjekti ne moraju nužno biti jednaki adresatu ili podskupu skupa adresata (usp. Aikhenvald 2010;

¹¹³ Usp. Rivero 1994a, str. 103: "I label as 'true' imperative verbs identifiable by a morphology not shared by the same person in any other tense in the system (...) In contrast, the verb in 'surrogate' imperative is identical in morphology to the same person of another tense". Usp. također Zanuttini 1997, str. 105: "Two types of imperatives are found in Romance languages, depending on the morphological properties of the verb employed: (a) verbal forms that are unique to the paradigm of imperative, in the sense that they are different from any other verbal form used for the same person in any other verbal paradigm; and (b) verbal forms that are used in the imperative but are morphologically identical to a form used for the same person in another paradigm. (...) I refer to the former as 'true' imperatives and to the latter as 'surrogate' or 'suppletive' imperatives."

¹¹⁴ O tim će razlikama biti još riječi u nastavku poglavlja.

¹¹⁵ Prvo lice množine, ističu, uvijek ima inkluzivnu interpretaciju te u pogledu ličnoga obilježja može biti prikazano kao [1+2], zbog čega se semantički može smatrati pravim imperativom.

Medeiros 2013). Stoga se čini da uspostavljanje apsolutnih razlika između pravih i zamjenskih imperativa na temelju njihove (ne)ograničenosti na drugo lice ili usmjerenosti na adresata nije opravdano.

5.2. Strukturiranost imperativnih rečenica

Posljednja tri desetljeća intenzivnoga generativnoga bavljenja imperativnim rečenicama iznjedrila su različite poglede na njihovu strukturiranost. Jedna od točaka oko kojih se istraživači i u najnovije vrijeme razilaze jest izvor rečenične snage u imperativnim rečenicama. O tome se problemu, odnosno o za nj predlaganim rješenjima govori u §5.2.1. Morfološka oskudnost imperativnih oblika u mnogim jezicima, nemogućnost izražavanja vremenskih opreka imperativima i druga ograničenja vezana uz njih u generativnim su se istraživanjima u više navrata pokušavali objasniti pretpostavkom da imperativne rečenice imaju siromašniju funkcionalnu strukturu od drugih rečeničnih tipova. O konkretnim formalizacijama takvih pretpostavki govori se u §5.3.2. Na tragu rastućega utjecaja modalnih analiza imperativa (v. §2.3.) mnogi istraživači u posljednje vrijeme pretpostavljaju postojanje modalnoga obilježja u strukturi imperativnih rečenica. O takvim se prijedlozima govori u §5.3.3.

5.2.1. Rečenična snaga

U najširem se smislu može reći da u generativnim analizama postoje dva gledanja na to odakle u imperativnim rečenicama proizlazi rečenična snaga. Jedno je gledanje ono prema kojem rečenična snaga formalno nije prisutna u sintaksi (u jednome elementu), nego je razloživa na nekoliko primitivnih (semantičkih) obilježja, od kojih neka imaju svoje morfosintaktičke korelate. Takvo je gledanje izneseno u Isac (2015), gdje se smatra da su sastojci imperativne, odnosno direktivne rečenične snage obilježja modalnosti, uzročnosti, prvoga lica (tj. govornika) i drugoga lica (tj. adresata). U sintaksi su, prema mišljenju Isac, kodirana obilježja modalnosti (na položaju glave projekcije ModP u infleksijskome području, na koji se pomiču imperativni glagoli kako bi provjerili EPP-obilježje glave Mod⁰) i obilježja uzročnosti i drugoga lica (na položaju glave projekcije govornoga događaja SpeechEventP). Slično su mišljenje još ranije iznijeli Portner i Zanuttini (2003), koji morfosintaktičkim elementima iz čijega spoja proizlazi direktivna (imperativna) rečenična snaga smatraju subjekt koji se referira na adresata, predikat koji denotira svojstvo ili radnju čije se izvršenje očekuje od subjekta te apstraktni operator modalnoga tipa koji osigurava da rečenica ne denotira propoziciju.

Prema drugome gledanju – koje se u načelu oslanja na pretpostavku Katza i Postala (1964) o postojanju apstraktnoga imperativnog morfema u rečeničnoj strukturi i koje ima mnogo veći broj pobornika – imperativne su rečenice tipizirane prisutnošću specijaliziranoga elementa (operatora, obilježja) u CP-području u kojem je kodirana rečenična snaga (usp. Rivero i Terzi 1995; Zanuttini 1997; Han 1998, 1999, 2001; Bennis 2007; Koopman 2007; Cormany 2013; Medeiros 2013, 2015; Frascarelli i Jiménez-Fernández 2016 itd.). Mnogi istraživači pritom smatraju da aktiviranje toga elementa (odnosno direktivne rečenične snage) podrazumijeva pomicanje imperativnoga glagola na položaj na kojem se on nalazi (obično C⁰ u modelima s jednoslojnim CP-područjem, odnosno Force⁰ u modelima s rascijepljenim CP-područjem) (usp., npr., Han 1998, 1999, 2001; Rivero 1994a; Rivero i Terzi 1995).¹¹⁶ Pomicanje glagola na položaj C⁰/Force⁰ pritom se pokušava argumentirati s pomoću nekoliko činjenica. Obično se kao dokaz izdvaja to da se u nekim jezicima u kojima je položaj zamjeničkih klitika sintaktički fiksiran (npr., u španjolskome ili grčkome) one ne mogu ostvariti ispred pravih imperativa (ali mogu ispred drugih glagolskih oblika) (73). Kako se smatra da su klitike u tim jezicima smještene u funkcionalnoj projekciji koja uzima IP (TP) kao dopunu (usp. Rivero i Terzi 1995: 306), nemogućnost njihova ostvarivanja ispred pravih imperativa smatra se dokazom da se glagol nalazi visoko u rečeničnoj strukturi.

(73) a. Léelo! (španjolski)

čitati.IMP.2JD.-.KL

'Pročitaj to!'

b. Lo leiste! *Leístelo!

KL čitati.PREZ.IND.2JD.

'Čitaš to.' (Rivero i Terzi 1995: 304)

Han (2001: 300–303) dokazom za pomicanje pravih imperativa na položaj glave C⁰ smatra i nemogućnost ostvarivanja leksički izraženih subjekata ispred pravih imperativa u nekim jezicima, primjerice u njemačkome (74a). Činjenica da isto ograničenje glede redosljeda subjekta i glagola postoji u njemačkome i u jestno-niječnim pitanjima pokazuje, prema mišljenju Han, da je glagol u imperativnim rečenicama smješten ondje gdje i u jestno-niječnim pitanjima, tj. na položaju glave C⁰.

(74) a. *Du schreib den Aufsatz! (njemački)

¹¹⁶ U Rivero (1994a) i Rivero i Terzi (1995) smatra se da se specijalizirani imperativni element u nekim jezicima nalazi na nižem položaju u rečeničnoj strukturi. O tome v. ispod.

- ti pisati.IMP.2JD. čl sastav
- b. Schreib du den Aufsatz!
 pisati.IMP.2JD. ti ČL sastav
 'Piši sastav!'
- c. Schreibst du den Aufsatz!
 pisati.PREZ.2JD. ti ČL sastav
 'Pišeš li sastav?' (Han 2001: 300)

Dokaz za pomicanje pravih imperativa na položaj C⁰ Han (2001: 304–305) vidi i u činjenici da u talijanskome oni redovito prethode priložima emfatičke afirmacije kao što su *ben* ili *pure* (75) (usp. također Zanuttini 1997: 135). Kako se ti prilozi u konstrukcijama koje podrazumijevaju podizanje pomoćnoga glagola na položaj C⁰ (*Aux-to-Comp constructions*) mogu ostvariti između pomoćnoga glagola i subjekta (za koji se pretpostavlja da je na položaju SpecIP), Han zaključuje da se pravi imperativi u strukturi rečenice nalaze na istome položaju na kojem i pomoćni glagol u spomenutim konstrukcijama, tj. na položaju glave C⁰. Do otprilike sličnoga zaključka primjenom kriterija relativnoga redosljeda pravih imperativa i pojedinih tipova rečeničnih priloga dolazi i Zanuttini (1997: 141). Ona iz praktičnih razloga također govori o glavi C⁰ kao položaju na kojem se nalaze pravi imperativi, ali ističe da spomenuti kriterij nedvojbeno upućuje samo na to da se oni nalaze iznad T⁰ (i Mood⁰)¹¹⁷ te da bi se tek u modelima koji usvajaju pretpostavku o rascijepljenome CP-području položaj pravih imperativa mogao, odnosno trebao preciznije odrediti (usp. Zanuttini 1997: 182, f. 57).

- (75) a. *Pure fallo! (talijanski)
 ipak učiniti.IMP.2JD.-KL
- b. Fallo pure!
 učiniti.IMP.2JD.-to ipak
 'Slobodno to učini!' (Zanuttini 1997: 135)

Zanimljivo je da je u Rivero (1994a) argumentirano da je u nekim jezicima (kao takvi se analiziraju grčki i rumunjski) specijalizirani element generiran na položaju C⁰ zapravo imperativni afiks, tj. morfološka jedinica s inherentnim ilokucijskim učinkom. To znači da pomicanjem na taj položaj glagol stječe imperativnu morfologiju i aktivira direktivnu

¹¹⁷ Usp. Zanuttini 1997, str. 141: "This discussion has led me to the conclusion that true imperative verbs, as well as at least some suppletive imperatives, raise to a head position higher than Mood⁰ and higher than T⁰. Let me say, for the sake of simplicity, that they move to C⁰."

(imperativnu) rečeničnu snagu.¹¹⁸ Iz navedene pretpostavke, dakle, proizlazi da su direktivna rečenična snaga i imperativna morfologija kodirani na istome položaju u rečeničnoj strukturi, odnosno da su imperativni glagoli indikatori direktivnoga govornog čina. Važno je istaknuti da Rivero (1994a: 106–108) takvu analizu ne predlaže za sve jezike. Za albanski, primjerice, pretpostavlja da imperativni afiks ima na položaju T⁰ (što argumentira činjenicom da taj jezik, za razliku od grčkoga i rumunjskoga, dopušta negiranje pravih imperativa). Rivero pritom nije sasvim eksplicitna glede toga odakle u albanskome proizlazi rečenična snaga u imperativnim rečenicama. Ona, naime, ističe da se – onda kada to ne priječe drugi čimbenici – i u tom jeziku imperativni glagoli pomiču na položaj C⁰ te pretpostavlja da bi okidač za to pomicanje moglo biti aktiviranje odgovarajućega ilokucijskoga učinka. Iz takve pretpostavke slijedi da u albanskome imperativni afiks na položaju T⁰ nema inherentni ilokucijski učinak. S obzirom na to da je pretpostavljeno pomicanje glagola na položaj C⁰ opcionalno, nejasno ostaje kako se u slučajevima u kojima do njega ne dolazi aktivira rečenična snaga. Inače, ideja o mogućnosti nalaženja specijaliziranoga imperativnog elementa na različitim položajima u rečeničnoj strukturi iznesena je i u Rivero i Terzi (1995), gdje je pretpostavljeno da se jako imperativno obilježje u jezicima sa specifičnom imperativnom sintaksom (koja, među ostalim, podrazumijeva i nemogućnost negiranja pravih imperativa) nalazi na položaju C⁰, a u ostalim jezicima na položaju I⁰.

Pretpostavka o mogućnosti drugačijega smještanja specijaliziranoga imperativnog elementa u različitim jezicima ipak nije imala snažniji odjek u literaturi. Važno je, međutim, napomenuti da nisu svi istraživači koji su pretpostavljali da u tom pogledu među jezicima nema parametarskih razlika isticali da aktiviranje rečenične snage (odnosno specijaliziranoga elementa) podrazumijeva pomicanje glagola na položaj na kojem je ona kodirana (C⁰/Force⁰). U nekim je recentnim analizama u kojima se polazi od pretpostavke o rascijepljenome CP-području argumentirano da se pravi imperativi ne pomiču na položaj Force⁰, nego rečeničnu snagu aktiviraju u dalekometnome odnosu sročnosti s tom glavom. Takva je analiza predložena u Cormany (2013) i Frascarelli i Jiménez-Fernández (2016), i to na temelju činjenice da se u jezicima koji su u navedenim priložima analizirani (u prvome redu engleskome, španjolskome i talijanskome) izmješteni (dislocirani) konstituenti redovito ostvaruju ispred pravih imperativa

¹¹⁸ Usp. Rivero 1994a, str. 106: "In brief, I have argued that Modern Greek and Rumanian true imperatives (a) show a special morphology and (b) require obligatory movement of V to C. These two properties fall together if the true imperative affix is generated in C as a morphological item with a fixed illocutionary effect and must attract the verb for the morphological support."

(76).¹¹⁹ Kako se u modelima koji usvajaju ideju o rascijepljenome CP-području takvi konstituenti standardno smještaju ispod ForceP, jasno je da se pravi imperativ ne može nalaziti na položaju glave te projekcije.

- (76) Las rosas ponlas en el jarrón, el girasol déjalo
ČL ruža.MN staviti.IMP.2JD.-KL u ČL vaza ČL suncokret ostaviti.IMP.2JD-KL
sobre la mesa. (španjolski)
iznad ČL stol
'Ruže stavi u vazuu, a suncokret ostavi na stolu.' (Frascarelli i Jiménez-Fernández 2016)

Premda se zbog pretpostavke o aktiviranju rečenične snage (odnosno specijaliziranoga elementa) u dalekometnome odnosu sročnosti model koji predlaže Cormany (2013) suštinski razlikuje od modela koji uključuju pretpostavku da rečenična snaga (ili specijalizirani imperativni element) može biti aktivirana samo pomicanjem, zanimljivo je da između njega i prethodno spominjanoga tumačenja Rivero (1994a) postoji jedna važna poveznica. Kako smo vidjeli, u Rivero (1994a) smatra se da u nekim jezicima pomicanje glagola na položaj C⁰ ne rezultira samo aktiviranjem rečenične snage (tj. postizanjem odgovarajućega ilokucijskog učinka), nego i stjecanjem imperativne morfologije. Iste dvije posljedice, prema mišljenju Cormanyja, ima i dalekometni odnos sročnosti imperativnoga glagola i glave Force⁰,¹²⁰ iz čega, kao i kod Rivero (1994a), slijedi da je imperativna morfologija indikator direktivnosti. S takvim se gledanjem ne slaže Medeiros (2013, 2015), koji ističe da pravi imperativi ne moraju nužno imati direktivnu interpretaciju. S obzirom na to da polazi od mišljenja Han (1998) da je (direktivna) rečenična snaga svojstvena samo korijenskim rečenicama, Medeiros svoju tvrdnju temelji u prvome redu na činjenici da pravi imperativi u nekim jezicima mogu biti umetnuti. U svjetlu te tvrdnje (direktivnu) rečeničnu snagu i imperativnu morfologiju zasebno kodira u rečeničnoj strukturi, i to tako što, slijedeći Han (1998), direktivni operator smješta na položaj C⁰, dok imperativnu morfologiju zajedno s apstraktnim modalnim obilježjem smješta na položaj T⁰.

Zanimljivo je osvrnuti se i na gledanja istraživača na aktiviranje rečenične snage i položaj glagola u konstrukcijama sa zamjenskim imperativnim oblicima. Sintaktičke razlike

¹¹⁹ Usp. Frascarelli i Jiménez-Fernández 2016, str. 11: "Notice that these data exclude V movement to ForceP, as well as FinP movement to Spec,ForceP: ContrP is lower than ForceP; consequently C-Topics should be totally unavailable after such movements – contrary to data."

¹²⁰ Usp. Cormany 2013, str. 98: "Rather than enforcing a movement relationship between a head or maximal projection and Force⁰, I attribute clause-typing effects exclusively to the featural content of Force⁰. In many cases, the [Force] feature will probe and Agree with the verb; alone this will trigger morphological marking on the verb, and any movement should be attributed to independent syntactic processes."

koje ti oblici pokazuju u odnosu na prave imperATIVE – koje se, među ostalim, tiču mogućnosti njihova negiranja i drugačijega relativnoga redosljeda u odnosu na klitike – istraživači obično objašnjavaju pretpostavkom da zamjenski imperativi (ili barem njihove glagolske sastavnice ako je riječ o složenim oblicima) u rečeničnoj strukturi ostaju na nižem položaju u odnosu na prave. To, primjerice, tvrdi Han (1998: 57) za konjunktivne i infinitivne imperATIVE u španjolskome. Svoju tvrdnju argumentira činjenicom da oni u negiranim konstrukcijama obvezno slijede za negativnim obilježivačem, koji se, prema mišljenju autorice, nalazi na položaju glave projekcije (NegP) koju C⁰ uzima kao dopunu. Kako pak konjunktivni imperativi u španjolskome gotovo uvijek slijede za klitikama¹²¹ (77), dok im infinitivni imperativi obvezno prethode (78), Han zaključuje da prvi ostaju na položaju I⁰, dok se potonji pomiču na položaj koji je niži od Neg⁰, ali viši od glave na čijem se položaju spajaju klitike, tj. od glave projekcije koja uzima IP kao dopunu.

(77) a. No me deis el libro! (španjolski)

NEG meni dati.KONJ.2MN. ČL knjiga

'Nemojte mi dati knjigu!'

b. *No deis me el libro. (Han 1998: 54)

(78) a. No dar le el libro. (španjolski)

NEG dati njemu ČL knjiga

'Nemojte mu dati knjigu!'

b. *No le dar el libro. (Han 1998: 54–55)

U konstrukcijama sa zamjenskim imperativima Han ne pretpostavlja postojanje imperativnoga (direktivnoga) operatora, nego smatra da se na položaju C⁰ nalazi konjunktivni ili infinitivni operator, koji je koindeksiran s konjunktivnim ili infinitivnim glagolom i koji, za razliku od imperativnoga operatora, sadrži samo obilježje [irrealis], a ne i direktivno obilježje. Direktivna je pak snaga rezultat tzv. pragmatičke inferencije, a takav način njezina generiranja objašnjava se tvrdnjom da je direktivnost kompatibilna s irealnom modalnom interpretacijom koja je kodirana u konjunktivnome i infinitivnome operatoru.¹²²

Za neke konstrukcije sa zamjenskim imperativima Han ipak smatra da posjeduju imperativni operator. Takvu pretpostavku iznosi za talijanske indikativne imperATIVE. S

¹²¹ Čini se da se u nekim slučajevima zamjenski konjunktivni imperativ ipak može ostvariti ispred klitike (usp. Rivero 1994b: 104; Zanuttini 1997: 144). V. primjer (83) u nastavku.

¹²² Usp. Han 1998, str. 57: "When subjunctives and infinitivals are used in matrix contexts, the subjunctive/infinitival operator can generate directive force via inference because directive force is compatible with irrealis interpretation."

obzirom na to da mogu biti negirani te da u pravilu prethode klitikama (79a), oni se, prema autoričinu mišljenju, nalaze na istome položaju kao i infinitivni imperativi u španjolskome. Direktivna snaga kod indikativnih imperativa nije, međutim, rezultat pragmatičke inferencije (kao kod španjolskih infinitivnih imperativa), nego se aktivira LF-pomicanjem glagola na položaj na kojem se nalazi imperativni operator – C⁰. Njegovo postojanje Han argumentira činjenicom da se zamjenski indikativni imperativi, jednako kao i pravi, ne mogu ostvariti u umetnutim rečenicama (79b).

(79) a. Non fatelo! (talijanski)

NEG činiti.IND.PREZ.2MN.-to.KL

'Ne činite to!' (Zanuttini 1997: 133)

b. *Ti ordino che non fatelo. (talijanski)

tebi zapovijediti.IND.PREZ.1JD. DOP NEG činiti.IND.PREZ.2MN.-to.KL

U smislu: 'Zapovijedam ti da ne činite to.' (Zanuttini 1997: 132)

Han (1998: 53) usputno spominje i zamjenske imperativne sveze u grčkome koje uključuju modalnu česticu *na*, ali pritom ništa ne govori o smještanju modalne čestice, nego samo upozorava na činjenicu da klitike uvijek prethode njihovoj glagolskoj sastavnici, iz čega proizlazi da se glagol u strukturi rečenice nalazi na istome položaju na kojem i španjolski konjunktivni imperativi, tj. na položaju glave I⁰ (80).

(80) Na min to grapsis. (grčki)

KONJ.ČEST NEG KL pisati.PREZ.2JD.

'Ne piši to!' (Han 1998: 53)

Rivero (1994a: 104) također smatra da glagolska sastavnica u grčkim (i rumunjskim) zamjenskim imperativnim svezama ostaje na položaju T⁰ (I⁰), ali ističe i to da se modalne čestice u tim svezama nalaze (tj. spajaju) na položaju glave modalne projekcije (MP), koja se nalazi iznad TP i za koju tvrdi da je projicirana samo ako sadrži leksički materijal (usp. Rivero 1994a: 105). Rivero se pritom ne izjašnjava o tome odakle u konstrukcijama sa zamjenskim imperativima proizlazi rečenična snaga.

Model predložen u Zanuttini (1997) ranije smo izdvojili kao jedan od onih u kojem se (uz određene ograde, kako smo vidjeli)¹²³ smatra se da se pravi imperativi pomiču na položaj

¹²³ O tome usp. također Zanuttini 1997, str. 143: "I suggest that true imperative verbs, which do not have any morphological specification for tense, aspect, or mood, move to C⁰. (...) [C]ompelling evidence that shows this movement of the verb is difficult to come by; the evidence at our disposal is compatible both with the hypothesis that the verb moves to C⁰ and with the one that its features, rather than the verb itself, move to C⁰."

C⁰ kako bi provjerili imperativno obilježje (i time aktivirali rečeničnu snagu). Taj je model, međutim, relevantan i zbog toga što se u njemu pretpostavlja da imperativno obilježje, osim pravih imperativa, mogu provjeriti i neki drugi elementi (u konstrukcijama sa zamjenskim imperativima), i to bilo vidljivim, bilo LF-pomicanjem.¹²⁴ Kada je riječ o vidljivome pomicanju na položaj glave C⁰, Zanuttini izdvaja već spominjane talijanske indikativne imperativne¹²⁵ (79), dopunjač *che* u španjolskome (81) i brojnim drugim romanskim idiomima, konjunktivne čestice (tipa rumunjske i grčke) u nekim južnotalijanskim dijalektima (82) te predglagolske negativne obilježivače.

- (81) Que me den el libro! (španjolski)
 DOP KL dati.KONJ.2MN. ČL knjiga
 'Dajte mi knjigu!' (Rivero 1994b: 104; Zanuttini 1997: 144)
- (82) Mu scrivi. (južni kalabreški)
 KONJ.ČEST pisati.KONJ.3JD.
 'Piši!' (Zanuttini 1997: 145)

Na položaj C⁰, ističe Zanuttini (1997: 144), mogu se pomaknuti i zamjenski konjunktivni imperativi, kao španjolski konjunktivni oblik iz poštovanja u (83).

- (83) a. Den-me el libro. (španjolski)
 dati.KONJ.2MN.-meni ČL knjiga
 'Dajte mi knjigu!' (Rivero 1994b: 104; Zanuttini 1997: 144)

U nekim je slučajevima, međutim, izvjesno, naglašava Zanuttini (1997: 145), da zamjenski konjunktivni imperativ ostaje na položaju ispod C⁰, kao u primjeru (84) iz govora Ventimiglia u sjeverozapadnoj Italiji, u kojem se glagol nalazi iza subjekta (samim time i ispod C⁰). U tom slučaju Zanuttini mogućim smatra da se glagol na položaj C⁰ pomiče na LF-razini ili da se na tome položaju nalazi apstraktni, tj. leksički neizraženi dopunjač.

- (84) Scia vaghe fōra de chi! (ventimiljski)
 ona ići.KONJ.2JD. van od ovdje
 'Izlazi odavde!' (Zanuttini 1997: 145)

¹²⁴ Time se, dakle, model koji predlaže Zanuttini (1997) razlikuje od modela predložena u Rivero (1994a), gdje se pomicanje na položaj glave C⁰ pretpostavlja samo za prave imperativne (usp. Zanuttini 1997: 142).

¹²⁵ Zanuttini, doduše, kao ni kod pravih imperativa, ne isključuje sasvim mogućnost da se u konstrukcijama sa zamjenskim indikativnim imperativima na položaj glave C⁰ podižu samo obilježja glagola (LF-pomicanje), dok glagol u sintaksi ostaje na nižem položaju (ali i dalje višem od onoga u kojem se nalaze klitike).

Na kraju ovoga pregleda vrijedi istaknuti da je ideja o tome da isto obilježje koje provjeravaju pravi imperativi u strukturi imperativnih rečenica mogu provjeriti i drugi elementi (u konstrukcijama sa zamjenskim imperativima) u najnovije vrijeme predložena i u Isac (2015). Ključna je razlika u odnosu na model Raffaella Zanuttini (1997) ta što Isac, kako smo istaknuli, smatra da rečenična snaga nije izravno kodirana u sintaksi, nego je razloživa na nekoliko primitivnih semantičkih sastavnica. Stoga u njezinu modelu pravi imperativi, samostalno upotrijebljeni konjunktivni imperativi, modalne čestice (ili konjunktivni obilježivači) i negativni obilježivači ne provjeravaju imperativno obilježje na položaju C⁰, nego se pomiču na položaj glave Mod⁰ – na kojem je kodirano modalno obilježje (kao jedno od onih iz kojega proizlazi direktivna rečenična snaga) – kako bi provjerili njezino EPP-obilježje.

5.2.2. Defektnost imperativnih rečenica

U literaturi o imperativnim rečenicama razmjerno je često dokazivano da su one defektne, odnosno da nemaju određene funkcionalne projekcije koje, primjerice, imaju deklarativne ili upitne rečenice. U pokušajima identificiranja projekcija koje im nedostaju istraživači su najčešće pomišljali na TP. Prvi su argumente za tu pretpostavku iznijeli Beukema i Coopmans (1989). Analizirajući imperativne u engleskome jeziku u okvirima predminimalističke teorije načela i parametara, oni, doduše, ne govore o izostanku projekcije TP, nego ističu da kategorija INFL (= I) u imperativnim rečenicama ne sadrži vremenski morfem, odnosno da je obilježena kao [-Tense]. Kao dokaz za to navode činjenicu da imperativni glagoli ne mogu izražavati vremenske opreke, što potkrjepljuju negramatičnošću primjera (85).

(85) *Went to London, please. (engleski)

išao k London molim

U smislu: 'Trebao si ići u London!' (Beukema i Coopmans 1989: 421)

Na sličan je način odsutnost projekcije TP ili vremenskoga obilježja na položaju INFL argumentirana u Han (1998) i Rupp (2003).¹²⁶ Zanuttini (1991) pak odsutnost projekcije TP¹²⁷ u imperativnim rečenicama dovodi u vezu s nemogućnošću negiranja pravih imperativa u nekim romanskim idiomima.¹²⁸ Da je – uz ostale čimbenike – za nekompatibilnost negacije i pravih

¹²⁶ Usp. Rupp 2003, str. 12: "Not only do imperatives lack morphosyntactic indicators of tense specification that are characteristic of finite clauses, they are completely void of elements that are associated with INFL/TENSE."

¹²⁷ Usp. Zanuttini 1991, str. 70: "Our proposal is that true imperatives lack the functional projection TP, not only in the sense that they don't have any morphology corresponding to tense, but also in the sense that they don't have an abstract tense projection in their structural make-up."

¹²⁸ O gledanjima Zanuttini na nekompatibilnost pravih imperativa i negativnih obilježivača u romanskim idiomima više v. u §5.4.2.

imperativa u tim jezicima doista "odgovoran" izostanak projekcije TP, Zanuttini argumentira činjenicom da je u talijanskome negativni obilježivač nekompatibilan i s participom prošlim¹²⁹, koji prema njezinu viđenju također nema morfološki obilježenu kategoriju vremena (nego vida) (86).¹³⁰

- (86) *Maria ha sempre non pagato le tasse. (talijanski)
 Maria imati.PREZ.3JD. uvijek NEG platila ČL dadžbine
 U smislu: 'Marija nikad nije plaćala dadžbine/poreze!' (Zanuttini 1991: 84)

Drugačije dokaze za nepostojanje projekcije TP u rečenicama s pravim imperativima ponudili su Dikken i Blasco (2007). Oni polaze od činjenice da se u španjolskome klitike naslonjene na infinitivne dopune aspektualnih glagola *ir* 'ići/poći' i *venir* 'doći' mogu pomaknuti u područje potonjih u svim slučajevima osim kada oni stoje u imperativnome obliku (87–88).

- (87) a. Voy a verlo. (španjolski)
 ići.PREZ.1JD. k vidjeti-KL
 b. Lo voy a ver. (španjolski)
 KL ići.PREZ.1JD. k vidjeti
 'Idem ga vidjeti.' (Dikken i Blasco 2007: 136)
- (88) a. Ve a verlo! (španjolski)
 ići.IMP.2JD. k vidjeti-KL
 'Idi ga vidjeti!'
- b. *Velo a ver! (španjolski)
 ići.IMP.2JD.-KL k vidjeti (Dikken i Blasco 2007: 137)

Sličnu pojavu autori zapažaju u mađarskome. U tom se jeziku, naime, na glagolu iskazuje lice i broj subjekta (subjektna sročnost) te određenost/neodređenost objekta (objektna sročnost). U rečenicama s objektom u 2. licu (jednine ili množine) te sa subjektom u 1. licu jednine na glagolu se ostvaruje poseban (složeni) sufiks *-lak/-lek*, u kojem *-k* označava neodređenu sročnost u 1. licu jedine, *-l-* predstavlja objektnu klitiku, dok je vokal između njih epentetskoga

¹²⁹ O nekim prividnim iznimkama v. u Zanuttini (1991: 86–88).

¹³⁰ Zanuttini ističe da su pravi imperativi u romanskim jezicima morfološki deficijentni, s obzirom na činjenicu da su sastavljeni (samo) od korijena i tematskoga vokala. Drugačije je s nekim drugim glagolskim oblicima, koji, prema autoričinu viđenju, sadrže leksički izražene lične (takvim smatra, npr., *-o* u talijanskome 1. l. jd. prezenta *parlo*), vremenske (npr., *-v-* u talijanskome imperfektu *parlavo*) i vidske morfeme (npr., *-t-* u talijanskome participu *parlato*). Zanuttini ipak naglašava da se ne može uspostaviti jednoznačan odnos između morfološke deficijentnosti glagolskih oblika i njihove unutarnje (apstraktne) strukturiranosti. To potkrjepljuje različitim sintaktičkim ponašanjem formalno identičnih oblika (primjerice, 3. l. jd. prez. *parla* u talijanskome jeziku može bez poteškoća biti negirano, dok s 2. l. jd. imp. *parla* to nije slučaj).

postanja (posljedica vokalske harmonije). Poveznicu sa stanjem u španjolskome autori pronalaze u činjenici da u rečenicama s objektom u 2. licu i subjektom u 1. licu jednine aspektualni glagoli 'ići/poći/doći' ne mogu sadržavati složeni obilježivač *-lak/-lek* ukoliko stoje u prezentu, dok kod oblika drugih glagolskih vremena to nije slučaj (89).

- (89) a. *Mentelek meglátogatni (téged).* (mađarski)
 ići-PERF.-LAK/LEK posjetiti (tebe)
 'Išao sam te posjetiti.' (Dikken i Blasco 2007: 142)
- b. **Megylek meglátogatni (téged).* (mađarski)
 ići-PREZ.-LAK/LEK posjetiti (tebe)
 U smislu: 'Idem te posjetiti.' (Dikken i Blasco 2007: 142)

S obzirom na činjenicu da je u mađarskome prezent morfološki neobilježen (tj. ne sadrži morfološki izraženu oznaku vremena) te na ranije tvrdnje o izostanku projekcije TP u strukturi imperativnih rečenica, Dikken i Blasco pretpostavljaju da je pomicanje klitika naslonjenih na infinitivne dopune aspektualnih glagola *ir* i *venir* u područje potonjih ovisno o vremenskoj obilježenosti aspektualnih glagola. Konkretno, smatraju da, kada je riječ o konstrukcijama s aspektualnim glagolima *ir* i *venir*, restrukturiranje – kojemu je vanjska oznaka upravo pomicanje klitika iz dopumbenoga konteksta u korijenski – podrazumijeva podizanje dopumbene infinitivne projekcije VP (koja uključuje i klitiku) na položaj SpecTP.¹³¹ Ukoliko aspektualni korijenski glagol nije vremenski obilježen – kao što je slučaj sa španjolskim pravim imperativima, odnosno s mađarskim prezentom – projekcija TP (ako je u tim slučajevima uopće projicirana) ne može privući infinitivnu projekciju VP pa klitika zajedno s infinitivnim glagolom ostaje *in situ*. Pretpostavku o tijesnoj povezanosti ovremenjenih aspektualnih glagola i dopumbenih infinitiva Dikken i Blasco temelje na aspektualnim (vidskim) obilježjima koja glagoli *ir* i *venir* pridaju čitavoj konstrukciji te na promatranju kategorija vida i vremena kao "dviju strane iste medalje".¹³²

Projekcija TP nije jedina za koju su istraživači dokazivali da izostaje u strukturi imperativnih rečenica. U Zanuttini (1997) – nakon revidiranja ranijega modela (Zanuttini 1991) prema kojem imperativni glagoli ne projiciraju TP – dokazivano je da imperativni glagoli zapravo ne obilježavaju kategoriju načina (niti morfološki niti prisutnošću kakvoga apstraktnog

¹³¹ Autori ističu da se aspektualni glagol (s položaja glave T⁰) naknadno još pomiče na viši položaj, čime se dobiva površinski poredak riječi.

¹³² Usp. Dikken i Blasco 2007, str. 149^F: "With Tense and Aspect viewed as two sides of the same coin, we can easily envisage a close relationship between the infinitival VP and the matrix Tense, which we suggest embodies both the temporal properties of the matrix clause and the aspectual properties of the whole construction."

elementa na položaju glave projekcije MoodP). Polazište je u argumentaciji ponovno odnos negacije i pravih imperativa. Zanuttini, naime, uočava da je predglagolski negativni obilježivač u nekim romanskim idiomima, primjerice u furlanskome dijalektu, kompatibilan s pravim imperativom ukoliko taj imperativ nije glavni (90), nego pomoćni glagol (91).

(90) *No sta/ stàit donge il fûc! (furlanski)
 NEG stajati.IMP.2JD./IMP.2MN. blizu ČL vatra
 'Nemoj/Nemojte stajati blizu vatre!' (Zanuttini 1997: 121)

(91) No sta/ stàit (a) crodi! (furlanski)
 NEG stajati.IMP.2JD./IMP.2MN. (na) vjerovati
 'Ne vjeruj/vjerujte u to!' (Zanuttini 1997: 121)

Ta činjenica, ističe Zanuttini, pokazuje da (apstraktni ili leksički realizirani) pomoćni glagoli, za razliku od glavnih, sadrže odgovarajuće morfološke oznake koje ih čine kompatibilnima s negativnim obilježivačem. Konkretno, Zanuttini pretpostavlja da su pomoćni glagoli u imperativnim konstrukcijama obilježivači kategorije načina. Ta pretpostavka znači da predglagolski negativni obilježivači u rečenicama s imperativnom rečeničnom snagom zahtijevaju izražavanje kategorije načina, bilo odgovarajućim morfološkim obilježavanjem glavnoga glagola bilo prisutnošću kakvoga funkcionalnog elementa koji bi bio apstraktna realizacija te kategorije. U svjetlu tih postavki nemogućnost ostvarivanja pravih imperativa uz predglagolske negativne obilježivače u romanskim jezicima pokazuje, prema mišljenju Zanuttini, da oni nemaju načinska obilježja, odnosno da je projekcija MoodP kod njih inertna (neaktivna).

Platzack i Rosengren (1998) dokazuju nepostojanje čak triju projekcija u strukturi imperativnih rečenica – FinP, TP i MoodP. Finitnost je, ističu, izravno povezana s kategorijama vremena i načina, što se u okvirima minimalističkoga programa najlakše formalizira pretpostavkom da Fin⁰ privlači finitno obilježje smješteno na položajima glava T⁰ i Mood⁰. U izostanku TP i MoodP postojanje FinP dovodi do urušavanja izračuna jer jako finitno obilježje na položaju Fin⁰, koje tu glavu povezuje s T⁰ i Mood⁰, ne može biti provjereno. Prema Platzacku i Rosengrenu, upravo se to događa u imperativnim rečenicama, s obzirom na pretpostavku da imperativni glagoli ne projiciraju TP i MoodP.¹³³ Izostanak tih projekcija, ističu, manifestira se u morfološkoj oskudnosti imperativnih glagola, koji u mnogim jezicima formalno odgovaraju glagolskoj osnovi. Platzack i Rosengren priznaju, doduše, da u nekim jezicima imperativni

¹³³ Usp. Platzack i Rosengren 1998, str. 181: "In the absence of Tense and Mood, the occurrence of Fin would lead to a crash since the feature relating Fin to Tense/Mood cannot be checked. A consequence of our claim that imperatives do not have Tense or Mood, then, is that they do not have Fin neither."

glagoli morfološki obilježavaju kategorije lica i broja, odnosno vida, no ističu da ta činjenica ne predstavlja problem za njihov model jer pretpostavljaju da navedene kategorije nisu ovisne o FinP, TP i MoodP. Prisutnost odnosno odsutnost projekcija FinP, TP i MoodP u rečenici utječe, prema autorima, i na njihovu značenjsku strukturiranost. Rečenični tipovi koji projiciraju sve tri projekcije – deklarativne i upitne rečenice – opisuju događaje smještajući ih u naš ili koji drugi svijet, odnosno usidrujući ih u prostor i vrijeme. To pak, prema Platzacku i Rosengrenu, nije slučaj s imperativnim rečenicama, koje ne opisuju događaje, nego uspostavljaju normu. Povezano s tim, autori ističu da subjekti imperativnih rečenica (tj. u njihovoj terminologiji imperativne imenske skupine) imaju drugačiju interpretaciju od prototipnih subjekata deklarativnih i upitnih rečenica u tom smislu da se o njima ne može govoriti, nego se može govoriti samo njima.¹³⁴

5.2.3. Modalna sastavnica

Ideja o kodiranju modalnoga elementa u strukturi imperativnih rečenica (bilo u vidu posebne projekcije, bilo u vidu obilježja smještena na položaju glave koje druge projekcije) u literaturi je prisutna od početka devedesetih godina prošloga stoljeća. Među prvima ju je (ako ne i prvi) predložio Marcel den Dikken (1992). On je postojanje modalne projekcije u strukturi imperativnih rečenica u nizozemskome povezo s činjenicom da je desnorubna objektna imenska skupina u tom jeziku moguća samo u imperativnim rečenicama (92).

(92) a. Jan legde (die bal) neer (*die bal). (nizozemski)

Jan spustiti.PERF (ČL lopta) dolje (ČL lopta)

'Jan je spustio loptu.' (Dikken 1992: 51)

b. Leg die bal neer. (nizozemski)

staviti.IMP. ČL lopta dolje

'Spusti loptu!' (Dikken 1992: 51)

Tu činjenicu Dikken objašnjava pretpostavkom da prazni operator koji je povezan s desnorubnom objektnom imenskom skupinom u imperativnim rečenicama ima odgovarajuće mjesto prizemljenja u rečeničnoj strukturi, i to na položaju specifikatora projekcije Mood&ModP, čija glava ugošćuje obilježje imperativnoga načina, fokalizirane konstituente, negativne i emfatičke obilježivače. U drugim (neimperativnim) konstrukcijama i rečeničnim

¹³⁴ Usp. Platzack, Rosengren 1998, str. 179: "ImpNP, overt or covert, can be used only TO talk to the addressee not ABOUT him or her." O Platzackovim i Rosengrenovim gledanjima na imperativne subjekte v. u §5.3.1.

tipovima, ističe Dikken, projekcije Mood&ModP nema ili ona dolazi s tipom glave koji nije kompatibilan s praznim operatorom povezanim s desnorubnom objektom NP.

Postojanje ModP u strukturi imperativnih rečenica predloženo je i u Portner i Zanuttini (2003), gdje se, kako je ranije istaknuto, kao jedan od morfosintaktičkih "sastojaka" imperativnih rečenica spominje apstraktni operator modalnoga tipa. Taj se operator, smatraju Portner i Zanuttini, nalazi na položaju glave projekcije ModP, na koji privlači glagol ili koji drugi element (npr., negativni obilježivač) koji ga može odobriti. U Poletto i Zanuttini (2003) postojanje ModP argumentirano je na imperativnoj građi iz badiota, retoromanskoga dijalekta koji se govori u dolini Val Badia u sjeveroistočnoj Italiji, i to činjenicom da se u tome dijalektu u afirmativnim rečenicama s pravim imperativima obvezno ostvaruju čestice (*ma*, *mo*, *pa* ili *pö*) koje izražavaju točku gledišta iz koje se zadaju naredbe (93). Kako se točka gledišta, prema autoricama, može promatrati kao vid modalnosti, smatra se da su spomenute čestice indikatori morfosintaktičke kodiranosti te kategorije u strukturi imperativnih rečenica.¹³⁵

(93) a. Lî *(ma) l liber! (badioto)

čitati ČEST ČL knjiga

'Čitaj knjigu!' (Poletto i Zanuttini 2003)

b. Puzenëieme mo ciamò i éialzà! (badioto)

očistiti-meni ČEST još ČL cipele

'Očisti mi cipele!' ili 'Moraš mi još očistiti cipele!' (Poletto i Zanuttini 2003)

Poletto i Zanuttini smatraju da se *ma* i *mo* spajaju na položaju SpecModP, dok za ostale dvije čestice, *pa* i *pö*, smatraju da ModP odobravaju s nekoga višeg položaja u rečeničnoj strukturi. ModP može odobriti i negativni obilježivač *no*, koji se spaja na nižem položaju te se – kada se nalazi na predglagolskome položaju – preko SpecModP pomiče na položaj glave C⁰ kako bi provjerio jako obilježje koje ona sadrži.

Sintaktički je i semantički postojanje modalne projekcije u strukturi imperativnih rečenica argumentirala Daniela Isac (2015). Sintaktički se argumenti odnose na distribuciju pravih imperativa i čestičnih sastavnica zamjenskih konjunktivnih i infinitivnih imperativa (u jezicima koji te čestice imaju). Činjenica da navedeni elementi u grčkome i rumunjskome (94)

¹³⁵ Usp. Poletto i Zanuttini 2003: "We suggest that the contribution of the two particles which are unique to imperatives is best expressed with the notion of point of view. We take point of view to be a modal notion and suggest that imperatives in Badiotto encode this notion in the syntax, via a functional projection with modal properties (ModP)."

redovito prethode klitikama sugerira, prema Isac, da oni zauzimaju isti položaj u rečeničnoj strukturi te da se nalaze iznad T⁰.

- (94) a. Să te duci! (rumunjski)
 KONJ.ČEST. KL.2JD. ići.KONJ.2JD.
 'Idi!' (Isac 2015: 35)
- b. A se manevra cu grijă! (rumunjski)
 INF.ČEST. KL.POVR.3 rukovati s oprez
 'Rukovati s oprezom!' (Isac 2015: 35)
- c. Du -te (rumunjski)
 ići.IMP.2JD. -KL.2JD.
 'Idi!' (Isac 2015: 35)

Isac prihvaća pretpostavku Rivero (1994a) da se infinitivne i konjunktivne čestice spajaju na položaju glave projekcije MP (= ModP), a potvrdu za to da nisu na položaju C⁰ pronalazi u činjenici da se u umetnutim rečenicama mogu ostvariti usporedno s (primarnim) dopunjačem (koji je na položaju C⁰/Force⁰) (95).

- (95) E posibil ca Ion să plece mâine. (rumunjski)
 biti.PREZ.3JD. moguće da Ion KONJ.ČEST otići.KONJ.3JD. sutra
 'Moguće je da Ion sutra ode!' (Isac 2015: 35)

Konačno, Isac pokazuje da pravi imperativi i konjunktivne i infinitivne čestice pokazuju istu distribuciju u odnosu na topike i fokalizirane konstituente. Osobitu važnost pridaje relativnomu redoslijedu pravih imperativa i čestica u odnosu na fokalizirane konstituente s obzirom na to da, kako ističe, među istraživačima postoji visok stupanj slaganja o tome da se potonji nalaze ispod ForceP.¹³⁶ Kako i pravi imperativi (96a) i čestice (96b) redovito slijede za fokaliziranim konstituentima, jasno je da se u rečeničnoj strukturi i oni moraju nalaziti ispod ForceP (i ispod FocP). Oslanjajući se na spomenutu pretpostavku Rivero (1994a) da se čestice nalaze na položaju glave Mod⁰, Isac zaključuje da se na istome položaju nalaze i pravi imperativi.

- (96) a. ESI/esi grapse to! (grčki)
 ti napisati.IMP.2JD. to
 'Ti napiši to!' (Isac 2015: 36)

¹³⁶ Topičke konstituente u tom pogledu Isac (2015: 36) smatra manje pouzdanima jer tvrdi da se mogu nalaziti i iznad i ispod ForceP.

b. MARIA să vină, nu Petre! (rumunjski)

Maria KONJ.ČEST doći.KONJ.3JD. NEG Petre

'Neka dođe Maria, ne Petre!' (Isac 2015: 36)

Semantičko argumentiranje postojanja ModP, odnosno tvrdnje da su imperativi modali, počiva na četirima poveznicama koje autorica uočava između njih i tzv. pravih epistemičkih i pravih deontičkih modala. Kao i potonji, imperativi nisu usmjereni na subjekt, nego na sudionike govornoga događaja (konkretno na adresata, kao i pravi deontici¹³⁷), nemaju istinosnu vrijednost, ne impliciraju ostvarenost i usidreni su u trenutak govorenja. Po tim se obilježjima pravi deontici, pravi epistemic i imperativi, ističe Isac, razlikuju od tzv. korijenskih modala.¹³⁸ Da adresatski usmjereni mogu biti elementi čija je modalnost neupitna, Isac (2015: 43) pokazuje primjerom (97), u kojem deontički modal *must/has to* može imati korijensku i pravu deontičku interpretaciju. U prvoj interpretaciji (97a) obligacija proizlazi iz skupa određenih normi i pravila, iz čega slijedi da je pojedinac odgovoran za njezino ispunjenje onaj koji je denotiran rečeničnim subjektom (*Kitty*). U drugoj interpretaciji (97b) izvor obligacije može biti roditelj (govornik), koji dadilju (adresata) obvezuje da obrati pozornost na to da Kitty opere zube. U tom je slučaju, dakle, deontički modal adresatski usmjeren.

(97) Kitty must/has to brush her teeth. (engleski)

Kitty mora oprati njezin zubi

'Kitty mora oprati zube!'

a. Sukladno određenim pravilima, Kitty mora oprati zube.

b. (*U obraćanju dadilji*) Ja (*tj. govornik*) obvezujem *tebe* (*tj. adresata*) da obratiš pozornost na to da Kitty opere zube. (Isac 2015: 43)

Kada je riječ o impliciranju ostvarenosti, Isac (2015: 48) ističe da korijenski modali svršenoga vida u nekim jezicima dopuštaju implikaciju da se događaj opisan leksičkim glagolom doista dogodio u stvarnome svijetu. Tako francuski primjer (98) s modalnim glagolom u perfektu implicira da je sjedanje na vlak kao jedina mogućnost odlaska u zoološki vrt doista aktualizirano. Drugačije je s pravim epistemicima, pravim deonticima i imperativima, koji ne dopuštaju implikacije o tome je li se što dogodilo, događa li se upravo ili će se tek dogoditi.

¹³⁷ S druge strane, pravi su epistemic i usmjereni na govornika (usp. Isac 2015: 43; Hacquard 2006: 115).

¹³⁸ Korijenski modali podrazumijevaju postojanje okolnoga odnosa dostupnosti, koji odabire skup svjetova koji su kompatibilni s određenim okolnostima u aktualnome svijetu (ili svijetu vrednovanja). Primjerice, za tvrdnju *Marko može dignuti stol.* relevantne su okolnosti kao što su težina stola, Markove fizičke sposobnosti, sila teže itd. Više o razlikama između korijenskih i pravih epistemičkih i pravih deontičkih modala v. u Hacquard (2006: 122–124).

- (98) Pour aller au zoo, Jane a dû prendre le train. (francuski)
za ići u zoološki vrt Jane morati.PERF.3JD. imala uzeti ČL vlak
'Da bi otišla u zoološki vrt, Jane je morala sjesti na vlak.' (Isac 2015: 48)

Glede vremenske usidrenosti modala, Isac ističe da su korijenski modali kompatibilni s prošlim vremenom, dok s druge strane pravi epistemici, pravi deontici i imperativi ne mogu biti interpretirani u prošlosti. Za prave deontike i imperative pritom vrijedi i apsolutna nekompatibilnost s prošlim vremenom (99).¹³⁹ Pravi su epistemici pak kompatibilni s prošlošću, no vrijeme je njihova vrednovanja uvijek trenutak govorenja, po čemu se razlikuju od korijenskih modala, koji se vrednuju u odnosu na vrijeme događaja koji se u rečenici opisuje.

- (99) Kitty devait faire ses devoirs. (francuski)
Kitty morati.IMPERF.3JD. napraviti njezin domaći rad
'Kitty je morala napisati domaći rad.' (Isac 2015: 52)

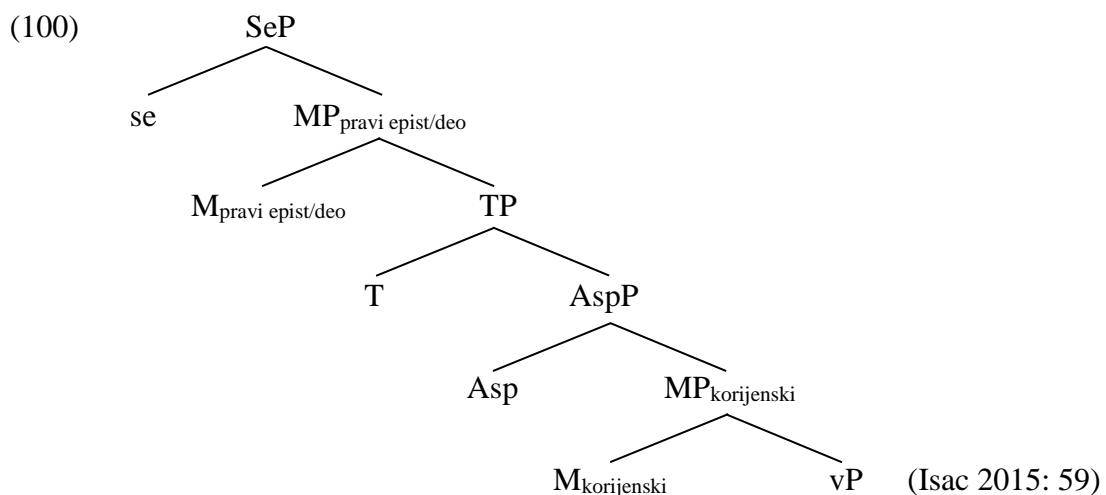
Oslanjajući se na analizu modala Valentine Hacquard (2006), Isac ističe da se navedene razlike između korijenskih modala s jedne i pravih epistemika, pravih deontika i imperativa s druge strane mogu objasniti pretpostavi li se da se različiti tipovi nositeljā modalnosti u strukturi rečenice spajaju na različitim položajima. Konkretno, slijedeći Hacquard (2006), Isac pretpostavlja da u rečenici postoje dvije projekcije s modalnim obilježjima, od kojih se jedna nalazi ispod, a druga iznad projekcija s vremenskim (TP) i vidskim obilježjima (AspP). Korijenski se modali spajaju na položaju glave niže, a pravi epistemici i deontici te imperativi na položaju glave više projekcije (100). Za predloženi je model važna pretpostavka da Asp(ect) sadrži vlastitu varijablu svijeta koja mora biti lokalno vezana. Ako je u rečenici prisutan pravi epistemik/deontik ili imperativ, varijablu svijeta veže modal (spojen na položaju glave više projekcije ModP) te u tom slučaju implikacija ostvarenosti izostaje. Ako pak "viših" modala nema, vidsku varijablu svijeta veže postavni egzistencijalni vezač (engl. *default existential binder*), koji usidruje događaj u stvarni svijet.¹⁴⁰

Osim postojanja varijable svijeta na položaju Asp, Isac prihvaća ideju Hacquard da odnos dostupnosti modala, koji određuje skup mogućih svjetova koji su u području kvantifikacije modala, sadrži varijablu događaja koja također mora biti lokalno vezana, tj. mora

¹³⁹ Primjer (99) gramatičan je samo u subjektivno usmjerenoj interpretaciji. U pravoj deontičkoj interpretaciji taj bi primjer bio ngramatičan jer bi pretpostavljao zahtjev adresatu da osigura izvršenje neke radnje u prošlosti.

¹⁴⁰ To još uvijek ne objašnjava zašto implikacija ostvarenosti izostaje kod nesvršenih korijenskih modala. Stoga Hacquard (2006: 103–107) kod njih pretpostavlja postojanje skrivenih modalnih elemenata (generičkoga modalnog operatora i protučinjeničnoga modala) koji sprječavaju impliciranje ostvarenosti.

biti koindeksirana s najbližim vezačem.¹⁴¹ To, drugim riječima, znači da je relevantni događaj determiniran vezačem varijable događaja. Ukoliko se modal spaja na položaju glave niže projekcije, što je slučaj s korijenskim modalima, varijablu događaja veže Asp te je povezuje s T(ense), određujući tako vrijeme događaja (odnosno njegova vrednovanja). S obzirom na pretpostavku da Asp kao vezač ne sadrži nikakve obavijesti o sudionicima događaja, interpretacija rečenice ne uključuje ni govornika ni adresata. Drugačije je s pravim epistemicima, deonticima i imperativima. Kako se oni spajaju na položaju glave više projekcije ModP, ni Asp ni T ne dolaze u obzir kao vezači varijable događaja (100). S obzirom, međutim, na to da varijabla mora biti lokalno vezana, Isac, slijedeći Hacquard, pretpostavlja da se iznad više projekcije ModP nalazi projekcija govornoga događaja (SpeechEventP ili SeP) te da upravo govorni događaj veže varijablu događaja.

Kao vezač varijable, govorni događaj osigurava usmjerenost na govornika, odnosno adresata (tj. na sudionike govornoga događaja) i usidruje modal u trenutak govorenja, čime se, ističe Isac (2015: 62), može objasniti i izostanak istinosne vrijednosti kod viših modala.

Za razliku od spomenutih modela, u kojima je pretpostavljeno postojanje posebne modalne projekcije u strukturi imperativnih rečenica, dio istraživača smatra da je modalno obilježje sadržano u nekoj drugoj ("neposvećenoj") projekciji u rečeničnoj strukturi. Tako je, primjerice, u Han (1998), Kaufmann (2012) i Medeiros (2013). U Han (1998: 151) u tom je pogledu relevantno obilježje [irrealis], koje je zajedno s direktivnim obilježjem sadržano u imperativnome operatoru koji se nalazi na položaju glave C⁰. Obilježje [irrealis] podrazumijeva da propozicija denotirana imperativnom rečenicom opisuje situaciju nerealiziranu u trenutku

¹⁴¹ Suprotno tradicionalnoj pretpostavci da odnos dostupnosti modala povezuje skup mogućih svjetova sa svijetom vrednovanja, Hacquard (2006) smatra da svi odnosi dostupnosti (epistemički, deontički, okolnosni) skup mogućih svjetova povezuju s događajem. Više o tome v. u Hacquard (2006: 113–162).

govorenja, pa Han kaže da se njime kodira modalnost koja doprinosi interpretaciji nerealiziranosti. Kaufmann (2012: 87–93), čiju smo modalnu analizu imperativa prikazali u §2.3., također smatra da je modalnost kodirana u imperativnome operatoru (koji se u njezinu modelu ne nalazi na položaju glave, nego specifikatora projekcije CP), i to zajedno s performativnošću (preciznije, s presupozicijskim sastavnicama iz kojih performativnost proizlazi; v. §2.3.2.). Medeiros (2013: 56, 97–98), uz određene modifikacije, prihvaća modalnu analizu imperativa predloženu u Kaufmann (2012), ali u sintaksi odvaja modalnost od direktivnosti/performativnosti, i to tako što direktivni operator smješta na položaj glave C⁰, a modalno obilježje, zajedno s imperativnom morfologijom, na položaj glave T⁰.¹⁴²

5.3. Subjekt u imperativnim rečenicama

Subjekti imperativnih rečenica barem u dijelu jezika pokazuju interpretativne i s njima povezane sintaktičke razlike u odnosu na subjekte deklarativnih i upitnih rečenica, zbog čega su razmjerno često bili predmet istraživačkoga interesa. Istraživače je osobito zanimalo odnos subjekta i adresata te s prirodom toga odnosa, čini se, povezana činjenica da je ispuštanje subjekta u imperativnim rečenicama sasvim uobičajeno i u onim jezicima koji se na temelju stanja u deklarativnim i upitnim rečenicama ubrajaju u skupinu jezika *pro-drop*. U ovom će se potpoglavlju prikazati kako su se u generativnim pristupima imperativnim rečenicama objašnjavale interpretativne specifičnosti njihovih subjekata (§5.3.1.) i kako su se te specifičnosti pokušavale sintaktički kodirati (§5.3.2.).

5.3.1. Interpretacija subjekta u imperativnim rečenicama

Tvrdnja da su subjekti imperativnih rečenica tijesno povezani s pojmom adresata, odnosno s kategorijom drugoga lica predstavlja jedno od općih mjesta u literaturi o imperativima (usp., npr., Potsdam 1996; Rupp 2003; Zanuttini 2008; Isac 2015). O toj povezanosti govori i činjenica da su u nekim jezicima jedini dopustivi leksički izraženi imperativni subjekti zamjenice s inherentnim obilježjem drugoga lica (101).

(101) a. Wezen jullie nu eens rustig! (nizozemski)
biti.IMP.2MN. vi sada ČEST tih
'Budite sada tihi!' (Bennis 2007: 115)

¹⁴² Napominjemo da je u najnovije vrijeme u Keshet i Medeiros (2018) predloženo da se modalni element nalazi u zasebnoj modalnoj projekciji (ModP) između CP (gdje je i dalje kodirana direktivnost) i TP.

- b. Køb du brød! (danski)
 kupiti.IMP. ti kruh
 'Kupi kruh!' (Rupp 2003: 160)

U nekim drugim pak jezicima, primjerice u engleskome, spektar je mogućih leksički izraženih subjekata nešto širi. Osim zamjenica drugoga lica, imperativni subjekti u engleskome mogu biti kvantifikatorske skupine (102), vlastita imena (103) ili ogoljene imenske skupine (osobito) u množini (104). Zanimljivo je, međutim, da čak i takvi subjekti – koji nemaju (inherentno) obilježje drugoga lica – u imperativnim rečenicama u svojem lokalnom području mogu vezati elemente s obilježjem drugoga lica, što u deklarativnim ili upitnim rečenicama nije moguće.

- (102) Everyone_i raise (his_i/ her_i/ their_i)/ your_i hand! (engleski)
 svatko dignuti.IMP (njegov/njezin/njihov)/tvoj ruka
 'Neka svatko digne svoju ruku!' (Zanuttini 2008: 190)
- (103) Gabriel_i comb your_i hair, Dani_j put on your_j shoes! (engleski)
 Gabriel počešljati.IMP tvoj kosa Dani obući.IMP tvoj cipela.MN
 'Neka se Gabrijel počešlja, a Dani neka obuče svoje cipele!' (Zanuttini 2008: 192)
- (104) Boys_i raise your_i hands; girls_j wiggle your_j fingers!
 dječak.MN dignuti.IMP tvoj ruka.MN. djevojčice mrdati.IMP tvoj prst.MN
 'Neka dječaci podignu svoje ruke, a djevojčice neka mrdaju svoji prstima.'
 (Zanuttini 2008: 193)

Istraživači se generalno slažu da subjekti u rečenicama tipa (102–104) zadržavaju adresatsku interpretaciju, samo što se, za razliku od subjektno upotrijebljenih zamjenica drugoga lica, ne referiraju na cijeli skup adresata, nego na njegov podskup (usp. Rupp 2003; Zanuttini 2008; Zanuttini, Pak i Portner 2012). Konkretno, u primjeru (103) Gabrijel i Dani izdvojeni su kao pojedinci iz skupa adresata koji, primjerice, predstavlja skupina djece u vrtiću. Da je takva interpretacija doista moguća, pokazuje činjenica da se u (103) paralelno s dvama subjektima može ostvariti i vokativ *kids* koji se referira na čitav skup adresata (105).

- (105) Kids, Gabriel comb your hair; Dani put on your shoes! (Zanuttini 2008: 195)

Inzistiranje na adresatskoj interpretaciji imperativnih subjekata u engleskome problematičnim se, međutim, pokazuje kada se promotre primjeri tipa (106), u kojima imperativni subjekt (u konkretnome slučaju skupina vojnika) ne denotira ni adresata ni podskup skupa adresata (adresat je signiran vokativom *General Lee*).

(106) Your soldiers build the bridge, General Lee! (engleski)

tvoj vojnik.MN sagraditi.IMP ČL most general Lee

'Neka tvoji vojnici sagrade most, generale Lee!' (Rupp 2003: 54)

Eric Potsdam (1996) ponudio je pragmatičko rješenje toga problema. On smatra da neka imenska skupina može biti odobrena kao subjekt imperativne rečenice sve dotle dokle su pojedinci ili skupine koji su njome denotirani pod kontrolom adresata, pri čemu izvor kontrole može biti društveni, politički, ekonomski, vojni ili kakav drugi vid autoriteta adresata. Zanuttini (2008) priznaje da Potsdamov pragmatički uvjet odnosa kontrole između subjekta i adresata predstavlja dobro rješenje za primjere tipa (106), no ističe da on ipak ne objašnjava dokraja ograničenja koja se tiču leksički izraženih subjekata u engleskome jeziku. Imperativni subjekt, naime, u engleskome ne može biti zamjenica s inherentnim obilježjima prvoga i trećega lica (107), premda, prema Potsdamovu modelu, takva mogućnost ne bi trebala biti isključena sve dotle dokle adresat ima kontrolu nad referentom koji je denotiran takvim subjektom.

(107) *I/*He do it! (Zanuttini 2008: 189)

Imajući u vidu interpretativna ograničenja imperativnih subjekata, Platzack i Rosengren (1998) ističu da imperativne rečenice uopće nemaju prototipni subjekt, nego zasebnu kategoriju koja jednostavno može biti određena kao imperativna imenska skupina (ImpNP) i koja s prototipnim subjektima deklarativnih rečenica dijeli tek neka svojstva. Razlike između imperativnih imenskih skupina i prototipnih subjekata, prema Platzacku i Rosengrenu, uporište imaju u sintaksi. Za prototipne subjektne imenske skupine autori, naime, pretpostavljaju da ulaze u obročjenje s finitnim obilježjem te zahvaljujući njemu mogu provjeriti jaka finitna obilježja glavā projekcijā TP, MoodP i FinP, pomičući se pritom postupno na položaj specifikatora svake od njih. Konačnim pomicanjem na položaj SpecFinP uspostavlja se predikacijski odnos između subjekta i ostatka rečenice i upravo u tom odnosu subjekt postiže svoju prototipnu ulogu, tj. ostvaruje se kao referencijalni izraz o kojemu se može govoriti. Imperativne pak rečenice, kako je ranije istaknuto, u Platzackovu i Rosengrenovu modelu nemaju projekcije TP, MoodP i FinP, pa stoga imperativnim imenskim skupinama – za koje se pretpostavlja da u izračun ulaze bez finitnoga obilježja – nedostaju upravo ona svojstva prototipnih subjekata koja su povezana s njihovim pomicanjem na položaj specifikatora navedenih projekcija (referencijalnost, uključenost u događaj usidren u prostoru i vremenu govornikova svijeta i sl.).

Ne inzistiraju svi istraživači na tvrdnji da su subjekti imperativnih rečenica adresatski usmjereni. Medeiros (2013, 2015), primjerice, eksplicitno odbacuje tvrdnju o usmjerenosti na adresata kao inherentnome svojstvu imperativnih rečenica, i to oslanjajući se na (istina, prilično

oskudnu) imperativnu građu iz nekoliko jezika (slovenski, starogrčki, sanskrt, bhojpuri) koji posjeduju specijalizirane imperativne oblike u prvome i/ili trećem licu. On, naime, uočava da se u nekima od navedenih jezika imperativni subjekt ne mora nužno referirati ni na adresata ni na podskup skupa adresata (108).

(108) a. ego, phanai, o Sokrates, soi ouk an duaimen antilegein all'
ja reći VOK Sokrat mene NEG APODOZA biti u stanju proturječiti ali
houtos ekheto hos su legeis (starogrčki)
na ovaj način biti.IMP.PREZ.AKT.3.JD. kako ti reći
'Ja, reče, ne vidim način da ti proturječim, Sokrate, ali neka bude kako ti kažeš.'
(Medeiros 2013: 47)

b. tau ... shiStaam (sanskrt)
dvoje ... vladati.IMP.3.DV.
'Neka njih dvoje vladaju!' (Medeiros 2013: 104)

Medeiros, doduše, ističe da navedeni primjeri – osobito to vrijedi za (108b) – mogu biti protumačeni u okvirima Potsdamova (1996) pragmatički determiniranoga odnosa kontrole između adresata i subjekta, no prirodnijom smatra teoriju koja pretpostavlja da usmjerenost na adresata nije ugrađena u semantiku i/ili sintaksu imperativa. Time ne opovrgava neprijepornu činjenicu da u pojedinim jezicima imperativne konstrukcije doista jesu adresatski usmjerene, ali smatra da, u cjelini gledano, adresatsku interpretaciju ne treba promatrati kao inherentno, nego kao jezično specifično morfosintaktičko svojstvo imperativnih rečenica.¹⁴³

5.3.2. Nulti subjekti u imperativnim rečenicama

Jedno od najprominentnijih obilježja imperativnih rečenica u globalnim okvirima jest činjenica da – prema dostupnim podacima – nema jezika koji zahtijeva leksičko izražavanje subjekta, tj. jezika koji ne dopušta nulte subjekte u imperativnim rečenicama.¹⁴⁴ To, dakle, znači da su nulti subjekti u imperativnim rečenicama sasvim uobičajeni i u jezicima koji se inače ubrajaju u skupinu jezika *non-pro-drop*, kakav je, primjerice, engleski (109).

¹⁴³ Usp. Medeiros 2013, str. 105: "[C]ross-linguistic data suggest that addressee-orientation should not be considered a property inherent to imperatives, but rather be construed as a language-specific, morpho-syntactic property of imperatives, arguably following from person features associated with subjects of imperatives."

¹⁴⁴ Usp. Wurff 2007, str. 33: "(...) it appears that no language forbids non-overt imperative subjects"; usp. također Zanuttini, Pak i Portner 2012, str. 1232: "[I]t is well known that the subjects of imperatives can be null in virtually all languages, even those that are not ordinarily pro-drop."

- (109) a. Call my wife! (engleski)
 zvati.IMP. moja žena
 'Zovi moju ženu!' (Rupp 2003: 65)

Ta je činjenica u prošlosti navodila pojedine istraživače na zaključak da su rečenice tipa (109) besubjektne, odnosno da je vanjski argument glagola u njima potpuno odsutan (usp. Bolinger 1977; Davies 1986; prema Rupp 2003: 47). Takva su gledanja odbačena jer se uvidjelo da postoji niz pokazatelja za to da su u imperativnim rečenicama subjekti sintaktički aktivni i onda kada nisu leksički izraženi. To, među ostalim, pokazuje činjenica da se u imperativnim rečenicama s nultim subjektom mogu ostvariti inherentno anaforički izrazi (110) ili pak činjenica da je u primjerima tipa (111) PRO nadzirano (pri čemu je njegov jedini mogući nadzirač nulti subjekt imperativne rečenice).

- (110) e_i Tell a story about yourself. (engleski)
 reći.IMP. ČL priča o sebi
 'Reci priču o sebi!' (Rupp 2003: 66)

- (111) e_i Try PRO_i to be careful! (engleski)
 pokušati.IMP. PRO_i to biti oprezan
 'Pokušaj biti oprezan!' (Wurff 2007: 34)

Pitanje je kakva je priroda leksički neizraženih subjekata u imperativnim rečenicama, odnosno kojoj od četiriju praznih kategorija takvi subjekti pripadaju. U literaturi nitko dosad nije dokazivao da je nulti subjekt trag NP-pomicanja. Ostale su tri mogućnosti (varijabla, PRO i *pro*) imale svoje pobornike.

Pretpostavku da su imperativni nulti subjekti varijable argumentirali su Beukema i Coopmans (1989). Do svojega su zaključka oni došli prije svega zapažanjem da su u engleskome leksički izraženi subjekti – s iznimkom zamjениčke riječi s obilježjem drugoga lica (*you*) – većinom kvantifikatori (*nobody, somebody, anybody, all* itd.) (112).

- (112) a. Nobody move. (engleski)
 nitko micati se.IMP
 'Neka se nitko ne miče!' (Beukema i Coopmans 1989: 423)
- b. You be quiet now. (engleski)
 ti biti.IMP miran sada
 'Ti budi miran sada!' (Beukema i Coopmans 1989: 423)

S obzirom na to da kvantifikatorski subjekti, prema tvrdnji Roberta Maya (1985), podizanjem kvantifikatora (*Quantifier Raising*) dospijevaju na položaj adjunkta čvora IP (tj. na A'-položaj), ostavljajući za sobom varijablu, odnosno trag na A-položaju, Beukema i Coopmans (1989) smatraju da se LF-prikaz strukture imperativnih rečenica može predočiti kao u (113).

(113) [_{IP} NP_i [_{IP} X_i INFL [_{VP} V ...]]] (Beukema i Coopmans 1989: 424)

U prikazani se model, ističu autori, mogu uklopiti i primjeri u kojima je leksički izražen subjekt zamjenica *you*. U takvim slučajevima Beukema i Coopmans (1989: 424) zamjenicu promatraju kao topikalizirani konstituent, koji se kao takav – u skladu s prijedlogom Lasnika i Saita (1992) – pridružuje projekciji IP, što znači da je u konačnici LF-prikaz strukture rečenica sa subjektom *you* identičan prikazu strukture rečenica s kvantifikatorskim subjektom. Imperativne pak rečenice s leksički neizraženim subjektom autori smatraju topikaliziranim konstrukcijama s nevidljivim topikom, odnosno nultim operatorom koji svoju interpretaciju dobiva u diskursu (114). S obzirom na pretpostavku da A'-vezani leksički neizraženi elementi moraju biti padežno obilježeni, Beukema i Coopmans (1989: 425–426) tvrde da imperativni subjekti padež dobivaju od obilježja [+AGR] smještena na položaju glave C⁰/COMP⁰.

(114) [_{IP} O_i [_{IP} X_i INFL [_{VP} open the door]]] (Beukema i Coopmans 1989: 325)

Tvrdnju da su leksički neizraženi subjekti imperativnih rečenica PRO dokazivala je Han (1998). Ona u argumentaciji polazi od pretpostavke da obilježje [irrealis] imperativnoga operatora odabire konjunktivno ili infinitivno I, tj. I s obilježjima svojstvenim konjunktivnim ili infinitivnim rečenicama. U imperativnim rečenicama konjunktivnoga tipa subjekt je leksički izražen s obzirom na to da mu konjunktivno I može pridružiti padežno obilježje. S druge strane, u imperativnim rečenicama infinitivnoga tipa subjekt je kategorija PRO zato što infinitivno I ne pridružuje padež.¹⁴⁵ Tvrdnja o nultome subjektu kao kategoriji PRO zahtijeva, naravno, odgovor na pitanja što nadzire PRO i zbog čega PRO može imati isključivo obilježje drugoga lica. Oba pitanja Han rješava pretpostavkom da imperativni operator sadrži implicitni argument adresata (engl. *implicit addressee argument*). Predstavljeni model ipak nije naišao na prihvaćanje u literaturi. Wurff (2007: 35) smatra da mogućnost pojavljivanja leksički izraženih subjekata u imperativnim rečenicama upućuje na zaključak da je subjekt u njima padežno obilježen (čime, dakle, odbacuje pretpostavku Han o tome da se kategorija I razlikuje u

¹⁴⁵ Usp. Han 1998, str. 132: "We propose that English allows both subjunctive type and infinitive type imperatives, and further, that subjunctive type imperatives have overt subjects, whereas the infinitive type imperatives have empty PRO subjects."

konstrukcijama s nultim i leksički izraženim subjektom), a skeptičan je i glede rješenja koje Han nudi za nadzirača PRO (usp. također Zanuttini, Pak i Portner 2012: 1233^F).

Najviše pobornika u literaturi ima pretpostavka da su nulti subjekti imperativnih rečenica prazna zamjenica *pro* (usp. Zhang 1990; Henry 1995; Rupp 2003; Kaufmann 2012; Medeiros 2013, 2015; Isac 2015 itd.). Glavni izazov za tu pretpostavku predstavlja odobravanje *pro*-subjekta. Tradicionalno se smatra da ključnu ulogu u tome ima glagolska morfologija.¹⁴⁶ Engleski jezik, međutim, kako je poznato, nema bogatu imperativnu morfologiju, pa se postavlja pitanje kako bi imperativni *pro*-subjekti u njemu mogli biti odobreni. Beukema i Coopmans (1989), koji inače odbacuju ideju o nultim imperativnim subjektima kao kategoriji *pro*, spominju mogućnost identificiranja *pro*-subjekata alternativnim mehanizmima (tj. mehanizmima koji se ne oslanjaju isključivo na glagolsku morfologiju), ali je ipak ne uzimaju u ozbiljnije razmatranje.¹⁴⁷ Kasnija su generativna istraživanja imperativnih nultih subjekata bila usmjerena upravo na utvrđivanje tih alternativnih načina na koje bi *pro*-subjekti mogli biti identificirani. Generalno bi se rješenja koja su proizišla iz tih istraživanja mogla podijeliti u dvije skupine: (i) rješenja koja pretpostavljaju da je odobravanje imperativnih *pro*-subjekata determinirano semantikom imperativnih rečenica i (ii) rješenja koja pretpostavljaju da je odobravanje imperativnih *pro*-subjekata sintaktički utemeljeno.

Prvi tip rješenja (usp. Potsdam 1996; Rupp 2003)¹⁴⁸ uključuje pretpostavku da je usmjerenost na adresata ugrađena u semantiku imperativnih rečenica i da prema tome prazna zamjenica *pro* u tom rečeničnom tipu može biti identificirana isključivo s adresatom, tj. da može imati isključivo obilježje drugoga lica.¹⁴⁹ Mnogo više pobornika ima ideja o morfosintaktičkome kodiranju obilježja drugoga lica u imperativnim rečenicama (usp. Zhang 1990; Henry 1995; Jensen 2003; Rupp 2003; Bennis 2007; Zanuttini 2008; Zanuttini, Pak i Portner 2012; Isac 2015; Medeiros 2015). U modelima u kojima se polazi od te pretpostavke smatra se da *pro*-subjekt u odnosu sročnosti s glavom koja sadrži obilježje drugoga lica vrednuje vlastito lično obilježje kao [2]. Dio istraživača pritom smatra da je spomenuto obilježje

¹⁴⁶ O drugačijim gledanjima u recentnim generativnim analizama v. u §6.5.3.

¹⁴⁷ Usp. Beukema i Coopmans 1989, str. 421: "The only conceivable proposal would be that 'subjectless' imperatives universally have *pro*'s as subjects and that, for some independent reason, the requirement of identification is met in these structures."

¹⁴⁸ Važno je istaknuti da Rupp (2003) ne smatra da je odobravanje imperativnih *pro*-subjekata u svim jezicima determinirano semantički. Semantičko odobravanje pretpostavlja za engleski, dok za nizozemski smatra da posjeduje obilježje drugoga lica na položaju glave I⁰. Različito gledanje na odobravanje *pro*-subjekata u engleskome i nizozemskome opravdava time da su u potonjem, za razliku od prvoga, imperativni glagoli posebno morfološki obilježeni za drugo lice te da su jedini dopustivi leksički izraženi subjekti zamjenice u drugome licu (a ne i kvantifikatorske ili ogoljene imenske skupine i vlastita imena kao u engleskome).

¹⁴⁹ Usp. Rupp, str. 71: "*Pro* is uniformly identified as the addressee ([2ND] person) simply because the notion of 'addressee' constitutes part of the meaning of an imperative that the addressee bring about an event."

smješteno u infleksijskome području, tj. na položaju glave Agr⁰, I⁰ ili T⁰ (usp. Zhang 1990; Jensen 2003; Rupp 2003), dio to obilježje smješta na položaj C⁰ (usp. Bennis 2007; Medeiros 2013, 2015), a dio pretpostavlja da se ono nalazi na položaju glave neke posebne funkcionalne projekcije visoko u rečeničnoj strukturi, primjerice JussiveP u Zanuttini (2008) i Zanuttini, Pak i Portner (2012) ili SeP (Speech EventP) u Isac (2015).

U Zanuttini (2008), Zanuttini, Pak i Portner (2012), Medeiros (2015) i Isac (2015) predložena su i rješenja za činjenicu da u nekim jezicima subjekti rečenica s pravim imperativima ne moraju nužno imati obilježje drugoga lica (115a), odnosno da ličnih ograničenja nema kada je riječ o subjektima rečenica sa zamjenskim imperativima (115b).

(115) a. Layke tihi baje aavē! (bhojpuri)

djeca tri sata doći.IMP.3JD.

'Neka djeca dođu u tri sata! (Zanuttini 2008: 208)

b. Nessuno si muova! (talijanski)

nitko se maknuti.KONJ.PREZ.3.JD.

'Neka se nitko ne miče!' (Zanuttini 2008: 209)

U Zanuttini (2008) takvi se primjeri objašnjavaju pretpostavkom da u strukturi imperativnih rečenica (u nekim jezicima, odnosno u nekim tipovima imperativnih konstrukcija) postoji funkcionalna glava obdarena ličnim obilježjima koja je subjektu bliža od glave Jussive⁰ s obilježjem drugoga lica. Stoga subjekt ne ulazi u odnos sročnosti s Jussive⁰, nego s tom nižom glavom (o čijem se identitetu Zanuttini ne izjašnjava) i u tom odnosu provjerava padežno obilježje i vrednuje lično obilježje (koje, naravno, ne mora nužno biti [2]). U Zanuttini, Pak i Portner (2012) eksplicirano je da je ta niža glava T⁰. U obama je modelima pretpostavljeno da glave obdarene ličnim obilježjima – tj. glava s neekspliciranim identitetom u Zanuttini (2008), odnosno glava T⁰ u Zanuttini, Pak i Portner (2012) – s njima (ličnim obilježjima) ulaze u izračun.

Drugačije je u Medeiros (2015) i Isac (2015), gdje se na tragu Chomskyjeve (2008) analize prijenosa obilježja (engl. *Feature Transfer Analysis*) smatra da odgovarajuće glave ne ulaze u izračun s (netumačljivim) ϕ -obilježjima, nego ih nasljeđuju. U Medeiros (2015) u navedenome je pogledu relevantna glava T⁰, za koju se pretpostavlja da je u nekim jezicima odobrava C⁰ s tumačljivim obilježjem drugoga lica i direktivnim obilježjem (tzv. C_{dir}), a u nekim jezicima C⁰ s netumačljivim ϕ -obilježjima (tzv. C_[+phi]) (koje opcionalno može sadržavati

i direktivno obilježje).¹⁵⁰ U jezicima prvoga tipa glava T^0 , ističe Medeiros, ne može naslijediti φ -obilježja od C_{dir} , pa stoga subjekt ulazi u odnos sročnosti s C_{dir} , u kojem njegovo lično obilježje može biti vrednovano isključivo kao [2]. U jezicima drugoga tipa T^0 nasljeđuje netumačljiva φ -obilježja od $C_{[+phi]}$, pa stoga u odnosu sročnosti sa subjektom može vrednovati njegovo lično obilježje i kao [1], i kao [2], i kao [3].

U pojedinostima se od Medeirosova tumačenja razlikuje ono predloženo u Isac (2015). Isac smatra da je u strukturi imperativnih rečenica Mod^0 fazna glava odgovorna za prenošenje φ -obilježja. U konstrukcijama s pravim imperativima Mod^0 je, prema autoričinu mišljenju, lišen φ -obilježja, što znači da ih infleksijska glava F^0 ne može naslijediti te da subjekt padežnu i φ -sročnost može ostvariti samo sa Se^0 . Odatle Isac izvodi zaključak da subjekt rečenica s pravim imperativima može imati isključivo obilježje drugoga lica.¹⁵¹ U konstrukcijama sa zamjenskim konjunktivnim imperativima u kojima subjekti ne podliježu ličnim ograničenjima pretpostavlja se da glava Mod^0 ima φ -obilježja te da ih prema tome od nje nasljeđuje i infleksijska glava F^0 . Subjekt stoga padežnu i φ -sročnost ne ostvaruje s glavom Se^0 , nego s bližom glavom F^0 , što znači da njegovo lično obilježje ne mora nužno imati vrijednost [2].¹⁵²

Na kraju ovoga pregleda spominjemo i sintaktička tumačenja činjenice da u nekim jezicima anaforičke izraze s obilježjem drugoga lica mogu antecedirati imperativni subjekti koji nemaju (inherentno) obilježje drugoga lica (102–104). U Jensen (2003) ta se činjenica objašnjava time što sintaktički subjekt u rečeničnoj strukturi ostaje na položaju SpecvP. Iz toga položaja on ne može utjecati na specificiranje ličnoga obilježja kod imperativnoga glagola jer se to obilježje nalazi na položaju glave T_{Imp}^0 , na kojem je kodirano obilježje drugoga lica (usp. također Wurff 2007: 40). Stoga imperativni glagol može biti u drugome licu čak i onda kada sintaktički subjekt ima obilježje trećega lica, što Jensen potkrjepljuje i primjerima iz latinskoga (116) i finskoga (117).

(116) a. Aperite aliquis! (latinski)
 otvoriti.IMP.2MN. netko
 'Neka netko otvori!'

¹⁵⁰ Konkretno, Medeiros (2015) pretpostavlja da C_{dir} obvezno odobrava imperativnu morfologiju u jezicima u kojima imperativi mogu biti samo direktivno upotrijebljeni, a $C_{[+phi]}$ u jezicima u kojima imperativna morfologija nije ovisna o direktivnosti.

¹⁵¹ Usp. Isac 2015, str. 112: "My view is thus that the subject of true imperatives is always identical to the Addressee (since both the subject and the Addressee value their person/Case feature against the person/Case features of the Se head and hence the two ultimately agree)."

¹⁵² Isac, doduše, pokazuje da i u nekim konstrukcijama sa zamjenskim konjunktivnim imperativima subjekti podliježu ličnim ograničenjima. O tome v. u Isac (2015: 202–215). Donekle je slična situacija i s konstrukcijama koje sadrže zamjenske infinitivne imperative. Njihovi subjekti, ističe Isac (2015: 227–234), mogu imati generičku ili adresatsku (negeričku interpretaciju).

b. [_{TImpP} [_{TImp}⁰ aperite] [_{VP} aliquis t_i [_{VP} t_i]]] (Jensen 2003: 160)

(117) a. Maistakaa joku keittoa! (finski)

kušati.IMP.2MN. netko juha-ČEST

'Neka netko kuša juhe!'

b. [_{TImpP} [_{TImp}⁰ maistakaa] [_{VP} joku t_i [_{VP} t_i keittoa]]] (Jensen 2003: 160)

Činjenicu pak da u nekim jezicima imperativni subjekt može imati isključivo obilježje drugoga lica (kao u danskome, norveškome i švedskome) Jensen objašnjava pretpostavkom da takvi jezici zahtijevaju postojanje odnosa istovjetnosti (koji se formalno manifestira u dijeljenju obilježja) između T_{Imp}^0 i $SpecvP$, gdje imperativni subjekt dobiva tematsku ulogu agensa.

Drugačije je mogućnost da u engleskome vlastita imena, ogoljene imenske skupine i kvantifikatorske skupine (102–104) kao imperativni subjekti antecediraju anafore u drugome licu objašnjena u Zanuttini (2008) i Zanuttini, Pak i Portner (2012). Za vlastita imena i ogoljene imenske skupine krucijalnom se u tim priložima smatra činjenica da nemaju (leksički izražen) determinator. Uz pretpostavku da leksičke imenice nemaju inherentno lično obilježje te da su lična obilježja determinatorskih skupina određena glavom D^0 (usp. Zanuttini, Pak i Portner 2012: 1246), pretpostavlja se da u odnosu sročnosti praznoga determinatora s glavom $Jussive^0$ DP stječe obilježje drugoga lica, što mu omogućuje antecediranje anafora u drugome licu. Za kvantifikatorske skupine Zanuttini pretpostavlja da posjeduju sintaktički element koji odgovara njihovu području ograničenja i koji može biti obdaren ličnim obilježjima. Taj sintaktički element, koji se, prema Zanuttini (2008: 199), može poistovjetiti s praznom imenskom skupinom, u odnosu sročnosti s $Jussive^0$ stječe obilježje drugoga lica na isti način kao i *pro*-subjekt.

5.4. Negirani imperativi

Gotovo nezaobilazna tema u generativnim analizama osobitosti imperativnih rečenica jesu negirane imperativne konstrukcije (usp., npr., Zanuttini 1991, 1994, 1997; Platzack i Rosengren 1998; Han 1998, 1999, 2001; Zeijlstra 2004, 2006, 2013; Postma i Wurff 2007; Bošković 2012; Isac 2012, 2015 itd.). Razlog velikoga zanimanja za njih proizlazi iz izazovne činjenice da u nekim jezicima pravi imperativi nisu kompatibilni s negativnim obilježivačima, dok je u drugima njihovo negiranje sasvim uobičajeno (121). U prvima se u negiranim konstrukcijama koje imaju direktivnu snagu umjesto pravih imperativa obično rabi neki zamjenski imperativni oblik (118). U nekim je jezicima, osim zamjenjivanja pravih imperativa zamjenskima, nužna i upotreba posebnoga negativnog obilježivača (drugačijega od onoga kojim se negiraju

indikativni glagolski oblici) (119). U nekima pak negirani mogu biti samo pravi imperativi pomoćnih glagola, dok glavni glagol mora biti u infinitivu ili gerundu (120).

(118) a. *Non parla! (talijanski)

NEG govoriti.IMP.2JD.

b. Non parlare! (talijanski)

NEG govoriti.INF.

'Ne govori!'

(119) a. *Dhen to diavase! (grčki)

NEG to čitati.IMP.2JD. (Zeijlstra 2013: 873)

b. *Mi to grapse! (grčki)

NEG to pisati.IMP.2JD. (Zeijlstra 2013: 873)

c. Mi to grapsis! (grčki)

NEG to pisati.KONJ.2JD.

'Ne piši to!' (Zeijlstra 2013: 873)

(120) a. *No sint! (furlanski)

NEG slušati.IMP.2JD. (Zanuttini 1997: 121)

b. No sta (a) crodi! (furlanski)

NEG POM.GL.IMP.2JD. (a) vjerovati

'Ne vjeruj!' (Zanuttini 1997: 121)

(121) Jij slaapt niet. (nizozemski)

ti spavati.IMP.2JD. NEG

'Ne spavaj!' (Zeijlstra 2006: 405)

U generativnim su analizama ograničenja vezana uz negiranje pravih imperativa objašnjavana na različite načine. Predložena se tumačenja, općenito govoreći, mogu podijeliti u četiri skupine (usp. Isac 2015: 13–16): (i) tumačenja utemeljena na ograničenju lokalnosti; (ii) tumačenja utemeljena na tvrdnji o morfosintaktičkoj defektnosti pravih imperativa; (iii) semantička tumačenja; (iv) PF-tumačenja. U nastavku se zasebno prikazuju svi tipovi tumačenja, odnosno konkretna rješenja koja su u okvirima tih tipova predlagana.¹⁵³

¹⁵³ Neka rješenja uključuju pretpostavke kojima su definirani različiti tipovi tumačenja, primjerice pretpostavku o izostanku kakve projekcije u strukturi imperativnih rečenica (koja definira drugu skupinu tumačenja) i pretpostavku o postojanju kakvoga konstituenta koji sprječava pomicanje glagola na položaj na kojem se pretpostavlja postojanje imperativnog obilježja (koja definira prvu skupinu tumačenja). I kod takvih je rješenja obično moguće izdvojiti ključnu pretpostavku kojom se isključuje mogućnost negiranja pravih imperativa. Stoga se svi prijedlozi svrstavaju u jedan od spomenutih četiriju tipova tumačenja.

5.4.1. Tumačenja utemeljena na ograničenju lokalnosti

U tumačenjima utemeljenima na ograničenju lokalnosti, najopćenitije govoreći, polazi se od pretpostavke da negacija predstavlja prepreku za pomicanje imperativnoga glagola na položaj na kojem je smješteno imperativno/direktivno obilježje, zbog čega ono ostaje neprovjereno te se izračun urušava. U Rivero (1994a) i Rivero i Terzi (1995) pretpostavlja se da se u jezicima sa specifičnom imperativnom sintaksom (u grčkome, rumunjskome, španjolskome) jako imperativno obilježje (odnosno afiks u Rivero 1994a) nalazi na položaju C^0 , što znači da se pravi imperativni glagol mora pomaknuti na taj položaj kako bi ono bilo provjereno. Negirane konstrukcije s pravim imperativima u jezicima toga tipa negramatične su jer glava projekcije NegP, koja je, prema mišljenju Rivero i Terzi, smještena između CP i IP (122), sprječava pomicanje glagola na položaj C^0 , zbog čega jako imperativno obilježje ostaje neprovjereno.

(122) $[_{CP} C^0 [_{NegP} Neg^0 [_{IP} I^0 [_{VP} V^0]]]]$ (Rivero i Terzi 1995: 305)

Zamjenski imperativi s druge strane nemaju obvezu pomicanja na položaj C^0 , tj. na taj se položaj pomiču samo onda kada se pomicanje ne kosi s drugim ograničenjima, dok u ostalim slučajevima ostaju na položaju I^0 , pa stoga mogu biti negirani. U jezicima s nespecifičnom imperativnom sintaksom pretpostavlja se da se jako imperativno obilježje nalazi na položaju glave I^0 , odnosno T^0/Agr^0 , koja se u strukturi rečenice nalazi ispod NegP. Odatle slijedi da u negiranim konstrukcijama Neg⁰ ne predstavlja prepreku koju imperativni glagol treba proći da bi provjerio imperativno obilježje.

Dodirnih točaka s prijedlogom Rivero i Terzi ima tumačenje Heddea Zeijlstre (2004). Zeijlstra polazi od razlikovanja predglagolskih i poslijeglagolskih negativnih obilježivača. Predglagolske obilježivače dijeli na čestične, klitičke i afiksalne, dok poslijeglagolske obilježivače smatra negativnim priložima. Kada je riječ o sintaktičkome statusu obilježivača, Zeijlstra tvrdi da su predglagolski obilježivači glave (X^0), za razliku od negativnih priloga, koji su maksimalne projekcije (XP). Čestični predglagolski obilježivači spajaju se na položaju Neg⁰, klitički se obilježivači kao glave pridružuju glavi V^0 , dok su afiksalni obilježivači realizacije netumačljivoga obilježja [$nNEG$] na položaju V^0 koje se (obilježje) izmješta na položaj glave projekcije NegP, koju samo projicira i u kojoj supostavljanjem negativnomu operatoru na položaju SpecNegP s tumačljivim obilježjem [$tNEG$] biva izbrisano (123).

(123) $[_{NegP} Op^{-[tNEG]} Neg^0 [_{nNEG} [_{VP} v^0 [_{nNEG}i] [_{VP} V^{-[nNEG]i}]]]$ (Zeijlstra 2004: 168)

Agree
Move
Move

Negativni se prilozi pak, prema mišljenju Zeijlstre, spajaju kao adjunkti projekcije vP te se u jezicima koji projiciraju $NegP$, tj. u jezicima koji imaju leksički izraženoga nositelja netumačljivoga obilježja [$nNEG$]¹⁵⁴, pomiču na položaj $SpecNegP$. Projekcija $NegP$, prema Zeijlstri, neposredno je dominirana projekcijom $MoodP$, a sama neposredno dominira projekciju vP (124). Oslanjajući se na pretpostavku da se pravi imperativni glagol s položaja na kojem je spojen mora pomaknuti na viši položaj (prema njegovu mišljenju $Mood^0$) kako bi provjerio imperativno obilježje, Zeijlstra zaključuje da u jezicima koji ne dopuštaju negiranje pravih imperativa taj pomak priječi čestični predglagolski negativni obilježivač. Pravi imperativni glagol u tim jezicima stoga ne može provjeriti imperativno obilježje te se izračun urušava.

(124) [$MoodP$ [$NegP$ [vP]]] (Zeijlstra 2004: 183)

U jezicima u kojima se predglagolski negativni obilježivač spaja kao adjunkt glave V^0 takvih problema nema jer glava Neg^0 u njima sadrži fonološki prazno netumačljivo obilježje [$nNEG$] te kao takva ne predstavlja prepreku za pomicanje imperativnoga glagola (i u nj inorporiranoga negativnog obilježivača) na položaj $Mood^0$. Za razliku od negativnih obilježivača generiranih na adjunktnome položaju, negativni obilježivači generirani na položaju Neg^0 sintaktičke su riječi pa se stoga ne mogu inkorporirati u imperativni glagol i s njim pomaknuti na položaj $Mood^0$.

Postma i Wurff (2007) smatraju da mogućnost negiranja pravih imperativa stoji u tijesnoj vezi s formalnim razlikovanjem anaforičkoga (npr., engl. *no*) i rečeničkoga negativnog obilježivača (npr., engl. *not*). Konkretno, oni tvrde da je negiranje pravih imperativa moguće samo u jezicima koji formalno razlikuju dva tipa negativnoga obilježivača. U jezicima pak koji ne pokazuju formalno razlikovanje anaforičkoga i rečeničkoga negativnog obilježivača pravi se imperativi u načelu ne mogu negirati, nego se umjesto njih negira neki zamjenski imperativni oblik. Tu pretpostavku potkrjepljuju primjerima iz 25 romanskih i germanskih jezika/dijalekata.

Analiza primjera iz "dječjega" nizozemskog – u kojem oba negativna obilježivača (*niet* i *nee*) mogu biti upotrijebljena kao rečenični negativni obilježivači, s tim da je prvi (*niet*) povezan s izražavanjem volje (te bi se doslovno mogao prevesti kao 'ne želim'), a drugi (*nee*) s propozicijom, tj. s njezinim negiranjem – sugerira, prema Postmi i Wurffu, da bi se kod *niet* moglo govoriti o epistemičkoj (*epistemic negation*), a kod *nee* o voljnoj/bulomejskoj negaciji (*boulemaic negation*), odnosno da bi se formalna i semantička razlika između dvaju tipova obilježivača mogla strukturno predočiti njihovim smještanjem u različite funkcionalne projekcije – $EpisP$ (ili ΣP) i $BoulP$, s tim da se rečenični negativni obilježivač *niet* spaja kao

¹⁵⁴ O tome v. u Zeijlstra (2004: 173–175).

sintaktička glava (na položaju Epis⁰), a anaforički negativni obilježivač *nee* kao maksimalna projekcija (na položaju SpecBoulP). U jeziku odraslih, ističu autori, formalno-semantička razlika između bulomejske i epistemičke negacije pretače se u formalno-sintaktičku razliku, koja se ogleda u tome da se *nee* razvija u pravi sintaktički operator koji se – kao i drugi operatori, uključujući i imperativni – izmješta na početak rečenice te figurira kao indikator govornoga čina, dok *niet* nema takav karakter te se zbog toga ne može pomicati na rubni rečenični položaj. S obzirom na to da su obilježja govornoga čina smještena na položaju C, tj. na A'-položaju, Postma i Wurff pretpostavljaju da se leksičko-semantički utemeljeno razlikovanje između EpisP i BoulP, karakteristično za "dječji" jezik, u jeziku odraslih gramatički pretače u razliku između A-projekcije (EpisP (ΣP)) i A'-projekcije (BoulP). Primijeni li se navedeno na imperative, struktura negirane imperativne rečenice u jezicima koji formalno razlikuju dva tipa negativnoga obilježivača može se, prema Postmi i Wurffu (2007: 237), prikazati kao u (125).

$$(125) [- C^0 \dots [\Sigma P \text{ Spec } \Sigma^0 [\text{BoulP} \text{ Spec } \text{Boul}^0 \dots [V \dots]]]]$$

\downarrow
niet

\downarrow
 OP_{imp}
nee

U imperativnim se rečenicama imperativni operator s položaja SpecBoulP pomiče na položaj SpecCP.¹⁵⁵ Kako bi provjerio imperativno obilježje s imperativnim operatorom, glagol se preko Boul⁰ pomiče na položaj C⁰. Projekcija ΣP pritom ne predstavlja prepreku za pomicanje glagola jer je riječ o A'-pomicanju, a ΣP je, prema pretpostavci autora, projekcija A-tipa. Drugačije je u jezicima koji formalno ne razlikuju anaforički i rečenični negativni obilježivač. Postma i Wurff (2007: 238), naime, smatraju da u tim jezicima dolazi do spajanja projekcija ΣP i BoulP (126).

$$(126) [- C^0 \dots [\text{BoulP}/\Sigma P \text{ Spec } \text{Boul}^0/\Sigma^0 \dots [V \dots]]]]$$

\downarrow
 OP_{imp}

Kako se na položaju specifikatora spojene projekcije ΣP/BoulP nalazi bulomejski operator, čitava projekcija – uključujući i njezinu glavu – ima bulomejska modalna obilježja (tj. riječ je o projekciji A'-tipa) te kao takva predstavlja prepreku za A'-pomicanje imperativnoga glagola u C⁰. Zbog toga, prema mišljenju Postme i Wurffa, u jezicima koji ne razlikuju dva tipa negativnoga obilježivača negiranje pravih imperativa u načelu nije moguće. Određene su

¹⁵⁵ Postma i Wurff, naime, smatraju da imperativni operator – jednako kao i upitni i negativni operator – nije generiran na rubnome rečeničnom položaju, nego na taj položaj dospijeva operatorskim pomicanjem. O činjenicama koje, prema Postmi i Wurffu, to dokazuju te o razlozima zbog kojih autori smatraju da se operatori spajaju na položaju SpecBoulP v. u Postma i Wurff (2007: 230–232).

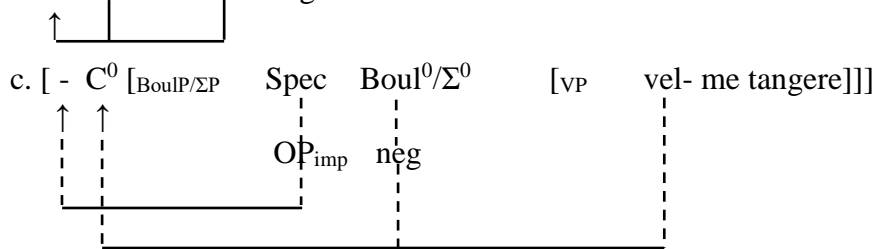
iznimke, priznaju autori, ipak potvrđene. Tako je, primjerice, u južnoslavenskim jezicima negiranje pravih imperativa moguće premda je riječ o jezicima u kojima su anaforički i rečenični negativni obilježivač formalno identični. Slično je i u latinskome (127), s tom razlikom što u njemu negiran može biti samo pravi imperativ glagola *velle* 'željeti'. Autori pretpostavljaju da u navedenim jezicima projekcija $\text{BoulP}/\Sigma\text{P}$ ne predstavlja prepreku za pomicanje glagola na položaj C^0 zato što se glagol najprije podiže na položaj Boul^0/Σ^0 , gdje se u nj inkorporira negativni obilježivač, a potom se pomiče na položaj C^0 , gdje provjerava imperativno obilježje s imperativnim operatorom. Razlika je između južnoslavenskih jezika i latinskoga u tome što u prvima negativni obilježivač može biti inkorporiran u sve glagole, a u latinskome samo u glagol *velle*.

(127) a. Noli me tangere. (latinski)

NEG-htjeti.IMP mene dirnuti

'Nemoj me dirati!' (Postma, Wurff 2007: 239)

b. C^0 NEG me vel- tangere

Nešto drugačije tumačenje nekompatibilnosti negativnoga obilježivača i pravih imperativa utemeljeno na ograničenju lokalnosti predloženo je u Laka (1990) i Tomić (1999). U tim se priložima pretpostavlja da neovjerenost negiranih imperativa u pojedinim jezicima proizlazi iz nadmetanja negativnoga obilježivača i pravoga imperativa za isti položaj u strukturi rečenice. U Laka (1990) smatra se da je položaj za koji se nadmeću pravi imperativ i negativni obilježivač (a uz njih još i emfatički afirmativni obilježivač) glava projekcije ΣP , ali se ne objašnjava zašto je negiranje pravih imperativa u mnogim jezicima ipak moguće. U Tomić (1999) pretpostavlja se da se jako imperativno obilježje nalazi na položaju glave projekcije ModP te izaziva pomicanje pravih imperativnih glagola. U jezicima koji dopuštaju negiranje pravih imperativa ModP i NegP zasebno su projicirani, pa se negativni obilježivač i pravi imperativ mogu paralelno ostvariti u rečenici. Drugačije je u jezicima u kojima su negativni obilježivač i pravi imperativi nekompatibilni. U njima je u negiranim konstrukcijama projekcija ModP fuzionirana s NegP , pa stoga u strukturi rečenice nema položaja na kojem bi imperativno obilježje moglo biti provjereno (usp. Tomić 1999: 204). Prema tom tumačenju, dakle, u

negiranim rečenicama i negativni obilježivač i pravi imperativ pretendiraju na isti strukturni položaj, pa se u tom smislu ono može povezati s tumačenjem predloženim u Laka (1990), premda je sama autorica navedeni odnos – umjesto kao nadmetanje – sklonija opisivati kao "suradnju" negacije i modalnosti.¹⁵⁶

5.4.2 Tumačenja utemeljena na tvrdnji o morfosintaktičkoj defektnosti pravih imperativa

I u okviru tumačenjā koja neovjerenost zanijekanih imperativnih konstrukcija u pojedinim jezicima objašnjavaju morfosintaktičkom defektnošću pravih imperativa predlagana su različita rješenja. Ta različitost, naravno, proizlazi iz različitih pogleda istraživača na to koje funkcionalne projekcije nemaju rečenice s pravim imperativnim glagolima, odnosno u kojem su točno pogledu pravi imperativi defektni (usp. također Wurff 2007: 60).

Model predložen u Zanuttini (1991) – gdje je pretpostavljeno da u strukturi imperativnih rečenica nema projekcije TP – temelji se na razlikovanju dvaju tipova negativnih obilježivača, odnosno dviju projekcija u kojima se ti obilježivači spajaju – više projekcije NegP (odnosno NegP-1) i niže projekcije NegP (odnosno NegP-2). Projekcija NegP-1, smatra Zanuttini, izravno je ovisna o prisutnosti TP-a u strukturi rečenice, i to zato što se pretpostavlja da glava projekcije NegP-1 zahtijeva TP kao dopunu. Projekcija NegP-2, s druge strane, nalazi se ispod TP i nije ovisna o prisutnosti potonje u strukturi rečenice. Odatle slijedi da među romanskim jezicima pravi imperativi ne mogu biti negirani u onima u kojima se negativni obilježivač spaja na položaju glave projekcije NegP-1, kao u talijanskome, a mogu u onima u kojima se negativni obilježivač spaja u nižoj projekciji NegP (NegP-2), kao u milanskome dijalektu (128).

(128) Guarda minga i tosànn! (milanski)
 gledati.IMP.2JD. NEG ČL djevojčice
 'Ne gledaj djevojčice!' (Zanuttini 1991: 68)

Model predložen u Zanuttini (1994) također se temelji na pretpostavci o morfosintaktičkoj defektnosti pravih imperativa, ali se u njemu ne precizira identitet projekcije koja izostaje u strukturi imperativnih rečenica. Zanuttini smatra da u strukturi rečenice postoji posebna projekcija PolP, čijoj glavi mogu biti nalijevo pridruženi negativni obilježivač, emfatički afirmativni obilježivač ili – u izostanku jednoga i drugoga – pravi imperativ. Ispod PolP nižu se funkcionalne projekcije koje autorica proizvoljno određuje kao FP-1, FP-2, FP-3 itd. Za predloženo tumačenje nemogućnosti negiranja pravih imperativa ključna je činjenica da

¹⁵⁶ Usp. Tomić 1999, str. 205: "Rather than competing for a single node, I see negation and modality 'cooperating'."

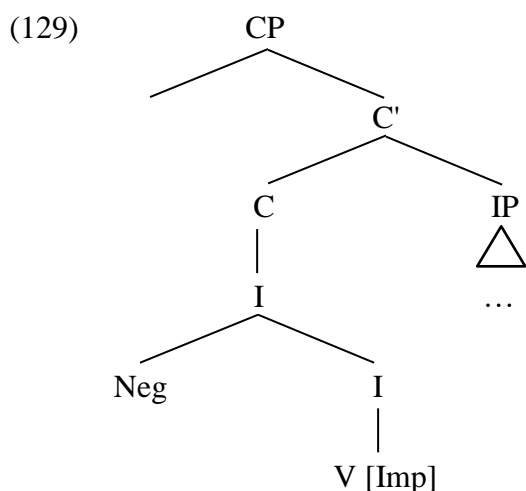
oni u romanskim jezicima redovito prethode klitikama te pretpostavka da se klitike nalijevo pridružuju glavi projekcije FP-2. Kako se za prave imperativne pretpostavlja da zbog morfosintaktičke defektnosti nemaju projekciju FP-1, oni se mogu nalijevo pridružiti samo glavi projekcije PolP (kako bi dospjeli na pretklitički položaj) ukoliko taj položaj nije zauzet negativnim ili emfatičkim afirmativnim obilježivačem. U suprotnome se izračun urušava jer ne postoji glava kojoj bi pravi imperativ mogao biti pridružen.

U Zanuttini (1997) polazna je ideja slična onoj koja je predložena u Zanuttini (1991). Autorica, naime, ostaje pri mišljenju da postoje dva tipa negativnoga obilježivača, od kojih je onaj koji se spaja u NegP-1 ovisan o postojanju (ili u novome modelu o aktivnosti) drugih funkcionalnih projekcija u strukturi rečenice, dok kod drugoga tipa negativnoga obilježivača to nije slučaj. Promjena se u odnosu na Zanuttini (1991) sastoji u tome da se u novome modelu pretpostavljena defektnost pravih imperativa ne povezuje (izravno) s neprojeciranjem TP, nego s njihovim neobilježavanjem kategorije načina. Važno je naglasiti da se u Zanuttini (1997) ne tvrdi da (afirmativne) imperativne rečenice nemaju projekciju povezanu s načinskim obilježjima (MoodP), nego se samo smatra da su obilježja te projekcije inertna (neaktivna), što znači da ne moraju biti provjerena. Situacija se mijenja u prisutnosti negativnoga obilježivača spojena u NegP-1. Taj tip negativnoga obilježivača, ističe Zanuttini, aktivira obilježja glave Mood⁰ te zahtijeva njihovo provjeravanje elementima odgovarajućega tipa. S obzirom na pretpostavku da ne sadrže načinska obilježja, pravi imperativi ne mogu provjeriti obilježja glave Mood⁰, zbog čega njihovo pojavljivanje u strukturi rečenice rezultira urušavanjem izračuna. S druge strane, apstraktni ili leksički izraženi pravi imperativni oblici pomoćnih glagola, kao i zamjenski indikativni i konjunktivni imperativi, sadrže odgovarajuća načinska obilježja koja im omogućavaju provjeravanje obilježja glave Mood⁰ pa se stoga u rečenicama s direktivnom rečeničnom snagom oni mogu ostvariti s predglagolskim negativnim obilježivačem.

U Platzack i Rosengren (1998: 211–220) prihvaća se tumačenje Zanuttini (1991, 1997) o postojanju dvaju tipova negativnoga obilježivača te se ono uklapa u pretpostavku o izostanku projekcija FinP, TP i MoodP u imperativnim rečenicama. Prema tom tumačenju, u jezicima koji ne dopuštaju negiranje pravih imperativa negativni je obilježivač sintaktička glava koja posjeduje finitno obilježje koje treba biti provjereno. S obzirom na pretpostavku da pravi imperativi nemaju projekcije koje sadržavaju finitno obilježje, obilježje glave Neg⁰ ne može nigdje biti provjereno pa se izračun urušava. U većini germanskih jezika, koji su u središtu pozornosti u Platzack i Rosengren (1998), negativni su obilježivači kompatibilni s pravim imperativima, što prema autorima znači da je u tim jezicima funkcionalan negativni obilježivač koji se spaja u nižoj NegP.

5.4.3. Semantička tumačenja

Semantičko tumačenje nekompatibilnosti negacije i pravih imperativa predloženo je u Han (1998, 1999, 2001). Han polazi od Fregeove tvrdnje da operatori rečenične snage ne mogu biti negirani, odnosno da su – primijeni li se tvrdnja na imperativne rečenice – negativne imperativne konstrukcije ispravno sastavljene samo ako je negacija u dosegu direktivnoga operatora, a ne obratno. Kako je ranije istaknuto, direktivni je operator, prema mišljenju Han, smješten na položaju glave C^0 i na taj položaj privlači glagol s imperativnim obilježjima. U afirmativnim se rečenicama pomicanje glagola na položaj C^0 odvija bez poteškoća. U negiranim pak konstrukcijama stanje nije jednako u svim jezicima. U jezicima koji ne dopuštaju negiranje pravih imperativa na položaj C^0 se zajedno s glagolom pomiče i predglagolski negativni obilježivač. Rezultat je struktura prikazana u (129), u kojoj negativni obilježivač asimetrično *c*-komandira¹⁵⁷ imperativni glagol – odnosno njegova imperativna obilježja, koja pomicanjem na položaj C^0 preuzimaju ulogu imperativnoga operatora – što se kosi s polaznom tvrdnjom da imperativne rečenice mogu biti ispravno sastavljene samo ako je negacija u dosegu operatora rečenične snage, a ne obratno (usp. Han 2001: 308–309).

U jezicima u kojima je negiranje pravih imperativa moguće sintaksa ne proizvodi strukture u kojima je imperativni operator u dosegu negacije jer se i u negiranim kontekstima imperativni glagol sam pomiče na položaj C^0 , dok negativni obilježivač ostaje niže u strukturi rečenice. Činjenica pak da su zamjenski konjunktivni i infinitivni imperativi kompatibilni s negativnim

¹⁵⁷ U (129) negacija *c*-komandira glagol, dok glagol ne *c*-komandira negaciju. Naime, Neg^0 isključuje V^0 s obzirom na to da niti jedan segment od Neg^0 ne dominira V^0 , a svaka kategorija koja dominira Neg^0 dominira i V^0 (I^0 se pritom ne računa jer samo segment od I^0 dominira Neg^0). S druge strane I^0 dominira V^0 , ali ne dominira Neg^0 (samo segment od I^0 dominira Neg^0) pa prema tome glagol ne *c*-komandira negaciju (usp. Han 2001: 309).

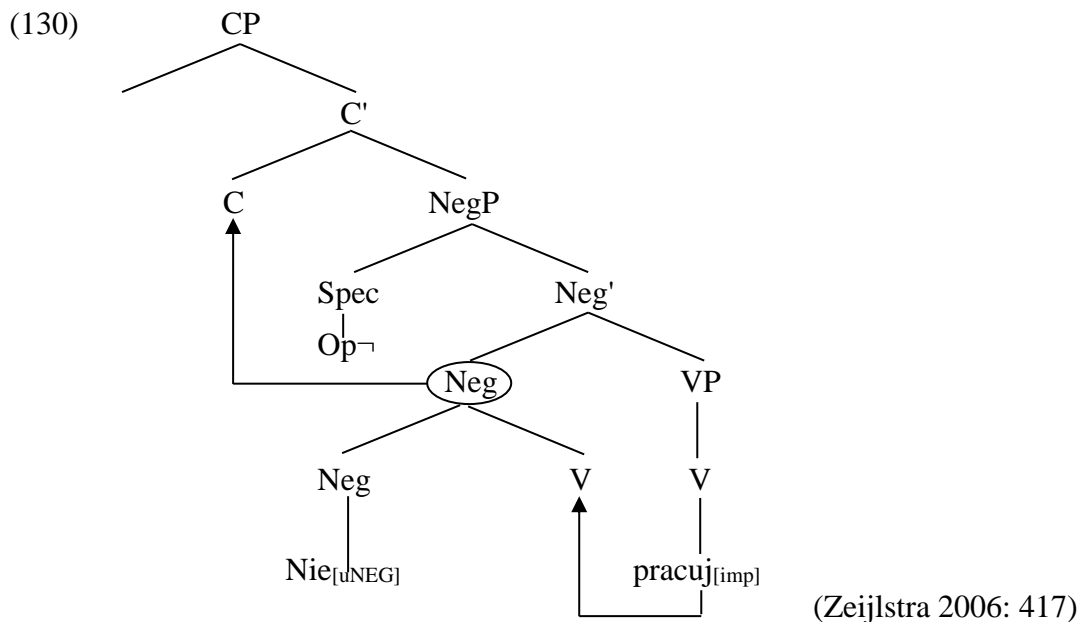
obilježivačem objašnjava se već spomenutom pretpostavkom da rečenična snaga u konstrukcijama s takvim oblicima nije kodirana u konjunktivnome ili infinitivnome operatoru, nego je rezultat pragmatičke inferencije (pa prema tome operator rečenične snage nikako ne može biti u dosegu negacije).

Osim ranije prikazanoga rješenja koje se pretežno oslanja na ograničenje lokalnosti (usp. Zeijlstra 2004), Hedde Zeijlstra (2006) ponudio je i tumačenje nekompatibilnosti negativnih obilježivača i pravih imperativa koje se može smatrati semantičkim s obzirom na činjenicu da se presudno oslanja na pretpostavku Han o nemogućnosti negiranja imperativnoga operatora. U Zeijlstra (2006) polazi se od triju pretpostavki: (i) imperativni se operator nalazi na položaju C^0 , na koji se obvezno pomiče imperativni glagol kako bi provjerio imperativno obilježje; (ii) operatori rečenične snage ne mogu biti negirani; (iii) glava X^0 ne može se u jednome koraku pomaknuti iznad glave projekcije koja XP uzima kao dopunu (*Head Movement Constraint* – ograničenje pomaka glave Lise Travis). Zeijlstra, osim toga, razlikuje negativne obilježivače koji su fonološke realizacije negativnih operatora, pa su prema tome semantički negativni (tj. imaju tumačljivo obilježje [*t*NEG]), i negativne obilježivače koji su semantički prazni (tj. imaju netumačljivo obilježje [*n*NEG]). Na temelju navedenih postavki i ranije utvrđenoga razlikovanja obilježivača koji su sintaktičke glave i obilježivača koji imaju frazni karakter Zeijlstra izvodi dvije tipološke generalizacije: (i) u jezicima u kojima je negativni obilježivač sintaktička glava X^0 s tumačljivim negativnim obilježjem [*t*NEG] pravi imperativi ne mogu biti negirani; (ii) u svim jezicima koji ne dopuštaju negiranje pravih imperativa negativni je obilježivač sintaktička glava.¹⁵⁸ Jezike prema sintaktičkome statusu i semantici negativnih obilježivača Zeijlstra dijeli u pet skupina. U prvoj su skupini jezici tipa talijanskoga i španjolskoga u kojima je negativni obilježivač sintaktička glava s obilježjem [*t*NEG]. U tim jezicima, kako je vidljivo iz prve Zeijlstrine generalizacije, pravi se imperativi u negiranim konstrukcijama zamjenjuju zamjenskim imperativnim oblicima (konjunktivima ili infinitivima). Negiranje pravih imperativa priječi činjenica što se semantički negativni obilježivač zajedno s imperativnim glagolom mora pomaknuti na položaj C^0 . Tim pomakom on dospijeva na položaj na kojem *c*-komandira imperativni operator, što se kosi s tvrdnjom da imperativni operator ne može biti negiran, odnosno da ne može biti u dosegu negacije.

U jezicima druge skupine (npr. hrvatski, češki, poljski) negativni obilježivač ima obilježje [*n*NEG], što znači da nije semantički negativan. Uz pretpostavku da apstraktni

¹⁵⁸ Obrnuto pak ne vrijedi jer samo u podskupu skupa jezika u kojima je negativni obilježivač sintaktička glava pravi imperativi ne mogu biti negirani. Usp. Zeijlstra 2004, str. 165: "Only a subset of the set of languages with with a negative marker X^0 bans true negative imperatives."

negativni operator s obilježjem [*t*NEG] ostaje na položaju SpecNegP zajedničkim pomicanjem negativnoga obilježivača i imperativnoga glagola na položaj C⁰ imperativni operator ostaje izvan dosega negativnoga operatora pa izračun konvergira (130).

Jezici treće skupine (npr. mađarski, grčki, hebrejski) na prvi pogled predstavljaju problem za Zeijlstrin model jer je negativni obilježivač u njima sintaktička glava s netumačljivim obilježjem [*n*NEG], a ipak ne dopuštaju negiranje pravih imperativa ili je ono u tim jezicima strogo ograničeno. Zeijlstra, međutim, pokazuje da je u svim navedenim jezicima nemogućnost negiranja imperativa posljedica posebnih ograničenja koja nisu povezana sa sintaktičkim statusom negativnoga obilježivača, odnosno s (ne)tumačljivošću negativnoga obilježja koje nosi. U mađarskome imperativi nisu kompatibilni s negativnim obilježivačem *nem* jer on nosi obilježje [-IRR] – što znači da se ne slaže s konjunktivnim i imperativnim oblicima – ali jesu s negativnim obilježivačem *ne*, koji nosi obilježje [+IRR]. Drugačije je u grčkome i hebrejskome jeziku, u kojima imperativni oblici nisu kompatibilni niti s jednim od dvaju negativnih obilježivača (u grč. *dhen* i *mi*; u hebr. *lo* i *al*). Prema Zeijlstrinu modelu, u grčkome nekompatibilnost imperativa s negativnim obilježivačem *dhen* proizlazi iz pretpostavke da taj negativni obilježivač ima obilježje [-IRR]. S druge strane, za negativni se obilježivač *mi* pretpostavlja da sadrži obilježje [+IRR], ali paralelno s njim i tumačljivo obilježje [*t*NEG], što znači da se nemogućnost njegova ostvarivanja uz prave imperative objašnjava jednako kao i u jezicima prve skupine. Na sličan se način, ističe Zeijlstra, može objasniti i stanje u hebrejskome jeziku. U jezicima četvrte (npr. njemački, nizozemski) i pete skupine (npr. jidiš, kvebečki) negativni je obilježivač fraznoga karaktera (s tim da je u četvrtoj skupini semantički negativan,

a u petoj semantički prazan) pa ne može predstavljati prepreku za pomicanje imperativnoga glagola na položaj glave C⁰. Stoga u tim jezicima pravi imperativi mogu biti negirani.

5.4.4. PF-tumačenja

PF-tumačenja nekompatibilnosti negativnih obilježivača i pravih imperativa utemeljena su na pretpostavci da posebna funkcionalna glava u strukturi imperativnih rečenica sadrži imperativni afiks koji zahtijeva potporu glagola, tj. mora se s njim spojiti (usp. Miyoshi 2002; Bošković 2004, 2012). PF/morfološko spajanje – poznato još i kao preskakanje afiksa (engl. *Affix hopping*) – moguće je samo ukoliko su glagol i afiks priložni, odnosno samo ukoliko između njih nema nijednoga drugog leksički izraženoga konstituenta koji je sintaktička glava i koji bi kao takav mogao blokirati spajanje. U suprotnome se izračun urušava jer se afiks ne može spojiti s glagolom pa ostaje nasukan. Uzmimo kao primjer talijanske rečenice u (131).

- (131) a. Canta! (talijanski)
pjevati.IMP.2JD.
'Pjevaj!'
b. *Non canta! (talijanski)
NEG pjevati.IMP.2JD.

Prema modelu koji predlažu Miyoshi i Bošković, imperativni afiks *-a* nalazi se na položaju posebne funkcionalne glave, koju Miyoshi (2002; prema Bošković 2012) određuje kao C⁰, a Bošković (2012) proizvoljno kao F⁰. S druge strane, glagol se nalazi niže u strukturi rečenice te se – s obzirom na to da ga u (132a) od imperativnoga afiksa ne dijeli nikakav leksički izraženi konstituent koji je sintaktička glava – s njim bez problema spaja proizvodeći (131a). Drugačije je sa strukturom prikazanom u (132b). Između glagola i afiksa u tom se primjeru nalazi negativna glava *non* koja sprječava spajanje glagola i afiksa pa izračun ne može konvergirati jer imperativni afiks ostaje nasukan.

- (132) a. [CP (-a) ... [vP Subj cant-]]
b. [CP (-a) ... [NegP non [vP Subj cant-]]]

Kada je riječ o jezicima koji dopuštaju negiranje pravih imperativa, Bošković (2012) razlikuje dva slučaja. U jezicima u kojima je negativni obilježivač sintaktička glava imperativnoga F (odnosno, prema Miyoshiju, imperativnoga C) nema ili, što smatra vjerojatnijim, imperativno F nije afiks. U ostalim pak jezicima koji dopuštaju negiranje pravih imperativa negacija je

adjunkt (tj. pridruženi element) te kao takva ne sprječava spajanje glagola i afiksa čak ni onda kada je glagol treba proći da bi se spojio s afiksom.

5.5. Umetanje pravih imperativa

U literaturi o imperativima dugo se provlačila tvrdnja da je ograničenost na korijenske kontekste opća značajka pravih imperativa.¹⁵⁹ U posljednjih se petnaestak godina situacija promijenila nakon što je više istraživača pokazalo da ipak postoje jezici u kojima je umetanje pravih imperativa moguće. Među ostalim, Milojević Sheppard i Golden (2002), Dvořak (2005), Rus (2005), Stegovec i Kaufman (2015) to su pokazali za slovenski, Galić (uskoro) za kajkavske govore hrvatskoga jezika, Kaufmann (2012) za visokonjemački, Pak, Portner i Zanuttini (2008) za korejski, Platzack (2007) za staroskandinavske jezike, Crnić i Trinh (2011) za engleski, Medeiros (2015) za starogrčki (donoseći usto i primjere iz gvinejskoga jezika kobon te iz indoiranskoga jezika bhojpuri), dok Aikhenvald (2010) navodi da su umetnuti pravi imperativi potvrđeni u gvinejskim jezicima hua, yagaria i amele. Iscrpnije analize umetnutih imperativa u nekima od spomenutih jezika pokazuju da umetanje nije u svima moguće u jednakoj mjeri, odnosno da je ono podložno različitim ograničenjima. Tako se u engleskome, prema Crnić i Trinh (2011), umetnuti imperativi mogu pojaviti samo u dopumbenim rečenicama kojima mjesto otvara glagol *say*, i to samo onda kada dopunjač *that* nije leksički izražen (133).¹⁶⁰

(133) John said call Mary. (engleski)

John rekao zvati.IMP. Mary

'John je rekao da zoveš Mary.' (Crnić i Trinh 2011)

U korejskome jeziku umetnuti imperativi mogu imati leksički izražen subjekt samo ako je on koreferentan s unutaršnjim argumentom korijenskoga predikata i ako se usto uza nj pojavljuje topički obilježivač *nun*. U svim je drugim slučajevima subjekt umetnutih rečenica s imperativnim glagolima prazan. U staroislandskim i starošvedskim tekstovima (134) subjekt je umetnutih (dopumbenih) rečenica s pravim imperativima uvijek leksički izražen (što obično

¹⁵⁹ Usp. Sadock i Zwicky 1985, str. 174: "Another widespread fact about imperatives is that they tend not to occur as dependent clauses."; Palmer 2001, str. 80: "(...) Imperative is performative and subjective in that the speaker actually gives the 'command' in the act of speaking. For this reason, unlike the directives, it does not normally occur in a subordinate clause."; Rivero 1994a, str. 104: "True imperatives are reserved for root environments."; Platzack i Rosengren 1998, str. 195: "Imperative clauses cannot be syntactically embedded."; Han 1998, str. 38: "(...) imperatives cannot occur in embedded clauses."

¹⁶⁰ Autori pritom odbacuju mogućnost da je u navedenom primjeru (i drugim primjerima istoga tipa) riječ o upravnome govoru ili o "prerušenju" infinitivnoj dopuni (*to call Mary*) kojoj je izbrisana glava.

nije slučaj u korijenskim imperativnim rečenicama), uvijek ima obilježje drugoga lica te je uvijek smješten između dopunjača i imperativnoga glagola¹⁶¹ (usp. Platzack 2007: 195–196).

- (134) Jag bidhir thik at thu döp mik mz thässom. (starošvedski)
ja zahtijevati tebi da ti krstiti.IMP mene s njima
'Zahtijevam da me krstiš s njima.' (Platzack 2007: 195)

Za razliku od stanja u spomenutim jezicima, u slovenskome umetanje imperativa pokazuje manje morfosintaktičkih ograničenja. Pravi su imperativi u slovenskome potvrđeni ne samo u dopumbenim (135a), nego i u odnosnim restriktivnim (135b) i nerestriktivnim rečenicama. U prvima je umetanje, kao i u drugim jezicima (usp. Isac 2015: 237), moguće samo pod korijenskim direktivnim glagolima (tipa *reči*, *vztrajati* 'inzistirati', *ukazati* 'narediti', *svetovati*, *opozoriti*) (usp. Rus 2005). Subjekt rečenica s umetnutim pravim imperativima ne mora biti koreferentan s unutarnjim argumentom korijenskoga predikata, uglavnom je prazan (premda može biti i leksički izražen) te nije ograničen samo na drugo lice.¹⁶²

- (135) a. Rekel je, da delaj bolje. (slovenski)
'Rekao je da moraš raditi bolje.' (Milojević Sheppard i Golden 2002: 251)
b. To je piva, ki jo spij, in to je piva, ki jo daj tatu. (slovenski)
'To je pivo koje trebaš popiti i to je pivo koje trebaš dati tati.' (Stegovec i Kaufmann 2015: 634)

U starogrčkome su pravi imperativi također potvrđeni u dopumbenim (136a) i odnosnim rečenicama (136b), a Medeiros (2015: 129–130) ističe da njihovo umetanje uglavnom ne podliježe ograničenjima većim od onih kojima podliježu i neimperativni finitni glagoli.

- (136) a. Edete hekein auton epi komon, legon hoti meth' hautou kai
preklinjati ići on AKUZ. k zabava govoreći da s on GEN. i
ton oikeion pieto (starogrčki)
on AKUZ. obitelj piti.3JD.AOR.IMP.AKT.
'Preklinjao ga je da ide na zabavu, govoreći da mora piti s njim i njegovom obitelji.'
(Medeiros 2015: 129)

¹⁶¹ Tako je i u jedinom starodanskome primjeru koji Platzack (2007: 195) donosi.

¹⁶² Osim obilježja drugoga lica, subjekt može imati i obilježje prvoga lica (dvojine i množine). U trećem se licu rabi zamjenska imperativna sveza '*naj* + prezent', koja također može biti umetnuta (i).

- (i) Ukazal mu je, (da) naj dela.
'Naredio mu je da radi.' (Rus 2005)

b. krateres eisin, andros eukheiros tekhne, hon krat' erepson

zdjele su ljudi spretan vještina koji obod pokriti.AOR.IMP.AKT.2.JD.

kai labas amphistomous

i ručka dvoustan (starogrčki)

'Zdjele su djelo vještih ljudi čiji obod i obje ručke moraš pokriti.'

(Medeiros 2015: 125)

Medeirosovo (2013, 2015) tumačenje umetnutih imperativa u grčkome jeziku počiva na pretpostavci da je (direktivna) rečenična snaga svojstvena samo korijenskim rečenicama (usp. također Han 1998: 40) te na tvrdnji da u nekim jezicima pravi imperativi mogu imati isključivo direktivnu interpretaciju, dok u drugima mogu biti upotrijebljeni i direktivno i nedirektivno. Potonju tvrdnju Medeiros formalizira pretpostavkom da u jezicima prvoga tipa imperativnu morfologiju odobrava isključivo C s direktivnim obilježjem (C_{dir}), dok je u jezicima drugoga tipa odobrava C s netumačljivim \varnothing -obilježjima ($C_{[\phi]}$) koje fakultativno može sadržavati i direktivno obilježje. Iz navedenih tvrdnji i pretpostavki slijedi da umetanje imperativa nije moguće samo u jezicima u kojima je imperativna morfologija ovisna o direktivnome operatoru (tj. u jezicima u kojima je odobrava C_{dir}) jer se smatra da je taj operator svojstven samo korijenskim rečenicama. Kako direktivnost povezuje s usmjerenošću na adresata, odnosno s kategorijom drugoga lica (što formalizira pretpostavkom da C_{dir} , osim direktivnoga obilježja, sadrži i tumačljivo obilježje drugoga lica), Medeiros mogućnost umetanja imperativa povezuje s bogatom imperativnom morfologijom (tj. s posjedovanjem specijaliziranih imperativnih oblika izvan drugoga lica).¹⁶³

Drugačije je tumačenje umetnutih pravih imperativa ponudila Daniela Isac (2015).¹⁶⁴ Njezina je polazna pretpostavka da umetnute (dopumbene) rečenice s pravim imperativima imaju strukturu identičnu onoj kakvu pretpostavlja za korijenske imperativne rečenice, dakle s projekcijama ModP i SeP i s adresatom kodiranim na položaju SpecSeP. Ključna je razlika između konstrukcija s korijenskim i umetnutim imperativima, prema Isac, ta što su u potonjima adresat i glave Mod⁰ i Se⁰ anaforični, tj. zahtijevaju postojanje antecedensa u korijenskoj rečenici. Pretpostavku o anaforičnosti glave Mod⁰ u umetnutim kontekstima Isac argumentira činjenicom da je umetanje imperativa moguće samo pod korijenskim pravim imperativima ili pod korijenskim direktivnim (neimperativnim) predikatima (tipa *reći*, *upozoriti*, *savjetovati*, *narediti*, *zahtijevati* i sl.).

¹⁶³ O tome v. još u §6.7.2.

¹⁶⁴ Osim tumačenjem umetanja pravih imperativa, Isac se bavi i umetnutim zamjenskim imperativima. O tome v. u Isac (2015: 243–253).

Kod umetanja pod korijenskim pravim imperativima pretpostavku o anaforičnosti glava Se^0 , Mod^0 i adresata (137) u umetnutim rečenicama Isac argumentira činjenicom da se u primjerima potvrđenim u staroskandinavskim tekstovima aktualni govorni događaj (u korijenskoj rečenici) i govorni događaj o kojem se izvještava u umetnutoj rečenici u potpunosti preklapaju (tj. slažu u parametrima govornika i adresata).

(137) A_j Se_i Mod_k IMP that A_j Se_i Mod_k IMP ... (Isac 2015: 239)
 [pers:2] [pers:2] da [pers:] [pers:]

Djelomično je situacija drugačija s pravim imperativima umetnutim pod direktivnim (neimperativnim) predikatima. Kako u deklarativnim rečenicama na položaju $SpecSeP^{165}$ nije projiciran adresat, Isac ističe da je anaforički adresat u umetnutoj rečenici vezan (adresatskim) unutarnjim argumentom korijenskoga direktivnog glagola (138).

(138) Se_i V XP_j ... that A_j Se_i IMP ... (Isac 2015: 241)
 [pers:2] [pers:2] da [pers:] [pers:]

U nekim je jezicima vezanje umetnutoga adresata obvezno. Takav je, primjerice, suvremeni visokonjemački (139).

(139) Hans hat dir doch gestern schon gesagt, ruf meinen Vater an.
 Hans POM.GL. ti.DAT ČEST. jučer već rekao zvati IMP. moj.AKUZ otac na
 'Hans ti je još jučer rekao da nazoveš mojega oca.' (Isac 2015: 240)

Drugačije je u slovenskome, u kojem subjekt umetnute rečenice s pravim imperativom ne mora biti koreferentan s unutarnjim argumentom korijenskoga predikata (140). Isac stoga pretpostavlja da u tom jeziku umetnuti adresat nije anaforičan, odnosno da obilježje drugoga lica ne prima od antecedensa u korijenskoj rečenici, nego ga stječe u odnosu sročnosti s umetnutom anaforičkom glavom Se^0 .

(140) Peter je rekel Mariji, da (ti) pojej jabolka. (slovenski)
 'Petar je rekao Mariji da (ti) pojedeš jabuku.' (Isac 2015: 240; Rus 2005)

U tumačenju razlike između jezika u kojima umetanje pravih imperativa nije moguće i jezika u kojima su umetnuti pravi imperativi potvrđeni ključnu ulogu, prema Isac, imaju obilježja glave

¹⁶⁵ Isac (2015: 240^F) pretpostavlja da projekcija SeP nije svojstvena samo imperativnim, nego i deklarativnim i upitnim rečenicama.

Se⁰. Za prve se, naime, pretpostavlja da posjeduju samo neanaforičko Se⁰, a za potomje da u rječniku (leksikonu), osim neanaforičkoga, imaju i anaforičko Se⁰ (usp Isac 2015: 243).

* * *

Iz pregleda je razvidno da u generativnim analizama imperativnih rečenica o mnogim pitanjima među istraživačima još uvijek nema konsenzusa. Mimoilaženja su osobito vidljiva u gledanjima na strukturiranost imperativnih rečenica i u tumačenjima nekompatibilnosti pravih imperativa i negativnih obilježivača. Većina istraživača smatra da je rečenična snaga u imperativnim konstrukcijama kodirana u specijaliziranome elementu (direktivnome/imperativnome operatoru) koji se nalazi visoko u rečeničnoj strukturi (najčešće C⁰/Force⁰), dok manji broj pretpostavlja da ona proizlazi iz spoja nekoliko primitivnih semantičkih "sastojaka" imperativa (kao što su modalnost, drugo lice i dr.). Među pobornicima kodiranosti rečenične snage u specijaliziranome elementu neki smatraju da aktiviranje toga elementa (odnosno rečenične snage) zahtijeva pomicanje glagola na položaj na kojem se direktivni operator nalazi (C⁰/Force⁰), dok drugi na temelju relativnoga redoslijeda imperativnoga glagola u odnosu na rečenične topike dokazuju da je nužno pretpostaviti da on ostaje na nižem položaju te rečeničnu snagu aktivira u dalekometnome odnosu sročnosti s direktivnim operatorom. Razmjerno je često u literaturi argumentirano da u strukturi imperativnih rečenica izostaju neke funkcionalne projekcije koje imaju drugi rečenični tipovi. Zbog nemogućnosti izražavanja vremenskih opreka imperativima pritom se najčešće pomišljalo na TP, no dokazivan je i izostanak drugih projekcija (MoodP, FinP). S druge strane, potaknuti modalnim analizama semantike imperativa, mnogi istraživači u novije vrijeme predlažu postojanje modalne projekcije (ili barem modalnoga obilježja u nekoj drugoj projekciji) u strukturi imperativnih rečenica.

U analizama imperativnih subjekata dominira tvrdnja o njihovo adresatskoj usmjerenosti, no ima istraživača koji eksplicitno tvrde da adresatska usmjerenost imperativnim rečenicama nije inherentna, nego predstavlja jezično specifično morfosintaktičko svojstvo. Osobito zanimanje izaziva činjenica da, prema dostupnim podacima, nema jezika koji ne dopušta prazne subjekte u imperativnim rečenicama. Premda su predlagana i drugačija tumačenja, većina se istraživača (barem u novije vrijeme) slaže da su prazni imperativni subjekti kategorija *pro* te da u njihovu odobravanju ključnu ulogu imaju morfosintaktički, a ne semantički čimbenici. Ograničenost imperativnih subjekata na drugo lice u nekim jezicima obično se tumači pretpostavkom da je na položaju neke glave u infleksijskome ili dopunjačkome području kodirano obilježje drugoga lica.

Nemogućnost negiranja pravih imperativa u nekim jezicima najčešće se tumači pretpostavkom da negativni obilježivač predstavlja prepreku za pomicanje glagola na odgovarajući položaj u rečeničnoj strukturi. Takvim su tumačenjima bliska ona u kojima se smatra da nekompatibilnost pravih imperativa i negativnih obilježivača proizlazi odatle što potonji onemogućavaju spajanje glagola s imperativnim afiksom. Predlagana su, međutim, i sasvim drugačija tumačenja. Neki istraživači nekompatibilnost pravih imperativa i negativnih obilježivača objašnjavaju izostankom pojedinih funkcionalnih projekcija u strukturi imperativnih rečenica, a ima i onih koji smatraju da je nemogućnost negiranja pravih imperativa posljedica toga što sintaksa proizvodi strukture u kojima se operator rečenične snage nalazi u dosegu negacije.

Općenito se može reći da problem za generativne pristupe tumačenju osobitosti imperativnih konstrukcija predstavlja raspolaganje razmjerno skučenom građom, tj. ograničenost istraživanja na razmjerno mali broj jezika. Osobito je to vidljivo kod umetanja pravih imperativa, pojave koje je u generativnim analizama "otkrivena" razmjerno nedavno te je detaljnije istražena u vrlo malome broju jezika.

6. IMPERATIVNE REČENICE U HRVATSKOGLAGOLJSKIM NELITURGIJSKIM ZBORNICIMA

Sintaktičke posebnosti imperativnih rečenica u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima u ovome se poglavlju analiziraju u sedam cjelina. U §6.1. donosi se pregled glagolskih oblika potvrđenih u imperativnim rečenicama u zborničkim tekstovima. U §6.2. analizira se odnos imperativne morfologije i direktivne rečenične snage te se argumentira prisutnost modalnoga obilježja u strukturi imperativnih rečenica. U §6.3. razmatra se položaj pravih imperativa i modalnih čestica u strukturi imperativnih rečenica. U §6.4. analiziraju se odnosi na lijevome rubu imperativnih rečenica. U §6.5. govori se o odnosu vokativnih izraza i sintaktičkih subjekata u imperativnim rečenicama te o obilježjima leksički izraženih i praznih imperativnih subjekata. U §6.6. razmatraju se obilježja negiranih imperativnih konstrukcija. Konačno, u §6.7. analiziraju se pravi imperativi u dopunbenim i nerestriktivnim odnosnim rečenicama.

6.1. Imperativni oblici

U prethodnome smo poglavlju vidjeli da se u generativnim i općenito suvremenim istraživanjima imperativnih rečenica obično polazi od razlikovanja pravih i zamjenskih imperativnih oblika. Istaknuli smo pritom da je, osim morfoloških razlika – koje se ogledaju u tome da zamjenski oblici pokazuju formalnu identičnost s oblicima odgovarajućega lica iz koje druge, neimperativne paradigme, dok kod pravih imperativa to nije slučaj – podjela na prave i zamjenske imperativne barem u dijelu jezika poduprta i sintaktičkim razlikama koje postoje među dvjema skupinama oblika, primjerice onima koje se tiču položaja imperativnih glagola u odnosu na klitike, (ne)kompatibilnosti s negativnim obilježivačima, mogućnosti umetanja itd. Stoga je na početku razmatranja sintaktičkih osobitosti imperativnih rečenica u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima nužno osvrnuti se na oblike koji se u njima mogu ostvariti.

Tradicionalno se u pregledima imperativnih glagolskih oblika u hrvatskome crkvenoslavenskome razlikuju jednostavni ili sintetički i složeni ili analitički oblici (usp. HCSL 2014: 219–226), a i u opisima starocrkvenoslavenskih imperativa obično se nakon pregleda jednostavnih upozorava i na postojanje složenih oblika (usp. Lunt 2001: 99; Damjanović 2005: 136; Nikolić 2008: 151). Jednostavni se oblici, kako im naziv govori, sastoje od jedne glagolske riječi, dok su složeni ili analitički oblici sačinjeni od najmanje dviju sastavnica od kojih je barem jedna glagolska. Dva su tipa složenih imperativnih oblika u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku. Sastavni su dijelovi prvoga tipa čestica *da* i prezentski glagolski oblik u odgovarajućem licu i broju. Drugi pak tip – ograničen na zanijekane imperativne konstrukcije – tvori se od negiranoga imperativa glagola *moći*, *hotěti* ili *brěći* i infinitiva (usp. HCSL 2014:

219–225). Ukoliko se inventar hrvatskokrkvenoslavenskih imperativnih glagolskih oblika pokuša razvrstati na prave i zamjenske, skupini pravih imperativa – s obzirom na činjenicu da je presudno obilježje oblika koji joj pripadaju morfološka posebnost – valjalo bi pridružiti oblike koji se prema tradicionalnoj podjeli određuju kao jednostavni te perifrastične oblike tvorene od negiranoga imperativa glagola *moći*, *hotěti* ili *brěci* i infinitiva. U skupinu zamjenskih imperativa pak trebalo bi svrstati perifrastične oblike tvorene od čestice *da* i odgovarajućega prezentskoga oblika (usp. također Kovačević 2016: 267–274). Na dvije ćemo se skupine imperativnih oblika u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima detaljnije osvrnuti u sljedećim dvama odjeljcima.

6.1.1. Pravi imperativni oblici

U hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima pravi su imperativni oblici potvrđeni u svim trima licima svih triju brojeva (jednine, dvojine i množine). Svi se pravi imperativi tvore od prezentske osnove na koju se dodaje imperativni sufiks, a u nekim oblicima još i lični nastavak. Prema tvorbenim se osobitostima oblici specijalizirane imperativne paradigme mogu podijeliti na jedninske i dvojinško-množinske oblike (usp. HCSL 2014: 220). U jedninskim se oblicima na prezentsku osnovu dodaje samo imperativni sufiks, dok se u dvojinško-množinskim oblicima, osim imperativnoga sufiksa, na osnovu dodaju i lični nastavci. Dijakronijski je podjela na jedninske i dvojinško-množinske oblike opravdana i zbog toga što je imperativni sufiks u prvima uvijek *-i-*, dok se u drugima izvorno sufiks mijenjao ovisno o konjugacijskome tipu. Kod glagola *i*-konjugacije (i glagola *e*-konjugacije s prezentskom osnovom na palatal) taj je sufiks u starocrkvenoslavenskim tekstovima redovito *-i-*, a kod glagola *e*-konjugacije (s izuzetkom onih koji imaju prezentsku osnovu na palatal) *-ě-* (usp. HCSL 2014: 220). U neliturgijskim je zbornicima, kako ćemo ispod vidjeti, takva, izvorna razdioba imperativnih sufikasa u dvojinško-množinskim oblicima narušena.

Važno je napomenuti da od spomenute tvorbeno motivirane podjele pravih imperativnih oblika na jedninske i dvojinško-množinske odstupaju vrlo rijetke potvrde pravih imperativnih oblika prvoga lica jednine. Ti su oblici tvorbeno podudarni s dvojinško-množinskim oblicima s obzirom na to da posjeduju lični nastavak (*-mъ*) te da se on dodaje na imperativni sufiks koji je – kako sugeriraju starocrkvenoslavenski primjeri *ne bōdēmъ*, *ne primēmъ* i *otъpadēm* (usp. HCSL 2014: 219) – determiniran konjugacijskom pripadnošću glagola (i koji je u starocrkvenoslavenskome, s obzirom na to da su svi primjeri potvrđeni kod glagola *e*-konjugacije, uvijek *-ě-*). Treći je od navedenih starocrkvenoslavenskih oblika prvoga lica jednine (*otъpadēm*) potvrđen i u našem korpusu – u *Klimantovićevu zborniku I* – i to u obliku *otp(a)dem'* (141a).

Osim toga primjera, u korpusu smo pronašli i dva primjera koja nisu potvrđena u starocrkvenoslavenskim tekstovima – oblik *mozimъ* u *Ivančičevu zborniku* (141b) i oblik *budimъ* u *Oksfordskome zborniku* (141c).

- (141) a. аѣ v'zdaħъ v'zdaĉim' m'nê z'lo · *otp(a)dem'* ubo ot vragъ moih' taĉ' (RitKlim 97r)
b. онъ s'lêpacъ v'zari vel(i)kimъ gl(a)s(o)mъ · o m(a)rie magd(a)lêne · za s(ve)tinû tvoû viditi *mozimъ* cr(i)kavъ tvoû (CIvan 122v)
c. ne *budim'* lišenъ ot êkova ere rahili oĉe žalostit' se (COxf 17b)

Starocrkvenoslavenski su primjeri prvoga lica jednine imperativa inaĉe potvrđeni i u hrvatsko-crkvenoslavenskim kodeksima liturgijskoga karaktera. Oblici *ne budêm'* i *ne primem'* zabilježeni su u *Frašĉičevu psaltiru*, i to prvi u komentaru Ps 101,3 (PsFr 84a), a drugi u komentaru Ps 140,5 (PsFr 116a), dok je oblik *otpadêm/otpadem* potvrđen u Ps 7,5 i u samostalnim i u brevijarskim psaltirima (usp. HCSL 2014: 221).

U drugome i trećem licu jednine u neliturgijskim se zbornicima na prezentsku osnovu dodaje samo imperativni sufiks *-i-* (142). Kod osnova na vokal imperativni sufiks najvjerojatnije treba ĉitati kao *[j]*. Na to upućuju primjeri u kojima je taj sufiks zabilježen *ĉervom* (143).

- (142) pokarai (RitKlim 10r), pogubi (RitKlim 141r), poslušai (CBĉ 3v), znai (CTk 12r), počtui (CPetr 50r), nasledui (CPetr 75r), prinosi (CPet 97v), pokrivai (CPet 98r), pomilui (CPet 319r), otvratu (CŽg 85v), vzdvigni (COxf 27d)

- (143) hotij' (RitKlim 59r), izlij' (RitKlim 204v), htij' (CTk 158v), imij' (CIvan 176v), gledaj' (CIvan 176v)

Kako je prethodno spomenuto, izvorna je razdioba imperativnih sufikasa u dvojinsko-množinskim oblicima u neliturgijskim zbornicima, kao i u hrvatskome crkvenoslavenskome općenito, narušena. Gadžijeva i Mihaljević ističu da je u hrvatskome crkvenoslavenskome u nekim tekstovima primjetna tendencija poopćavanja sufikasa *-ě-*, tj. njegova širenja i na glagole *i*-konjugacije; u drugima se, sasvim suprotno, uočava tendencija proširivanja sufikasa *-i-* na sve glagole (dakle, i na glagole *e*-konjugacije), dok se u trećima razmjerno dobro ĉuva izvorna razdioba imperativnih sufikasa (usp. HCSL 2014: 221). U zborničkim tekstovima, u cjelini gledano, izrazito prevladavaju dvojinsko-množinski oblici sa sufiksom *-i-* (144).

- (144) poidite (CŽg 2r), posiplita (CŽg 38r), prop'nite (CŽg 92v), vr'zimo (CIvan 116v), poženitê (CPetr 85v), otidite (COxf 2v), privedite (COxf 20d), pridite (CLab 1r), poidite (CAc 93v), p'rop'nite (RitKlim 51v), perita (RegBen 23v), prostrita (CFat 12r)

Oblici sa sufiksom *-ě-*, odnosno s ekavskom varijantom *-e-* potvrđeni su znatno rjeđe. Znakovito je da su među rukopisima iz našega korpusa oni ozbiljnije zastupljeni samo u *Vinodolskome*, *Petrisovu* i *Tkonskome zborniku*, dakle u kodeksima čiji se nastanak povezuje s kontinentalnim frankopanskim posjedima, odnosno s čakavsko-kajkavskim kontaktnim područjem (usp. Hercigonja 1983: 339–350). U tim su rukopisima primjeri s imperativnim sufiksom *-ě-*, odnosno *-e-* u dvojini i množini potvrđeni ne samo kod glagola *e*-konjugacije (s osnovom na nepalatal) (145), nego i kod glagola *i*-konjugacije i glagola *e*-konjugacije s osnovnom na palatal (146).

(145) *gredête* (CPet 6v), *vnidêtê* (CPet 177r), *prestanete* (CPet 267r), *izžgête* (CPet 330r), *izidêmo* (CPet 333v), *oblêcêmo se* (CVinod 27b), *posiplêmo* (CVinod 27c), *strizête* (CVinod 43a), *vstaneta* (CTk 91v), *zakolete* (CTk 94r), *povrzem* (CTk 94v)

(146) *ostavête* (CPet 326r), *sudête* (CPet 330r), *pristupêta* (CVinod 35c), *kropête* (CVinod 43a), *položête* (CVinod 44c), *učinêmo* (CVinod 45c), *prosête* (CVinod 62d), *iête* (CVinod 62d), *postete* (CTk 47v), *otvorete* (CTk 74v), *pustete* (CTk 94r)

U poglavlju §3 istaknuli smo da je jezična slika zborničkih tekstova determinirana nizom čimbenika te da je mjesto nastanka zbornika samo jedan od njih. Činjenica, međutim, da su navedeni dvojinško-množinski imperativni oblici u korpusu neliturgijskih zbornika znatnije zastupljeni (samo) u kodeksima čiji se nastanak vezuje uz čakavsko-kajkavsko kontaktno (ili njemu blisko) područje te da su u tim kodeksima potvrđeni u različitim tekstovima trebala bi sugerirati da su takvi oblici imali organsku osnovu, odnosno da se ne mogu tumačiti (isključivo) utjecajem predloška ili težnjom za nasljedovanjem starocrkvenoslavenskoga stanja. U tom su pogledu znakovite dvije činjenice: (i) oblici tipa (145) i (146) potvrđeni su u kodeksima za čiji je jezik utvrđeno da je na različitim razinama protkan kajkavskim elementima (usp. Hercigonja 1983: 311–333) i (ii) imperativni je sufiks *-e-* svojstven dijelu suvremenih kajkavskih govora (usp. Brozović i Ivić 1988: 97; Lončarić 1996: 110–111). Kakvo je stanje s imperativnim sufiksima bilo u hrvatskim organskim idiomima potkraj srednjega vijeka, tj. u vremenu nastajanja neliturgijskih zbornika, dokle su u kajkavštini sezali dvojinško-množinski imperativi sa sufiksom *-e-*, odnosno je li ta pojava makar rubno bila svojstvena i nekim kontinentalnim čakavskim govorima teško je reći bez detaljnijih istraživanja. Na temelju postojećih spoznaja jasno je, međutim, da povezivanje imperativnih oblika tipa (145) i (146) s kajkavskim utjecajem, odnosno njihovo spominjanje u okviru razmatranja kajkavskih elemenata u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima 15. i 16. stoljeća nije bez utemeljenja (usp. također Hercigonja 1983: 332).

Nešto imperativnih oblika sa sufiksom *-ě-*, odnosno *-e-* potvrđeno je i izvan navedenih triju zbornika (147), no tu je uglavnom riječ o izoliranim primjerima koji, promatrani u kontekstu općega stanja u kodeksima u kojima su potvrđeni, predstavljaju iznimke.

(147) vzd'vig'nete se (CKol 111d), vskliknêm' (CPetr 118r), prostrête (CŽg 38r), naidete (CŽg 105r), dadête (CBč 24r)

Važno je jasno istaknuti da ni u *Vinodolskome*, *Petrisovu* i *Tkonskome zborniku* dvojinško-množinski oblici sa sufiksom *-ě-*, odnosno *-e-* ni približno nisu jedini. U tim su kodeksima često (osobito u potonjim dvama) i kod *i*-glagola i kod *e*-glagola potvrđeni i oblici sa sufiksom *-i-*, nerijetko i u istim tekstovima u kojima su potvrđeni i oblici sa sufiksom *-ě/-e-* (148).

(148) pustimo (CVinod 27c), držite (CVinod 43a), op'čite (CVinod 43b), hranite (CVinod 43b), poidite (CVinod 12d, 48b), svežite (CPet 6v), oblecite (CPet 19v), ičitê (CPet 177r), tlcitê (CPet 177r), daditê (CPet 177r), êmite (CPet 242r), maknimo (CPet 311v), mlčite (CPet 332r), prinesitê (CPet 332r), priditê (CPet 336r), veselimo se (CTk 33r), klnite (CTk 47v), budite (CTk 59r), dadite (CTk 90v)

Dvojinški su oblici u tekstovima očekivano slabije potvrđeni od jedninskih i množinskih. Oni se inače uglavnom regularno rabe na mjestima na kojima je riječ o parnim predmetima ili o dvjema osobama, stvarima ili pojavama, no ima i primjera u kojima se umjesto očekivanih dvojinških ostvaruju množinski oblici (149).

(149) a. stani eugo i poidi sitom sinom tvoim i moim k vratom raê i *posiplite* prahom glavu vašu i prostrita se na zemlu i *plačite* prid g(ospodi)nom (CFat 12r)
b. i reče adam' k euge vstani i poidi sa sinom' našim' sitom' posiplita prahom' glavi vaše i *prostrête* se na zemlû i *plačite* lêki pr(ê)dъ g(ospo)d(i)nomъ b(ogo)mъ našimъ (CŽg 38r)

U prvome su licu dvojjine potvrđeni oblici s izvornim nastavkom *-vě*, s nastavkom *-ve*, koji je vjerojatno rezultat ekavske zamjene *jata*, te s nastavkom *-va*, koji je posljedica utjecaja dvojinških oblika drugoga i trećega lica (150). Drugo i treće lice izjednačeni su nakon što je nastavak drugoga lica *-ta* (151), kao i u drugim finitnim glagolskim oblicima u hrvatskome crkvenoslavenskome, proširen na treće lice (152).

(150) molivê (CBč 22v), vnidêvê (CPet 230r) || stv(o)rive (CBč 22r) || poidêva (CPet 227r), poiva (CPet 258v), pošliva (CPetr 14r), stvoriva (CHod 138v), moliva (CHod 139r)

(151) poidita (CBč 13r), otvedita (CBč 13r), v'stanita (CBč 37r), vidita (CBč 37r), idita (CTk 44r), vidita (CTk 91v), prostrita (CFat 12r), pristupêta (CVinod 35c), s'pan'žaita (CVinod 52d), razdaita (CPet 257r), posiplita (CŽg 38r)

(152) perita (RegBen 23v), tvorita (RegBen 39v), obečaita (RegBen 40r), uslišita (CIvan 65v), proplačita (CIvan 137r), budita (RitKlim 88v), potecita (CTk 17v), rêšita (CPet 153r)

U množini u prvome licu uvjerljivo prevladava mlađi nastavak *-mo* (153a), dok su potvrde sa starijim dočetakom *-m* rijetke (153b). Drugo i treće lice izjednačeni su i imaju nastavak *-te* (154–155). Kao i u jedninskim oblicima, imperativni sufiks *-i-* iza osnova na vokal vjerojatno treba čitati kao *[j]*, što potvrđuju i primjeri povremenoga bilježenja *đerva* na njegovu mjestu (156).

(153) a. vr'zimo (CIvan 116v), prosvetimo (CPetr 101r), budimo (CPetr 129v), obraduimo (CTk 57r), varuimo (RegBen 14r), molêmo (CVinod 32b)

b. primêm' (CVinod 60c), vzraduim' se (CPet 7r), izidem' (CPet 333v), izidêm' (CPet 335r), sberem (CTk 93v), povrzem (CBč 94v)

(154) tl'cite (CBč 12v), položite (CFat 13v), pristupite (CPetr 15v), prosite (CPetr 104r), ičite (RegBen 8r), plačite (CŽg 93v), lûbite (CPet 6v), pogubite (COxf 56a)

(155) uk'lanaite (RitKlim 22r), primite (RitKlim 130v), buditê (CPet 16r), klečite (COxf 49b), strzite (CIvan 138v), udalite se (CIvan 164v), primite (RegBen 36v)

(156) piĵ'mo (RegBen 26v), imiĵ'te (RegBen 43v), razumiĵ'te (RitKlim 48r), imiĵte (CTk 147v), popelaĵte (CTk 139r), liĵte (CTk 152v), p'rolij'te (RitKlim 53v)

Atematski glagoli *dati*, *ěsti* i *věděti* te glagol *viděti* i njihove izvedenice u starocrkvenoslavenskome su u drugome i trećem licu jednine imali dočetak *-ždb* u (< **dj*). U hrvatskome se crkvenoslavenskome taj dočetak smjenjuje s dočetakom *-j*, koji je rezultat čakavskoga odraza praslavenske skupine **dj*. Novost je u hrvatskome crkvenoslavenskome u odnosu na starocrkvenoslavensko stanje i analoško širenje odraza skupine **dj* na dvojinske i množinske oblike, u kojima se uz njih pojavljuju i naslijeđeni oblici s imperativnim sufiksom *-i-* (usp. HCSL 2014: 222–223): *vidite* / *viždte* / *viite* / *viĵ'te*. U neliturgijskim je zbornicima pod utjecajem stanja u (čakavskim) organskim idiomima u jedninskim oblicima praktički u potpunosti prevladao dočetak *-j*¹⁶⁶ (157b). Starocrkvenoslavenski dočetak *-žd* pronašli smo samo u primjeru (157a)

¹⁶⁶ Općenito je u neliturgijskim zbornicima na mjestu praslavenskoga **dj* gotovo u potpunosti prevladao čakavski odraz *j*. Starocrkvenoslavensko se *žd* pojavljuje samo iznimno.

iz *Vinodolskoga zbornika*. U množini pak ima starijih oblika na *-di-* (odnosno *-dê-*) (158a), no češći su oblici koji su analoški ujednačeni prema jedninskim oblicima (158b).

(157) a. êždь (CVinod 61d)

b. ne ii (CFat 11v), vii (CPet 318v, CFat 13r), daĵ (RegBen 2a), povijь (RegBen 8r),
jĵ' (RegBen 26r), ĵii (CPet 91r), povii (CPetr 116v)

(158) a. dadête (CVinod 63a, CBč 24r), dadite (CTk 90v), daditê (CPet 177r, 221v), êdite
(COxf 46a), vidita (CBč 37r)

b. ĵiimo (CBč 18r), jĵ'mo (CBč 73v), eimo (CPet 113r), viite (CBč 21r, CPetr 16v),
poviite (CBč 47v, CPetr 69v, 139r), povijte (CTk 139v), jĵ'te (RegBen 24b), daĵte
(CHod 139v), daite (CPetr 39r)

Kod glagola s osnovom na velarni konsonant čiji korijen sadrži vokal *e* (< **e*) u starocrkvenoslavenskome je jeziku dolazilo do korijenske smjene *ь ~ e*. U hrvatskome je crkvenoslavenskome ta smjena narušena promjenama koje su zahvatile slabi imperativni poluglas. Taj je poluglas, naime, prema Havlikovu pravilu trebao ispasti, no njegovim bi ispadanjem nastale neprihvatljive konsonantske skupine koje bi također na neki način trebale biti razriješene. Stoga u dijelu primjera pisari, uvažavajući tradiciju, bilježe *jer* s pomoću štapića ili apostrofa, u nekim primjerima izostaje bilo kakvo označavanje *jera*, a ima i potvrda s analoškim vokalom *e* u korijenu, odnosno s vokalom *a* kao tipičnim odrazom poluglasa (usp. HCSL 2014: 222). Sve su navedene mogućnosti potvrđene i u neliturgijskim zbornicima (159).

(159) a. r'cimo (CBč 6r), r'ci (CVinod 52b), r'cite (RegBen 18r), r'ci (COxf 49b)

b. rcimo (CPetr 119v; CVinod 20c), rci (COxf 13c, 64c), rcitê (CPetr 132v)

c. reci (CFat 11v, CTK 1r, 77v), nareci (CFat 26r), recite (RitKlim 17v; CGlav 13v),
recimo (COxf 60c), pritecite (CKlim 127v), potecita (CTk 18r)

d. potaci (CPet 324v), tacite (RegBen 1r), pritacimo (RegBen 5r)

U zborničkim tekstovima ima i primjera u kojima je imperativni sufiks ispao. Takvi apokopirani (jedninski) (160), odnosno sinkopirani (množinski) (161) imperativni oblici ograničeni su na osmeračke pjesme, odnosno stihovane drame – poput *Gospina plača* iz *Klimantovićeve zbornika I* i *Glavićeve zbornika* ili dramatizacije Isusove muke iz *Tkonskoga zbornika* – a ispadanje je vokala u njima determinirano upravo metričkim razlozima.

(160) govor (CTk 116r), stan (CTk119r), bud (CTk 119v), rač (CTk 123v), pogub (CTk
130v), stan' (RitKlim 49r), rač' (RitKlim 53r), stan' se (CGlav 51r)

(161) budte (CTk 126r, 137v), stan'te (CGLav 46r), pomozte (CGLav 51v), otvorte (CGLav 52v), plač'mo (CGLav 54r)

Kako je istaknuto, s obzirom na to da sadrže specijalizirani imperativni oblik, zanijekane imperativne konstrukcije tvorene od niječnoga imperativa glagola *moći*, *hotěti* ili *brěci* i infinitiva također promatramo kao prave imperative. U liturgijskim kodeksima prevladavaju zanijekane konstrukcije tvorene s pomoću niječnoga imperativa glagola *moći*, dok su primjeri s niječnim imperativom glagola *hotěti* i *brěci* slabije potvrđeni. Stanje je u zborničkim tekstovima drugačije. Najčešće su potvrđeni perifrastični negirani imperativi s glagolom *hotěti* (162). Rijetki su primjeri s glagolom *moći* (163), a samo je jednom u analiziranim tekstovima zabilježen perifrastični negirani imperativ s glagolom *brěci* (164). U korpusu su perifrastični negirani imperativi potvrđeni u drugome i trećem licu, dok oblici prvoga lica (množine) nisu pronađeni.

(162) ne tij' ... tugovati (RitKlim 58v), ne tii ... ostaviti (CPetr 122r), ne tiite se boěti (CTk 6r), ne hoteite savkuplati (CTk 47v), nê hoteitê suditi (CPetr 137r)

(163) ne mozi habiti (RitKlim 155v), ne mozi ... biti (CVinod 30a, 54c), ne mozitê rêci (CPet 174v)

(164) ne brezi sagrišiti (CPetr 43r)

Novost je u zborničkim tekstovima u odnosu na stanje u kodeksima liturgijskoga karaktera to što su, osim zanijekanih perifrastičnih konstrukcija s modalnim glagolima *moći* i *hotěti*, potvrđene i konstrukcije s modalnim glagolom *směti* (165). Većina je takvih primjera zabilježena u *Reguli svetoga Benedikta*, dok je u drugim rukopisima potvrđeno svega nekoliko izoliranih primjera.

(165) ne smij' se karati (RegBen 8v), ne smijъ ... v'zdati (RegBen 22r), ne smijъ ... prokleti (RegBen 48r), ne smii nositi (CPetr 130r), ne s'mii ... poiti (RitKlim 23r)

Prije nego što zaključimo ovaj pregled pravih imperativa u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima, smatramo potrebnim osvrnuti se na odnos imperativnih oblika drugoga i trećega lica svih triju brojeva, odnosno na imperativne oblike glagola *i*-konjugacije koji su po segmentalnome sastavu identični prezentskim oblicima odgovarajućega lica i broja. Razmatranje odnosa imperativnih oblika koji se tradicionalno određuju kao oblici drugoga i trećega lica važno je zbog činjenice što su ti oblici formalno identični, a zaključivanje o tome je li u konkretnim slučajevima riječ o jednima ili drugima ovisno je o obilježjima subjekta u

rečenicama u kojoj se pojavljuju. U rečenicama s leksički izraženim subjektom drugačijim od ličnih zamjenica *ti* i *vi* smatra se da su pravi imperativi oblici trećega lica, dok se u imperativnim rečenicama s leksički neizraženim subjektom ili pak s leksički izraženim subjektom koji je lična zamjenica *ti* ili *vi* formalno identični oblici određuju kao oblici drugoga lica (166)–(168).

(166) a. *vazmi* ti vrag dušu tvoû (CFat 25r)

b. g(ospo)d(i)ne b(ož)e moi *vazmi* d(u)šu moû (CBč 69r)

(167) a. *budita* uši t'voi v'nemlûci · gl(a)съ m(o)l(i)tvi moee (RitKlim 88v)

b. prigodi li se to da me decii pogubi pokladi crekvam' i ubozêm' *razdaita* (CPet 257r)

(168) a. oni ki ne umiû k'nige · oni *recite* ·r· (=100) o(т)čenaši (RitKlim 21r)

b. *recite* mi molim vas ki oče nas braniti u no vrime od tolike potrebe i dileniê od duše (CFat 63r)

Kako smo u §5.3. vidjeli da se u imperativnim rečenicama u nekim jezicima u kojima su imperativi ograničeni na drugo lice kao subjekti mogu pojaviti elementi s obilježjem trećega lica (usp. engleske primjere (102)–(104)), odnosno da je to isto moguće i u nekim jezicima u kojima je drugo lice imperativa obilježeno posebnom morfologijom (usp. latinski primjer (116) i finski primjer (117)), bit će potrebno dodatno argumentirati tvrdnju da je u primjerima tipa (166a), (167a) i (168a) doista riječ o imperativnim oblicima trećega lica, a ne o oblicima drugoga lica koji se iz određenoga razloga, jednako kao i u engleskome ili finskome, mogu ostvariti i u rečenicama čiji je subjekt u trećem licu.¹⁶⁷

Promatrana u dijakronijskoj perspektivi, formalna je identičnost slavenskih imperativnih oblika drugoga i trećega lica jednine sasvim očekivana. Slavenski se imperativ, naime, tvorio dodavanjem indoeuropskoga optativnoga formanta **-oi-*¹⁶⁸ i ličnih nastavaka na osnovu. Zbog djelovanja zakona otvorenih slogova lični nastavci drugoga i trećega lica, **-s*, odnosno **-t*, u praslavenskome su razdoblju otpali, što je ujedno značilo da su se oblici drugoga i trećega lica jednine potpuno izjednačili. Njihova se, dakle, identičnost može objasniti glasovno i, što je također važno, ona kao takva ne predstavlja neobičnost u slavenskome glagolskom sustavu s

¹⁶⁷ Mišljenje da sintetički imperativni oblici koji se u pojavljuju u rečenicama s leksički izraženim subjektom koji nije zamjenica *ti* ili *vi* doista jesu oblici drugoga lica inače nije nepoznato u kroatističkoj literaturi. Usp., npr., što o tome kaže Broz 1885, str. 8–9: "U hrvatskom jeziku današnjeg doba dolazi drugo lice jednine uz subjekte trećeg lica jednine u rečenicama, kojima se izriče samo želja, ponajviše u pozdravu, prokliñañu i zakliñañu, rjeđe u drugim prigodama: 'Pomozi bog, bako!'" Čini se da se s Brozom u tom pogledu slažu Pranjković i Badurina (2012: 621): "U starijim su se stadijima razvoja hrvatskoga jezika, uključujući i 19. stoljeće, uz drugo lice imperativa mogli javljati i subjekti u trećem licu, što je danas izrazito obilježeno kao zastarjelo, odnosno kao jedno od obilježja biblijskoga stila."

¹⁶⁸ Stari je indoeuropski imperativ u slavenskim jezicima izgubljen, a novi se imperativ izvodi iz indoeuropskoga tematskog optativa. Mogući je ostatak indoeuropskoga imperativa u slavenskim jezicima čestica *da* (< **dō?*) (usp. Matasović 2008: 280–282; Mihaljević, M. 2014: 166).

obzirom na to da je u praslavenskome jeziku otpadanje suglasnika koji su zatvarali završni slog riječi prouzrokovalo izjednačavanje drugoga i trećega lica jednine u svim jednostavnim finitnim glagolskim oblicima izuzev prezenta.

Jednakost dvojinjskih oblika drugoga i trećega lica posljedica je proširivanja izvornoga nastavka drugoga lica *-ta* na treće lice. Začetci su ujednačavanja drugoga i trećega lica dvojine vidljivi već u nekim kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima, konkretno u *Zografskome evanđelju* i *Suprasalskome zborniku*, gdje se među prezentskim oblicima lako pronalaze potvrde prodora nastavka drugoga lica *-ta* u treće lice, premda su u tom licu (rijetko) potvrđeni i oblici s nastavkom *-te* (usp. HCSL 2014: 213). U hrvatskome crkvenoslavenskome takvih kolebanja praktički više uopće nema¹⁶⁹ pa dvojinjski oblici trećega lica gotovo uvijek imaju nastavak *-ta*, i to ne samo u prezentu, nego i u drugim jednostavnim finitnim oblicima, uključujući, naravno, i imperativne. Ujednačavanje dvojinjskih oblika drugoga i trećega lica u nastavku *-ta*, prema mišljenju Gadžijeve i Mihaljevića (HCSL 2014: 235), uzrokovano je nizom čimbenika. Prije svega, starocrkvenoslavenski je nastavak trećega lica *-te* bio nespecifičan s obzirom na to da se podudarao s nastavkom drugoga lica množine, koje je u tekstovima razmjerno frekventno. S druge strane, nastavak je *-ta*, ističu autori, "nosio u sebi ideju dvojine" (HCSL 2014: 235), a kako je upravo formalno izražavanje ideje dvojine očito bilo važnije od razlikovanja ionako rijetkih dvojinjskih oblika, upravo je on bio taj koji je u trećem licu istisnuo nastavak *-te*. U svakom slučaju, u kontekstu promatranja odnosa između oblika drugoga i trećega lica ključno je istaknuti da njihova izjednačenost u dvojini nije specifičnost imperativne paradigme, nego je posljedica opće tendencije koja je rezultirala ujednačavanjem dvojinjskih oblika drugoga i trećega lica i u svim drugim finitnim glagolskim oblicima.

U množini se formalna identičnost imperativnih oblika drugoga i trećega lica ne može objašnjavati ni glasovno,¹⁷⁰ kao u jednini, ni općim ujednačavanjem trećega lica prema drugom, kao u dvojini. Drugo je jasno odatle što niti u jednome od preostalih jednostavnih finitnih glagolskih oblika drugo i treće lice množine nisu izjednačeni. Ni glasovno objašnjenje nema nikakvoga utemeljenja. Nastavci drugoga lica množine *-ěte* i *-ite*, koji se tradicionalno izvode iz rekonstruiranih prajezičnih dočetakata **-oitē*, odnosno **-itē*, gdje su **-oi-* i **-ī-* optativni

¹⁶⁹ Mihaljević i Gadžijeva ističu da se oblici trećega lica dvojine (i to, čini se, samo prezentski) sa starim nastavkom *-te* u hrvatskome crkvenoslavenskome pojavljuju samo sporadično (usp. HCSL 2014: 213).

¹⁷⁰ Otprilike na tome Broz (1885) temelji svoju tvrdnju da se ne može govoriti o drugome i trećem licu imperativa, nego samo o oblicima drugoga lica koji se mogu ostvariti i u rečenicama sa subjektom u trećem licu. Usp. Broz 1885, str. 8^F: "Imperativ-optativ imao je, o tom ne može da bude razložite sumnje, osobit oblik i za 3. lice jednine, koji se samo postajem svojim etimologijskim razlikovao od oblika za 2. lice jednine. S te ruke ne bi se moglo zabaviti mišljenju, da je n. pr. *bqdi* u primjeru *bqdi volē tvoē* mat. 26, 24 oblik 3. lica jednine; nu kako se 3. lice množine, a biće se jamačno razvio osobit oblik i za to lice, zamjeñuje 2. licem množine, sva je prilika da je tako i u jednini."

sufiksi, a *-tē nastavak drugoga lica množine (usp. Mihaljević, M. 2014: 167–168), nikako se glasovno ne mogu izvesti iz rekonstruiranoga dočetka za treće lice množine, u kojem se na optativni sufiks dodavao sekundarni lični nastavak *-nt.¹⁷¹ S druge strane, eventualna pretpostavka da je u množini riječ samo o imperativima drugoga lica koji se mogu pojaviti i u rečenicama sa subjektom u trećem licu, dok u jednini i dvojini – s obzirom na ono što je prethodno rečeno o tim brojevima – doista postoje (formalno identični) imperativni oblici drugoga i trećega lica, ne čini se osobito vjerojatnom. Obično se stoga smatra da je u primjerima tipa (168a) riječ o imperativnim oblicima trećega lica, tj. da se u množini, jednako kao i u jednini i dvojini, može govoriti o (formalno identičnim) oblicima drugoga i trećega lica. Kako se identičnost tih oblika ne može objašnjavati glasovno, jedina je mogućnost ta da su oblici trećega lica množine nastali analogijom prema oblicima drugoga lica množine. Okidač je za ujednačavanje mogla predstavljati činjenica da su imperativni oblici drugoga i trećega lica već bili izjednačeni u ostalim dvama brojevima. Takvo objašnjenje, naravno, zahtijeva i odgovor na pitanje zašto drugo i treće lice množine nisu izjednačeni i u aoristnoj i imperfektnoj paradigmi s obzirom na to da su u aoristu/aoristima i imperfektu oblici drugoga i trećega lica jednine i dvojine također bili jednaki. Treba naglasiti da su između aoristnih i imperfektnih oblika trećega lica množine, s jedne strane, i odgovarajućih imperativnih oblika, s druge, postojale bitne razlike u učestalosti upotrebe. Aoristni su i imperfektni oblici trećega lica množine općenito vrlo česti – u hrvatskome su crkvenoslavenskome upravo to najčešće potvrđeni oblici u paradigmi (usp., npr., oprimjerenja u HCSL 2014: 235–246) – pa je jasno da njihovo analoško izjednačavanje s oblicima drugoga lica množine nije dolazilo u obzir. U imperativu je stanje bitno drugačije. Imperativi su po svojoj prirodi u prvome redu (premda ne nužno) usmjereni na adresata ili skup adresata, zbog čega kategorija drugoga lica kod njih ima središnju ulogu. Ta je činjenica jasno manifestirana i u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima, u kojima su imperativni oblici najbolje potvrđeni u drugome licu, potom u prvome licu množine (koje također uključuje adresata), dok su od ostalih oblika, nešto bolje potvrđeni samo oblici trećega lica jednine. Iznimno su rijetki jednostavni oblici trećega lica množine, kako smo ranije istaknuli, potvrđeni samo kod glagola *byti*, i to u obliku *bqđq* s neprozirnim nastavkom -q. S obzirom na takvo stanje, u hrvatskome se crkvenoslavenskome jeziku moglo

¹⁷¹ U slavenskim jezicima po svojoj prilici nisu ni potvrđeni oblici koji bi se mogli izvesti iz rekonstruiranoga dočetka trećega lica množine *-oint (usp. Matasović 2008: 282). Osobiti oblici trećega lica množine imperativa potvrđeni su samo u starocrkvenoslavenskome, i to svega nekoliko puta kod glagola *byti* (*bqđq*). Oblik je *bqđq*, međutim, teško izvodiv iz **bhundoint* – premda su neki istraživači dokazivali da je *q* ipak moglo postati od **oint* – pa se najčešće svodi na rekonstruirano treće lice množine indoeuropskoga konjunktiva **bhundont* (usp. Mihaljević, M. 2014: 170).

dogoditi da se u imperativu, pod utjecajem stanja u jednini i dvojini, i u množini u trećem licu počnu upotrebljavati oblici formalno identični oblicima drugoga lica. Time se, naravno, ne smije izgubiti iz vida činjenica da su se upravo zbog izjednačenih imperativnih oblika drugoga i trećega lica u trećem licu s vremenom sve učestalije počeli upotrebljavati analitički, tj. zamjenski imperativni oblici (usp. HCSL 2014: 221). Moguće je, naime, da je usporedno s tendencijom ujednačavanja množinskih oblika drugoga i trećega lica (poduprtom stanjem u jednini i dvojini) postojala i tendencija općega razjednačivanja drugoga i trećega lica u imperativu, pri čemu je potonja s vremenom sve izrazitije nadjačavala prvu.

Druga činjenica koja zaslužuje dodatni osvrt na kraju pregleda pravih imperativa u neliturgijskim zbornicima tiče se glagola *i*-konjugacije. Kod tih su glagola, naime, imperativni oblici u nekim licima i brojevima po segmentalnome sastavu identični oblicima odgovarajućega lica i broja u prezentskoj paradigmi, što bi moglo navesti na pomisao da nije riječ o pravim, nego o zamjenskim imperativima, tj. o oblicima koji su posuđeni iz prezentske paradigme.¹⁷² Takav je, primjerice, slučaj u trećem licu jednine (dakako, samo onda kada je u odgovarajućem prezentskom obliku došlo do ispadanja završnoga *-t*, što je u zborničkim tekstovima prilično često) (169) te u prvome licu množine (i tu, naravno, uz uvjet da i prezentski oblik, jednako kao i imperativni, dolazi s ličnim nastavkom *-mo*, što je također u zborničkim tekstovima čest slučaj) (170) i drugome licu množine (171).

(169) a. *m(o)li* za me iv(a)нъ kr(ъsti)t(e)лъ koga iz'bralъ esi prêd'teča prišastiê t'voego (CÍvan 147v)

b. ki *m(o)li* i potom sagrêši on' ne *moli* B(og)a · da š'pota se b(ogo)мъ (CBč 6r)

(170) a. *molimo* b(og)a da n(a)мъ да piču telesnu ob' koi telo živet' (CBč 7r)

b. s'(ve)ti se ime tvoe · ne *molimo* mi · da ime svoe s(ve)tit' ko svečeno e(stъ) · i bud(e)тъ v v(ê)ki v(ê)къ · da mi *molimo* b(og)a da s(ve)ti ime svoe v n(a)съ ko s'mo v' h(rъst)ê priêli (CBč 6v)

(171) a. *lûbite* nepriêteli v(a)še (CPet 6v)

b. neču da me teles'nim' zakonom' *lûbite* (CPetr 98r)

Razložno je ipak pretpostaviti da su među prezentskim i imperativnim oblicima identičnim po segmentalnome sastavu postojale naglasne razlike. U zbornicima pisari naglaske nisu bilježili,

¹⁷² Donekle je slična situacija i u talijanskome jeziku (usp. Zanuttini 1997: 115). Kod glagola druge (*-ere*) i treće konjugacije (*-ire*) imperativni su oblici drugoga lica jednine formalno identični oblicima drugoga lica jednine prezenta. Takvu podudarnost Zanuttini, međutim, smatra pukom slučajnošću (osobito s obzirom na činjenicu da drugo lice jednine indikativa prezenta uvijek ima nastavak *-i*, neovisno o konjugacijskoj pripadnosti glagola), a ne pokazateljem da se u drugoj i trećoj konjugaciji u drugome licu jednine rabe zamjenski imperativni oblici.

no s obzirom na čakavsku osnovicu tih tekstova, o spomenutim se naglasnim razlikama posredno može zaključivati na temelju stanja u suvremenim čakavskim govorima.¹⁷³ Osobito su pritom dragocjeni govori koji su sačuvali tronaglasni sustav s prednaglasnim i zanaglasnim duljinama i u kojima nije došlo do sustavnih retrakcija naglasaka. Takav je, primjerice, sjevernočakavski govor Matulja kraj Rijeke (usp. Kapović 2011: 183–186). U tom se govoru, s obzirom na izgovornu (fonetsku), ali i smjenbenu (paradigmatsku) arhaičnost njegove akcentuacije (usp. Kapović 2006: 28–29), vrlo dobro mogu pratiti naglasne razlike između prezentskih i imperativnih oblika kakve po svoj prilici treba pretpostaviti i za razdoblje kada su nastajali neliturgijski zbornici.¹⁷⁴ U naglasnoj je paradigmi *a* tako u govoru Matulja naglasak i u prezentskim i u imperativnim oblicima na osnovi, a razlikovnu ulogu ima zanaglasna duljina, koja je u imperativnim oblicima dosljedno analoški skraćena,¹⁷⁵ dok se u prezentskim oblicima redovito čuva; usp. npr. *hītit* – 2. jd. imp. *hīti!*, 3. jd. prez. *hītī*.¹⁷⁶ U naglasnoj paradigmi *b* u imperativnim je oblicima naglasak redovito na sufiksu *-i-*, dok je u prezentskim oblicima on uvijek na osnovi; usp. npr. *cēdīt* – 2. jd. imp. *cēdī!*, 2. jd. prez. *cēdīš*, 3. jd. prez. *cēdī*; *plātīt* –

¹⁷³ Postojanje naglasnih razlika između prezentskih i imperativnih oblika *i*-glagola nije, dakako svojstveno samo čakavskim govorima. Ono je, primjerice, vidljivo i u hrvatskome standardnome jeziku te općenito u štokavskim govorima s akcentuacijom koja je smjenbeno arhaična, a jasno je da ga se može rekonstruirati i za praslavenski jezik (usp., npr., rekonstruirane psl. imperativne i prezentske oblike u Kapović 2015).

¹⁷⁴ Naravno, o naglasnim razlikama između prezentskih i imperativnih oblika može se zaključivati i na temelju suvremenoga stanja u govorima čija akcentuacija fonetski nije arhaična. Ipak, ovisno o tipu fonetskih inovacija koje su se u govoru dogodile, moguće je da je u takvim govorima u nekim naglasnim paradigmama zatrta naglasna razlika između prezentskih i imperativnih oblika. Takav je, primjerice, slučaj s govorom Banjola, koji pripada jugozapadnomu istarskom dijalektu (usp. Mandić 2013). U tom je govoru općeslavenski neoakut prešao u dugosilazni naglasak, izgubljene su naglasne duljine, a dosljedno je provedeno i povlačenje kratkoga naglasaka sa zadnjih otvorenih slogova na prethodni slog uz kanovačko duljenje. Zbog gubitka zanaglasnih duljina u govoru Banjola više nije vidljiva naglasna razlika između prezentskih i imperativnih oblika u naglasnoj paradigmi *a*: 3. jd. prez. *obīsi*, 2. mn. prez. *obīsīte*; 2. jd. imp. *obīsī!*, 2. mn. imp. *obīsīte!*. U n. p. *b* i n. p. *c* naglasna se razlika čuva, s tim da se u objema zbog dosljednoga povlačenja kratkoga naglasaka sa zadnjih otvorenih slogova (osim u slučajevima kada iza toga sloga dolazi klitička riječ) i kanovačkoga duljenja u jedninskim imperativnim oblicima na osnovi ostvaruje naglasak intonacijski jednak neoakutu: n. p. *b* – 3. jd. prez. *nōsi*, 2. mn. prez. *nōsīte*; 2. jd. imp. *nōsi!*, 2. mn. imp. *nosīte!*; n. p. *c* – 3. jd. prez. *lovī*, 2. mn. prez. *lovīte*; 2. jd. imp. *lovī!*, 2. mn. imp. *lovīte!*.

¹⁷⁵ Množinski su imperativni i prezentski oblici u n. p. *a* izvorno bili jednaki, tj. uz stari akut na osnovi, imali su zanaglasnu duljinu na sufiksu *-i-*. U imperativnim je oblicima, međutim, kasnije došlo do analoškoga pokraćivanja akutiranih zanaglasnih duljina. Analogija je djelovala tako da su nenaglašene akutirane zanaglasne duljine (kakva je bila duljina na imperativnome formantu *-i-* u n. p. *a*) pokraćene po uzoru na akutirane naglašene sufikse u drugim naglasnim paradigmama u kojima je kraćina nastajala kraćenjem staroga akuta (usp. **nosīte*, n. p. *b* > *nosīte*; **lovīte*, n. p. *c* > *lovīte*). U prezentskim pak oblicima do takvoga analoškoga pokraćivanja akutiranoga nenaglašenoga sufiksa u n. p. *a* nije moglo doći zato što se duljina, osim u toj naglasnoj paradigmi javlja(la) i u n. p. *b* (*nōsīte*) i u n. p. *c* (*lovīte*). Usp. Kapović 2015: 519^F. U jedninskim imperativnim oblicima u n. p. *a* duljina je na sufiksu, koji je ujedno zadnji otvoreni slog, očekivano pokraćena. U prezentu je situacija ponovno drugačija s obzirom na to da današnji otvoreni zadnji slog u trećem licu jednine izvorno nije bio takav, nego je, kako je poznato, iza nezavršnoga sufiksa *-i-* (na kojem je sačuvana duljina) stajao lični nastavak *-t̃* (usp. također Kapović 2015: 503–516).

¹⁷⁶ U suvremenim čakavskim govorima pravi imperativni oblici trećega lica nisu sačuvani (osim u nekim okame-njenim izrazima) pa se stoga navode oblici drugoga lica. To, međutim, ne predstavlja problem za zaključivanje o naglasnim razlikama između imperativnih i prezentskih oblika trećega lica s obzirom na to da se za treće lice imperativa rekonstruirala identičan naglasak kao i za drugo (usp. Kapović 2015: 549).

2. jd. imp. *plātī!*, 3. jd. prez. *plātī*. Konačno, u naglasnoj paradigmi *c* kratki (tj. kratkosilazni) naglasak u imperativnim je oblicima, jednako kao i u n. p. *b*, na sufiksu *-i-*, dok je u prezentskim oblicima naglasak uvijek na posljednjem slogu (bio to sufiks *-i-* ili lični nastavak), s tim da je sufiks *-i-* redovito dug; usp. npr. *kosīt* – 2. mn. imp. *kosīte!*; 3. jd. prez. *kosī*; 1. mn. prez. *kosīmō*. S obzirom na izneseno, izvjesno je da su kod *i*-glagola u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima postojale naglasne razlike između prezentskih i imperativnih oblika identičnih po segmentalnome sastavu, odnosno da se kod potonjih s punim opravdanjem može govoriti o pravim imperativima.

6.1.2. Zamjenski imperativni oblici

Među zamjenskim imperativnim oblicima, kako smo na početku ovoga potpoglavlja istaknuli, središnje mjesto zauzimaju sveze čestice *da* i prezentskoga oblika u odgovarajućem licu. U hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku "čestoća uporabe složenih oblika [tj. sveze *da* + prezent; nap. J. G.] obrnuto je proporcionalna čestoći jednostavnoga imperativa" (HCSL 2014: 225). Sveza *da* + prezent u tekstovima je, naime, uvjerljivo najčešće potvrđena u trećem licu (jednine i množine), dakle upravo u onome licu u kojem su jednostavni, tj. pravi imperativi u tekstovima najrjeđe potvrđeni. U drugome je licu ta zamjenska imperativna sveza potvrđena vrlo rijetko, što se može povezati s činjenicom da drugo lice ima središnju ulogu kod imperativa i da su u skladu s tim jednostavni oblici drugoga lica najbolje potvrđeni i u hrvatskoglagoljskim tekstovima. Izvjesno je da čestoća upotrebe jednostavnih imperativa, a posljedično i distribucija zamjenskih sveza *da* + prezent po licima, ima veze s činjenicom da su oblici drugoga i trećega lica imperativa u svim trima brojevima formalno identični, tj. homonimni (usp. HCSL 2014: 225). Kako bi se ta homonimija uklonila, u trećem je licu s vremenom postupno prevlast preuzimala sveza '*da* + prezent', dok je u drugome licu zbog njegove čestoće sačuvan praktički isključivo jednostavni, tj. pravi imperativni oblik. Da je raspodjela sveze '*da* + prezent' po licima doista povezana s oblikovnom specifičnošću jednostavnoga oblika odgovarajućega lica, pokazuje i činjenica da je ona razmjerno rijetka i u prvome licu množine, čiji jednostavni oblik nije istovjetan nijednomu drugom obliku u imperativnoj paradigmi.

U neliturgijskim je zbornicima u pogledu distribucije zamjenskih imperativnih oblika sastavljenih od čestice *da* i prezenta stanje u načelu isto kao i u liturgijskim kodeksima. Sveza '*da* + prezent' uvjerljivo je najčešće potvrđena u trećem licu (172), u kojem se pojavljuje češće od jednostavnih oblika identičnih oblicima drugoga lica. Vrlo je rijetko pak u tekstovima ta sveza potvrđena u prvome (173) i drugome licu (174).

(172) da dastъ (Amul a112), da bl(agoslo)vitъ (CBč 23v), da nasitit' (CBč 23v), da pogubit (CFat 9r), da bižet (CFat 15r), da pride (CIvan 138r), da usliš(e)t' (RitKlim 2v), da obučet' (RitKlim 13v), da snidet' (CPet 332r), da budet' (CPet 335v)

(173) da ne postiû (RitKlim 99v) (= COxf 25b), da um'ru (COxf 17d, 22b)

(174) da iz'baviši (RitKlim 28v), da iz(i)deši (RitKlim 155v), da ne primeš' (CPet 8v), da ne budešъ (CKol 33a), da budete (CKol 47a)

Osim čestice *da*, u neliturgijskim se zbornicima uz prezentske oblike – kao posljedica utjecaja (čakavskih) organskih idioma¹⁷⁷ – može ostvariti i čestica *neka*. Jednako kao sveze '*da* + prezent', i sveze koje uključuju česticu *neka* najčešće su potvrđene u trećem licu (175), dok su potvrde za prvo (176) i, osobito, drugo lice (177) vrlo rijetke.

(175) neka ... izgnie (CPet 99v), neka ... rasudi (CTk 139r), neka ... vazme (CTk 153v), neka plače (CTk 161r), neka ... bude (CBč 26r), neka ... roni (RitKlim 161v), neka pride (CŽg 96v)

(176) neka prolû (RitKlim 53v), neka ... polûb'lû (RitKlim 69v), neka ... poidu (CPet 224v)

(177) neka ... lažeš (CTk 141r)

Etimološki se čestica *neka* obično dovodi u vezu s glagolom *hajati* (usp. Gluhak 1993: 258; Matasović i dr. 2016: 694), odnosno s njegovim zanijekanim svršenim parnjakom **nehati* (sln. *nehati*; češ. *nehati*; pol. *niechać*) (usp. Skok 1971: 648). Matasović i dr. (2016: 694) ističu da je *neka* postalo "od zanijekanog imperativa **ne xájъ*, **ne kájъ* 'pusti' (...) glagola **xajati*", koji je inače potvrđen i u neliturgijskim zbornicima (178).

(178) a. vazmitê svoe t'ê a tuega *ne kaitê* (CPet 211r)

b. ako mene ičete *ne kaite* učeníkъ v miru (CŽg 86v)

Skok (1971: 648) pak smatra da je *neka* nastalo od skraćenog imperativa 3. lica jednine niječnoga glagola **nehati* (**nehaj* > **neh*) (kao i poljsko *niech*) kojemu je dodana deiktička čestica *-k*, *-ka*, *-ke* (**nehka* > *neka*) "s ispuštanjem ili bolje asimilacijom *h* prema *k* (upor. *lahka* > *lăka* < *lъgъka*) u brzom govoru". Analogijom prema finitnim glagolskim oblicima drugoga lica množine Skok tumači čestični oblik *nekate* 'pustite'. Analogne primjere u starijim hrvatskim tekstovima bilježi i Broz (1885: 60), koji, osim *nekate*, spominje i oblik *nekajte* za drugo lice (usp. također Matasović i dr. 2016: 694) te oblik *nekajmo* za prvo lice množine, uz napomenu da se oni pojavljuju uz infinitive (koji mogu biti izostavljeni ako se podrazumijevaju). Brozu je

¹⁷⁷ O tome v. u §6.3.1.1.

poznat i oblik *nekaj* (uz kajkavski i slovenski *naj*; usp. također Matasović i dr. 2016: 694), koji je potvrđen u uobičajenim svezama modalne čestice i prezentskih oblika, no njegovo postanje (eksplicitno) ne dovodi u vezu s jedninskim imperativnim oblicima (drugoga i trećega lica).¹⁷⁸ S obzirom na navedene oblike, vrijedi istaknuti da je u neliturgijskim zbornicima čestica sporadično potvrđena u obliku *nekat'* (COxf 15c; CGLav 49v, 56v; RitKlim 47v, 54v), koji bi se mogao tumačiti analogijom prema prezentskim oblicima trećega lica s očuvanim dočetkom *-t*, kakav je oblik *pokaût'* u primjeru (179) iz *Oksfordskoga zbornika*.

(179) ê učinû bl(agoslo)viti a nê kleti r(e)če g(ospod)ь *nekat'* se obrate i pokaût' se grihov'
· ako li nê · ê suû nim' (COxf 15c)

Marginalno su kao zamjenski imperativi u neliturgijskim zbornicima potvrđeni samostalno upotrijebljeni svršeni prezentski oblici te imperativni infinitivi. Imperativna se upotreba svršenih prezenta smatra sintaktičkim grecizmom, odnosno semitizmom koji je u hrvatskoglagojske tekstove dospio posredstvom grčkoga jezika¹⁷⁹ (usp. Damjanović 2005: 157; Mihaljević i Vince 2012: 57; v. §6.3.2.). U korpusu je potvrđeno vrlo malo takvih primjera, većinom onih koji su poznati iz kanonskih starocrkvenoslavenskih tekstova i hrvatskocrkvenoslavenskih tekstova liturgijskoga karaktera (180).

(180) a. g(ospod)u b(og)u tvoemu *pokloniši se* (CPetr 2v)
b. *ne* iskusiši g(ospod)a b(og)a tvoego (CPetr 2r)
c. čti oca tvoego i materь tvoû i *vzlûbiši* iskrnega tvoego kako samь sebe (CŽg 102r)

Malo je potvrda i samostalno upotrijebljenih imperativnih infinitiva. Takvi su infinitivi iznimno rijetki i u kodeksima liturgijskoga karaktera (usp. Vela 2018: 104–105). U našem je korpusu većina potvrda iz *Regule svetoga Benedikta* (181).

(181) a. ot sega svita dêl' se *otvriči* · ničtože ino tak'mo h(rist)a *lûbiti* (RegBen 9r-a)
b. *ne kleti se* da se ne učini v kletvi prisega (RegBen 9v)
c. čt(e)nie svetoe s radost'û *poslušati* (RegBen10r)

Na samostalno upotrijebljene svršene prezente i infinitive kao zamjenske imperativne oblike detaljnije ćemo se osvrnuti u §6.3.2 i §6.3.3. U cjelini gledano, međutim, s obzirom na njihovu marginalnu zastupljenost u korpusu, naš će primarni fokus u nastavku biti na konstrukcijama s

¹⁷⁸ Skok (1971: 648) *j* u obliku *nekaj* tumači kao deiktičku česticu koja, kao i neke druge (npr. *da* u *nekada* ili *dare* u *nekadare*), može biti dodana na *neka*.

¹⁷⁹ O tome v. u §6.3.2.

pravim imperativima i zamjenskim imperativnim svezama modalnih čestica *da* i *neka* i prezenta.

6.2. Direktivnost i modalnost imperativnih rečenica

Prikazujući različite modele kodiranja (direktivne) rečenične snage u imperativnim rečenicama u §5.2.1., vidjeli smo da su se u literaturi u tom pogledu isprofilirala dva tipa pristupa (usp. također Portner 2004; Galić /uskoro/). Prema prvome pristupu, koji ima mnogo veći broj pobornika, direktivna je rečenična snaga¹⁸⁰ izravno kodirana u sintaksi, tj. ona se nalazi u specijaliziranome elementu (direktivnome/imperativnome operatoru) smještenom visoko u strukturi rečenice (u CP-području) čijim aktiviranjem rečenica dobiva direktivnu interpretaciju (usp., npr., Rivero 1994a, 1994b; Han 1998; Medeiros 2015). Prema drugome pak pristupu, direktivna rečenična snaga proizlazi iz spoja primitivnih semantičkih sastavnica imperativa – kao što su, primjerice, [modalnost], [govornik], [adresat], [uzročnost] – od kojih neke imaju svoje morfosintaktičke korelate (usp. Isac 2015). Ovdje slijedimo prvi pristup i smatramo da je direktivna snaga izravno kodirana u sintaksi, konkretno u posebnome elementu u CP-području. Takvo opredjeljenje zahtijeva odgovore na niz pitanja. Potrebno je, među ostalim, jasno artikulirati na koji se način aktivira direktivni element u CP-području, kakve posljedice – osim izazivanja direktivne interpretacije – to aktiviranje uopće ima, kakav je odnos između direktivne rečenične snage i imperativne morfologije i je li direktivno obilježje jedino koje imperativni glagol provjerava u strukturi imperativnih rečenica. U ovome ćemo se potpoglavlju osvrnuti upravo na ta pitanja.

6.2.1. Aktiviranje direktivnoga operatora

Kada je riječ o aktiviranju direktivnoga operatora u CP-području, tradicionalno je gledanje ono prema kojem imperativni glagol direktivnu interpretaciju stječe pomicanjem na položaj na kojem se operator nalazi (Rivero 1994a, 1994b; Han 1998; v. §5.2.1.). U novije je vrijeme, kako

¹⁸⁰ Pod direktivnošću, odnosno direktivnom rečeničnom snagom razumijeva se da se imperativnim rečenicama prototipno navodi koga na djelovanje, neovisno o tome interpretira li se to navođenje kao zapovijed, preklinjanje, upozorenje, poziv ili što drugo (usp. Condoravdi i Lauer 2012: 38; Medeiros 2015: 127; usp. također Searle 1979: 21–22). Direktivnošću, doduše, nije moguće obuhvatiti sve funkcije koje se mogu izraziti imperativnim rečenicama. Klasičan su primjer željni imperativi, koji u užem smislu nisu direktivi (premda s direktivnošću imaju veze s obzirom na to da je želja govornika da se što dogodi jedna od odrednica direktivnosti; usp. Condoravdi i Lauer 2012: 38). S obzirom na to da se u generativnim pristupima imperativnim rečenicama standardno ističe njihova povezanost s direktivnom rečeničnom snagom, termin *direktivnost* ipak zadržavamo (usp. Han 1998; Zanuttini 2008; Zanuttini, Pak i Portner 2012; Medeiros 2013, 2015; Isac 2015; Frascarelli i Jiménez-Fernández 2016).

smo istaknuli u §5.2.1., Cormany (2013: 94–98) argumentirano osporio tvrdnju da se imperativni glagol u sintaksi pomiče na položaj glave $C^0/Force^0$, ustvrdivši pritom da je aktiviranje direktivnoga operatora posljedica dalekometnoga odnosa sročnosti između glagola i glave ($C^0/Force^0$) na čijem se položaju taj operator (obilježje) nalazi. U Cormanyjevoj argumentaciji ključnu ulogu ima činjenica da se (osim subjekta) u afirmativnim imperativnim rečenicama u engleskome ispred imperativnoga glagola mogu ostvariti topici, tj. da oni, ukoliko se uz glagol nalazi i subjekt, obvezno prethode i jednomu i drugomu. U svjetlu te činjenice za imperativne se glagole u engleskome, ističe Cormany, ni uz pretpostavku o rascijepljenome ni uz pretpostavku o jednoslojnome CP-području ne može tvrditi da se nalaze na položaju glave koja sadrži direktivno obilježje. Do identičnoga su zaključka o položaju imperativnih glagola u strukturi rečenice u talijanskome i španjolskome došli Frascarelli i Jiménez-Fernández (2016), također na temelju činjenice da izmješteni konstituenti u tim jezicima redovito prethode pravim imperativima.

I u hrvatskoglagoljskim se neliturgijskim zbornicima u imperativnim konstrukcijama nalijevo izmješteni konstituenti, tj. konstituenti koji su koreferentni s resumptivnim zamjeničkim elementima koji se nalaze niže u strukturi rečenice, uvijek ostvaruju ispred imperativnoga glagola. U (182) se, primjerice, ispred pravoga imperativa nalaze izmještene skupine *brata vašego koga ris'te* (182a) i *govoren'e ko ste slišali* (182b), koje su u ostatku rečenice nastavljene klitikama *i*, odnosno *e*.

(182) a. *brata vašego koga ris'te* privedite *i* ka m'ni i tada veruû v(a)m' (COxf 20d)

b. *dobri h(r)st)êne govoren'e ko ste slišali* imiite *e* svršenim' zakonom' razumiti (COxf 40b)

U (malobrojnim) istraživanjima lijevoga rečeničnog ruba u slavenskim jezicima smatra se da izmješteni konstituenti u primjerima tipa (182) zauzimaju položaj specifikatora projekcije TopP u rascijepljenome CP-području (usp. Sturgeon 2008; Arnaudova 2010) ili pak položaj specifikatora kakve druge posebne projekcije koja se nalazi između FinP i ForceP (usp. Halupka-Rešetar 2011; Miškeljin 2016). S obzirom na izvorni Rizzijev (1997) model rascijepljenoga CP-područja (v. §4.2.2.), u kojem se (rekurzivna) topička projekcija (TopP) nalazi između ForceP i FinP (183), primjeri tipa (182) izravno upućuju na zaključak da se imperativni glagol u sintaksi ne nalazi na položaju glave $Force^0$, nego niže u strukturi rečenice te da direktivnu interpretaciju stječe u dalekometnome odnosu sročnosti s tom glavom.

(183) ForceP > TopP > FocP > TopP > FinP > IP (prema Rizzi 1997: 297)

U §4.2.2. istaknuli smo da je izvorni Rizzijev model – suočen s empirijskim podacima iz različitih jezika – od trenutka kada je predložen doradivan (usp., npr., Roussou 2000; Cormany 2013 itd.) te da je u tim doradama sudjelovao i sam Rizzi (usp., npr., Rizzi 2001, 2004; Rizzi i Bocci 2017). Glede aktiviranja direktivnoga operatora na položaju Force⁰, zanimljivo je istaknuti da je, analizirajući građu iz bugarskoga jezika, Arnaudova (2010) predložila model rascijepljenoga CP-područja prema kojem topička projekcija postoji (tj. može postojati) i iznad i ispod ForceP (184).

(184) TopP > ForceP > TopP > FinP (MoodP) > TP (prema Arnaudova 2010: 148)

Prema tom modelu, dakle, obvezno ostvarivanje nalijevo izmještenih konstituenata ispred pravih imperativnih glagola ne mora nužno upućivati na to da se oni ne nalaze na položaju Force⁰. Pitanjem položaja izmještenih konstituenata, odnosno općenito pitanjima odnosa na lijevome rečeničnom rubu imperativnih rečenica u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika podrobno ćemo se pozabaviti u odjeljku §6.4. Zasad ističemo samo to da nema dokaza da bi model lijevoga rečeničnoga ruba kakav Arnaudova predlaže za bugarski mogao vrijediti za jezik neliturgijskih zbornika. Takav zaključak prije svega proizlazi iz činjenice da u korpusu nisu potvrđeni primjeri u kojima bi se neki konstituent koji strukturno pripada umetnutoj rečenici nalazio ispred dopunjača. Upravo tvrdnjom da je u bugarskome to moguće Arnaudova argumentira pretpostavku o postojanju topičke projekcije iznad ForceP u tome jeziku. Izvjesno je, dakle, da u zborničkim tekstovima redovito ostvarivanje nalijevo izmještenih konstituenata ispred pravih imperativa samo po sebi pokazuje da se potonji u sintaksi ne nalaze na položaju glave Force⁰.

Nepomicanje pravih imperativa na položaj Force⁰ u jeziku neliturgijskih zbornika moguće je dokazati i neovisno o položaju nalijevo izmještenih konstituenata u rečeničnoj strukturi. U tome su pogledu relevantni primjeri u (185).

- (185) a. *sinu momu* prostite a *mene* propnite (CFat 22v)
 b. *d(u)ha s(ve)t(a)go t'voego* ne otimi ot' mne (RitKlim 86v)
 c. *sinu moi anadane mudra č(lovê)ka* poslušai a *bêzumna* ne poslušai (CPet 99v)
 d. *vriče vaše* povrzite da iziču (COxf 21c)
 e. *limba vrata* otvorite vladavci (CTk 6v)
 f. *v'se ine riči strani* pus'ti i ne karai se s' nikim're (CBč 5r)

Oni su naizgled identični primjerima u (182). Riječ je, naime, o tome da se pred imperativnim glagolom ostvaruju njegovi unutarnji argumenti (konkretno izravni objekti), dakle konstituenti

koji su generirani u VP-području i koji su ispred glagola mogli doći jedino pomicanjem.¹⁸¹ Između (182) i (185) postoji, međutim, bitna razlika. U primjerima u (182) izmještena je skupina koreferentna s resumptivnim klitičkim elementom u ostatku rečenice, dok u (185) iza početne skupine ne postoji nikakav (leksički izraženi) resumptivni element. Takvo što ne može biti slučajno i mora upućivati na postojanje strukturnih razlika među dvjema skupinama primjera. Tim ćemo se razlikama, kako smo najavili, pozabaviti u potpoglavlju §6.4. Trenutno je važno istaknuti to da se za pomaknute unutarnje argumente u primjerima tipa (185) u drugim slavenskim jezicima smatra da se nalaze na položaju specifikatora najviše projekcije u infleksijskome području (najčešće SpecTP/SpecIP) (usp. Sturgeon 2008; Arnaudova 2010) ili pak na položaju specifikatora (rekurzivne) topičke projekcije (TopP) koja se nalazi ispod ForceP (usp. Halupka-Rešetar 2011; Miškeljin 2016).¹⁸² Ne dovodi se, dakle, u pitanje to da se unutarnji argumenti predikata u primjerima kao (185) nalaze ispod ForceP. Kako se pak imperativni glagol nalazi iza unutarnjega argumenta, jasno je da on nije na položaju glave Force⁰, odnosno da se nalazi na nižem položaju u rečeničnoj strukturi.

Čvrstim dokazom za to da se imperativni glagoli ne pomiču na položaj glave Force⁰ mogu se smatrati i primjeri u kojima se oni pojavljuju u umetnutim rečenicama s dopunjačem *da* (186). Dopunjač se, prema standardnoj pretpostavci, nalazi na položaju Force⁰, pa je prema tome mogućnost njegova usporednoga ostvarivanja s imperativnim glagolom snažan argument za to da potonji u rečeničnoj strukturi ostaje na položaju nižem od Force⁰.¹⁸³ U kontekstu rečenoga u prethodnome odlomku, može se primijetiti da se u (186) argumenti predikata umetnute rečenice nalaze između dopunjača i imperativnoga glagola, što samo potvrđuje inače općeprihvaćenu tvrdnju da su i u primjerima tipa (185) odgovarajući konstituenti, a onda, dakako, i sam glagol, ispod Force⁰.

(186) a. prošu vas' drazi moi da vi mani *pomozitê* moliti i prositi togo d(u)ha s(veta)go da on' dast' mane moč govoriti a vam' poslušati (CPet 192r)

¹⁸¹ U §6.4. argumentirat ćemo da se u primjerima tipa (185) ne može govoriti o generiranju početnih skupina na položaju ispred glagola. Na to bi, doduše, moglo upućivati i njihovo padežno obilježje, no vidjet ćemo da to nije jedini argument.

¹⁸² U potonjem se slučaju ne može pretpostaviti da se na istome položaju nalaze nalijevo izmještene skupine tipa (182), tj. skupine koje su koreferentne s resumptivnim klitičkim elementom u ostatku rečenice. Stoga se u tom slučaju dodatno pretpostavlja postojanje projekcije izmještanja nalijevo (lijeve dislokacije) (LDP) koja se nalazi iznad ForceP. O tome v. u §6.4.3.

¹⁸³ Vrijedi ipak podsjetiti na Medeirosovu (2013, 2015) analizu umetnutih imperativa, u kojoj je ključna pretpostavka ta da umetnutim rečenicama nije svojstvena (rečenična) snaga te da imperativi mogu biti umetnuti samo u jezicima u kojima ne ovise o direktivnoj snazi. Time je implicirano da u umetnutim kontekstima ne postoji motivacija za pomicanje imperativnoga glagola na položaj glave Force⁰ jer na tome položaju ionako nema direktivnoga obilježja.

b. togo radi vas' molû da ov' olêi do nega crêkve *donesitê* i za moû pamet' onu crêkav'
nim' *pomažitê* (CPet 213r-v)

c. svêtuû t(e)bê da na vsaki dan' va ime moe svêçu v crêkvi *darui* (CPet 281r)

Argumenti izneseni u ovome odjeljku jasno pokazuju da u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima aktiviranje direktivnoga operatora na položaju glave Force⁰ ne znači ujedno i pomicanje glagola u sintaksi na taj položaj. Takva tvrdnja, kada su u pitanju imperativne rečenice u slavenskim jezicima, nije, doduše, (sasvim) nova. Na temelju građe iz hrvatskoga i srpskoga dokazivale su je, primjerice, Rivero i Terzi (1995) i Han (2001). Važno je, međutim, istaknuti da je njihova argumentacija bila utemeljena na pretpostavkama koje su se naknadno pokazale problematičnima. Rivero i Terzi (1995), naime, kao pobornice tzv. jakoga sintaktičkog pristupa 2P-klitikama,¹⁸⁴ smatraju da je položaj klitika u rečeničnoj strukturi fiksna, konkretno da se one uvijek nalaze na položaju glave projekcije WP (= Wackernagel Phrase) koju C⁰ uzima kao dopunu. Na temelju te pretpostavke autorice primjere kao (187a) smatraju dokazom da se imperativni glagol u hrvatskome i srpskome nije pomaknuo na položaj C⁰, nego je ostao na nižem položaju.¹⁸⁵ Ako se na položaju SpecCP ne nalazi niti jedan konstituent koji bi mogao biti domaćin klitici, glagol se, prema mišljenju Rivero i Terzi, kao rezultat posljednjega utočišta (engl. *Last Resort*) ipak pomiče na položaj C⁰ kako bi pružio (fonološku) potporu klitici (187b).

(187) a. Knjige im čitajte. (Rivero i Terzi 1995: 310)

b. Čitajte je. (Rivero i Terzi 1995: 309)

Na prijelazu je stoljeća u literaturi o slavenskim klitikama ukazano na mnoge teorijske i empirijske probleme s kojima se suočavaju tzv. jaki sintaktički pristupi 2P-klitikama (posebno usp. Bošković 2001: 40–63; usp. također Franks i King 2000: 293–305) te je pritom istaknuto da tumačenje položaja 2P-klitika u rečenici nije moguće bez uzimanja u obzir prozodijskih činjenica. Stoga se opcionalnost pomicanja imperativnoga glagola na položaj C⁰/Force⁰ – koja je predložena u Rivero i Terzi (1995) i koja je u minimalističkoj teoriji općenito problematična¹⁸⁶ – teško može prihvatiti kao valjana.

¹⁸⁴ Usp. Franks i King 2000, str. 305: "In sum, syntactically oriented accounts of 2P clitics propose that the clitics raise to a particular syntactic position, generally C⁰. Once there, they are hosted by material in C⁰ or [Spec, CP]; if there is no such material, then the verb raises to C⁰ to host them."

¹⁸⁵ U tom pogledu usp. također tvrdnju Han 2001, str. 312: "Following Rivero and Terzi (1995), I take the fact that clitics can appear preverbally in imperatives when they are not clause-initial as evidence that the imperative verb is low in the clause."

¹⁸⁶ Usp. Bošković 2013, str. 113: "Truly optional movement does not fit well with a framework like Minimalism where all movement takes place for a reason: in such a framework either there is a reason for a movement to take place, in which case it must take place, or there is not, in which case it in fact cannot take place".

Činjenica, dakle, da se imperativni glagol u jeziku neliturgijskih zbornika u sintaksi ne pomiče na položaj glave Force⁰ znači da je jedini mogući način aktiviranja direktivnoga operatora koji se nalazi na tom položaju dalekometni odnos sročnosti glagola i Force⁰.

6.2.2. Imperativna morfologija i direktivna rečenična snaga

Česta je tvrdnja u literaturi o imperativima ta da pomicanjem u CP-područje ili dalekometnim odnosom sročnosti s glavom koja sadrži direktivni operator glagol, osim direktivne interpretacije, stječe i imperativnu morfologiju (usp., npr., Rivero 1994a; Cormany 2013). Time se implicira da je imperativna morfologija neodvojiva od direktivne rečenične snage, odnosno da prisutnost imperativnoga glagola u rečenici automatski upućuje na to da ona ima direktivnu interpretaciju. Više je, međutim, dokaza za to da imperativna morfologija i direktivna rečenična snaga nisu inherentno povezane, tj. da nisu kodirane na istome položaju u strukturi rečenice. Dovoljno je krenuti od stanja u suvremenim hrvatskim organskim idiomima. Tradicionalno se ističe da se u kajkavskim govorima pravi imperativni glagoli mogu upotrijebiti u pripovijedanju o prošlim događajima (188), dakle bez navođenja koga na kakvo djelovanje (usp. Lončarić 1996: 125; Galić /uskoro/). U takvoj su upotrebi, doduše, potvrđeni samo imperativi glagola *vudriti* i *vužgati*, pa bi se kajkavskim primjerima moglo prigovoriti da su neproduktivni ili barem nedovoljno produktivni da bi bili tretirani kao čvrst argument za tvrdnju da rečenice s imperativnim glagolima ne moraju nužno imati direktivnu interpretaciju. To se, međutim, definitivno ne može reći za nedirektivne imperative u štokavskim govorima, u kojima je upotreba imperativa u pripovijedanju o prošlim događajima znatno fleksibilnija (189).

(188) a. i òn ti vùdri kopàti, pak bàba vùdri kričàti (Turopolje; Lončarić 1996: 125)

b. a ja: výžgy po raki:jy (Delnice; Lončarić 1996: 125)

(189) a. ništa nísmo rádili, samo jèdi (okolica Dervente; Lisac 2003: 58).

b. báci mrīžu, ùfati i pròdāj rību, nabòdi na òsti, nòsi nà mōre (Opuzen; Lisac 2003: 58)

Pripovjedačkih (historijskih) imperativa ima vrlo mnogo i u starijim hrvatskim tekstovima.¹⁸⁷ Iz obilja primjera koje donosi Broz (1885) izdvajamo dva u (190).

(190) a. Zame svoju palicu pa udri po glavi nín, udri, dokle god je bilo po čen tući (*Narodne pripoviedke i pjesme iz hrvatskoga primorja.*; Broz 1885: 35)

¹⁸⁷ Pranjković i Badurina (2012: 625) ističu da je takva upotreba imperativa "danas obilježena kao zastarjela, regionalna ili kao izrazito obilježje usmene (narodne) književnosti." Usp. također Pranjković (2018).

- b. U toj ti svi ovi napadi vrhu nas, kako no vukovi na stado, gdje nie pas, ter udri tko može, toj da nam dadu strah noseći tej nože na tezieh palicah. (N. Nalješković; Broz 1885: 36)

Upotreba imperativa u pripovijedanju o prošlim događajima nije nepoznata ni drugim slavenskim jezicima. Dapače, Mikhail Gronas (2006: 92) ističe da su pripovjedački (ili historijski) imperativi tipa (188–190) potvrđeni u svim slavenskim jezicima osim u poljskome i lužičko-srpskim jezicima, a osobito su produktivni u istočnoslavenskim i južnoslavenskim jezicima (u potonjima se rjeđe rabe u slovenskome). Pripovijedanje o prošlim događajima izraženo pripovjedačkim (historijskim) imperativima pritom u većini slavenskih jezika, kako pokazuju i hrvatski primjeri (188–190), uključuje značenjsku nijansu iznenadnosti, neočekivanosti prošle radnje. U bugarskome i makedonskome – a tako je, čini se, i u štokavskim govorima (barem onima zapadnoga dijalekta) – pripovjedački imperativi, osim neočekivanosti prošle radnje, mogu označavati i iterativnost u prošlosti.¹⁸⁸ Zanimljivo je također da u rečenicama s pripovjedačkim imperativima subjekt i imperativni glagol u slavenskim jezicima u pravilu nisu sročni u licu¹⁸⁹ (188–190).

Pranjковиć i Badurina (2012: 625) ističu da se u hrvatskome jeziku pravim imperativima može izraziti i posljedica "koja je rezultat uzroka sadržanoga u prethodnoj rečenici" (191). U analognoj su upotrebi imperativi potvrđeni i u (nekim) drugim slavenskim jezicima, primjerice u slovenskome i makedonskome (usp. Pranjковиć i Badurina 2012: 625). Zanimljiva je (a po

¹⁸⁸ Pitanje podrijetla pripovjedačkih imperativa u slavenskim jezicima izazivalo je u prošlosti znatnu pozornost istraživača. Delbrück, Vondrak, a kasnije i Isačenko, pokušali su pripovjedačke imperATIVE objasniti kao eliptične konstrukcije koje su se razvile u razgovornome jeziku. To tumačenje implicira da je, primjerice, (188b) skraćeno od: "a ja sam se ponio kao da mi je zapovjedbno udariti po rakiji". Šahmatov je smatrao da su pripovjedački imperativi aoristnoga podrijetla, tj. da se preteritna semantika kod pripovjedačkih imperativa razvila kao rezultat formalne identičnosti imperativa i aorista *i*-glagola u drugome (i trećem) licu jednine (usp. Gronas 2006: 89). Lavoslav Geitler (1881) smatrao je da u primjerima kao (188–190) uopće nije riječ o imperativima, nego o nepoznatim slavenskim infinitivima na *-i* koji su se sačuvali samo u pripovjedačkoj upotrebi. U novije je vrijeme prva dva tumačenja, koja su inače u literaturi imala najveći broj pobornika, argumentirano odbacio Gronas (2006), dokazujući pritom da pripovjedačka upotreba imperativa u slavenskim jezicima nije inovacija, nego naslijeđena činjenica, izravno povezana s optativnim podrijetlom slavenskoga imperativa. Gronas, naime, na primjerima iz drugih indoeuropskih jezika pokazuje da je praindoeuropski optativ (iz kojega se razvio slavenski imperativ), osim niza modalnih značenja, u mnogim indoeuropskim jezicima razvio i preteritno vremensko značenje, nerijetko upravo sa značenjskom nijansom iterativnosti, a u osetskome jeziku i iznenadnosti, neočekivanosti.

¹⁸⁹ Istraživači zapravo redovito ističu da subjekt rečenice s pripovjedačkim imperativom može biti u bilo kojem licu i broju (usp. Miklosich 1874: 794; Jakab 2002: 134; Gronas 2006: 92). U primjerima koji se u literaturi donose izostaju, međutim, potvrde za subjekte u drugome licu. Tu činjenicu ističe i Broz (1885: 41^F), dodajući da je u svom korpusu (konkretno među narodnim pjesmama koje je zapisao Vuk Stefanović Karadžić) pronašao tek jedan primjer sa subjektom u drugome licu (i).

- (i) Dosta ste mi strica izvarali i negova potrošili blaga, sve šarali tamo i ovamo, laži nemu, a laži Turcima (Broz 1885: 41)

Kako vidimo, ni u tome primjeru subjektno-glagolska sročnost nije potpuna s obzirom na to da leksički neizraženi subjekt ima obilježje drugoga lica množine, dok je glagol u drugome licu jednine.

svoj prilici s nedirektivnošću i povezana) činjenica da se u negiranim kontekstima u toj upotrebi, kako pokazuje primjer (191), mogu ostvariti i pravi imperativi svršenih glagola, koji u direktivnoj upotrebi generalno nisu kompatibilni s negativnim obilježivačem.

(191) Svakoga dana upozoravam ga da debelo kasni na posao, ali on kao da me i ne čuje.
Pa ga ti sad *ne prijavi!* (Pranjeković i Badurina 2012: 625)

U hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima imperativne glagole nismo pronašli ni u jednoj od dviju spomenutih nedirektivnih upotreba. To, naravno, ne znači da u zborničkim tekstovima imperativi uopće ne mogu biti upotrijebljeni nedirektivno. Nekoliko takvih, neprototipnih upotreba imperativa analizirat ćemo u sljedećim odjeljcima.

6.2.2.1. Imperativi u pozdravnim formulama

Govoreći o izraznim oblicima imperativnih rečenica upotrijebljenim u deklarativnoj komunikacijskoj funkciji u starocrkvenoslavenskome jeziku, Radoslav Večerka (1996: 36–37) spominje (imperativnu) pozdravnu formulu *radui(-te/-ta) se*, nastalu prema grčkome uzoru (*χαῖρε/χαῖρετε*) (usp. Večerka 1996: 36). Pozdravi s prototipnim upotrebama imperativa dijele, doduše, činjenicu da su usmjereni na adresata. Jasno je, međutim, da se imperativima u toj službi adresata ne potiče na radovanje – tj. da imperativi nemaju direktivnu snagu – nego se s njim samo uspostavlja kontakt.

U zborničkim tekstovima koji su prijepisi prijevoda s grčkoga jezika tako upotrijebljeni imperativni oblici, kako je istaknuto, stoje prema *χαῖρε/χαῖρετε*. Tako je, primjerice, u dvama primjerima iz apokrifnoga teksta o djelima apostola Petra i Andrije iz *Žgombićeva zbornika* (192).

(192) a. *radui se* delatelû dobri otveća starac' i reče *raduite se* i vi putnici dobri (CŽg 101r)

Χαῖρε, γεωργέ. ὁ δὲ γεωργὸς λέγει αὐτοῖς. Χαῖρετε καὶ ὑμεῖς, ἔμποροι. (Acta Petri et Andreae)¹⁹⁰

b. *radui se* biskupe petre vsee crikve moee *raduite se* vsi op'ćenici moi i krep'ki b(u)dite v trudeh' moih' (CŽg 100v)

Χαῖρε Πέτρε ἐπίσκοπε ὅλης τῆς ἐκκλησίας μου, χαῖρε, Ἄνδρέα οἱ συνκληρονόμοι μου. (Acta Petri et Andreae)

¹⁹⁰ Primjeri iz *Acta Petri et Andreae* navode se prema izdanju teksta u Bonnet (1898: 117–127).

Imperativni se oblici u pozdravima, međutim, ne pojavljuju samo u tekstovima koji su prijepisi prijevoda s grčkoga. U primjeru (193) iz legende o sv. Blažu iz Voragine *Zlatne legende* (*Legenda aurea*) oblik *radui se* stoji prema latinskome *gaude* (2. jd. imp. glagola *gaudeo* 'radujem se'). Iz toga je primjera vidljivo i to da pozdrav ne mora nužno imati oblik jednostavnoga imperativa glagola *radovati se*, nego može biti izražen i složenom konstrukcijom koja uključuje imperativ glagola *biti*. Tako je u pozdravu *radost' t(e)bê budi* u navedenome primjeru (koji također stoji na mjestu latinskoga *gaude*).

(193) *radost' t(e)bê budi* blažiû n(a)ših' bogi priêtêlû k nemu s(ve)ti blažii r(e)če *radui se* i ti dobri sudče (CPet 281r)

"*Gaude, Blasi amice deorum.*" Cui Blasius: "*Gaude et tu, optime praeses*" (De san. Blasio)¹⁹¹

Naravno, imperativni oblici glagola *radovati se* u zborničkim se tekstovima ne rabe samo kao pozdravi, nego, jednako kao i drugi imperativni glagoli, mogu biti upotrijebljeni i direktivno (194).

(194) a. *raduite se* presl(a)v'ni mladen'ci moi · êk(o) mene radi k'rvъ vaša prolita e(stъ) na z(eml)i · ot nečist(i)vago iruda (CBč 17r)

b. *raduit(e) se* i veselite sê · êko im(e)na vaša pisana sut' na n(e)b(e)sihъ v knigahъ s(ve)tihъ (CPetr 42r)

6.2.2.2. Imperativi u namjernim i posljedičnim rečenicama

U pregledu dosadašnjih generativnih istraživanja imperativnih rečenica vidjeli smo da je umetanje imperativa u međujezičnim okvirima rijetko te da je – u jezicima u kojima je potvrđeno – ono uglavnom ograničeno na odnosne rečenice i na dopumbene rečenice umetnute pod direktivnim glagolima (npr., *reći*, *zapovjediti*, *narediti*, *moliti*, *savjetovati* itd.). Za takve imperativne Medeiros, kako smo ranije vidjeli, tvrdi da ne mogu imati direktivnu snagu jer je, prema njegovoj pretpostavci, ona svojstvena samo korijenskim rečenicama. S obzirom na to da ta tvrdnja nije općeprihvaćena, mi ćemo se umetnutim imperativima u dopumbenim i nerestriktivnim odnosnim rečenicama posebno pozabaviti u zasebnome potpoglavlju. Ovdje bismo pak željeli ukazati na potvrde imperativa u namjernim i posljedičnim rečenicama, u kojima se čini nespornim da imperativni glagol ne može imati direktivnu interpretaciju. U tim su kontekstima, u cjelini gledano, imperativi u korpusu zabilježeni rijetko (znatno rjeđe nego u

¹⁹¹ Latinski je primjer naveden prema izdanju teksta u Voragine (1850: 167–169).

dopumbenim rečenicama). Većina je primjera iz teksta *Regule svetoga Benedikta*, za koji je još davno Broz (1885: 19) istaknuo da sadrži niz potvrda imperativnih oblika u namjernim (195) i posljedičnim rečenicama (196). U svim se primjerima imperativ nalazi na mjestu na kojem u latinskome predlošku stoji konjunktiv prezenta.

(195) a. i na konacъ šestoga miseca · čti mu se na opetъ tajе regula · da *vijъ* na čъ vlize
(RegBen 38v)

Et post sex mensuum circulum legatur ei regula, ut sciat ad quod ingreditur (Reg. san. Benedicti)¹⁹²

b. dlг mu e biti čistu i trizmu (!) i m(i)l(o)st(i)vu · da tojе *mozi* ot b(og)a priêti
(RegBen 44v)

Oportet ergo eum esse (...) castum, sobrium, misericordem, semper superexaltet misericordiam iudicio e, ut idem ipse consequatur (Reg. san. Benedicti)

c. i vrataru dlгъ e(stъ) imêti pri vratêhъ kućicu · da priduči v'sagda v nei *naidite* ego ·
i ot nego slovo *primate* (RegBen 46v)

Qui portarius cellam debet habere iuxta portam, ut venientes semper praesentem inveniant a quo responsum accipiant (Reg. san. Benedicti)

d. i su regulu hoćemo da bude često meјû bratiû čtena · da *ne mozite* reći · ne viduće
regule grihъ esmo učinili (RegBen 47r)

Hanc autem regulam saepius volumus in congregatione legi, ne quis fratrum se de ignorantia excuset. (Reg. san. Benedicti)

(196) a. bratiê drugъ druga tako služite · da ot dl'ga kuhine niedanъ prazdanъ *ne budi*
(RegBen 23r)

Fratres sibi invicem serviant, ut nullus excusetur a coquinae officio (Reg. san. Benedicti)

b. ako li ki hoće čisti v svoei postêli · tako čti da druga *ne budi* (RegBen 31r)

Aut forte qui voluerit legere sibi, sic legat, ut alterum non inquietet (Reg. san. Benedicti)

c. brat'јi nemoćnoi ili raskoš'noi takovъ alb ili dêlo zapoviј se · da ne budutъ prazdni
· ni se ustrašauće velikoga dêla *pobignite* (RegBen 32v)

Fratribus infirmis aut delicatis tale opus aut ars iniungatur, ut nec otiosi sint nec violentia laboris opprimantur aut effugentur (Reg. san. Benedicti)

¹⁹² Primjeri iz latinskoga teksta *Regule* navode se prema Ostojčić (1965: 369–427).

d. tako vse naredi · da moč'ni veče *želêite* · a nemoč'ni *ne otbignite* (RegBen 45r)

Haec ergo aliaque testimonia discretionis matris virtutum sumens sic omnia temperet, ut sit, et fortes quod cupiant, et infirmi non refugiant (Reg. san. Benedicti)

U ostalim rukopisima iz korpusa imperativni oblici nisu potvrđeni u posljedičnim rečenicama. Nešto potvrda, međutim, ima za imperative u namjernim rečenicama. Nekoliko takvih zabilježeno je u *Klimantovićevu zborniku I* (197d-f), dvije su iz teksta o tumačenju Očenaša u *Berčićevu zborniku* (197a-b), a jedna je iz *Petrisova zbornika* (197c). U svim je primjerima – kao i u većini onih iz *Regule svetoga Benedikta* – u namjernoj rečenici riječ o imperativnome obliku modalnoga glagola *moći*.

(197) a. vola ki č(lovê)kь v'ziva o(t)ca · n(a) n(e)b(e)s(ê)hь · s(i)nu b(o)ž'imu e biti i takim' mu se priprav(i)ti da s(i)нь b(o)ži *mozi* biti (CBč 6v)

b. ne prosimo mi da bi c(êsa)rstvo nega priš'lo · k(a)ko n(a) n(e)b(e)si i n(a) z(em)li · nega c(êsa)rstvo e(stь) · da molimo mi da v' nega c(êsa)rstvo pridemo i v' nega s'ves'tvo i nega is'tina da prebivaet' v n(a)sь da d'êv(a)ль *ne mozi* oblas'ti imiti nad' n(a)mi ni nied'na paguba (CBč 6v)

c. to es(tь) privêdi nas' k miru života vêč'noga da grêh' v nas' vêče *ne mozi* biti (CPet 187v)

d. tako s'гьditost' t'voû od' ovoga s'luge t'voga · imr · otvrati · a m(i)l(o)st' svoû nemu darui · da od' krepostь tolika zlameniê k'riža *ne mozi* nega d'êvalь prelastiti · ni sab'laz'niti (RitKlim 30v)

e. bl(agoslo)vi i izb(a)vi p'lavь ovu oda svakoga perikula · i rabov' t'voihь v' noi obarovati rači m(i)l(o)stiû t'vojomь · da nied'na fur'tuna i tem'pešta nimь nač'koditi *ne mozi* (RitKlim 211v)

f. i piêvice pučine sila t'voee moč'nosti potari · da v' noi navigaûči velikostiû m(i)l(o)sti t'voee iz'bavleniemь obarovani · na pristaniče tiho i mir'no *mozite* zd'ravi priti (RitKlim 211v)

Vrijedi također istaknuti da se u *Fatevićevu zborniku* u tekstu *Zrcala duhovnoga* – koji je, kako smo ranije istaknuli, jezično inovativniji od drugih tekstova u tome zborniku – na petnaestak mjesta u namjernim rečenicama ostvaruje zamjenska imperativna sveza '*neka* + prezent', i to uvijek na mjestu na kojem se u talijanskoj matici nalazi konjunktiv (uglavnom prezenta, rjeđe imperfekta) (198). Zanimljivo je u tim primjerima da se talijanski namjerni

veznik *acciò* ili *accioche* u hrvatskoglagoljskome tekstu ne prevodi kao *da*, nego na njegovu mjestu redovito dolazi prijedlog *za*.^{193,194}

(198) a. otvoriti te se grobi od istoka dari do zapada za *neka* iz njih *mogu* izaiti mrtvi (CFat 47r)

staranno diritte sopra le sepolture, dal Levante, fin' al Ponente accioche da esse possino uscir' i morti (Specchio spirituale)¹⁹⁵

b. razlog zač će se činiti onde ovi sud zač sud će se učiniti u onom mistu na sridi i općenom za *neka* oda svih stran ludi *budu* moći poiti (CFat 49v)

Et la ragione, perche si sarà colà, è questa: perche il giudicio si sarà in un luogo di mezzo e commune, accioche d'ogni parte le genti possino andargli (Specchio spirituale)

c. za *neka* one duše *mugu* (!) reči svoû potribu šale ih u ovi svit da budu purgane (CFat 50v)

Et acciò quell'anime possino dir il suo bisogno, le manda in questo mondo ad esser purgate. (Specchio spirituale)

d. sazida ednu crikvu i postavi ei na stražu kanoniko(v) od svetoga agustina pridavši ključ priuru za *neka* niedan *ne ulize* u rečeni studenac brez lecencie (CFat 53v)

edificò una Chiesa e gli pose alla custodia i Canonici di S. Agostino, consegnando le chiavi di detto pozzo, al Priore, acciò niuno v'entrasse senza licenza di quello (Specchio spirituale)

¹⁹³ Ta bi se činjenica možda mogla tumačiti analogijom prema infinitivnim namjernim rečenicama. One se, naime, u *Zrcalu duhovnome* – pod utjecajem stanja u talijanskome tekstu, u kojem se obično uvode veznicima *per* (i), *a* (ii), *di* (iii) (osobito prvim dvama) te su generalno češće od namjernih rečenica s finitnim glagolskim oblicima – dosljedno uvode prijedlogom *za*.

- (i) hudoba tenta i prikažue se vsakomu on hip od smarti za dobiti dušu napastuûci ih za ku stvar napastue č(lovi)ka u oni punat (CFat 64v)
il Demonio tenta e appare ad ogn'uno nell'hora della morte per guadagnare l'anime tentandole, di che cosa teri l'huomo in quel punto. (Specchio spirituale)
- (ii) enomu svetomu bi očitovano da duša ednoga martvoga biše u ledu za učiti pokoru (CFat 50v)
ad un certo Santo fù rivelato, che l'anima di un morto, era nel ghiaccio à fare penitenza (Specchio spirituale)
- (iii) ne vidite li družbu hudob po redu stoec̃ ki se siluû za popelati me u pakal (CFat 64v)
Non vedete forsi le battaglie e schiere dei Demonii che si sforzano di condurmi all'inferno? (Specchio spirituale)

¹⁹⁴ Jedan donekle sličan primjer u *Životu Marije Magdalene* u *Ivančičevu zborniku* bilježi Ana Mihaljević (i) (2018: 277), s tom razlikom što se u njemu iza *za* ne ostvaruje (zamjenski) imperativ nego prezent.

- (i) i m(o)l(i)tvoû tvoeû m(i)l(o)sr(ь)дѣ budi b(og)ь · za ne iz'giba otroče (CIvan 117r)
et prece tua misereatur ne pereat natus (De san. Maria Magdalena; Mihaljević, A. 2018: 277)

¹⁹⁵ Primjeri iz talijanskoga teksta *Specchio spirituale* navode se prema Elli (1600).

Ostvarivanje imperativa u posljedičnim rečenicama u globalnim je okvirima rijetko. Aikhenvald (2010: 140) u tom kontekstu spominje samo armenski jezik, u kojem se imperativnim glagolom može označiti potencijalna posljedica. Slično je i s imperativima u namjernim rečenicama, za koje Aikhenvald (2010: 240–241) donosi po jedan primjer iz gvinejskoga jezika manambu i južnoameričkoga jezika tariana. I jednu i drugu uporabu pritom, naravno, određuje kao nedirektivnu.

Pitanje je kako objasniti imperativne oblike u primjerima (195–197). Jedno bi moguće objašnjenje bilo to da je riječ o utjecaju predložka. U svim primjerima navedenim u (195) i (196) imperativ se, kako smo istaknuli, nalazi na mjestu latinskoga konjunktiva prezenta, pa bi se moglo pomisliti da je imperativ u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim tekstovima prijevodni ekvivalent toga latinskoga glagolskog oblika. Ana Mihaljević (2018: 430) pokazala je, međutim, da se u zavisnim rečenicama latinski konjunktiv prezenta uglavnom ne prevodi imperativom, nego pretežno prezentom (tj. indikativom prezenta). To je, uostalom, u *Reguli svetoga Benedikta* vidljivo i u (nekim) namjernim rečenicama (199).

- (199) a. prosi vse bratie m(o)liti za se · da ga b(og)ъ *izbavitъ* ot d(u)ha gizde (RegBen 25r)
petat ab omnibus pro se orari, ut avertat ab ipso Deus spiritum elationis (Reg. san. Benedicti)
- b. potom' bratъ novi padi vsei brat'ji na nozi · da *mole* za nego (RegBen 39r)
Tunc ille frater novitius prosternatur singulorum pedibus, ut orent pro eo (Reg. san. Benedicti)

Mihaljević (2018: 278) ipak ističe da je "u nekim (...) značenjima konjunktiv vrlo blizak imperativu (npr. jusivni konjunktiv u nezavisnim rečenicama)" – što potvrđuju brojni primjeri njegova prevođenja imperativom¹⁹⁶ (200) – pa upravo tom činjenicom objašnjava imperativni oblik u namjernoj rečenici (195a).

- (200) a. a po šeksti obêd'vaite · a po obêdi vstavše *počivaite* (RegBen 31r)
Post sextam autem surgentes a mensa pausent in lecta sua cum omni silentio (Reg. san. Benedicti)
- b. vsagda kada se koli prigoda · velikъ svitъ v molstiri · *sъzovi* opatъ brat'û vsu · i prvo onъ *povijъ* što e potriba (RegBen 8r)
Quotiens aliqua praecipua agenda sunt in monasterio, convocet abbas omnem congregationem et dicat ipse unde agitur (Reg. san. Benedicti)

¹⁹⁶ O prevođenju pasivnoga konjunktiva prezenta imperativom u *Reguli svetoga Benedikta* v. Spurná (2015).

Lavoslav Geitler (1881), Marcel Kušar (1884) i Ivan Broz (1885) krucijalnom za tumačenje primjera kao (195) i (196) smatraju činjenicu da je slavenski imperativ optativnoga podrijetla te da su u zavisnim kontekstima, konkretno u namjernim rečenicama, imperativni oblici potvrđeni već u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima, prije svega u *Suprasaljskome zborniku* (201) (usp. Ludwig 1871: 137).

(201) a. togo radi ny jestъ dalъ i rōcê i nozê · i tēlesъnojq mošť · i umъ i sъmyslъ · da vse to na naše sъrasenije · i na vъskrainiihъ uspêhъ *prinesêтъ* (Supr 190r, 3–7)

b. нъ вь potrêbê i dovlъstvê stanêтъ · da sъ dušejō i tēlomъ dostoinoe *sъkonъčajimъ* (Supr 247v, 22–24)

Ovjerenost primjera tipa (201) u najstarijim slavenskim tekstovima¹⁹⁷ Geitler, Kušar i Broz smatraju sintaktičkim dokazom optativnoga podrijetla slavenskoga imperativa. Drugim riječima, oni ističu da se upravo zbog očuvanosti izvornoga (optativnoga) značenja imperativni oblici u starijim slavenskim tekstovima (pa i u suvremenim slavenskim idiomima)¹⁹⁸ ostvaruju (ili mogu ostvariti) u zavisnim rečenicama, tj. u onim kontekstima u kojima drugi (klasični) jezici imaju optative ili – kako Geitler i Kušar tvrde, sintaktički njima srodne – konjunktive.¹⁹⁹ Činjenicu o optativnome podrijetlu slavenskoga imperativa, kako smo ranije u ovome odjeljku istaknuli, Gronas (2006) je iskoristio da bi objasnio u slavenskim jezicima vrlo raširenu upotrebu imperativa u pripovijedanju o prošlim događajima, a ista bi činjenica – u skladu s tvrdnjama Ludwiga, Geitlera i ostalih – doista mogla predstavljati ključ i za tumačenje imperativa u nedopumbenim i neodnosnim zavisnim rečenicama u (starijim) slavenskim tekstovima (o tome usp. također Pranjković i Badurina 2012: 620^F).

¹⁹⁷ Osim pozivanja na Ludwigove primjere iz *Suprasaljskoga zbornika*, Broz (1885: 19) donosi i jedan primjer iz *Asemanijeva evandolja*.

¹⁹⁸ Geitler i Kušar, za razliku od Broza, nisu registrirali primjere upotrebe imperativa u namjernim i posljedičnim rečenicama u starijim hrvatskim tekstovima. U njihovim se analizama imperativnih oblika u zavisnim rečenicama tvrdnje o upotrebi imperativa u (izvornome) optativnom značenjem odnose na imperative u dopumbenim rečenicama umetnutim pod glagolima govorenja. U tome se s njima ne slaže Broz (1885: 21 i posebno 22–23^F), koji smatra da se samo primjeri tipa (195) i (196) iz *Regule svetoga Benedikta*, tj. primjeri u kojima se imperativi nalaze u namjernim i posljedičnim rečenicama, mogu tumačiti kao primjeri upotrebe imperativa u originalnome optativnom značenju, dok imperative u rečenicama umetnutim pod glagolima govorenja on implicitno tretira kao poluupravni govor. O tome v. u §6.7.2.

¹⁹⁹ Usp. Geitler 1881, str. 191: "Poznato je, da je slavenski imperativ po etimologiji svojoj optativ. U spomeniku suprasaljskom dolazi u ovisnih finalnih izrekah nekoliko imperativnih foramah, koje se moraju prevesti optativom ili srodnim mu po sintaktičkoj porabi konjunktivom klasičkih jezika."; Broz 1885, str. 19: "Hrvatski je imperativ kao što i imperativ ostalih slovenskih jezika podrijetlom svojih oblika nalik na optativ srodnih jezika. Što pokazuje analiza i poređivañe oblika, to potvrđuje i sintaksa. A. Ludwig u djelu *Der infinitiv in Veda* 137, a prije toga u *Kroku g.* 1864. ustvrdi, da se u jeziku starom slovenskom jošter nije bio sa svijem pomeo trag vrijednosti, koju je iznajprije morao imati slovenski imperativ, a to dokaza primjerima crpenim iz zbornika suprasalskog, u kojim vaļa da se imperativni oblici prevedu optativom (ili konjunktivom) klasičnih jezika."

6.2.2.3. Dopusni imperativi

Imperativi mogu biti upotrijebljeni i za izražavanje dopusnosti, tj. s pomoću njih se može izraziti uvjet koji nije dovoljan za izazivanje očekivane posljedice²⁰⁰ (usp. Pranjković 2001: 48). U toj su upotrebi, čini se, imperativni oblici potvrđeni u većini slavenskih jezika (usp. Alvestad 2015), ali i u brojnim drugim svjetskim jezicima, primjerice u dagestanskome jeziku bagvalal, u turkijskim jezicima uzbečkome i tatarskome itd. (usp. Aikhenvald 2010: 238–240). Pravim se imperativima dopusnost može izraziti i u hrvatskome standardnom jeziku (202a), a Broz (1885) donosi niz primjera koji pokazuju da je takvo što bilo moguće i u starijim hrvatskim tekstovima (202b-c).

(202) a. *Ubij me, ne mogu se sjetiti kako se zvao taj čovjek.*

b. *Svi okrivite me, kriv vam se ne čujem.* (Marulić; Broz 1885: 32)

c. *Bježi kud znaš, što hoć' čini; zapad i istok vas obhodi i beskrajnoj po pučini svijet kružeći Indije brodi; kri se u jame gorskih hridi: smrt svuda te slidom slidi...* (Gundulić; Broz 1885: 33)

U neliturgijskim zbornicima izražavanje dopusnosti pravim imperativnim oblicima nije uobičajeno. U korpusu smo pronašli svega dva takva primjera. Jedan je potvrđen u originalnome tekstu *Cvęta vsake mudrosti*, i to u prijepisima toga teksta u *Tkonskome i Ljubljanskome zborniku*²⁰¹ (203a). Drugi je primjer potvrđen u *Akademijinu zborniku* u tekstu koji je dodatak *Cvętu vsake mudrosti* (203b).

(203) a. *tako e ot istini pokrivai č(lovê)k istinu lažu koliko hoće a istina le vazda ostae na svoem meste* (CTk 81v) (\approx CLab 8v)

Così addiviene della verità, che cuopra l'uomo quanto vuole colle bugie, alla fine la verità rimane nel suo luogo. (Fiore di virtù)²⁰²

b. *zač' ili hotêimo ili ne hotêimo nam' vinu e(st)' lê umreti* (CAc 65r)

²⁰⁰ Ovisno o tome izražava li se njime nedostatnost uzroka ili uvjeta, dopusnost se može smatrati "posebnim tipom uzročno-posljedičnoga", odnosno "uvjetnoga (pogodbenoga) odnosa" (Pranjković 2001: 48). Stoga dopusne rečenice Pranjković (2001: 49) dijeli na uzročnodopusne i uvjetnodopusne, s tim da potonje dalje raščlanjuje na realnodopusne, potencijalnodosne i irealnodopusne. Kako se imperativima ne izražava činjeničnost, koja presudno određuje uzročne i uzročnodopusne rečenice (u rečenici *Iako je bio uporan, nije uspio*, jasno je, kako primjećuje Pranjković /2001: 49^F/, da je netko doista bio uporan i da unatoč toj činjenici nije uspio), razložno je utvrditi da se u primjerima tipa (202) izražava nedostatnost uvjeta, a ne uzroka. Da je tomu doista tako, potvrđuje i činjenica da imperativi, kako ćemo u nastavku vidjeti, ionako mogu biti upotrijebljeni za izražavanje hipotetičnosti (ali ne i za izražavanje uzročnosti).

²⁰¹ U prijepisu *Cvęta vsake mudrosti* u *Vinodolskome zborniku* (ff. 50a–54b) nije zapisana glava u kojoj je primjer potvrđen.

²⁰² Primjeri iz talijanskoga teksta *Fiore di virtù* navode se prema *Fiore* (1842).

Naravno, kao i u namjernim i posljedičnim rečenicama, imperativni glagol u navedenim primjerima – kao i općenito u primjerima u kojima se njime izražava dopusnost – nema direktivnu interpretaciju.

6.2.2.4. Imperativi u uvjetnim rečenicama

U *Reguli svetoga Benedikta* ima primjera upotrebe pravih imperativnih oblika u uvjetnim rečenicama. U dvama su primjerima imperativi upotrijebljeni u stvarnim uvjetnim rečenicama (204). Od primjera navedenih u prethodnim dvama odjeljcima, u kojima se imperativni glagol nalazio na mjestu latinskoga ili talijanskoga konjunktiva prezenta, ti se primjeri razlikuju po tome što imperativi dolaze na mjestu latinskih indikativnih oblika, i to u (204a) na mjestu indikativa prezenta aktivnoga, a u (204b) na mjestu indikativa prezenta pasivnoga.

(204) a. i t(a)gda prav(e)dno tvorimo · ako ot vsihъ grihovъ ostaviv'se se · v m(o)litvê sь s'lzami čteniû · i sr(dь)ca n(a)šego dreseliû i postomъ muku vzdaimo (RegBen 32v-33r)

Quod tunc digne fit, si ab omnibus vitiis temperamus, oration cum fletibus, lectioni et conpunctioni cordis atque abstinentiae operam damus. (Reg. san. Benedicti)

b. ače li ki bratъ za ku lûbo tvarъ · ot opata ili ot priura pokazanъ budi · vola koliko (...) da tadae brez' krsmaniê · do tolê prêd' nega nogama na z(e)mli leži kae se (RegBen 48v)

Si quis autem frater pro quavis minima causa ab abbate vel a quocumque priore suo corripitur quolibet modo (...) mox sine mora tamdiu prostratus in terra ante pedes eius iaceat satisfaciens (Reg. san. Benedicti)

Imperativni oblici, kako smo vidjeli u prethodnome odjeljku i kako ćemo (još bolje) vidjeti u sljedećem, mogu biti upotrijebljeni za izražavanje uvjeta (bilo dostatnoga bilo nedostatnoga), no njihovo ostvarivanje u zavisnosloženim stvarnim uvjetnim rečenicama uvedenim veznicima nema, koliko nam je poznato, usporednica u drugim slavenskim jezicima.²⁰³

U *Reguli svetoga Benedikta* ima i primjera upotrebe imperativa u mogućim uvjetnim rečenicama, dakle na mjestu latinskoga konjunktiva prezenta (205). To je iznimna pojava u hrvatskoglagoljskim tekstovima, s obzirom na to da se konjunktiv prezenta u mogućim

²⁰³ Aikhenvald (2010: 237), doduše, ističe da se u ruskome pravi imperativni oblici mogu ostvariti u složenim rečenicama s uvjetnim obilježivačem *by* (koji je u tom slučaju fakultativan). U takvim se rečenicama imperativom uvijek izražava nestvarni uvjet.

uvjetnim rečenicama u njima većinom prevodi prezentom ili aoristom (usp. Mihaljević, A. 2018: 347).

(205) sedma skalina umileniê estъ · ače mnihъ vsihъ mani i huji se vijъ · ne li svoimъ êzikom zovi se huji · da oče i v sr(dъ)ci vêrui se huji (RegBen 16v)
Septimus humilitatis gradus est, si omnibus se inferiorem et viliozem non solum sua lingua pronuntiet sed etiam intimo cordis credat affectu humilians (Reg. san. Benedicti)

U primjeru (206) nalaze se tri moguće uvjetne rečenice, s tim da je u prvoj upotrijebljen glagolski oblik *čini* (za koji se ne može sa sigurnošću utvrditi je li imperativ ili prezent), u drugoj imperativ *vij'*, a u trećoj prezent *osuûe*.

(206) šesta skalina umileniê estъ · ako koludarъ o vsakom' dl'gu · *čini se* netvoranъ i nevredanъ · i vse to ča mu op(a)тъ zapovi · *vij'* se za nevrêdnoga i za zloga dêlatelnika · *osuûe* sebe (RegBen 16r-v)
Septimus humilitatis gradus est, si omni vilitate vel extremitate contentus sit monachus et ad omnia quae sibi iniunguntur, velut operarium malum se iudicet et indignum (Reg. san. Benedicti)

Jasno je da imperativni oblici u uvjetnim rečenicama ne mogu imati direktivnu snagu, odnosno da se s pomoću njih samo uvodi uvjet (bilo stvarni, bilo mogući).

6.2.2.5. Konjunkcije i disjunkcije imperativa i deklarativa (IaD-ovi i IoD-ovi)

U okviru razmatranja nedirektivnih upotreba imperativa smatramo nužnim osvrnuti se i na konjunkcije (a usputno i na disjunkcije) imperativa i deklarativa s obzirom na to da se prve nerijetko u literaturi spominju u kontekstima u kojima se govori o nedirektivnim upotrebama imperativnih glagola. Radoslav Večerka (1996: 35–36), primjerice, govoreći o imperativnim izraznim oblicima koji imaju funkciju drugačiju od prototipne imperativne (direktivne) funkcije, spominje koordinirane strukture tipa "imperativ + *i* + indikativ" te ističe da u njima (pravi) imperativni glagol može imati ulogu istovjetnu onoj koju indikativni glagoli imaju u uvjetnim rečenicama. U hrvatskoglagoljskim su neliturgijskim zbornicima takve konstrukcije potvrđene razmjerno često (207).

(207) a. udri s(i)na svoga šibu · i izbaviši d(u)šu ego ot semrti (RegBen 7r-b)
b. izidi na ed'na mês'ta i obrêčeši ed'ne guduûie a druge s'vireçi · a trete stoeçe i boreçe se (CBč 45r)

- c. prositê i dast' se vam' ičitê i obrêcêtê tlcitê i otvrzut' se vam' daditê i dast' se vam'
(CPet 177r)
- d. pokarai mudra i vzlûbit' te (CPet 238v)
- e. ne špotaite se ubozimi i dam vam utišenie i radost (CTk 47v)

Konjunkcije imperativa i deklarativa česte su i u drugim starijim hrvatskim tekstovima (usp. Broz 1885: 31–32), sasvim su uobičajene i u suvremenome hrvatskom jeziku (usp. Pranjković 2002: 154–155; 2018: 83–84) i suvremenim slavenskim jezicima uopće, a potvrđene su i u mnogim drugim jezicima Euroazije (usp. Aikhenvald 2010: 237; Kaufmann 2012: 221). Gledanje na te konjunkcije kao na primjere nedirektivne upotrebe imperativa nije neproblematično. Da je tomu tako, eksplicitno potvrđuju i sami autori koji ih spominju u kontekstima u kojima se bave nedirektivnim imperativima, tj. imperativima kojima se ništa ne zapovijeda. Tako, primjerice, Aikhenvald (2010: 235) u monografiji o tipološkim osobitostima imperativa i imperativnih rečenica konjunkcije imperativa i deklarativa obrađuje u poglavlju "Imperatives which do not command", ali unatoč tomu ističe da je direktivna (zapovjedna) snaga imperativnih glagola u tim konjunkcijama (katkada) samo u drugome planu (ali nije potpuno odsutna).²⁰⁴ Na isti se način može interpretirati i Brozova (1885: 31) napomena da se u konjunkcijama imperativa i deklarativa u hrvatskome jeziku imperativnim glagolom kazuje da nešto bude – uz to što se njime još i više "kazuje (...) do čega može da stoji ili do čega doista stoji da bude ono što se izriče u drugoj" (tj. deklarativnoj) rečenici.

Razlog stanovitoga kolebanja istraživača u procjeni direktivnosti (su)rečenica s imperativnim glagolima u navedenim konstrukcijama mogao bi ležati u činjenici da sve konjunkcije imperativa i deklarativa nisu jednake, odnosno da ih je moguće podijeliti u dva tipa: (i) prave uvjetne konjunkcije imperativa i deklarativa (*Type II IaDs* kod Kaufmann /2012/, odnosno *Conditional Conjunction IaDs* kod Kesheta i Medeirosa /2018/) i (ii) direktivne konjunkcije imperativa i deklarativa (*Type I IaDs* kod Kaufmann /2012/, odnosno *Speech-Act Conjunction IaDs* kod Kesheta i Medeirosa /2018/). U literaturi je izneseno nekoliko činjenica koje dokazuju da je razlikovanje dvaju tipova IaD-ova opravdano (Kaufmann 2012: 225–229; Keshet i Medeiros 2018). Jedna od njih odnosi se na (ne)mogućnost ostvarivanja – u (su)rečenici s imperativnim glagolom – elemenata koji su tijesno povezani s (direktivnom) rečeničnom snagom. Istraživači, naime, primjećuju da upotreba izraza koji pojačavaju ili oslabljuju rečeničnu snagu (tipa *molim te*), odnosno dopunskih pitanja (engl. *tag questions*) nije

²⁰⁴ Usp. Aikhenvald 2010, str. 235: "In each of these examples, the direct commanding force of an imperative is backgrounded."

moguća u svim, nego samo u direktivnim IaD-ovima. Da bi to doista mogao biti argument za razlikovanje dvaju tipova IaD-ova, potvrđuju i testovi umetanja navedenih elemenata u IaD-ove u hrvatskome standardnome jeziku (208–210).

(208) a. Pogledaj ga krivo i prijavit će te policiji.

b. Popij malo vode i bit će ti bolje.

(209) a. *Molim te, pogledaj ga krivo i prijavit će te policiji.

b. Molim te, popij malo vode i bit će ti bolje.

(210) a. *Pogledaj ga krivo, hoćeš li, i prijavit će te policiji.

b. Popij malo vode, hoćeš li, i bit će ti bolje.

Umetanje je takvih elemenata, naravno, sasvim uobičajeno u samostalno upotrijebljenim imperativnim rečenicama (dakle, rečenicama koje imaju direktivnu snagu) (211).

(211) a. Molim te, popij malo vode.

b. Popij malo vode, hoćeš li?

Pouzdan je pokazatelj razlika između pravih uvjetnih i direktivnih IaD-ova i (ne)mogućnost ostvarivanja u (su)rečenici s imperativnim glagolom tzv. *i*-riječi. Takvi su elementi, naime, mogući samo u pravim uvjetnim IaD-ovima (212).

(212) a. Daj mu imalo povoda i iskoristit će te.

b. Približi mi se imalo i pucat ću.

Da je u (212) doista riječ o pravim uvjetnim IaD-ovima, potvrđuju barem tri činjenice – (i) (su)rečenica s imperativnim glagolom ne može biti upotrijebljena samostalno (213); (ii) u (su)rečenicu s imperativnim glagolom ne mogu biti umetnuti indikatori direktivnih IaD-ova – tj. izrazi koji oslabljuju direktivnu rečeničnu snagu (214) te dopunska pitanja (215); (iii) *i*-riječi, koje nisu kompatibilne s direktivno upotrijebljenim imperativima, sasvim su uobičajene u uvjetnim rečenicama, što znači da im je hipotetičnost inherentna²⁰⁵ (216).

(213) a. *Daj mu imalo povoda!

b. *Približi mi se imalo!

(214) a. *Molim te, daj mu imalo povoda i iskoristit će te.

b. *Molim te, približi mi se imalo i pucat ću.

²⁰⁵ O kondicionalnim rečenicama kao prototipnim kontekstima u kojima se pojavljuju *i*-riječi u hrvatskome standardnome jeziku v. u Pranjković (2016: 136–139).

(215) a. *Daj mu imalo povoda, hoćeš li, i iskoristit ću te.

b. *Približi mi se imalo, hoćeš li, i pucat ću.

(216) a. Ako mu daš imalo povoda, iskoristit će te.

b. Ako mi se imalo približiš, pucat ću.

Negramatični primjeri navedeni u (213) sugeriraju da se indikatorima pravih uvjetnih IaD-ova može smatrati ostvarivanje – u (su)rečenici s imperativnim glagolom – elementa koji nisu dopustivi u rečenicama s imperativnim glagolima koje imaju direktivnu snagu (ili, jednostavno, imperativnim rečenicama). *I*-riječi nisu, naravno, jedini takvi elementi. Poznato je da u imperativnim rečenicama u hrvatskome standardnome jeziku – uz malobrojne iznimke – negirani mogu biti samo imperativni glagoli nesvršenoga vida. U pravim se uvjetnim IaD-ovima, međutim, nesmetano ostvaruju i negirani imperativi svršenoga vida (217).²⁰⁶ Da je u takvim primjerima doista riječ o pravim uvjetnim IaD-ovima, potvrđuju testovi umetanja oslabljivača direktivne snage (217b), odnosno dopumbenih pitanja (217c).

(217) a. Možeš mu pomoći sto puta, jednom mu ne pomozi i odmah ne valjaš.

b. *Možeš mu pomoći sto puta, jednom mu, molim te, ne pomozi i odmah ne valjaš.

c. *Možeš mu pomoći sto puta, jednom mu ne pomozi, hoćeš li, i odmah ne valjaš.

Da je pak ostvarivanje negiranih imperativa svršenoga vida (uz rijetke iznimke) doista pokazatelj da je riječ o pravome uvjetnom IaD-u, pokazuje činjenica da takvi negirani imperativi nisu mogući u direktivnim IaD-ovima (218), koji se u tom pogledu (ponovno) ponašaju identično kao i samostalno upotrijebljene imperativne rečenice.

(218) a. *Ne pomozi mu i sigurno ćeš pobijediti.

b. Nemoj mu pomoći i sigurno ćeš pobijediti.

c. Molim te, nemoj mu pomoći i sigurno ćeš pobijediti.

U svim dosad navedenim primjerima pravih uvjetnih IaD-ova njihova je interpretacija bila negativna. Drugim riječima, samostalna upotreba (su)rečenice s imperativnim glagolom u tim primjerima – čak i ako se zanemare prepreke za njihovo samostalno ostvarivanje koje se odnose na *i*-riječi ili negirane imperativne svršenih glagola – nije moguća u istome kontekstu u kojem bi bio upotrijebljen IaD kojega su one sastavni dio (tj. samostalna upotreba (su)rečenice s imperativnim glagolom imala bi drastično drugačiju, upravo suprotnu interpretaciju od

²⁰⁶ Jedan se analogni primjer može pronaći i među Brozovim (1885: 32) primjerima konjunkcija imperativa i deklarativa (i).

(i) Učini čoku sto puta dobro, a jedan put ne učini, sve je zaboravljeno. (Broz 1885: 32)

čitavoga IaD-a). Konkretno, primjer (208a) definitivno ne bi mogao biti upotrijebljen u istome kontekstu u kojem i imperativna rečenica *Pogledaj ga krivo!* jer se on razumije kao poticaj da se napravi upravo suprotno od onoga na što u samostalnoj upotrebi upućuje njegov prvi konjunkt. Takve, negativno interpretirane konjunkcije imperativa i deklarativa uvijek predstavljaju prave uvjetne IaD-ove, što je lako dokazivo ranije spomenutim testovima (219).

(219) a. (*Molim te) Učini mu našao i imat ćeš problema sa mnom.

b. (*Molim te) Ostavi mu dovoljno prostora i svaki će te pravi napadač predriblati.

Dvojako, međutim, mogu biti interpretirani oni IaD-ovi čiji prvi konjunkt može biti samostalno upotrijebljen u istome kontekstu u kojem i čitavi IaD kojega je on sastavni dio (usp. Kaufmann 2012: 230; Keshet i Medeiros 2018). U takvim se slučajevima samo iz konteksta može zaključiti je li riječ o direktivnome ili pravome uvjetnom IaD-u. Jedan bi takav primjer u hrvatskome standardnom jeziku mogao biti onaj u (220). Da bi taj primjer stvarno mogao biti dvojako interpretiran, pokazuje mogućnost umetanja indikatora obaju tipova IaD-a. U primjeru (220b) umetnut je izraz *molim te*, koji oslabljuje direktivnu rečeničnu snagu i pokazuje da je riječ o direktivome IaD-u. U (220c) pak umetnuta je *i*-riječ (*ijedan/ikakav*), koja je, kako smo vidjeli, svojstvena samo pravim uvjetnim IaD-ovima. Usporedno pak umetanje indikatora direktivnih i pravih uvjetnih IaD-ova očekivano rezultira negramatičnošću rečenice (220d).

(220) a. Učini mu uslugu i bit će ti vječno zahvalan.

b. Molim te, učini mu uslugu i bit će ti vječno zahvalan.

c. Učini mu ijednu/ikakvu uslugu i bit će ti vječno zahvalan.

d. *Molim te, učini mu ijednu/ikakvu uslugu i bit će ti vječno zahvalan.

S obzirom na navedene testove, čini se opravdanim zaključiti da se u pravim uvjetnim IaD-ovima (su)rečenicom s imperativnim glagolom ne navodi nikoga na djelovanje, nego se – kao i protazom pogodbene zavisnosložene rečenice – izražava puki uvjet za istinitost drugoga konjunkta koordinirane strukture (usp. Kaufmann 2012: 224–225). U suprotnome, tj. kada to ne bi bio slučaj, nemogućnost umetanja izraza povezanih s direktivnom rečeničnom snagom ne bi bila očekivana. Kod direktivnih je pak IaD-ova prvi konjunkt prava imperativna rečenica (kojom se, dakle, zahtijeva od koga kakvo djelovanje), dok drugi konjunkt sadrži popratnu obavijest o budućem tijeku događaja u slučaju ispunjenja zahtjeva izražena imperativnom

rečenicom.²⁰⁷ I direktivni IaD-ovi, dakle, imaju kondicionalnu boju. To se jasno vidi u primjeru (218b). Iz toga primjera, naime, ne proizlazi da će adresat u svakom slučaju sigurno pobijediti, nego da će sigurno pobijediti samo ukoliko ispuni ono što je od njega zahtijevano (ili što mu je sugerirano) imperativnom rečenicom u prvome konjunktiva IaD-a (tj. da ne pomogne svom protivniku) (usp. također Kaufmann 2012: 222–224). Istraživači se generalno slažu da je kondicionalnost kod direktivnih IaD-ova derivirana drugačije negoli kod pravih uvjetnih IaD-ova. Ovdje se nećemo upuštati u tumačenje tih razlika jer to izlazi iz okvira ovoga rada.²⁰⁸ Za nas je ključno primijetiti da se na temelju rečenoga ipak ne može jednoznačno govoriti o IaD-ovima kao primjerima nedirektivne upotrebe imperativa. Direktivna je snaga, kako smo vidjeli, definitivno prisutna u direktivnim IaD-ovima. O njezinu se izostanku može govoriti samo u pravim uvjetnim IaD-ovima s obzirom na to da konjunkt koji sadrži imperativni glagol u tim konjunktivama sam po sebi ne utjelovljuje direktivni govorni čin, nego samo predstavlja uvjet za istinitost drugoga konjunktiva²⁰⁹ (usp. Kaufmann 2012: 233).

U hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima u potvrđenim IaD-ovima nisu zabilježeni prethodno spominjani elementi koji bi sami po sebi bili dostatni za prosudbu o njihovoj tipskoj pripadnosti (*i*-riječi, oslabljivači ili pojačivači direktivne snage, dopumbena pitanja). Osim toga, u zborničkim tekstovima nisu potvrđeni IaD-ovi s nedvojbenom negativnom interpretacijom, koja je, kako smo vidjeli, siguran pokazatelj za to da je u pitanju pravi uvjetni IaD. To znači da bi u načelu potvrđeni primjeri mogli imati i direktivni i pravi uvjetni karakter. Dojam je ipak da se o većini potvrđenih primjera s priličnom sigurnošću može govoriti kao o direktivnim IaD-ovima. Takvi su, među ostalim, primjeri u (221).

(221) a. poslušaitê mê i strahu g(ospod)nû nauču vas' (CPet 41r)

b. ukrêpi srce tvoe v' lûb(a)v' b(o)žîû i vs(a)gda prebiv(a)l' budeš v radosti (CVinod 50b-c)

c. i nače d'êv(a)l̃ m(o)liti se ei govore b(la)ž(e)na d(ê)vo mar'garito popusti mi malo da se k'l'nu t(e)bê i do sud'nago d'ne ne pridu kadê bud(e)ť ime tvoe pisano (CBč 3v)

²⁰⁷ Usp. Kaufmann 2012, str. 225: "Type II IaDs are truly conditional, while Type I IaDs and IoDs involve an imperative followed up by information about the course of events in case the imperative is complied with and not complied with, respectively."

²⁰⁸ Napominjemo ipak da Keshet i Medeiros (2018) smatraju da kondicionalnost kod pravih uvjetnih IaD-ova proizlazi iz njihove sintaktičke strukturiranosti, dok je kod direktivnih IaD-ova ona posljedica tzv. pragmatičke inferencije. Više o tome u Keshet i Medeiros (2018). Za nešto drugačije tumačenje v. Kaufmann (2012: 233–244).

²⁰⁹ U najnovije su vrijeme Keshet i Medeiros (2018), doduše, osporili tvrdnju da pravi uvjetni IaD-ovi nisu povezivi s direktivnom snagom, predlažući model prema kojem su u tim IaD-ovima zapravo oba konjunktiva u dosegu imperativnoga (direktivnoga) operatora. Time se, među ostalim, pokušala objasniti činjenica da, primjerice, u (212b) spoj dvaju konjunktiva rezultira značenjem 'Nimalo mi se ne približavaj!'.

- d. ne špotaite se ubozimi i dam vam utišenie i radost (CTk 47v)
- e. poidi vsled' mene i pokažu ti mēs'to prav(a)dnih (COxf 3v)
- f. pokloni se b(ogo)m' moim' i dam' tebi dinari mnogie (COxf 25b)
- g. ti prosi sam' g(ospo)dina b(og)a za moe pregrešen'e · i dam' ti viditi o(ť)če da tvoê s(ve)ta m(o)l(ita)v' e(s)t(ъ) uslišana za me (COxf 43c)
- h. v'zdrži se ot vesel'stva i ot tače sl(a)ve · i vs(a)ke praz'nosti i ditin'stva svita sega · i prie ·ĵ· (=30) d'ni i ti prideši k' m'ni (CIvan 97r)

Nespornim se čini da u navedenim primjerima prvi konjunkt IaD-a ne predstavlja samo puki uvjet za istinitost drugoga konjunkta, nego da je on neovisni direktivni govorni čin za kojim slijedi informacija o budućem tijeku događaja u slučaju da adresat ispuni ono što je od njega zatraženo imperativnom rečenicom. U (221c) to je, primjerice, jasno signirano činjenicom da je u uvodniku upotrijebljen glagol *moliti se*. U drugim pak primjerima uključivanje širega konteksta pokazuje da prvi konjunkt IaD-a predstavlja direktivni govorni čin. U (222) širi kontekst donosimo za primjer (221h). Iz njega se jasno vidi da je konjunkt koji sadrži imperativni glagol prava imperativna rečenica, odnosno da je djevojka kojoj je upućena shvaća kao zahtjev prema kojem usklađuje svoje ponašanje.

(222) želieši li biti v' ovoi druž'bi n(a)šei · tagda otgovori i r(e)če d(ê)va · želiû gospoe sa vsu lûbav'û · r(e)če že b(la)ž(en)a d(ê)va k' nei · v'zdrži se ot vesel'stva i ot tače sl(a)ve · i vs(a)ke praz'nosti i ditin'stva svita sega · i prie ·ĵ· (=30) d'ni i ti prideši k' m'ni · i gda usliša sie d'va vele udruždena pl'tiû b(i)si priskr'b'na · i k' tomu gospoê nevidima b(i)si · potom egda rano d(ê)va v'sta ot loža svoga · ostavi vs(a)ku praz(dъ)nostъ sega svita · i tada prašahu susedi nee gl(agol)ûči · česa cičъ prêminila esi žitie tv(o)e · i otgovori imъ r(e)k(u)či kako vidila i slišala b(ê)še (CIvan 97r)

Drugačije je, čini se, u primjerima navedenim u (223), koji imaju poslovični karakter. U njima se prvim konjunktom očito ne zahtijeva od adresata kakvo činjenje (pitanje je uopće koliko bi u samostalnoj upotrebi smisljena bila rečenica tipa *Ukori mudra čovjeka!*), nego se samo uvodi uvjet koji je u predikativnome odnosu s posljedicom izraženom drugim (deklarativnim) konjunktom. Razložno je stoga pretpostaviti da je u (223) riječ o pravim uvjetnim IaD-ovima.

- (223) a. pokarai mudra i vzlûbit' te (CPet 238v)
- b. dai mudru krivinû i mudrêi budêt' i skaži emu prava i vzlûbit tê (CPet 238v)

Iako nije riječ o konjunkciji IaD-a, zanimljiv je primjer (224), tim više što je primjer koji se po svoj prilici treba jednako razumjeti u ćirilicnome *Roudničkom rukopisu* potvrđen u obliku konjunkcije imperativa i deklarativa (225).

(224) pokarai nora da te vznenavidit' (CPet 238v)

(225) Naući luda i vznenavidi te. (Broz 1885: 31)

Primjer iz *Roudničkoga rukopisa* mogao bi predstavljati primjer IaD-a koji ima negativnu interpretaciju. Postajanje omraženim u nečijim očima, naime, obično ne predstavlja poželjni tijek odvijanja događaja, pa bi to trebalo pokazivati da (su)rečenica s imperativnim glagolom nema direktivnu snagu, nego da predstavlja samo uvjet koji je, kao i u (223), u predikativnome odnosu s posljedicom izraženom deklarativnim konjunktom.²¹⁰ S obzirom na to, zanimljivo je (i pomalo neočekivano) da je u *Petrisovu zborniku* (po svoj prilici identičan smisao) prenesen namjernom rečenicom. Kako se namjernim rečenicama prototipno izražava namjera, odnosno "cilj s kojim se vrši radnja glagola osnovne rečenice" (Silić i Pranjković 2007: 345), primjer (224) – ako bi predstavljao prototipnu namjernu rečenicu – implicirao bi da adresat treba ukoriti luda čovjeka kako bi postigao to da ga taj čovjek zamrzi. Takva bi interpretacija doista bila očekivana kada bi postajanje omraženim predstavljalo nešto poželjno. Kako to vjerojatno nije slučaj u primjeru (224), mi ćemo se ovdje zaustaviti na tvrdnji da je riječ o atipičnoj namjernoj rečenici.²¹¹

Katkada nije jednostavno procijeniti je li riječ o direktivnome ili pravome uvjetnom IaD-u. Tako je, prema našem mišljenju, s primjerom (226), u kojem bi prvi konjunkt mogao biti interpretiran i direktivno i nedirektivno, tj. i kao zahtjev upućen adresatu da iziđe na određena mjesta s popratnom informacijom o tome što će na tim mjestima vidjeti ako to doista učini, i kao običan uvjet za istinitost drugoga konjunkta.

²¹⁰ To, naravno, ne mora nužno biti slučaj. Teoretski je moguće da netko doista želi da ga netko drugi zamrzi. U tom bi slučaju (su)rečenica s imperativnim glagolom mogla imati direktivnu snagu (usp. Kaufmann 2012: 223), premda ni tada to ne bilo nužno. Primjer (225) očigledno ima poslovični karakter, tj. on se odnosi na općenitost, a ne na neki konkretan slučaj, pa se čak ni uz pretpostavku da je postajanje omraženim poželjno malo izvjesnim čini da bi (su)rečenica s imperativnim glagolom mogla biti direktivno interpretirana.

²¹¹ To, naravno, nije jedina atipična upotreba namjernih rečenica. Namjerne rečenice mogu, primjerice, imati sekvencijalnu vrijednost. Takav je slučaj s primjerom (i)

(i) U Zagrebu je studirao pravo da bi se po preseljenju u Split upisao na studij ekonomije.

Jasno je da u (i) između namjerne i glavne (su)rečenice ne postoji nikakav namjerni (ciljni) odnos, nego jednostavno odnos vremenske sukcesije. Takve se rečenice u literaturi katkada određuju kao pseudonamjerne. O neprototipnim namjernim rečenicama v., npr., u Prandi (1995: 53–69).

(226) ne hranet' v'si s(ve)te ispov(ê)di k(a)ko bi se dostoêlo · izidi na ed'na mês'ta i obrêçeši
ed'ne guduêie a druge s'vireçi · a trete stoeêe i boreêe se a nike igraûêe a nike
pomigaûêe očima svoima drugъ k' drugu na z'lo (CBč 45r)

Nekoliko riječi vrijedi reći i o disjunkcijama imperativa i deklarativa (tj. o IoD-ovima). IoD-ovi, jednako kao i IaD-ovi, u pravilu imaju uvjetno značenje. U literaturi se, međutim, tvrdi da, za razliku od IaD-ova, IoD-ovi predstavljaju homogenu skupinu s obzirom na to da (su)rečenica s imperativnim glagolima kod njih može imati samo direktivnu interpretaciju (usp. Kaufmann 2012: 245). Ta je tvrdnja u velikoj većini slučajeva doista točna, što potvrđuju testovi umetanja elemenata povezanih s govornim činovima u disjunkt koji sadrži imperativni glagol (227).

(227) a. (Molim te) Počni učiti ili ćeš ići na popravni.

b. (Molim te) Otiđi ili ću zvati policiju.

Stanje se, međutim, mijenja ako se rastavni veznik nalazi ispred obaju disjunkata (228). U tome slučaju, naime, umetanje izraza tipa *molim te* u disjunkt koji sadrži imperativni glagol rezultira negramatičnošću rečenice, što bi možda moglo sugerirati da (su)rečenica s imperativnim glagolom nema direktivnu interpretaciju.

(228) a. Ili (*molim te) počni učiti (*molim te) ili ćeš ići na popravni.

b. Ili (*molim te) otiđi (*molim te) ili ću zvati policiju.

U zborničkim su tekstovima IoD-ovi potvrđeni rijetko. Pronašli smo svega nekoliko primjera. Među potvrđenima ima i onih u kojima se rastavni veznik nalazi samo ispred deklarativa (što vjerojatno znači da disjunkt s imperativnim glagolom ima direktivnu interpretaciju) (229) i onih u kojima se rastavni veznik nalazi ispred obaju disjunkata (230).

(229) a. otvrzi se b(og)a tvoego koga ti verueši i pokloni se b(ogo)мъ n(a)šimъ · ali te
stv(o)ru lûtimi mukami mučiti (CBč 9v)

b. amananone ostavi s'voi g'nev' i srdu ali h'oêeš' da umrêš' (CPet 326r)

c. irud' gnivan' r(e)êe poviê' sina tvoega ali z'da um'reš' (COxf 31b)

(230) a. ili se n(a)š(i)m' b(ogo)m' moli ili ta vsa noê' v tvoem muçeni straçena budê (CPet 260r)

b. ali pristani k nama ali hoêeva na te reçi svedoçastvo (CKol 34c)

* * *

Iz svega navedenoga jasno se vidi da imperativni glagoli ne moraju nužno imati direktivnu interpretaciju. Ta činjenica predstavlja ozbiljan problem za modele u kojima se pretpostavlja da su direktivnost i imperativna morfologija kodirani na istome položaju u rečeničnoj strukturi, odnosno da glagol pomicanjem na taj položaj (ili pak u dalekometnome odnosu sročnosti s odgovarajućom glavom) istovremeno aktivira direktivnu rečeničnu snagu i stječe imperativnu morfologiju. Slijedeći Medeirosa (2013, 2015), stoga pretpostavljamo da je direktivnost u strukturi rečenice kodirana zasebno, tj. odvojeno od imperativnih infleksijskih obilježja i/ili drugih apstraktnih obilježja povezanih s imperativnim glagolima (usp. također Galić /uskoro/). Za direktivno obilježje (ili operator u kojem je ono kodirano) najrazložnije je pretpostaviti da se nalazi na položaju glave $C^0/Force^0$. Kako prisutnost imperativnoga glagola u rečenici ne upućuje automatski na to da ona ima direktivnu interpretaciju (odnosno da je riječ o imperativnoj rečenici), pretpostavljamo, oslanjajući se na Medeirosa (2015: 147), da imperativni oblici u neliturgijskim zbornicima nisu ovisni o direktivnome operatoru, odnosno da (dalekometni) odnos sročnosti s njim nije preduvjet za njihovo ostvarivanje u rečenici.

Za razliku od modela u kojima se polazi od pretpostavke da u strukturi imperativnih rečenica postoji glava (usp. Rivero 1994a; Medeiros 2013) na čijem se položaju nalazi imperativni afiks koji glagol u tijeku izračuna treba "pokupiti", ovdje se držimo Chomskyjeve (1995: 195, 238–239) tvrdnje da glagol u izračun ulazi potpuno inflektiran²¹² te da infleksijska obilježja u odnosu sročnosti (dakle, bez nužnoga pomicanja) provjerava s odgovarajućom glavom u infleksijskome području (najrazložnije bi bilo pretpostaviti da je riječ o glavi T^0) (usp. Chomsky 1995: 195).

S obzirom na pristajanje uz modalni pristup imperativima (§2.3.), pretpostavljamo da je u strukturi imperativnih rečenica kodirano modalno obilježje. U tome se, dakle, slažemo s nizom istraživača koji su od početka devedesetih godina prošloga stoljeća naovamo pretpostavljali postojanje modalnoga obilježja u strukturi imperativnih rečenica (§5.2.3.), bilo u okviru zasebne modalne projekcije (usp. Dikken 1992; Poletto i Zanuttini 2003; Isac 2015; Keshet i Medeiros 2018), bilo u okviru neke druge projekcije u strukturi rečenice (usp. Han 1998; Kaufmann 2012; Medeiros 2013). O načinu kodiranja modalnoga obilježja u našem modelu te o (dodatnim) dokazima za njegovo postojanje govori se u sljedećem odjeljku.

²¹² Kada je riječ o imperativnim glagolima, analogni je pristup primijenjen, primjerice, u Rivero i Terzi (1995) i Isac (2015).

6.2.3. Modalno obilježje u strukturi imperativnih rečenica

U §2.3. u osnovnim smo crtama, oslanjajući se u prvome redu na analizu Magdalene Kaufmann (2012), iznijeli osnovne postavke modalnoga pristupa imperativima, pa stoga na ovome mjestu nema potrebe dodatno semantički obrazlagati pretpostavku o relevantnosti modalnoga obilježja za interpretiranje imperativnih rečenica. Ističemo ponovno tek činjenicu da modalni pristup u novije vrijeme stječe sve više pobornika te da različite semantičke analize imperativa – koje se u detaljima (usp. Grosz 2011; Medeiros 2013; Keshet i Medeiros 2018) ili u krupnijim činjenicama (usp. Isac 2015; v. §5.2.3.) razlikuju od analize predložene u Kaufmann (2012) – pokazuju utemeljenost takvoga pristupa. U tom svjetlu pretpostavljamo da imperativni glagoli u izračun ulaze s modalnim obilježjem (usp. Isac 2015) te da u strukturi imperativnih rečenica postoji projekcija na čijem je položaju glave kodirano odgovarajuće (modalno) obilježje koje mora biti provjereno da bi izračun mogao konvergirati i koje je, prema tome, potencijalni okidač za pomicanje glagola. Za model koji se ovdje predlaže nije od presudne važnosti to je li riječ o modalnome obilježju koje bi se uvjetno moglo nazvati "klasičnim" (u smislu da je to isto ono obilježje koje ta glava sadrži kada se u rečenici nalaze klasični modalni glagoli tipa *moći*, *morati* itd.) ili je pak riječ o posebnom, imperativnom modalnom obilježju koje je svojstveno samo imperativnim modalima.²¹³

Pretpostavku da u strukturi imperativnih rečenica postoji projekcija s modalnim obilježjem u koju se mogu pomaknuti imperativni glagoli nužno je potkrijepiti sintaktičkim argumentima.²¹⁴ U pregledu dosadašnjih istraživanja imperativnih rečenica u generativnim okvirima izdvojeno je nekoliko sintaktičkih činjenica po kojima se pravi imperativi razlikuju od zamjenskih imperativa i drugih, neimperativnih glagolskih oblika uopće. Pravi imperativi, za razliku od neimperativnih oblika, u nekim jezicima ne mogu biti negirani, pokazuju drugačiji razmještaj u odnosu na zamjениčke klitike (u jezicima u kojima je položaj zamjениčkih klitika u rečenici sintaktički fiksiran), moraju (u nekim jezicima) prethoditi rečeničnomu subjektu itd.

²¹³ U tom kontekstu usp., primjerice, tvrdnju Pranjčkovića i Badurine 2012, str. 620: "Zato sam oblik imperativa i nije način (modus) u najstrožem smislu riječi unatoč tome što je u temeljima toga oblika volja odnosno želja govornika da se vrši kakva radnja, pa je po tome ipak u tijesnoj vezi (i) s kategorijom modalnosti, i to tzv. subjektivne modalnosti, tj. onoga tipa modalnosti koji pretpostavlja odnos između sadržaja komunikacije i sudionika govornoga čina (govornika i/ili sugovornika)." U istom je smislu zanimljivo da Frascarelli i Jiménez-Fernández (2016) smatraju da se na položaju glave specijalizirane projekcije JussiveP (usp. Zanuttini 2008) u infleksijskome području imperativnih rečenica nalazi imperativno obilježje [+imp] koje je zapravo modalnoga karaktera. Usp. Frascarelli i Jiménez-Fernández 2016, str. 13: "[+imp] is a Modality feature encoded in a specific projection in the I-domain (JussP, from Zanuttini 2008): the verb moves to Juss⁰ and checks [+imp]."

²¹⁴ Samom se sintaktičkom argumentacijom, naravno, ne može dokazati postojanje upravo modalne projekcije (odnosno projekcije s modalnim obilježjem) u strukturi imperativnih rečenica, nego samo pretpostavka o nužnosti postojanja bilo kakve projekcije između TP i CP/ForceP. Semantički pak argumenti mogu govoriti u prilog pretpostavci o kodiranosti modalnoga obilježja u toj projekciji.

Te je činjenice većina istraživača s priličnom uvjerljivošću objašnjavala tvrdnjom da se (pravi) imperativni glagoli (barem u nekim jezicima) u strukturi rečenice pomiču dalje od neimperativnih glagolskih oblika u deklarativnim rečenicama.²¹⁵ S obzirom na standardnu pretpostavku da se (neimperativni) glagoli u strukturi rečenice pomiču na položaj glave T⁰, najčešće se pritom, kako smo vidjeli u §5.2.1., pomišljalo na C⁰. Takvo što bilo je s jedne strane ekonomično jer nije zahtijevalo uvođenje posebnih funkcionalnih projekcija u strukturu rečenice, a s druge se strane osobito zgodnim činilo s obzirom na općeprihvaćenu pretpostavku da se na položaju glave C⁰ nalazi specijalizirani element u kojem je kodirana rečenična snaga. Činjenice koje smo iznijeli u §6.2.1. pokazale su da pretpostavka o pomicanju imperativnih glagola na položaj C⁰/Force⁰ ipak nije utemeljena. Unatoč tomu, slažemo se s glavninom istraživača da spomenute sintaktičke razlike između pravih imperativa s jedne i zamjenskih imperativa i općenito neimperativnih glagolskih oblika s druge strane upućuju na to da se barem u nekim jezicima pravi imperativni glagoli u strukturi rečenice nalaze na višem položaju u odnosu na onaj na kojem se nalaze zamjenski imperativi i/ili neimperativni glagolski oblici. S obzirom na dosad rečeno, razložnim se čini pretpostaviti da je taj viši položaj povezan s projekcijom koja sadrži modalno obilježje i koja se u strukturi rečenice nalazi između TP i ForceP/CP. Drugim riječima, smatramo da upravo modalno obilježje imperativnoga glagola predstavlja ključ za njegovo (potencijalno) pomicanje na viši položaj u rečeničnoj strukturi.

Ideja o tome da se imperativni glagoli pomiču (ili mogu pomaknuti) na položaj glave projekcije koja se nalazi između TP i ForceP/CP nije, dakako, revolucionarna. Takvu mogućnost diskretno je nagovijestila već Zanuttini (1997) ističući da se u romanskim jezicima elementi koji mogu provjeriti direktivno obilježje²¹⁶ glave C⁰ – tj. pravi i zamjenski imperativi, negativni obilježivači, dopunjači/konjunktivne čestice – pomiču izravno na taj položaj ili na položaj niži od CP, ali viši od onoga na kojem se nalaze zamjeničke klitike (tj. viši od TP) (v.

²¹⁵ S obzirom na to da odvojeno kodira direktivnu rečeničnu snagu i imperativnu morfologiju (i modalnu semantiku), Medeiros smatra da je sintaktičko pomicanje glagola na položaj glave C⁰ moguće samo kod direktivno upotrijebljenih imperativa, premda ni kod njih nije nužno (u svim jezicima) s obzirom na to da se glagol na taj položaj može pomaknuti i na LF-razini. Pomiče li se direktivno upotrijebljeni imperativni glagol u sintaksi na položaj C⁰ ili ne pomiče, Medeiros (osobna komunikacija) smatra jezično specifičnim obilježjem koje se može objašnjavati jakošću direktivnoga obilježja (operatora) koje se nalazi na tome položaju ili kakvim drugim mehanizmom (npr. EPP-obilježjem povezanim s C⁰) koji bi osiguravao vidljivo pomicanje. S obzirom na to da se nedirektivno upotrijebljeni imperativi nikako ne pomiču na položaj C⁰, predloženi model predviđa postojanje sintaktičkih razlika između direktivno i nedirektivno upotrijebljenih imperativa (i to, naravno, samo u onim jezicima u kojima se prvi otvoreno pomiču na položaj C⁰). Medeiros (2015) dokazom postojanja takvih razlika smatra mogućnost umetanja nedirektivno upotrijebljenih imperativa, no mogućim smatra i druge razlike (npr., one koje se tiču položaja klitika u odnosu na glagol u jezicima u kojima je položaj klitika sintaktički fiksiran).

²¹⁶ Zanuttini (1997), doduše, nije sasvim eksplicitna glede određivanja identiteta obilježja koje ugošćuje C⁰, pa ga naziva samo "obilježjem" koje mora provjeriti element odgovarajućega tipa.

§5.2.1.).²¹⁷ Cormany (2013), oslanjajući se na Rizzijevu (1997) pretpostavku o rascijepljenome CP-području, smatra da se imperativni glagol u sintaksi (u engleskome jeziku) pomiče na položaj glave Fin⁰ i odatle u odnosu sročnosti s direktivnim obilježjem/operatorom na položaju Force⁰ stječe direktivnu interpretaciju (a usto, prema Cormanyjevu mišljenju, i imperativnu morfologiju). Keshet i Medeiros (2018) pretpostavljaju da u strukturi imperativnih rečenica između TP i CP postoji posebna projekcija u kojoj su kodirana modalna obilježja – ModP. Konačno, kako smo vidjeli u §5.2.3., Isac (2015) također smatra da se između TP i CP nalazi modalna projekcija te za svoju pretpostavku iznosi semantičke i sintaktičke argumente.

Ostaje nam je, dakle, odgovoriti na pitanje gdje se točno u rečeničnoj strukturi nalazi projekcija čija glava sadrži (netumačljivo) modalno obilježje koje treba biti provjereno (od imperativnoga glagola ili kojega drugog nositelja odgovarajućega modalnog obilježja). Oslanjajući se na Roussou (2000: 72–73), smatramo da je netumačljivo modalno obilježje u imperativnim rečenicama kodirano na položaju glave najniže projekcije u CP-području – FinP. Rizzi (1997: 284) ističe da u dopunjačkome, odnosno CP-području (konkretno na položaju glave Fin⁰), morfološku realizaciju mogu imati različiti elementi sadržani u IP-, odnosno TP-sustavu koji su povezani s finitnošću, primjerice obilježja koja se tiču sročnosti, vremenskih i načinskih distinkcija itd. S obzirom na to da pojam finitnosti sam po sebi, dakle, nije distinktivan, Roussou – a za njom i neki drugi istraživači (usp., npr., Hyams 2005; Turano 2017) – ističe da glava Fin⁰ može biti specificirana za bilo koje od spomenutih infleksijskih obilježja, među ostalim i za modalnost, te stoga u svojem modificiranom modelu lijevoga rečeničnog ruba o njoj govori kao o nižoj C-glavi modalnoga tipa (C_M).^{218,219} Ovdje, dakle, prihvaćamo ideju Roussou o specificiranosti najniže projekcije u CP-području za modalnost, ali ne uvodimo pritom posebno oznaku za nju, nego govorimo jednostavno o projekciji FinP.²²⁰

²¹⁷ Usp. Zanuttini 1997, str. 143: "As pointed out for the case of true imperatives, for suppletive imperatives as well it is impossible to determine whether the verbal form itself raises to C⁰ or whether it occurs in a lower functional projection (higher than the pronominal clitics) and only its features raise to C⁰."

²¹⁸ Usp. Roussou 2000, str. 72–73: "Mood, tense, agreement and aspect are inflectional properties associated with verbal paradigms. Any of these properties can also be morphologically realised on (the lower) C, hence its characterisation as Fin. The term Fin, however, does not express the feature content of C, since it is not a distinct feature. On the other hand, modality is. Thus identifying the lower C as a Modal head allows us to capture the interaction of modality with the properties expressed in the IP domain. At the same time the availability of modal particles in languages like Greek offers empirical support for this characterisation. We thus take Fin to correspond to a Modal head, i.e. C_M."

²¹⁹ U tom kontekstu usp. također Mihaljevićevu (uskoro) tvrdnju o konstrukcijama s udvojenim/utrojenim *da* u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku: "Sve što je rečeno u prethodnom poglavlju upućuje na zaključak da se najniži *da* nalazi na položaju glave Fin. (...) Udvajanje *da* ograničeno je na modalne kontekste. Zavisnim rečenicama s udvojenim *da* ne izriču se stvarni, nego potencijalno ostvarivi događaji. Zbog toga se u njima mogu pojaviti samo glagoli u prezentu, kondicionalu ili imperativu."

²²⁰ O kodiranju (netumačljivoga) modalnog obilježja na položaju glave Fin⁰ v. također Damonte (2010), Ledgeway (2010), Ledgeway i Lombardi (2014).

Rizzi (1997: 284–285) ističe da infleksijska obilježja "reflektirana" u CP-području (tj. na položaju glave Fin⁰) u pravilu nemaju glagolsku morfologiju, odnosno da je riječ o elementima koje je lakše povezati s imenskim nego glagolskim izrazima. Za nas je relevantno da u tom kontekstu spominje elemente poput konjunktivnih obilježivača, odnosno "slobodnih funkcionalnih morfema" (usp. Rizzi 1997: 284) jer su takvi elementi u mnogim jezicima (pa i u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika; v. §6.1.2.) često potvrđeni kao sastavni dijelovi zamjenskih imperativa. Međutim, s obzirom na to da o glavi Fin⁰ ovdje govorimo kao o potencijalnome položaju na koji se pomiču i imperativni glagoli, sporna bi mogla biti tvrdnja o tome da su u nižem CP-sloju uobičajeni izrazi koji su više nalik imenskima nego glagolskima. Važno je ipak naglasiti da Rizzi ne isključuje mogućnost pomicanja glagola na položaj Fin⁰. U tom kontekstu on, naime, spominje dosljedne V2-jezike te ističe da u njima neki poseban izbor finitnoga obilježja na položaju Fin⁰ može privući finitni glagol kako bi posebno finitno obilježje glave Fin⁰ bilo provjereno.²²¹ S obzirom na dosad rečeno, smatramo da je upravo to ono što se može dogoditi ili što se događa u imperativnim rečenicama – glava Fin⁰ s posebnim izborom finitnoga obilježja, konkretno (netumačljivoga) modalnog obilježja, može stupiti u odnos sročnosti s imperativnim glagolom ili kojim drugim elementom s odgovarajućim tumačljivim obilježjem i uparena s EPP-obilježjem stvoriti preduvjete za njegovo pomicanje. Događa li se to u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika, analizirat ćemo u sljedećem potpoglavlju.

* * *

U ovome se potpoglavlju pošlo od prevladavajuće pretpostavke u generativnim istraživanjima imperativnih rečenica da je direktivna rečenična snaga izravno kodirana u sintaksi, i to u specijaliziranome elementu (direktivnome operatoru) smještenu na položaju glave Force⁰. U okvirima te pretpostavke utvrđeno je (protivno dugo vremena uvriježenome gledanju u generativnoj literaturi) da aktiviranje direktivne snage u imperativnim rečenicama u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika nije posljedica pomicanja imperativnoga glagola na položaj Force⁰, nego njegova stupanja u dalekometni odnos sročnosti s tom glavom. Ta je tvrdnja potkrijepljena u prvome redu činjenicom da se imperativni glagoli u rečenici redovito nalaze iza nalijevo izmještenih konstituenata. Kako se, prema Rizzijeve (1997) modelu rascijepljenoga CP-područja, nalijevo izmješteni konstituenti nalaze ispod Force⁰, činjenica da im

²²¹ Usp. Rizzi 1997, str. 324 f. 5: "Things may be different in full V-2 languages, in which the inflected verb typically moves to C in certain tensed clauses; presumably in such cases one particular choice of +fin attracts the finite verb to have its finiteness feature checked by the tense specification on V."

imperativni glagoli ne mogu prethoditi jasno pokazuje da se oni (glagoli) ne pomiču na položaj glave Force⁰, nego rečeničnu snagu aktiviraju u dalekometnome odnosu sročnosti.

Na temelju činjenice da su u jeziku neliturgijskih zbornika pravi imperativi potvrđeni u različitim kontekstima u kojima nemaju direktivnu interpretaciju (u pozdravnim formulama, u namjernim, posljedičnim, uvjetnim rečenicama itd.) zaključeno je da direktivnost i imperativna morfologija nisu inherentno povezane, odnosno da nisu kodirane na istome položaju u rečeničnoj strukturi (usp. Medeiros 2013). U skladu s Chomsky (1995), smatra se da imperativni glagoli u izračun ulaze potpuno inflektirani te da infleksijsko obilježje provjeravaju u odnosu sročnosti s odgovarajućom glavom u infleksijskome području. Na tragu modalnih analiza imperativa, pretpostavljeno je da su pravi imperativni glagoli (kao i modalne čestice u zamjenskim imperativima) nositelji modalnoga obilježja te da ih to čini legitimnim kandidatima za provjeravanje odgovarajućega (netumačljivoga) obilježja glave Fin⁰, koje, upareno s EPP-obilježjem, predstavlja (potencijalni) okidač za pomicanje glagola na viši položaj u rečeničnoj strukturi.

6.3. Imperativi i njihov položaj u rečeničnoj strukturi

U skladu s rečenim u prethodnome potpoglavlju, smatramo da u imperativnim rečenicama netumačljivo modalno obilježje glave Fin⁰ u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima mogu provjeriti pravi imperativni glagoli i modalne čestice *da* i *neka* koje su sastavni dijelovi zamjenskih imperativnih oblika. S obzirom na to da provjeravanje netumačljivih obilježja ne zahtijeva pomicanje u sintaksi (jer može biti rezultat dalekometnoga odnosa sročnosti), otvoreno je pitanje gdje se u strukturi rečenice nalaze elementi koji su nositelji modalnog obilježja. U ovome se potpoglavlju analizira položaj modalnih čestica *da* i *neka* (§6.3.1.) i pravih imperativnih glagola (§6.3.4.) te se pokazuje da se i jedni i drugi u strukturi rečenice nalaze na položaju glave Fin⁰. Zbog iznimno rijetke zastupljenosti u korpusu analogna se analiza ne može provesti za samostalno upotrijebljene svršene prezentske oblike (§6.3.2.) i imperativne infinitive (§6.3.3.).

6.3.1. Zamjenski imperativi s modalnim česticama

6.3.1.1. Zamjenski imperativi s česticom *neka*

Činjenica da nema podataka o tome da su zamjenski imperativni oblici s česticom *neka* potvrđeni u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima i u hrvatskocrkvenoslavenskim

tekstovima liturgijskoga karaktera²²² jasno pokazuje da oni predstavljaju mlađu pojavu koja je u zborničke tekstove prodrila iz (čakavskih) organskih idioma. Da je tomu doista tako, pokazuje i podatak da je većina primjera koje smo u korpusu pronašli zabilježena u tekstovima ispisanim jezikom u kojem je crkvenoslavenska sastavnica izrazito zasjenjena čakavskom ili je pak sasvim odsutna, primjerice u dramatizaciji Isusove muke u *Tkonskome zborniku* ili u proznim i stihovanim Gospinim plačevima u *Klimantovićevu zborniku I*, *Glavićevu* i *Petrisovu zborniku* (231).

(231) a. edan *neka* umre za vsih (CTk 115v)

b. *neka* prolû suze moe (RitKlim 53v)

c. *neka* neboga ê nina poidu iskati gospodina moga po vseh' putêh' (CPet 224v)

O utjecaju organskih idioma u tom pogledu svjedoči i činjenica da su sveze čestice *neka* i prezentskih oblika odgovarajućega lica sasvim uobičajene kod hrvatskih pisaca koji su stvarali po prilici u istome vremenu u kojem su nastajali neliturgijski zbornici, primjerice kod Marulića, Menčetića ili Držića (232) (usp. Broz 1885: 57–60).

(232) a. *Neka* trpiš u sem misti. (Marulić; Broz 1885: 57)

b. Kad govoriš, *neka* znaš, sve moje satvoriš u želah srdačce. (Menčetić; Broz 1885: 57)

c. *Neka* viećaju: doviećaše za mene a bogme i za tebe (Držić; Broz 1885: 58)

Morfonološki status modalne čestice *neka* u zborničkim tekstovima nije upitan. Ona, jednako kao i u suvremenome hrvatskome, ima tonički karakter. To je razvidno iz nekoliko činjenica: (i) čestica *neka* ne mora nužno stajati uz glagol, tj. može od njega biti odvojena drugim konstituentima (233); (ii) može biti domaćin (en)klitičkim riječima (234); (iii) u koordiniranim strukturama čestica ne mora biti ponovljena ispred drugoga konjunkta (235). U korpusu usto nije potvrđen niti jedan primjer u kojem se glagol nalazi ispred *neka*, što bi, unatoč sveukupno malomu broju zamjenskih imperativnih oblika s tom česticom, trebalo sugerirati da takav redosljed nije gramatičan.

(233) a. *neka* s' križa · isusa s'nem'lû (RitKlim 68r)

b. i kada nei bi ed'no leto tada û hoti dati o(т)сь nee v crik(a)v' a mati e ne da i r(e)če
neka nei bude tri leta tada û dava v' crikav' (COxf 28d)

c. *neka* m(a)ti tako b(u)de da se s(ve)to pis'mo z'bude (CBč 26r)

²²² Usp. Kovačević 2016, str 274: "Zamjenski imperativ s česticom *neka* i prezentom rubna je pojava u zadanome korpusu, potvrđena svega nekoliko puta u zbornicima."

- (234) a. *neka* ga on v tom *rasudi* (CTk 139r)
 b. sinu moi anadane ako ti ča gospodin' tvoi povê taine *neka* ti *izgnie* na srci tvoem'
 (CPet 99v)
 c. *neka* si ga · ê *polûb'lu* (RitKlim 69v)
- (235) a. *neka* nine *poidu* k marii i viû e li živa (CPet 224v)
 b. *nekat' se obrate* i *pokaût' se grihov'* (COxf 15c)
 c. zato dakle e(st) od potrebe da se učini rečeni sud za *neka* zali *budu* kaštigani a dobri
 budu dostoini plače (CFat 48v)

Razložno je, dakle, pretpostaviti da se čestica *neka* spaja kao sintaktička glava te da ne čini s glagolom jednu sintaktičku (i fonološku) jedinicu. *Neka* u većini potvrđenih primjera u zborničkim tekstovima prethodi rečeničnomu subjektu ako je on leksički izražen (236), što bi trebalo sugerirati da je takav redosljed modalne čestice i subjekta neutralan. Činjenica da čestica *neka* ne posjeduje infleksijska svojstva – spomenuti su primjeri s dočetakom *-t* iznimke koje ne govore protiv tvrdnje o nepromjenjivosti – trebale bi pokazivati da ona u izračun ne ulazi u infleksijskome području (usp. Roussou 2000: 71). Ako se tomu doda već spomenuta činjenica da glagol ne može prethoditi čestici – koju je moguće objasniti u svjetlu ograničenja lokalnosti – onda se Fin^0 nameće kao izgledni kandidat za domaćina čestice *neka*.

- (236) a. *neka* smrt me s tobu *vazme* (CTk 153v)
 b. *neka pride* iliê speti ga (CŽg 96v)
 c. *neka plače* ma sedina svoga mila g(ospo)d(i)na (CTk 161r)
 d. am'bêkane *neka stoi* to dêlo (CPet 103r)

Da se čestica *neka* ne nalazi na nekom višem položaju u CP-području, pokazuje činjenica da se ispred nje ostvaruju izmješteni i topikalizirani konstituenti. To se može vidjeti u primjerima navedenima u (237).

- (237) a. ako li ti e nepriêtel' · a on' *neka* suze *roni* (RitKlim 161v)
 b. ki bude veče ugod(a)nb b(og)u ta *neka bude* režiti pl(ь)kь (CKol 109a)

U obama se primjerima ispred *neka* nalazi topikalizirani sintaktički subjekt, koji u obama slučajevima najvjerojatnije ima kontrastivnu interpretaciju. U (237b) topikalizirani sintaktički subjekt *ta* ima resumptivnu ulogu, tj. nastavlja nalijevo izmještenu imensku skupinu koja sadrži tzv. "slobodnu"/"obezglavljenu" odnosnu rečenicu.

S obzirom na navedeno, razložno je pretpostaviti da se modalna čestica *neka* spaja izravno na položaju glave Fin⁰ te da na taj način provjerava netumačljivo modalno obilježje te glave i zadovoljava njezino EPP-obilježje.

6.3.1.2. Zamjenski imperativi s česticom *da*

Mnogo češće od čestice *neka* u hrvatskoglagoljskim se neliturgijskim zbornicima kao sastavni dio zamjenskih imperativnih oblika pojavljuje modalna čestica *da*. Za razliku od čestice *neka*, čestica *da* u toj se službi ne može smatrati rezultatom utjecaja organskih idioma s obzirom na to da je u istoj ulozi obilno potvrđena već u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima. Kako smo istaknuli u §6.1.2., čestotnost zamjenske imperativne sveze '*da* + prezent' u hrvatskome crkvenoslavenskome nije ni približno jednaka u svim licima (usp. HCSL 2014: 225). Uvjerljivo je najviše potvrda za treće lice, dok su oblici prvoga i drugoga lica rijetki. Stanje u neliturgijskim zborničkim tekstovima u tom je pogledu u potpunome skladu s općim stanjem u hrvatskome crkvenoslavenskome. Potvrde su prvoga (238) i drugoga lica (239) u tekstovima rijetke, dok je potvrda trećega lica (240) vrlo mnogo.

(238) a. b(ož)e moi na te ufahъ *da ne postiû* se v' v(ê)къ (RitKlim 99v)

ἐπὶ σοὶ πέποιθα μὴ κατασχωνθείην μηδὲ καταγελασάτωσάν μου οἱ ἐχθροὶ μου (Ps 24, 2)

Deus meus in te confido non erubescam. (Ps 24, 2)

b. *da um'ru* sada nad' grobom' tvoim' *da* na tuû z(e)mlû ne idu kako zločinacъ (COxf 17d)

Hic, hic supra sepulcrum tuum iam moriar, ne tanquam malefactor in regionem abducar alienam. (In pulcherrimum Joseph)²²³

c. *da um'ru* ûre vidiv' osipa čedo svoe (COxf 22b)

Iam nunc moriar (In pulcherrimum Joseph)

(239) a. *da ne budešb* veče našas'ta v grihu (CKol 33a)

b. niednoga vesel'ê sadan'nega života *da ne primeš'* · nere ka su isusova koga lûbiš' (CPet 8v)

nullam consolationem presentis vite recipias, sed ad Christum quem diligis (Liber de modo bene vivendi)²²⁴

c. *da budete* nihъ sulice i nihъ čitъ (CKol 47a)

²²³ Primjeri iz teksta *In pulcherrimum Joseh* navode se prema izdanju u Ephraem Syri (1842: 389–415).

²²⁴ Primjeri iz *Liber de modo bene vivendi ad sororem* navode se prema izdanju teksta u PL 184: 1199–1306.

- (240) a. *da pokoit'* ego g(ospod)ь b(og)ь n(aš)ь v' mēstê čast'nê i dobrê (CBč 31r)
 b. *da pridut* k meni svi sinove moi (CFat 11r)
congregentur ad me omnes filii mei (Vita Aadae et Evae)²²⁵
 c. *da umlknutъ* knezi grada toga (CŽg 103v)
 Μη ἀνάπαυσιν ἰδῶσιν οἱ ἄρχντες τῆς τόλεως ταύτης (Acta Petri et Andreae)
 d. *da uslišit'* B(og)ь s(lovo) tvoe (CBč 22r)
da ustanovititъ (!) go(spod)иъ b(og)ь gov(o)r(e)nie tvoe (CHod 138v)
 Στήση ὁ Θεὸς τὸν λόγον (Vita san. Alexis)²²⁶
 e. *da vazmêt'* se t'ma siê da viû muku siû (CPet 332v)
 ἀρρήτω τὸ σκότος (Apocalypsis Mariae)²²⁷
 f. *da prozebnet'* z(e)mmla travou zelenečuû (CPetr 9r)
Germinet terra, id est beata Uirgo, herbam uirentem. (Sermones quadragesimales;
 Post 1, 11)²²⁸

Mogućnosti ostvarivanja drugih konstituenata između sastavnica zamjenske imperativne sveze 'da + prezent' u tekstovima su vrlo ograničene, što sugeriraju već i primjeri (238), (239) i (240), u kojima se modalna čestica nalazi neposredno uz prezentski glagolski oblik. Između *da* i glagola sustavno se, naime, u tekstovima ostvaruju samo negativni obilježivači²²⁹ (241).

- (241) a. *da ne potopit* me bura vodnaê (CPetr 23r)
Non me demergat tempestas aque (Sermones quadragesimales; Ps 68, 16)
 b. *da ne plačet'* se oêe za m'noû (COxf 17b)
nec me ita ille lugeat (In pulcherrimum Joseph)
 c. *da ne oskvrnit'* se vera tvoê va m'nê (COxf 25a)
ne polluatur fides mea (Passio san. Margaritae)²³⁰
 d. oružiê od' rvane sa sobom' bratiê *da ne noset'* (RitKlim 17r)
Impugnationis arma secum fratres non deferant. (Reg. fratrum et sororum TOR
 san. Francisci)²³¹

²²⁵ Primjeri iz *Vita Aadae et Evae* navode se prema izdanju tekstu u Anderson i Stone (1999).

²²⁶ Primjeri iz *Vita sancti Alexis* navode se prema izdanju teksta u Adrianova (1969: 457–473).

²²⁷ Primjeri iz *Apocalypsis Mariae* navode se prema izdanju teksta u Sreznjevski (1863: 204–217).

²²⁸ Primjeri iz *Sermones quadragesimales* navode se prema Voragine (1575).

²²⁹ Donosimo ipak i jedan primjer iz *Žgombičeva zbornika* u kojem se negativni obilježivač nalazi ispred *da* (i) (usp. također Mihaljević 2004; Mihaljević, A. 2018: 385).

(i) ne da plačutъ sebe na mene zač' oni ne sagrašiše da ê sagraših' (CŽg 32r)
Non se plangant, sed me, quia ipsi non peccaverunt, sed ego. (Vita Aadae et Evae)

²³⁰ Primjeri iz *Passio sanctae Margaritae* navode se prema Verdiani (1957: 76–113).

²³¹ Primjeri iz latinskoga teksta *Regule franjevaca trećoredaca* navode se prema Bullarium (1768: 94–97).

- e. vzlûblena moê brat'ê hodenie v(a)še *da nima zamirên'ê v lahкости · a stupanie v(a)še da ne porazi drugih' očiû* (CPet 15v)
Ergo incessus tuus non habeat imaginem levitatis; incessus tuus non offendat oculos alterius. (Liber de modo bene vivendi)
- f. o(т)с čedo svoe v nevoli morê krstiti i zato *da ne otpustit' ženi svoe* (CPet 133v)
- g. i *da ne izidet' rič' iz ust' tvoih'* (CŽg 31v)
et non exiet sermo de ore tuo (Vita Adae et Evae)
- h. obedŷ ili vičera *da ne primet se* prvo očenaša (CGLav 12v)
Prandium autem vel coena, nisi praemissa semel dominica oratione, non sumatur.
 (Reg. fratrum et sororum TOR san. Francisci)

Na istome se položaju mogu ostvariti i zamjeničke klitike (242), no one se ipak češće nego između čestice i glagola u tekstovima pojavljuju iza zamjenske imperativne sveze, tj. iza njezine glagolske sastavnice (243). U tom je pogledu zanimljiva koordinirana struktura u (244), u kojoj se klitika u prvome konjunktumu nalazi iza glagola, a u drugome između čestice i glagola.

- (242) a. b(og)ŷ že tvoi da bl(agoslo)viť l(ê)ta tvoê · i *da ti podastŷ c(êsa)rstvo n(e)b(e)skoe* (CBč 23r) (≈ CHod 139v)
 και ὁ Θεὸς εὐλογήσει τοὺς χρόνους σου καὶ δόξῃ σοὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν
 (Vita san. Alexis)
- b. ki od' pros'tih' ili od' žak'nov' umil' bude sal'tir' · *da ga rečetŷ* (RitKlim 21r)
Qui vero psalterium sciverint, illud dicant. (Reg. fratrum et sororum TOR san. Francisci)
- c. ako e komu ča vzal' bês pravdi *da mu vrne* ako morê (CPet 120v)
- d. da ako rêčet' stvoril' esam' se pokora *da mu se da* (CPet 133v)
- (243) a. ime tvoe s(ve)toe *da s(ve)t(i)t se* (CBč 5r)
- b. i ako se takovŷ naidetŷ ŷrŷ priêťŷ · *da prikažet' se* ča se naib'rže morê (RitKlim 13r)
Et si talem inveniri contigerit extitisse receptum, assignetur ille quamcitus. (Reg. fratrum et sororum TOR san. Francisci)
- c. *da ne umalit' se* um' moi ot mene (COxf 25b)
Non immutetur sensus meus. (Passio san. Margaritae)
- d. po vêrê ih' *da budet' im'* (CPet 335v)
 κατὰ τὴν πίστιν αὐτῶν γενηθήτω αὐτοῖς (Apocalypsis Mariae)
- (244) i ča imaši na stran'nêi z(e)mli *da bl(agoslo)vit' ti* b(og)ŷ · i *da te nasitit'* up'vaniê svoego (CBč 23v)

καὶ οὐς ἔχεις εἰς τὴν ξενιτείαν, ὁ Θεὸς εὐλογήσει καὶ ἐμπλήσει σοὶ τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ
(Vita san. Alexis)

O tendenciji ostvarivanja modalne čestica *da* neposredno uz glagol govore i primjeri koji su za tu česticu navedeni u RCJHR (2015: 244–245) (usp. također Mihaljević 2004). U gotovo svim se navedenim primjerima *da* nalazi uz prezentski glagolski oblik ili ga od njega dijeli samo negativni obilježivač. Iznimku predstavljaju sveze *da ne egda*, *da ne kogda* i *ne da gda* (245), no njih je moguće tumačiti utjecajem predložka s obzirom na to da uvijek dolaze na mjestu latinskoga *nequando*, odnosno grčkoga μήποτε. Takve primjere nismo pronašli u analiziranim zborničkim tekstovima.

(245) Da ne egda реčеть врагъ moi ukrêpih se na нь l da ne kogda Vb₁ 134b, Pm 94d; ne da gda CPar 15v (RCJHR 2015: 245; Mihaljević 2004)

U zbornicima ima, doduše, i primjera u kojima se između *da* i prezentskoga glagolskog oblika nalaze tonički konstituenti (246). U ukupnosti potvrda zamjenskih imperativnih sveza '*da* + prezent' takvi primjeri, međutim, predstavljaju izrazitu manjinu.

(246) a. v popovih' kućah' ne budi igri ni niedne lotrie i *da* sami na se živu i da učet' se moč'no knig' (CPet 125r)

b. *da* b(og)ъ te bl(agoslo)vi s(i)nu zač' činil si me izneti iz muk' (COxf 52a)

c. *da* k' tebi vzvratit se moe s(lovo) (RegBen 1r)

Ad te ergo nunc mihi sermo dirigitur (Reg. san. Benedicti)

Primjer (247) zanimljiv je ne samo zbog toga što je u njemu modalna čestica odvojena od glagola, nego i zbog toga što se ispred glagola nalaze čak dva *da*. Odgovarajući grčki primjer ima dva aorista imperativa, a latinski dva (jusivna) konjunktiva. Razložno je stoga pretpostaviti da se u hrvatskoglagoljskome primjeru obje modalne čestice ne odnose na glagol *tvoret*, nego da je prepisivač iza prvoga *da* pogreškom izostavio glagol. Sama odvojenost pak modalne čestice od prezenta *tvoret* mogla bi biti posljedica sintagmatskoga prevođenja jednočlanoga latinskog (*orent*) ili grčkog izraza (προσευξάσθωσαν).

(247) ako kto ot vas neman budet *da* prizoviteri crikvenie *da* molitvu *tvoret* nad nim mažuče e oliem va ime g(ospod)ne (CTk 100r)

ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου. (Jak 5, 14)

Infirmitur quis in vobis inducat presbyteros ecclesiae et orent super eum unguentes eum oleo in nomine Domini. (Jak 5, 14)

U nekoliko se zborničkih primjera u kojima je *da* odvojeno od glagola drugim konstituentima u latinskome predlošku u korijenskoj rečenici s konjunktivnim glagolom nalazi pojačna čestica *ut*, koja je – jednako kao i *da* u primjerima iz neliturgijskih zbornika – odvojena od konjunktivnoga glagolskog oblika (248).

(248) a. pamet' b(la)ž(e)nê margarite *da* nas' v svoih' m(o)l(it)vah' *vspomenet'* pred' g(ospodino)m' is(u)h(rъsto)m' v(ъ) v(ê)ki v(ê)k (COxf 28a)

Memoriam beatissime Margarite ut in suas nos preces memoretur ante Dominum nostrum Iesum Christum (Passio san. Margaritae)

b. b(o)že em(u)že nič'tože nevzm(o)žno e(stъ) (...) usl(i)ši n(a)sъ m(i)l(o)st v' v(ê)rnihъ tvoihъ · i *da* v(ê)ra tvoê ũže daъ esi · *preb(u)d(e)tb* neporoč'na i utvrđena v' v(ê)ki · i *da* blud' sihъ êvit' se · za služ'bi i m(o)l(e)niê · sl(a)vn(a)go i vzlûblenago raba tvoego er(o)n(i)ma (CIvan 159v)

Deus, cui nihil est impossibile (...) nunc preces tuorum exaudi fidelium, et ut tua, quam dedisti, fides intemerata inviolataque per saecula maneat, ac etiam ut horum error appareat per merita et intercessionem gloriosi Hieronymi dilecti tui. (Beati Cyrilli ad sanctum Augustinum)²³²

Tako je i u sljedećem primjeru iz *Vatikanskoga misala Illirico 4* koji donosi Mihaljević (2004) i u kojem u odnosnoj rečenici sveza čestice *da* i glagola koja je odvojena posvojnomo zamjenicom stoji prema latinskome primjeru s česticom *ut* i konjunktivom, koji su odvojeni istom posvojnomo zamjenicom (249).

(249) Prinosim' tebê g(ospod)i m(o)leniê i dari êže *da* tvoemu *budut'* dostoina zraku (MVat4 197c; Mihaljević 2004)

Offerimus tibi, Domine, praeces et munera, quae ut tuo sint digna conspectui.

Ti bi primjeri možda mogli sugerirati da je odvojenost modalne čestice od glagola barem u nekima od rijetkih slučajeva u kojima je potvrđena potaknuta stanjem u predlošku.

Zanimljivo je – i po svoj prilici nije slučajno – da modalna čestica *da* koja je sastavni dio zamjenske imperativne sveze pokazuje praktički identične obrasce ponašanja kao i (naj)niže *da* u konstrukcijama s udvojenim (ili utrojenim) *da* u hrvatskome crkvenoslavenskome.

²³² Primjeri iz latinskoga teksta navode se prema Kosić (2010: 257–260).

Sintaktičke je osobitosti toga *da* u najnovije vrijeme opisao Milan Mihaljević (uskoro). On ističe da se najniže *da* u spomenutim konstrukcijama u pravilu ostvaruje "neposredno ispred glagola zavisne rečenice" te da "[i]zmeđu njega i glagola može biti samo niječnica *ne*". I jedno je i drugo, kako smo vidjeli, karakteristično i za modalnu česticu *da* u zamjenskim imperativima. To nisu jedine sličnosti. U Mihaljevićevoj građi u velikoj većini primjera iza najnižega *da* dolaze prezentski, a u manjem broju slučajeva i kondicionalni oblici.²³³ Identično je stanje i s modalnom česticom *da* u korijenskim rečenicama. Prezentski su oblici, naravno, sastavni dio zamjenske imperativne sveze s česticom *da* i, kako vidimo, u zborničkim su tekstovima obilno potvrđeni. U korpusu su u korijenskim rečenicama potvrđene i sveze modalne čestice *da* i kondicionalnih oblika (250). Takve sveze imaju optativno značenje, a u tekstovima su, za razliku od sveza čestice *da* i prezenta, potvrđene rijetko.²³⁴

- (250) a. g(ospo)d(i)ne b(ož)e *da bi povratilb* dušu va voga otročiča (CKol 54a)
 b. ako to ni is'to *da bi* mi oči *spali* iz' glave (CKol 58d)
 c. o g(ospo)dine is(u)h(r)st)e *da bim'* ê sada *umrlb* s tvoim' vzlûbilenikom' s(ve)tim' pavlom (CŽg 84r)
 d. o *da bi bili* ovdí svi apustoli braća moê (CFat 20v)
 e. gospoe tvoi sin' e lačan' *da bi priel'* ov' kruh' od mene (CPet 84r)
 f. oħb *da bi* v sadan'ne vrime takai perlati *bili* · ki bi stali kako zid' za hižu g(ospo)dnû (CPetr 90v)

S obzirom na činjenicu da na mjestu prezentskih ili kondicionalnih oblika koji se u hrvatskoglagoljskim tekstovima nalaze iza (naj)nižega *da* u latinskome tekstu uvijek dolazi konjunktiv (obično prezenta), Mihaljević ističe "da se primjerima s udvojenim *da* nikad ne opisuje stvarno, nego irealno stanje". Isto, naravno, vrijedi i za zamjenske imperativne oblike. Oni, kako smo vidjeli iz dosad navedenih primjera i kako pokazuju još neki koje donosimo u (251), također u hrvatskoglagoljskim tekstovima često dolaze na mjestu latinskoga (i grčkoga) konjunktiva, a samo se po sebi razumije da ne opisuju činjenično, nego potencijalno ostvarivo stanje. Zbog takvih svojstava konstrukcija s modalnim česticama strani istraživači analogne elemente u drugim jezicima određuju kao konjunktivne obilježivače (Rivero 1994a; Buržarovska i Mišeska Tomić /rukopis/), obilježivače nečinjeničnosti (također Buržarovska i

²³³ U jednom je primjeru (zabilježenom u dvama kodeksima) iza nižega *da* potvrđen i imperativni oblik. Tom ćemo se primjeru vratiti u odjeljku o pravim imperativima.

²³⁴ Isto općenito vrijedi za hrvatski crkvenoslavenski jezik (usp. Mihaljević 2004; RCJHR 2015: 245).

Mišeska Tomić /rukopis/), konjunktivne čestice (Roussou 2000; Isac 2015; Turano 2017), leksičke realizacije konjunktivnoga načina (Villa-García 2012) i sl.

(251) a. ki imatъ uši slišati *da slišit'* ča d(u)hъ govorit' cr(i)kv(a)m' (RegBen 1v)

Quid habeat aures audiendi audiat, quid Spiritus dicat ecclesiis. (Reg. san. Benedicti)

b. a k'rv' pustiv'šim' za ·v· (= 3) d(ь)ni meso *da se da nimъ · i da im' se ne uz'mak'net'* (RitKlim 15v)

Minutis vero per triduum carnes dentur, nec subtrahantur in itinere constitutis. (Reg. fratrum et sororum TOR san. Francisci)

c. *da raduet' se n(i)ne z'bor' pr(a)v(a)dniъ · i da v'spoût' k(ь) b(og)u gl(a)s(o)mъ rad(o)stnim'* (CIvan 159r)

Laetetur itaque omnis fidelium coetus et Deo in voce exsultationis psallant. (Beati Cyrilli ad sanctum Augustinum)

d. svite vaše i posteले *da ne budu* velecên'ne (CPet 15r)

Vestimenta tua et calceamenta nec nimium sint pretiosa. (Liber de modo bene vivendi)

e. zato draga brat'ê v h(rist)e bogatastva v(a)ša dobri običaj *da budut' · lepota v(a)ša da budet' dobar vaš' život'* (CPet 15r)

Igitur, soror in Christo amabilis, divitiae tuae sint boni mores: pulchritudo tua sit bona vita (Liber de modo bene vivendi)

f. ače su po zakoni moisêovê hodili i pavla poslušali *da im' sudit' se* (CPet 336r)

κατὰ τὸν νόμον, ὃν ἔδωκεν Μωϋσῆς τὸ εὐαγγελίστατο Παῦλος καὶ κατὰ τὰς ἐπιστολάς, ἃς ἔφερον οὗτοι, οὕτως καὶ ἃς κριθῶσιν (Apocalypsis Mariae)

Važna se razlika između modalne čestice *da* u zamjenskim imperativnim svezama i (naj)nižega *da* u konstrukcijama s udvojenim/utrojenim *da* ogleđa u mogućnosti njihova izostavljanja. Potonje je, kako pokazuje Mihaljević (uskoro), fakultativno. U korijenskim je pak imperativnim svezama modalna čestica *da* (kao i *neka*) u načelu neizostavna. Prividne su iznimke koordinirane strukture, u kojima je ponavljanje *da* pred drugim konjunktom fakultativno, no jasno je da u takvim primjerima – na koje ćemo se još referirati u nastavku ovoga odjeljka – nije riječ o pukome ispuštanju modalne čestice, nego o tome da čestica ima doseg nad obama konjunktima u koordiniranoj strukturi. Za primjer (252), u kojem čestica

izostaje u prvome konjunktivu u koordiniranoj strukturi razložno je – s obzirom na to da latinski ima dva koordinirana jusivna konjunktiva – pretpostaviti da je plod prepisivačeve pogreške.²³⁵

(252) i vsa êže životna v tebe sut' stvorêna *obidut* me i da plačut' sa mnoû (CŽg 32r)
circumdent *me ac lugeant pariter mecum* (Vita Adae et Evae)

O pisarskoj pogrešci definitivno nije riječ u (rijetkim) primjerima sa samostalno upotrijebljenim direktivnim svršenim prezentskim oblicima. U sljedećem ćemo odjeljku, međutim, vidjeti da ni oni ne predstavljaju problem za tvrdnju da je modalna čestica u zamjenskim imperativnim svezama neizostavna s obzirom na to da predstavljaju potpuno neovisnu morfosintaktičku kategoriju, odnosno da nisu u (tijesnoj) vezi sa svezama modalnih čestica i prezentskih oblika.

Na ovome se mjestu nećemo upuštati u tumačenje fakultativnosti (naj)nižega *da* u konstrukcijama s udvojenim/utrojenim *da*,²³⁶ no vrlo se vjerojatnim čini da ona ima veze s postojanjem (primarnoga) dopunjača na položaju glave Force⁰.

Mihaljević ističe da se (naj)niže *da* u konstrukcijama s udvojenim/utrojenim *da* nalazi na položaju glave Fin⁰, što argumentira činjenicom da "[n]ijedna nalijevo izmještena sastavnica rečenice ne može biti iza njega". Isto, čini se, vrijedi i za konstituente koji se ispred *da* nalaze u konstrukcijama sa zamjenskim imperativima. Subjekt se u takvim konstrukcijama, kako je vidljivo iz dosad navedenih primjera i iz nekih novih koje radi preglednosti donosimo u (253) i (254), može ostvariti i ispred i iza zamjenske imperativne sveze '*da* + prezent'.

- (253) a. vera presveta *da prebiva* v nas' (CPet 2v)
b. k(a)ko e ona pom(i)lovala ubozih' tako i ona *da bude* p(o)m(i)l(o)vana (COxf 2v)
c. v'saki d(u)hъ *da hvalit'* ga (RitKlim 7v)
- (254) a. *da izb(a)vit'* te h(rist)ъ ot muki (RitKlim 125r)
b. *da pridet'* zvêrъ lût'i (CPet 240r)
c. *da blagoslov(itъ)* te b(og)ъ d(ê)vo marie (COxf 27d)

Činjenica da su oba redoslijeda gramatična pokazuje da argumentne potrebe subjekta (prije svega stjecanje padeža) mogu biti zadovoljene ispod položaja na kojem se nalazi čestica *da* (i prezentski glagolski oblik). To znači da njegovo pomicanje na položaj ispred čestice po svoj prilici ne proizlazi iz argumentnih, nego iz diskursno-pragmatičkih razloga, odnosno da su subjekti koji se u konstrukcijama sa zamjenskim imperativima nalaze ispred *da* topikalizirani

²³⁵ Da je riječ o prepisivačevoj pogrešci, pretpostavili su, čini se, i priređivači hrestomatije *Hrvatska književost srednjega vijeka. Od XII. do XVI. stoljeća* (HKSJ 1969), koji su u navedenom primjeru pred glagolom *obidut* u uglate zagrade upisali česticu *da*.

²³⁶ O tome v. u Mihaljević (uskoro).

ili fokalizirani. Druga je, naravno, mogućnost ta da su "subjekti" koji se nalaze ispred *da* zapravo topici generirani na tome položaju koji su u ostatku rečenice nastavljeni praznom zamjenicom *pro* koja ima ulogu sintaktičkoga subjekta. Moguće generiranje "subjekta" ispred čestice *da* nema, međutim, nikakvih posljedica za njezin sintaktički položaj, s obzirom na to da takvi "subjekti" izravno spojeni mogu biti samo iznad Fin^0 , tj. na položaju (Spec)TopP ili na položaju specifikatora neke druge posebne projekcije u CP-području (v. §6.4.3.). U (255) donosimo i nekoliko primjera u kojima se ispred *da* nalaze unutarnji argumenti predikata. S obzirom na njihova padežna obilježja, izvjesno je da su na položaj ispred čestice dospjeli pomicanjem.

- (255) a. obed' ili vičeru · *da ne primuť* pr'vo očenaša (RitKlim 16r)
 b. muk' v(ê)čnih' *da ne primet'* · da v' rados't' vêčnuû da v'dvorit' se (RitKlim 162v)
 c. niednoga vesel'ê sadan'nega života *da ne primeš'* (CPet 8v)
 d. ako muž' v nevolû vpadêť otočastvo svoe *da ostavit'* (CPet 135r)
 e. tvoimi us'ti sud' *da priemlet'* eûpat' i moi dom' (COxf 20b)
 f. sego raba tvoga od loža b(o)lezni tvoê sila *da vzdvignet* na zdravie (CTk 100v)

Iz navedenoga bi, dakle, slijedilo da se ni iza modalne čestice *da* koja je sastavni dio zamjenskih imperativa – jednako kao ni iza (naj)nižega *da* u konstrukcijama s udvojenim/utrojenim *da* – ne ostvaruju nalijevo izmješteni konstituenti, odnosno da je razložno pretpostaviti da se ona nalazi na položaju najniže glave u rascijepljenome CP-području – Fin^0 .

Istraživači koji polaze od pretpostavke o rascijepljenome CP-području na položaj njegove najniže glave redovito smještaju odgovarajuće elemente u drugim jezicima. Roussou (2000), primjerice, smatra da se u grčkome jeziku modalna čestica *na* (256a) spaja na položaju niže C-glave modalnoga tipa (koja odgovara Rizzijevoj glavi Fin^0),²³⁷ u čemu je slijedi Hyams (2005). Isto pretpostavlja i za rumunjsku modalnu česticu *să* (256b) i albansku *të* (256c). Arnaudova (2010) pak, slijedeći Rivero (1994a), ističe da modalna čestica *da* u bugarskome (256d) u izračun ulazi na položaju glave projekcije MoodP (koja je projicirana samo onda kada u rečenici postoji modalna čestica), no nije eksplicitna glede toga nalazi li se ta projekcija u

²³⁷ Odatle se modalna čestica, prema mišljenju Roussou, u grčkome pomiče na položaj srednje, tj. operatorske C-glave (koja donekle odgovara Rizzijevoj glavi $Force^0$). Autorica, naime, Rizzijev model rascijepljenoga CP-područja modificira tako da pretpostavlja da u CP-području postoje tri C-glave (od kojih je najniža pododređena za modalnost; druga je "odgovorna" za tipiziranje rečenica, dok je treća subordinacijskoga tipa, tj. povezuje zavisnu rečenicu s nekim elementom glavne), a TopP i FocP nalaze se između dviju viših C-glava (usp. Roussou 2000: 78–81).

infleksijskome ili CP-području.²³⁸ Sasvim je jasna u tom pogledu Turano (2017), koja smatra da se modalna čestica *të* u albanskome nalazi na položaju glave Fin^0 koja je pododređena za modalnost.²³⁹ Na istome je položaju (Fin^0), prema mišljenju Villa-Garcíje (2012), u španjolskome jeziku i jusivno-optativno *que*.²⁴⁰

(256) a. Na milisi i Maria. (grčki)

KONJ.ČEST govorigov.3JD. ČL. Marija

'Neka Marija govori!' (Isac 2015: 167)

b. Šă plece mâine! (rumunjski)

KONJ.ČEST. otići.KONJ.PREZ.3JD. sutra

'Neka ode sutra!' (Isac 2015: 35)

c. Ti, Agim, shko te nëna dhe Rexhepi të rrijë këtu! (albanski)

ti Agim ići.IMP.2JD. do majka i Rexhep KONJ.ČEST ostati.KONJ.3JD. ovdje

'Ti, Agime, odi do majke, a Rexhep neka ostane ovdje.'

(Ammann i Auwera 2004: 297)

d. Ivan da dojde vednaga pri men! (bugarski)

Ivan da doći.PREZ.3JD. odmah pri mene

'Neka Ivan odmah dođe do mene!' (Isac 2015: 165)

Stanje u albanskome, bugarskome, grčkome i rumunjskome osobito nam je zanimljivo zbog toga što su u tim jezicima, jednako kao i u neliturgijskim zbornicima i hrvatskome crkvenoslavenskome općenito, mogućnosti ostvarivanja drugih konstituenata između modalne čestice i glagola vrlo ograničene. Između njih se, naime, u navedenim jezicima mogu ostvariti

²³⁸ Usp. Arnaudova 2010, str. 148: "I take MoodP to be a projection at the left boundary of the IP level or, conversely the right boundary of the CP-level, corresponding to *Fin* in Rizzi's analysis of Italian."

²³⁹ I neki istraživači koji ne usvajaju pretpostavku o rascijepljenome CP-području smatraju da se modalne čestice nalaze na položaju glave koja sadrži modalno obilježje. To je, primjerice, slučaj u Rivero (1994a) i Krapova (2001), gdje se smatra da se modalne čestice spajaju u infleksijskoj modalnoj projekciji (ModP) koja je smještena između TP i CP. Slično je implicirano u Isac (2015), s tim da se tu, kako ćemo ispod vidjeti, pretpostavlja da se modalne čestice tipa bugarskoga *da* ili grčkoga *na* na položaj glave Mod^0 pomiču s nižega položaja u rečeničnoj strukturi. Među pobornicima jednoslojnoga CP-a ima i onih koji smatraju da se modalne čestice spajaju na položaju glave C^0 (usp. Dobrovie-Sorin 1994).

²⁴⁰ Osim o jusivno-optativnome *que*, Villa-García (2012) govori i o (primarnome) *que* koje se nalazi na položaju $Force^0$ te o sekundarnome ili rekompentacijskome *que*, za koje pretpostavlja da se nalazi na položaju Top^0 .

samo klitičke riječi i negativni obilježivači, dok umetanje drugih konstituenata (257) uvijek daje negramatičan rezultat.^{241,242}

- (257) a. *Să Maria vorbească! (rumunjski)
KONJ.ČEST. Marija govoriti
U smislu: 'Neka Marija govori.' (Isac 2015: 167)
- b. *Na i Maria milisi. (grčki)
KONJ.ČEST ČL Marija govoriti.3JD.
U smislu: 'Neka Marija govori.' (Isac 2015: 167)
- c. *Da Ivan dojde vednaga pri men! (bugarski)
da Ivan doći.PREZ.3JD. odmah pri mene
U smislu: 'Neka Ivan odmah dođe do mene!' (Isac 2015: 167)
- d. Beni dëshiron që (*studentet) të *(studentet) lexojnë librat. (albanski)
Ben želi da student KONJ.ČEST student pročitati.3JD. knjige
'Ben želi da student pročita knjige.' (prema Turano 2017: 63–64)

Pitanje je, dakle, kako se priložnost hrvatskokrvenoslavenske čestice *da* i glagolskih oblika u zamjenskim imperativnim svezama može sintaktički kodirati. To je pitanje tim izazovnije kada se zna da se, kako smo vidjeli, između modalne čestice *neka* i glagolskih oblika nesmetano ostvaruju drugi konstituenti. S obzirom na to da je stanje u albanskome, bugarskome, grčkome i rumunjskome u tome pogledu vrlo slično stanju u neliturgijskim zbornicima, zanimljivo je vidjeti kako je ta činjenica u literaturi dosad objašnjavana.

Dobrovie-Sorin (1994, 2001) priložnost rumunjske modalne čestice *să* i glagola pokušala je objasniti mehanizmima funkcionalne koindeksacije i restrukturirajuće inkorporacije (usp.

²⁴¹ Za albanski jezik u literaturi nismo pronašli odgovarajući primjer u rečenici koja ima direktivnu rečeničnu snagu. Nema ipak sumnje da ni u tom jeziku između modalne čestice *të* i glagola ne može stajati subjekt. Kao potvrdu za to u (257d) donosimo primjer rečenice umetnute pod glagolom 'željeti' (koji zahtijeva upotrebu konjunktiva) s modalnom česticom *të*, koja je gramatična samo ukoliko se subjekt nalazi ispred *të*.

²⁴² U tom se pogledu može reći da sveze čestice *da* i prezentskih (i) i perfekatskih oblika (ii) koje imaju direktivnu snagu u suvremenome hrvatskome nisu u najtješnjoj vezi s hrvatskokrvenoslavenskim zamjenskim imperativnim svezama '*da* + prezent'.

(i) Da to odmah vratiš. (Pranjković i Badurina 2012: 623)

(ii) Da se niste usudili ni pomišljati na takve stvari. (Pranjković i Badurina 2012: 623)

Razlika u odnosu na stanje u hrvatskome crkvenoslavenskome ne očituje se samo u tome da se u suvremenome hrvatskome, osim prezentskih, uz *da* ostvaruju i perfekatski oblici, nego i u tome da modalna čestica u svezi '*da* + prezent' očito bez problema može biti odijeljena od glagolskoga oblika drugim konstituentima. Osim toga, Ana Šimić primjećuje da sveze čestice *da* i prezentskoga oblika u suvremenome hrvatskome nisu kompatibilne s negacijom (iii) (usp. Kovačević 2016: 273).

(iii) *[?]Da mi to ne napraviš! (Kovačević 2016: 273)

Dobrovie-Sorin 1994: 101), prema kojima se priložne sintaktičke glave koindeksiraju i potom spajaju u jednu sintaktičku glavu. Nemogućnost ostvarivanja subjekta između koindeksiranih glava Dobrovie-Sorin (1994: 98–99) rješava pretpostavkom da SpecIP u rečenicama s konjunktivnim glagolima u rumunjskome nije argumentni položaj te da subjekt u strukturi rečenice ostaje na položaju SpecVP. Činjenica pak da se na položaju SpecIP ne ostvaruju ni topikalizirani konstituenti objašnjava se tvrdnjom da je posljedica restrukturirajuće inkorporacije (glavā C^0 i I^0) brisanje A'-položaja koji se nalaze između tih glava. Taj je model teorijski nadograđen u Dobrovie-Sorin (2001), gdje se više ne govori o funkcionalnome koindeksiranju i restrukturirajućoj inkorporaciji, nego o spajanju (priložnih) glava (engl. *Head-to-Head Merge*) nizom uzastopnih pridruživanja. Krucijalna tvrdnja ostaje, međutim, ista kao i u Dobrovie-Sorin (1994) – modalna čestica s glagolom (klitikama i negativnim obilježivačem) tvori jedan (složeni) konstituent. Problem je s opisanim modelima taj što se čini nemogućim predvidjeti kada navedeni mehanizmi djeluju, a kada ne djeluju. Konkretno, kada je riječ o česticama *da* i *neka* iz neliturgijskih zbornika, nije jasno zašto bi do spajanja priložnih glava (i posljedične nemogućnosti ostvarivanja toničkih konstituenata između čestice i glagola) dolazilo samo kada je riječ o čestici *da*, a ne i onda kada je u pitanju čestica *neka*.

Krapova (2001) smatra da se modalne čestice u bugarskome i grčkome spajaju na položaju glave Mod^0 (koja se nalazi između T^0 i C^0). Kako autorica smatra da se leksički izraženi subjekti u tim jezicima podižu na položaj SpecTP, nemogućnost njihova ostvarivanja između modalne čestice i glagola objašnjava tvrdnjom da se glagol inkorporira u modalnu česticu, tj. da joj se pridružuje na položaju glave Mod^0 , i to kako bi s njom provjerio vlastita kategorijalna obilježja. Činjenicu pak da se subjekt može ostvariti ispred sveze čestice *da* i glagola Krapova tumači tvrdnjom da glava Mod^0 opcionalno može sadržavati jako D-obilježje koje izaziva pomicanje konjunktivnih subjekata s položaja SpecTP na položaj SpecModP. Osim opcionalnosti pomicanja subjekta, koja je sama po sebi teorijski problematična, problem za Krapovin model predstavlja i činjenica da se glagol pomicanjem na položaj Mod^0 mora nadesno pridružiti modalnoj čestici (s obzirom na to da uvijek slijedi za njom), što nije u skladu s Kayneovom teorijom asimetrije reda riječi. Primjena opisanoga modela na građu iz hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika podrazumijevala bi pretpostavku da se glagol ne inkorporira u modalnu česticu kada je ta modalna čestica *neka* (jer u suprotnome ostvarivanje drugih konstituenata između *neka* i glagola ne bi bilo moguće). To bi, naravno, onda otvorilo pitanje kako glagol u tom slučaju provjerava kategorijalna obilježja o kojima govori Krapova. Drugi bi problem, naravno, kao i kod Dobrovie-Sorin, bio taj što je nemoguće predvidjeti u koje se modalne čestice glagol može, a u koje ne može inkorporirati.

Probleme koji se odnose na položaj subjekta u Krapovinu modelu pokušava otkloniti Arnaudova (2010: 106–112). Prema njezinu mišljenju, subjekt padežno obilježje stječe *in situ*, tj. dalekometnim odnosom sročnosti s glavom T⁰, što znači da njegovo pomicanje na položaj SpecTP (ili SpecIP) nije nužno. Ako se pak subjekt i pomiče na taj položaj, onda to pomicanje nije determinirano provjeravanjem padežnoga obilježja, nego može biti rezultat zadovoljavanja EPP-a ili provjeravanja netumačljivih diskursnih obilježja, koja, prema Arnaudovoj (2010: 149), može sadržavati TP. Kada je riječ o primjerima s modalnim česticama, ključno je da Arnaudova, slijedeći Rivero (1994a), smatra da je projekcija u kojoj se te čestice nalaze (MoodP) projicirana samo onda kada sadrži leksički materijal (tj. samo onda kada u rečenici postoji modalna čestica) te da je u tom slučaju SpecMoodP (a ne SpecTP) položaj na koji se pomiču topikalizirani ili fokalizirani elementi. Prijedlog Arnaudove očito, dakle, ne rješava suštinski problem s obzirom na to da ostaje nejasno što sprječava topikalizirane i fokalizirane konstituente da se i u prisutnosti modalne čestice pomaknu na položaj SpecTP. Iz istoga je razloga, naravno, problematična i primjena na stanje u neliturgijskim zbornicima, s obzirom na to da otvoreno ostaje pitanje zašto je ostvarivanje drugih konstituenata moguće između čestice *neka* i glagola, dok to isto (u načelu) nije moguće u svezama glagola i čestice *da*.

Očito je, dakle, da se neovisno o predloženim sintaktičkim modelima problem uvijek svodi na to da se zamjenske imperativne sveze s česticom *da* ponašaju drugačije od sveza s česticom *neka*. Razložno bi stoga bilo pretpostaviti da suštinski problem nije u sintaktičkim modelima (mada, kako smo vidjeli, može biti), nego u morfonološkim razlikama između modalnih čestica. Upravo to pretpostavlja Isac (2015: 166), koja ističe da modalne čestice mogu biti klitičkoga i toničkoga karaktera. Bugarska čestica *da*, grčka *na* i rumunjska *să* prema njezinu su mišljenju (pro)klitičkoga karaktera,^{243,244} što znači da moraju imati domaćina, i to očito točno određenoga glagolskog domaćina, na kojega se mogu prisloniti. S druge strane, francuska i španjolska čestica *que* toničkoga su tipa, što znači da mogu stajati samostalno, odnosno da ne moraju nužno biti priložne glagolu (odgovarajućega tipa). S obzirom na to da, slijedeći Chomskoga (1995: 249), klitikama pristupa kao ambivalentnim XP/X⁰-elementima te da prihvaća Boškovićevu (2002) formalizaciju te Chomskyjeve tvrdnje, prema kojoj se klitike

²⁴³ Usp. Isac 2015, str. 167: "The view that subjunctive particles are clitics in Greek, Romanian, and Bulgarian is motivated mainly by the fact that these particles cannot be separated from the verb in these languages, except by pronominal clitics and Negation."

²⁴⁴ Napominjemo da Isac (2015) nije jedina koja smatra da navedene modalne čestice imaju klitički karakter. Napomene o tome da bi se o rumunjskoj modalnoj čestici *să* moglo govoriti kao o klitici mogu se, primjerice, naći u Dobrovie-Sorin (1994: 95). Mišeska Tomić (2006) eksplicitno tvrdi da su sve navedene čestice klitičkoga karaktera. U Franks i King (2000: 63^F, 75^F) također je implicirano da su bugarsko i makedonsko *da*, koje autori određuju kao "infinitivne dopunjače", zapravo klitike.

spajaju na položaju specifikatora, a potom se pridružuju odgovarajućem domaćinu onda kada se on pomakne na položaj s kojega ih *c*-komandira, Isac ne smatra da se modalne čestice u bugarskome, grčkome i rumunjskome spajaju izravno na položaju Mod⁰, nego pretpostavlja da su one generirane na položaju specifikatora neke projekcije koja se nalazi između TP i ModP i koju autorica proizvoljno određuje kao FP. Tek nakon što se glagol pomakne na položaj iz kojega *c*-komandira modalnu česticu na položaju SpecFP (bilo na položaj Mod⁰, bilo na položaj neke druge glave iznad F⁰) čestica mu se nalijevo pridružuje te oni zajedno tvore jednu sintaktičku i fonološku jedinicu. Derivacija primjera (258) iz bugarskoga jezika može se, dakle, prema modelu Daniele Isac, predočiti kao u (259). Važno je uočiti da Isac pretpostavlja da se u bugarskome glagolska sastavnica zamjenske imperativne sveze sama može pomaknuti na položaj Mod⁰ i odatle privući modalnu česticu.²⁴⁵

(258) Da četeš. (bugarski)

da čitati.KONJ.2JD.

'Čitaj!'

(259) a. [ModP Mod⁰ [FP da [F' F⁰ [vP [v' v⁰ četeš ...]]]]]

b. [ModP četeš + Mod⁰ [FP da [F' F⁰ [vP [v' v⁰-četeš ...]]]]]

c. [ModP da + četeš-Mod⁰ [FP da [F' F⁰ [vP [v' v⁰-četeš ...]]]]] (prema Isac 2015: 194)

Premda rješenje koje predlaže Isac dobro predviđa razlike između modalnih čestica tipa *da* i modalnih čestica tipa *neka*, ono nije lišeno (teorijskih) problema. Prije svega, postojanje projekcije FP između TP i ModP u modelu Daniele Isac nije opravdano nikakvim drugim razlozima osim činjenicom da je to jedini način na koji se pretpostavka o klitičkome karakteru navedenih modalnih čestica može uklopiti u Boškovićevu formalizaciju Chomskyjeve tvrdnje o klitikama kao XP/X⁰-elementima – što teorijski sigurno nije dovoljno dobro opravdanje za uvođenje posebne projekcije u rečeničnu strukturu. Još je problematičnije rješenje koje se nudi za zamjenske imperativne u rumunjskome i grčkome. Isac, naime, smatra da u tim dvama jezicima postoje čak dvije projekcije između TP i ModP – niža projekcija FP₁ i viša projekcija FP₂. Na položaju SpecFP₁ spajaju se modalne čestice. Postojanje FP₂ motivirano je pretpostavkom da se u rumunjskome i grčkome konjunktivni glagol (tj. glagolska sastavnica zamjenskoga imperativnog oblika) ne može sam pomaknuti na položaj Mod⁰ (s obzirom na to da nema modalno obilježje) i odatle privući modalnu česticu (iz SpecFP₁). Stoga se pretpostavlja da se glagol prvo pomiče na položaj F₂⁰ (kako bi dospio na *c*-komandirajući položaj u odnosu na

²⁴⁵ Usp. Isac 2015, str. 195: "Notice that I am assuming that the verb in Bulgarian has Mod features and raises to Mod to check the latter's EPP feature."

česticu) na koji privlači modalnu česticu, a potom se čitav taj kompleks – zahvaljujući modalnomu obilježju koje mu osigurava čestica – pomiče na položaj glave Mod⁰. Nejasno pritom ostaje zašto Isac smatra da glagolski oblici u bugarskome imaju, a u rumunjskome i grčkome nemaju modalno obilježje²⁴⁶; zašto se uz bugarske konjunktive uopće ostvaruju modalne čestice ako oni sami već imaju modalno obilježje *i*, konačno, čime je u rumunjskome i grčkome motivirano pomicanje glagola na položaj F₂⁰ (mogućnost privlačenja modalnih čestica s toga položaja teorijski zasigurno ne predstavlja prihvatljivu motivaciju).

Unatoč navedenim otvorenim pitanjima, razložno je pretpostaviti da bi upravo morfonološke razlike među modalnim česticama mogle predstavljati ključ za tumačenje sintaktičkih razlika među njima. U prethodnome smo odjeljku iznijeli sintaktičke činjenice koje pokazuju da je čestica *neka* u neliturgijskim zbornicima, kao i u suvremenome hrvatskome (u kojem je to i prozodijski moguće provjeriti), tonička riječ. Pitanje je, dakle, postoje li argumenti za pretpostavku da je čestica *da* u hrvatskome crkvenoslavenskome (odnosno u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika) klitika. U tom pogledu ističemo prvo da Johannes Reinhart tvrdi da je *da*, koje on određuje kao jednosložni veznik, jednako kao i niječna čestica *ne*, veznik *a* i prilog i veznik *i*, u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku (pro)klitika (koja može biti naglašena onda kada stoji ispred enklitike) (usp. HCSL 2014: 316). Tu ćemo tvrdnju pokušati i sintaktički argumentirati. Dobar sintaktički indikator za fonološki status modalne čestice *da* jest položaj – u odnosu na zamjensku imperativnu svezu '*da* + prezent' – elementa čiji je klitički karakter neupitan i koji se usto uvijek ostvaruju na drugome mjestu u rečenici. Takvi su klitički elementi u zborničkim tekstovima čestice *bo*, *li*, *ubo* i *že*, koje gotovo uvijek dolaze iza prve naglašene riječi.²⁴⁷ Čestica *li* ne ostvaruje se u imperativnim rečenicama. Od ostalih smo čestica u rečenicama sa zamjenskom imperativnom svezom '*da* + prezent' pronašli samo dvije potvrde s česticom *ubo* u *Klimantovićeve zborniku I*. Dvije potvrde, naravno, nisu dostatne za izvođenje dalekosežnijih zaključaka, no znakovito je da se u objema čestica *ubo* pojavljuje iza zamjenske imperativne sveze, tj. iza njezine glagolske sastavnice (260).

(260) a. da poženet' *ubo* vragъ d(u)šu moû · i pos'tig'net' i poperet' na z(e)mli životъ moi · i
sl(a)vu moû v' prst' v'selit (RitKlim 97r)

²⁴⁶ Pretpostavka o posjedovanju modalnoga obilježja na glagolu i posljedičnoj mogućnosti njegova samostalnog pomicanja na položaj Mod⁰ bila bi održiva kada bi bugarski posjedovao specijalizirane konjunktivne glagolske oblike (to, primjerice, pokazuje stanje u talijanskome ili latinskome, u kojima korijenski konjunktivi bez čestica *che* i *ut* mogu imati direktivnu interpretaciju).

²⁴⁷ Usp. također Reinhart 2014, str. 317: "Čestice (*bo*, *li*, *ubo*, *že*) moraju uvijek stajati nakon prve naglašene riječi."

- b. da otstupit' *ubo* užasъ ot nego · i da počivaet' doideže bl(a)ga želeniê pridut
(RitKlim 102r)

Jedan primjer s česticom *že* iz *Fraščićeve psaltira* donosi Vela (2016: 11). U tom se primjeru *že* – jednako kao i *ubo* u (260) – nalazi iza glagolske sastavnice zamjenskoga imperativa (261).

- (261) Vsa z(eml)a da poklonit' se i poet' t(e)bê da poûtъ že im(eni) tv(oemu) v(i)šni (PsFr 60d; Vela 2016: 11)

Ako se, dakle, *ubo* i *že* uvijek ostvaruju iza prve naglašene riječi u rečenici – a niz je primjera u zbornicima koji to potvrđuju (262–263)²⁴⁸ – onda bi primjeri u (260) i (261) sugerirali da modalna čestica *da* u zborničkim tekstovima nije tonička, nego (pro)klitička riječ koja s glagolom čini jednu sintaktičku (i fonološku) jedinicu na koju se *ubo* i *že* mogu nasloniti.

- (262) a. az' *ubo* prinuk'nuh' k' čaši sei (CBč 30v)

b. čto *ubo* rečet' ona tužna i okan'na duša (CPetr 80v)

c. pridite ka m'ni k bratu vašemu · plt' *ubo* i brat' vaš' esam' (CPetr 86r)

d. ače v'zdahъ v'z'dačim' m'ne z'lo · otp(a)dem' *ubo* ot vragъ moi'h' tač (RitKlim 97r)

- (263) a. mene *že* š' nima m(i)lost' t'voê da ok'runit' vêč'naê (RitKlim 119v)

b. b(og)ъ *že* tvoi da bl(agoslo)vitъ l(ê)ta tvoê · i da ti podastъ c(êsa)rstvo n(e)b(e)skoe
(CBč 23r)

c. zač' muž' es(t) ženê glava gneva *že* da ne stvorit' (CPet 140v)

d. lubite *že* drug druga srcem vernim (CTk 48r)

Problem za pretpostavku o klitičkoj prirodi modalne čestice *da* ne mora nužno predstavljati ni već spomenuta činjenica da u koordiniranim strukturama ta čestica ne treba (premda može) biti ponovljena ispred drugoga konjunkta (264). U literaturi je, naime, uočeno da neke klitike mogu imati široki doseg, tj. da u koordiniranim strukturama u njihovu doseg mogu biti svi konjunktivi (usp. Spencer i Luís 2012: 196–203).²⁴⁹

- (264) a. *da raz'beret'* paraon' muža premud'ra i sil'na i *postavit'* nega da iz'beret' žita m'noga
(COxf 20b)

²⁴⁸ Usp. također Vela 2016, str. 10: "Isto tako, valja reći kako ni naša pretraga nije uspjela pronaći potvrde *že* kao pojačajne čestice uz neku riječ u (su)rečenici koja se ne nalazi na njezinom početku".

²⁴⁹ Tradicionalno se zapravo smatra da se po kriteriju dosega (prave) klitike razlikuju od afikasa (usp. Spencer i Luís 2012: 138). Prema tom kriteriju, naime, klitike imaju široki, a afiksi uski doseg nad konjunktima u koordiniranim strukturama. Drugim riječima, afiksi moraju biti ponovljeni ispred svakoga konjunkta, dok je kod klitika ponavljanje fakultativno. Spencer i Luís (2012: 197), međutim, ističu da taj kriterij nije osobito pouzdan s obzirom na to da elementi koji su nesumnjivo afiksi mogu u nekim jezicima također imati široki doseg nad konjunktima u koordiniranoj strukturi.

Provideat rex virum unum sapientem atque intelligentem, constituatque qui frumenta Aegypti colligat. (In pulcherrimum Joseph)

b. *da ne postiû se* v(a) vek' ni *posmeût'* mi se vrazi moi (COxf 25b)

Non confundar in eternum, ne irrideant me inimici mei. (Passio san. Margaritae)

c. *da ne potopit me* bura vodnaê · ni *požret* me glubina · ni *svedet'* o mne rvnikъ ust' s'voihъ (CPetr 23r-v)

Non me demergat tempestas aquae (...) neque absorbeat me profundum (...) neque urgeat super me puteus os suum (Sermones quadragesimales; Ps 68, 16)

d. ki hoçet' po mne iti *da otvržet'* se sam sebê *vazmet'* križ' svoi i po m'ne da gredet' (CPet 10v)

Qui vult venire post me, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me. (Liber de modo bene vivendi; Mt 16, 24; Lk 9, 23)

e. *da pridet'* zvêrъ lût'i i *požrêt'* e (CPet 240r)

Problem za klitičku analizu modalne čestice *da* definitivno, međutim, predstavlja činjenica da se, kako smo vidjeli u (242), između nje i glagola mogu ostvariti i zamjeničke klitike. Ta je činjenica problematična zbog toga što su zamjeničke klitike u zborničkim tekstovima enklitike (usp. HCSL 2014: 317) – što jasno sugerira podatak da se nikada ne ostvaruju na apsolutnome početku rečenice – te se kao takve moraju nasloniti na toničku riječ koja im prethodi. Ako se zamjeničke klitike nalaze neposredno iza modalne čestice *da*, to znači da je ona njihov domaćin i da se ne može sama smatrati klitikom. Eventualno bi rješenje bilo to da se pretpostavi da modalna čestica – jednako kao i negativni obilježivač u bugarskome jeziku (usp. Franks i King 2000: 266; Bošković 2001: 207) – ima neobično leksičko svojstvo da može naglasiti zamjeničke i glagolske klitike koje za njom slijede (v. §6.6.1.) i time samoj sebi osigurati domaćina (što bi donekle bilo na tragu ranije spomenute Reinhartove tvrdnje da je *da* u hrvatskome crkvenoslavenskome proklitika koja može biti naglašena kada stoji ispred enklitike). Ne vidimo, međutim, način kako bi se ta pretpostavka mogla dokazati.²⁵⁰ Kada bi to i bilo moguće, otvoreno bi ostalo pitanje mehanizma kojim se glagol i klitička modalna čestica *da* u tijeku izračuna spajaju u jednu sintaktičku (i fonološku) jedinicu. Ako se pretpostavi da se klitička čestica spaja izravno na položaju glave Fin⁰ te da joj se na tome položaju pridružuje glagol, u

²⁵⁰ Franks i King (2000), kako smo istaknuli, ne bave se (podrobno) modalnom česticom *da* u bugarskome i makedonskome. Napominjemo ipak u tom kontekstu da za bugarski futurski obilježivač *šte*, koji pokazuje slične obrasce ponašanja kao i modalna čestica *da*, autori jasno utvrđuju da nema sposobnost prenošenja naglaska na klitičke elemente koji za njim slijede. To argumentiraju u prvome redu činjenicom da slijed futurskoga obilježivača i zamjeničke klitike (za razliku od slijeda negativnoga obilježivača i zamjeničke klitike) ne može biti domaćin upitnoj čestici *li* (usp. Franks i King 2000: 60–61).

svjetlu Kayneove teorije asimetrije reda riječi koja zabranjuje pridruživanje nadesno teorijski problematična postaje činjenica da se glagol u zamjenskim imperativnim svezama redovito nalazi (neposredno) iza modalne čestice. S druge strane, kako smo vidjeli, model Daniele Isac (2015) koji rješava taj problem prilično je neekonomičan jer podrazumijeva uvođenje barem dviju posebnih projekcija FP ispod FinP, jedne na čijem se položaju specifikatora spaja modalna čestica i druge koja se nalazi neposredno iznad nje i na čiji se položaj (iz razloga koje bi tek trebalo utvrditi) glagol pomiče kako bi – s *c*-komandirajućega položaja u odnosu na česticu – istu mogao privući (i potom se s njom pomaknuti na položaj Fin⁰). S obzirom na to da na navedene izazove zasad nemamo odgovor, pitanje sintaktičkoga položaja glagolske sastavnice zamjenske imperativne sveze 'da + prezent' u jeziku neliturgijskih zbornika ovdje ostavljamo otvorenim. Konkretnije, otvorenim ostavljamo pitanje nalazi li se glagolska sastavnica zajedno s modalnom česticom *da* na položaju glave Fin⁰ ili ostaje na nekom nižem položaju u strukturi rečenice (T⁰ ili nekom drugom).

6.3.2. Samostalno upotrijebljeni svršeni prezentski oblici

U §6.1.2. istaknuli smo da su u zborničkim tekstovima kao zamjenski imperativi marginalno zastupljeni samostalno upotrijebljeni svršeni prezentski oblici (265).

(265) a. *ne iskusiši* g(ospod)a b(og)a tvoego (CPetr 2r)

Οὐκ ἐκπειράσεις κύριον τὸν θεόν σου. (Mt 4, 7; Lk 4, 12)

non tentabis Dominum Deum tuum (Sermones quadragesimales; Mt 4, 7; Lk 4, 12)

b. g(ospod)u b(og)u tvoemu *pokloniši se* (CPetr 2v)

Κύριον τὸν θεόν σου προσκυνήσεις. (Mt 4, 10; Lk 4, 8)

Dominum Deum tuum adorabis (Sermones quadragesimales; Mt 4, 10; Lk 4, 8)

c. *vzlûbiši* g(ospo)d(i)na b(og)a tvoego vsêm' srcem' tvoim' i vsêû dušeû tvoeû i vseû pametiû tvoeû i vsêmi silami tvoimi (CPet 195r-195v)

Ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. (Mt 22, 37)

diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et in tota anima tua et in tota mente tua (Mt 22, 37)

d. *vznenavidiši* neprêtêla tvoego (CPet 195v)

μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου (Mt 5, 43)

odio habebis inimicum tuum (Mt 5, 43)

e. čti oca tvoego i materь tvoû i *vzlûbiši* iskrnega tvoego kako samь sebe (CŽg 102r)

Τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καί, *Ἀγαπήσεις* τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. (Mt 19, 19)

honora patrem et matrem et diliges proximum tuum sicut te ipsum (Mt 19, 19)

f. g(ospod)i ust'ne moe *ot'vrzeši* · i us'ta moê v'zvês'tet' hv(a)lu t'voû (RitKlim 108r)
Κύριε τὰ χεῖλη μου *ἀνοίξεις* καὶ τὸ στόμα μου ἀναγγελεῖ τὴν αἴνεσίν σου (Ps 50, 17)

Domine labia mea aperies et os meum adnuntiabit laudem tuam (Ps 50, 17)

Češće nego u neliturgijskim zbornicima (premda i dalje, u cjelini gledano, razmjerno rijetko) takvi su primjeri zabilježeni u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima (usp. Večerka 1996: 85; Damjanović 2005: 157) i u hrvatskoglegoljskim tekstovima liturgijskoga karaktera (usp. Galić 2014: 116). Tradicionalno se, kako je prethodno istaknuto, samostalna upotreba svršenih prezentskih oblika u rečenicama s direktivnom snagom smatra sintaktičkim grecizmom, odnosno semitizmom koji je u hrvatskoglegoljske tekstove dospio posredstvom grčkoga jezika (usp. Damjanović 2005: 157; Mihaljević i Vince 2012: 57). O grčkome utjecaju svjedoči činjenica da se standardni primjeri toga tipa u kanonskim starocrkvenoslavenskim, hrvatskocrkvenoslavenskim, a kako je vidljivo u (265), i u neliturgijskim zborničkim tekstovima nalaze na mjestima na kojima u grčkome stoji futur. Važno je ipak primijetiti da u svim navedenim primjerima iz neliturgijskih zbornika futur na analognome mjestu ima i latinski te da su direktivno upotrijebljeni svršeni prezentski oblici potvrđeni i u nekim tekstovima koji sigurno nisu prijepisi prijevoda s grčkoga. Upravo je to slučaj s primjerima iz *Petrinićeva zbornika* (265a) i (265b). Ta su dva primjera potvrđena u biblijskim citatima iz propovijedi koje potječu iz korizmenjaka Jacoba de Voragine, za čiji je hrvatskoglegoljski prijevod Reinhart (1996) na temelju brojnih bohemizama utvrdio da je nastao prije konca prve trećine 15. stoljeća, i to "na temelju češkog originala ili latinskog rukopisa sa staročeškim glosama" (Reinhart 1996: 401). S obzirom, dakle, na to da odgovarajući latinski primjeri imaju futurske oblike, izvjesno je da je u (265a) i (265b) poticaj za uporabu direktivnih svršenih prezenta – bilo da su oni rezultat izravnoga prijevoda s latinskoga, bilo da su rezultat prijevoda s češkoga – stigao iz latinskoga jezika.²⁵¹ U tom kontekstu vjerojatno treba promatrati i tumačiti i primjer (266), koji je također potvrđen u propovijedi koja potječe iz Voraginina korizmenjaka. U tom primjeru imperativ *vazmi*, kako je vidljivo, stoji prema latinskome imperativu, dok svršeni prezentski

²⁵¹ Imperativnu je uporabu svršenih prezentskih oblika možda mogao podržavati i češki predložak (ako je doista postojao). Večerka (1996: 85), naime, ističe da su češće nego u starocrkvenoslavenskome svršeni prezentski oblici drugoga lica u imperativnoj upotrebi potvrđeni na zapadnoslavenskome području. U tom kontekstu posebno spominje češke i poljske tekstove evanđelja (donoseći za prve primjere iz tzv. *Kraličke Biblije*, koja je, doduše, nastala stoljeće i pol nakon pretpostavljenoga nastanka hrvatskoglegoljskoga prijevoda Voraginina korizmenjaka).

oblici stoje prema latinskim futurima. Zanimljivo je da i pravi imperativi *raz'vrzi* i *obnaži* dolaze na mjestu latinskoga futura, s tim da drugi (*obnaži*) stoji na mjestu futurskoga oblika prvoga lica.

(266) *vazmi* v ruci mečъ oštarъ ki bude briti vlasi · i *povedeš* ga po glave t'voei i na bradu t'voû · i *vazmeš'* sebe težu brimene i *razdeliš'* e na tretu stranu ognem' · *sažgeš'* i tretu s'tranu · mečem' *sasečeš'* vo okolu · i pakъ tretu s'tranu *raz'vrzi* na vetarъ i mečъ po nihъ *obnaži* (CPetr 65v)

Sume tibi gladium acutum radentem pilos et assumes eum, et duces per caput tuum et per barbam tuam, et assumes tibi stateram ponderis, et divides eos, tertiam partem combures igni, et assumes tertiam partem et concides gladio in circuitu eius, tertiam vero aliam disperges in ventum et gladium nudabo post eos. (Sermones quadragesimales; Ez 5, 1–2)

Večerka (1996: 85) za starocrkvenoslavenski ističe da se u zapovjednoj funkciji pojavljuju samo prezentski oblici drugoga lica (jednine). Takav je slučaj i u svim dosad navedenim primjerima iz našega korpusa. Čini se, međutim, da se u funkciji koja, doduše, nije zapovjedna (pa ni direktivna u užem smislu), ali definitivno ima veze sa značenjima koja se mogu izraziti imperativnim glagolima (i rečenicama) svršeni prezenti mogu ostvariti i u trećem licu. Tako je u primjeru (267), u kojem se, uz prezentske oblike drugoga lica kojima se izražava molba (*ok'ropiši, omieši, dasi*), pojavljuje i oblik trećega lica *vzraduût'*, koji vjerojatno nema obično futursko značenje (izraženo svršenim prezentom), nego izražava želju.²⁵²

(267) *ok'ropiši* me g(ospod)i ižopomъ ocêću se · *omieši* me i pače s'niga obelû se · s'luhu moemu *dasi* radost' i veselie · i *vzraduût'* se kos'ti s'merênie (RitKlim 86v)

ῥαντιεῖς με ὑσσώπω καὶ καθαρισθήσομαι *πλυνεῖς* με καὶ ὑπὲρ χιόνα λευκανθήσομαι *ἀκουτιεῖς* με ἀγαλλίασιν καὶ εὐφροσύνην *ἀγαλλιάσονται* ὅστᾳ τεταπεινωμένα (Ps 50, 9–10)

asparges me hysopo et mundabor lavabis me et *super nivem dealabor* auditui meo dabis *gaudium et laetitiam* exultabunt *ossa humiliata* (Ps 50, 9–10)

Svršeni su prezentski oblici kao zamjenski imperativi u neliturgijskim zbornicima praktički isključivo potvrđeni u primjerima koji imaju usporednice u starocrkvenoslavenskim i/ili hrvatskocrkvenoslavenskim tekstovima liturgijskoga karaktera ili barem stoje prema grčkim,

²⁵² U suvremenome je hrvatskom prijevodu *Biblije* na odgovarajućem mjestu upotrijebljen zamjenski imperativni oblik trećega lica s česticom *nek'*.

odnosno latinskim primjerima u kojima su na odgovarajućim mjestima upotrijebljeni futurski indikativni oblici. O ovisnosti imperativno upotrijebljenih svršenih prezentskih oblika o predlošku možda najbolje svjedoče primjeri u kojima se oni ostvaruju usporedno s pravim imperativima, kao (266), i u kojima potonji odgovaraju imperativnim, a svršeni prezenti futurskim oblicima iz predloška. Takav je i primjer (268), u kojem imperativni oblici *izmi* i *nauči* stoje prema grčkim i latinskim imperativima, dok više svršenih prezentskih oblika (uključujući i oblik trećega lica *nastavit'*) stoji na mjestima grčkih i latinskih futurskih oblika.

(268) *izmi* me ot vragъ moiъ g(ospod)i · k t(e)bê pribig' *nauči* me t'voriti volû t'vouû · êk(o) ti esi b(og)ъ moi · d(a)hъ t'voi bl(a)gi *nastavit'* me na z(e)mlû pravuû · im(e)ne t'voego r(a)di g(ospod)i živiši me v'pr(a)vdi tvoei · i *izv(e)dêši* ot pečali d(u)šu mou · i m(i)l(o)stiû t'voeû *potrêbiši* vse vragi moe · i *pogubiši* v'se s'tužaûčee d(u)ši moei · êk(o) azъ r(a)bъ t'voi es(a)mъ (RitKlim 135r-v)

ἐξελοῦ με ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου, Κύριε, ὅτι πρὸς σὲ κατέφυγον. δίδασόν με τοῦ ποιεῖν τὸ θέλημά σου, ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεός μου· τὸ πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὁδηγήσει με ἐν γῆ εὐθείᾳ. ἔνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, Κύριε, ζήσεις με, ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ἐξάξεις ἐκ θλίψεως τὴν ψυχὴν μου· καὶ ἐν τῷ ἐλέει σου ἐξολεθρεύσεις τοὺς ἐχθρούς μου καὶ ἀπολεῖς πάντας τοὺς θλίβοντας τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἐγὼ δοῦλός σου εἰμι (Ps 142, 9–12)

eripe me de inimicis meis Domine ad te confugi doce me facere voluntatem tuam quia Deus meus es tu spiritus tuus bonus deducet me in terra recta propter nomen tuum Domine vivificabis me in aequitate tua educes de tribulatione animam meam et in misericordia tua disperdes inimicos meos et perdes omnes qui tribulant animam meam quoniam ego servus tuus sum (Ps 142, 9–12)

Ograničenost svršenih prezentskih oblika u imperativnim rečenicama samo na takve kontekste sama bi po sebi mogla sugerirati da njihova upotreba nema organsku osnovu, odnosno da ih prepisivači generalno nisu doživljavali kao direktivne pa ih stoga gotovo nikada nisu rabili u primjerima u kojima predložak nije pružao poticaj za to. Na taj način vjerojatno treba tumačiti i upotrebu pravih imperativa na mjestu latinskih futurskih oblika u (266), kao i upotrebu sveze 'da + prezent' na mjestu latinskoga futura u primjeru (269).

(269) *da lûbiš'* g(ospo)d(i)na b(og)a tvoego i iskrnago tvoego kako sam sebê (CPet 7v)

Diliges Dominum Deum tuum, et proximum tuum sicut te ipsum. (Liber de modo bene vivendi; Mt 22, 37–39, Mk 12, 30–31)

Isto je i u primjeru (270), u kojem se negirani pravi imperativ nalazi na mjestu grčkoga futura drugoga lica.

(270) *ne predai* me v' smrtъ siû gor'kuû (CBč 34r)

μη παραδώσεις με τῷ θανάτῳ τῷ πικρῷ τούτῳ (Acta Andreae et Matthiae)²⁵³

Zanimljivi su u tom pogledu i primjeri u (271). Oba su potvrđena u *Legendi o sv. Aleksiju* – za koju se smatra da je na slavenski prevedena s grčkoga prije 12. stoljeća (usp. Grabar 1977: 64, 69) – i u obama zamjenske imperativne sveze s česticom *da* stoje prema grčkim futurskim oblicima trećega lica.

(271) a. b(og)ъ же твои *da bl(agoslo)vitъ* l(ê)ta tvoê (CBč 23r) (≈ CHod 139v)

καὶ ὁ Θεὸς εὐλογήσει τοὺς χρόνους σου (Vita san. Alexis)

b. i ča imaši na stran'nêi z(e)mli *da bl(agoslo)vit'* ti b(og)ъ · i *da te nasitit'* up'vaniê svoego (CBč 23v)

καὶ οὗς ἔχεις εἰς τὴν ξεντείαν, ὁ Θεὸς εὐλογήσει καὶ ἐμπλήσει σοι τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ (Vita san. Alexis)

O neproduktivnosti imperativno upotrijebljenih svršenih prezentskih oblika u zborničkim tekstovima govori i činjenica da su oni u nekim primjerima u kojima su potvrđeni u kanonskim starocrkvenoslavenskim i hrvatskokrkvenoslavenskim tekstovima, pa i neliturgijskim zbornicima (265c), i u kojima i grčki i latinski imaju futurske oblike, pretežno zamijenjeni pravim imperativnim oblicima (272).

(272) a. *lûbi* b(og)a vsim' sr(d)cemъ (CKlim 41v)

b. *lûbi* g(ospodi)na b(og)a vsim sr(ъdъ)cem' tvoim' · i vsomъ d(u)šom' tvojomъ (RitKlim 9v)

c. *lûbi* g(ospodi)na b(og)a tvoego vsêm' sr(dъ)cem' tvoim' i v'sêû krêpostiû tvoeû i vsu pamet'û (CPet 343r)

Vrijedi ipak upozoriti na dva primjera u kojima su svršeni prezentski oblici upotrijebljeni kao zamjenski imperativi, premda predložak nije pružao poticaj za to. Prvi je primjer (273a), koji je potvrđen u apokrifu o djelima apostola Petra i Andrije u *Žgombićevu zborniku*. U grčkome se na mjestu na kojem je u hrvatskoglagojskome tekstu upotrijebljen svršeni prezent nalazi aorist imperativa aktivni. U tekstu ruske redakcije iz 17. stoljeća, inače jedinom preostalom

²⁵³ Primjeri iz *Acta Andreae et Matthiae* navode se prema izdanju teksta u Tischendorf (1851: 132–166).

slavenskom tekstu u kojem je sačuvan dio apokrifa u kojem je potvrđen navedeni primjer,²⁵⁴ na odgovarajućem je mjestu upotrijebljen pravi imperativ *nakaži* (273b).

(273) a. čeda tvoê *naučiši* strahu b(o)žiû i poživeši životomъ dobrimъ i vnideši v slavu b(o)žiû (CŽg 102r)

b. *nakaži* ženu svoû i dêti svoę v zapovedeh b(o)žiih prebyvati · i vnideši vo c(êsa)r(s)tvie b(o)žie (Pamjatniki 1863: 7)

παίδευσόν σου τὰ τέκνα ἐν φόβῳ θεοῦ, καὶ ζήσεις καλὴν ζωὴν καὶ ἔρχῃ εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ. (Acta Petri et Andreae)

S obzirom na prethodno rečeno o imperativno upotrijebljenim svršenim prezentima u zborničkim tekstovima, malo je vjerojatno da bi primjer (273a) trebalo interpretirati kao dokaz da su ti oblici u vremenu prepisivanja teksta bili u živoj upotrebi kao zamjenski imperativi. Ako nije riječ o pogrešci, moguće je da je oblik *naučiši* jednostavno preuzet iz crkvenoslavenskoga prijevoda grčkoga teksta, koji je vjerojatno nastao na istočnome (pravoslavnome) južno-slavenskom prostoru između 12. i 14. stoljeća (Grabar 1967: 167, 174). I uz takvu pretpostavku, doduše, ostaje sporno zašto je grčki imperativ preveden svršenim prezentom.

Drugi zbornički primjer u kojem se imperativno upotrijebljeni svršeni prezentski oblik ne može tumačiti utjecajem predložka naveden je u (274). Riječ je o primjeru iz *Cvêta vsake mudrosti* iz *Tkonskoga zbornika*.

(274) *ne vzvisiši se vele va velice voli i ne žalosti se vele va velice nevoli* (CTk 72v)

Non ti allegrare troppo per le cose prospere, nè le contrarie non ti conturbino. (Fiore di virtù)

U odgovarajućem je talijanskom primjeru na mjestu hrvatskoglagoljskoga svršenog prezenta upotrijebljen infinitiv, uobičajeni talijanski zamjenski imperativni oblik za drugo lice jednine u negativnim kontekstima, koji se u hrvatskoglagoljskim tekstovima inače prevodi (negiranim) pravim imperativima drugoga lica jednine (275).

(275) a. *ne ufai se v onoga ki ne lûbi bližik' svoih'* (CVinod 50c) (≈ CTK 67v)

Non ti fidare in colui che non ama gli suoi parenti. (Fiore di virtù)

b. *ne dai žalos'ti d(u)ši ni têlu tvoemu* (CVinod 51d) (≈ CTK 73r)

Non dare tristizia all'anima tua. (Fiore di virtù)

²⁵⁴ Osim toga ruskog teksta, koji sadrži samo dvanaest skraćenih glava (od ukupno dvadeset i tri), poznat je još jedan ćirilični tekst ruske redakcije, no on počinje s trinaestom glavom, pa za naš primjer (koji je iz pete glave) nije relevantan (usp. Grabar 1967: 164–165).

c. *ne karai* priêtela svoga pred' lûd'mi (CVinod 53a) (\approx CTK 79r)

Non gastigare, cioè guarda di non gastigare lo tuo amico in altrui presenza. (Fiore di virtù)

d. *ne vraçai se* veçe ovdika (CFat 52r)

non tornar *più quà* (Specchio spirituale)

Zanimljivo je da je u prijepisima iste glave iz *Cvêta vsake mudrosti* u *Petrisovu* (276a) i *Vinodolskome zborniku* (276b) na analognome mjestu upotrijebljen pravi imperativni oblik.

(276) a. *ne vzviši se* va vêliki voli ni žalosti va vêlici nevoli (CPet 27r)

b. *ne veseli se* vele v' velicê voli · i ne žalosti se vele v' velicê nevoli (CVinod 51c)

S obzirom na standardni način prevođenja talijanskih zamjenskih infinitivnih imperativa, na odgovarajuće primjere iz drugih zbornika navedene u (276) te na činjenicu da su ostali svršeni prezenti drugoga lica u imperativnoj upotrebi, kako smo vidjeli, u korpusu potvrđeni praktički samo u primjerima u kojima u grčkome i/ili latinskome predlošku stoji futur, razložnim se čini utvrditi da je oblik *vzvisiši* u (274) rezultat povoda za predloškom, odnosno da je preuzet iz hrvatskoglagoljskoga prijevoda *Cvêta vsake mudrosti* (u kojem bi se pak mogao tumačiti kao crkvenoslavenski utjecaj). Da je oblik *vzvisiši* razložno pretpostaviti za predložak, mogao bi pokazivati primjer (276a) iz *Petrisova zbornika*, u kojem se pojavljuje imperativni oblik *vzviši*. Taj je oblik mogao nastati pod utjecajem pretpostavljenoga oblika *vzvisiši* u predlošku, možda upravo kao posljedica toga da prepisivaču teksta u *Petrisovu zborniku* svršeni prezentski oblik nije bio prihvatljiv (ili blizak) u direktivnoj/imperativnoj upotrebi.

S obzirom na tvrdnju iz prethodnoga odjeljka da je modalna čestica *da* u načelu obvezna u zamjenskim imperativnim svezama, važno je jasno istaknuti da imperativno upotrijebljeni svršeni prezentski oblici predstavljaju potpuno neovisnu morfosintaktičku kategoriju u odnosu na zamjenske imperativne sveze s česticom *da*, odnosno da se ni u kojem slučaju ne mogu smatrati dokazima da je modalna čestica *da* u tim svezama ispustiva. Nepostojanje (tjesne) veze između imperativno upotrijebljenih prezentskih oblika i sveze '*da* + prezent' potvrđuju barem dvije činjenice. Dva zamjenska imperativna oblika imaju, kako smo vidjeli, drugačije ekvivalente u predlošcima. Samostalno upotrijebljeni prezenti praktički uvijek stoje prema grčkim i/ili latinskim futurskim oblicima, dok zamjenske imperativne sveze s česticom *da* obično stoje prema latinskim i grčkim konjunktivima, odnosno prema grčkim imperativima (trećega lica). Ključno je također da razlike među dvama tipovima oblika postoje i u vidskim obilježjima. Samostalni su imperativno upotrijebljeni prezentski oblici ograničeni (gotovo

isključivo) na svršeni vid²⁵⁵ – što je očekivano s obzirom na činjenicu da se futursko značenje (osim perifrastičnim oblicima) izražava svršenim prezentskim oblicima – dok u svezama 'da + prezent' glagolska sastavnica može biti i svršenoga i nesvršenoga vida. Razlike postoje i u ličnim obilježjima, premda one u načelu nisu apsolutne. Imperativno upotrijebljeni svršeni prezentski oblici najčešće su potvrđeni u drugome licu (iako su, kako smo vidjeli, zabilježeni i u trećem), dok su zamjenski imperativi s česticom *da* uvjerljivo najčešći u trećem licu (iako su potvrđeni i u prvome i drugome).

S obzirom na marginalnu zastupljenost samostalno upotrijebljenih svršenih prezenta kao zamjenskih imperativa u korpusu, odnosno na činjenicu da je njihovo pojavljivanje u tekstovima rezultat svojevrsnoga prevoditeljskog ili prepisivačkog uzusa te da nema pokazatelja da bi moglo imati organsku osnovu, nećemo se upuštati u sintaktičko kodiranje toga zamjenskog imperativnog oblika.

6.3.3. Imperativni infinitivi

I imperativni su infinitivi u neliturgijskim zbornicima, jednako kao i samostalno upotrijebljeni svršeni prezentski oblici, marginalno zastupljeni. Većina je potvrda zabilježena u *Reguli svetoga Benedikta*, i to u njezinoj četvrtoj glavi, u kojoj se nabrajaju *oružija dobrih dël* (277).

(277) a. krivoga mira *ne vzdati* (RegBen 9v)

pacem falsam non dare (Reg. san. Benedicti)

b. klevetnike svoje *ne kleti* da *blagosloviti* e (RegBen 9v)

Maledicentes se non remaledicere, sed magis benedicere. (Reg. san. Benedicti)

c. svoê z'la dëla b(og)u v' m(o)litvi s̃ slzami *ispovidati* (RegBen 10r)

Mala sua praeterita cum lacrimis vel gemitu cotidie in oratione Deo confiteri. (Reg. san. Benedicti)

Infinitive, kako je vidljivo, na odgovarajućim mjestima ima i latinski predložak. Vela (2018: 108), međutim, ističe da u latinskome tekstu nisu u pitanju imperativni, nego poimeničeni infinitivi,²⁵⁶ i to upravo zbog činjenice da je riječ o nabranju, odnosno da je glava u kojoj su navedeni primjeri potvrđeni naslovljena pitanjem "Quae sunt instrumenta bonorum operum?". Vrlo je vjerojatno da u hrvatskoglagojskome tekstu to nije slučaj, odnosno da je u njemu doista riječ o imperativno upotrijebljenim infinitivima. Na to ukazuje činjenica da su na više mjesta u

²⁵⁵ Večerka (1996: 85) donosi jedan primjer samostalno upotrijebljenoga direktivnog prezentskog oblika nesvršenoga glagola.

²⁵⁶ U latinskome jeziku su općenito imperativni infinitivi rijetki (usp. Vela 2018: 104).

navedenoj glavi na mjestu latinskih infinitiva upotrijebljeni pravi imperativi (278) (usp. također Vela 2018: 108–109).

(278) a. isprva g(ospodi)na b(og)a *lûbite* · vs(i)мъ sr(дѣ)cem' vašimъ · i s' vseû d(u)šeû · i s' vseû moćiû (RegBen 9r)

In primis Dominum Deum diligere ex toto corde, tota anima, tota virtute. (Reg. san. Benedicti)

b. ubogie ukrêpiti · naga obliçi · nemoç'noga pohoditi · mr'tva pokopati · v nevoli pomoçi · plaçuça *utiši* (RegBen 9r)

Pauperes recreare, nudum vestire, infirmum visitare, mortuum sepelire, in tribulatione subvenire, dolentem consolari. (Reg. san. Benedicti)

c. z'la za z'lo ne *vzdaite* · usiliê *ne činite* · sebi učineno *tr'píte* · nepriêtele *lûbite* (RegBen 9v)

Malum pro malo non reddere, iniuriam non facere, sed et factas patienter sufferre. Inimicos diligere (Reg. san. Benedicti)

O imperativnome bi infinitivu mogla biti riječ i u primjeru (279), koji je potvrđen u *Petrisovu* i *Berčićevu zborniku*, i to u tekstu koji sadrži upute redovnicima za ophođenje s pukom.

(279) kada budêš' z družemi vazda imêi tri riçi na pameti prvo milostinû k družem' kako k sinom' b(o)žim' · drugo umilene glubokos'ti v sebê · treto vazda *poçtiti* g(ospodi)na b(og)a i vazda veçe želêi slišati nerê govoriti (CPet 31r) (\approx CBč 54r)

Da bi infinitiv *poçtiti* doista mogao biti imperativno upotrijebljen, sugerira činjenica da je u zapisu istoga teksta u *Oksfordskome zborniku* na odgovarajućem mjestu umjesto infinitiva *poçtiti* upotrijebljen pravi imperativ *poçtui* (280), kao i to da je u samome primjeru (279) infinitiv koordiniran s pravim imperativom (*želêi*).

(280) kada esi z družimi vazda imii tri riçi na pameti · prvo m(i)l(o)stinu k družim kako k sinom' b(o)žiim · drugo um(i)lenie glubokosti sebê · treto *poçtui* g(ospodin)a b(og)a vsagda i veçe krat' želi slišati nere govoriti (COxf 53c)

Kao zamjenski imperativni oblici infinitivi su vjerojatno upotrijebljeni i u nabranju sedam duhovnih i tjelesnih djela milosrđa u *Klimantovićevu zborniku I* (281). U tim se primjerima, doduše, oni ne smjenjuju s pravim imperativima, no da bi mogla biti riječ o imperativnim infinitivima, pokazuje činjenica da je među djelima milosrđa uključenim u *oružija dobrih děl*

iz *Regule svetoga Benedikta* (278b) infinitiv, kako smo vidjeli, jednom zamijenjen pravim imperativom.

(281) a. *s'vitovati* · *i naučiti* neumičihъ · *pokarati* z'lobivihъ · *utišiti* žalost'nihъ · *pros'titi* moimъ nepriêtelemъ · *trpiti* s'ramotu um(i)leno ciča b(og)a · *moliti* b(og)a za v'si g'riš'nici · *moliti* b(og)a za v'sihъ mr'tvihъ (RitKlim 175v)

b. lač'noga *napitati* · žainoga *napoiti* · nagoga *oditi* · s'tranoga put'nika *priêti* na s'tanъ · *i s'pokoiti* · nemočnoga *pohoditi* · *i pokripiti* · uz'nika pomoći *ot'kupiti* · mr'tvoga pomoći *s'provoditi* · *i pokopati* (RitKlim 176r)

Općenito govoreći, u globalnim okvirima imperativna upotreba infinitiva ne predstavlja rijetkost (usp. Aikhenvald 2010: 280–283). Isac (2015: 227–234) u tom pogledu razlikuje dva slučaja: (i) imperativne infinitive s generičkom (bezličnom) interpretacijom i (ii) imperativne infinitive s negeneričkom (najčešće adresatskom) interpretacijom. U globalnim je okvirima uobičajeniji prvi tip (usp. Isac 2015: 221), koji je u upozorenjima i uputama potvrđen i u suvremenome hrvatskom jeziku (282).

(282) a. *Ne naginjati* se kroz prozor!

b. *Nasjeckati* tri-četiri veća češnjaka i *pirjati* ih u tavi pet minuta.

Da je u tim primjerima doista riječ o generičkom (bezličnom) infinitivu, Ivić (1972: 117) argumentira činjenicom da se ispred imperativnoga infinitiva bez interpretativnih posljedica može upotrijebiti bezlično *treba*.

Rjeđi su, čini se, imperativni infinitivi s negeneričkom interpretacijom. Isac (2015: 230) ističe da interpretiranje subjekta imperativnih infinitiva kao drugoga lica dolazi u obzir samo u negiranim kontekstima. Kao potvrde za tu tvrdnju navodi stanje u talijanskome i rumunjskome jeziku. U talijanskome je, kako smo vidjeli, infinitiv tipični zamjenski imperativni oblik u negiranim konstrukcijama sa subjektom u drugome licu. Imperativni infinitiv u talijanskome može imati i generičku interpretaciju, s tim da je ona u afirmativnim kontekstima obvezna, a u negiranim moguća (uz adresatsku interpretaciju).²⁵⁷ U načelu je isto i u rumunjskome jeziku, s tim da je u njemu razlika između generičkih i negeneričkih imperativnih infinitiva signirana i formalno. Generički se imperativni infinitivi, naime, uvijek pojavljuju s modalnom česticom *a*, a negenerički (ograničeni, naravno, samo na negirane konstrukcije) bez nje (usp. Isac 2015:

²⁵⁷ Isac (2015: 234), doduše, tvrdi da u talijanskome imperativni infinitivi ne mogu uopće imati generičku interpretaciju, no na više je mjesta u literaturi istaknuto da je takvo što moguće (usp. Aikhenvald 2010: 282; Vučinić 2016: 200).

230–231). Čini se, međutim, da je negenerička interpretacija imperativnih infinitiva općenito moguća i u afirmativnim kontekstima. Wackernagel (2009: 334) za imperativne infinitive u klasičnome grčkom ističe da obično odgovaraju pravim imperativima drugoga lica (usp. također Vela 2018: 104), ali pokazuje da mogu biti upotrijebljeni i za izražavanje zapovijedi čije se izvršenje ne očekuje od adresata, nego od trećega lica. Iz primjera koje navodi pritom je razvidno da su negenerički imperativni infinitivi sasvim uobičajeni (i) u afirmativnim kontekstima. Usputno Wackernagel (2009: 334) spominje i činjenicu da u vedskome i avestičkome imperativni infinitivi mogu imati subjekte u svim trima licima.

U hrvatskome su crkvenoslavenskome imperativni infinitivi potvrđeni vrlo rijetko. Vela (2018: 104–105) donosi samo dva primjera, s tim da jedan stoji prema grčkim imperativnim infinitivima, dok se drugi udaljuje od grčkoga predloška (koji, doduše, također ima infinitiv, ali ne imperativni, nego poimeničeni). Ovdje izdvajamo prvi primjer (283) s obzirom na to da se u njemu, kako ističe Vela (2018: 94), po ličnim obilježjima pravih imperativnih glagola koji prethode imperativnim infinitivima može zaključiti da subjekt potonjih ima obilježje drugoga lica množine.²⁵⁸

(283) bl(agoslo)vite gonečee vi bl(agoslo)vite a ne k'lnite radovati se s' raduûćimi i plakati se s' plačućimi (MBerl 14d; MVat₄ 18b; Rim 12, 14–15; Vela 2018: 104)

Na temelju činjenice da se u nekim primjerima iz našega korpusa imperativni infinitivi smjenjuju s pravim imperativima drugoga lica, dakle s oblicima koji podrazumijevaju usmjerenost na (identificiranoga) adresata, odnosno da je to smjenjivanje potvrđeno u susljednim rečenicama ili koordiniranim strukturama, logički bi slijedilo da oni barem u nekim slučajevima imaju negeneričku (adresatsku) interpretaciju.²⁵⁹ Znakovito je, međutim, da su imperativni infinitivi u korpusu obilnije potvrđeni samo u tekstu za koji se zna da ima latinski predložak, i to samo na mjestima na kojima se u predlošku također nalaze infinitivi (neovisno o tome što su oni poimeničeni),²⁶⁰ te da su čak i u takvome kontekstu više puta zamijenjeni pravim imperativima. Ako je negenerička (adresatska) i uopće imperativna interpretacija doista

²⁵⁸ U suvremenome su hrvatskom prijevodu *Biblije* na odgovarajućim mjestima stoga i upotrijebljeni pravi imperativi drugoga lica.

²⁵⁹ Zanimljivo je da je u jednome primjeru iz *Regule svetoga Benedikta* subjekt rečenice s imperativno upotrijebljenim infinitivom leksički izražen i ima obilježje trećega lica (usp. Vela 2018: 109).

(i) ot toga se e usilno varovati se · da se ne zgoda · ače li se vzgoda dostoino b(og)u kaēti se v cr(ē)kvi ta bratъ ki zaspi (RegBen 19v-20r)

Vela (2018: 109), međutim, vjerojatnim smatra da je u tom primjeru uz infinitiv zapravo samo pogreškom izostavljen prezentski oblik glagola *imati* (*kaēti se ima*).

²⁶⁰ Inače, latinski tekst sedam tjelesnih i duhovnih djela milosrđa također ima infinitive (jednako kao i suvremeni hrvatski i, čini se, mnogi drugi jezici).

imala organsku osnovu i bila u živoj upotrebi, pitanje je zašto su pisari na više mjesta infinitive ipak odlučili zamijeniti pravim imperativima. Vrlo ograničen broj primjera i općenito slaba istraženost imperativnih infinitiva u starijim tekstovima ne omogućuju nam da ovdje u tom pogledu ponudimo konkretne odgovore.

Iz istih bi se razloga deplasirano bilo upuštati u sintaktičko kodiranje imperativnih infinitiva u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika. Napominjemo ipak da su u tom pogledu u literaturi predlagana dva tipa rješenja. S obzirom na činjenicu da su u nekim jezicima (tipa rumunjskoga) imperativni infinitivi potvrđeni s modalnim česticama, Isac (2015: 227) smatra da EPP-obilježje glave Mod⁰ u konstrukcijama s generički upotrijebljenim imperativnim infinitivima (jednako kao i u svezama prezentskih indikativnih ili konjunktivnih oblika i modalnih čestica) uvijek zadovoljava modalna čestica, bila ona leksički izražena (kao u rumunjskome) ili apstraktna (kako bi se, prema tom rješenju, trebalo pretpostaviti za hrvatski). Kod negeneričkih pak imperativnih infinitiva (za koje, kako smo vidjeli, tvrdi da su ograničeni samo na negirane konstrukcije) pretpostavlja da su modalne čestice potpuno odsutne iz rečenične strukture te da EPP provjerava negativni obilježivač.

Drugi je tip rješenja za talijanske negeneričke (negirane) imperativne infinitive predložio Kayne (1992; prema Zanuttini 1997: 119). Prema njegovu mišljenju, negirani imperativni infinitivi u talijanskome uopće nisu samostalno (neovisno) upotrijebljeni, nego su dopune apstraktnih (leksički neizraženih) modalnih glagola. Tu tvrdnju Kayne podupire činjenicom da se u nekim sjevernim talijanskim dijalektima pravi imperativi modalnih glagola rabe upravo u negiranim imperativnim konstrukcijama, i to, naravno, isključivo s dopunom u infinitivu (usp. Zanuttini 1997: 119–121). Otprilike takva interpretacija (i afirmativnih i negiranih) imperativnih infinitiva predložena je u Ivić (1972: 117), gdje je istaknuto da su imperativni infinitivi samo prividno neovisni (samostalni), odnosno da je njihova "zavisnost neeksplicirana, tj. svedena na dubinski nivo jezika", u kojem infinitivi figuriraju kao dopune modalnoga glagola sa značenjem 'trebati'.

6.3.4. Pravi imperativi

Pitanje sintaktičkoga položaja pravih imperativnih oblika načeli smo već u prvome odjeljku ovoga potpoglavlja, u kojem smo – potaknuti činjenicom da se u okvirima generativnih pristupa imperativima dugo smatralo da se imperativni glagol nalazi vrlo visoko u strukturi rečenice – pokazali da pretpostavka o njegovu pomicanju na položaj najviše glave u CP-području – Force⁰ – nije utemeljena, odnosno da je aktiviranje direktivnoga operatora na tome položaju rezultat dalekometnoga odnosa sročnosti, a ne pomicanja. Otvoreno je, međutim, ostalo pitanje gdje se

točno u strukturi rečenice (niže od Force⁰) nalazi imperativni glagol. U nastojanju da na njega odgovorimo u nastavku ćemo prvo pokazati da imperativni glagoli u zborničkim tekstovima po svoj prilici ne ostaju u VP-području, a potom i pokušati dokazati da je najrazložnije pretpostaviti da se iz toga područja pomiču na položaj glave Fin⁰.

U istraživanjima sintaktičkoga položaja glagola u slavenskim jezicima većina istraživača, oslanjajući se na Pollockovo (1989) istraživanje pomicanja glagola u engleskome i francuskome jeziku, najpouzdanijim indikatorom mjesta koje glagol zauzima u strukturi rečenice smatra njegov relativni položaj u odnosu na tzv. niskorečenične, odnosno VP-priloge (usp., npr., Bošković 2007; Kallestinova 2007: 115–121; Sturgeon 2008: 11–14; Arnaudova 2010: 134–139; Galić /uskoro/). S obzirom na pretpostavku da se niskorečenični prilozi pridružuju projekciji vP, sposobnost glagola da prethode takvim prilogima uzima se kao dokaz za to da se oni pomiču iz VP-područja na viši položaj u strukturi rečenice (kao u francuskome). Alternativni se pak redosljed glagola i VP-priloga smatra dokazom za to da glagol ostaje u VP-području (kao u engleskome). U hrvatskoglagoljskim su neliturgijskim zbornicima potvrđena oba redosljeda, tj. VP-prilozi u tekstovima mogu slijediti za imperativnim glagolom (284), ali mu mogu i prethoditi (285).

(284) a. ufai *krepko* va is(u)h(ǣsta) i čini dobro prebivaûci n(a) z(e)mli i na nebeseih'
sp(a)sen' budeš' (CPet 2r)

*Spera firmiter in Domino, et fac bonitatem: inhabita terram, et in celesti regno
pasceris in divitiis ejus.* (Liber de modo bene vivendi)

b. ki č(lovê)къ lûbi priêtêla svoga pokarai ga *otaino* da ne očitó (CPet 57v)

Chi vuole essere amato dallo amico suo, riprendalo occultamente. (Fiore di virtù)

c. idite *mud'ro* i êmite divoiku unu (COxf 24d)

Ite festinanter comprehendite illam puellam. (Passio san. Margaritae)

d. pridi *vskoro* o b(la)ž(e)na margarito v mesto ko e t(e)bi ot g(ospod)a ugotovano
(COxf 27c)

veni celerius in locum tibi preparatum (Passio san. Margaritae)

(285) a. zato draga moê brat'ê knige ove vašim' razumom' svet'lim' *gusto* pročitaite i
progledaite (CPet 1v)

Soror mihi in Cristo dilecta, librum istum tua prudentia studiose percurrat. (Liber
de modo bene vivendi)

b. *veselo* otvrzi zemalska da prideš' v nebêske blagodêti (CPet 14v)

libenter *despice terrena, ut possis pervenire ad celestia bona* (Liber de modo bene vivendi)

c. svit' lûb'venago o(тЪ)ca *radostno* primi (RegBen 1r)

admonitionem pii patris libenter excipe (Reg. san. Benedicti)

d. pomeni me kada tebi dobro budet' u c(êsa)ra paraona i *vskoro* povii nemu ča e ot menê da izidu iz' tamnice ove (COxf 19d)

Recordare mei coram Pharaone, eique de me celeriter suggere ut hinc educar. (In pulcherrimum Joseph)

Nema sumnje da je stanje u tekstovima u tom pogledu barem djelomično posljedica utjecaja predložaka s kojih su tekstovi prevedeni. To sugeriraju već i primjeri navedeni u (284) i (285), u kojima je redosljed imperativnoga glagola i priloga redovito podudaran s redosljedom tih konstituenata u primjerima iz latinskih i talijanskih predložaka. Relevantnijima bi se stoga mogli činiti slučajevi u kojima hrvatskoglagoljski tekst odstupa od predložka, bilo na način da je redosljed priloga i glagola drugačiji nego u predlošku, bilo na način da je u hrvatskoglagoljskome primjeru niskorečenični prilog upotrijebljen ondje gdje ga u predlošku nema. U takvim su primjerima odstupanja u odnosu na predložak potvrđena u obama mogućim smjerovima. To se lijepo vidi u (286) i (287). U (286a) i (286e) prilog se u hrvatskoglagoljskome tekstu nalazi iza, a u latinskome ispred imperativnoga glagola. U (286b-d) pak u latinskome, odnosno talijanskome primjeru priloga uopće nema, dok se u hrvatskoglagoljskome primjeru on u svim trima primjerima nalazi iza glagola. Sasvim je drugačija situacija u (287). U (287a) u zborničkome tekstu prilog stoji ispred glagola, dok ga u latinskome predlošku nema. U (287b) i (287c) pak talijanski i latinski tekst imaju prilog ispred glagola, dok se u hrvatskoglagoljskome tekstu on nalazi iza glagola.

(286) a. o bratiê dragaê pogledaite *često* ove knigi i čititê (CPet 1v)

Hunc igitur librum, soror venerabilis, libenter perlege, iterum iterumque relege.
(Liber de modo bene vivendi)

b. obrazъ ki e(стЪ) pisan' držite krêpko (RegBen 21r)

modus autem suprascriptus teneatur (Reg. san. Benedicti)

c. ručnike i vilahne kimi br(a)t(i)ê otiraû ruci i nozi operi *čisto* (RegBen 23v)

Lintea cum quibus sibi fratres manus aut pedes tergunt, lavent. (Reg. san. Benedicti)

d. k'da nêku rêč' učiniti hoč' učini û *mudro* da v'zda misli prêe ki konc' hoče prieti (CVinod 53d)

Ciò che tu vuoi fare, pensa che te ne può incontrare. (Fiore di virtù)

e. êmite e i svežite e *krep'ko* (COxf 20c)

Comprehendite illos, et caute victos tenete. (In pulcherrimum Joseph)

(287) a. vii i *krepko* razumii · da zlo i prez'lo e(stъ) t(e)bi ostaviti g(ospo)d(i)na b(og)a tvoego (CPetr 26v)

Scito et vide quia malum et amarum est reliquisse te Dominum Deum tuum.
(Sermones quadragesimales)

b. s(i)ni moê v'zlùblenaê · prošu vaû da to moe bl(a)go i to moe s'v'kuplenie vi *pros'trano* s'pan'žaita gdê se podobi (CVinod 52d)

Io vi prego, figliuoli miei, che questo ch'io ho acquistato, voi spendiate largamente dove si conviene. (Fiore di virtù)

c. aê li ki brat vidi zdalečъ gosti · *umileno* pokloni im se (RegBen 35v)

si obviaverit aut viderit, salutatis humiliter (Reg. san. Benedicti)

Jasno je, dakle, da se na temelju navedenih primjera može reći da su oba redoslijeda priloga i glagola potpuno gramatična u zborničkim tekstovima. U tom je pogledu stanje u zbornicima zanimljivo usporediti sa stanjem u nekim suvremenim slavenskim jezicima u kojima, prema tvrdnjama istraživača, (neimperativni) glagoli ostaju na položaju v^0 premda su u načelu također moguća oba redoslijeda glagola i priloga (usp. Kallestinova 2007; Arnaudova 2010). Tvrdnju da glagol u češkome jeziku u pravilu ostaje na položaju v^0 Sturgeon (2008) dokazuje primjerima tipa (288), iz kojih je razvidno da glagol *mora* slijediti za prilogom ako nije prvi rečenični konstituent.

(288) a. Honza to často vidi (*často) kolem sebe. (češki)

Honza to.KL. često vidi često oko sebe

'Honza to često vidi oko sebe.'

b. Vidím to často kolem sebe.

'Vidim to često oko sebe.' (Sturgeon 2008: 21–22)

Činjenicu da se glagol može ostvariti ispred VP-priloga ako se nalazi na prvome mjestu u rečenici (288b) Sturgeon objašnjava pretpostavkom da se u tom slučaju on pomaknuo na položaj I^0/T^0 radi zadovoljavanja EPP-obilježja te glave (koje inače češće zadovoljavaju neglagolski topikalizirani ili fokalizirani konstituenti pomicanjem na položaj SpecIP). Ključno je, dakle, primijetiti da se redoslijed 'glagol + prilog' u češkome jeziku mogućim smatra samo

ako se glagol nalazi na apsolutnome početku rečenice. Da takvo što nije slučaj u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima, pokazuju primjeri tipa (289). Ni u jednome od njih imperativni glagol nije prvi rečenični konstituent, ali se svejedno ostvaruje ispred niskorečeničnoga priloga, što bi trebalo sugerirati da se ne nalazi u VP-području.

- (289) a. миръ g(ospodь)нъ буди vsagda s vami (CPet 265r)
 b. zatvorite vrata nevolna i gvozdена i vratnice zaprite moćno da ne budemo plenedi (CTk 6v)
 c. milost' i lûbav' i savkuplenie d(u)ha s(veta)go prebudi vsagda съ vsimi њми (COxf 45a)
 d. образъ ki e(stь) prie pisan' držite krêpko (RegBen 21r)
 e. s(i)ni moê v'zlûblenaê · prošu vaû da to moe bl(a)go i to moe s'v'kuplenie vi pros'trano s'pan'žaita gdê se podobi (CVinod 52d)

Kallestinova (2007) pokazuje da i u ruskome jeziku VP-prilozi u načelu mogu prethoditi glagolima, ali i slijediti za njima. Za razliku, međutim, od prvoga redosljed, koji je potpuno gramatičan, potonji je redosljed glagola i priloga, prema njezinim tvrdnjama, rubno prihvatljiv (290).

- (290) Ja dumaju čto Ivan često celuet (?často) Mašu. (ruski)
 ja misliti.PREZ.1JD. da Ivan često ljubiti.PREZ.3JD. često Mašu
 'Ja mislim da Ivan često ljubi Mašu.' (prema Kallestinova 2007: 115)

Kallestinova stoga smatra da glagoli u ruskome jeziku ostaju na položaju v^0 , a činjenicu da je redosljed 'glagol + VP-prilog' makar rubno prihvatljiv u svjetlu postavki optimalnosne teorije objašnjava pretpostavkom da se njime krši u ruskome jeziku nisko rangirano ograničenje linearnosti konstituenata.

U zborničkim je tekstovima, kako smo ranije vidjeli, redosljed 'imperativni glagol + VP-prilog' potvrđen ne samo u primjerima u kojima je takav redosljed zabilježen i u stranome predlošku, nego i u primjerima u kojima hrvatskoglagoljski tekst pokazuje odstupanje od stanja u predlošku. Osim toga, taj je redosljed imperativnoga glagola i priloga u tekstovima općenito vrlo čest (291) – vjerojatno i češći od alternativnoga redosljed. Sve to pokazuje da je on u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika (za razliku od, primjerice, stanja u ruskome) potpuno gramatičan. Stoga smatramo da se imperativni glagol uvijek pomiče iz VP-područja na viši položaj u strukturi rečenice. Činjenica pak da VP-prilozi u zborničkim tekstovima u nekim slučajevima ipak prethode imperativnim glagolima ne mora za navedenu tvrdnju biti

problematična. Oni, naime, mogu biti topikalizirani i fokalizirani,²⁶¹ a Rizzi (2004: 241–242), kako smo istaknuli u §4.2.2., dokazuje da se prilozima mogu pomaknuti i na položaj specifikatora posebne projekcije na lijevome rubu, Mod(ifier)P, koji nije povezan ni s topičkom ni s fokusnom interpretacijom, nego samo osigurava strukturnu prominentnost priloga.

- (291) a. *poviite mi verno ča vas' budu pitati* (COxf 13r)
 b. *hodite často k' s(ve)toi cr(i)kvi i slišite lûbveno s(ve)to prodikovanie* (COxf 52c)
 c. *i ako poideši na obedь k onomu ki tebê zove jîjь k'ruto* (RitKlim 161v)
 d. *strizête se visoko okrug'lo* (CVinod 43a)
 e. *isp(o)v(ê)daite se često* (CVinod 43a)
 f. *kropête i kadête cr(i)k(a)vь i grobi često* (CVinod 43a)
 g. *ispovêi se čisto i pokorno* (CPet 52v)
 h. *vêrui v lice božie tvrdo i vêrno* (CPet 61r-v)
 i. *veruite krepko êko siê epistoliê ûže vam posilaû pisana e rukoû moeû* (CTk 47v)
 j. *riži kruhь tvoi krot'ko · i pii vino tiho* (CBč 53v)

Dodatnim dokazom u prilog tvrdnji da se imperativni glagoli u zborničkim tekstovima pomiču iz VP-područja na viši položaj u rečeničnoj strukturi mogla bi se smatrati činjenica da oni u velikome broju primjera prethode rečeničnomu subjektu (292). Standardna je minimalistička pretpostavka da se subjekt spaja na položaju SpecvP. Pretpostavi li se, dakle, da imperativni glagol ostaje na položaju v⁰, teško bi bilo objasniti na kojem se položaju nalazi poslijeglagolski subjekt.

- (292) a. *ako g'do č'to uk'rade ili silu vaz'me · zap(o)vêi p(o)pb v'se vrat(i)ti* (CBč 48r)
 b. *biskup' da nakažet' ego i potom' ukaži emu biskup' da ostavit' se sego nečistago blueniâ* (CPet 142r)
 c. *kada se b(og)u molitê ne činitê vi kako parisei čine* (CPet 174v)
 d. *v' tvoemь prišas'tii · primite te s(ve)ti m(u)č(e)n(i)ci b(o)ži* (RitKlim 130v)

Ako, dakle, imperativni glagol u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima doista nije na položaju v⁰, onda kao mogući njegovi domaćini preostaju glave T⁰ i Fin⁰ (Force⁰ smo isključili već ranije). U §6.3.1. pokušali smo dokazati da se na položaju glave Fin⁰ nalaze modalne čestice *da* i *neka*. Ako je naša argumentacija bila valjana, usporedno ostvarivanje pravih imperativnih oblika i navedenih modalnih čestica moglo bi se smatrati dokazom da imperativni glagoli nisu

²⁶¹ Arnaudova (2010: 138–139) smatra da je u bugarskome redosljed 'VP-prilog – pravi imperativ' rezultat fokalizacije prvoga.

na položaju Fin⁰, nego ostaju na nižem položaju u strukturi rečenice (vjerojatno na položaju T⁰), dok bi alternativna mogućnost – tj. nekompatibilnost pravih imperativa i modalnih čestica – mogla upućivati na to da oni pretendiraju na isti položaj u rečeničnoj strukturi, odnosno da se i pravi imperativi nalaze na položaju Fin⁰. U korpusu nismo pronašli primjere u kojima se pravi imperativ u rečenici ostvaruje usporedno s česticom *neka*. Takvi su primjeri negramatični u suvremenome hrvatskom jeziku (293), a Broz (1885: 59) ističe da je u starijim hrvatskim tekstovima pronašao tek jedan, i to ne sasvim pouzdan primjer (294).

(293) *Neka donesi knjigu.

(294) Šaljite meda pak nek pišite virni list. (Broz 1885: 59)

Naizgled je drugačija situacija s česticom *da*. U zborničkim je tekstovima, naime, kao i u hrvatskome crkvenoslavenskome općenito (usp. Mihaljević 2004; RCJHR 2015: 245–246), potvrđen niz primjera u kojima se ispred pravih imperativnih oblika nalazi *da* (295).

- (295) a. *da posidi* malo da poš'lû po d'va kona i poideve v dom' moi (COxf 13rc)
b. reče avram' *da skaži* mi česo cič posla v(a)sъ ka m'ni (COxf 14rc)
c. *da poš'lite* me êkovu o(тъ)cu svoemu (COxf 17b)
d. *da znai* dobro da prez' velike muke i prez' velika truda i prez' prolitiê tvoe krvi ne more se ta dlg' spraviti (CAc 87v)
e. i r(eče) avramъ semrti *da ukaži* mi se molû te gnivom' svojim' k(a)ko tač' si (CBč 43v)
f. rekosta mu starca *da poimo* i pomolimo se g(ospo)d(i)nu b(og)u (CPet 38r)
g. *da skaži* mi e ke petke ti pravišъ (CSien 35a)

Nekoliko je činjenica, međutim, koje pokazuju da se *da* u primjerima tipa (295) sintaktički (i pragmatički) razlikuje od *da* koje je sastavni dio zamjenskih imperativnih oblika. U zamjenskoj je imperativnoj svezi '*da* + prezent' modalna čestica *da*, kako smo istaknuli, u načelu neizostavna te je razložno pretpostaviti da upravo ona u dalekometnome odnosu sročnosti s Force⁰ aktivira direktivnu rečeničnu snagu.

Drugačije je s česticom *da* koja se ostvaruje uz prave imperativne oblike. Činjenica da se u velikoj većini slučajeva imperativni oblici rabe bez te čestice jasno pokazuje da direktivno interpretiranje imperativnoga glagola nije ovisno o njezinu ostvarivanju u rečenici te da je razložno pretpostaviti da u primjerima tipa (295) čestica *da* nije nositelj direktivnosti (ili njezin aktivator), nego samo pojačava direktivnu rečeničnu snagu (usp. također Mihaljević 2004). Ne čudi stoga da se u prijepisima jednoga te istoga teksta u različitim zbornicima na odgovarajućim

mjestima čestica *da* negdje izostavlja, a drugdje bilježi uz pravi imperativni glagol. To se lijepo vidi u dvama primjerima iz *Abrahamove vizije*. U primjeru (296) pojačna čestica *da* zabilježena je u tekstu iz *Petrisova* (296c) i *Hodanićeva zbornika* (296e) – s tim da se u prvome ne nalazi ispred imperativnoga glagola, nego na početku upitne rečenice – dok je u *Oksfordskome* (296a), *Berčićevu* (296b) i *Tkonskome zborniku* (296d) nema.

- (296) a. pokaži mi se gdo esi ti (COxf 15d)
- b. pokaži mi m(o)lû te g'do esi ti (CBč 43v)
- c. *da* kto ti esi *pokaži* mi se (CPet 240v)
- d. pokaži mi se kto esi ti (CTk 53r)
- e. *da pokaži* mi gdo si ti (CHod 154v)

U istome se tekstu svega nekoliko redaka ispod nalazi primjer (297). U tom je primjeru pojačna čestica zabilježena u svim prijepisima teksta osim u onome koji se nalazi u *Tkonskome zborniku* (297d).

- (297) a. *da pokaži* mi se gnivom' tvoimъ (COxf 16a)
- b. *da ukaži* mi se molû te gnivom' svoim' (CBč 43v)
- c. *da pokaži* mi se gnevom' svoim' (CPet 240v)
- d. pokaži mi se gnivom' svoim' kakova esi (CTk 53r)
- e. *da pokaži* mi û tvoû grubost (CHod 154v)

Slično je i s primjerom čije se inačice donose u (298). Pojačna je čestica zabilježena samo u prvome primjeru iz *Regule svetoga Benedikta* (298a), dok je u drugome primjeru iz istoga rukopisa (298b), jednako kao i u primjerima iz *Tkonskoga* (298c) i *Berčićeva zbornika* (298d) nema.

- (298) a. ča sebi ne hočeši *da* toga inomu *ne tvori* (RegBen 41v)
- b. ča ti sebi nê godi toga drugu *ne tvori* (RegBen 48v)
- c. ča ti sebi ni drago toga drugu *ne čini* (CTk 64v)
- d. ča ti e samomu grubo toga *ne učini* d'rugu (CBč 44v)

Pojačna se čestica *da* od modalne čestice razlikuje i u pogledu mogućnosti ostvarivanja drugih konstituenata između nje i glagola. Analizirajući zamjensku imperativnu svezu '*da* + prezent', istaknuli smo da su mogućnosti ostvarivanja drugih konstituenata između njezinih sastavnih dijelova vrlo ograničene, odnosno da se između modalne čestice i prezentskoga glagolskog oblika – uz određene iznimke – (dosljedno) ostvaruju samo negativni obilježivači i (manje

dosljedno) zamjeničke klitike. Topikalizirani pak i fokalizirani konstituenti, kako smo vidjeli, u pravilu prethode modalnoj čestici. Drugačija je situacija s pojačnim *da* i pravim imperativima. Između njih se, kako pokazuju primjeri navedeni u (299), nesmetano mogu ostvarivati topikalizirani i/ili fokalizirani konstituenti.

- (299) a. da *togo dara moć'noga* potribuimo (COxf 33a)
b. da *ovo razumii o(т)če ê sam nigda bil' gospodar' te kupeli* (COxf 43c)
c. da *niedanъ bratъ drugu svoemu* ne smijъ česa v'zdati ni priêti ni pri sebi imiti (RegBen 22r)
d. da *po kumplêti ničêe* ne govori (Reg Ben 27v)
e. i da *ta grihъ potaenê v korenu ot'sičenъ* budi (RegBen 36v)
f. da *poslušni* budite drug' drugu br(a)tê (RegBen 48v)
g. da *čis'to i pravo rêci* g(ospodi)nu b(og)u g'risi t'voi (RitKlim 183v)
h. da *ti* ne budi onakov' (RitKlim 183v)
j. da *se* viite da vs(a)ki sp(o)v(ê)dъ nima silu ot h(rъst)a (CIvan 82r)

Ta bi činjenica trebala pokazivati da se pojačna čestica u strukturi rečenice nalazi na višem položaju u odnosu na modalnu česticu *da*, tj. iznad Fin⁰. Broj je mogućih njezinih domaćina, dakle, prilično sužen. Jedna je mogućnost ta da se pojačno *da* nalazi na položaju glave neke od diskursnih projekcija u CP-području. Mihaljević (uskoro), primjerice, ističe da se u konstrukcijama s utrojenim *da* srednje *da* nalazi na položaju glave Top⁰, a na isti položaj Villa-García (2012) smješta tzv. rekomentacijsko *que* u španjolskome jeziku. Iz takve pretpostavke slijedi da su navedeni elementi (opcionalni) topički obilježivači,²⁶² što zapravo i jest logično s obzirom na to da se oni u rečenici mogu (premda ne moraju) ostvariti samo ako u njoj postoje topikalizirani i fokalizirani, odnosno nalijevo izmješteni konstituenti. Pojačno *da* koje se ostvaruje uz prave imperativne glagole nije, međutim, ovisno o postojanju takvih konstituenata, kako se vidi u primjerima (296) i (297). Stoga se njegovo smještanje na položaj glave Top⁰ (ili eventualno Foc⁰) ne čini vjerojatnim. Druga je mogućnost ta da se pojačna čestica *da* nalazi na položaju glave Force⁰. Ona (semantičko) utemeljenje ima u činjenici da ta čestica pojačava rečeničnu snagu (i to, izgleda, ne samo direktivnu – pojačno je *da*, naime, potvrđeno i u upitnim, pa i uskličnim rečenicama; usp. Mihaljević 2004). U tom je pogledu važno istaknuti da Mihaljević (1997: 205–206), analizirajući sintaktički položaj pojačne čestice u upitnim rečenicama u hrvatskome crkvenoslavenskome, mogućnost da se ona nalazi na položaju glave

²⁶² Usp. Villa-García 2012, str. 209: "[R]ecomplementation *que* functions as an optional topic marker heading TopicP".

C⁰ (tj. Force⁰ u modelima s rascijepljenim CP-područjem) otklanja, među ostalim, time što se na nju ne navezuju klitike. Isti argument, naravno, vrijedi i za pojačno *da* u imperativnim rečenicama (usp. Mihaljević 2004). U zborničkim smo tekstovima ipak pronašli dva primjera u kojima je klitika navezana na pojačno *da* (300).

- (300) a. ki bi posegaľ udor'cem' na vardiēna · tomu po(ko)ra pol' ċa za minis'tra · i *da ga imij̆b* ministaľ rēšiti (RitKlim 33v)
 b. o prevzlūbleni bogom' dobri krstēne ovo govoren'e ko ste slišali *da e imēite* vazda na vašoi dobroj pameti (CPet 319r)

Pitanje je, naravno, kako u slučaju da se pretpostavi da je pojačno *da* na položaju glave Force⁰ objasniti činjenicu da ostvarivanje klitika neposredno iza pojačnoga *da* nije redovito, odnosno da se one znatno češće navezuju na (toničke) konstituente koji slijede za pojačnom česticom, obično na imperativne glagole, kao u (297). Ta bi se činjenica eventualno mogla tumačiti time da glagolske i zamjениčke klitike u neliturgijskim zbornicima pokazuju obrasce ponašanja koji bi se mogli odrediti "nepravilnima" ili barem nedosljednima. U prethodnome smo odjeljku već vidjeli da klitike pokazuju kolebljivost u pogledu smještanja u odnosu na zamjensku imperativnu svezu '*da* + prezent'. Mogu se ostvariti između njezinih sastavnica, ali se češće u tekstovima nalaze iza te sveze, tj. iza njezine glagolske sastavnice. Ta kolebljivost vjerojatno ima veze s tim da zamjениčke i glagolske klitike u zbornicima općenito pokazuju dvojake obrasce ponašanja. Nekada se ponašaju kao tipični 2P-elementi, tj. ostvaruju se iza prve naglašene riječi u rečenici (301). U drugim se pak slučajevima ponašaju kao uzglagolski elementi, tj. vezani su uz glagol, neovisno o tome na kojem se položaju u odnosu na druge rečenične konstituente on nalazi (302). Razlika među dvama obrascima ponašanja osobito se dobro vidi kada glagol nije prvi tonički konstituent u rečenici.

- (301) a. tu *mi* milos'tь učinite (RitKlim 64v)
 b. ako se ne budē v tom' moći očis'titi a tada *mu* biskup' savsēma rēďь vaz'mi (CPet 142v)
 (302) a. d(u)hom' v'l(a)dičnim' ut'vrđi *me* (RitKlim 108r)
 b. sinu moi anadane ako ċie telo tue na puti leži otkrveno ti ne pokriva*i ga* (CPet 98r)

U dopumbenim se kontekstima razlika prepoznaje u činjenici da se klitike nekada navezuju na dopunjač (303), a nekada su – kao i glagol – dublje umetnute u rečeničnu strukturu (304).

- (303) a. zaklinaū te b(ogo)m' živim' da *mi* poviš' otkudu ti esi (COxf 50a)
 b. r(e)če tovarišema svoima da *bi* ego molili (CPet 214r)

c. ki pita da *mu se dl'zi otpus'te* · a d'rugomu dl'ge ne puća · on' tada s(a)mъ s(e)bê osuûe (CBč 6r)

(304) a. i budeta propov(ê)dati narodom' da ne veruût' *mu* (CBč 1v)

b. reci nič' krivo prot(i)vu b(og)u tvoemu da umorit' *te* (CBč 70r)

c. da prošu te da nêko pripodobl(e)nie r(e)češi *mi* · pripodoblae lêpotu b(o)žiû (CVinod 33d)

Problem za pretpostavku da se pojačno *da* nalazi na položaju Force⁰ mogla bi predstavljati i činjenica da su u zborničkim tekstovima ispred njega (doduše, rijetko) potvrđeni i drugi konstituenti. Dva primjera u kojima to jest slučaj već smo naveli ranije u ovome odjeljku. U obama se ispred *da* nalaze izmješteni konstituenti, tj. konstituenti koji su koreferentni s resumptivnim elementima u ostatku rečenice. U (298a) riječ je o izmještenoj imenskoj skupini koja sadrži "slobodnu" ili "obezglavljenu" odnosnu rečenicu i koja je nastavljena topikaliziranom pokaznom zamjenicom *toga*. U (300b) pak ispred *da* (osim vokativa) nalazi se izmještena imenska skupina koja je također nastavljena resumptivnim elementom – zamjениčkom klitikom *e*. Ako bi se pretpostavilo da se pojačno *da* doista nalazi na položaju Force⁰, onda bi primjeri (298a) i (300b) sugerirali da se nalijevo izmješteni konstituenti mogu nalaziti iznad Force⁰, odnosno da je postojanje topičke (ili neke analogne) projekcije, osim između FinP i ForceP, potrebno pretpostaviti i iznad ForceP, upravo onako kako Arnaudova (2010: 148) čini za bugarski jezik. U tom bi slučaju, međutim, bilo očekivano da se i ispred *da* koje uvodi zavisne rečenice (i koje je nesumnjivo na položaju glave Force⁰) mogu ostvariti konstituenti koji strukturno pripadaju toj (zavisnoj) rečenici (što u bugarskome, prema Arnaudovoj, jest slučaj). U korpusu, međutim, nismo pronašli takve primjere.

Vrijedi istaknuti da Mihaljević (2004) donosi i primjere ostvarivanja pojačne čestice *da* iza imperativnoga glagola, među ostalim i jedan iz *Regule svetoga Benedikta* (305), ističući pritom da su oni u hrvatskome crkvenoslavenskome iznimno rijetki.

(305) i *viŕb* to *da* regule zakonomъ potvrđeno kako ot toga d(ъ)ne emu nistъ dlĝъ ot molstira izlisti (RegBen 38v) (Mihaljević 2004)

S obzirom na prethodno navedene činjenice o uobičajenome relativnom redosljedu pojačne čestice u odnosu na imperativne glagole i konstituente pomaknute s nižih položaja u rečeničnoj strukturi, nije razložno na temelju iznimki poput (305) pretpostaviti da se pojačne čestice uopće ne nalaze u CP-području. Eventualno bi se na temelju primjera toga tipa mogla u razmatranje uzeti mogućnost da se pojačne čestice mogu ostvariti na različitim položajima u rečeničnoj

strukturi (kao, primjerice, vokativni izrazi), no za takvo što trebalo bi raspolagati većim brojem potvrda poslijeimperativnoga pojačnoga *da* kako bi se sa sigurnošću isključilo da nije riječ o čistim slučajnostima, odnosno pogreškama.

Neovisno o točnome položaju pojačne čestice *da* na lijevome rečeničnom rubu (očito uglavnom iznad Fin^0), činjenica da se između nje i pravih imperativa mogu ostvariti drugi konstituenti (299) jasno pokazuje da pojačno *da* ne isključuje mogućnost da se pravi imperativi u zborničkim tekstovima nalaze na položaju Fin^0 . U tom je pogledu, međutim, zanimljiv primjer (306), koji je potvrđen u tekstu *Regule franjevaca trećoredaca* u *Klimantovićeve zborniku I* i *Klimantovićeve zborniku II*.

(306) a. narêûemo konь toga s'taveçi · da niedanь po v'sastiû va to b'ratar'stvo · iz' nega iziti
da ne mozi · ni u s'vit' v'ratiti se ne mozi (RitKlim 14r) (= CKlim 5v)
Ordinamus praeterea statuentes, ut nullus post ipsius Fraternitatis ingressum de eadem egredi valeat, ad saeculum reversurus. (Reg. fratrum et sororum TOR san. Francisci)

Kako je vidljivo, riječ je o konstrukciji s udvojenim *da* u kojoj se umetnuti pravi imperativni glagol *mozi* nalazi iza drugoga *da*. U svjetlu rečenoga u prethodnome odjeljku – osobito činjenice da za (naj)nižim *da* u takvim konstrukcijama nikada ne slijede nalijevo izmješteni konstituenti, iz koje Mihaljević (uskoro) izvodi da se to *da* nalazi na položaju glave Fin^0 – to bi trebalo značiti da imperativni glagol nije na položaju glave Fin^0 , nego ostaje na nižem položaju u strukturi rečenice ili to da se imperativni glagol nalazi na položaju Fin^0 zajedno s česticom *da*.

Iz istoga je razloga relevantan i primjer (307). U tom se primjeru ispred *da* nalazi konstituent koji – za razliku od konstituenata u (298a) i (300b) – u ostatku rečenice nije nastavljen nikakvim resumptivnim elementom. Kako pojačno *da* inače prethodi takvim konstituentima (299), razložno je pretpostaviti da se u (307) *da* ne nalazi na položaju $Force^0$, nego na položaju Fin^0 , što, kao i u (306), može značiti dvoje: (i) ili negirani imperativni glagol ostaje na nižem položaju (od Fin^0) u strukturi rečenice; (ii) ili se nalazi na položaju glave Fin^0 zajedno s česticom *da*.

(307) niçe inoga da ne skrivaitê vnutrê v sebê (CPet 16r)
Non aliud abscondas intus. (Liber de modo bene vivendi)

Primjeri (306) i (307) u očitom su raskoraku s primjerima koji su navedeni ranije u ovome odjeljku, ali i s generalnim stanjem u hrvatskoglagojskim neliturgijskim zbornicima.²⁶³ U obama se taj raskorak manifestira u činjenici da čestica *da* slijedi za konstituentima koji nisu nastavljeni resumptivnim elementima u ostatku rečenice – suprotno stanju u primjerima navedenim u (299), odnosno primjerima (298a) i (300b). Dvije potvrde primjera (306) usto predstavljaju jedine poznate slučajeve u kojima se iza (naj)nižega *da* u konstrukcijama s udvojenim ili utrojenim *da* nalazi imperativ. U ostalih sedamdesetak primjera s udvojenim/utrojenim *da* koje je Mihaljević (uskoro) pronašao u hrvatskokrvenoslavenskim tekstovima iza (naj)nižega *da* ostvaruju se prezentski (češće) i kondicionalni oblici (tjeđe). Pitanje je, dakle, kako objasniti primjere (306) i (307), odnosno razliku između njih i drugih primjera koji su navedeni u ovome odjeljku. Na temelju podataka kojima zasad raspolažemo smatramo da u tumačenju navedenih primjera u vidu prije svega treba imati uobičajene tehnike prevođenja latinskih (u prvome redu korijenskih jusivnih) konjunktiva. U prethodnome smo odjeljku vidjeli da se latinski korijenski (jusivni) konjunktiv vrlo često u neliturgijskim zbornicima prevodi zamjenskom imperativnom svezom '*da* + prezent'. To, naravno, nije jedini način prevođenja navedenoga latinskog glagolskog oblika. U nizu je primjera, naime, korijenski (jusivni) konjunktiv preveden pravim imperativnim oblicima (308).

(308) a. gdo e meû vami bez' griha · ta naiprvo *vrzi* kamikъ na nû (CPetr 41r)

Qui sine peccato est uestrum, primus in eam lapidem mittat. (Sermones quadragesimales; Iv 8, 7).

b. i *imiite* pohoditela popa · ki bude nikoga pot'vr'ena rêda (RitKlim 21v)

i *imijte* pohoditela p(o)pa ki bude nikoga potvrđena reda (CGlav 18v)

et visitatorem habeant sacerdotem, qui alicuius approbatae religionis existat (Reg. fratrum et sororum TOR san. Francisci)

c. zatimъ toga *uk'lanajte* se bratiê i [ses'tre] kara meû sobom' · koliko naiveće mogu (RitKlim 22r)

Vitent insuper fratres et sorores iuxta posse litigia inter se. (Reg. fratrum et sororum TOR san. Francisci)

d. aće mogući e(stъ) m(i)l(o)stivъ budi d(u)ši ženi moei tvoeû molitvoû milosr'dъ *budi* b(og)ъ da ne izginetъ otroče (CIvan 110v)

²⁶³ Ne isključujemo mogućnost da to nisu jedini primjeri toga tipa u korpusu. Lako je moguće da neke analogne primjere nismo registrirali. Sa sigurnošću, međutim, možemo tvrditi da su primjeri tipa (306) i (307) – ako ih još ima – rijetki.

si potens est, memor sis animae matris, et prece tua misereatur ne pereat natus (De san. Maria Magdalena)²⁶⁴

e. kako svite esu svêtê tako i sveta *buditê* dela v(a)ša (CPet 16r)

sicut sancta sunt vestimenta, sic opera tua sint sancta (Liber de modo bene vivendi)

f. kako plač' ko vaše pokrivalo es(ъ) s(ve)to tako i dêênie v(a)še *budi* s(ve)to (CPet 16r)

sicut sacratum est velum, sic opus tuum sit sanctum (Liber de modo bene vivendi)

U navedenim je primjerima redom riječ o imperativnim oblicima trećega lica, tj. o oblicima koji se nalaze na mjestima na kojima u latinskome stoji konjunktiv trećega lica. Primjeri u (309) pokazuju, međutim, da se pravim imperativnim oblicima mogu prevesti i latinski korijenski (jusivni) konjunktivi drugoga lica. Važno je primijetiti da su svi primjeri koje donosimo u (309) potvrđeni u istome tekstu iz *Petrisova zbornika* u kojem je potvrđen i primjer (307) i da su, naravno, svi primjeri prevedeni iz istoga latinskoga izvora.

(309) a. *ne budi* neveran' v strahu g(ospod)ni i ne hodi k nemu v dvoenii srca (CPet 4v)

Non sis incredulus in timore Dei, et ne accesseris ad illum duplici corde. (Liber de modo bene vivendi)

b. *ne mišai* zlosti s krepostiû (CPet 3r)

Non admisceas vitium virtutibus. (Liber de modo bene vivendi)

c. niče ûre ovih' zemalskih' *ne poželevai* (CPet 8v)

Nulla iam quae in mundo sunt concupiscas (Liber de modo bene vivendi)

d. dl̄gost' života *drži* za muku · i poiti ot sega sveta *pospešai* (CPet 8v)

Longitudinem praesentis vitae penam aestimes, exira da saeculo festines. (Liber de modo bene vivendi)

Važno je također napomenuti da je u tom istom tekstu zabilježen primjer (239b) sa zamjenskim imperativom drugoga lica na mjestu latinskoga konjunktiva, koji ovdje radi preglednosti ponavljamo kao (310).

(310) niednoga vesel'ê sadan'nega života *da ne primeš'* · nere ka su isusova koga lûbiš' (CPet 8v)

Nullam consolationem presentis vite recipias, sed ad Christum quem diligis. (Liber de modo bene vivendi)

²⁶⁴ Primjeri iz latinskoga teksta *De sanctae Mariae Magdalene* navode se prema Voragine (1850: 407–417).

S obzirom na navedene činjenice, smatramo da je primjer (307) posljedica kontaminacije dviju uobičajenih tehnika prevođenja latinskih (korijenskih) konjunktiva – pravoga imperativa i zamjenske imperativne sveze 'da + prezent'.

Na donekle sličan način mogao bi se tumačiti i primjer (306), u kojem se umetnuti pravi imperativ nalazi iza nižega *da* u konstrukciji s udvojenim *da*. U tom je primjeru situacija praktički ista kao i u (307) – na mjestu latinskoga konjunktiva prezenta nalazi se sveza čestice *da* i pravoga imperativa. Razlika je, naravno, u tome što je u (306) sveza čestice i pravoga imperativa potvrđena u umetnutoj rečenici, no to ne mijenja mnogo na stvari s obzirom na to da se u umetnutim kontekstima latinski konjunktiv prezenta u hrvatskoglagoljskim tekstovima praktički nikada ne prevodi na taj način.²⁶⁵ Uobičajeni je, naime, ekvivalent latinskoga konjunktiva prezenta u umetnutim rečenicama prezent (indikativ prezenta), rjeđe pak prezent s česticom *da* (Mihaljević, A. 2018: 430; Mihaljević /uskoro/), kondicional ili, kako smo vidjeli ranije u ovome potpoglavlju, samostalno upotrijebljeni pravi imperativ. Primjer (306), kako smo istaknuli, zabilježen je u tekstu *Regule franjevac trećoredaca*, koji je, osim u Klimantovićevim zbornicima (I i II), zabilježen i u *Glavićevu zborniku*. Znakovito je da se u *Glavićevu zborniku* na mjestu sveze čestice *da* i pravoga imperativa (*da ne mozi*) pojavljuje slijed čestice *da* i negiranoga prezentskog oblika (*da ne more*)²⁶⁶ (311), što je, kako smo netom istaknuli, način prevođenja latinskoga konjunktiva prezenta koji je (za razliku od sveze 'da + pravi imperativ') obilno potvrđen i u drugim hrvatskoglagoljskim tekstovima.

(311) nare[...]emo ko[nь] [t]oga staveći · da [n]iedan' [...]ga bratarstva všast[ni] [ot ne]ga iziti *da ne more* · ni u svit vratiti se ne mozi (CGlav 11r)

Važno je u tom kontekstu istaknuti da je Reinhartovo istraživanje triju hrvatskoglagoljskih prijepisa *Regule franjevac trećoredaca* pokazalo da je upravo prijepis iz *Glavićeva zbornika* "tekstološki najvredniji", dok su "dva Klimantovićeva prijepisa pretrpjela jezičnu i stilsku redakciju" (Reinhart 2015: 69). U svjetlu te tvrdnje slijed *da ne mozi* iz *Klimantovićeva zbornika I* mogao bi biti rezultat upravo jezične redakcije koju je Klimantović proveo. Pitanje je, naravno, zašto bi Klimantović uopće intervenirao na navedenom mjestu i zamijenio prezentski glagolski oblik imperativnim. Razlog za to mogao je biti (samostalno upotrijebljeni) imperativni oblik *mozi* u drugome konjunktivu koordinirane strukture u zavisnoj rečenici. Taj je oblik zabilježen u svim trima prijepisima *Regule*, pa je razložno pretpostaviti da je postojao i u

²⁶⁵ Dvije potvrde primjera (306), kako je istaknuto ranije, jedini su zasad poznati slučajevi u kojima se na mjestu latinskoga konjunktiva prezenta nalazi sveza 'da + pravi imperativ' (usp. također Mihaljević /uskoro/).

²⁶⁶ List 11r *Glavićeva zbornika*, na kojem je primjer (311) potvrđen, prilično je oštećen, no ipak se može razaznati da iza *da ne* piše *more*, a ne *mozi*.

originalnome prijevodu, za koji Reinhart (2015: 69) smatra da je nastao "u prvoj polovici ili oko sredine 15. stoljeća". Zamjena prezentskoga oblika imperativnim u svjetlu te pretpostavke mogla je, dakle, biti izazvana analoškim ujednačavanjem glagolskoga oblika u prvome konjunktumu prema glagolskome obliku u drugome konjunktumu. Osim toga, inačica rečenice koja je potvrđena u *Glavićevu zborniku* – i koja po svojoj prilici precizno odražava stanje u originalnome prijevodu – trebala bi predstavljati još jedan dokaz o (sintaktičkoj i semantičkoj) istovrijednosti ili bliskovrijednosti samostalno upotrijebljenoga pravog imperativa i sveze 'da + prezent'.

U svakom slučaju, za pitanje sintaktičkoga položaja pravih imperativnih glagola u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika iznimno je važno da u korpusu nema (čvrstih) dokaza za to da su oni kompatibilni s modalnom česticom *da* (koja se nalazi na položaju Fin⁰). Vidjeli smo, naime, da čestica *da* koja se (fakultativno) ostvaruje uz prave imperative nije nositelj (ili aktivator) direktivnosti (za razliku od modalne čestice koja je sastavni dio zamjenske imperativne sveze), a činjenica da od imperativnoga glagola može biti odvojena drugim konstituentima (po čemu se također razlikuje od modalne čestice *da*) pokazuje da se u strukturi rečenice po svojoj prilici nalazi na višem položaju od imperativnoga glagola. Za jedina dva (nama poznata) primjera koja se ne slažu s takvom općom slikom pokušali smo u prethodnim odlomcima pokazati da mogu biti objašnjeni kao rezultat jezične redakcije koju je proveo prepisivač (306), odnosno kao rezultat kontaminacije dviju uobičajenih tehnika prevođenja latinskih korijenskih (jusivnih) konjunktiva (307). (Ne)kompatibilnost modalne čestice *da* i pravih imperativa, kako smo ranije istaknuli, relevantna je za zaključivanje o sintaktičkome položaju potonjih zbog toga što bi se dokazivanje nemogućnosti njihova paralelnoga ostvarivanja u rečenici moglo smatrati dokazom za to da oni u rečeničnoj strukturi pretendiraju na isti položaj. U tom pogledu relevantnim smatramo stanje u bugarskome, grčkome i rumunjskome jer hrvatskokrkvenoslavenska modalna čestica *da*, kako smo vidjeli u §6.3.1.2., pokazuje praktički identične obrasce ponašanja kao i modalne čestice *da*, *na* i *să* u tim jezicima. Roussou (2000: 82) za grčki jezik eksplicitno tvrdi da modalna čestica *na* nije kompatibilna s pravim imperativima (312), a izvorni govornici potvrđuju nam da isto vrijedi i za odgovarajuće modalne čestice u bugarskome (313) i rumunjskome jeziku (314).

(312) a. **Na grapse!* (grčki)

ČEST pisati.IMP.2JD. (Roussou 2000: 82–83)

b. *Na grapsis.*

ČEST pisati.PREZ.2JD.

'*Piši!*' (Roussou 2000: 82–83)

(313) a. *Da četi! (bugarski)

ČEST čitati.IMP.2JD.

b. Da četeš!

ČEST čitati.PREZ.2JD.

'Čitaj!'

(314) a. *Să pleaca! (rumunjski)

ČEST otići.IMP.2JD.

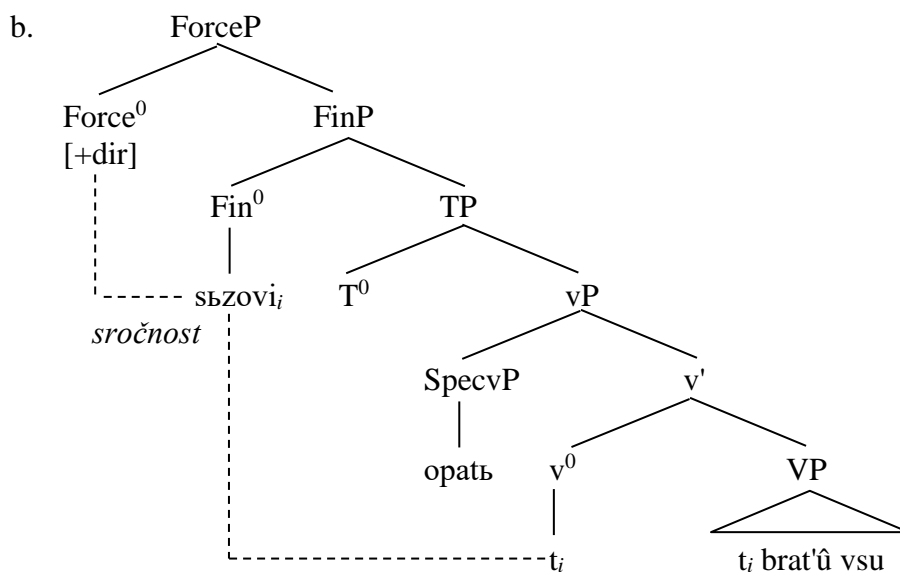
b. Să pleci!

ČEST otići.KONJ.2JD.

'Odlazi!'

U navedenim se jezicima modalne čestice formalno razlikuju od primarnih dopunjača *i*/ili pojačnih čestica pa nema nikakvih nedoumica oko toga da su čestice koje se nalaze na položaju Fin^0 doista nekompatibilne s pravim imperativima. Imajući u vidu te činjenice (i s njima povezanu ranije spomenutu činjenicu da se modalna čestica *neka* u suvremenome hrvatskome ne može ostvariti paralelno s pravim imperativom) te izostanak dokaza za to da je u navedenome pogledu stanje u neliturgijskim zbornicima drugačije, pretpostavljamo da pravi imperativni glagoli u jeziku zborničkih tekstova (i u hrvatskome crkvenoslavenskome općenito) pretendiraju na isti položaj kao i modalna čestica *da* (i *neka*), odnosno da se iz VP-područja pomiču na položaj glave Fin^0 i odatle u odnosu dalekometne sročnosti s $Force^0$ aktiviraju direktivnu rečeničnu snagu. Struktura imperativne rečenice (315a) može se stoga prikazati kao u (315b).

(315) a. sьzovi opatъ brat'û vsu (RegBen 8r)

U ovome je potpoglavlju utvrđeno da se modalne čestice *da* i *neka* (kao sastavni dijelovi zamjenskih imperativnih oblika) i pravi imperativi u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika nalaze na položaju glave Fin⁰. Kod modalnih čestica takav zaključak proizlazi iz činjenice da uvijek prethode glagolskoj sastavnici zamjenskih imperativa te da se nalijevo izmješteni, topikalizirani i fokalizirani konstituenti redovito ostvaruju ispred njih. Ključna se razlika među česticama *da* i *neka* očituje u tome da prva, uz razmjerno rijetke iznimke, od glagola može biti odijeljena samo negativnim obilježivačem i zamjeničkim klitikama, dok se između druge i glagola nesmetano mogu ostvarivati tonički konstituenti. Za česticu *neka* razložno je pretpostaviti da ima tonički karakter i da se spaja izravno na položaju Fin⁰. Tendencija ostvarivanja čestice *da* neposredno uz glagol razmotrena je u svjetlu tvrdnje Isac (2015) da modalne čestice u zamjenskim imperativima mogu biti klitičkoga karaktera, odnosno da se u tijeku izračuna sa svojim domaćinom (glagolom) mogu spojiti u jednu sintaktičku i fonološku jedinicu. Pokazalo se, međutim, da problem za klitičku analizu čestice *da* predstavlja činjenica da se neposredno iza nje mogu ostvariti enklitike, dakle elementi koji zahtijevaju toničkoga domaćina sa svoje lijeve strane. Stoga je otvorenim ostavljeno pitanje nalazi li se u zamjenskim imperativima čestica *da* sama na položaju glave Fin⁰ ili se zajedno s njom na tome položaju nalazi i glagolska sastavnica zamjenskoga imperativa.

Tvrdnja o pomicanju pravih imperativa na položaj glave Fin⁰ motivirana je činjenicom da se oni u tekstovima ne mogu ostvariti usporedno s modalnim česticama *da* i *neka*, što je moguće formalizirati pretpostavkom da pravi imperativi i modalne čestice pretendiraju na isti položaj u rečeničnoj strukturi. Uz prave se imperative, doduše, u tekstovima može ostvariti *da*, no činjenica da je pojavljivanje toga *da* fakultativno te da ono od glagola može biti odijeljeno toničkim (topikaliziranim i fokaliziranim) konstituentima pokazuje da nije riječ o modalnoj čestici, nego o elementu drugačijega tipa (pojačnoj čestici) koji se u strukturi rečenice nalazi iznad Fin⁰.

Imperativno upotrijebljeni svršeni prezentski oblici i infinitivi u korpusu su zastupljeni marginalno. Za prve je pokazano da se pojavljuju praktički isključivo na mjestima na kojima je u grčkome i latinskome predlošku upotrijebljen futur, što sugerira da nisu imali organsku osnovu, odnosno da je njihova uporaba u tekstovima rezultat svojevrsnoga prevoditeljskog ili prepisivačkog uzusa. Donekle je slična situacija s imperativno upotrijebljenim infinitivima, čije su rijetke potvrde ograničene na primjere u kojima se u latinskome predlošku pojavljuju (poimeničeni) infinitivi.

6.4. Odnosi na lijevome rečeničnom rubu

U okviru razmatranja sintaktičkih posebnosti imperativnih rečenica u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima smatramo potrebnim reći nešto i o odnosima na lijevome rubu toga rečeničnog tipa. To smo pitanje uzgredno doticali u prethodnim odjeljcima jer je ono bilo od presudne važnosti za utvrđivanje položaja modalnih čestica i pravih imperativnih glagola u rečeničnoj strukturi. Ovdje ćemo ono što je ranije usputno spominjano pokušati usustaviti i otvoriti pritom neka dosad nespomenuta pitanja vezana uz odnose na lijevome rečeničnom rubu. Jasno je da pritom o tim odnosima u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika ovdje neće biti rečena posljednja riječ i da će za njihovo potpunije razumijevanje biti potrebno u budućnosti poduzeti iscrpnija istraživanja.

Kada je riječ o konstituentima koji se ostvaruju na lijevome rečeničnom rubu, nužno je, najopćenitije govoreći, razlikovati dva tipa konstrukcija – (i) konstrukcije u kojima je lijevorubni konstituent koreferentan s kakvim resumptivnim elementom u ostatku rečenice (316) i (ii) konstrukcije u kojima je lijevorubni konstituent koreferentan samo s vlastitom neizgovorenom nižom kopijom na položaju na kojem je spojen (317).

(316) a. *ča primeš' na svoû vêru to drži* (CPet 253v)

b. *a oni ki ne umiû k'nige · oni recite · r* (= 100) o(тв)čenaši (RitKlim 21r)

c. *dobri h(ръст)êne govoren'e ko ste slišali imiite e svršenim' zakonom' razumiti* (COxf 40b)

d. *prevzlûbleni bogom' dobri krstêne ovo govoren'e ko ste slišali da e imêite vazda na vašoi dobroj pameti* (CPet 319r)

(317) a. *srce v(a)še otvaraitê gospodinu b(og)u a usta vaša vašem ispovêdniku* (CPet 25r)

b. *lice tvoe zasloni zaslonom' tvoego stida* (CPet 297v)

c. *imамъ ed'noga s(i)na · nega vaz'mite a mene pus'tite* (CBč 39r)

d. *povêzače i trake svil'ne ne nosite* (CGLav 11v)

Pojave manifestirane i jednim i drugim tipom konstrukcija katkada se u literaturi objedinjeno nazivaju izmještanjem nalijevo (odnosno lijevom dislokacijom).²⁶⁷ Češće se, međutim, u literaturi taj pojam rabi samo za pojave koje podrazumijevaju postojanje lijevorubnoga konstituenta koji je u ostatku rečenice nastavljen resumptivnom zamjenicom.²⁶⁸ Pojava pak

²⁶⁷ Usp. Dikken i Surányi 2017, str. 543: "Contrastive left-dislocation (henceforth CLD) is a member of a family of left-dislocation phenomena that also includes 'ordinary' topicalization (TOP) and hanging-topic left-dislocation (HTLD)."

²⁶⁸ Usp. Grohmann 2003, str. 134: "We typically distinguish three types of left dislocation: hanging topic left dislocation (HTLD), contrastive left dislocation (CLD), and clitic left dislocation (CLLD) (...) [T]he three types

koja podrazumijeva pomicanje na lijevi rečenični rub konstituenata koji su koreferentni samo s vlastitom neizgovorenim kopijom (tj. ne uključuju postojanje resumptivnih elemenata) određuje se pritom kao topikalizacija ili fokalizacija, ovisno o pragmatičkoj ulozi koju ima pomaknuti konstituent. Ovdje pojam izmještanja nalijevo rabimo samo kada govorimo o konstrukcijama koje uključuju postojanje resumptivnih elemenata, dok u ostalim slučajevima govorimo o topikalizaciji i/ili fokalizaciji.

6.4.1. *Izmještanje nalijevo*

O izmještanju nalijevo u slavenskim je jezicima pisano vrlo malo. Anne Sturgeon (2008) tu je pojavu detaljno obradila u češkome jeziku, Olga Arnaudova (2010) bavila se izmještanjem nalijevo u bugarskome, dok su Ivana Miškeljin (2016) i, u manjoj mjeri, Sabina Halupka-Rešetar (2011) pisale o izmještanju nalijevo u srpskome jeziku. Osim potonje, koja ne raščlanjuje detaljno nalijevo izmještene konstituente, ostali se istraživači slažu u tome da je u slavenskim jezicima potrebno razlikovati barem dva tipa izmještanja nalijevo s obzirom na njihove sintaktičke i/ili diskursne osobitosti. U Arnaudova (2010) konstrukcije s nalijevo izmještenim konstituentima razlikuju se u prvome redu prema formalnim karakteristikama. Autorica, naime, razlikuje izmještanje nalijevo slobodnoga topika (HTLD = *Hanging Topic Left Dislocation*) i klitičko izmještanje nalijevo (CLLD = *Clitic Left Dislocation*), s tim da detaljno obrađuje samo potonje. Kako je kod njega već iz naziva razvidno da je resumptivni element uvijek klitička riječ (zamjenica), logički slijedi da se o HTLD-u može govoriti samo onda kada je nalijevo izmješteni konstituent nastavljen toničkim elementom – što Arnaudova i navodi kao jedno od svojstava HTLD-a. Arnaudova (2010: 165) također ističe da je HTLD ograničen na korijenske kontekste, da nalijevo izmještena u HTLD-u može biti samo imenska skupina (i to samo jedna) koja je uvijek u postavnome (*defaultnome*) padežu nominativu te da između (toničke) resumptivne zamjenice i nalijevo izmještenoga konstituenta nema padežne sročnosti²⁶⁹ (usp. Arnaudova 2010: 165). CLLD je pak, kako Arnaudova pokazuje za bugarski, osim u korijenskim, potvrđen i u umetnutim kontekstima. Kao i u HTLD-u, nalijevo izmještena u CLLD-u može biti samo imenska skupina (ali ne nužno samo jedna). Sturgeon i Miškeljin također govore o dvama tipovima izmještanja nalijevo (koji zapravo prerastaju u tri), ali se u

share at least one descriptive property: they all involve a left-dislocated phrase and a pronominal element resuming its reference somewhere lower in the structure." Usp. također Sturgeon 2008 i Miškeljin 2016.

²⁶⁹ Tomu se može dodati samo to da privid padežne sročnosti postoji kada je resumptivni element u nominativu. U tom slučaju, međutim, nije riječ o padežnoj sročnosti koja bi bila posljedica toga da je nalijevo izmješteni konstituent na položaj na kojem se nalazi dospio pomicanjem, nego o posljedici činjenice da je nalijevo izmješteni slobodni topik uvijek u postavnome padežu nominativu.

tome ponešto razlikuju od Arnaudove, i to zato što LD-konstrukcije, među ostalim, razlikuju i po diskursnim/pragmatičkim svojstvima nalijevo izmještenih konstituenata. One, naime, razlikuju kontrastivno izmještanje nalijevo (CLD = *Contrastive Left Dislocation*) i HTLD, s tim da HTLD Sturgeon dalje dijeli na dva podtipa – HTLD I i HTLD II. HTLD I po prilici odgovara HTLD-u Arnaudove, dok je HTLD II zapravo isto što i CLLD kod Arnaudove. S obzirom na to da su Sturgeon i Miškeljin svoja istraživanja provele na jezicima s bogatom imenskom morfologijom, vrijedi podcrtati da za HTLD II Sturgeon (2008: 40) ističe da je padežna sročnost nalijevo izmještenoga konstituenta i klitičke zamjenice u češkome fakultativna, dok Miškeljin (2016: 74) tvrdi da u srpskome ona uvijek izostaje. U CLD-u je, ističe Sturgeon, u češkome padežna sročnost nalijevo izmještenoga konstituenta i resumptivnoga elementa obvezna, dok u HTLD-u I ona izostaje. Miškeljin pak tvrdi da u srpskome padežna sročnost generalno izostaje u HTLD-u, dok je u CLD-u fakultativna. I Sturgeon i Miškeljin ističu da u CLD-u u češkome i srpskome nalijevo izmještena može biti bilo koja frazna kategorija, dok u HTLD-u to može biti samo imenska skupina. U nekim je slučajevima samo na temelju diskursnih/pragmatičkih činjenica moguće razlikovati CLD od HTLD-a. U tom pogledu Sturgeon (2008: 68) ističe da i u CLD-u i u HTLD-u nalijevo izmješteni konstituenti označavaju diskursne referente koji su prethodno spomenuti ili su barem članovi skupa diskursnih referenata koji je prethodno spomenut. Razlika se među njima očituje u tome što su u CLD-u alternativni članovi prethodno spomenutoga skupa koji su denotativno povezivi s nalijevo izmještenim konstituentom aktivni (usp. Sturgeon 2008: 96), što znači da izmješteni konstituent ima kontrastivnu interpretaciju (odnosno da podrazumijeva postojanje alternativa). S druge strane, diskursna je funkcija HTLD-konstrukcija samo promoviranje nalijevo izmještenoga konstituenta u topički status, bez implikacija o postojanju alternativnih diskursnih referenata koji su denotativno povezivi s izmještenim konstituentom (usp. Sturgeon 2008: 67–68). U nastavku se nećemo baviti pragmatikom LD-konstrukcija u neliturgijskim zbornicima. Naša će pozornost biti usmjerena u prvome redu na njihovu sintaksu – na odnos izmještenih konstituenata s resumptivnim elementima, utvrđivanje njihova položaja u rečeničnoj strukturi i načina na koji su na taj položaj dospjeli. Prvo će biti analizirane LD-konstrukcije s klitičkim resumptivnim elementima, a potom LD-konstrukcije s toničkim resumptivnim elementima.

6.4.1.1. Klitičko izmještanje nalijevo

Kako se zamjeničke klitike mogu referirati isključivo na imenske skupine, jasno je da u CLLD-konstrukcijama nalijevo izmještene mogu biti samo imenske skupine (usp. također Sturgeon 2008: 53^F). To se jasno vidi i iz primjera CLLD-a koje smo navodili ranije, uključujući i

primjere (316c-d) iz ovoga odjeljka. Primjeri (316c-d) nisu bili informativni glede postojanja padežne sročnosti između izmještenoga konstituenta i resumptivne klitike s obzirom na to da je u obama izmještena jedninska imenska skupina srednjega roda *govoren'e*, dakle imenica koja je inače formalno identična u nominativu i akuzativu. Informativniji su, međutim, u tom pogledu primjeri navedeni u (318), u kojima je izmješteni konstituent očigledno u istome padežu kao i resumptivna zamjenička klitika.

- (318) a. *brata vašego koga ris'te* privedite i ka m'ni i tada veruû v(a)m' (COxf 20d)
 b. *lêne i nev'rêdne* · da e zovetъ i karaetъ i svituet' (RegBen 7r)
 c. *hlapa koga kupiš' svoimi pinezi* ne povei ga hlapa da slugu (CPet 93r)
 d. *ovu m(o)l(i)tvu niže* · reci û k' tomu otrišeniû · zač' e velê prud'na ka otpuçeniû g'rih(o)v' (RitKlim 203r)

Padežna sročnost izmještenoga konstituenta i resumptivne zamjeničke klitike potvrđena je i u deklarativnim kontekstima (319).

- (319) a. *su rêčb ku s(a)m' n(i)ne rek(a)l'* govori û s(ve)ta cr(i)kva (CVinod 43d)
 b. *tu rič' ku sam' sada rêkal'* govori û s(ve)ta mati crêkav' to es(тъ) vêra krst'ên'ska (CPet 79r)

Padežna sročnost u CLLD-u može, međutim, i izostati, tj. izmješteni se konstituent može ostvariti u postavnome nominativnom padežu. Upravo je to slučaj u imperativnoj rečenici (320a) i deklarativnoj rečenici (320b). Zanimljivo je da u (320b) sročnost između izmještenoga konstituenta i resumptivne zamjeničke klitike ne izostaje samo u padežu, nego i u rodu. Izmještena je imenska skupina (koja sadrži odnosnu rečenicu) u ženskome rodu, dok je resumptivna klitika u muškome (ili srednjem) rodu.

- (320) a. *vsaka sila ka pridê va tê prês truda têlêsnago* tako û računai kako dête ko se porodi prêz' d(u)še (CPet 107v)
 b. *d(u)ša ka poč'ne vsim' srcem' služiti b(og)u trêbê mu* e da se trudi i da se probudi v mišlenie ot mudrosti božie i v' dobrih' dêlih' (CPet 107v)

Jedan od razloga zbog kojih Sturgeon (2008) konstrukcije s nalijevo izmještenim konstituentima koji su nastavljeni zamjeničkim klitikama promatra kao HTLD-konstrukcije (ili kao njihov podtip) jest taj što su one u češkome ograničene na korijenske kontekste. U zborničkim smo tekstovima pronašli nekoliko primjera CLLD-a u umetnutim rečenicama (321). U svim se primjerima nalijevo izmještena imenska skupina nalazi iza dopunjača.

- (321) a. govoru da *danь pr(a)zdn(i)ka* ti *ga* imašь v(a)sь postaviti na počten'e b(og)u i na koristь d(u)še tvoe (CKol 53a)
 b. govoru drugo da *sakramen'tь ot' posvećen'ê t(e)la g(ospo)d(i)na n(a)š(e)go is(u)h(rьst)a* nigdor *ga* ne more posvetiti ako ni porь (CKol 66d)

CLLD je u umetnutim kontekstima potvrđen i u bugarskome jeziku. Zanimljivo je da se u tom jeziku, prema tvrdnjama Arnaudove (2010: 182) koje smo prethodno spominjali, izmješteni konstituenti mogu nalaziti i ispred (322b) i iza dopunjača (322a).

- (322) a. Znam će Ivan Marija go vidja. (bugarski)
 znam da Ivan Marija ga.KL vidjeti.AOR.3JD.
 U smislu: 'Znam da je Ivana vidjela Marija.'
 b. Znam Ivan će Marija go vidja. (Arnaudova 2010: 182)

S obzirom na čestotnost, poseban osvrt zavrjeđuju CLLD-konstrukcije u kojima su izmještene tzv. "slobodne"/"obezglavljene" odnosno rečenice ili, preciznije, neizgovorene vanjske glave tih rečenica (usp. Cinque 2013: 209–213) (323).

- (323) a. *komu se spovidaš' spovii mu v'se grihe* (COxf 12v)
 b. *koga ja cêluû êmite ga* (CPetr 116r)
 c. *ča têbi ni drago drugomu ga* ne učini (CPet 89r)

Pitanje strukturiranosti "slobodnih" odnosnih rečenica i u najnovije vrijeme izaziva polemike među istraživačima. Dio istraživača, nasljeđujući Bresnan i Grimshaw (1978), smatra da je (vanjska) glava tih rečenica *wh*-riječ, odnosno da se *wh*-element nalazi izvan same odnosne rečenice, dakle ondje gdje se u drugim tipovima odnosnih rečenica nalazi imenska skupina modificirana odnosnom rečenicom. Čini se, međutim, da većina istraživača, osobito u novije vrijeme, ipak ne prihvaća tzv. pretpostavku glave (engl. *Head Hypothesis*) te dokazuje da se u "slobodnim" odnosnim rečenicama upitna riječ nalazi na položaju specifikatora CP-projekcije odnosne rečenice (tzv. COMP-pretpostavka; engl. *COMP Hypothesis*). Među ostalim, takvu je analizu sintakse "slobodnih" odnosnih rečenica za hrvatski jezik predložila – i detaljno argumentirala – Martina Gračanin-Yüksek (2008). U više je radova COMP-analizu argumentirao i Guglielmo Cinque (2013, 2016). On smatra da su sve odnosne rečenice – uključujući i tzv. "slobodne" – dvostruko oglavljene. Vanjska je glava odnosne rečenice dio proširene projekcije imenske skupine koji odnosna rečenica modificira, dok je s njom koreferentna unutarnja glava sadržana u samoj odnosnoj rečenici (detaljnije o tome v. u Cinque 2013: 171–173). U "slobodnim" odnosnim rečenicama unutarnja i vanjska glava odgovaraju

tzv. funkcionalnim imenicama, od kojih je svaka povezana s jednim *wh*-elementom, npr. 'čovjek'/osoba' sa 'tko' (i padežnim oblicima te zamjenice), 'mjesto' sa 'gdje', 'vrijeme' s 'kada', 'stvar' sa 'što' itd. Vanjska glava u "slobodnim" odnosnim rečenicama ostaje leksički neizražena, dok se unutarnja pomiče na položaj specifikatora projekcije CP odnosne rečenice, pri čemu se funkcionalna imenica, s obzirom na to da je nadoknadiiva *wh*-elementom, briše (usp. Cinque 2013: 209). Dakle, prema toj analizi, vanjska je glava "slobodne" odnosne rečenice u primjerima (323a-b) neizgovorena funkcionalna imenica *čovjek/osoba*, a u (323c) *stvar/djelo*, dok je unutarnja glava *wh*-element (uz koji je zbog nadoknadivosti izbrisana funkcionalna imenica). Funkcionalna je imenica uz *wh*-element katkada i leksički izražena. Tako je u primjerima navedenima u (324). U (324a) neizgovorena je vanjska glava nastavljena klitičkom zamjenicom, u (324b) mogući je resumptivni element prazna zamjenica *pro*, dok je u (324c) neizgovorena vanjska glava odnosne rečenice nastavljena toničkim elementom (pokaznom zamjenicom *ta*).

(324) a. *ko dĕlo vidiš' krivo ne zamlči ga* (CPet 90r)

b. *ki č(lovê)kĕ lûbi priêtĕla svoga pokarai ga* otaino da ne oĉito (CPet 57v) (\approx CVinod 53a; CTK 79r)

c. *ki č(lovê)kĕ e(stĕ) len' na dobro delo ta e(stĕ) mrt(a)v'* (COxf 56b)

U okviru razmatranja CLLD-a i općenito izmještanja nalijevo osobito su zanimljive tzv. subjektne "slobodne" odnosne rečenice u primjerima tipa (325).

(325) a. *ki hoĉet' po mne iti da otvrzet' se sam sebê vazmet' križ' svoi i po m'ne da gredet'* (CPet 10v)

b. *ki imatĕ uši slišati da slišit' ĉa d(u)hĕ govorit' cr(i)kv(a)m'* (RegBen 1v)

c. *ki išĉe duše da pogubit ũ* (CFat 9r)

d. *ki sut na nivi ali židovskoi zemli da bižet na gore* (CFat 15r)

e. *ki ubie brata sedmericeŭ zla da prime* (CTk 42v)

f. *ki od' pros'tih' ili od' žak'nov' umil' bude sal'tir' · da ga reĉetĕ* (RitKlim 21r)

Ti su primjeri zanimljivi jer se potencijalno također mogu analizirati kao CLLD-konstrukcije, i to CLLD-konstrukcije posebnoga tipa. Poznato je, naime, da slavenski jezici nemaju nominativne zamjениčke klitike, što znači da nalijevo izmješteni subjekti u njima ne mogu biti nastavljени leksički izraženim netoničkim elementima. Za navedene bi se primjere, međutim, moglo pretpostaviti da sadrže nalijevo izmještenu neizgovorenu glavu "slobodne" odnosne

rečenice koja je u ostatku rečenice nastavljena praznom zamjenicom *pro*.²⁷⁰ Da bi takva, CLLD-analiza primjera tipa (325) u zborničkim tekstovima imala smisla, pokazuju primjeri u (326), koji se (možda) od primjera u (325) razlikuju samo po tome što umjesto *pro*-subjekta imaju leksički izraženi (tonički) sintaktički subjekt.

(326) a. *ki bude veće ugod(a)nъ b(og)u ta* neka bude režiti pl(ъ)къ (CKol 109a)

b. a bratiê redomъ ne čtite · da *ki lipo umiû čisti ti* čtite (RegBen 25v)

Mnogo više takvih primjera ima u deklarativnim kontekstima (327). Iz njih je vidljivo da nalijevo izmještena imenska skupina može biti nastavljena i ličnom (a ne samo pokaznom) zamjenicom (327d).

(327) a. *ki drugoga nenavidi ta* b(og)a vsemogučega ne lûbi (COxf 56b)

b. *g'do prosi ta* primê · *gdo išče ta* naidê (CPetr 138v)

c. *ki se uklanaû ot b(og)a ti* poginutъ v' v(ê)ki (CBč 46r)

d. *ki m(o)li i potom sagrêši on'* ne moli b(og)a · da š'pota se b(ogo)mъ (CBč 6r)

Važno je, međutim, napomenuti da primjeri tipa (325) ne mogu po automatizmu biti analizirani kao CLLD-konstrukcije u kojima je resumptivni element prazna zamjenica. Da je tomu tako, pokazuju primjeri navedeni u (328). Ti primjeri, naime, sadrže objektivne "slobodne" odnosne rečenice koje nisu nastavljene nikakvim resumptivnim elementom.²⁷¹ Ako se pretpostavi da su "slobodne" odnosne rečenice u (328) nalijevo izmještene, to bi onda značilo da je potrebno pretpostaviti da su one u ostatku rečenice nastavljene praznom zamjenicom, odnosno da u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika ne postoje samo *pro*-subjekti, nego i *pro*-objekti. Takvo što, međutim, nije vjerojatno (usp. također Izvorski 1997). Odatle, dakle, slijedi zaključak da postojanje "slobodnih" odnosnih rečenica u predglagolskome položaju ne mora nužno značiti da su one izmještene. Drugim riječima, "slobodne" odnosne rečenice u predglagolskome položaju mogu biti i rezultat topikalizacije i/ili fokalizacije.

(328) a. *ča vam' zbiva* daite malomočnim' b(og)a radi (CPetr 39r)

b. *ča koli hočete da v(a)mъ č(lovê)ci* čine činite i vi nimъ (CIvan 93r)

²⁷⁰ Potencijalni su CLLD-ovi zapravo svi primjeri u kojima se "subjekt" nalazi ispred glagola i u kojima njemu ne prethodi neki drugi konstituent koji nije nastavljen resumptivnim elementom u ostatku rečenice (s obzirom na to da u korpusu nisu potvrđeni primjeri u kojima bi se nalijevo izmješteni konstituent nalazio iza topikaliziranoga ili fokaliziranoga konstituenta. Primjere tipa (325) ovdje posebno izdvajamo iz razloga što su subjektivne "slobodne" odnosne rečenice često u korpusu nastavljene toničkim resumptivnim elementom koji ima ulogu sintaktičkoga subjekta (kao u /326/ ili /327/).

²⁷¹ U tekstovima nije, naravno, pravilo da objektivne "slobodne" odnosne rečenice ne mogu biti nastavljene resumptivnim elementima. O tome će biti riječi u nastavku.

c. *ča zapovida tvorite* (RegBen 10r)

d. *(č)to vamъ reče moi sinъ činite* (CKol 114a)

Roumyana Pancheva ističe da se za neke subjektne "slobodne" odnosne rečenice koje nisu nastavljene toničkim resumptivnim elementom ipak s priličnom sigurnošću može reći da su izmještene (usp. Izvorski 1997). Pancheva je, naime, pokazala da u slavenskim jezicima "slobodne" odnosne rečenice koje sadrže *wh*-elemente koji kategorijalno i/ili padežno nisu usklađeni s položajem koji "slobodna" odnosna rečenica zauzima u (složenoj) rečenici uvijek predstavljaju primjere izmještanja nalijevo (usp. Izvorski 1997). Pod padežnom se usklađenošću razumijeva to da *wh*-element "slobodne" odnosne rečenice mora, primjerice, biti u akuzativu ako je ta rečenica (odnosno njezina glava) izravni unutarnji argument korijenskoga predikata. Analogno tomu, kriterij kategorijalne usklađenosti podrazumijeva da *wh*-skupina u "slobodnoj" odnosnoj rečenici mora, primjerice, biti NP (a ne može, npr., biti PP) ako korijenski predikat zahtijeva NP-objekt. Kategorijalna je i padežna usklađenost obvezna u jezicima koji nemaju *pro*-subjekte, dok je u jezicima koji takve subjekte dopuštaju ona u subjektivnim "slobodnim" odnosnim rečenicama, prema tvrdnjama Pancheve, obvezna barem u dvama kontekstima – (i) onda kada je takva odnosna rečenica fokalizirana i (ii) onda kada se nalazi na poslijeglagolskome položaju. Razlog je tomu taj što se u navedenim kontekstima, kako dokazuje Pancheva, "slobodna" odnosna rečenica (odnosno njezina glava) nalazi na argumentnome položaju. Ako je navedena analiza valjana, za primjer (329) moglo bi se sa sigurnošću reći da predstavlja CLLD-konstrukciju u kojoj je neizgovorena (vanjska) glava "slobodne" odnosne rečenice nastavljena praznom zamjenicom. Takav zaključak proizlazi odatle što je riječ o subjektivnoj "slobodnoj" odnosnoj rečenici s dativnim *wh*-elementom.

(329) *komu mane potriba e(stъ) vzdai b(og)u hv(a)lu* (RegBen 23r)

Premda je to razvidno iz rečenoga, važno je jasno istaknuti da kategorijalna i padežna usklađenost između *wh*-elementa i položaja koji "slobodna" odnosna rečenica zauzima u (složenoj) rečenici, prema analizi Pancheve, ne upućuje automatski na to da odnosna rečenica, tj. njezina glava, nije nalijevo izmještena. Navedena analiza upućuje samo na to da je u slučajevima u kojima usklađenosti nema sigurno riječ o LD-konstrukcijama. To, dakle, znači da i primjeri tipa (325) mogu predstavljati LD-konstrukcije.

Na kraju donosimo i dva zanimljiva gotovo istovjetna primjera imperativnih rečenica iz *Klimantovičeva zbornika I* (330). U jednome je nalijevo izmještena imenska skupina nastavljena ličnom zamjenicom (330b), dok u drugome na odgovarajućem mjestu nema (leksički izraženoga) resumptivnog elementa (330a), što bi možda moglo značiti da je u tom primjeru

sintaktički subjekt *pro*, odnosno da je imenska skupina sa "slobodnom" odnosnom rečenicom izmještena. Na razliku pritom očito nije utjecao predložak. Zanimljivo je također da u primjeru iz *Glavićeva zbornika* koji se nalazi na mjestu na kojem u *Klimantovićeve zborniku I* stoji primjer (330b) nema resumptivne lične zamjenice *oni* (330c).²⁷²

(330) a. a *oni ki ne umiû k'nigu* · recite za ût'rnû ·bī· (=12) o(т)čenaši (RitKlim 17v)

Cum vero ad Ecclesiam non accedent, pro Matutino psalmos dicere studeant, quos dicunt clerici vel Ecclesia cathedralis, vel saltem, ut illiterati alii pro Matutino duodecim, et pro alia qualibet hora septem vicibus Pater noster cum Gloria Patri dicere non omittant. (Reg. fratrum et sororum TOR san. Francisci)

b. a *oni ki ne umiû k'nige* · *oni* recite ·r· (=100) o(т)čenaši (RitKlim 21r)

c. a *oni ki ne umiû saltira* recite očen(a)ši (CGlav 18r)

Praeterea intra octo dies post ipsius sepulti obitum immediate sequentes, quilibet fratrum et sororum ipsarum dicat pro anima eius, sacredos videlicet missam unam, sciens psalterium, quinquaginta psalmos, et illiterati totidem Pater noster, et in fine cuiuslibet Requiem aeternam adiiciant. (Reg. fratrum et sororum TOR san. Francisci)

6.4.1.2. Toničko izmještanje nalijevo

Nalijevo izmješteni konstituenti u zborničkim tekstovima mogu biti nastavljeni i toničkim resumptivnim zamjenicama. Kako smo vidjeli, generalno se smatra – i to, naravno, ne samo u literaturi o izmještanju nalijevo u slavenskim jezicima (usp., npr., Grohmann 2003; Dikken i Surányi 2017) – da kod LD-konstrukcija s toničkim resumptivnim elementima može biti riječ o dvjema pojavama – kontrastivnome izmještanju nalijevo (CLD) i izmještanju nalijevo slobodnoga topika (HTLD). Ranije smo, prikazujući dosadašnje analize izmještanja nalijevo u slavenskim jezicima (Sturgeon 2008; Arnaudova 2010; Miškeljin 2016), spomenuli i neke sintaktičke činjenice koje mogu pomoći u razlikovanju HTLD-a od CLD-a. Problem je s dijelom tih činjenica taj što one nemaju apsolutnu diskriminatornu vrijednost, tj. ne mogu se smatrati sasvim pouzdanim indikatorima HTLD-a, odnosno CLD-a. Takav je, primjerice, slučaj s kriterijem tipa resumptivnoga zamjeničkog elementa. Sturgeon (2008: 39), primjerice, ističe da su u češkome u CLD-konstrukcijama tipični resumptivni elementi pokazne zamjenice²⁷³

²⁷² Primjer koji u *Glavićeve zborniku* stoji na mjestu primjera (330a) iz *Klimantovićeve zbornika I* nije moguće pročitati jer je list na kojem se nalazi previše oštećen.

²⁷³ Ako izmještena frazna kategorija nije imenska skupina, onda su resumptivni elementi pokazni zamjenički prilozi. O tome v. ispod.

(premda u toj službi mogu biti upotrijebljene i lične zamjenice), dok su u HTLD-konstrukcijama podjednako prihvatljive i lične i pokazne zamjenice. Mi smo iz dosad navedenih primjera već vidjeli da su oba tipa (toničkih) zamjeničkih resumptivnih elemenata potvrđena i u zborničkim tekstovima. U (327d) i (330b) u resumptivnoj su ulozi potvrđene lične zamjenice, a u (327a-c) pokazne zamjenice. Još nekoliko primjera donosimo u (331) i (332).

(331) a. *ča vam daû to primite* (CTk 124r)

b. *ča ga na dilê doide to dai v' crk(a)vb ili uznikom' i ubozim'* (CBč 48v)

(332) a. *b(og)ь silni o(tb)cb g(ospodi)na n(a)š(e)ga is(u)h(rьst)a · ki t(e)be duhom' s(ve)timь ob'novi ot' vodi · i ki ti da otrišenje od' v'sihь g'rihov' t'voiь · onь te omaži zd'ravomь k'riz'mom' · i s'paseniemь věčnimь* (RitKlim 160v)

b. *gdo koli êst' i p'et' t(e)lo i krv' g(ospodin)a n(a)šego is(u)h(rьst)a a ne budući dostoên' on' sebi ji i p'e grih' ki e(stь) veći grih' od' inih' vsih' grihov'* (COxf 46a)

Pokazne se zamjenice inače u tekstovima mnogo češće rabe u resumptivnoj ulozi od ličnih, a ispod ćemo vidjeti da po svoj prilici oba tipa zamjenica mogu biti upotrijebljena i u CLD-u i u HTLD-u

Ni kriterij položaja resumptivnih zamjeničkih elemenata ne smatra se obično sigurnim pokazateljem CLD-a, odnosno HTLD-a. Sturgeon (2008: 39), primjerice, za češki ističe da su u CLD-u i HTLD-u I resumptivni elementi uvijek topikalizirani. Za njemački pak Dikken i Surányi (2017: 544) tvrde da su u CLD-u resumptivni elementi pretežno topikalizirani (no ne moraju biti), dok u HTLD-u oni obično ostaju niže u strukturi rečenice (premda mogu biti i topikalizirani). U svim primjerima toničkoga izmještanja nalijevo koje smo dosad naveli resumptivna je zamjenica bila topikalizirana. U (333a) donosimo jedan primjer upitne rečenice s resumptivnom (ličnom) zamjenicom koja očito nije topikalizirana, jednako kao ni istovrsna zamjenica u imperativnoj rečenici u (333b).

(333) a. *dušu ku drži anj(e)l što budet ot nee* (CTk 50v)

b. a *k'rv' pustiv'šim'* za ·v· (= 3) d(ь)ni meso da se da *nimь* (RitKlim 15v)

Za razliku od dosad spomenutih sintaktičkih činjenica vezanih uz LD-konstrukcije, za kriterij izmještene frazne kategorije obično se u literaturi ističe da može imati apsolutnu diskriminatornu vrijednost, odnosno da može u određenim situacijama pokazivati je li riječ o CLD-u ili o HTLD-u. U CLD-u, naime, u načelu izmještena može biti bilo koja frazna kategorija, dok u HTLD-u, kako je ranije istaknuto, izmještene mogu biti samo imenske skupine. To bi, dakle,

značilo da je u primjerima u (334) – koji su redom potvrđeni u deklarativnim kontekstima i u kojima su izmještene prijedložne skupine (PP) – riječ od CLD-u, a ne o HTLD-u.

- (334) a. *na rêcê vavilonscê tu sedêhom' i plakahom' se* (CPet 17v)
- b. *v domu evpeminiêni tu e č(lovê)къ božji* (CHod 140v)
- c. *v nočъ v' ku roen' bi g(ospod)ь n(ašъ) is(u)h(rъst)ь ot m(a)rie d(ê)vi · tadae* *pade se on' hram' c(êsa)r(e)въ* (CBč 47v)
- d. *v rai ondê su ·g· (=4) rêke ·a· (=1) medvena ·b· (=2) vin'na ·c· (=3) mlič'na ·g· (=4) ul'na* (CVinod 49d)

U imperativnim kontekstima, primjerice, isto vrijedi za izmještene priložne rečenice navedene u (335), koje su nastavljene pokaznim (zamjeničkim) prilogima odgovarajućega tipa, u (335a) pokaznim mjesnim prilogom *tu* s obzirom na to da je izmještena priložna mjesna rečenica, a u (335b-d) pokaznim vremenskim prilogom *tada* s obzirom na to da su izmještene priložne vremenske rečenice.

- (335) a. *gdê ti estъ korêňъ tu i vtъhъ tvoi da budetъ* (Amul a104-105)
- b. *g'da um're tada ga raz'dilimo* (CBč 39v)
- c. *ondi kada se svlêče tada ga êmite* (CPet 242r)
- d. *kada te ostav'lu tada potaci reka kašan'tuš vaspet'* (CPet 324v)

Iz navedenoga je razvidno da kriterij izmještene frazne kategorije nepobitnu diskriminatornu vrijednost ima samo u primjerima u kojima izmješteni konstituenti nisu imenske skupine. Kada pak to jest slučaj – a u zborničkim je tekstovima to prilično često – kriterij izmještene frazne kategorije nije upotrebljiv za razlikovanje CLD-a i HTLD-a. U nekim situacijama tada korisno može biti padežno obilježje izmještenoga konstituenta. Obično se, naime, ističe da je u jezicima koji morfološki obilježavaju padeže padežna sročnost između nalijevo izmještenoga konstituenta i resumptivne zamjenice obvezna u CLD-u, dok je u HTLD-u – ovisno o jeziku – ona opcionalna ili redovito izostaje (usp. Sturgeon 2008: 40; Dikken i Surányi 2017: 544). Iz takvoga se određenja samo po sebi razumije da kriterij padežne sročnosti nije uvijek primjenjiv. U izostanku sročnosti izmješteni se konstituent uvijek ostvaruje u postavnome padežu nominativu, što znači da u slučajevima u kojima resumptivni zamjenički element ima ulogu sintaktičkoga subjekta, tj. ima nominativno padežno obilježje, nije moguće odrediti postoji li između njega i izmještenoga konstituenta padežna sročnost ili je nominativ u potonjem posljedica pridruživanja postavnoga padežnog (nominativnog) obilježja. U (333b) vidljivo je da između izmještenoga poimeničenoga prvoga aktivnoga participa preterita i resumptivnoga

elementa postoji padežna sročnost, što bi trebalo sugerirati da je riječ o CLD-konstrukciji. U (336) pak donosimo dvije imperativne LD-konstrukcije u kojima izmještena imenska skupina ne pokazuje padežnu sročnost s resumptivnim elementom.

(336) a. *to ča e dostoino toga prosi* (CPet 95r)

b. *on' gospodin' ki e oblastan' ot crêkvê tomu is'povêi grêhi i on te ima rêšiti moč'û g(ospo)d(i)na b(og)a i svêtê crêkvê* (CPet 41r)

Takvih primjera, naravno, ima i u deklarativnim LD-konstrukcijama (337).

(337) a. *v(e)lika vrata · ka vidiš' têmi v(a)vodet' se grêš'nici v' muke vêč'ne* (CBč 41v)

b. *velika vrata ka vidiš timi gri(š)nici gredu v muke večne* (CTk 50r)

c. *križ' ki učine mene r(a)di tomu poklonet' se* (CBč 63v)

Osim kriterija frazne kategorije i padežne sročnosti, pouzdanim se kriterijem za razlikovanje CLD-a i HTLD-a u literaturi smatra mogućnost ostvarivanja inherentno anaforičkih izraza (povratnih i/ili povratno-posvojnih zamjenica) u izmještenim konstituentima (usp. Grohmann 2003: 149–150; Sturgeon 2008: 44–45; Dikken i Surányi 2017: 546). Redovito se, naime, ističe da takvi izrazi mogu biti sastavnice izmještenih konstituenata samo u CLD-u, a ne i u HTLD-u. U korpusu smo pronašli samo jedan primjer u kojem je anaforički izraz dio izmještenoga konstituenta (338). Prema navedenome kriteriju, dakle, taj primjer predstavlja CLD-konstrukciju.

(338) govoru oče da *svoei presvetoi mat(e)ri darova nei pres(ve)tu milostъ* (CKol 82b)

Osim što sadrži inherentno anaforički izraz, primjer (338) zanimljiv je iz još dvaju razloga. Resumptivni je element u tom primjeru lična zamjenica koja nije topikalizirana, jednako, dakle, kao u primjerima u (333). S obzirom na to da je – ako je suditi po izmještenome konstituentu koji sadrži anaforu – riječ o CLD-konstrukciji, primjer (338) mogao bi biti pokazatelj da – (i) resumptivni element u CLD-u, osim pokazne, može biti i lična zamjenica te (ii) da resumptivni element u CLD-u ne mora nužno biti topikaliziran.

Drugi razlog zbog kojega je primjer (338) zanimljiv jest taj što je riječ o LD-konstrukciji koja se nalazi u umetnoj rečenici. Sturgeon (2008: 62) za češki ističe da su u umetnutim kontekstima moguće samo CLD-konstrukcije, dok su slobodni topici ograničeni isključivo na korijenske rečenice. Isto za njemački utvrđuje Grohmann (2003: 153, 174). Ako su, dakle, HTLD-konstrukcije doista isključene iz umetnutih rečenica, onda kriterij umetnutosti

predstavlja dodatan dokaz za to da je u (338) riječ o CLD-u. U (339) navodimo još nekoliko deklarativnih konstrukcija u kojima je izmješteni konstituent potvrđen u umetnutoj rečenici.

- (339) a. m'nû g(ospod)i êko *em(u)že veče otpusti · togo on'* veče vzlûbi (CPetr 62v)
b. mnogi doktori govore *da onъ ki učini uboistvo onъ* veče sagriša (CKol 19c)
c. govoru tada da *devstvo i vzdržan'e ko se obslužue za sramъ i z(a) strahъ priêtelъ*
ono neče plače imiti (CKol 51c)

6.4.2. Topikalizacija i fokalizacija

U prethodnim smo se odlomcima više puta referirali na konstituente koji u ostatku rečenice nisu nastavljeni resumptivnim elementima, nego su koreferentni samo s neizgovorenim kopijom na položaju s kojega su pomaknuti. Ostvarivanje takvih konstituenata u lijevome rečeničnom rubu rezultat je dviju formalno sličnih, ali interpretativno različitih pojava (usp. Rizzi 1997: 285) – topikalizacije i fokalizacije. Konstituenti koji su na lijevorubni položaj dospjeli topikalizacijom u pravilu izražavaju staru obavijest, tj. upućuju na referente koji su dostupni iz prethodnoga diskursa, bilo na način da su u njemu eksplicitno spomenuti, bilo na način da su dio skupa referenata koji je prethodno spomenut. Topikalizirani su konstituenti, dakle, interpretativno podudarni s ranije spominjanim izmještenim konstituentima u LD-konstrukcijama te ne čudi što se kao takvi (za razliku od fokaliziranih konstituenata) u navedenim konstrukcijama mogu rabiti kao resumptivni elementi. Topikalizacija, naravno, nije ograničena samo na LD-konstrukcije. To pokazuju primjeri navedeni u (340).

- (340) a. molu se vam sina imam i *nega* izeite a *mene* pustete (CTk 93v)
b. ače ki divici silu s'tv(o)ri naidi na nêi m(i)l(o)stъ (...) a veče *toga griha* ne čini zač' si pogibal' (CBč 49r)
c. se es(tъ) sin' moi vzlûblêni o kom' ê bl(a)goizvolih' *togo* poslušaitê vi (CPet 179v)
d. kolike radosti ugotova b(og)ъ onim' ki ga lûbe i ki čine zapov(i)di *nega* i *k' tim' radostem'* nas privedi (COxf 30a)

Za razliku od topikaliziranih, fokaliziranih se konstituentima u diskurs uvodi nova obavijest. Važno je naglasiti da, prema zasad poznatim podacima, ne postoje jezici koji imaju više od jednoga lijevorubnog fokusnog položaja (usp. Rizzi 1997: 290–291; Rizzi 2017: 334; Rizzi i Bocci 2017: 20). To, drugim riječima, znači da u rečenici istovremeno ne mogu, primjerice, biti fokalizirani izravni i neizravni objekt ili izravni objekt i subjekt. U primjerima navedenim u

(341) fokaliziranu interpretaciju u imperativnim rečenicama po svoj prilici imaju neizravni objekt *imeni tvoemu* (341a) te koordinirani neizravni objekt *crekvam' i ubozêm'* (341b).

(341) a. ne namъ g(ospod)ji ne namъ *na imeni tvoemu* daǰъ sl(a)vu (RegBen 2v)

b. to filip' uslišav' c(êsa)r(e)v' sin' velmi se užasiv' · i togo radi vse pokladi svoe i otčine vazam' svetomu šik'stu i svetomu lovren'cu poruči i r(e)če prigodi li se to da me decii pogubi pokladi *crekvam' i ubozêm'* razdaita (CPet 257r)

Važno je također primijetiti da se u primjeru (341b), osim fokaliziranoga koordiniranog neizravnog objekta, ispred imperativnoga glagola nalazi i izravni objekt *pokladi*. Kako je u prethodnome odlomku istaknuto da je lijevorubni fokusni položaj univerzalno jedinstven (tj. da postoji samo jedan takav), jasno je da je izravni objekt u lijevi rečenični rub mogao dospjeti samo topikalizacijom. Odatle, dakle, proizlazi da fokalizirani konstituenti mogu u istoj strukturi biti kombinirani s topikaliziranim konstituentima (usp. Rizzi 1997: 290).

U obama primjerim navedenim u (341) fokalizirane su imenske skupine. To, međutim, ne znači da druge sintaktičke kategorije ne mogu biti fokalizirane. Ranije smo istaknuli da je barem za neke niskorečenične priloge (AdvP) koji se ostvaruju ispred imperativnoga glagola razložno tvrditi da imaju fokaliziranu interpretaciju. Najvjerojatnije takvu interpretaciju u primjeru (342) ima prilog *krotko*.

(342) (ako komu bratu velikъ d'l'gъ zapovist se · ča tvoriti ne možetъ · primi starêišago zap(o)v(ê)đъ sa vsu krepostiû ·) ako li savsima vidi · da brime vek'se e ner'e nega močъ · svoû nemočъ *krotko* i na vrime svoemu starišemu pokaži (RegBen 47v)

Primjer (342) zanimljiv je iz još nekih aspekata. Prije svega, prilog *krotko* (kao AdvP) u tom je primjeru koordiniran s prijedložnom skupinom (PP) *na vrime*, koja, naravno, ima identičnu semantičku ulogu kao i on sam i koja je također fokalizirana.²⁷⁴ Druga je zanimljiva činjenica ta da se u (342), osim fokaliziranih koordiniranih AdvP-a i PP-a, ispred glagola nalaze i dvije imenske skupine, od kojih je jedna izravni (*svoû nemočъ*), a druga neizravni objekt (*svoemu starišemu*). Odatle slijedi ne samo to da fokalizirani konstituenti mogu biti kombinirani s više topikaliziranih konstituenata, nego i to da se potonji mogu nalaziti i ispred i iza njih.^{275,276} U

²⁷⁴ Koordiniranje različitih sintaktičkih kategorija, generalno govoreći, nije često, ali je, kako pokazuje Zhang (2010: 186–190), moguće kada je riječ o konjunktima koji imaju istu semantičku ulogu.

²⁷⁵ To nije slučaj u svim jezicima. U afričkim jezicima abidji i gungbe topička glava može samo prethoditi fokusnoj, dok u talijanskome topički položaj postoji i ispod Foc (usp. Rizzi i Bocci 2017: 20).

²⁷⁶ Ovdje se ne bavimo utvrđivanjem interpretativnih osobitosti topikaliziranih i fokaliziranih konstituenata. Ističemo ipak da ti konstituenti mogu imati različite interpretacije. U talijanskome se, primjerice, na lijevorubnome fokusnom položaju mogu pojaviti samo konstituenti s kontrastivnom interpretacijom (usp. Rizzi 1997: 286). Isto za bugarski tvrdi Arnaudova (2010: 120–158). U nekim se drugim pak jezicima, primjerice mađarskome, grčkome

sljedećem ćemo odjeljku analizirati na kojem se položaju u strukturi rečenice nalaze navedeni elementi, kao i to na kojem se položaju nalaze izmješteni konstituenti, tj. konstituenti koji su u ostatku rečenice nastavljeni resumptivnim elementima.

6.4.3. Položaj izmještenih, topikaliziranih i fokaliziranih konstituenata na lijevome rubu

Mogućnost usporednoga ostvarivanja više topikaliziranih konstituenata na lijevome rečeničnom rubu u okvirima kartografskoga pristupa standardno se formalizira pretpostavkom da je topička glava rekurzivna (usp. Rizzi 1997: 296; Rizzi 2004; Rizzi i Bocci 2017: 19). U Rizzi i Bocci (2017: 19) spominje se, doduše, kao mogućnost (koja slijedi iz Chomsky 1995) i to da na lijevome rubu postoji samo jedna topička glava s više specifikatorskih položaja (tj. onoliko koliko je u rečenici topika). Ipak, zbog činjenice da se u nekim jezicima u kojima je glava Top^0 leksikalizirana topički obilježivači pojavljuju uz svaki topik Rizzi i Bocci (2017: 19–20) u skladu s Chomskyjevim (2001: 2) načelom jednoličnosti smatraju da je u jezicima koji dopuštaju više topičkih položaja bolje govoriti o rekurzivnoj glavi Top^0 (nego o jednoj glavi s više specifikatora). Prije nego što se vratimo stanju u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima, u kontekstu rečenoga bit će zanimljivo vidjeti na koji su način formalizirane analogne pojave u dosadašnjim (rijetkim) istraživanjima lijevoga ruba u slavenskim jezicima.

Anne Sturgeon (2008) smatra da se u češkome jeziku topikalizirani i fokalizirani konstituenti ne pomiču u CP-područje, nego na položaj specifikatora najviše projekcije u infleksijskome području (SpecIP).²⁷⁷ U CP-području pak nalaze se, prema njezinu mišljenju, samo izmješteni konstituenti. Sturgeon usto smatra da se na položaju SpecIP može nalaziti samo jedan konstituent. To, drugim riječima, znači da se u rečenici ne mogu usporedno ostvariti dva topikalizirana konstituenta (ili više njih) ili jedan topikalizirani konstituent (ili više njih) i jedan fokalizirani konstituent. Dokazi za takve tvrdnje kod Sturgeon proizlaze iz pretpostavke da se glagolske i zamjeničke klitike uvijek nalaze na položaju glave I^0 , tj. da je njihov položaj sintaktički fiksiran. Kako su pak primjeri tipa (343) u češkome negramatični, autorica zaključuje

i albanskome na lijevome rubu mogu naći i konstituenti koji uvode nekontrastivnu novu obavijest (usp. Rizzi 1997: 286). Kada je riječ o topikaliziranim konstituentima, u Rizzi (1997) lijevorubni topički položaji analizirani su kao interpretativno homogeni, no recentnije analize upućuju na to da je – s obzirom na njihovu interpretaciju – moguće govoriti o točno određenim tipovima topika (usp. Rizzi i Bocci 2017: 16–17). O takvoj analizi topika u talijanskome i njemačkome v. u Frascarelli i Hinterhölzl (2007).

²⁷⁷ Usp. Sturgeon 2008, str. 7: "My approach to the syntax of the left periphery is similar to that of Rizzi 1997 (...) in that I assume that XP's associated with a topic, a contrastive topic or a focus discourse function, as well as *wh*-expressions, are found in structural positions at the left periphery. (...) I depart from these approaches, however, in that, with the exception of dislocated XP's, all these elements are found primarily within the IP projection. (...) [Spec, IP] is the target left peripheral position for leftward A-bar movements."

da se na položaju SpecIP može nalaziti samo jedan konstituent koji je na taj položaj dospio iz VP-područja.

(343) *Honzovi knížku jsem dala. (češki)

Honza.DAT knjiga.AKUZ AUX.1JD.KL dala

'Dala sam Honzi knjigu.' (Sturgeon 2008: 17)

Druga je važna pretpostavka Sturgeon ta da glagoli u češkome ostaju na položaju v^0 (v. §6.3.4.). Zbog toga ni primjeri tipa (344) u njezinu modelu ne predstavljaju prepreku za tvrdnju da na položaju SpecIP može biti samo jedan konstituent. U konkretnome primjeru Sturgeon, naime, smatra da se subjekt pomaknuo na položaj SpecIP kako bi zadovoljio EPP-obilježje glave I^0 (i usput dobio topičku interpretaciju), dok je izravni objekt samo pridružen projekciji vP .

(344) Petr Hanu políbil. (češki)

Petar Hanu poljubio

'Petar je poljubio Hanu.' (Sturgeon 2018: 9)

Slično je tumačenje za bugarski jezik iznijela Olga Arnaudova (2010). Ona također smatra da se fokalizirani i topikalizirani konstituenti ne pomiču u posebne projekcije u CP-području, nego se nalaze na položaju SpecIP (odnosno SpecMoodP ako u rečenici postoji modalna čestica *da*). Kada je pak riječ o CLLD-konstrukcijama – jedinim LD-konstrukcijama kojima se Arnaudova (podrobnije) bavi – autorica ističe da se izmješteni konstituenti u njima nalaze na položajima specifikatora topičkih projekcija te su u ostatku rečenice nastavljeni resumptivnim klitikama.²⁷⁸ Za razliku od Sturgeon, Arnaudova ne tvrdi eksplicitno da se na položaju SpecIP (odnosno SpecMoodP) može nalaziti samo jedan konstituent. Upravo to, međutim, proizlazi iz primjera koje navodi. Fokalizirani se konstituent, naime, uvijek nalazi neposredno uz glagol (ili modalnu česticu) i ne može od njega biti odvojen topikaliziranim ili izmještenim konstituentima (345a). Ispred njega se pak mogu nalaziti samo izmješteni konstituenti, tj. konstituenti koji su spojeni

²⁷⁸ Važno je napomenuti da takva, argumentna analiza bugarskih (i makedonskih) zamjениčkih klitika u primjerima s udvojenim (objektnim) imenskim skupinama nije jedina koja je poznata u literaturi. Franks i King (2000), među ostalima, smatraju da u bugarskome (i makedonskome) zamjениčke klitike ne mogu biti pravi argumenti predikata te ističu da su one zapravo flektivni morfemi, tj. obilježivači sročnosti između glagola (predikata) i objekta. Navedeni autori pritom iz vida ne gube mogućnost klitičkoga udvajanja imenskih skupina u drugim slavenskim jezicima, ali tvrde da takvi primjeri nemaju veze s naizgled sličnim bugarskim (i makedonskim) primjerima. Usp. Franks i King 2000, str. 250–251: "The only Sl languages considered in this book which demonstrate clitic doubling are Bg and Mac. The other Sl languages occasionally appear to have doubled clitic constructions, but these are dislocation constructions in which the doubled NP is not an argument of the clause, while the clitic pronoun is." U Arnaudova (2010: 159–199) v. kritiku takve analize zamjениčkih klitika u bugarskome.

na položaju SpecTopP i koji su nastavljeni resumptivnim elementima, bilo zamjeničkim klitikama (koje su unutarnji argumenti predikata) (345c) bilo praznom zamjenicom *pro* (koja ima ulogu sintaktičkoga subjekta) (345b).

(345) a. *TOZI GRAD Marija poseti.

taj grad Marija posjetiti.AOR.3JD.

'Taj grad je Marija posjetila.' (Arnaudova 2010: 184)

b. Milena, TOZI GRAD poseti. (Arnaudova 2010:184)

c. Marija NIKOLAJ ja sreštna.

Marija Nikolaj ju-KL sresti.AOR.3JD.

'Što se tiče Marije, Nikolaj ju je sreo.' (Arnaudova 2010: 185)

Ovdje, naravno, ne možemo zadirati u opravdanost tvrdnje da se u češkome i bugarskome na lijevome rečeničnom rubu može ostvariti samo jedan topikalizirani ili fokalizirani konstituent. U pogledu onoga što predlaže Sturgeon, ističemo ipak da je argumentiranje takve tvrdnje na temelju pretpostavke o sintaktički fiksnom položaju 2P-klitika sporno, s obzirom na to da su u literaturi već iznošeni brojni teorijski i empirijski problemi koje takav tzv. jaki sintaktički pristup klitikama sa sobom nosi (usp. Bošković 2001: 40–63; usp. također Franks i King 2000: 293–305; v. 6.2.1.). Neovisno o tome, iz naše argumentacije o smještanju modalnih čestica i pravih imperativa na položaju Fin^0 u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika te iz činjenice da se ispred njih može ostvariti više konstituenta pomaknutih s nižega položaja u rečeničnoj strukturi, slijedi da se modeli tipa onih koje predlažu Sturgeon i Arnaudova na stanje u zborničkim tekstovima mogu primijeniti samo ako se pretpostavi da glava Fin^0 može imati više specifikatora. Vidjeli smo, međutim, već da Rizzi i Bocci (2017: 19) nisu skloni takvoj pretpostavci te da za takav stav imaju vrlo čvrste argumente. Navedena bi pretpostavka mogla biti sporna i zbog toga što iz nje proizlazi da se na položajima (višestrukih) specifikatora u projekciji FinP mogu (istovremeno) ostvarivati i topikalizirani i fokalizirani konstituenti. S obzirom na to da se pomicanje topikaliziranih i fokaliziranih konstituenta obično formalizira s pomoću topičkoga i fokusnoga obilježja (usp. Rizzi 1997: 287–288), iz navedene bi pretpostavke slijedilo da glava Fin^0 , osim modalnoga, može sadržavati i topičko i fokusno obilježje (što se izravno kosi s kartografskim načelom lokalne jednostavnosti sintaktičkih struktura; v. §4.2.2.). Pitanje je također bi li takvu analizu trebalo pretpostaviti i za deklarativne rečenice, u kojima nema razloga pretpostavljati da se glagol pomiče dalje od T^0 , ili bi se kod njih moglo pretpostaviti da je glava T^0 ta koja može imati više specifikatora. Upravo to (doduše, bez višestrukih specifikatora) pretpostavlja Arnaudova, koja, kako smo vidjeli, smatra da se

topikalizirani i fokalizirani konstituenti pomiču na položaj SpecTP kada u rečenici nema modalne čestice *da*, odnosno na položaj SpecMoodP kada ta čestica postoji u rečenici. Nijednoga od navedenih problema nema ako se jednostavno u skladu s Rizzijevim (1997, 2001, 2004 itd.) modelom pretpostavi da se topikalizirani i fokalizirani konstituenti nalaze na položajima specifikatora posebnih projekcija u CP-području – projekcije FocP i rekurzivne projekcije TopP. Mi ćemo stoga pretpostaviti da je upravo to slučaj u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika.

Postavlja se, naravno, pitanje na kojem se položaju u strukturi rečenice u tom slučaju nalaze izmješteni konstituenti. Iz primjera koje smo ranije navodili jasno je da se izmješteni konstituenti moraju nalaziti iznad položaja na kojem se nalaze topikalizirani i fokalizirani konstituenti. Ni u jednome od potvrđenih primjera izmještanja nalijevo u zborničkim tekstovima ispred izmještenoga konstituenta nije potvrđen neki drugi konstituent koji bi bio argument predikata ili općenito konstituent za koji bi se moglo pretpostaviti da je na taj položaj dospio pomicanjem. Osim toga, u LD-konstrukcijama topikalizirani se resumptivni element uvijek nalazi ispod nalijevo izmještenoga konstituenta, pa je to izravna potvrda da se potonji u strukturi rečenice nalaze iznad prvih. Nasljedujući u grubim crtama Rizzijevu ideju o rascijepljenome CP-području, Grohmann (2003: 154–164) smatra da se u njemačkome izmješteni konstituenti u CLD-u nalaze na položaju SpecCP, dok se izmješteni konstituenti u HTLD-u pridružuju projekciji CP (topikalizirani su pak konstituenti na položaju SpecTopP). Preslika li se takvo rješenje na model lijevoga ruba koji ovdje slijedimo, to bi značilo da se izmješteni konstituenti nalaze na položaju SpecForceP ili su pak pridruženi projekciji ForceP. Time se, međutim, ne može objasniti činjenica da u umetnutim rečenicama u zborničkim tekstovima izmješteni konstituenti (redovito) slijede za dopunjačem. Nužno je, dakle, pretpostaviti da ispod ForceP postoji posebna projekcija na čijem se položaju specifikatora mogu ostvariti izmješteni konstituenti. Miškeljin (2016: 157) govori o projekciji LDP (*Left Dislocation Phrase*) (usp. također Halupka-Rešetar 2011: 183) te, oslanjajući se na Emondsa (2004), pretpostavlja da je na položaju njezine glave (koja je fonološki prazna) kodirana stanka, čime se objašnjava činjenica da su izmješteni konstituenti redovito stankom odijeljeni od ostatka rečenice. Ovdje usvajamo takvu pretpostavku, tj. pretpostavljamo da se izmješteni konstituenti u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika nalaze na položaju specifikatora projekcije LDP. U korpusu nismo pronašli niti jedan primjer u kojem je izmješteno više konstituenata, pa o eventualnoj rekurzivnosti LDP-a ne možemo ništa reći. Napominjemo tek to da ta mogućnost nije nepoznata u drugim jezicima. Grohmann (2003: 162–

163), primjerice, ističe da u njemačkome izmješteno može biti više konstituenata, Sturgeon (2008: 60–61) isto tvrdi za češki, a Miškeljin (2016: 158) za engleski.

Preostalo nam je još nešto reći o načinu na koji konstituenti koje smo analizirali u ovome odjeljku dopijevaju na lijevi rečenični rub. U tom pogledu postoje, naravno, dvije mogućnosti – pomicanje (ili unutarnje spajanje) i (vanjsko) spajanje. Za topikalizirane se i fokalizirane konstituente obično ističe da na lijevi rečenični rub dopijevaju pomicanjem (usp. Sturgeon 2008: 27–34; Miškeljin 2016: 167). Kada je riječ o topikaliziranim/fokaliziranim konstituentima koji su izravni objekti ili besprijedložni neizravni objekti, tvrdnju o pomicanju potkrjepljuje činjenica da se oni nikada ne pojavljuju u postavnome padežu nominativu. Na temelju toga razložno je zaključiti da su takvi konstituenti padežno obilježje (i tematsku ulogu) stekli na nižem položaju u rečeničnoj strukturi te su se potom iz diskursno-pragmatskih razloga pomaknuli na lijevi rečenični rub (usp. također Mihaljević /uskoro/).

Tvrdnja o pomicanju topikaliziranih/fokaliziranih konstituenata na lijevi rečenični rub standardno se argumentira i tzv. rekonstrukcijskim učincima koje ti konstituenti mogu pokazivati s obzirom na načelo A teorije vezanja. Drugim riječima, potvrdom da su topikalizirani/fokalizirani konstituenti pomaknuti na lijevi rečenični rub smatra se pojavljivanje inherentno anaforičkih izraza kao njihovih sastavnih dijelova (usp. Grohmann 2003: 149–150; Sturgeon 2008: 27–29; Miškeljin 2016: 82–84). Anaforički izrazi, kako je poznato, moraju biti *c*-komandirani u svojem sintaktičkom području (koje obično odgovara (su)rečenici u kojoj se ostvaruju i u kojoj je element koji ih *c*-komandira najčešće rečenični subjekt). Zbog toga se slučajevi u kojima se anaforički izrazi nađu na (površinskome) položaju na kojem nisu *c*-komandirani od antecedensa smatraju dokazima da su oni na taj položaj dospjeli pomicanjem, odnosno da su vrednovani u VP-području prije pomicanja. O rekonstrukcijskom se učinku u takvim primjerima govori zbog toga što oni omogućavaju rekonstruiranje odnosa u rečeničnoj strukturi prije pomicanja. U tom su pogledu zanimljivi zbornički primjeri navedeni u (346). U obama se lijevorubni konstituenti koji sadrže anaforičke izraze nalaze ispred rečeničnoga subjekta te pokazuju da i adverbijalne prijedložne (346a) i imenske skupine (346b) na lijevi rečenični rub mogu dospjeti pomicanjem.

(346) a. v' svoem_i nauci opatъ_i obvarui ihъ vsagda ap(osto)lova svêta (RegBen 7r)

b. simъ s(ve)timъ mazaniemъ · i s'voim'_i prem(i)l(o)stivim' m(i)l(o)srdiemъ · otpus'ti t(e)bi [g(ospod)inъ b(o)gъ]_i · v'se čakoli sag'rišil' esi (RitKlim 120r)

U (347) donosimo još nekoliko primjera u kojima su anaforički izrazi sastavni dijelovi adverbijalnih modifikatora, a u (348) i nekoliko primjera u kojima su isti izrazi dijelovi unutarnjih argumenata predikata.

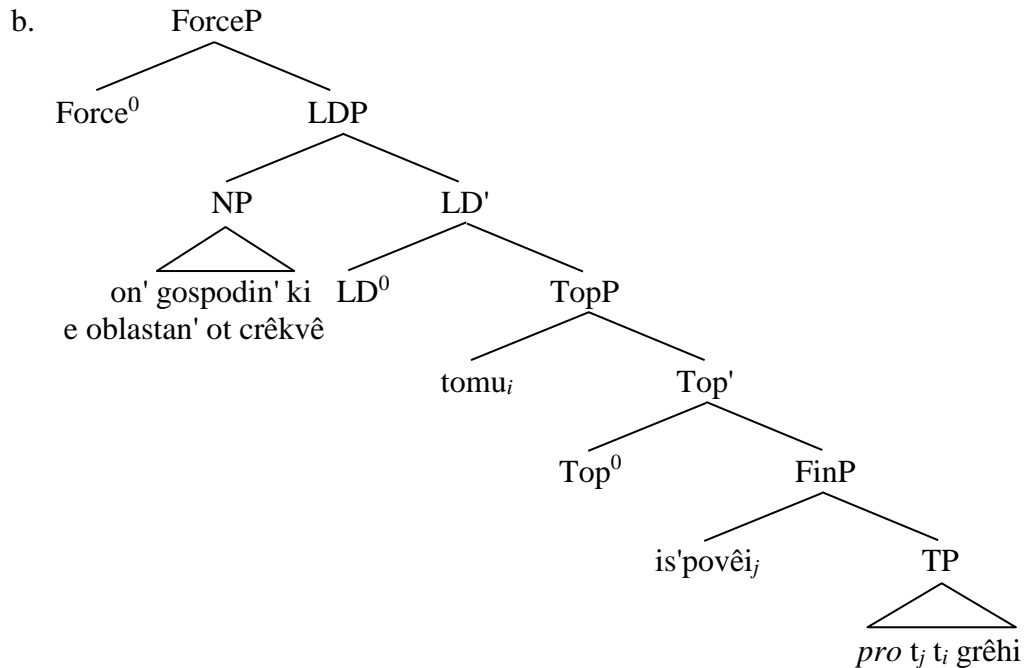
- (347) a. vsaki v svoemь mēsti stoi (RegBen 6v)
b. nemoćna br(a)t'ê o sebi imij'te komoru narejenu (RegBen 24r)
c. vs(a)ka na svoi d(a)нь rimskimь zakonomь crikve poite se kantike (RegBen 20v)
d. v(ь) d(o)mu sьvomь prēbivai (CIvan 116r)
e. u sebê ništr ne os'tavi ako nisi savsima ubog' (CPet 130r)
- (348) a. êvi nam g(ospod)i milost svoû i sp(a)senie svoe dai nam (CTk 35r)
b. duše svoe ne pogubite (COxf 56a)
c. vazmi krunu kralici vlasti tre û pudi van' iz' svoga dvora a sebê naidi gospoû ka bude tēbê poslušala (CPet 79v) (≈ CVinod 44b)
d. ako muž' v nevolû vpadēt' otočastvo svoe da ostavit' (CPet 135r)
e. o nebêski moistrê ozri se na nas' grêšnih' i otpustiti nas' ot sebê ne otluči (CPet 180v)

Kada je riječ o izmještenim konstituentima, stvari stoje nešto drugačije. U literaturi se, naime, obično ističe da su izmješteni konstituenti u HTLD-u generirani na lijevorubnome položaju (usp. Grohmann 2003: 171–172; Sturgeon 2008: 66; Miškeljin 2016: 167). Takvi se zaključci, među ostalim, izvode iz činjenice da u HTLD-u padežne sročnosti između izmještenoga konstituenta i (toničkoga) resumptivnoga elementa nema ili ona barem nije obvezna te iz činjenice da izmještene imenske skupine u HTLD-u generalno ne pokazuju rekonstrukcijske učinke, tj. ne mogu sadržavati anaforičke izraze (osim ako oni nisu dio odnosne rečenice koja modificira izmještenu imensku skupinu). Upravo suprotno ponašanje pokazuju izmješteni konstituenti u CLD-u. U literaturi se ističe da je kod njih padežna sročnost s resumptivnim elementom obvezna te da usto mogu sadržavati anaforičke izraze. Stoga se smatra da su oni na lijevorubni položaj dospjeli postupnim pomicanjem iz VP-područja (usp. Grohmann 2003: 171; Sturgeon 2008: 66), pri čemu je resumptivni element zapravo leksikalizirana (niža) kopija izmještenoga konstituenta.²⁷⁹ Na temelju tih tvrdnji moglo bi se, kako smo već istaknuli, pretpostaviti da je u primjeru (336b), koji ovdje radi preglednosti ponavljamo kao (349a), riječ

²⁷⁹ O mehanizmima koji omogućavaju leksikaliziranje kopije izmještenoga konstituenta v. u Sturgeon (2008: 99–128).

o HTLD-konstrukciji čija se struktura, s obzirom na ranije iznesene pretpostavke, može prikazati kao u (349b).

(349) a. on' gospodin' ki e oblastan' ot crêkvê tomu is'povêi grêhi (CPet 41r)

U literaturi se obično smatra da je i u CLLD-u, jednako kao i u HTLD-u, izmješteni konstituent generiran na lijevorubnome položaju (usp., npr., Sturgeon 2008: 64; Arnaudova 2010: 179). Takav se zaključak potkrepljuje činjenicom da padežna sročnost između izmještenoga konstituenta i resumptivne klitike nije obvezna te da izmješteni konstituenti u CLLD-u ne pokazuju rekonstrukcijske učinke. Činjenicu da je padežna sročnost ipak moguća Sturgeon (2008: 65) tumači pretpostavkom da izmješteni slobodni topici vežu klitičke resumptivne elemente te da u tom odnosu (vezanja) opcionalno mogu primiti padežno obilježje od klitike. U našem je korpusu, kako smo vidjeli, padežna sročnost izmještenoga konstituenta i resumptivne klitike u CLLD-u također opcionalna, a usto nisu potvrđeni ni primjeri koji bi upućivali na pokazivanje rekonstrukcijskih učinaka kod izmještenih konstituenata u takvim konstrukcijama. Stoga u izostanku dokaza koji bi pokazivali suprotno ovdje prihvaćamo uvriježeni stav da su izmješteni konstituenti u CLLD-u generirani na lijevome rečeničnom rubu.

* * *

U ovome su potpoglavlju analizirane tri pojave koje su povezane s ostvarivanjem konstituenata na lijevome rečeničnom rubu imperativnih rečenica u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika – izmještanje nalijevo, topikalizacija i fokalizacija. Za razliku od topikaliziranih i

fokaliziranih konstituenata, koji su u ostatku rečenice koreferentni samo s vlastitom neizgovorenom kopijom na položaju s kojega su pomaknuti, izmješteni su konstituenti koreferentni s resumptivnim zamjeničkim elementima (koji su u pravilu leksički izraženi, premda u načelu može biti riječ i o praznoj zamjenici *pro*). Ovisno o morfonološkome statusu resumptivnoga elementa, moguće je govoriti o klitičkome i toničkome izmještanju nalijevo. Na temelju sintaktičkih činjenica za koje se u literaturi smatra da u tome pogledu imaju apsolutnu diskriminatornu vrijednost, pokazano je da u konstrukcijama s toničkim resumptivnim elementima u zborničkim tekstovima može biti riječ o kontrastivnome izmještanju nalijevo (CLD) i o izmještanju nalijevo slobodnoga topika (HTLD). U CLD-u izmještena može biti bilo koja frazna kategorija, dok u HTLD-u to može biti samo imenska skupina; u CLD-u je padežna sročnost između izmještenoga i resumptivnoga elementa obvezna, dok u HTLD-u ona izostaje; CLD pokazuje rekonstrukcijske učinke (tj. anaforički izrazi u njemu mogu biti sastavni dio izmještenih konstituenata), dok u HTLD-u to nije slučaj. Za topikalizirane je i fokalizirane konstituente, u skladu s Rizzijevim (1997) modelom lijevoga rečeničnog ruba pretpostavljeno da zauzimaju specifikatorske položaje projekcija TopP (koja je u jeziku neliturgijskih zbornika rekurzivna), odnosno FocP te je na temelju kriterija padežne obilježenosti tih konstituenata (kada je riječ o izravnim objektima ili besprijedložnim neizravnim objektima) te sposobnosti pokazivanja rekonstrukcijskih učinaka utvrđeno da na navedene položaje dopijevaju pomicanjem. S obzirom na to da su u toničkome izmještanju nalijevo resumptivni elementi obično topikalizirani (tj. da slijede za izmještenim konstituentima), pretpostavljeno je da izmješteni konstituenti u LD-konstrukcijama zauzimaju specifikatorski položaj projekcije LDP (usp. Miškeljin 2016), koja se u rečeničnoj strukturi nalazi između TopP i ForceP. U svjetlu spomenutih razlika između CLD-a i HTLD-a, istaknuto je da izmješteni konstituenti u CLD-u na položaj SpecLDP dopijevaju pomicanjem s unutarrečeničnoga položaja (pri čemu je resumptivni element leksikalizirana kopija izmještenoga konstituenta), a u HTLD-u generiranjem. Kako je kod klitičkoga izmještanja nalijevo (CLLD) padežna sročnost između izmještenoga konstituenta i resumptivne klitike u zborničkim tekstovima opcionalna, pretpostavljeno je da se i u tome tipu LD-konstrukcije izmješteni konstituent izravno spaja na položaju SpecLDP.

6.5. Subjekt

U pregledu istraživanja imperativnih rečenica inspiriranih generativnim postavkama vidjeli smo da su neke od najprominentnijih posebnosti toga rečeničnog tipa vezane uz obilježja njegovih subjekata (v. §5.3.). Osobito se ističe činjenica da, prema dostupnim podacima, nema jezika koji ne dopušta nulte subjekte u imperativnim rečenicama (uključujući, dakle, i jezike

koji se s obzirom na stanje u drugim rečeničnim tipovima ne svrstavaju u skupinu *pro-drop*, kao što su, primjerice, engleski, francuski ili njemački). U mnogim jezicima imperativni subjekti (bili oni prazni ili leksički izraženi) mogu imati isključivo obilježje drugoga lica, što je brojne istraživače – u nedostatku empirijskih podataka iz jezika u kojima to nije slučaj – navelo na tvrdnju da je usmjerenost imperativnih subjekata na adresata njihovo inherentno svojstvo. U ranim su generativnim istraživanjima takva gledanja rezultirala čak i tvrdnjama da su subjekti imperativnih rečenica vokativne imenske skupine (usp. Thorne 1966). Širenjem istraživačke pozornosti na imperativnu građu iz većega broja jezika uvidjelo se ipak da imperativni subjekti, osim obilježja drugoga lica, mogu imati i obilježje prvoga i/ili trećega lica, zbog čega u novije vrijeme neki istraživači ističu da usmjerenost na adresata nije inherentno, nego samo jezično specifično morfosintaktičko svojstvo imperativnih rečenica (usp. Medeiros 2013).

Imajući u vidu spomenute i druge izazove koje pred istraživače postavljaju subjekti imperativnih rečenica, u ovom ćemo poglavlju u trima zasebnim odjeljcima analizirati odnos imperativnih subjekta i vokativnih izraza, leksički izražene i leksički neizražene subjekte u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima.

6.5.1. Subjekt i vokativni izrazi

Davna Thorneova (1966) tvrdnja o vokativnim izrazima kao subjektima imperativnih rečenica nije u literaturi stekla pobornike. Unatoč tomu, zbog činjenice da se vokativi redovito referiraju na adresata te da su u mnogim jezicima, kako smo istaknuli, subjekti imperativnih rečenica adresatski usmjereni, u radovima koji (među ostalim) u fokusu imaju imperativne subjekte gotovo je nezaobilazno razmatranje njihova odnosa s vokativima (usp. Jensen 2003; Rupp 2003; Zanuttini 2008). Da bismo vidjeli kako u tom pogledu stvari stoje u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima, nužno je prije svega identificirati vokativne izraze.

Indikatore vokativnosti moguće je pronaći na praktički svim jezičnim razinama (usp. Stavrou 2014: 302). U fonološkome pogledu vokativnim je izrazima svojstvena specifična prozodija te intonacijska izdvojenost od ostatka rečenice. Intonacijska se izdvojenost očituje u stanci koja se ostvaruje između vokativa i rečeničnih konstituenata koji mu prethode (ako se ne nalazi na početnome položaju) ili za njim slijede. Grafički se ta stanika manifestira u činjenici da su vokativni izrazi – za razliku, primjerice, od prototipnih nominativnih subjekata (351) – zarezom odvojeni od ostatka rečenice (350).

(350) Ivane, kupi kruh!

(351) Neka Ivan kupi kruh!

Vokativi često imaju drugačiji naglasak od drugih padežnih oblika s kojima tvore paradigmu. U hrvatskome standardnom jeziku i hrvatskim organskim idiomima to se osobito dobro vidi kod imenica koje se svrstavaju u naglasnu paradigmu *B*, tj. kod imenica čiji padežni oblici imaju naglasak na prvome slogu iza osnove ili uzlazni naglasak na posljednjem slogu osnove. Kod takvih imenica naglasno odstupanje od ostalih oblika u paradigmi pokazuje upravo vokativ, koji u pravilu ima čeonu naglasak – što, čini se, nije karakteristično samo za vokative u slavenskim jezicima.²⁸⁰ U (352) donose se jedninske paradigme imenica n. p. *B pòp* i *žèna* u hrvatskome standardnom jeziku.

(352) a. N *pòp*, G *pòpa*, D *pòpu*, A *pòpa*, V *pòpe*, L *pòpu*, I *pòpom*

b. N *žèna*, G *žènē*, D *žèni*, A *žènu*, V *žèno*, L *žèni*, I *žènōm*

S obzirom na prirodu našega korpusa te na činjenice da prepisivači u tekstovima nisu bilježili naglaske, odnosno da je generalno riječ o tekstovima koji imaju siromašnu interpunkciju, fonološki kriterij u neliturgijskim zbornicima nije od osobite pomoći u identificiranju vokativnih izraza. Katkada je, doduše, u tekstovima vokativ od ostatka rečenice odijeljen točkom (353), no u većini slučajeva između njega i drugih rečeničnih konstituenata nema nikakvoga interpunkcijskog znaka (354).²⁸¹

(353) a. *g(ospo)dinê · pomozì h'čeri moei* (CPetr 120r)

b. *us'liši nasъ · agan'če b(o)žii ki vz(e)ml(e)ši gr(ê)hi m(i)ra* (RitKlim 149v)

(354) a. *sinu moi anadane ne dviži sa silniim' sebê brani* (CPet 97r)

b. *zdrav budi dundule* (CPet 302v)

Morfološki je kriterij u identificiranju vokativa potencijalno primjenjiv u jezicima koji imaju morfološki izražene padeže. Takav je, naravno, i jezik kojim su ispisani tekstovi u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima. Sam po sebi, međutim, morfološki kriterij često nije dostatan da bi se vokativni izrazi jednoznačno odijelili od nominativnih (koji su nam ovdje najzanimljiviji s obzirom na to da je nominativ prototipni padež subjekta) ili drugih padežnih oblika. Problem predstavlja činjenica da vokativni izrazi ni u jezicima s bogat(ij)om imenskom morfologijom obično nisu sustavno odijeljeni od drugih padežnih oblika, osobito nominativa, nego barem u nekim sklonidbenim tipovima (i brojevima) pokazuju sinkretičnost s njima (usp.

²⁸⁰ Usp. Kapovićeve (2015: 150) primjere za vedski (V *pítar* prema N *pitā* 'otac'; V *déva* prema N *devás* 'bog') i grčki (V *páter* prema N *patēr* 'otac').

²⁸¹ Premda, dakle, intonacijska izdvojenost vokativnih izraza od ostatka rečenice u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima u pravilu nije signirana grafički, posredno se o njoj može zaključivati na temelju sintaktičkih pokazatelja, prije svega na temelju činjenice da se neposredno iza vokativnih izraza nikada ne ostvaruju klitičke riječi. O tome v. ispod.

Schaden 2010: 176–177; Stavrou 2014: 302–303; Shormani i Qarabesh 2018: f. 6). Takvo je stanje i u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima. Vokativi su, primjerice, posebno morfološki obilježeni (barem u odnosu na nominative) u glavnoj promjeni muškoga roda u jednini. Osnove na tvrdi suglasnik redovito imaju nastavak *-e* (koji izaziva prvu palatalizaciju velarnih suglasnika) (355), a osnove na meki suglasnik nastavak *-u* (356).

(355) *isuse* (CTk 131v), *mav're* (CBč 9v), *ume* (CTk 74r), *d(u)še* (CIvan 171v), *č(lovè)če* (CPetr 101r), *otče* (CPetr 104r), *t'vorče* (RitKlim 147r), *pomoč'niče* (CPet 276v)

(356) *priètelu* (CTk 1r), *tovarišu* (CTk 5v), *zakheû* (CPet 42v), *sprostitelû* (CPet 255r), *bartolomêû* (CPet 266v), *križu* (CPet 288v), *ereû* (COxf 29a)

Formalno je razlikovanje vokativa i nominativa uglavnom vidljivo i u sporednim promjenama muškoga roda, odnosno u njihovim ostatcima. Primjerice, u imenici *sin*, koja je u zborničkim tekstovima najčešće potvrđeni predstavnik *u*-osnova, u vokativu se obično rabi oblik s izvornim nastavkom *-u*: *sinu* (CTk 4r, 43r; CPet 336r; RitKlim 180v; CAc 87v). Rjeđe navedena imenica pod utjecajem glavne promjene u vokativu ima nastavak *-e*: *sine* (COxf 45c), po kojem se, naravno, i dalje razlikuje od nominativa. Među *i*-osnovama muškoga roda vrlo je često u tekstovima potvrđen vokativ imenice *gospod*, i to s nastavkom *-i*: *g(ospod)i* (CTk 35r; CBč 19r; CPet 115r, 230v; CPetr 117v; RitKlim 136r; RegBen 16r). Formalno razlikovanje vokativa od nominativa u tekstovima može biti vidljivo i u (*j*)*a*-osnovama muškoga roda (357), no kod njih je, kako ćemo ispod vidjeti, vokativ češće jednak nominativu.

(357) *vladiko* (COxf 7r, CŽg 104v; CPet 335v), *iûdo* (CPet 59v), *bližiko* (CPet 227r)

Vokativ se formalno obično razlikuje od nominativa (i drugih padežnih oblika) i u glavnoj promjeni ženskoga roda. U *a*-osnovama uobičajen je nastavak *-o* (358), a u *ja*-osnovama *-e* (359). Razlikovanje vokativa od nominativa obično je vidljivo i u *i*-osnovama ženskoga roda (360).²⁸²

(358) *d(ê)vo* (CBč 3v), *eugo* (CFat 12r), *sestro* (CPet 264r), *maiko* (CPet 274r), *katarino* (RitKlim 148v), *zlobo* (CVinod 1d), *nevesto* (CVinod 22a), *zenico* (CHod 141v)

(359) *marie* (CTk 24r; COxf 27d; CIvan 101r), *gospoe* (CPet 241v; 274r, CBč 71v), *duše* (CPet 311v; CAc 79r), *cecilie* (RitKlim 148v)

²⁸² Rjeđe su i u (*j*)*a*-osnovama i u *i*-osnovama vokativi u tekstovima potvrđeni u oblicima koji su identični nominativnima: *mariê* (RitKlim 71r), *d(u)ša* (CBč 65), *mriža* (CBč 69v), *kuća* (CBč 71v), *plemenčina* (CTk 74r); *semrt'* (CPet 28r), *mudrost* (CTk 26r), *radostb* (CBč 71v).

(360) žalosti (COxf 8b), smrti (CTk 74r), novosti (CPet 271r), semrti (CPet 284), svêtlos'ti (CPet 288v), propasti (CBč 69v)

Vokativi u zborničkim tekstovima ipak nisu uvijek morfološki odijeljeni od nominativnih oblika. Tako je, među ostalim, u množini svih sklonidbenih tipova (361), a u jednini još i u (*j*)o-osnovama srednjega roda (362), u suglasničkim osnovama srednjega roda (363), u *r*-osnovama ženskoga roda (364), a često i u (*j*)a-osnovama muškoga roda (365).

(361) vitezi (CTk 10r), sudci (CPetr 81r), us'ta (CBč 13r), čeda (COxf 46b) || žene (CTk 152v), ses'tre (COxf 45a), ov'ce (CBč 46v), vladike (CPet 227r) || n(e)b(e)sa (COxf 48c) || kčeri (CTk 152v), kčere (CŽg 93v)

(362) počten'e (CPet 28r), čedo (CPet 235r; COxf 23b), sln'ce (CPet 268v), znamênie (CPet 290r), srce (CPet 291v), veselie (CPet 28r)

(363) zvire (COxf 26c), seme (COxf 20a), sime (COxf 20a)

(364) mati (RitKlim 71r), h'či (CBč 8v; CPet 318v)

(365) zahariê (CPet 270r; COxf 29a), ûnoša (COxf 9v), mikula (COxf 9v), nikukula (!) (COxf 47a), kuz'ma (RitKlim 148r), b'rnaba (RitKlim 147v), sluga (CPetr 151v)

Zbog morfološke identičnosti vokativa i nominativa u tekstovima katkada nije jednostavno razlučiti vokativne izraze od prototipnih nominativnih subjekata. Tako je, primjerice, u (366).

(366) rosite *n(e)b(e)sa* s više i *oblaci* daždite prav(e)dnago otvrzi se z(e)mila i rodi sp(a)sit(e)la (COxf 48c)

Rorate, caeli, desuper, et nubes pluant justum, aperiatur terra, et germinet Salvatorem (Iz 45, 8)

U primjeru (366) očekivano bi bilo da obje množinske imenice (*n(e)b(e)sa* i *oblaci*) imaju istu ulogu u rečenici. Latinski tekst sugerira, međutim, da je vokativ samo imenica *n(e)b(e)sa*, dok je imenica *oblaci* subjekt drugoga konjunkta u koordiniranoj strukturi. Na takav zaključak, doduše, ni u latinskome ne upućuje imenska morfologija – jer su i u tome jeziku vokativ i nominativ u množini uvijek jednaki (usp. Schaden 2010: 177) – nego lice glagola uz koji se "sporni" imenski oblici ostvaruju (*caeli* uz drugo lice, a *nubes* uz treće) te činjenica da je *caeli* od ostatka prve rečenice odijeljeno zarezima (koji upućuju na intonacijsku izdvojenost), a *nubes* nije.

Nekoliko je sintaktičkih pokazatelja koji omogućavaju identificiranje vokativnih izraza. Jedan od njih svakako su čestice/uzvici koje se ostvaruju ili se mogu ostvariti uz vokativne

izraze (usp. Hill 2007; Stavrou 2014; Shormani i Qarabesh 2018). U zborničkim je tekstovima potvrđena vokativna čestica *o* (367). Kao i u drugim jezicima, vokativna čestica ne mora nužno biti leksički izražena (353–354). Ključno je ipak u pogledu odnosa između vokativa i nominativa to da se ta čestica nikada ne ostvaruje uz nominativne oblike, što bi trebalo sugerirati da s njima nije kompatibilna.

- (367) a. *o moê h'çi d'raga povii mi zač' ti toliku pokoru činiv'si v takovi m(u)ci esi* (CBč 8v)
 b. *o mihaile arh(a)n'j(e)le i ti b(la)ž(e)ni p(a)vle pristupêta za n(a)sъ k g(sopo)d(i)nu*
 (CVinod 35c)
 c. *o kçere er(u)s(oli)m'skie ne plačite se mene da plačite se sebe i dece vaše ki blato i*
kamenie meçu na me ne znaûçe ça čine (CŽg 93v)
 d. *o bližiko moi ivane pojdêva k naû bližikam' da nam' ga pomogu isprošiti* (CPet
 227r)

U sintaktičkome identificiranju vokativnih izraza koji se rabe u izravnim obraćanjima nezaobilazna je i činjenica da su oni uvijek koreferentni s rečeničnim konstituentima koji imaju obilježje drugoga lica (368) te da generalno mogu biti koreferentni isključivo s takvim konstituentima (usp. Rupp 2003: 59; Jensen 2003: 154; Stavrou 2014: 316–317)

- (368) a. *poslušai tebe_{i/*j} b(og)ъ [dobri starče]_i* (CTk 89r)
 b. *[o(t)če n(ašъ) ki esi n(a) n(e)b(e)s(ê)hъ]_i s(veti) se ime tvoe_{i/*j}* (CBč 5r)
 c. *[moi iv(a)ne]_i mati moê tada budi ûr'e tvoê_{i/*j}* (CBč 27r)
 d. *[človiče boži]_i milost božiâ budi pri tebi_{i/*j}* (CFat 74v)
 e. *[g(ospodin)e moi]_i dai mi del bolizni tvoee_{i/*j} zač vim da ciča mene pridoše na te*
bolizni (CFat 12r)
 f. *[g(ospo)dine is(u)h(ръst)e]_i poš'li an'j(e)la tvoego_{i/*j} mihaila da obesit' û za vlasi na*
aere (CŽg 103v)

Odatle slijedi zaključak da se vokativni izrazi mogu referirati samo na adresata te se ta činjenica u literaturi smatra semantičkim/pragmatičkim kriterijem u identificiranju vokativnih izraza (usp. Jensen 2003: 154; Stavrou 2014: 305). S obzirom na adresatsku usmjerenost vokativa te na činjenicu da su i imperativne rečenice s glagolom u drugome licu uvijek adresatski usmjerene, Thorneova (1966) bi se tvrdnja o vokativima kao sintaktičkim subjektima takvih imperativnih rečenica (369) mogla činiti ispravnom.

- (369) a. *ženo dai mi ubrsac ki imaš na glavi tvoei da si utarem tugu tere pot od lica moga*
 (CFat 22v)

- b. o moi gospodine izbavi me od' ovih' muk' (CPet 308r)
- c. o duše sliši ovo ča ti govoru (CPet 311v)
- d. g(ospo)dinê · pomozî h'čeri moei (CPetr 120r)
- e. pridi nevesto moê (CVinod 22a)
- f. petre vloži nožb v nožnicu (CŽg 87r)

Nekoliko je, međutim, činjenica koje pokazuju da takvo što nije vjerojatno. Prije svega, u imperativnim se rečenicama s obilježjem drugoga lica usporedno s vokativnim izrazom može ostvariti i lična zamjenica *ti* kao prototipni leksički izraženi subjekt rečenica s glagolom u drugome licu (370).

- (370) a. mihaile preb(la)ž(e)ni · *ti* ot n(a)s' v'se z'lo ot'rini (CBč 27v)
- b. o fran'čis'ko o(t)če s(ve)ti *ti* ga ne dai grêhu sp(e)ti (CBč 29r)
- c. g(ospod)i *ti* prosti grêhi sr(d)ca moego (RegBen 16r)
- d. anadane *ti* ga sudi po dëlêh nega (CPet 101r-v)
- e. mariê mati m(i)l(o)st(i)va m(a)ti m(i)l(o)srdiê · *ti* nas' ot' nepriêzni obrani · i v čas' s(e)mrti primi (CPetr 45r)

Kako su nominativni i vokativni oblik zamjenice *ti* u neliturgijskim zbornicima formalno identični (usp. HCSL 2014: 133–134), argumentu usporednoga ostvarivanja vokativnog izraza i zamjenice *ti* moglo bi se prigovoriti da lična zamjenica u primjerima kao (370) nije (nominativni) sintaktički subjekt, nego također vokativni izraz. Takve je tvrdnje, međutim, razmjerno lako otkloniti činjenicama koje se tiču razmjestaja klitika u primjerima koji sadržavaju vokative. U zborničkim se tekstovima, naime, klitike nikada ne ostvaruju neposredno iza vokativnih izraza (371), što je i razumljivo kada se zna da je univerzalno svojstvo tih izraza, kako smo istaknuli, intonacijska izdvojenost od ostatka rečenice te da klitičke riječi u neliturgijskim zbornicima ne mogu stajati na apsolutnome početku (nove) intonacijske cjeline.^{283,284}

²⁸³ Usp., primjerice, što Reinhart (HCSL 2014: 343) kaže o položaju (klitičke) čestice *li* u jestno-niječnim pitanjima u hrvatskome crkvenoslavenskome: "Čestica *li* stoji najčešće na drugom mjestu u rečenici. Pritom ne može biti unutar prijedložne skupine kao ni iza vokativa koji je na početku rečenice."

²⁸⁴ Isto se u načelu može reći i za hrvatski standardni jezik, u kojem se klitike praktički nikada ne naslanjaju na vokativne izraze u imperativnim (i drugim) konstrukcijama (i). Iznimke predstavljaju tek primjeri tipa (ii), koji su zapravo okamenjeni izrazi i ne mogu se smatrati imperativnim konstrukcijama u punome smislu te riječi.

- (i) a. Majko, donesi mi knjigu!
- b. *Majko mi donesi knjigu!
- (ii) Bože me sačuvaj!

- (371) a. g(ospod)i spasi *ni* (CTk 106r)
 b. b(la)ž(e)na d(ê)vo mar'garito popusti *mi* malo (CBč 3v)
 c. g(ospodin)e moi dai *mi* del bolizni tvoee (CFat 12r)
 d. sestro n(a)ša melestino otvori *n(a)mь* vrata êko velika zima estь i nêstь kadê gl(a)vi pod'kloniti (Amul a87-88)

S druge strane, sintaktički subjekti, dakako, mogu biti domaćini klitičkim riječima (372). To se, naravno, odnosi i na subjekte koji imaju obilježje drugoga lica, što je vidljivo već iz primjera (370b), (370d) i (370e), kao i iz nekoliko njima analognih primjera koje donosimo u (373).

- (372) a. bog *ti* dai milost (CFat 56r)
 b. oče na vêlikoi krivini kada se naidê ki koli rêgul'nik' za ku krivinu bi imel' umrêti telês'ni sudac' *ga* ne sudi dokle mu biskup' rêda ne vaz'mê (CPet 124v)
 c. on' *vam'* sudi (CPet 324r)

- (373) a. ti *n(a)mь* puti k' sebi skaži (CBč 29r)
 b. ti *mi* des'nicu tvoû podai i s(vê)tl(o)stь ukaži (CIvan 138v)
 c. učinen' esam' kako norь a vi *me* pokaraitê (CPet 88r)

Navedene činjenice jasno pokazuju da je u primjerima tipa (370) lična zamjenica *ti* doista sintaktički subjekt rečenice, a posljedično i to da vokativni izrazi općenito ne mogu imati tu ulogu (čak) ni u imperativnim rečenicama s glagolom u drugome licu.

Dodatni dokaz u tom pogledu pružaju i činjenice vezane uz ostvarivanje inherentno anaforičkih izraza u imperativnim rečenicama. Takvi izrazi snažan su pokazatelj sintaktičke aktivnosti subjekta s obzirom na činjenicu da je u velikoj većini slučajeva upravo subjekt (su)rečenice u kojoj se ostvaruju njihov jedini mogući antecedens. Na tu ćemo se činjenicu još osvrnuti u §6.5.3. Trenutno je važno uočiti to da su u zborničkim tekstovima inherentno anaforički izrazi, osim u imperativnim konstrukcijama s vokativnim izrazima (374), sasvim uobičajeni i u onim konstrukcijama u kojima takvoga izraza nema (375).

- (374) a. êvi n(a)mь g(ospod)i m(i)l(o)stь svoû (CBč 19r)
 b. dragi sinu imei znan'e v *sebê* (CPet 32r)
 c. sinu moi Anadane udrži ruci *svoi* ot tadbê i usta *svoê* ot laži i telo *svoe* ot bluda vsakogo (CPet 98v)
 d. i kada me v'zmešь ot sega s(vê)ta tada pridi množastvo anj(e)l' tvoihь tere me vaz'mi s(i)nu moi k *sebi* (CVinod 48b)

- (375) a. zovite ga k *sebi* na stan (CFat 24v)

- b. ako hoćeš imiti istin'ni i vèčni život' v sebi udrži êzikъ *svoi* ot z'la (RegBen 2r)
- c. ako si ti h(rst)ъ spasi *sebe* i nau (CŽg 96r)
- d. vazmitê *svoe* t'ê a tuega ne kaitê (CPet 211r)

Ta je činjenica važna zbog toga što su vokativni izrazi elementi koji, kako ističe Stavrou (2014: 316), ni pod kakvim okolnostima ne mogu ostati neizrečeni, odnosno elementi koji postoje jedino i isključivo ako su u rečenici izrečeni.²⁸⁵ Kako pak anaforički izrazi moraju biti antecederani u (su)rečenici u kojoj se ostvaruju, jasno je da u primjerima tipa (374), a prema tome ni u (375), ono što ih antecedira nije vokativni izraz, nego leksički neizraženi subjekt.

6.5.2. *Leksički izraženi subjekti*

Već je više puta istaknuto da znatan broj istraživača smatra da je usmjerenost imperativnih rečenica na adresata njihovo inherentno svojstvo. Argumentiranje te tvrdnje pritom u pravilu počiva na činjenicama koje se tiču morfosintaktičkih obilježja leksički izraženih imperativnih subjekata. Te se činjenice, kako smo ranije vidjeli, odnose na to da su u nekim jezicima jedini dopušteni leksički izraženi subjekti imperativnih rečenica lične zamjenice s obilježjem drugoga lica, dok u drugima, osim zamjenica u drugome licu, leksički izraženi imperativni subjekti mogu biti i vlastita imena, ogoljene imenske skupine i kvantifikatori, koji redom mogu antecederati inherentno anaforičke izraze s obilježjem drugoga lica (usp. Zanuttini 2008: 187–193; Isac 2015: 110–113).

Protivno tvrdnjama pojedinih istraživača da su univerzalno u rečenicama s pravim imperativnim glagolima jedini mogući leksički izraženi zamjениčki subjekti oni koji imaju obilježje drugoga lica,²⁸⁶ u hrvatskoglagoljskim su neliturgijskim zbornicima u subjektivnoj ulozi potvrđene lične zamjenice i prvoga, i drugoga, i trećega lica. Najviše je potvrda za zamjениčke subjekte u drugome licu (s tim da su u imperativnim rečenicama s obilježjem drugoga lica oni u izrazitoj manjini u odnosu na primjere u kojima subjekt nije leksički izražen). U (370) i (373) vidjeli samo da se mogu ostvariti ispred glagola. U (376) donosimo i nekoliko primjera u kojima su zamjениčki subjekti u drugome licu potvrđeni iza glagola.

(376) a. shrani *ti* mene (CPet 101v)

²⁸⁵ Usp. Stavrou 2014, str. 316: "Vocatives are the only elements that may never remain silent under any circumstances. It is unconceivable that a vocative may be 'understood'. And the explanation for this weird fact is indeed quite simple: there is nothing in the sentence that may be employed as the licenser of the vocative; neither functional/formal, neither lexical (e.g., prior mention of a constituent which the vocative could be construed with). So, vocatives exist if they are pronounced – if they are not, no one would ever know about them."

²⁸⁶ Usp. Isac 2015: 111: "(...) if an overt pronoun, inherently marked as 1st, 2nd, or 3rd person is merged as the subject of a true imperative, the result is grammatical only if the pronoun bears a 2nd person feature."

- b. poidite *vi* preda m'noû a ê hoçu za vami (COxf 50c)
- c. zb'lûite *vi* mlêko materino ko sasali este ot ma[te]re v(a)še (Amul a118-119)
- d. se es(т) sin' moi vzlûblêni o kom' ê bl(a)goizvolih' togo poslušaitê *vi* (CPet 179v)

U trima primjerima s pravim imperativima u prvome licu jednine subjekt niti jednom nije leksički izražen. Nešto je potvrda zabilježeno s leksički izraženim zamjениčkim subjektom prvoga lica množine. Kao i zamjениčki subjekti drugoga lica, subjekti prvoga lica mogu se ostvariti ispred (377) i iza imperativnoga glagola (378).

- (377) a. *mi* пакъ toga išćimo da bismo bili v' edinoti s' našim' g(ospode)мъ čineći dela po nega zapovidi (CPetr 139r)
- b. sada draga bratiê *mi* prosimo gospodina b(og)a da bi on' račil' našu molitvu uslišati i da bi nas' račil v c(êsa)rstvo n(e)b(e)skoe pripelati (CPet 44v)
- (378) a. poimo *mi* da pomremo š' nimъ (CKol 52a)
- b. êmimo ga *mi* i svêžimo ga da nam' vsim' pečali ne učini (COxf 17d)

U subjektnoj su ulozi potvrđene i lične zamjenice s inherentnim obilježjem trećega lica (379). Za razliku od ličnih zamjenica drugoga lica, koje su po definiciji usmjerene na adresata, te lične zamjenice prvoga lica množine, koja uz govornika uvijek uključuje i adresata/adresate, lična se zamjenica trećega lica nikako ne može odnositi na adresata. U većini se potvrđenih primjera zamjenica nalazi ispred glagola, no to ne mora nužno biti slučaj (379g).

- (379) a. ako li e žena *ona* celui ruku minis'tru · i v'soi bratii ka su on'de (RitKlim 33r)
- b. *on'* вамъ darui · raisku diku (RitKlim 68r)
- c. *ona* za inoga ne hodi dokle on' ne umrê (CPet 122v)
- d. na konac' trih' let' ako se ne izliči ot bêtêga ki ima na studê svoem' i ne budê mogla biti s mužem' a *on'* inu poimi (CPet 123v)
- e. da ako muž' ne hočet' priseći a *ona* prisezi sedmimi rukami (CPet 139r)
- f. съзови опать брат'û vsu i prvo *onъ* povijъ što e potreba (RegBen 8r)
- g. i prêd' vsimi naredi opать · ednoga ili ·b· (=2) star'ca ka obarueta molstirъ · na vrimena kada bratiê side na čtenъi · i vij'ta *ona* eda ki bratъ lêнь · naidet se · ili prazdne riči govori · i radъ ne čte (RegBen 32r)

Kako smo vidjeli u §6.4.1.2., subjektna lična zamjenica u trećem licu može biti resumptivnoga tipa, tj. ona može nastavljati izmještenu imensku skupinu (380).

- (380) a. oni ki ne umiû k'nige · *oni* recite ·r· (=100) o(т)čenaši (RitKlim 21r)

- b. b(og)ъ silni o(ta)ць g(ospodi)na n(a)š(e)ga is(u)h(rъst)a · ki t(e)be duhom' s(ve)timъ
ob'novi ot' vodi · i ki ti da otrišenje od' v'sih' g'rihov' t'voiъ · onъ te omaži zd'ravom
k'riz'mom' (RitKlim 160v)

Osim ličnih zamjenica, sintaktički subjekti mogu biti i resumptivno upotrijebljene pokazne zamjenice (381).

- (381) a. a bratiê redomъ ne čtite · da ki lipo umiû čisti *ti* čtite (RegBen 25v)
b. gdo e meû vami bez' griha · *ta* naiprvo vrzi kamikъ na nû (CPetr 41r)
c. gdo od vas' bi grišan' *ta* opravi se pravu ispovid'û i kaêniem' (CPetr 147r)

U subjektnoj su ulozi potvrđene i pokazne zamjenice koje su koreferentne s rečenicama (382). S obzirom na koreferentnost s rečenicom, takve pokazne zamjenice, očekivano, mogu biti samo u srednjem rodu (usp. Mihaljević 2016b: 422).²⁸⁷

- (382) a. *ovo* budi znano vsêm' kako vsaki ki svadu tvorit' bêzrêdnik' es(тъ) (CPet 144v)
b. vidimo *se* budi da niednomu klêrgu nest' dostoino lêkarie dêlati ni ih' držati ni nimi
nikogarê lêčiti (CPet 144v)

Mnogo češće od zamjeničkih u subjektnoj su ulozi u rečenicama s pravim imperativnim glagolima potvrđene nezamjeničke imenske skupine. Nezamjenički se subjekti, jednako kao i zamjenički, mogu u rečenicama ostvariti ispred (383) i iza pravoga imperativnog glagola (384).

- (383) a. *bog* me čuvai (CFat 66v)
b. *ministarъ* pok'lakni prêdъ oltaromъ (RitKlim 30v)
c. *biskup* imêi ob nem' razum' (CPet 141v)
d. *ime h(risto)vo* budi va vêki bl(agoslovle)no (CPet 255v)
- (384) a. v' tvoemъ prišas'tii · primite te *s(ve)ti m(u)č(e)n(i)ci b(o)ži* (RitKlim 130v)
b. izidi is t(e)be *d(u)hъ nečis'tivi* · i pridi va te *d(u)hъ s(ve)ti* (RitKlim 153r)
c. pomilui te *vsêmogi b(og)'* (CPet 342v)
d. ako g'do č'to uk'rade ili silu vaz'me · zap(o)vêi *p(o)pb* v'se vrat(i)ti (CBč 48r)

Na početku ovoga odjeljka istaknuli smo da se tvrdnje o adresatskoj usmjerenosti subjekata rečenica s pravim imperativnim glagolima – osim na činjenicama koje se tiču mogućih leksički

²⁸⁷ Mihaljević (2016b) primjećuje da su u toj službi potvrđene samo pokazne zamjenice *ovъ*, *sa* i *ta*. Činjenicu da se pokazna zamjenica *onъ* ne upotrebljava korelativno Mihaljević (2016b: 415–416) objašnjava time što se "korelativnim (...) strukturama najčešće izriče stara obavijest, tj. ono što je poznato i govorniku i slušatelju", čemu semantički bolje odgovaraju zamjenice *ovъ*, *sa* i *ta*, "koje izražavaju blizinu i bliskost sa sudionicima u komunikaciji", nego zamjenica *onъ*, "kojom se izražava distanca, tj. ono što je daleko od govornika i slušatelja."

izraženih zamjениčkih subjekata u njima – temelje i na činjenici da u nekim jezicima (ogoljene) nezamjениčke imenske skupine u imperativnim rečenicama (ali ne i u drugim rečeničnim tipovima) mogu antecedirati anaforičke izraze s obilježjem drugoga lica.²⁸⁸ Bilo bi zanimljivo stoga vidjeti postoji li takva mogućnost i u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima. Prepreku za to, naravno, predstavlja činjenica da u čakavsko-crkvenoslavenskome (jednako kao i u drugim slavenskim idiomima) inherentno anaforički izrazi *sebe* i *svoj* nisu određeni s obzirom na lice (rod i broj), pa stoga kao takvi ne mogu biti ni indikatori eventualne adresatske usmjerenosti nezamjениčkih subjekata u rečenicama s pravim imperativnim glagolima. Neizravnu pomoć, međutim, može pružiti činjenica da se vrlo često u zborničkim tekstovima u posvojnim kontekstima na mjestima na kojima bi se očekivala povratno-posvojna zamjenica (anafora) *svoj* rabe nepovratne posvojne zamjenice za prvo i drugo lice. Drugim riječima, nepovratne su posvojne zamjenice *moj*, *tvoj*, *naš* i *vaš* u zbornicima vrlo često antecedirane u svojemu sintaktičkom području, tj. u (su)rečenici u kojoj se ostvaruju. Toj činjenici, koja je nesumnjivo u dobroj mjeri posljedica utjecaja predložka s kojega su tekstovi prevedeni, vratit ćemo se u §6.5.3. Ovdje radi jasnoće donosimo samo nekoliko primjera iz imperativnih i deklarativnih konteksta koji potvrđuju rečeno (385).

- (385) a. a(z) šalû ap(osto)la *moego* (CVinod 58a)
- b. s veliû mudrostiû čuvai *tvoi* ezik' (CPet 106r)
- c. plačite se zalih' del' *vaših'* (COxf 7r)
- d. pustimo goruče slze po licu *n(a)šem* (CVinod 27c)

Ukoliko, dakle, nezamjениčki subjekti u rečenicama s pravim imperativnim glagolima u neliturgijskim zbornicima mogu biti adresatski interpretirani ili čak poistovječeni s adresatom (kako je, čini se, slučaj u nekim drugim jezicima²⁸⁹), očekivano bi bilo da oni – s obzirom na navedene činjenice o antecediranju nepovratnih posvojnih zamjenica prvoga i drugoga lica – barem u nekim primjerima antecediraju zamjenice *tvoj* i *vaš* koje se ostvaruju u istoj surečenici u kojoj i oni sami. Takvih primjera, međutim, u korpusu nema. Nezamjениčki subjekti rečenica

²⁸⁸ Ta se činjenica odnosi prije svega na engleski jezik (usp. Rupp 2003: 59–62; Zanuttini 2008: 190–193). Premda u tome nije sasvim eksplicitna, primjere koji bi trebali pokazivati da je isto moguće i u rumunjskome jeziku donosi Isac (2015: 111).

²⁸⁹ Usp. Isac 2015, str. 112: "To conclude, the only types of subjects that can grammatically occur in true imperatives are either those bearing unvalued person features, which can be valued as 2nd person by agreement with the Mod head (and ultimately with the Se head), and those that are inherently marked as 2nd person, which are able to agree with the Mod/Se head by coincidence. My view is thus that the subject of true imperatives is always identical to the Addressee."

s pravim imperativima antecediraju, naime, u svojoj (su)rečenici jedino i isključivo anaforu *svoj* (i, naravno, *sebe*) (386).

- (386) a. vsaki vikarii *svoga* pastira poslušai (CPet 126r)
- b. ovo su oni kih' es(ъ) poslati k biskupu a biskup' ih pošli k papê sa *svoim'* listom' na otr(ê)š(enie (CPet 151v)
- c. g(ospod)ь dai · nam' *svoi* s(ve)ti mirь (CPet 188r)
- d. zmiê ka ženu prelasti po prseh *svoih* hodi (CTk 42r)
- e. vsaki v *svoemь* mêsti stoi (RegBen 6v)
- f. i v' *svoem* nauci opatь obvarui ihь vsagda ap(osto)lova svêta (RegBen 7r)

Premda zbog maloga broja primjera i činjenice da među pronađenima nema onih u kojima se ostvaruju inherentno anaforički izrazi, ne možemo primijeniti isti argument kao kod nezamjeničkih subjekata, razložno je, s obzirom na dosad rečeno o leksički izraženim imperativnim subjektima, pretpostaviti da ni kvantifikatorski subjekti u imperativnim rečenicama nemaju nikakve interpretativne specifičnosti u odnosu na one koje su im svojstvene u drugim rečeničnim tipovima. U (387) donosimo nekoliko primjera rečenica s pravim imperativnim glagolima čiji je subjekt kvantifikator *nikto(že)/nigdo(že)*.

- (387) a. *niktože* togo ne razori eže b(og)ь stvori (CPet 122r)
- b. zato z(a)č ь s(i)нъ b(o)ži · zaprtimi vrati naglo pokaz(a) sê · zato ne m'nii *nigdore* da bi on' imil' telo · kako obludno (CPetr 74r)
- c. ne ufai se · *nig'dorь* v' mlados't (RitKlim 73v)

Svi dosad navedeni primjeri leksički izraženih imperativnih subjekata odnosili su se na rečenice s pravim imperativnim glagolima. Neke smo informacije vezane uz subjekte rečenica sa zamjenskim imperativnim oblicima donijeli razmatrajući sintaktički položaj modalnih čestica koje su sastavni dio tih oblika. U literaturi se obično ističe da u rečenicama sa zamjenskim imperativima, za razliku od onih s pravim imperativima, nema ograničenja vezanih uz lična obilježja njihovih subjekata.²⁹⁰ Potvrde za to pruža i stanje u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima (388). Nismo, doduše, pronašli primjere rečenica sa zamjenskim imperativima u drugome licu u kojima bi (zamjenički) subjekt bio leksički izražen, no to zasigurno nije posljedica sintaktičkoga ograničenja koje bi priječilo leksičko izražavanje takvih subjekata,

²⁹⁰ Usp. Isac 2015, str. 112: "My view is thus that the subject of true imperatives is always identical to the Addressee (...). All cases in which we see a discrepancy between the Addressee and the subject will not be categorized as true imperatives in this view, but as surrogate imperatives."

nego rezultat činjenice da su zamjenski imperativni oblici drugoga lica u korpusu ionako potvrđeni vrlo rijetko.

- (388) a. da umlknutъ *knezi grada toga* (CŽg 103v)
- b. *ona* da ne vazmêt' inogo muža doklê e on' živ' (CPet 135r)
- c. v' knigahъ tvoihъ *vsi* da napišut' se (CPetr 42r)
- d. neka si ga · ê polûb'lû (RitKlim 69v)
- e. neka ga *on* v tom rasudi (CTk 139r)
- f. neka pride *iliê* speti ga (CŽg 96v)

S obzirom na navedeno, jasno je da nezamjenski imperativni subjekti – jednako kao i zamjenski subjekti s obilježjem trećega lica – ne mogu biti adresatski interpretirani. Stoga se slažemo s ranije spominjanom Medeirosovom (2013: 105) tvrdnjom da usmjerenost na adresata nije univerzalno ugrađena u sintaksu i semantiku imperativnih rečenica, tj. nije njihovo inherentno, nego jezično specifično morfosintaktičko svojstvo.^{291,292}

Pitanje je kako se činjenica da u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika subjekti ne moraju biti adresatski usmjereni (tj. mogu imati obilježja i prvoga, i drugoga, i trećega lica), dok u nekim drugim jezicima to nije slučaj, može sintaktički kodirati. S obzirom na to da je za vrednovanje φ -obilježja subjekta ključno njegovo stupanje u odnos sročnosti s glavom T^0 , razložno je pretpostaviti da je upravo ta glava "odgovorna" za navedenu razliku (usp. također Isac 2015; Medeiros 2015). Prema Chomskyjevoj analizi prijenosa obilježja, glava T^0 , kako smo ranije istaknuli, nema inherentna φ -obilježja (tj. ne ulazi u izračun s njima), nego ih nasljeđuje od glave C^0 . Mi ćemo stoga na tragu rješenja koje nudi Medeiros (2015) – i koje Isac (2015) predlaže samo za rečenice sa zamjenskim imperativima – pretpostaviti da u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika glava T^0 (neovisno o tome je li riječ o rečenicama s pravim ili zamjenskim imperativima) nasljeđuje netumačljiva φ -obilježja te da zbog toga može ostvariti padežnu i φ -sročnost s rečeničnim subjektom koja rezultira time da rečenični subjekt stječe padežno obilježje, a glava T^0 provjerava, odnosno briše vlastita

²⁹¹ Usp. Medeiros 2013, str. 105: "[C]ross-linguistic data suggest that addressee-orientation should not be considered a property inherent to imperatives, but rather be construed as a language-specific, morpho-syntactic property of imperatives, arguably following from person features associated with subjects of imperatives."

²⁹² Tvrdnja o usmjerenosti imperativnih rečenica na adresata, doduše, kako primjećuje Medeiros (2013: 105), možda bi se mogla zadržati u svjetlu Potsdamova (1996) pragmatički determiniranoga odnosa kontrole između subjekta i adresata koji implicira da neka imenska skupina može biti odobrena kao subjekt imperativne rečenice sve dotle dokle su pojedinci ili skupine koji su njome denotirani pod kontrolom adresata, pri čemu izvor te kontrole može biti društveni, politički, ekonomski, vojni ili kakav drugi vid autoriteta adresata. Medeiros (2013: 105) ipak smatra da je činjenice vezane uz ostvarivanje imperativnih subjekata s obilježjem prvoga i/ili trećega lica prirodnije objašnjavati teorijom koja polazi od toga da usmjerenost na adresata nije inherentno svojstvo imperativnih rečenica.

netumačljiva φ -obilježja. U jezicima pak u kojima imperativni subjekti mogu biti samo adresatski usmjereni (tj. mogu imati samo obilježje drugoga lica) može se pretpostaviti da glava T^0 ne nasljeđuje φ -obilježja iz CP-područja, zbog čega subjekt ne može s njom provjeriti padežno i vrednovati lično obilježje, nego to mora učiniti s nekom drugom glavom u rečeničnoj strukturi (Jussive⁰, Se⁰, C⁰) koja sadrži tumačljivo obilježje drugoga lica (usp. Zanuttini 2008; Zanuttini, Pak i Portner 2012; Isac 2015; Medeiros 2015). S obzirom na to da je pitanje (padežne i) φ -sročnosti od krucijalne važnosti za *pro*-subjekte, još ćemo mu se vratiti u odjeljku o leksički neizraženim imperativnim subjektima (§6.5.3.).

Uz problematiku leksički izraženih subjekata izravno je vezano i pitanje njihova položaja u rečeničnoj strukturi. Iz dosadašnjega smo pregleda vidjeli da se praktički svi tipovi leksički izraženih imperativnih subjekata mogu ostvariti i ispred i iza glagola. S obzirom na tradicionalnu generativnu pretpostavku da je stjecanje padežnoga obilježja povezano sa specifikatorskim položajem u infleksijskome području (SpecIP/SpecTP), osobit izazov za istraživače predstavljali su poslijeglagolski subjekti. U predminimalističkoj teoriji načela i parametara obično se smatralo da su subjekti nadesno pridruženi projekciji VP ili da se nalaze na položaju nadesno granajućega SpecVP te da nominativno padežno obilježje dobivaju od ekspletivne (prazne ili leksički izražene) zamjenice koja se nalazi na "kanonskome" predglagolskom subjektom položaju (usp., npr., Rizzi 1982: 132–138).²⁹³ Ta su tumačenja izgubila objasnidbenu moć nakon što je Kayne (1994) iz svoje teorije asimetrije reda riječi isključio sva pridruživanja i pomicanja nadesno u rečeničnoj strukturi. Od tada se u svim relevantnijim prijedlozima tumačenja poslijeglagolskoga položaja subjekta polazi od pretpostavke da taj položaj može biti isključivo posljedica pomicanja nalijevo konstituenta koji su u rečeničnoj strukturi spojeni ispod položaja na kojem se spaja subjekt. I među takvim tumačenjima postoje, dakako, razlike. Polazeći od pretpostavke da su poslijeglagolski subjekti uvijek fokalizirani, tj. da su nositelji nove informacije u rečenici, Adriana Belletti (1999) na građi iz talijanskoga jezika pokušava dokazati da se oni u strukturi rečenice nalaze na položaju specifikatora unutarrečenične fokusne projekcije FocP koja se nalazi neposredno iznad projekcije u kojoj se subjekti spajaju (VP) ta da ih odobrava upravo fokusno obilježje koje sadrži glava Foc⁰. Belletti također smatra da poslijeglagolski subjekti (u talijanskome jeziku) ne provjeravaju uopće padežno obilježje te da je njihov nominativni lik zapravo posljedica činjenice da izgovorivi

²⁹³ O nekim drugim prijedlozima koji uključuju pridruživanje subjekta nadesno projekciji VP ili spajanje na položaju nadesno granajućega SpecVP v. u Cardinaletti (2004: 117).

leksički izraženi elementi moraju imati nekakvu morfološku realizaciju.^{294, 295} Tvrdnja o nepridruživanju padeža poslijeglagojskim subjektima prilično je radikalna i, koliko nam je poznato, nema drugih pobornika. To znači da drugi istraživači smatraju da poslijeglagojski subjekti padežno obilježje mogu steći nekim mehanizmom koji ne zahtijeva pomicanje. Upravo to pretpostavlja Anna Cardinaletti (2004), premda u svojoj kartografskoj analizi (mogućih) subjektivnih položaja u strukturi rečenice nije dokraja eksplicitna glede toga kako poslijeglagojski subjekt dobiva padežno obilježje. Ona, naime, smatra da poslijeglagojski subjekti (u talijanskome jeziku) ostaju na položaju SpecVP te spominje tri načina na koja subjekt s toga položaja može dobiti padežno obilježje: (i) formiranjem lanca s ekspletivnim *pro* koje se nalazi na subjektivnome položaju povezanom s padežnim i φ -obilježjima (kod Cardinaletti SpecAgrSP); (ii) skrivenim (ili LF-) pomicanjem na položaj SpecAgrSP; (iii) dalekometnim odnosom sročnosti. Prvi je mehanizam u izravnoj vezi s ranije spominjanim idejama koje su obilježile pokušaje da se u okviru predminimalističke teorije načela i parametara objasne poslijeglagojski subjekti, dok su druga dva nadahnuta "ranim" (ii) (Chomsky 1995), odnosno "zrelim" (iii) minimalističkim postavkama (Chomsky 2001). Ideja o stjecanju padežnoga obilježja *in situ* nije strana ni istraživačima koji su se bavili položajem subjekta u rečeničnoj strukturi u slavenskim jezicima. Tvrdnje o tome da subjekt padežno obilježje stječe u dalekometnome odnosu sročnosti s glavom T^0/T^0 , i to iz položaja na kojem je spojen (tj. SpecvP), eksplicitno za ruski jezik iznosi Bailyn (2004: 5), za češki Sturgeon (2008: 8), za bugarski Arnaudova (2010: 106–112), a isto nagovještavaju Brown i Franks (1995), koji, doduše, ne govore o dalekometnome odnosu sročnosti, ali, slijedeći King (1995), ističu da su predglagojski subjekti u ruskome rezultat topičkoga i fokusnoga, tj. A'-, a ne A-pomicanja (prije nego provjeravanja padežnoga obilježja).²⁹⁶

Slijedeći navedene istraživače, mi ćemo ovdje također pretpostaviti da rečenični subjekt u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika padežno obilježje provjerava u dalekometnome odnosu sročnosti s glavom T^0 , odnosno da provjeravanje toga obilježja ne znači nužno pomicanje subjekta s položaja na kojem je spojen (SpecvP). Time se automatski

²⁹⁴ Usp. Belletti 1999, str. 17: "Its realization as a nominative must be due to the independent necessity of choosing a morphological realization for a pronounceable overt element, if available. Under this view, nominative would count as a default realization."

²⁹⁵ Tom se tvrdnjom, ističe Belletti, ne želi reći da su padežno i fokusno obilježje, kada je riječ o odobravanju imenskih skupina, u nekom tipu komplementarne razdiobe. Dokazom za to smatra kontrastivno fokalizirane elemente (koji se nalaze na položaju specifikatora fokusne projekcije na lijevome rečeničnom rubu) koji normalno pridružuju padež.

²⁹⁶ Usp. Brown i Franks 1995, str. 248: "This is in line with proposals by King (1993/1995, 1994c) among others, who argues that subjects appear preverbally in Russian by virtue of focus or topic movement, rather than out of considerations of case, as they do in English."

objašnjava mogućnost ostvarivanja subjekata iza glagola u zborničkim tekstovima, s obzirom na to da subjekti sve svoje argumentne potrebe mogu zadovoljiti *in situ*. U suprotnome, tj. kada bi se pretpostavilo da je pomicanje s položaja SpecvP nužno da bi subjektu bio pridružen padež, poslijeglagolski bi subjekti predstavljali ozbiljan teorijsko-empirijski problem, tj. trebali bi biti tretirani kao iznimke.

S obzirom na tvrdnju da se pravi imperativi u neliturgijskim zbornicima pomiču na položaj glave Fin⁰ te na to da nismo isključili mogućnost da se na tome položaju u rečenicama sa zamjenskim imperativima, osim modalne čestica *da*, nalazi i prezentski glagolski oblik, ostavljanje mogućnosti za ostajanje rečeničnoga subjekta na položaju SpecvP moglo bi se, barem s aspekta imperativnih rečenica, činiti nepotrebnim. U primjerima s poslijeglagolskim imperativnim subjektima subjekt se, naime, obično ostvaruje neposredno iza glagola (389), što bi naizgled moglo pokazivati da ne postoje prepreke za pretpostavku da se on uvijek s položaja na kojem je generiran pomiče u infleksijsko područje (tj. na položaj SpecTP).

(389) a. začni *op(a)tb* im'nu (RegBen 19v)

b. dai *ministar^b* s'viću važ'ganu · onomu ki se hoće obliči (RitKlim 28r)

c. ne dai ti *b(og)^b* oblas'ti na gradê sem' (CBč 39v)

d. tu pokaži *lupež* križ dêvlu (CTk 1v)

e. da pridet' *zvêr^b* lût'i i požrêt' e (CPet 240r)

f. da raz'beret' *paraon'* muža premud'ra i sil'na (COxf 20b)

g. da ne umalit' se *um' moi* ot menê ni s'metet' se *sr(d^b)ce moe* ni v'ržet' se *biser' tvoi* v blato (COxf 25a)

h. da uslišit' *b(og)^b* s(lovo) tvoe (CBč 22r)

Čini se, međutim, da i u samim imperativnim rečenicama postoje neupitni pokazatelji za to da subjekt svoje argumentne potrebe zadovoljava *in situ*, tj. na položaju SpecvP. Jedan bi takav pokazatelj mogli biti niskorečenični prilozi, za koje se, kako smo ranije istaknuli, standardno pretpostavlja da se pridružuju najvišoj projekciji u VP-području (tj. vP). U primjerima u (390) VP-prilozi nalaze se između imperativnoga glagola i rečeničnoga subjekta, dakle upravo ondje gdje bi se očekivali ako subjekt ostaje na položaju SpecvP.

(390) a. vspomeni vsagda *op(a)tb* č'to se zove opatъ (RegBen 7v)

b. vspominai bo često *op(a)tb* da ot nauka svoego ili ot posluha učenikov' svoiĥ ot oboû dvoû v strašnom mêsti prêd' *b(og)mb* na sudni d'ni budet' pitan'e (RegBen 5r-v)

c. budi nemu vazda *tvoê vola* ugodna (CPet 70r)

Drugi pokazatelj za pretpostavku da subjekt u imperativnim rečenicama može ostati na položaju SpecvP mogli bi predstavljati primjeri u kojima se unutarnji argument predikata s položaja na kojem je spojen pomaknuo na viši položaj u odnosu na rečenični subjekt, ali niži od onoga na kojem se nalazi imperativni glagol (391). Takav redosljed imperativnoga glagola, subjekta i objekta u tekstovima nije osobito često potvrđen, tj. znatno je rjeđi od redosljeda VSO.

(391) a. ne boi se smrti *on' ki dobro čini* (CPet 92r)

b. simъ s(ve)timъ mazaniemъ · i s'voim' prem(i)l(o)stivim' m(i)l(o)srdiemъ · otpus'ti t(e)bi *g(ospodi)nъ b(o)gъ* (RitKlim 120r)

c. da os'tavit' p'lav' ovu *v'saka z'loba protiv'na i prog'nana* (RitKlim 210v)

d. da služet' nemu *anj(e)li* · i da primet' nega *s(ve)ti mihovil' arhanj(e)lb* (RitKlim 126v)

Utvrđivanje razloga zbog kojih se unutarnji argument predikata u primjerima tipa (391) pomiče s položaja na kojem je spojen na viši položaj (ali i dalje niži od onoga na kojem je glagol) zahtijevalo bi detaljnije istraživanje. Napominjemo ipak da Arnaudova analogno pomicanje objekta u bugarskome promatra kao tzv. prozodijsko ili P-pomicanje, u kojem jedan element (u ovome slučaju objekt) prepušta mjesto drugomu (u ovome slučaju subjektu) zbog njegove fokusne prominentnosti (usp. Arnaudova 2010: 66–88) te da na donekle sličnome tragu strukture s identičnim površinskim redosljedom konstituenata (VOS) u talijanskome jeziku Belletti (1999) objašnjava pretpostavkom da se (ostatak) VP-a nakon pomicanja poslijeglagskoga subjekta na položaj SpecFocP (uključujući i njegovu neizgovorenu kopiju) pomiče u unutarrečeničnu topičku projekciju koja se nalazi iznad unutarrečenične FocP (usp. također Cardinaletti 2004: 155, f. 2).

Da subjekt argumentne potrebe može zadovoljiti s položaja SpecvP, mogli bi sugerirati i primjeri s poslijeglagskim subjektima u konstrukcijama sa zamjenskom imperativnom svezom s česticom *neka* (392). Glagolska sastavnica u toj svezi, kako smo ranije vidjeli, nedvojbeno ostaje na nižem položaju u odnosu na modalnu česticu – bilo na položaju T⁰, bilo na položaju neke druge glave ispod Fin⁰ – što znači da je razložno pretpostaviti da se subjekt nalazi na položaju SpecvP, odnosno da se nije pomicao s položaja na kojem je spojen.

(392) a. am'bêkane neka stoi *to dêlo* (CPet 103r)

b. neka plače *ma sedina* svoga mila *g(ospo)d(i)na* (CTk 161r)

c. neka pride *iliê* speti ga (CŽg 96v)

Ako iziđemo iz okvira imperativnih rećenica, mogućnost ostajanja rećeničnoga subjekta na položaju SpecvP u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima nedvojbeno zahtijevaju brojni primjeri deklarativnih rećenica u kojima se subjekt nalazi iza glagola (393). Nema, naime, utemeljenja za pretpostavku da se u deklarativnim rećenicama tipa (393) glagol pomiče dalje od T⁰, pa je jasno da se u njima subjekt ne može nalaziti na položaju SpecTP. Osim toga, u svim se primjerima u (393) iza subjekta nalazi izravni objekt (koji je očito ostao na položaju na kojem je spojen), što znači da se poslijeglagolski položaj subjekta ne može tumačiti kao rezultat fokalizacije.

- (393) a. kada že vidi *osip'* brat'û svoû poz'na e (COxf 20c)
 b. i v'ze *mučit(e)l'* meč' svoi sa strahom' i trepetom' (COxf 27d)
 c. tu se otvrže *petar'* g(ospo)d(i)na i pl(a)ka gorko (CVinod 15b)
 d. i tu položi *s(ve)ta elena* k'rižъ na mrtv'ca (CVinod 16a)
 e. i vidê ondê *b(la)ž(e)ni p(a)v(a)l'* mêsto straš'no (CVinod 34a)
 f. i t(a)da ukaza mu *mihail' arh(a)nĵ(e)l'* · v'se d(u)še ke v' onoi rêkê ogn(e)noi · mučahu se (CVinod 34c)

Nesporno je da se poslijeglagolski subjekti u nekim slučajevima ipak pomiču s položaja na kojem su spojeni. Dokazi se za to ponovno mogu pronaći u primjerima sa zamjenskim imperativnim svezama 'neka + prezent'. U tim se primjerima, naime, subjekt nerijetko nalazi između modalne čestice i glagola (394). Štoviše, osim subjekta, kako pokazuju primjeri (394b) i (394c), između čestice i glagola mogu se ostvariti i drugi konstituenti.

- (394) a. neka si ga · ê polûb'lû (RitKlim 69v)
 b. neka ga *on* v tom rasudi (CTk 139r)
 c. neka *smrt* me s tobu vazme (CTk 153v)

Pomicanje je nužno pretpostaviti i u primjeru (395), u kojem se i subjekt i unutarnji argument predikata nalaze ispred koordiniranih niskorečeničnih priloga. Takav relativni redosljed argumenata predikata i niskorečeničnih priloga Arnaudova, jednako kao i u primjerima (391), tumači kao rezultat P-pomicanja, tj. smatra da su subjekt i objekt nalijevo pomaknuti kako bi koordinirani niskorečenični priloci dospjeli na finalni – prozodijski i fokusno prominentan položaj.

- (395) s'povii se *nemoć'nikъ* · g'rihovъ s'voihъ pravo i čis'to (RitKlim 221r)

Nemamo zasad odgovor na pitanje kako objasniti činjenicu da se subjekt s položaja na kojem je spojen pomaknuo u (394). S obzirom na pretpostavku o stjecanju padežnoga obilježja *in situ*, jasno je da to pomicanje ne može biti posljedica zadovoljavanja njegovih argumentnih potreba. Teoretski bi se pomicanje moglo objašnjavati provjeravanjem EPP-obilježja glave projekcije na čiji se položaj specifikatora subjekt pomiče (T^0 ili neke druge), no time se automatski nameće pitanje provjeravanja toga istog obilježja u slučajevima u kojima subjekt (i drugi argumenti predikata) ostaje iza glagola, primjerice u (392). Pomicanje bi, naravno, moglo biti determinirano i čisto diskursno-pragmatičkim razlozima. U svakom slučaju, pitanje mogućih subjektivnih položaja u rečeničnoj strukturi u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika zahtijeva zasebno istraživanje i, naravno, izlaženje iz okvira jednoga rečeničnog tipa.

O položaju predglagolskih (sintaktičkih) subjekata i općenito predglagolskih elemenata u imperativnim rečenicama bilo je riječi u §6.4.3. pa se ovdje na tome nećemo dalje zadržavati. S obzirom na tvrdnju da se pravi imperativi i modalne čestice nalaze na položaju Fin^0 , jasno je da su (sintaktički) subjekti koji se nalaze ispred imperativnoga glagola ili modalne čestice na taj položaj mogli dospjeti samo diskursno motiviranim pomicanjem (tj. topikalizacijom ili fokalizacijom). Naravno, nisu svi elementi koji prethode imperativnomu glagolu ili modalnim česticama na taj položaj dospjeli pomicanjem. Za neke je, kako smo vidjeli, razložno pretpostaviti da su spojeni u CP-području. Važno je, međutim, (još jednom) naglasiti da takvi konstituenti ne mogu biti sintaktički subjekti te da su u ostatku rečenice oni uvijek nastavljeni resumptivnim elementima.

6.5.3. *Leksički neizraženi subjekti*

Više smo puta istaknuli da, prema zasad dostupnim podacima, nema jezika koji ne dopušta nulte subjekte u imperativnim rečenicama. Jasno je stoga da su i u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima obilno potvrđene imperativne konstrukcije u kojima subjekt nije leksički izražen (396).

- (396) a. ot hudih' se dêl' uklonimo (CPet 86r)
- b. propovedaite evan'j(e)lie c(êsa)rstviê moego (CŽg 100v)
- c. otpusti nam' dlgi naše (CPetr 43v)
- d. propni toga č(lov)ika (CFat 73v)

Da u rečenicama s nulnim subjektom nije riječ tek o pukoj odsutnosti subjekta iz rečenične strukture, odnosno da je subjekt u takvim rečenicama, premda leksički neizražen, sintaktički aktivan, pokazuju barem dvije činjenice: (i) mogućnost ostvarivanja (dopunbenih) infinitivnih

rečenica u imperativnim konstrukcijama (397) te (ii) prethodno spomenuta mogućnost ostvarivanja inherentno anaforičkih izraza – bilo povratnih (398), povratno-posvojnih (399) ili recipročnih (400) – u imperativnim rečenicama.

- (397) a. ne budite leni v's'tati na m(o)l(i)tvu va t' čas' (CBč 2v)
b. ne vložī se nigdarê lûbiti hêrê tvoga gospodina (CPet 32r)
c. ne sramui se pitati kada ne umiš' (CPet 93r)
d. ne zabivai pečalnih' utêšiti (CPet 98v)
- (398) a. zovite ga k *sebi* na stan (CFat 24v)
b. mili is(u)h(r̃st)e primi k *sebê* d(u)šu moû (CPet 259r)
c. ako si ti h(r̃st)ь spasi *sebe* i naû (CŽg 96r)
d. sudi sam *sebê* (CPet 104r)
- (399) a. udrži êzikъ *svoi* ot z'la (RegBen 2r)
b. sinu moi anadane ne posrami druga *svoego* (CPet 99r)
c. êvi n(a)мъ g(ospod)i m(i)l(o)stъ *svoû* (CBč 19r)
d. duše *svoe* ne pogubite (COxf 56a)
- (400) a. lûbite *drugъ d'ruga* ne v'spominaûçe ni v'zdaûçe z'la za z'lo (CBč 44v)
b. ispovidaitê se *drug' drugomu* grihê vašê (CPetr 132r)
c. ispovêdaitê grehi vaše *drug' drugu* i molitê *drug' za druga* da sini boži budêtê (CPet 24r)
d. ne prognevaite *drug druga* ni zla tvorite ni slipu ni gluhu ni se ubogim porugaite (CTk 59r)

Na sintaktičku aktivnost nultih imperativnih subjekata primjeri tipa (397) upućuju zbog toga što je, prema standardnoj tvrdnji, subjekt infinitivnih rečenica prazna zamjenica PRO, i to u primjerima u (397) nadzirano PRO. Prazna zamjenica PRO, naime, može biti nadzirana od subjekta ili objekta glavne rečenice, a može imati i arbitrarnu ili proizvoljnu interpretaciju (usp. Mihaljević 1998: 234). S obzirom na to da se u (397) PRO ne može odnositi bilo na koga, nego samo na (leksički neizraženi) subjekt glavne rečenice,²⁹⁷ jasno je da je riječ o nadziranome

²⁹⁷ U korpusu su, naravno, potvrđeni i primjeri antecediranja PRO-subjekta infinitivnih rečenica u imperativnim konstrukcijama i objektom glavne rečenice (i).

- (i) a. nikakore ee_i ne pusti [tamo PRO_i poiti] (CPetr 67v)
b. o mariê · božiê mati · ti mu_i ne dai · [v' mukahъ PRO_i s'tati] (RitKlim 71r)
c. ne dai mu_i [PRO_i pozirat'i po zemli] (CPet 240r)

PRO, odnosno da je jedini mogući njegov nadzirač upravo subjekt glavne rečenice. Stoga se primjeri navedeni u (397) mogu prikazati kao u (397').

- (397')a. ne budite e_i leni [PRO_{*i*} v's'tati na m(o)l(i)tvu va t' čas'] (CBč 2v)
- b. ne vloži se nigdarê e_i [PRO_{*i*} lûbiti hêrê tvoga gospodina] (CPet 32r)
- c. ne sramui se e_i [PRO_{*i*} pitati kada ne umiš'] (CPet 93r)
- d. ne zabivai e_i [pečalnih' PRO_{*i*} utêšiti] (CPet 98v)

Ostvarivanje pak u imperativnim rečenicama izraza kojima je anaforičnost inherentna relevantno je za zaključivanje o sintaktičkoj aktivnosti leksički neizraženih subjekata zbog toga što anaforički izrazi moraju imati antecedens i što taj antecedens mora biti u istome sintaktičkom području s njima (usp. Mihaljević 1998: 218; Batinić Angster 2017).²⁹⁸ S obzirom na to da se u većini slučajeva to sintaktičko područje može poistovjetiti sa (su)rečenicom u kojoj se anaforički izraz ostvaruje (tako je i u svim primjerima (398)–(400)) te da je u tome sintaktičkom području antecedens anafore u pravilu rečenični subjekt (bio on prazan ili leksički izražen), inherentno anaforički izrazi u imperativnim rečenicama mogu se smatrati čvrstim dokazom za to da je subjekt u njima – i onda kada nije leksički izražen – sintaktički aktivan.

U §5.3.2. vidjeli smo da je u novije vrijeme među istraživačima postignut konsenzus oko toga da su nulti subjekti imperativnih rečenica prazna kategorija *pro*. Nema razloga da se to ne pretpostavi i za imperativne rečenice u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima, osobito s obzirom na činjenicu da je riječ o rukopisima ispisanim jezikom koji općenito dopušta nulte subjekte.

6.5.3.1. Interpretacija *pro*-subjekata u imperativnim rečenicama

O interpretativnim osobitostima *pro*-subjekata u imperativnim rečenicama u neliturgijskim zbornicima može se zaključivati na temelju nekoliko čimbenika. Jedan od ključnih svakako je glagolska morfologija. U rečenicama navedenima u (401) po dočetcima je pravih imperativnih glagola jasno da subjekt ima obilježje prvoga lica dvojine, dok je u primjerima navedenima u (402) jasno da je riječ o subjektu s obilježjem prvoga lica množine.

²⁹⁸ Inzistiranje na osjetljivosti anafora na lokalno područje D, doduše, nije neproblematično s obzirom na to da su u nekim jezicima potvrđeni primjeri ostvarivanja anaforičkih izraza bez antecedensa ili pak s antecedensom koji je od njih vrlo udaljen. Anagnostopoulou i Everaert (2013: 368) zbog toga smatraju da se osjetljivost na područje D ne može smatrati pouzdanim kriterijem u razdvajanju anafora od zamjenica. Safir (2004: 156–173) pak smatra da se dobar dio anafora koje nisu *c*-antecedirane u području D može objasniti pretpostavi li se da prikrivenim pomicanjem anafora na razini LF one mogu dospjeti u područje u kojem mogu biti *c*-antecedirane. One pak anafore kod kojih to ne može biti slučaj Safir ne smatra pravim sintaktičkim anaforama, nego ih određuje kao nevezano ovisne oblike (*UD-forms = unbounded dependent forms*) (o tome v. više u Safir 2004: 173–178).

- (401) a. o bližiko moi ivane *poidêva* k naû bližikam' da nam' ga pomogu isprošiti (CPet 227r)
 b. *stv(o)rive* brakъ sinu naû (CBč 22r)
 c. *molivê* b(og)a da nama êvi otroče ko n(a)ma samъ dastъ (CBč 22v)
- (402) a. *nasleduimo* putъ ego (RegBen 2r)
 b. *ostavimo* se brat'ê bezъčislnih slasti (CPetr 118r)
 c. b(og)a toga se vazda *boimo* (CPet 4v)

Analogno tomu, kod zamjenskih imperativa sastavljenih od čestica *da* ili *neka* i prezenta po prezentskome se obliku može zaključiti o obilježjima lica i broja praznoga subjekta. U primjerima u (403) oblici *prikažet* i *obučet' se* nedvosmisleno upućuju na to da *pro*-subjekti imaju obilježje trećega lica jednine. U (404) pak glagolski oblici *poidu*, *viû* i *prolû* pokazuju da *pro*-subjekt ima obilježje prvoga lica jednine.

- (403) a. i ako se takovъ naidetъ ûrъ priêtъ · da *prikažet'* se ča se naib'rže morê (RitKlim 13r)
 b. ako nemu ugod'no bude · po zakonu žitiê ovoga da *obučet'* se (RitKlim 13v)
- (404) a. *neka* nine *poidu* k marii i *viû* e li živa (CPet 224v)
 b. *neka prolû* suze moe (RitKlim 53v)

Glagolska morfologija ipak nije uvijek dostatna za identificiranje ličnih obilježja *pro*-subjekta u rečenicama s pravim imperativima. Razlog je tomu, naravno, činjenica da su pravi imperativni oblici formalno identični u drugome i trećem licu svih triju brojeva. Stoga se u primjerima navedenima u (405) na temelju isključivo glagolskih oblika može sa sigurnošću zaključiti samo to da imperativni *pro*-subjekt ima jedninska obilježja te da nije u prvome licu.

- (405) a. ako li ki hoče čisti v svoei postêli tako *čti* da druga ne budi (RegBen 31r)
 b. *vazmi* v ruci mečъ oštarъ ki bude briti vlasi · i povedeš ga po glave t'voei i na bradu t'voû (CPetr 65v)

U cjelini gledano, formalna identičnost pravih imperativnih oblika drugoga i trećega lica u zborničkim tekstovima uglavnom ne predstavlja osobit problem za interpretaciju *pro*-subjekta. Razlog za to leži u samoj prirodi imperativnih rečenica. Premda im usmjerenost na adresata, kako smo istaknuli u prethodnome odjeljku, nije inherentno svojstvo, činjenica je da u imperativnim rečenicama adresat i kategorija drugoga lica ipak imaju središnju ulogu. Upravo zbog toga u situacijama u kojima se izvršenje radnje denotirane imperativnim glagolom očekuje od nekoga tko nije sudionik govornoga događaja, tj. od trećega lica u najširem smislu, on u

imperativnome kontekstu treba biti jasno naznačen. Da je tomu doista tako, potvrđuje i činjenica da je u tekstovima subjekt u imperativnim rečenicama u kojima nije istovjetan adresatu u većini slučajeva leksički izražen. Kada pak to nije slučaj, o referencijalnoj se vrijednosti subjekta u pravilu lako zaključuje na temelju kontekstualnih čimbenika. To se lijepo vidi u primjeru (406) iz *Regule svetoga Benedikta*, u kojem je opisan postupak primanja u samostan djece plemenitaša.

(406) ako ki č(lovê)къ plemenitъ svoga s(i)na b(og)u v molstirъ hočestъ vzdati · ako ono dite takovo est' · pisati ne umi · o(тъ)сѣ ego i mati tvorita prošēnje · kako smo prije pisali · i darъ b(og)u vzdauča sѣ onimъ listomъ · ob'vij'te djeteti ruci ubrusomъ oltara · tako ga b(og)u prikazita · a ot nego dobitka vъ onom'je listu prisežuča obečaita · da nikadare ni ona dva · ni ini č(lovê)къ ki lûbo ne smijъ emu ča lûbo vzdati iminê (RegBen 39v-40r)

Taj postupak uključuje podnošenje pisanoga zahtjeva za primanje djeteta u samostan od njegovih roditelja, potom omatanje djetetovih ruku i pisanoga zahtjeva u oltarnu tkaninu te obećanje roditelja da ni oni sami ni tko god drugi neće djetetu koje se prima u samostan ostaviti imanje ili općenito kakvu materijalnu stvar. Navedene su upute (koraci) uobličene u imperativne rečenice, a izvršenje radnji koje su njima denotirane očekuje se, kako je vidljivo, od djetetovih roditelja. To je jasno i po upotrijebljenim imperativnim oblicima, koji su redom u dvojini (osim u obliku *ob'vij'te*, u kojem je dvojinjski oblik vjerojatno pogreškom zamijenjen množinskim²⁹⁹). Sintaktički subjekt koji se referira na djetetove roditelje (i ima obilježje trećega lica) leksički je izražen samo u prvoj u nizu imperativnih rečenica, dok je u ostalima prazan. Nije pritom vjerojatno da se u susljednim imperativnim rečenicama lično obilježje subjekta mijenja, odnosno da je subjekt u trećem licu samo u prvoj rečenici (u kojoj je leksički izražen), dok je u ostalima (u kojima je prazan) u drugome licu. Takvo što impliciralo bi postojanje dvaju različitih govornih događaja simuliranih u pisanome tekstu, jednoga u kojem djetetovi roditelji ne sudjeluju (pa se o njima govori u trećem licu) i jednoga (koji slijedi neposredno za prvim) u kojem su djetetovi roditelji adresati, dakle akteri govornoga događaja. Jasno je da to nije slučaj u primjeru (406). To potvrđuje i posljednja u nizu imperativnih rečenica, koja kao dopunu ima rečenicu s dvama leksički izraženim koordiniranim subjektima s obilježjem trećega lica od kojih je jedan (*ona dva*) koreferentan sa subjektom glavne (imperativne) rečenice, tj. referira se

²⁹⁹ Moguće je, doduše, i to da je u prepisivanju ostao stari dvojinjski oblik trećega lica na *-te* koji je formalno identičan obliku drugoga lica množine. Takvi su oblici inače sporadično potvrđeni u hrvatskokrkvenoslavenskim tekstovima (usp. HCSL 2014: 213).

na djetetove roditelje. Odatle proizlazi da leksički neizraženi subjekt glavne rečenice ne može imati obilježje drugoga, nego samo trećega lica.

Analognih primjera s leksički neizraženim imperativnim subjektima koji imaju obilježje trećega lica, naravno, ima još u zborničkim tekstovima. Takav je i primjer (407), u kojem je subjekt također leksički izražen samo u prvoj imperativnoj rečenici, u kojoj se kaže da novopridošli redovnik (denotiran imenskom skupinom koja ima ulogu sintaktičkoga subjekta) treba pasti na noge ostaloj braći (redovnicima). Jasno je, međutim, da je i u ostalim rečenicama s imperativnim glagolima, premda nije leksički izražen, subjekt isti, odnosno da je novopridošli redovnik taj koji treba biti primljen među ostalu braću i lišiti se materijalnih stvari koje je posjedovao prije ulaska u samostan, bilo tako da ih razdijeli siromašnima bilo da ih daruje samostanu.

(407) potom' bratъ novi padi vsei brat'ji no nozi · da mole za nego · i ot togo d'ne priêťь budi
meĵû bratiû · aće li ima ča v dobitci · prije daĵь ubozimъ · vola molstiru potvrdi · sebi
nič'tare ne ostavi savsima (RegBen 39r-v)

Isto je i u primjeru (408), u kojem se izvršenje svih radnji koje se odnose na redovno ispunjavanje redovničkih službi i koje su denotirane imperativnim glagolima očekuje od redovnika koji su poslani na put. Sintaktički subjekt (s obilježjem trećega lica) koji se na njih referira leksički je izražen samo u prvoj imperativnoj rečenici, dok je u ostalima prazan. Da i u njima (ili barem u drugoj) subjekt ima obilježje trećega lica, potvrđuju prezentski oblici trećega lica (množine) *umiû* i *mogu* u zavisnoj rečenici kojom se označava na koji način oni koji odlaze na put trebaju izvršiti radnju čitanja denotiranu predikatom u drugoj imperativnoj rečenici.

(408) toĵe i ti ki na putъ poslani sutъ · ne ostavite vrimeň ot regule nareĵeniĥь · kako liple
umiû i mogu čtite · i mir'tukъ svoee službe ne budite lêni vzdati (RegBen 33v)

U (409) donosimo još nekoliko primjera susljednih imperativnih rečenica u kojima je subjekt koji ima obilježje trećega lica leksički izražen samo u prvoj rečenici.

(409) a. ako gdo crêkav' probie ali pokradê ča koli v nei vazmê to vse imêi povratiti · budi
bien' šibami · i postom' primi nakazanie ako v rim' ne morê poiti (CPet 168r)
b. vsagda kada se koli prigoda · velikъ svitъ v molstiri · sъzovi opatъ brat'û vsu · i
prvo onъ povijъ čto e potreba · i slišav' svit' brat'e · razumijъ samъ · čto vidi
potribnie to čini (RegBen 8r-v)

- c. i op(a)тъ b(og)a boi se · obarui s(ve)te regulê zapovidъ · vsa dobra dēla dēlai · vide istinu · da mu e ot vsakogo suda ki sudi · na sudni d(a)нъ istin'nomu sud'cu b(og)u računъ vzdati (RegBen 8v-9r)
- d. ki e(стъ) koludarъ · ne pusti êzika na riči · i ml'čanie veliko drži · doklê ga ne uprose ne od'govarai (RegBen 17r)
- e. ki za veči grihъ ot crikve ili ot stola bude otlučenъ zakletvu · kada sl(a)va b(o)žie v cr(i)kvi doslužit se · prêd' dvarmi cr(i)kvenimi leži nic' položъ gl(a)vu na z(e)mli · protivъ nogama onihъ is crikve izlaze · ničtože govore · i to vsagda čini · dari op(a)тъ r(e)če zadovole e(стъ) (RegBen 29v)
- f. a ki savsima ništ'are nimaû · umilenimъ sr(dъ)cemъ prošenie tvorite · i tako bo g(ospodê)vê s(i)na svoga vzdaite (RegBen 40r)

Zanimljivo je da se u nekim primjerima u kojima bi na temelju kontekstualnih čimbenika bilo očekivano da leksički neizraženi subjekt ima obilježje trećega lica pojavljuju elementi s obilježjem drugoga lica koji su, uvjetno rečeno, u sukobu s drugim kontekstualnim čimbenicima. Takav je, primjerice, slučaj u (410).

(410) br(a)tê ki na ku lûbo potribu otsilaût se · i tajê d(a)нъ budutъ moči priti opetъ k molstiru · ne smij'te jisti vani molstira · ako kadi lûbo pročeni *budete* · tak'mo op(a)тъ pročeneъ vzdalъ budet' · ako li jidut' prokleti budete (RegBen 33v)

Frater qui pro quovis responso dirigitur et ea die speratur reverti ad monasterium, non praesumat foris manducare, etiamsi a quovis rogetur, nisi forte ei ab abbate suo praecipiat. Quod si aliter fecerit, excommunicetur. (Reg. san. Benedicti)

U navedenom se primjeru redovnicima koji odlaze na put s kojega će se u samostan vratiti istoga dana zabranjuje da jedu izvan samostana ako ih tko pozove (osim ako im je od opata drugačije zapovjedbano). Subjekt je prve imperativne rečenice leksički izražen (*br(a)tê ki na ku lûbo potribu otsilaût se · i tajê d(a)нъ budutъ moči priti opetъ k molstiru*)³⁰⁰ i ima obilježje trećega lica, iz čega slijedi da i imperativni oblik modalnoga glagola *smêti – smij'te* u negiranoj perifrastičnoj konstrukciji treba razumjeti kao oblik trećega lica. U uvjetnoj rečenici³⁰¹, međutim, leksički neizraženi subjekt, kako pokazuje prezentski oblik *budete*, ima obilježje drugoga lica, premda bi na temelju konteksta (i stanja u latinskome predlošku) bilo očekivano da on sa subjektom glavne (imperativne) rečenice dijeli gramatička i referencijalna obilježja.

³⁰⁰ Ne može se, doduše, isključiti mogućnost da je zapravo riječ o izmještenome konstituentu koji je koreferentan s praznom zamjenicom koja ima ulogu sintaktičkoga subjekta, no to ne mijenja na stvari.

³⁰¹ U latinskome je predlošku zapravo riječ o dopusnoj rečenici uvedenoj dopusnim venzikom *etiamsi*.

Zanimljivo je da je u rečenici kojom se izražava uvjet za ostvarenje radnje denotirane glagolom u drugoj imperativnoj rečenici (koja nema leksički izraženi subjekt) upotrijebljen ("očekivani") prezentski oblik trećega lica (*fidut'*). Navedeni bi primjer mogao biti interpretiran kao vid poluizravnoga govora, u kojem se s neizravnoga obraćanja prelazi na izravno (i potom opet vraća na neizravno), odnosno kao posljedica promjene u empatijskoj perspektivi (Mihaljević, M. /usmeno/; usp. također Mihaljević 1996: 279).

Na isti bi se način mogao interpretirati i primjer (411).

(411) vspomeni vsagda op(a)тъ · č'to se zove opatъ · vjъ to da komu se veče vzda · veče se hoče ot nego · i oče vjъ koliko si usilno i teško breme priêlъ (RegBen 7v)

Meminisse debet semper abbas quod est, meminisse quod dicitur, et scire, quia cui plus committitur, plus ab eo exigitur. Sciatque quam difficilem et arduam rem suscipit (Reg. san. Benedicti)

U tom se primjeru ističe da opat treba uvijek biti svjestan koju ulogu obnaša, da treba znati da se od onoga kojemu je više dano više i očekuje i da treba imati svijest o odgovornosti i zahtjevnosti zadatka kojega se prihvatio. Ponovno je u prvoj imperativnoj rečenici subjekt leksički izražen (*op(a)tb*) i ima obilježje trećega lica. U ostalim je dvjema imperativnim rečenicama subjekt prazan i očekivano bi bilo da dijeli gramatička i referencijalna obilježja sa subjektom prve rečenice. U trećoj je rečenici, međutim, pod imperativnim glagolom umetnuta rečenica čiji leksički neizraženi subjekt ima obilježje drugoga lica (što pokazuje perfekatski oblik *si ... priêlb*). Kao i u (410), vjerojatno je alterniranje lica najbolje tumačiti promjenom empatijske perspektive, odnosno prijelazom s izravnoga obraćanja na neizravno.

Prethodno smo istaknuli važnost inherentno anaforičkih izraza za utvrđivanje sintaktičke aktivnosti leksički neizraženih imperativnih subjekata. U nekim jezicima takvi izrazi u pojedinim kontekstima, osim na sintaktičku aktivnost subjekta, upućuju također i na njegova φ -obilježja s obzirom na to da su sami određeni s obzirom na lice, broj i/ili rod. Jedan je od takvih jezika engleski. Engleski, naime, posjeduje bogat spektar povratnih zamjenica (*myself, ourselves, yourself, yourselves, himself, herself, itself, themselves*) određenih s obzirom na prethodno spomenuta obilježja pa se u ličnim kontekstima već po njima samima jasno mogu razaznati obilježja subjekta rečenice u kojoj se neka od tih povratnih zamjenica pojavljuje.³⁰²

³⁰² Druga je stvar, naravno, to što je u engleskome jeziku subjekt, s izuzetkom imperativnih rečenica, u načelu uvijek leksički izražen.

U primjeru (412) upravo se po povratnim zamjenicama nedvosmisleno zaključuje da *pro*-subjekt ima obilježje drugoga lica jednine.

- (412) Behave yourself! (engleski)
ponašati.IMP sebe.2JD.
'Lijepo se ponašaj!' (prema Rupp 2003: 70)

U čakavskome i hrvatskome crkvenoslavenskome, pa onda, naravno, i u jeziku neliturgijskih zbornika, i povratna (*sebe*) i povratno-posvojna zamjenica (*svoj*) neodređene su s obzirom na lice, rod i broj, tj. nemaju posebne oblike za različite vrijednosti tih kategorija, pa stoga, kako smo ranije vidjeli, same mogu ukazivati samo na to da je subjekt sintaktički aktivan, ali ne i na to kakva ϕ -obilježja on posjeduje. U posvojnim su kontekstima, međutim, kako smo prethodno istaknuli, u zborničkim tekstovima razmjerno često potvrđene nepovratne posvojne zamjenice koje su antecedirane u (su)rečenici u kojoj se ostvaruju. Takvo što nije očekivano s obzirom na proklamiranu komplementarnost distribucije inherentno anaforičkih izraza i zamjenica, tj. s obzirom na pretpostavku da zamjenice u svojem sintaktičkom području ne mogu biti antecedirane ako u jeziku postoji specijalizirani povratno-posvojni izraz. Narušavanje komplementarne distribucije nepovratnih posvojnih zamjenica i povratno-posvojne zamjenice *svoj* u zborničkim je tekstovima potvrđeno u kontekstima s prvim licem množine (413) i drugim licem jednine (414) i množine (415).

- (413) a. posiplimo popelom glavi *naše* (CFat 30r)
b. prodaimo vsa imeniê *n(a)ša* (CVinod 19c)
c. ne vznenavidimo zato roditel' *n(a)ših'* v nih' teškočah' (CPet 12r)
d. obratimo se k g(ospodi)nu b(og)u vsêm' srcem' *n(a)šim'* (CPet 192r)
- (414) a. obriži oči *tvoi* i vsi udi *tvoi* ot svih pohoti i želeniê (CFat 4r)
b. poč'tui o(т)ca *t'voga* · i mater' *t'voû* (RitKlim 9v)
c. o moi prêradostni sp(a)sit(e)lû ne izgoni mene ot prêsvêtiû očiû *tvoeû* (CPet 181v)
d. vazda imiĵ *tvoê* huda učin'en'ê · prêd' *tvoima* očima (CIvan 176v)
- (415) a. kada se postite umiite obraz *vaš* i pomažite glavu *vašu* (CFat 30v)
b. zato br(a)t(i)ê draga primite strahъ b(o)ži v' srcihъ *v(a)šihъ* (CBč 2v)
c. obuvaite nogi *vaše* v' ogotovanie ev(a)nĵ(e)liê mira (CVinod 6a)
d. d(a)n(a)sъ ače gl(a)sъ ego uslišite ne ož(e)st(i)te sr(da)съ *v(a)š(ih)ъ* (RegBen 1v)

Zanimljivo je da su u koordiniranim strukturama potvrđeni i primjeri naizmjenične uporabe anafore i nepovratne zamjenice (416).

- (416) a. êvi n(a)mъ g(ospod)i m(i)l(o)stъ svoû · i spas(e)nie tvoe dai namъ (CBč 19r)
 b. da ti kada se postiš tada izmii glavu svoû i lice tvoe umii da tē lûdi viduče i ne
 poznaût' na tebê da se postiši (CPet 175r)
 c. izidi iz domu tvoega i ođъ zemle svoee i ođъ roda tvoega (CHod 150r)
 d. us'troi dom' tvoi i svrši stroenie svoe (COxf 14d)

Nepovratne su posvojne zamjenice određene s obzirom na lice i broj pa je stoga (neovisno o glagolskoj morfologiji) jasno da u (413) *pro*-subjekt ima obilježje prvoga lica množine, a u (414) i (415) obilježja drugoga lica jednine, odnosno drugoga lica množine.

U prethodnome smo odjeljku istaknuli da u imperativnim rečenicama u zborničkim tekstovima nisu potvrđeni primjeri antecediranja nepovratnih posvojnih zamjenica trećega lica u (su)rečenici u kojoj se takvi zamjениčki oblici ostvaruju,³⁰³ odnosno da se, kada je riječ o antecedensima u trećem licu, u istoj (su)rečenici s njima ostvaruje isključivo povratno-posvojna zamjenica *svoj*.

Postavlja se pitanje zašto je u rečenicama sa subjektivnim antecedensom u prvome i drugome licu uporaba nepovratnih posvojnih zamjenica moguća (i usto prilično česta), dok se u rečenicama s antecedensom u trećem licu pojavljuje isključivo inherentno anaforički izraz *svoj*. Batinić Angster (2017: 141), analizirajući građu iz hrvatskoga standardnoga jezika, mogućnost odabira zamjenice umjesto anafore, kada je riječ o antecedensima u prvome i drugome licu, objašnjava činjenicom da takav odabir ne izaziva dvosmislenost s obzirom na to da se posvojne zamjenice prvoga i drugoga lica "ne mogu odnositi na kojega drugog referenta osim onoga izraženog antecedirajućim im izrazom u rečenici" (Batinić Angster 2017: 141). Drugačija je situacija u kontekstima s antecedensom u trećem licu, odnosno u kontekstima u kojima je subjekt rečenice u kojoj se pojavljuje nepovratna posvojna zamjenica u trećem licu. Nepovratna posvojna zamjenica trećega lica u tom se slučaju ne bi nužno morala odnositi na subjekt (su)rečenice u kojoj je upotrijebljena. Dapače, vrlo je izvjesno da bi njezino referiranje na taj subjekt bilo ocijenjeno gramatički neovjerenim (ili barem vrlo upitnim) (usp. Batinić Angster 2017: 141).

³⁰³ U hrvatskokrkvoslavenskim tekstovima liturgijskoga karaktera nema specijaliziranih posvojnih zamjениčkih oblika trećega lica, nego se umjesto njih upotrebljavaju genitivni oblici zamjenica *i(že)*, *ě(že)*, *e(že)* – *ego*, *ee*, *ih* – rjeđe s predmetkom *n-* – *nego*, *nee*, *nih* (usp. Hudeček 1991: 31–34) – odnosno posvojni dativni oblici (usp. HCSL 2014: 330). U neliturgijskim je zbornicima stanje nešto drugačije. I u njima se, doduše, posvojnost u trećem licu često izražava upotrebom genitivnih oblika anaforičke zamjenice, no zabilježen je i nemali broj potvrda specijaliziranih posvojnih zamjениčkih oblika za treće lice jednine muškoga i srednjega roda (*negov*, *negova*, *negovo*), odnosno za treće lice množine (*nihov*, *nihova*, *nihovo*).

Neizazivanjem dvosmislenosti može se, dakle, objasniti mogućnost uporabe nepovratnih posvojnih zamjenica u rečenicama s antecedensom u prvome i drugome licu. I dalje je, međutim, otvoreno pitanje zašto se u takvim kontekstima, umjesto specijaliziranoga povratno-posvojnoga izraza, upotrebljavaju nepovratne posvojne zamjenice. Razlog za to može biti čisto pragmatičke naravi. Objašnjavajući uporabu nepovratnih posvojnih zamjenica antecediranih u (su)rečenici u kojoj su upotrijebljene, Mihaljević (1990a: 148–151) naglašava važnost empatije, odnosno govornikova zauzimanja stava pri opisivanju nekoga događaja, te dodaje da se, kada je riječ o antecedensima u prvome i drugome licu, "povratno-posvojna zamjenica *svoj* upotrebljava (...) ako se govornik distancira (ne identificira) s njihovim referentima" (Mihaljević 1990a: 148). Odatle pak proizlazi da uporaba nepovratnih posvojnih zamjenica u istome kontekstu implicira govornikovo identificiranje s referentima antecedensa u prvome i drugome licu. Na istom je tragu i tumačenje Batinić Angster (2017: 142–143). Ona, pozivajući se na Zribi-Hertz (1989), smatra da se antecediranje nepovratnih posvojnih zamjenica u (su)rečenici u kojoj su upotrijebljene može objasniti pragmatički motiviranim pomakom perspektive ili točke gledišta, koji implicira da se stanje stvari predstavlja iz kuta gledanja sugovornika ili primatelja poruke, odnosno da sugovornik ili primatelj poruke predstavlja fokus empatije.

U primjerima iz neliturgijskih zbornika iznimno visoka čestotnost uporabe nepovratnih posvojnih zamjenica umjesto povratno-posvojne zamjenice nedvojbeno je dobrim dijelom uvjetovana i utjecajem jezika predložka s kojega su tekstovi prevedeni (i kasnije prepisivani). Poznato je, naime, da su mnogi tekstovi u neliturgijskim zbornicima imali latinski, a neki i talijanski (pra)predložak. Kako latinski jezik specijalizirani povratno-posvojni izraz posjeduje samo u trećem licu, a za prvo i drugo lice upotrebljava nepovratne posvojne zamjenice, dok talijanski jezik uopće ne posjeduje ekskluzivni povratno-posvojni izraz, uporaba nepovratnih posvojnih umjesto povratno-posvojnih zamjenica u tekstovima koji su prevedeni (ili su prijepisi prijevoda) s tih jezika sigurno se u znatnoj mjeri mora tumačiti utjecajem predložka. U (417) donosimo nekoliko primjera koji to potvrđuju.

(417) a. ne namъ g(ospod)i ne namъ na imeni *tvoemu* daǰь sl(a)vu (RegBen 2v)

Non nobis, Domine, non nobis sed nomini tuo da gloriam. (Reg. san. Benedicti)

b. otvori g(ospod)i puti *tvoe* (RegBen 16r)

Revela Domino viam tuam. (Reg. san. Benedicti)

c. prstri šiû *tvoû* i primi meč' moi (COxf 27b)

Extende ceruicem tuam et suscipe gladium meum. (Passio san. Margaritae)

d. sada brate vzdigni meč *tvoi* i učini ča učiniti imaš' (COxf 27d)

- Frater, tolle tolle nune gladium tuum et percutite me.* (Passio san. Margaritae)
- e. pristupi o(t)če bliže ne udali se kćere tvoee (CŽg 114r)
Accede huc, pater, propius nec fugias filiam tuam. (De san. Maria Magdalena)
- f. ne dai žalos'ti d(u)ši ni têlu tvoemu da puê û ot sebe (CVinod 51d)
Non dare tristizia all'anima tua, ma discacciala da te. (Fiore di virtù)
- g. ukrêpi srce tvoe v' lûbv' b(o)žiû (CVinod 50b)
ferma il tuo cuore nell'amore di Dio (Fiore di virtù)
- h. d(a)n(a)sъ aće gl(a)sъ ego uslišite ne ož(e)st(i)te sr(da)sъ v(a)š(ih)b (RegBen 1v)
Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra. (Reg. san. Benedicti)
- i. lûbite neprêтели v(a)še i dobro tvorite onim' ki vas' nenavidê (CPet 8v)
Diligite inimicos vestros, benefacite hic qui oderunt vos. (Liber de modo bene vivendi)
- h. vriče vaše povrzite da iziçu (COxf 21c)
Saccos, inquit vestros deponite ut persecruter illos. (In pulcherrimum Joseph)

Ranije smo u ovome odjeljku istaknuli da su recipročni anaforički izrazi kao što su *drugъ druga* i *edanъ drugoga* važni zbog toga što ukazuju na sintaktičku aktivnost subjekta i onda kada on nije leksički izražen. Riječ je, naime, o elementima koji moraju biti antecedirani u (su)rečenici u kojoj se pojavljuju, a kako im je u imperativnim rečenicama poput onih navedenih u (400) ili onih koje donosimo u (418) jedini mogući antecedens *pro*-subjekt, njihova se prisutnost u rečenici uzima kao čvrst dokaz za to da je subjekt sintaktički aktivan.

- (418) a. lûbostъ brat(a)rstva čisto i prav(a)dno *drugъ drugu* vzdadite (RegBen 49r)
 b. bratiê *drugъ druga* tako služite · da ot dl'ga kuhine niedanъ prazdanъ ne budi (RegBen 23r)
 c. lubite že *drug druga* srcem vernim (CTk 48r)
 d. otpučaitê *edan' drugomu* otsrca (CPet 43v)

Recipročni anaforički izrazi nisu, međutim, relevantni samo za dokazivanje sintaktičke aktivnosti subjekta, nego i za njegovo interpretiranje. Recipročnost, odnosno recipročna funkcija podrazumijeva da minimalno dvoje sudionika nekoga događaja dijeli više od jednoga semantičkog odnosa prema glagolu, primjerice agensa i pacijensa, agensa i benefaktiva itd. (usp. Frajzyngier 2000: 179). Za interpretiranje *pro*-subjekata ključna je upravo činjenica da je riječ o odnosu koji uključuje barem dvoje sudionika. To znači da prisutnost recipročnih izraza u rečenici kao gramatikaliziranih sredstava koja kodiraju recipročnu situaciju isključuje jedninske subjekte kao antecedense, odnosno upućuje na to da subjektni antecedens ima

dvojniska ili množinska obilježja. O kojim se točno obilježjima radi, lako se zaključuje po upotrijebljenome glagolskome obliku. U (418) jasno je da je riječ o množinskome *pro*-subjektu. U korpusu nismo pronašli primjere upotrebe recipročnih anaforičkih izraza u imperativnim rečenicama s dvojinskim oblicima, no da recipročni anaforički izraz može biti antecedirani *pro*-subjektom s dvojinskim obilježjem jasno se vidi iz primjera (419).

(419) i potom kada bista razlučena *edan o(d) drugoga* i potom kada dasta žrtvu b(og)u nebeskomu i tada ubi kain abela brata svoga (CFat 10r)

Zanimljivo je da se u nekim primjerima u rečenicama s recipročnim anaforičkim izrazima ostvaruje glagol u jednini (420), što s obzirom na prethodno rečeno nije očekivano.

(420) a. *drugъ druga* koliko sebe *lûbi* (RegBen 9r)

b. *ne čini zla edan' drugomu* (CPet 43v)

c. *ispovêdai drug' drugu grêhi* svoje da budemu vsi spaseni (CPet 342v)

Recipročni anaforički izrazi *drugъ druga* i *edanъ drugoga* u načelu mogu upućivati i na obilježja roda subjektivnih antecedenasa. U primjerima koje smo pronašli u imperativnim kontekstima prva je sastavnica recipročnoga izraza uvijek u muškome rodu. Radi ilustrativnosti u (421) donosimo dva primjera iz deklarativnih konteksta u kojima je prva sastavnica recipročnoga izraza u ženskome rodu, upravo kao i subjekt koji taj izraz antecedirira.

(421) a. k(a)ko i p'čele nisu raz'lučite *edna od' druge* · tako lûdi budu v'si ednoga obraza (CBč 58v)

b. i sedehu ptice v dreveh teh različni imuče odežde (...) šaptahu *druga ka druze* (CTK 86r)

Recipročne anafore *drugъ druga* i *edanъ drugoga* nisu određene s obzirom na lice, što znači da se iz njih ne može iščitati kakva je vrijednost ličnoga obilježja subjektivnoga antecedenasa. Po glagolskim je oblicima, međutim, jasno da mogu biti antecedirani subjektivima u svim trima licima. U primjerima potvrđenim u imperativnim rečenicama u (418) jasno je da je riječ o antecedensu s obilježjem drugoga lica. U (419) i (421) antecedens ima obilježje trećega lica, a u (422) donosimo i neimperativni primjer iz kojega se vidi da recipročni anaforički izraz može biti antecedirani (*pro*-)subjektom s obilježjem prvoga lica.

(422) k(a)ko prelas'tis'mo se s(a)mi · eg'da gov(o)rahomo *drugъ ka drugu jîimo i piimo* (CBč 18r)

Na kraju pregleda elemenata koji su relevantni za interpretiranje nultih imperativnih subjekata i nultih subjekata općenito, skrećemo pozornost i na pridjeve upotrijebljene u predikatnoj službi. Iz njih se jasno mogu iščitati obilježja roda i broja *pro*-subjekta.

(423) a. molim te budi mi *milostiv'* (CAc 82v)

b. o č(lovi)če ne budi neplodan da budi *ugodan* gos(po)dinu b(og)u (CFat 77v)

c. budi *hrl'* na dobrotu a *len'* na hudobu (CPet 89r)

d. *čisti* budite ot v(a)ših' grihovъ (RegBen 21a)

(424) a. budi *bêspêçal'na* gospoe mila (CPet 274r)

b. budi *bêz'skrbna* (CPet 274v)

c. budi *vesela* o *prečast'naê* duše dundulova (CPet 311v)

d. budi *blagoslovljena* i niednoga straha ne imêi va vêki (CPet 313v)

Primjerice, u (423a-c) po dočetu pridjevskih oblika jasno je da je riječ o *pro*-subjektima s obilježjem muškoga roda jednine, u (423d) o *pro*-subjektu koji ima obilježje muškoga roda množine. U (424) pak dočeci imenskih predikata pokazuju da je riječ o *pro*-subjektima s obilježjem ženskoga roda jednine.

6.5.3.2. Odobravanje *pro*-subjekata

U prethodnome smo odjeljku analizirali neke činjenice na temelju kojih je moguće zaključivati o obilježjima nultih imperativnih subjekata. Time, međutim, nismo odgovorili na pitanje kako ti subjekti bivaju odobreni. U okviru predminimalističke teorije načela i parametara smatralo se da krucijalnu ulogu u odobravanju (identificiranju) *pro*-subjekata ima glagolska morfologija (usp., npr., Rizzi 1982). Takvo se gledanje, međutim, pokazalo problematičnim s obzirom na dvije činjenice: (i) subjekti mogu biti leksički neizraženi u jezicima koji imaju vrlo siromašnu ili nikakvu glagolsku infleksiju (npr., u japanskome i kineskome); (ii) subjekti moraju uvijek biti leksički izraženi (osim, dakako u imperativnim kontekstima) u nekim jezicima koji imaju vrlo bogatu glagolsku infleksiju (npr., u islandskome) (usp. Cole 2009; Sigurðsson 2011; Cognola i Casalicchio 2018). Da glagolska morfologija sama po sebi nije (uvijek) dostatna za identificiranje *pro*-subjekata, vidjeli smo u prethodnome odjeljku i na primjerima iz našega korpusa³⁰⁴ u kojima je – zbog formalne identičnosti pravih imperativa u drugome i trećem licu svih triju brojeva – u odjeljivanju *pro*-subjekata s obilježjem trećega lica od *pro*-subjekata s

³⁰⁴ To je općenito dobro vidljivo u hrvatskome crkvenoslavenskome, s obzirom na činjenicu da su u njemu drugo i treće lice praktički u svim finitnim glagolskim oblicima (osim u prezentu) izjednačeni u jednini i dvojini (a u imperativu i u množini).

obilježjem drugoga lica nužno bilo uključiti i kontekstualne čimbenike. Upravo se tim čimbenicima u novijim (minimalističkim) istraživanjima leksički neizraženih subjekata pridaje sve veća pozornost. Više je istraživača, naime, u posljednjih petnaestak godina dokazivalo da u odobravanju i identificiranju nultih subjekata diskursni (kontekstualni) čimbenici imaju barem jednako važnu, ako ne i važniju ulogu od morfoloških. Takvo tumačenje predlaže, primjerice, Melvyn Cole (2009), koji ističe da subjekt može biti ispušten samo ukoliko je nadoknađen (engl. *recovered*) (i) referiranjem na kontekstualni antecedens i (ii) sročnošću s glagolom do točke morfološke maksimalnosti. Točka morfološke maksimalnosti za Colea predstavlja ukupnost obilježja subjekta (ili objekta u jezicima u kojima objekt može biti leksički neizražen) koja su vidljiva na finitnome glagolskome obliku. Jezici se međusobno razlikuju kada je riječ o točkama morfološke maksimalnosti. U kineskome je, primjerice, točka morfološke maksimalnosti nulta (s obzirom na to da obilježja subjekta uopće nisu vidljiva na glagolu), a u hrvatskome (španjolskome i talijanskome) nju predstavljaju obilježja lica i broja. Obilježja koja nisu nadoknativa u sročnosti s glagolom do točke morfološke maksimalnosti nadoknađuju se, prema Coleu, referiranjem na kontekstualni antecedens, i to samo ukoliko je riječ o jeziku koji je "kontekstualno jak". Ukoliko je pak jezik "kontekstualno slab" (kao, primjerice, islandski ili švedski), on neovisno o točki svoje morfološke maksimalnosti ne može, prema Coleovu mišljenju, imati nulte subjekte. Iz toga, dakle, proizlazi da kontekstualni čimbenici zapravo imaju prednost pred morfološcima.³⁰⁵

Ideju o diskursnome (kontekstualnome) odobravanju *pro*-subjekata predlaže (i formalizira) i Mara Frascarelli (2007). Ona smatra da *pro*-subjekte s obilježjem trećega lica u dalekometnome odnosu sročnosti odobravaju topički konstituenti koji se nalaze na lijevome rečeničnom rubu, konkretno tzv. očemnosno-smjenbeni³⁰⁶ topici (engl. *Aboutness-shift Topic*), kojima se u diskurs uvodi novi topik (tj. onaj o kojem u diskursu dotad nije bilo riječi) ili se pak nanovo uvodi topik o kojem se u diskursu ranije govorilo prije nego što je bio zamijenjen nekim drugim očemnosno-smjenbenim topikom. Model koji predlaže Frascarelli podrazumijeva da su u jezicima tipa talijanskoga (i hrvatskoga) sintaktički subjekti uvijek *pro* (leksički neizraženi).

³⁰⁵ Inzistiranje Colea na morfološkoj maksimalnosti moglo bi se, s obzirom na rečeno, činiti suvišnim. Da su morfološki čimbenici ipak važni, Cole (2009: 573–574), među ostalim, pokazuje na primjeru jezika pašto. Generalno govoreći, taj jezik dopušta ispuštanje subjekta i objekta. Subjekt (ali ne i objekt) može biti leksički neizražen ako je u rečenici upotrijebljen prezentski glagolski oblik jer su na tim oblicima vidljiva obilježja lica, roda i broja subjekta. Na glagolskim pak oblicima kojima se izražava prošlost vidljiva su samo navedena obilježja objekta pa u tom slučaju leksički neizražen može biti samo objekt. Morfološku maksimalnost u paštu, dakle, predstavljaju obilježja lica, roda i broja. Kako u rečenicama s glagolskim oblicima kojima se izražava prošlost točka morfološke maksimalnosti s aspekta subjekta nije dostignuta, subjekt ne može biti ispušten premda je riječ o "kontekstualno jakome" jeziku.

³⁰⁶ Termin *očemnost* kao prijevodni ekvivalent engleskomu *Aboutness* preuzimamo iz radova iz područja informacijskih i komunikacijskih znanosti (usp. Svenonius 2005: 46; Grkinić, Kos i Špiranec 2017 itd.).

iz čega autor izvodi zaključak da je glagolska infleksija u jezicima tipa talijanskoga (a to bi značilo i hrvatskoga) afiksalna zamjenica inkorporirana u T^0 .³⁰⁹ Osim toga, iz takvoga gledanja proizlazi da su φ -obilježja nultim subjektima inherentna, odnosno da nisu – kako je pretpostavljeno u modelu Mare Frascarelli (2007) – (potpuno) ovisna o antecedensima u CP-području. Unatoč tomu, u Sigurðssonovu modelu, kako smo istaknuli, svi argumenti (uključujući i nulte) moraju biti odobreni od C/rubnih vezača da bi mogli biti interpretirani.

Mi se slažemo s tvrdnjom da u odobravanju nultih subjekata krucijalnu ulogu imaju kontekstualni čimbenici. Pitanje pak mogu li se modeli koji su ovdje opisani i u kojima je uključenost kontekstualnih čimbenika u odobravanje *pro*-subjekata formalizirana (Frascarelli 2007; Sigurðsson 2011) primijeniti na jezik hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika zahtijeva zasebno istraživanje koje bi, dakako, trebalo nadići okvire imperativnih rečenica. Činjenice o leksički neizraženim subjektima u zborničkim tekstovima koje su spomenute u prethodnome odjeljku pokazuju da bi takvo istraživanje vrijedilo provesti. Ovdje se, u skladu s onim što je rečeno u §6.5.2., ipak držimo klasične pretpostavke da subjekt padežnu i φ -sročnost ostvaruje s glavom T^0 . Oslanjajući se na (imperativne) modele predložene u Medeiros (2015) i Isac (2015) te imajući u vidu međujezične varijacije u pogledu ličnih obilježja imperativnih subjekata, smatramo da glava T^0 nema inherentna (netumačljiva) φ -obilježja, nego ih može naslijediti samo iz CP-područja (usp. Chomsky 2008). U svjetlu te tvrdnje spomenute međujezične razlike u interpretaciji imperativnih subjekata mogu se objašnjavati pretpostavkom da u nekim jezicima imperativno T^0 ne nasljeđuje (netumačljiva) φ -obilježja iz CP-područja (naravno, ne svojom "krivnjom", nego zbog toga što u CP-području nijedna glava ne sadrži netumačljiva φ -obilježja koja bi mogla biti prenesena na T^0), dok ih u drugim jezicima nesmetano nasljeđuje (usp. također Medeiros 2015).

Neovisno o pretpostavci o nasljeđivanju φ -obilježja, pitanje je na koji se točno način odvija provjeravanje (brisanje) i vrednovanje φ -obilježja u dalekometnome odnosu sročnosti subjekta i glave T^0 . Isac (2015: 110–112) smatra da tumačljiva φ -obilježja kod nekih tipova subjekata (odnosno imenskih izraza općenito) imaju inherentnu vrijednost, dok kod drugih vrijednost dobivaju u izračunu. Jasno je, primjerice, da su lični zamjениčki subjekti inherentno vrednovani s obzirom na lično obilježje (tj. da u jeziku neliturgijskih zbornika tumačljivo lično obilježje zamjenice *ti* ima vrijednost [2], a zamjenice *on*, primjerice, vrijednost [3]). U prethodnome smo odjeljku vidjeli da u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika isto

³⁰⁹ Usp. Sigurðsson 2011: "Romance null-subjects have much the same distribution and referential properties as weak pronouns in languages like English and the Germanic V2 languages (...), and I will thus adopt an analysis (...) where verbal agreement in languages like Italian is a pronoun, incorporated into T, henceforth \emptyset -T φ ."

vrijedi i za nezamjeničke imenske skupine, kojima je inherentno obilježje trećega lica. Za *pro*-subjekte Isac (2015: 112) smatra da imaju tumačljivo, ali nevrednovano lično obilježje. Tumačljivošću φ -obilježja objašnjava se činjenica da *pro* (jednako kao i leksički izraženi subjekti) u odnosu sročnosti s glavom T^0 može provjeriti (izbrisati) njezino netumačljivo φ -obilježje i steći padežno obilježje. Sporno je, međutim, kako *pro* vrednuje vlastito lično obilježje (tj. na koji način to obilježje dobiva vrijednost [1], [2] ili [3]). U modelu koji predlaže Isac taj je problem prisutan samo kod zamjenskih imperativa jer ona, kako smo ranije vidjeli, smatra da pravi imperativi mogu imati samo obilježje drugoga lica. Kod *pro*-subjekata rečenica sa zamjenskim imperativima Isac (2015: 185) razmatra samo mogućnost stjecanja obilježja drugoga i trećega lica, dok prvo lice (implicitno) isključuje pragmatičkim razlozima.³¹⁰ Stjecanje vrijednosti [2] i [3] autorica objašnjava pretpostavkom da *pro* uvodi situacijsku varijablu koja može biti vezana dvama različitim egzistencijalnim λ -operatorima: (i) operatorom koji je pridružen projekciji FP (ili TP) te je povezan s postavnim obilježjem trećega lica ili (ii) operatorom koji je pridružen projekciji SeP, koja u modelu Daniele Isac, kako smo istaknuli, ima obilježje drugoga lica. Tumačenje ličnih obilježja *pro*-subjekata uvođenjem situacijskih varijabli doima se kao *ad hoc* rješenje. Ako se čak i prihvati u obliku u kojem ga predlaže Isac (2015), pitanje je kako bi se njime mogli objasniti *pro*-subjekti s obilježjem prvoga lica (koje autorica neopravdano isključuje iz imperativnih rečenica). Predloženo bi rješenje, naime, trebalo univerzalno vrijediti, tj. ono bi trebalo objašnjavati i vrednovanje ličnih obilježja *pro*-subjekata u drugim rečeničnim tipovima, u kojima se definitivno ne može izbjeći činjenica da *pro*-subjekti mogu imati i obilježje prvoga lica. Tu bi činjenicu Isac vjerojatno tumačila pretpostavkom da, osim dvaju spomenutih, postoji i treći egzistencijalni λ -operator, no pitanje je kojoj bi projekciji on bio pridružen i čime bi se takva pretpostavka uopće mogla argumentirati.

S obzirom na Sigurðssonov (2011) model, izazovno bi bilo pretpostaviti da naslijeđena netumačljiva φ -obilježja glave T^0 mogu imati različite izvore u CP-području (a ne samo jedan – Mod^0 kod Isac, odnosno C^0 kod Medeirosa), tako da je, primjerice, netumačljivo obilježje prvoga lica naslijeđeno iz CP-projekcije u kojoj je kodiran logoforički agens (s obilježjem [govornik]), netumačljivo obilježje drugoga lica iz projekcije u kojoj je kodiran logoforički

³¹⁰ S obzirom, naime, na to da polazi od pretpostavke da je imperativima usmjerenost na adresata inherentno svojstvo, u modelu Isac na govornika (tj. na prvo lice) gleda se kao na neizravnoga uzročnika događaja denotirana imperativnim glagolom zato što upravo on, prema autoričinu mišljenju, izricanjem imperativne rečenice zahtijeva od adresata da osigura da rečenični subjekt (kao izravni uzročnik) provede radnju denotiranu glagolom. Ako je, dakle, sintaktički subjekt u prvome licu, to bi, ističe Isac, značilo da je govornik istovremeno i neizravni i izravni uzročnik događaja denotirana glagolom, što je pragmatički čudno (premda sintaktički moguće).

pacijens (s obilježjem [adresat]), a netumačljivo obilježje trećega lica iz projekcije u kojoj je kodiran očemnosno-smjenbeni topik (s obilježjem [očemnost]). Pretpostavka o sintaktičkome kodiranju govornika (tj. obilježja prvoga lica) i adresata (tj. obilježja drugoga lica) u CP-području pritom ne bi bila problematična ni revolucionarna s obzirom na činjenicu da je kodiranje tih posebnih argumenata na lijevome rečeničnom rubu već više puta predlagano neovisno o odobravanju nultih subjekata (s obilježjima prvoga, odnosno drugoga lica), i to ne samo u imperativnim rečenicama (usp. Speas i Tenny 2003; Hill 2007; Stavrou 2014; Isac 2015). Dapače, ta bi pretpostavka otvorila mogućnost za sintaktičko kodiranje vokativnih izraza na lijevome rečeničnom rubu jer bi se moglo pretpostaviti, kao u Hill (2007) i Stavrou (2014), da se vokativi – koji su, kako smo vidjeli, uvijek koreferentni s konstituentima u drugome licu – nalaze u projekciji u kojoj je kodiran adresat (tj. obilježje drugoga lica).³¹¹ Problematično je, međutim, obilježje trećega lica. Obilježja su prvoga i drugoga lica, naime, tijesno vezana uz govorni događaj (te se obično i kodiraju kao argumenti govornoga čina/događaja u CP-području), pa je stoga jasno da se ona mogu odnositi isključivo na sudionike toga događaja, i to prvo lice samo na govornika (ili govornike), a drugo lice samo na adresata (ili adresate). S trećim je licem problematično to što se ono može odnositi na bilo koga tko ne sudjeluje u govornome događaju. Stoga nije moguće jednostavno pretpostaviti da je (netumačljivo) obilježje trećega lica kodirano negdje u CP-području i onda naslijeđeno od glave T^0 jer u tom slučaju i dalje ostaje otvoreno pitanje referencijalne vrijednosti prazne zamjenice *pro* koja vrednuje lično obilježje u odnosu sročnosti s T^0 . Na ovome mjestu ne možemo ponuditi rješenje za taj problem, pa ćemo se stoga zadržati na pretpostavci o (dalekometnome) odnosu φ -sročnosti *pro*-subjekta s glavom T^0 (koja nasljeđuje φ -obilježja), a pitanje kojim mehanizmima u tom odnosu *pro*-subjekt vrednuje lično obilježje kao [1], [2] ili [3], odnosno kako (prije svega) *pro*-subjekt s vrijednošću [3] stječe referencijalnu vrijednost ostavit ćemo otvorenim.

* * *

U ovome su potpoglavlju razmotrena svojstva imperativnih subjekata u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika. Pokazano je da vokativni izrazi ne mogu biti analizirani kao sintaktički subjekti imperativnih rečenica (s glagolom u drugome licu). Nekoliko je činjenica kojima je ta tvrdnja potkrijepljena: (i) vokativi se u imperativnim rečenicama mogu ostvariti usporedno s ličnom zamjenicom *ti* kao prototipnim leksički izraženim subjektom rečenica s glagolom u drugome licu; (ii) vokativi, za razliku od sintaktičkih subjekata, ne mogu biti

³¹¹ Potrebno bi, naravno, pritom bilo objasniti zašto se vokativi mogu ostvariti i u nepočetnome rečeničnom položaju.

domaćini klitičkim riječima; (iii) inherentno anaforički izrazi, koji su u svojem sintaktičkom području (što je obično (su)rečenica u kojoj se ostvaruju) u pravilu antecedirani sintaktičkim subjektom, mogu se u imperativnim rečenicama ostvariti neovisno o prisutnosti vokativa.

Činjenica da su kao sintaktički subjekti u imperativnim rečenicama u jeziku hrvatsko-glagoljskih neliturgijskih zbornika potvrđene lične zamjenice svih triju lica, kao i nezamjeničke imenske skupine pokazuje da, sukladno Medeirosovoj (2013: 105–106) tvrdnji, adresatska usmjerenost ne predstavlja inherentno (kako se u generativnim analizama često tvrdi), nego jezično specifično morfosintaktičko svojstvo toga rečeničnog tipa. Na tragu analiza predloženih u Medeiros (2015) i, donekle, Isac (2015), pretpostavljeno je da ovjerenost imperativnih subjekata izvan drugoga lica u jeziku neliturgijskih zbornika proizlazi odatle što je u njemu glava T^0 obdarena φ -obilježjima naslijeđenima iz CP-područja (sukladno Chomskyjevoj analizi prijenosa obilježja). Stoga subjekt padežnu i φ -sročnost ostvaruje s T^0 , a ne s nekom drugom glavom u kojoj je kodirano samo obilježje drugoga lica (kako se standardno pretpostavlja za jezike s adresatski usmjerenim imperativnim subjektima). Pretpostavljeno je također da subjekti (ne samo imperativni) u jeziku neliturgijskih zbornika padežno obilježje stječu *in situ*, tj. u dalekometnome odnosu sročnosti s glavom T^0 , te da je njihovo pomicanje na više položaje u rečeničnoj strukturi determinirano diskursno-pragmatičkim razlozima. Ta je pretpostavka utemeljena na činjenici da se u tekstovima subjekti razmjerno često ostvaruju iza konstituenta koji se u rečeničnoj strukturi ne nalaze iznad T^0 (npr., iza niskorečeničnih priloga, iza glagolskih sastavnica zamjenskih imperativa, iza glagola u deklarativnim rečenicama i sl.).

Na temelju činjenice da su unatoč formalnoj identičnosti pravih imperativnih oblika u drugome i trećem licu u tekstovima potvrđeni imperativni *pro*-subjekti s obilježjima obaju lica zaključeno je da predminimalističko gledanje prema kojem krucijalnu ulogu u odobravanju *pro*-subjekata ima glagolska morfologija nije zadovoljavajuće. Istaknuto je i na primjerima pokazano da je u identificiranju *pro*-subjekata važno uključiti i kontekstualne čimbenika, a buduća bi istraživanja tek trebala pokazati na koji se način ta tvrdnja može formalizirati.

6.6. Negirane imperativne konstrukcije

U §5.4. vidjeli smo da je među istraživačima zainteresiranim za sintaktičke osobitosti imperativnih rečenica najveću pozornost izazivao (i još uvijek izaziva) odnos negativnoga obilježivača i pravih imperativnih oblika. Zainteresiranost istraživača za negirane imperativne konstrukcije proizlazi prije svega iz činjenice da se pravi imperativni oblici u nekim jezicima ne mogu ostvariti u rečenici koja sadrži negativni obilježivač, dok u drugima pravi imperativi i negativni obilježivači ne pokazuju nikakve znakove nekompatibilnosti. U slavenskim jezicima

pravi imperativi, generalno govoreći, mogu biti negirani. Jasno je stoga da su i u zborničkim tekstovima obilno potvrđene negirane konstrukcije s pravim imperativnim glagolima (426).

- (426) a. *ne osuđajte* · da osuđeni ne budete (CIvan 178v)
- b. *ne otvрати* lica tvoego od' otroka tvoego (CŽg 85v)
- c. *ne dešperai se* na to bo č(lov)k' êvi se na zemli da bi človiku nebo otvoril (CFat 2v)
- d. *ne prognevaite* drug druga (CTk 59r)
- e. bratiê *ne opiêite* se vinom' zač' v nem' est' vsaki blud' i vsaka nečistota (CAc 81v)
- f. *ne obrni se* pače hoću da ti va me gledaš' (CSien 49c)

Ipak, odnos negacije, imperativnosti/direktivnosti i vida u slavenskim jezicima nije tako jednostavan kako bi se na prvi pogled moglo učiniti na temelju tvrdnje o načelnoj kompatibilnosti negativnih obilježivača i pravih imperativa u njima. U većini suvremenih slavenskih jezika, naime, u negiranim konstrukcijama izrazito prevladavaju pravi imperativni oblici nesvršenih glagola ili se čak takvi oblici u njima isključivo pojavljuju. Ne čudi stoga da su i slavenske negirane imperativne konstrukcije u prošlosti često bile predmet istraživačkoga interesa (usp. Ivić 1958; Kurzová-Ribarova 1972; Bogusławski 1985; Večerka 1996; Kuenhast 2008; Zorikhina Nilsson 2013, Despić 2016; Šimić i Vela 2018 itd.).

Imajući u vidu izazove koje generalno pred istraživače postavljaju negirane imperativne konstrukcije te specifičnosti takvih konstrukcija u slavenskim jezicima, u ovome se potpoglavlju pitanja vezana uz negiranje pravih imperativa u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima razmatraju u četirima odjeljcima. U §6.6.1. analizira se morfonološki status negativnoga obilježivača u jeziku u hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika. U §6.6.2. razmatra se kako utvrđeni (klitički) morfonološki status može biti sintaktički kodiran i u kakvoj vezi on stoji s načelnom kompatibilnošću negativnih obilježivača i pravih imperativa u slavenskim jezicima (i, naravno, u jeziku neliturgijskih zbornika). U §6.6.3. govori se o perifrastičnim negiranim imperativnim konstrukcijama u zborničkim tekstovima. Konačno, u §6.6.4. analizira se odnos negativnoga obilježivača, pravih imperativa i kategorije vida u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima.

6.6.1. Morfonološki status negativnoga obilježivača

Morfonološki se status negativnoga obilježivača može testirati na nekoliko načina. Ograničimo li se samo na imperativne kontekste, dobar indikator bio bi položaj zamjениčkih klitika u rečenicama s negiranim imperativnim glagolima. Ukoliko negativni obilježivač nije element

klitičkoga nego toničkoga tipa, očekivano bi bilo da se barem u nekim slučajevima zamjeničke klitike ostvaruju između njega i imperativnoga glagola, tj. da im domaćin bude negativni obilježivač. U analiziranim zborničkim tekstovima, međutim, nismo pronašli takve primjere. Ako je, naime, negirani pravi imperativni glagol na početku iskaza, zamjeničke se klitike u tekstovima uvijek ostvaruju iza njega (427).

- (427) a. ne pogubi *se* č(lovê)če (CPet 342v)
- b. ne predai *me* v rucê s'tužaûcih' m'ne (RitKlim 101r)
- c. ostavite e ostavite e ne vr'zite *e* v' more (CIvan 116v)
- d. ne divite *se* ače t(a)kova slišas'te i vidiste (CIvan 157r)
- e. ne ostavi *me* g(ospod)i is(u)h(ġst)e · i ne predai *me* v' smrtъ siû gor'kuû (CBč 34r)
- f. gospoe kda se rodi s(i)n' ot' t(e)be ne hrani *ga* da r'ci *ga* ubiti (CVinod 36b)

Kriteriju položaja zamjeničkih klitika moglo bi se prigovoriti to da se zamjeničke klitike, kako smo vidjeli u §6.3.4., u zborničkim tekstovima ne ponašaju uvijek kao (tipični) 2P-elementi. Identičan razmještaj, međutim, kao i zamjeničke klitike u (427) u neliturgijskim zbornicima pokazuju čestične klitike *bo* i *ubo*, koje se u hrvatskome crkvenoslavenskome uvijek ostvaruju iza prve naglašene riječi (usp. HCSL 2014: 317). Primjere s tim česticama nismo pronašli u negiranim imperativnim rečenicama, pa stoga u (428) navodimo nekoliko primjera iz deklarativnih konteksta.

- (428) a. ne verovah' *bo* nim' govoreçi ot tebe da oca imamo mnogo oče živa i brata man'sega (COxf 20d)
- b. nê vidê *bo* okan'ni d'êv(a)л̑ · kako g(ospo)dna smr(ъ)тъ · vsemu miru vskrešenje budêt' (CPetr 113r-v)
- c. ne trêbuet' *ubo* umlčati (CIvan 161v)
- d. ne imam *bo* hleba ni vodi (CTk 89r)

Da je u navedenim primjerima negativni obilježivač tonički konstituent, očekivano bi bilo da se čestične klitike kao klasični 2P-elementi naslone na njega, a ne na pravi imperativni glagol. Kako to nije slučaj, razložno je pretpostaviti da je u (427) i (428) negativni obilježivač (pro)klitika, odnosno da je i sam naslonjen na glagol.

Dobar argument za tvrdnju da je negativni obilježivač klitika, odnosno da s glagolom tvori jednu sintaktičku i fonološku jedinicu predstavljaju primjeri njihova zajedničkoga pomicanja. Kod negiranih je pravih imperativnih glagola taj argument neprimjenjiv s obzirom na to da se oni uvijek nalaze na istome rečeničnom položaju, odnosno da se s položaja na kojem su

spojeni uvijek pomiču na jedan te isti položaj (Fin⁰). U tom su kontekstu, međutim, zanimljiva zanijekana jestno-niječna pitanja. Standardna je pretpostavka da se u jestno-niječnim pitanjima glagol pomiče u CP-područje kako bi pružio fonološku potporu klitičkoj upitnoj čestici *li* (usp. Mihaljević 1997: 196–197). U zanijekanim se pitanjima u zborničkim tekstovima ispred te čestice u velikoj većini primjera nalaze i negativni obilježivač i glagol (429). S obzirom na to da je *li*, jednako kao i *bo*, *ubo* i *že*, čestična enklitika koja se praktički uvijek nalazi na drugome mjestu u rečenici, činjenica da se u primjerima kao (429) ispred nje nalaze i negativni obilježivač i glagol upućuje na to da oni tvore jednu fonološku jedinicu, odnosno da je negativni obilježivač naslonjen na glagol. Kako pružanje fonološke potpore čestičnoj klitici *li* koja se nalazi u CP-području (standardno se pretpostavlja na položaju C⁰ u modelima s jednoslojnim CP-područjem /usp. Rivero 1993; Mihaljević 1997: 197/, odnosno na položaju Foc⁰ u modelima koji usvajaju pretpostavku o rascijepljenome CP-području /usp. Dukova-Zheleva 2010: 57/) podrazumijeva pomicanje glagola, primjeri u (429) sugeriraju da su negativni obilježivač i klitika ranije u izračunu spojeni/fuzionirani te da se u CP-područje pomiču kao jedna sintaktička jedinica.

- (429) a. ne znaš *li* mene (CPetr 124r)
 b. ne govorahi *li* ja t(e)bi · ne pobiêi sê š nim' (CPetr 116v)
 c. ne vesi *li* da ê oblast' imam' raspeti te i oblast' imam' pustiti te (CŽg 92v)
 d. ne znate *li* vi zale čarnice da vas oêe b(og) zlo platiti (CFat 77v)
 e. ne vête *li* êko za ime moe vsaka t'var' mučit' se (CPet 333r)
 f. ne znaš *li* moê duše ča govori s(ve)ti paval' ap(osto)l (CAc 79r-v)

U hrvatskoglagoljskim je tekstovima (uključujući, dakle, i one koji nisu dio našega korpusa) moguće pronaći i primjere u kojima se klitike u spomenutim kontekstima ponašaju drugačije. Zanimljivo je u tom pogledu da je u kodeksima liturgijskoga karaktera (iznimno rijetko) potvrđeno navezivanje zamjениčkih klitika izravno na negativni obilježivač, i to upravo u imperativnim rečenicama (430) (usp. Kovačević 2016: 151).

- (430) a. ruku gnêva tvoego daleko stvori ot mene i êrost tvoê ne *me* ustrašai (BrVO 378d;
 Kovačević 2016: 151)
 b. o dobri križu (...) primi me učenika h(ġsto)va ne *me* otpus'ti zab'luditi êko ov'êe
 neimuêee pastira (BrN₂ 384c; Kovačević 2016: 151)

Isto vrijedi i za čestične klitike. Ana Šimić ističe da je u *Komentaruru Fraščićeve psaltira* potvrđeno nekoliko primjera u kojima se iza negativnoga obilježivača i ispred glagola nalaze

klitike *bo*, *ubo* i *ibo* (431) (usp. Kovačević 2016: 149). S obzirom na to da su čestične i zamjeničke klitike enklitike, razložno bi bilo zaključiti da im je u (430) i (431) domaćin negativni obilježivač, odnosno da on sam u tim primjerima nema klitički karakter.

- (431) a. ne *ibo* povinuše se igovê v(ê)rê iûdêisci lûdi · vsudu že se protivl(a)hu (PsHr 1d, CommPs 2,3; Kovačević 2016: 149)
b. se cr'ki vapiet' k' b(og)u · ne *ubo* bê priv(e)dena h(r'st)u (PsFr 3d, CommPs 5,2; Kovačević 2016: 149)
c. ne *bo* bê v' nêi vodi kr'ceniê da bi um'noželo t(ê)lo crk(o)vnoe (PsFr 58b, CommPs 62, 2; Kovačević 2016: 149)

U zborničkim tekstovima, kako smo istaknuli, nisu potvrđeni primjeri tipa (430) i (431). Nekoliko, međutim, njima analognih primjera potvrđeno je u zanimanim jestno-niječnim pitanjima u kojima se iza početnoga negativnog obilježivača nalazi klitička upitna čestica *li* (432).

- (432) a. ne *li* êk(o) mliko iz'muzal me esi i êko sirъ v'siril me esi (RitKlim 99r)
b. ne *li* v(a)sъ r(a)dî s'nidoħъ n' z(eml)û s nebesi i v'pltih' se v' d(ê)vu m(a)riû (CBč 20v)
c. ne *li* samo govorenje e(stъ) gr(ê)ħъ · ko pače vsi oni kim' e ugod'no slišati e i poslušau e (CIvan 54v)
d. ne *li* samo blago dlžni su za ov'ce dati (CPetr 88v)
e. ne *li* mne on otac ime emu reče bratiĵa moê ne vsi li u tebe učiše se (CTk 86r)

U zanimanim se jestno-niječnim pitanjima, kako smo vidjeli u (429), u velikoj većini primjera negativni obilježivač ipak nalazi ispred glagola. Po tome se neliturgijski zbornici razlikuju od kodeksa liturgijskoga karaktera, u kojima primjeri tipa (429) "čine manjinu u odnosu na zanimkana jestno-niječna pitanja u kojima se niječnica nalazi uz nepredikatnu sastavnicu" (Kovačević 2016: 190).³¹²

Pitanje je kako objasniti primjere (430–432). Jedno bi tumačenje moglo biti to da je u tim primjerima odvajanje negativnoga obilježivača od glagola posljedica utjecaja predložka. Za primjer (430a) Šimić ističe da je "najvjerojatnije motiviran redom riječi u predložku (*non me terreat*)" (Kovačević 2016: 151). Takvo se tumačenje, ističe, ne može primijeniti na primjer (430b) jer se u njemu "ne može uspostaviti nikakva sličnost s predložkom" (Kovačević 2016:

³¹² Šimić eksplicitno ističe da je glavna primjera u kojima se negativni obilježivač u zanimanim jestno-niječnim pitanjima nalazi uz glagol "potvrđena u zborničkim i neliturgijskim tekstovima u kojima je prodor karakteristika govornoga jezika onoga vremena bio slobodniji" (Kovačević 2016: 190).

151), pa ga jednostavno pripisuje prevodiocu ili pisaru. Za primjere u (431) Šimić ističe da predstavljaju "vjeran prijevod grčkoga originala u kojem za navedene veznike [tj. čestične klitike *bo*, *ubo* i *ibo*; nap. J. G.] stoji γάq" (Kovačević 2016: 149). Odatle bi, dakle, proizlazilo da se i ti primjeri mogu tumačiti kao rezultat utjecaja predloška. Konačno, složena upitna čestica *ne li* u primjerima tipa (432) u pravilu dolazi na mjestu latinskoga *nonne* ili rjeđe na mjestu *numquid* (*non*) (usp. Mihaljević 1997: 195–196; Kovačević 2016: 192–195), pa se i tu može govoriti o utjecaju (latinskoga) predloška. Nema dvojbe da je u primjerima tipa (430–432) predložak doista utjecao na njihov izgled. Činjenica, međutim, da su neki od tih tipova – konkretno oni u (432) – u hrvatskome crkvenoslavenskome zastupljeni s više od nekoliko potvrda pokazuje da njihovo isključivo tumačenje stanjem u predlošku vjerojatno nije dovoljno, odnosno da mogućnost odvajanja negativnoga obilježivača od glagola klitičkim konstituentima nije posljedica samo vanjskih utjecaja, nego da može imati i organsku osnovu. Da je tomu doista tako, potvrđuju neki primjeri iz suvremenoga bugarskoga i makedonskoga jezika. U tim je jezicima ostvarivanje zamjениčkih klitika (i klitičkih futurskih obilježivača) između negacije i glagola sasvim uobičajeno (433).

(433) a. Ne ja četi! (bugarski)

NEG ga.KL čitati.IMP.2JD.

'Ne čitaj ga!' (Isac 2015: 130)

b. Ne ke mu ja dadeš knjigata. (makedonski)

NEG MOD.KL. mu.KL ga.KL dati.PREZ.2JD. knjigu

'Nećeš mu dati knjigu.' (Isac 2015: 130)

Tumačenje primjera tipa (433) nije jednako za bugarski i makedonski jezik. Razlike u tumačenju posljedica su činjenice da su u bugarskome zamjениčke klitike enklitike (što potvrđuje nemogućnost njihova ostvarivanja na apsolutnome početku rečenice), a u makedonskome – barem u finitnim kontekstima – proklitike (mogu se ostvariti i na apsolutnome početku rečenice). S obzirom na te činjenice, odvojenost negativnoga obilježivača (koji je i sam proklitika) od glagola u makedonskome primjeru nije neočekivana. Negacija, naime, u (433b) s ostalim proklitikama tvori proklitičku skupinu koja je prislonjena na glagolskoga domaćina. Drugačije je s primjerom (433a). Kako su bugarske zamjениčke klitike enklitike, u tom je primjeru jedini mogući domaćin klitike *ja* negativni obilježivač, koji je u bugarskome generalno i sam klitika. Primjere (433a) Franks i King (2000: 266–271; 351) stoga objašnjavaju pretpostavkom da bugarski negativni obilježivač ima neobično leksičko svojstvo da može

naglasiti glagolsku ili zamjениčku klitiku koja za njim slijedi i time usput osigurati domaćina samomu sebi³¹³ (usp. također Rudin i dr. 1999: 562–566; Bošković 2001: 207).

Kako negativni obilježivač u bugarskome u svakom slučaju ostaje nenaglašen (dakle, i onda kada naglašava glagolsku ili zamjениčku klitiku koja za njim slijedi), on sam ne može biti domaćin upitnoj enklitičkoj čestici *li*, koja se u tom jeziku (kao i u makedonskome) obvezno naslanja na prvu naglašenu riječ u rečenici. Stoga su u bugarskome primjeri tipa (432) isključeni.³¹⁴ Naizgled je drugačije u makedonskome jeziku, u kojem su, prema tvrdnjama nekih istraživača, primjeri tipa (434) mogući kao klasična, neobilježena zanijekana jestno-niječna pitanja (usp. Franks i King 2000: 267; Rudin i dr. 1999).

(434) Ne li go vide? (makedonski)

NEG li.KL ga.KL vidjeti.AOR.2JD.

'Nisi li ga vidio?' (Bošković 2001: 213)

S obzirom na to da se upitna čestica *li*, kako je istaknuto, u makedonskome obvezno naslanja na prvu naglašenu riječ u rečenici, primjer (434) – ako doista predstavlja neobilježeno zanijekano jestno-niječno pitanje – moguće je objasniti samo tvrdnjom da negativni obilježivač *ne* u tom jeziku može biti naglašen. Upravo to pretpostavljaju Rudin i dr. (1999: 556), a za njima i Franks i King (2000: 271^F). Takvo mišljenje, međutim, ne dijele svi istraživači. Mišeska Tomić (1996; prema Bošković 2001: 213) ističe da u primjerima kao (434) uopće nije riječ o slijedu negativnoga obilježivača i upitne čestice *li*, nego o složenoj upitnoj čestici, odnosno o jednorječnome dopunjaču *neli* sa značenjem 'nije li istina da' koji samo pogrešnom interpretacijom može biti shvaćen kao slijed negacije i upitne čestice. To bi značilo da u primjerima kao (434), suprotno od onoga što smatraju Rudin i dr. (1999), nije riječ o neobilježenim zanijekanim jestno-niječnim pitanjima, nego o "sugestivnim" pitanjima kojima se samo traži potvrda vlastitoga mišljenja.³¹⁵ Kao potvrdu svojih tvrdnji Mišeska Tomić (1996) navodi

³¹³ Usp. Franks i King 2000, str. 351: "This means not only that *ne* forms a prosodic word with the following element but, if that element is not itself a prosodic word, *ne* causes it to become one by stressing it, and then proclitizes to it."

³¹⁴ S obzirom na to da negativni obilježivač može osigurati naglasak zamjениčkoj klitici koja za njim slijedi, slijed negativnoga obilježivača i tako naglašene zamjениčke klitike može, naravno, biti domaćin čestici *li* (i).

(i) Ne mu li izpratih kniga? (bugarski)
NEG mu.KL li poslati.AOR.1JD. kniga
'Nije li Ivan poslao pismo.' (Franks i King 2000: 60)

³¹⁵ U tom bi pogledu ona bila bliska dopunskim pitanjima. Za razliku od klasičnih dopunskih pitanja, pitanja tipa (434) nemaju, međutim, u svom prvom dijelu tvrdnju te se upitni dio u njima, kao i u većini drugih tipova pitanja, nalazi na početku (usp. Mihaljević 1995: 23–24).

činjenicu da se složena upitna čestica *neli* može u makedonskome ostvariti usporedno s negativnim obilježivačem (435).

(435) *Neli ne mu go dade pismoto?* (makedonski)

UPIT.ČEST NEG mu.KL ga.KL pismo

'Zar mu nisi dao pismo?' (Mišeska Tomić 1996; prema Bošković 2001: 213^F)

Mišeska Tomić (1999) ipak smatra da negativni obilježivač u nekim makedonskim govorima može biti naglašen. Tu tvrdnju iznosi analizirajući primjere tipa (436a), koji su, prema njezinim podacima, uobičajeni u sjeverozapadnim makedonskim govorima.³¹⁶

(436) a. *NE mu go DAvaj!* (sjeverozapadni makedonski)

NEG mu.KL ga.KL davati.IMP.2JD.

'Ne daji mu ga!' (Tomić 1999: 204)

b. *Ne daVAJ mu go!* (Tomić 1999: 203; standardni makedonski)

Primjeri u (436) zanimljivi su zbog činjenice da se zamjeničke klitike u makedonskome jeziku uz imperativne glagole i glagolske priloge ponašaju kao enklitike, dakle upravo suprotno od onoga kako se ponašaju uz druge glagolske oblike. Stoga u standardnome makedonskome zamjeničke klitike mogu samo slijediti za pravim imperativnim oblicima (436b). Sjeverozapadni makedonski govori pokazuju, međutim, nešto drugačiju sliku s obzirom na to da se u njima u negiranim imperativnim rečenicama klitike mogu naći između negacije i glagola (436a). Mišeska Tomić (1999) tvrdi da se u navedenome kontekstu u tim govorima zamjeničke klitike mogu navezivati na negativni obilježivač jer on može biti naglašen, što je u (436) signirano pisanjem velikim slovima.

Ovaj kratki pregled stanja u bugarskome i makedonskome jeziku pokazuje da primjeri (430–432) ne predstavljaju nužno prepreku za tvrdnju da negativni obilježivač u hrvatskome crkvenoslavenskome ima klitički karakter. S obzirom na brojnost potvrda, za takvu su se tvrdnju osobito spornima mogli činiti primjeri tipa (432). Vidjeli smo, međutim, da u tim primjerima nije nužno riječ o slijedu negativnoga obilježivača i upitne čestice – što bi doista zahtijevalo pretpostavku da *ne* može biti naglašeno – nego o složenoj upitnoj čestici, tj. o jednorječnome dopunjaču *neli*. Da je takva analiza vjerojatna za hrvatski crkvenoslavenski i rijetke primjere potvrđene u neliturgijskim zbornicima, Milan Mihaljević (1997: 195–196)

³¹⁶ Primjere odgovarajućega tipa za makedonski jezik donose i Franks i King (2000: 83), ali bez tvrdnji o njihovoj ograničenosti samo na sjeverozapadne makedonske govore (usp. također Bošković 2001: 262–263).

pokazuje primjerom (437) iz *Brevijara Vida Omišljanina*, u kojem se, kao i u makedonskome primjeru (437), usporedno sa složenom česticom *neli* ostvaruje negativni obilježivač *ne*.

(437) *ne li ne az' g(ospod)ь i nêst' inь kromê mene* (BrVO 36r; Mihaljević 1997: 195)

Na takvu analizu upućuje i pragmatika upitnih rečenica tipa (432) i (437). Ana Šimić primjećuje da se te rečenice "nerijetko pojavljuju kao odgovor na posebno pitanje koje im prethodi" (Kovačević 2016: 193). Odatle proizlazi da to nisu klasična (zanimljana) jestno-niječna pitanja, nego pitanja sugestivnoga tipa – pragmatički bliska dopunskim pitanjima – na koja se očekuje odgovor koji je u skladu s mišljenjem govornika.

Uz negativni obilježivač koji predstavlja rečeničnu negaciju u hrvatskome se crkvenoslavenskome, osim klitičkih elemenata i, naravno, finitnih glagolskih oblika, mogu naći i drugi tonički konstituenti. Takve je slučajeve iscrpno analizirala Šimić, podijelivši ih pritom na one u kojima se uz negaciju nalazi nefinitni glagolski oblik i one u kojima se uz negaciju nalazi neglagolski konstituent (usp. Kovačević 2016: 138–150). Kada je riječ o nefinitnim glagolskim konstituentima, u načelu se može reći da stanje u zborničkim tekstovima odgovara općemu stanju u hrvatskome crkvenoslavenskome. Uz glagol *se*, naime, mogu ostvariti participi i infinitiv (438).

(438) a. *hoće da mu se vsi pod'milûu a sam' bi se ne tilь pođmiliti nikomure* (CIvan 60r)

b. *mat(e)re b(o)žie s(ve)te m(a)rie roistva dlgo su ne s'vetili ni čtali zač su ne vedêli ego* (CPet 243r)

c. *an'j(e)lu tvomu veliku sramotu činiš' zač' on' plače ne mogući priêti tvoga velika smrada* (CAc 68r; Kovačević 2016: 140)

d. *ere b(og) b(ê)še zapovedalь nemu ne êsti ot drêva onogo* (CVinod 25c)

e. *sr'dosti ne isplniti · vrime nesudstva ne hraniti* (RegBen 9r)

f. *ne piti vačnet'* (CPet 270r)

Od participa su uz negativne obilježivače uobičajeni drugi aktivni particip preterita – i to obično onaj koji je dio kondicionalne perifraze (438a), rjeđe i onaj koji je dio perfekta (438b)³¹⁷ – aktivni particip prezenta (438c) te aktivni particip preterita prvi. Posebno izdvajamo primjer (439) iz *Vinodolskoga zbornika* u kojem se uz negaciju nalazi pasivni particip preterita.

³¹⁷ S obzirom na to da primjere negacije uz nefinitne i općenito neimperativne glagolske oblike nismo ciljano prikupljali, ne isključujemo mogućnost da u neliturgijskim zbornicima ima i potvrda u kojima uz negaciju stoji aktivni particip preterita drugi koji je sastavni dio složenoga futura. Šimić ističe da se općenito u hrvatskome crkvenoslavenskome takvi primjeri pojavljuju samo iznimno, što je dijelom posljedica i činjenice da je složeni futur s aktivnim participom preterita drugim i inače u korpusu vrlo rijedak (usp. Kovačević 2016: 140).

(439) ne osuđajte da ne osuđeni budete (CVinod 62d)

Analogne primjere donosi i Šimić, među ostalim i primjer iz kanonskih starocrkvenoslavenskih tekstova koji je identičan zborničkomu primjeru u (439), te napominje da se zbog *in continuo* pisanja ne može isključiti mogućnost da u njima negacija predstavlja morfološku, a ne sintaktičku pojavu (Kovačević 2016: 141). Vrlo je vjerojatno ipak da je barem u nekim primjerima toga tipa *ne* doista sintaktička činjenica. U prilog tomu mogli bi govoriti primjeri slični onomu iz (439) koji su potvrđeni u *Tkonskome* (440a), *Ivančićevu* (440b) i *Petrinićevu zborniku* (440c) i u kojima se negativni obilježivač ne nalazi ispred participa nego ispred finitnoga glagola.

(440) a. krivo *ne osudite* da ot b(og)a osueni ne budete (CTk 59v)

b. *ne osuđajte* · da osuđeni ne budete (CIvan 178v)

c. *nê hoteitê suditi* · to rekuć krivo · da nê budêtê osueni (CPetr 137r)

Takvi bi se primjeri, naime, mogli tumačiti kao posljedica tendencije ostvarivanja negativnoga obilježivača uz finitne glagolske oblike – za koju su poticaji zasigurno stizali iz organskih idioma. Da je ta tendencija doista postojala i da su njezini rezultati vidljivi u zborničkim tekstovima, potvrđuje i ranije spomenuta činjenica da se negacija u neliturgijskim zbornicima, suprotno općemu stanju u hrvatskome crkvenoslavenskome, u zanijekanim jestno-niječnim pitanjima u velikoj većini primjera nalazi uz finitni glagolski oblik. Još neke vjerojatne manifestacije spomenute tendencije bit će spomenute ispod. U svakom slučaju, u primjerima u kojima se nalazi ispred participa negativni obilježivač po svojoj prilici ima klitički karakter. Kada je riječ o aktivnim participima preterita drugim, na to neizravno upućuje stanje u češkome i slovačkome, u kojima particip (za razliku od stanja u hrvatskome) može biti domaćin klitičkoj negaciji (usp. Franks i King 2000: 271). Kada je pak riječ o aktivnome participu prezenta i aktivnome participu preterita prvom, neizravne potvrde za klitički karakter negativnoga obilježivača koji im prethodi pruža stanje u hrvatskome standardnome jeziku, u kojem negacija pred odgovarajućim oblicima, glagolskim prilogom sadašnjim i glagolskim prilogom prošlim, može primiti naglasak samo retrakcijom silaznoga naglaska s prvoga sloga glagolskoga priloga (npr. *nè mislěci*, ali *ne razmišljajūci*) te se usto između nje i glagolskoga priloga ne mogu ostvariti klitički elementi (441).³¹⁸

³¹⁸ Jasno je da bi tvrdnje o klitičnosti negativnoga obilježivača pred participima u zborničkim tekstovima bilo bolje potkrijepiti izravnim potvrdama iz korpusa. Najpouzdaniji bi, prema našem mišljenju, pritom bio argument položaja zamjeničkih ili, još bolje, čestičnih klitika u odnosu na svezu negacije i participa. Takvim primjerima, međutim, ne raspolazemo, što, dakako, ne znači da oni u korpusu ne postoje.

(441) a. Izišao je ne pozdravivši ga.

b. *Izišao je ne ga pozdravivši.

Negacija, kako se vidi u (438d-f), može stajati i uz infinitiv. Obično je pritom riječ o dopunbenim infinitivnim rečenicama koje su umetnute pod direktivnim korijenskim glagolima (438d), no u *Reguli svetoga Benedikta* potvrđeno je i nekoliko primjera kojima se negativni obilježivač nalazi ispred imperativno upotrijebljenoga infinitiva (438e). Primjer (438f) pokazuje da se negativni obilježivač može naći i pred infinitivom koji je dio složenoga futura. Takvi su primjeri u zbornicima rijetki, a oni i generalno u hrvatskome crkvenoslavenskome predstavljaju iznimnu pojavu (usp. Kovačević 2016: 145).

Istaknuto je da se negativni obilježivač koji predstavlja rečeničnu negaciju u hrvatskome crkvenoslavenskome može ostvariti i pred neglagolskim toničkim konstituentima. Kao i u prethodno navedenim kategorijama, u neliturgijskim je zbornicima takvih primjera manje nego u kodeksima liturgijskoga karaktera. Šimić izdvaja nekoliko skupina primjera u kojima se neglagolski tonički konstituenti u hrvatskome crkvenoslavenskome mogu naći iza negativnoga obilježivača (usp. Kovačević 2016: 147–150). U jednu skupinu svrstava sintagmatske prijevode "onoga što je u jezicima izvornicima izraženo jednom riječi" (Kovačević 2016: 150). Među takvim su sintagmama, zbog činjenice da se pojavljuju u imperativnim kontekstima, tj. u Božjim zapovjedima, nama osobito zanimljive dvije – *prêlûbi (s_b)tvoriti* (na mjestu grč. *μοιχεύειν* i lat. *moechare* i *adulterari*), odnosno *l_ži svêdêtel_ь biti* ili *l_ži svêdokovati* (na mjestu lat. *falsum testimonium dicere*). U kodeksima liturgijskoga karaktera, kao i u starocrkvenoslavenskome, negativni se obilježivač u pravilu nalazi ispred prve, imenske sastavnice sintagme (442).

(442) reče bo *ne* prêlûbi stvoriši · ne ubieši · ne ukradeši · *ne* l'že svêdêtel' budeši (MVat₄ 19d; Kovačević 2016: 150)

U zborničkim je tekstovima stanje drugačije, i to ne samo utoliko što su direktivno upotrijebljeni svršeni prezenti u odgovarajućim primjerima zamijenjeni pravim imperativima, nego i utoliko što se u primjerima tipa (442) negativni obilježivač gotovo uvijek nalazi neposredno uz glagol (443–444). S obzirom na primjere iz kodeksa liturgijskoga karaktera, primjeri u (443) i (444) mogli bi se – kao i neki dosad navedeni – također promatrati kao rezultat tendencije ostvarivanja glagola uz (finitne) glagole.

(443) a. *ne učini* prêlûbodêis'tvo p'lteno nikakorê · po niedanъ putъ (RitKlim 9v)

b. *ne učini* prêlûbodêist'vo (RitKlim 187v) (= CKlim 41v)

c. *ne prelûbodêi* (CPet 343v)

(444) a. *ne učini* k'rivo s'vidočas'tvo na is'krn'nega t'voga (RitKlim 9v) (= CKlim 41v)

b. *ne rci* kriva svêdočastva na iskrnega tvoega (CPet 344r)

c. *ne reci* i *ne učini* kriva svedočastva (CKol 58c)

U tom je pogledu zanimljiv primjer (445) iz apokrifnoga teksta o djelima apostola Andrije i Petra u *Žgombićevu zborniku*, u kojem je *ni* odvojeno od imperativa toničkim neglagolskim konstituentima. U (445), međutim, *ni* ne mora nužno biti negativni obilježivač (niječnica), nego negativni sastavni veznik, koji, naravno, može biti odijeljen od glagola.³¹⁹

(445) *ne ubii ni prelûbi stvori ni laži svedelъ (!) b(u)di* (CŽg 101v-102r)

Frekventniju skupinu primjera u kojima se uz negativni obilježivač nalaze neglagolski tonički konstituenti u hrvatskome crkvenoslavenskome predstavljaju zanimljiva jestno-niječna pitanja. Istaknuli smo ranije da se u zborničkim tekstovima u takvim pitanjima u velikoj većini primjera iza negativnoga obilježivača nalaze finitni glagolski oblici i da se po tome stanje u neliturgijskim zbornicima razlikuje od općega stanja u hrvatskome crkvenoslavenskome, u kojem se u zanimanim jestno-niječnim pitanjima iza negacije u većini slučajeva nalazi neglagolski konstituent.³²⁰ I u zborničkim se tekstovima, doduše, iza negativnoga obilježivača u tim pitanjima može ostvariti neglagolski tonički konstituent, no takvi se primjeri, u cjelini gledano, pojavljuju vrlo rijetko. Jedan je primjer sadržan u (432e), gdje iza pitanja sa složenom upitnom česticom slijedi pitanje u kojem je negativni obilježivač od (jednostavne) upitne čestice odvojen zbirnom zamjenicom *vsi*. Još jedan primjer donosi Mihaljević (1997: 195) (446).

(446) *ne dovolê li bi osipu ob'last' moû imiti a sada me vshote lišiti muža moego* (COxf 19c)

Činjenica da se upitna čestica *li* nalazi iza neglagolskoga toničkoga konstituenta vjerojatno bi trebala značiti da negativni obilježivač u primjerima navedenoga tipa nije bio naglašen.

Neglagolski se tonički konstituenti u zborničkim tekstovima (rijetko) mogu naći neposredno iza negativnoga obilježivača i izvan (rijetkih takvih potvrda iz) zanimanih jestno-niječnih pitanja. Ni takvi primjeri nisu u zborničkim tekstovima česti. Klasičan je primjer toga

³¹⁹ Usp. što o uporabi *ni* kao negativnoga obilježivača (niječnice) u hrvatskome crkvenoslavenskome kaže Ana Šimić. Kovačević 2016, str. 129: "Najmanje su brojne i učestale potvrde niječnice *ni*. Ta se služba, koju *ni* dijeli s *ne*, u zadanom korpusu očituje samo u samostalnoj upotrebi niječnice i u složenoj upitnoj čestici *ni li*."

³²⁰ Usp. Kovačević 2016, str. 190: "Riječ je o prepoznatljivim upitnim rečenicama u kojima je niječnica izravno vezana za predikat. U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku ipak čine manjinu u odnosu na zanimljiva jestno-niječna pitanja u kojima se niječnica nalazi uz nepredikatnu sastavnicu."

tipa (447), u kojem je negacija odvojena od glagola, premda u izvorniku to nije slučaj (*non impediatur*).

(447) a. isplnivše b(o)žiû službu vsi mlkomъ vanъ izlizite · i vzdajte počtenъe b(og)u da ako ki bratъ o sebi želi b(og)a m(o)liti *ne* ot drugoga hudobe *vrazi se* (RegBen 34r)
Expleto opere Dei omnes cum summo silentio exeant, et agatur reverentia Deo, ut frater qui forte sibi peculialiter vult orare, non impediatur alterius improbitate.
(Reg. san. Benedicti)

Na odvojenost negacije i glagola predložak nije mogao utjecati ni u primjeru (448), u kojem se glagol koji je odijeljen od negativnoga obilježivača ostvaruje na mjestu na kojem ga u predlošku uopće nema.

(448) ako oče drugi po nemъ vlize želie m(o)liti tiho vlizi i m(o)li · *ne* glasno riči *pučai* da sь s'lzami želeniem' sr(d)ca m(o)li (RegBen 34r)
Sed et si alter vult sibi forte secretius orare simpliciter intret et oret, non in clamosa voce se din lacrimis et intentione cordis. (Reg. san. Benedicti)

Odvojenost negativnoga obilježivača i glagola može, međutim, biti i odraz stanja u izvorniku. Tako je, primjerice, u (449), gdje *ne* stoji prema samostalno upotrijebljenoj latinskoj niječnici *neque* (usp. također Mihaljević, A. 2018: 392–393).

(449) a. *ne* az' t(e)bê zapuču · doidêže b(ogo)mъ p(o)m(i)lov(a)nъ budeši (CIvan 122r)
Neque enim ego te deseram donec deo fueris reconciliatus. (De san. Maria Magdalena)

U (450) donosimo još nekoliko primjera iz zborničkih tekstova u kojima je negativni obilježivač koji predstavlja rečeničnu negaciju odijeljen od glagola.

(450) a. na mnozi v' s(ve)tu crk(a)vъ idu na m(o)l(i)tvu *ne* v'si ed'nim' src(e)mъ *boet' se* b(og)a (CBč 45r)
b. k prudu molstira v železihъ · ili o svitahъ ili v koi lûbo tvari · opatъ naredi bratiû · ot nihže žitka prav(a)dnoga ist(i)n'no up'vae se · i *ne* vsakomu ot sebe *dajb* vъ obaru i v shran'bu (RegBen 22r)
c. a mlad'sei dit'ci *ne* taže mir'tukъ *vzdai se* da mani · *ne* li starišimъ (RegBen 26r)
d. i zato dae nam' obraz' · da bimo *ne* ka vsemu ča o nas govore otgovarali (CPetr 52v)

- e. *nê samim' hlêbom' živê* č(lovê)къ · *na vsakim' slovomъ ko ishaê iz' ust' b(o)žihъ*
(CPetr 87r)

Od navedenih je primjera potrebno razlikovati one u kojima *ne* ne negira predikat, nego je samo dio složenoga veznika *ne takmo ... da, ne li ... da* koji odgovara suvremenomu hrvatskom složenom vezniku *ne samo ... nego (i)* (451).

(451) a. *ne takmo* pase rič'û *da* obrazom (CPetr 91r)

b. *ne takmo* pase kako č(lovê)къ · *da* kako i b(og)ъ (CPetr 91r)

c. i to *ne li* edinomu koludru tvori opat · *da* oš'če i inogo reda to e(stъ) popom i žaknomъ (RegBen 41v)

Ako je suditi po stanju u suvremenome hrvatskom, za negativni bi se obilježivač koji je dio složenoga veznika, odnosno složenih veznika moglo tvrditi da je nosio naglasak. To se ne može isključiti ni kada je riječ o negativnome obilježivaču u primjerima tipa (447–450). Čak i ako se pretpostavi da je *ne* u tim primjerima naglašeno, to i dalje ne bi značilo da je klitički status negativnoga obilježivača u neliturgijskim zbornicima generalno doveden u pitanje. Činjenice koje se odnose na relativni redosljed zamjениčkih i čestičnih klitika u odnosu na negativni obilježivač i glagol te one koje se tiču zajedničkoga pomicanja negativnoga obilježivača i glagola u zanijekanim jestno-niječnim pitanjima teško mogu biti objašnjene bilo kakvom pretpostavkom drugačijom od one da je *ne* u jeziku zborničkih tekstova – jednako kao i u drugim slavenskim jezicima (usp. Franks i King 2000: 270; Isac 2015: 127; Kovačević 2016: 137) – (pro)klitika. U sljedećem ćemo odjeljku vidjeti kako se pretpostavka o (pro)klitičkome statusu negativnoga obilježivača može sintaktički kodirati.

6.6.2. Sintaktičko kodiranje klitičkoga statusa negativnoga obilježivača

U okvirima proučavanja negacije u slavenskim jezicima većina istraživača pretpostavlja da je negativna (pro)klitika glava projekcije NegP koja se nalazi u infleksijskome području. U svjetlu te pretpostavke generalna nemogućnost ostvarivanja drugih konstituenata između negativnoga obilježivača i glagola obično se tumači tvrdnjom da glava Neg⁰ privlači glagol te se s njim spaja u jednu sintaktičku jedinicu (usp. Rivero 1991; Brown i Franks 1995: 252; Migdalski 2006: 108; Zeijlstra 2006: 417). Takvo je tumačenje, međutim, teorijski problematično. Naime, s obzirom na činjenicu da u slavenskim jezicima (klitički) negativni obilježivač uvijek prethodi glagolu, tj. nalazi se s njegove lijeve strane, iz modela u kojima se pretpostavlja da negativni obilježivač smješten na položaju Neg⁰ privlači glagol nužno proizlazi da se glagol nadesno

pridružuje negaciji,³²¹ što se izravno kosi s Kayneovom (1994) teorijom asimetrije reda riječi, koja zabranjuje bilo kakav oblik pridruživanja i pomicanja nadesno u rečeničnoj strukturi. Premda se ne referiraju izravno na navedeni problem, nešto što bi moglo izgledati kao rješenje predlažu Ilc i Milojević Sheppard (2003). Oni smatraju da je u slovenskome jeziku negativni obilježivač sintaktička glava (koja u izračun ulazi na položaju Neg⁰). U njihovu se modelu, međutim, ne pretpostavlja da Neg⁰ privlači glagol, nego se jednostavno ističe da se glagol pomiče u projekciju koja se nalazi neposredno iznad NegP kako bi provjerio glagolska obilježja. Tek nakon pomicanja glagola njemu se, prema mišljenju Ilca i Milojević Sheppard (2003), pridružuje negativni obilježivač, kreirajući tako složenu glavu [neg+V].³²² Navedeno tumačenje doista nema problema s Kayneovom teorijom jer ne predviđa pridruživanje nadesno. Nije, međutim, jasno kako je moguće da glagol jednostavno prođe (fonološki punu) glavu Neg⁰, a da se pritom u njega ne inkorporira negativni obilježivač. Takve nedoumice ne izaziva ranije spominjani model Heddea Zeijlstra (2004). Zeijlstra, naime, smatra da se fonološki slabi (tj. klitički) negativni obilježivači spajaju kao sintaktičke glave pridružene glavi V⁰. To znači da one praktički od početka izračuna s glagolom tvore jednu sintaktičku jedinicu i da se problematično pridruživanje nadesno glagola negaciji izbjegava (kao i problem s kojim se suočava model Ilca i Milojević Sheppard).³²³ Taj model, međutim, ne može objasniti kako se negativni obilježivač pridružuje pomoćnim (modalnim) glagolima u perifrastičnim negiranim konstrukcijama. O tim ćemo konstrukcijama govoriti u sljedećem odjeljku. Ovdje samo ističemo da su one – u svjetlu Zeijlstrina modela, tj. pretpostavke da se fonološki slabi negativni obilježivači spajaju kao glave pridružene glavi V⁰ – problematične zbog toga što je za pomoćne (modalne) glagole razložno pretpostaviti da u izračun ne ulaze na položaju V⁰ (gdje se spajaju glavni glagoli u takvim konstrukcijama), nego na višem položaju u rečeničnoj strukturi. Iz Zeijlstrina bi modela stoga proizlazilo da se negativni obilježivač u konstrukcijama toga tipa nalazi uz glavni glagol (u ovome slučaju uz infinitiv), a ne uz pomoćni (modalni) glagol, što, naravno, ne odgovara stvarnomu stanju.

³²¹ Usp., npr., Brown i Franks 1995, str. 252 "In Russian, sentential *ne* always appears immediately before the highest verbal head. We therefore make the natural assumption that this V⁰ raises to adjoin to the right of *ne*, which is forced by the fact that *ne* is a bound morpheme and has proclitic status."

³²² Usp. Ilc i Milojević Sheppard 2003: "The verb moves to a functional projection immediately above the NegP, presumably to check verbal features. The Neg head then targets the raised verb and adjoins to V. After the adjunction, the complex [ne+V] is accessible to the computation as a single syntactic element."

³²³ U Zeijlstra (2004: 157) eksplicitno se tvrdi da su u većini slavenskih jezika negativni obilježivači fonološki slabi. Te su tvrdnje, međutim, revidirane u Zeijlstra (2006 i 2013). U Zeijlstra (2006) kao fonološki se slabi izdvaja negativni obilježivač u češkome (što znači da u izračun ulazi kao glava pridružena V⁰), dok se za negativni obilježivač u poljskome ističe da je fonološki jak i da se spaja na položaju Neg⁰. Na taj se položaj potom pomiče glagol i (teorijski problematičnim) pridruživanjem nadesno negaciji kreira s njom jednu sintaktičku jedinicu. U Zeijlstra (2013) kao fonološki jaki analiziraju se i negativni obilježivači u bugarskome, hrvatskome i srpskome.

Premda dominantno, mišljenje o X^0 -statusu negativnoga obilježivača u slavenskim jezicima nije jedino i u posljednjih se dvadesetak godina više no jednom dovodilo u pitanje ili je barem razmatrano iz alternativne perspektive.³²⁴ Daniela Isac (2015), oslanjajući se na Boškovićevu (2002) analizu klitičkih riječi u bugarskome i makedonskome, pretpostavlja da se klitički negativni obilježivači spajaju na položaju specifikatora projekcije NegP te se naknadno pridružuju glagolskomu domaćinu, i to nakon što se on pomakne na položaj glave projekcije koja se nalazi iznad NegP (usp. također Bošković 2001: 207^F). Temelje za takav pristup pruža ranije spomenuta Chomskyjeva (1995: 249) tvrdnja da su klitike negranajući elementi, tj. elementi koji dijele svojstva sintaktičkih glava (X^0) i skupina (XP).³²⁵ S obzirom na to da su negranajući elementi, tj. da ne mogu birati vlastitu dopunu, Bošković (2002), kako smo ranije istaknuli, pretpostavlja da se klitike u strukturi rečenice ne spajaju na položaju glave, nego na položaju specifikatora te da se pridružuju odgovarajućemu elementu (domaćinu) nakon što se on pomakne na položaj s kojega *c*-komandira klitički element. Prema mišljenju Isac, u imperativnim se rečenicama u slavenskim jezicima inkorporiranje negativnoga obilježivača u glagol, tj. pridruživanje glagolu događa nakon što se glagol pomakne na položaj glave Mod⁰ (kod nas Fin⁰). U svjetlu toga tumačenja pridruživanje negativnoga obilježivača imperativnomu glagolu u primjeru (452) moglo bi se predočiti s pomoću koraka prikazanih u (453).³²⁶ S obzirom na to da je glava Neg⁰ fonološki prazna, Isac ističe da nema prepreka za (postupno) pomicanje glagola iz vP-područja na položaj Mod⁰. Kako je za Mod⁰ pretpostavljeno da se nalazi iznad NegP, imperativni glagol s položaja na koji se pomaknuo *c*-komandira negativni obilježivač na položaju SpecNegP, što znači da su ispunjeni svi preduvjeti za pridruživanje potonjega glagolu.

³²⁴ Usp., npr., Franks 2017, str. 227: "In BCS (and Slvn) negation is prefixal on the verbal auxiliary, whereas in Slk (and Cz) it attaches to the verb itself, although all are prima facie 2P clitic languages. Does this warrant a different position in clause structure for negation with respect to tense in different languages, as Rivero argues, or should the data be handled in some other way, perhaps by varying the locus of the *ne* element (e.g., in Neg⁰ or SpecNegP)?" Usp. također Marušić i Žaucer 2016, str. 183^F: "Following Ilc & Milojević Sheppard (2003), we assumed that the negative particle *ne* is a head. An alternative approach could be to treat the negative particle as a phrasal element originating in the specifier of NegP (cf. Cinque 1999) and cliticized onto the verb (which makes a certain amount of sense given that one might expect heads to be linearized among the affixal elements following the verbal root)."

³²⁵ Usp. Chomsky 1995, str. 249: "Under the DP hypothesis, clitics are Ds. Assume further that a clitic raises from its θ -position and attaches to an inflectional head. In its θ -position, the clitic is an XP; attachment to a head requires that it be an X^0 (on fairly standard assumptions). Furthermore, the movement violates the Head Movement Constraint (HMC), indicating again that it is an XP, raising by XP-adjunction until the final step of X^0 -adjunction. Clitics appear to share XP and X^0 properties, as we would expect on minimalist assumptions."

³²⁶ Naš se prikaz pridruživanja negativnoga obilježivača imperativnomu glagolu (453) od izvornoga prikaza koji je predložila Isac (2014) razlikuje utoliko što je postojanje modalnoga obilježja (koje je okidač za pomicanje glagola na viši položaj u rečeničnoj strukturi; v. 6.2.3.) pretpostavljeno na položaju glave Fin⁰ (a ne na položaju posvećene modalne glave Mod⁰ kao u Isac /2014/).

(452) ne ukradi (CPet 343v)

- (453) a. [_{FinP} [_{Fin'} Fin⁰ [_{NegP} ne [_{Neg'} Neg⁰ [_{VP} ukradi]]]]]]
b. [_{FinP} [_{Fin'} Fin⁰ [_{NegP} ne [_{Neg'} ukradi + Neg⁰ [_{VP} ukradi]]]]]]
c. [_{FinP} [_{Fin'} ukradi [_{NegP} ne [_{Neg'} ukradi-Neg⁰ [_{VP} ukradi]]]]]]
d. [_{FinP} [_{Fin'} ne + ukradi-Neg⁰ [_{NegP} ne [_{Neg'} ukradi-Neg⁰ [_{VP} ukradi]]]]]]

Model koji predlaže Isac ipak nije bez problema. Da bismo se na njih osvrnuli, potrebno je prije svega vidjeti na koji način autorica sintaktički kodira nemogućnost negiranja pravih imperativa. Najopćenitije govoreći, njezino je rješenje utemeljeno na ograničenju lokalnosti, što je i inače tumačenje koje u literaturi ima najviše pobornika (v. §5.4.1.). Isac, naime, smatra da netumačljivo modalno obilježje, osim pravih imperativa (i modalnih čestica), posjeduje i glava Neg⁰ (odnosno sami negativni obilježivač ako je spojen kao sintaktička glava).^{327,328} U svjetlu te pretpostavke, nemogućnost negiranja pravih imperativa objašnjava se time da glava Mod⁰ (s tumačljivim modalnim obilježjem) može provjeriti odgovarajuće netumačljivo obilježje samo jedne glave. Kako joj je glava Neg⁰ u rečeničnoj strukturi bliža od imperativnoga glagola, u (dalekometnome) odnosu sročnosti Mod⁰ provjerava njezino netumačljivo modalno obilježje. To znači da netumačljivo modalno obilježje imperativnoga glagola ostaje neprovjereno, odnosno da izračun ne može konvergirati. Opisano se urušavanje izračuna, prema mišljenju Isac, događa samo u jezicima u kojima je negativni obilježivač sintaktička glava neafiksalnoga karaktera, tj. glava koju imperativni glagol ne može inkorporirati. U svim je drugim slučajevima, ističe Isac, negiranje imperativa moguće. Drugim riječima, negirani su imperativi mogući u jezicima u kojima su negativni obilježivači glave afiksalnoga karaktera i u jezicima u kojima negativni obilježivači u izračun ulaze na položaju SpecNegP (i u kojima je fonološki prazna glava Neg⁰ također afiksalnoga karaktera). U prvima se, naime, glagol najprije pomiče na položaj Neg⁰ te inkorporira negativni afiks, kreirajući tako jednu složenu glavu čije obje sastavnice bez problema mogu provjeriti vlastito netumačljivo modalno obilježje s Mod⁰. Isto se u načelu događa i u jezicima u kojima je negativni obilježivač fraznoga karaktera (XP), odnosno u jezicima u kojima je negativni obilježivač klitika (što za Isac, kako smo gore vidjeli, znači da u izračun ulazi na položaju SpecNegP). Fonološki je prazna glava Neg⁰ u takvim

³²⁷ Tu pretpostavku Isac (2015: 113–116) argumentira činjenicom da u nekim jezicima postoje dva tipa takvih obilježivača – jedni koji negiraju činjenične radnje (obično one izražene indikativnim glagolskim oblicima) i drugi koji negiraju nečinjenične radnje (obično one izražene konjunktivnim ili imperativnim oblicima).

³²⁸ Usp. Isac 2015, str. 113: "The Mod feature, on the other hand, is hosted by the Mod head (which also has an EPP feature), as an interpretable feature, by the verb, and by the negative marker, if present. The latter has uninterpretable Mod features which must agree with a matching, interpretable Mod feature." Usp. također Isac 2015, str. 116: "[I]n our analysis the Neg head is also assumed to have a [uMod]".

jezicima uvijek afiksalna, što znači da može biti inkorporirana u imperativni glagol i da ne ometa provjeravanje njegova netumačljivoga modalnog obilježja. Jezici s klitičkim i XP-negativnim obilježivačem razlikuju se samo u tome što se u prvima negativni obilježivač nalijevo pridružuje glagolu nakon što se on pomakne na položaj s kojega *c*-komandira negaciju (tj. Mod⁰), dok u drugima negativni obilježivač ostaje iza glagola.

Opisano tumačenje ima solidnu objasnidbenu moć kada je riječ o pravim imperativima. Nekoliko je otvorenih pitanja, međutim, vezano uz negiranje zamjenskih imperativa. Isac (2015: 188), primjerice, ističe da su svi jezici u kojima se konjunktivna čestica spaja iznad Neg⁰ (bilo na položaju Mod⁰, bilo na položaju neke glave ispod Mod⁰) kompatibilni s negativnim obilježivačima neovisno o karakteru potonjih, i to zbog toga što EPP-obilježje glave Mod⁰ može u tom slučaju biti neovisno provjereno konjunktivnom česticom.³²⁹ S obzirom na pretpostavku o nemogućnosti višestrukoga stupanja istoga elementa u odnos sročnosti i s obzirom na to da konjunktivne čestice također sadrže netumačljivo modalno obilježje,³³⁰ pitanje je kako u tom slučaju biva provjereno modalno obilježje glave Neg⁰. U primjerima iz našega korpusa to pitanje iskrsava u konstrukcijama s modalnom česticom *neka*, za koju smo pretpostavili da u izračun ulazi na položaju Fin⁰. U svjetlu modela koji predlaže Isac, to znači da ona ne može inkorporirati (afiksalsnu) glavu Neg⁰ i da pretpostavljeno netumačljivo modalno obilježje te glave ostaje neprovjereno. Neke čestice analognoga tipa u jezicima u kojima pretpostavlja da je negativni obilježivač neafiksalna glava spominje i sama Isac, primjerice španjolsku modalnu (ili jusivno-optativnu) česticu *que*. Za nju eksplicitno tvrdi da se spaja izravno na položaju Mod⁰, ali ne spominje u tom kontekstu pitanje provjeravanja modalnoga obilježja glave Neg⁰.

Pretpostavka o postojanju netumačljivoga modalnog obilježja na položaju Neg⁰, odnosno na negativnim obilježivačima koji se spajaju kao glave nameće i pitanje svrhovitosti modalnih čestica. Ako, naime, Neg⁰ doista (univerzalno) posjeduje (netumačljivo) modalno obilježje, pitanje je kakvu ulogu u rečenicama sa zamjenskim imperativima uopće imaju modalne čestice, s obzirom na to da EPP-obilježje glave Mod⁰ (u modelu Isac) može biti provjereno bez njih – bilo samostalnim pomicanjem negativnoga obilježivača na položaj te

³²⁹ Usp. Isac 2015, str. 188: "Languages that have subjunctive particles that are merged as heads in Mod are compatible with negation regardless of the nature of the negator in that language. The same is true of languages in which subjunctive particles are merged lower than Mod⁰, but still higher than NegP. This is because the EPP feature on Mod can be checked independently, by the subjunctive particle."

³³⁰ Usp. Isac 2015, str. 195: "The interesting cases arise in languages that use negators that are heads and at the same time use subjunctive particles that are merged lower than negation. Assuming that these particles have a Mod feature they need to check, movement to Mod is prevented in such languages by the intervening negation." Navedenu tvrdnju, kako se vidi, autorica iznosi obrađujući jezike u kojima se, prema njezinoj pretpostavci, konjunktivne čestice spajaju ispod Neg⁰. Nije, međutim, vjerojatno da (ne)tumačljivost modalnoga obilježja kod konjunktivnih čestica ovisi o tome jesu li one spojene ispod ili iznad Neg⁰. Razložno je, naime, pretpostaviti da u navedenome modelu sve konjunktivne čestice sadrže netumačljivo modalno obilježje.

glave (ako je riječ o negaciji neafiksalnoga tipa), bilo pomicanjem glagola koji je prethodno inkorporirao afiksalsnu glavu Neg⁰. Drugim riječima, iz pretpostavke o postojanju netumačljivoga modalnog obilježja na položaju Neg⁰ slijedilo bi da su u negiranim kontekstima modalne čestice u rečenicama sa zamjenskim imperativima fakultativne u svim jezicima, odnosno da njihovo izostavljanje ne utječe na interpretaciju i/ili gramatičnost rečenice. Jezika u kojima je to doista slučaj ima (454) – što za Isac i jest bio jedan od motiva za pretpostavku o postojanju netumačljivoga modalnog obilježja na položaju Neg⁰ – no neprijeporna je činjenica da u mnogim jezicima u negiranim konstrukcijama u izostanku modalne čestice rečenica ne može imati imperativnu/direktivnu interpretaciju, među ostalim i u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika.

(454) a. Na mi to grapsis! (grčki)

KONJ.ČEST NEG to pisati.2JD.

'Ne piši to!' (Isac 2015: 198)

b. Mi to grapsis! (Isac 2015: 200)

Ukratko, iz navedenoga proizlazi da se u modelu Daniele Isac pretpostavkom o netumačljivome modalnom obilježju na položaju glave Neg⁰ (odnosno na negativnim obilježivačima koji se spajaju kao glave) može predvidjeti nemogućnost negiranja pravih imperativa te činjenica da modalne čestice u nekim jezicima u kojima su u afirmativnim kontekstima u zamjenskim imperativima načelno obvezne mogu biti izostavljene u negiranim konstrukcijama. Područje između tih dviju krajnosti, međutim, teško uz navedenu pretpostavku može biti objašnjeno.

Dio bi se spomenutih problema možda mogao riješiti kada bi se jednostavno pretpostavilo da glava Neg⁰ (i negativni obilježivači koji se spajaju kao sintaktičke glave) univerzalno ne posjeduje modalno obilježje. U okviru te pretpostavke i dalje bi bilo moguće tumačiti nekompatibilnost negativnih obilježivača i pravih imperativa u nekim jezicima. Ona bi, naime, slijedila iz nemogućnosti imperativnoga glagola da se preko neafiksalnoga (Isac 2015) ili čestičnoga (Zeijlstra 2004) negativnoga obilježivača pomakne na položaj Fin⁰ (u našem modelu) kako bi (kao jedini element u izračunu s modalnim obilježjem) zadovoljio EPP-obilježje te glave. Otprilike takav tip tumačenja nemogućnosti negiranja pravih imperativa, kako smo vidjeli u §5.4.1., predložen je u Rivero (1994a, 1994b), Rivero i Terzi (1995) i Zeijlstra (2004), s tom razlikom što je u tim modelima pretpostavljeno da glava Neg⁰ sprječava pomicanje imperativnoga glagola koje bi trebalo rezultirati provjeravanjem imperativnoga obilježja glave C⁰ (kod Rivero i Terzi), odnosno glave Mood⁰ (kod Zeijlstre) – što ovdje može biti riješeno dalekometnim odnosom sročnosti – a ne EPP-obilježja. Otvoreno bi, naravno,

ostalo pitanje tumačenja primjera tipa (454b), koji imaju imperativnu interpretaciju premda se u njima ne ostvaruje ni pravi imperativ ni modalna čestica. Eventualno bi se moglo pretpostaviti da (samo) u jezicima koji dopuštaju takve primjere glava Neg^0 može imati modalno obilježje, no tu bi pretpostavku prethodno trebalo neovisno argumentirati. U svakom slučaju, univerzalno rješavanje pitanja (ne)kompatibilnosti negativnoga obilježivača i pravih imperativa nadilazi okvire ovoga rada i zahtijeva, naravno, ambiciozniji i obuhvatniji pristup.

Pitanje je kako se na tragu rješenja koje nudi Isac može objasniti pridruživanje negativnoga obilježivača glagolskoj sastavnici zamjenske imperativne sveze '*da/neka* + prezent' (455).

(455) a. *da ne plačet'* se oče za m'noû čekaûči nemu vhoeniê moego k' nemu (COxf 17b)

b. niednoga vesel'ê sadan'nega života *da ne primesš'* (CPet 8v)

c. o fratri o fratri pomozite mi za *neka* ja *ne zginem* (CFat 64v)

Upravo činjenica da se negacija u zamjenskim imperativnim svezama gotovo uvijek – iznimka je već spominjani primjer (456) – nalazi neposredno ispred njihove glagolske sastavnice sugerira da se to pridruživanje u načelu može promatrati neovisno o modalnim česticama, odnosno da se treba analizirati u vezi s generalnim pridruživanjem negativnoga obilježivača finitnim glagolima u neimperativnim rečeničnim tipovima.

(456) *ne da plačutъ* sebe na mene zač' oni ne sagrešiše da ê sagreših' (CŽg 32r)

S obzirom na pretpostavku da klitički negativni obilježivači u izračun ulaze na položaju specifikatora projekcije NegP, od krucijalne je važnosti u analizi njihova pridruživanja glagolu određivanje položaja te projekcije u strukturi rečenice. Isac smatra da se NegP nalazi iznad TP. Ako se ta pretpostavka prihvati, to bi značilo da je nužno pretpostaviti da se neimperativni finitni glagoli u strukturi rečenice uvijek pomiču dalje od TP i NegP kako bi dospjeli na položaj s kojega *c*-komandiraju negativni obilježivač i time mu omogućili da im se nalijevo pridruži. Upravo to pretpostavlja Isac (2015: 194). Ona ističe da se u bugarskome neimperativni (finitni) glagoli najprije pomiču na položaj glave projekcije koju proizvoljno određuje kao FP (iznad TP i NegP) i odatle privlače klitički negativni obilježivač. Pitanje je, naravno, čime bi u tom slučaju moglo biti motivirano pomicanje neimperativnoga glagola tako visoko u strukturi rečenice. Taj problem još složenijim postaje ako se pretpostavi da se na kraju izračuna na istome položaju s (negiranim) glagolom nalazi i modalna čestica – što smo mi ostavili otvorenim – jer je za takvo što potrebno pretpostaviti da se glagol s položaja F^0 (na kojem inkorporira negativni obilježivač) dalje pomiče na položaj glave proizvoljno određene kao F_2^0 kako bi mogao privući klitičku modalnu česticu, a tek potom se zajedno s njom pomiče na položaj Mod^0 (odnosno Fin^0 u našem

Stanje u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima (i hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku općenito) u tom se pogledu razlikuje od stanja u kanonskim starocrkvenoslavenskim kanonskim tekstovima, u kojima se negirani imperativi gotovo uvijek tvore jednostavno, tj. predmetanjem negativnoga obilježivača (jednostavnomu) pravom imperativnom obliku, a sporadične su potvrde perifrastrukcija s glagolom *moći* ograničene, čini se, samo na *Suprasalski zbornik* (461) (usp. Gramatika 1991: 312; Reinhart 1998: 173; Lunt 2001: 166).

(461) a. ne mozi ne vërovati (Supr 120r, 3)

b. ne mozêтъ ubo posramiti prazdъnstva sego (Supr 247r, 4–5)

c. ne mozi mene ostaviti (Supr 270r, 8–9)

U suvremenim slavenskim okvirima negirane se perifrastrukcije s pravim imperativnim oblicima pojavljuju samo u južnoslavenskim jezicima te se mogu podijeliti na dva tipa (usp. Ivić 1958: 39–40). U bošnjačkome, hrvatskome, makedonskome i srpskome jeziku perifrastrukcija se negirana imperativna sveza sastoji od posebnoga negiranog imperativnog glagola *nemoj/nemojmo/nemojte* i infinitiva (462a) ili prezentskoga oblika i čestice *da* (463b). Dijakronijski promatrano, negirani je imperativni glagol u navedenoj konstrukciji zapravo okamenjena sveza negativnoga obilježivača i imperativnoga oblika modalnoga glagola *moći* (*ne + mozi/mozite*)³³² koja je, kako smo upravo istaknuli, u izvornome obliku (sporadično) potvrđena u starocrkvenoslavenskome i (nešto češće) u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku, a pojavljuje se i u starijih hrvatskih pisaca (usp. Kovačević 2016: 269). Drugi tip negirane perifrastrukcije potvrđen je u bugarskome jeziku i sastoji se od negiranoga imperativnog glagola *nedej/nedejte* i nesvršenoga okrnjenog infinitivnog oblika³³³ (463) (usp. Lindstedt 2010).

(462) a. Nemoj pjevati!

b. Nemoj da odiš! (makedonski; Ivić 1958: 29)

(463) Nedej pisa! (bugarski; Zorikhina Nilsson 2013: 84)

Milka Ivić smatra da se uporaba negiranih perifrastrukcija u (južno)slavenskim jezicima može povezati sa semantičkim nijansiranjem u okviru kategorije zabrane. U formaliziranju različitih prohibitivnih nijansi, ističe autorica, moglo se u slavenskim jezicima krenuti u dvama smjerovima: (i) u smjeru isticanja "činjenice da se zabranjuje radnja

³³² O tumačenjima postanka suvremenoga oblika *nemoj* od izvornoga oblika *ne mozi* v. u Skok (1972: 446).

³³³ Zorikhina Nilsson (2013: 84) ističe da se u kolokvijalnome bugarskom iza negiranoga imperativnog oblika *nedej/nedejte* može ostvariti i sveza čestice *da* i prezenta.

koja je u toku prema slučajevima gde se zabrana odnosi na buduću radnju" te (ii) u smjeru isticanja "strože zabrane nasuprot blažoj" (Ivić 1958: 40). S obzirom na osnovno značenje negiranoga imperativnog glagola *nedej* 'ne čini' te na njegovo isključivo vezivanje uz nesvršene glagole, Ivić smatra da je u bugarskome jeziku formaliziranje semantičkih nijansi kategorije zabrane krenulo u smjeru isticanja prezentske situacije, odnosno ekspresivnijega izražavanja zabrane koja se odnosi na radnju koja je u tijeku. S vremenom je – i to nakon što su jednostavni negirani imperativi u bugarskome izgubili mogućnost izražavanja upozorenja (odnosno najšire shvaćene zabrane koja se odnosi na buduću radnju) – u tom jeziku došlo do potpunoga značenjskog i funkcionalnog izjednačavanja jednostavnih i perifrastičnih negiranih imperativa.³³⁴ Drugačije je bilo s perifrastičnom negiranom imperativnom konstrukcijom s pomoćnim glagolom *nemoj*. U jezicima koji posjeduju takvu konstrukciju, ona se po značenju i upotrebi nikada nije sasvim izjednačila s jednostavnim negiranim imperativima te se i danas osjeća kao blaža, odnosno uglađenija zabrana u odnosu na zabrane izražene jednostavnim negiranim imperativima (usp. Ivić 1958: 40–41; Pranjković i Badurina 2012: 622). Da je razvoj perifraze s glagolom *nemoj* doista u prvome redu bio povezan s pragmatičkom vrijednošću zabrane, a ne, kao u slučaju bugarske konstrukcije '*nedej* + infinitiv', s isticanjem prezentske situacije (nasuprot budućoj), potvrđuje činjenica da se u konstrukcijama s *nemoj* u suvremenim slavenskim jezicima bez problema mogu ostvariti infinitivi (odnosno prezenti) glagola obaju vidova.

Što je rečeno za suvremene konstrukcije s okamenjenim negiranim imperativnim oblikom glagola *moći*, vrijedi i za sveze infinitiva i negiranoga imperativa toga istog glagola u kanonskim starocrkvenoslavenskim i hrvatskoglagoljskim tekstovima. U paleoslavističkim se istraživanjima perifrastičnih negiranih imperativa s glagolom *moći* (a isto bi vrijedilo i za *hotěti*) redovito ističe da je navedena konstrukcija služila za uglađenije izražavanje zabrane.³³⁵ Tvrdnje toga tipa pogrešno bi bilo interpretirati na način da se pretpostavi da su se konstrukcijama s glagolom *moći* (i *hotěti*) izražavale isključivo blage zabrane. Teško je, naime, argumentirati po čemu bi zabrana izražena svezom negiranoga imperativa glagola *hotěti* i infinitiva u primjeru (464) sama po sebi bila blaga.

³³⁴ Tomu je, ističe Ivić (1958: 40), pripomogla činjenica što je "konstrukcija sa *nedej* mogla i pre potpunog izjednačenja sa imperativnim oblikom obuhvatati sve semantičke zone zabrane, ali s isključenjem kategorije upozorenja" i što su se, netom nakon što je izgubljena mogućnost izražavanja upozorenja jednostavnim negiranim imperativima, dva tipa negiranih imperativa razlikovala samo po stupnju ekspresivnosti.

³³⁵ Usp. Večerka 1996, str. 75: "Ausschließlich auf einen höflichen Prohibitiv ist die Konstruktion mit der verneinten Imperativform von *mošti* 'können' und dem Infinitiv des bedeutungstragenden Verbs beschränkt." Usp. također Kovačević 2016: 268.

(464) zapovedaû vam da v d(a)n nedilni *ne hoteite hoditi* trgati zelê va vrti ni v malini ni na trgi ni inim činom ko delo tvoriti razve v crkav moû sa umileniem i s molitvoû (CTk 46v)

U određivanju pragmatičke vrijednosti perifrastičnih negiranih imperativa ključno je, kako ističe Ivić (1958: 28^F), uspostavljanje odnosa s odgovarajućim jednostavnim negiranim imperativnim oblicima. Zabrane izražene perifrastičnim negiranim imperativima nisu blage i ugađene same po sebi, nego se blažima i ugađenijima mogu smatrati samo u odnosu na zabrane izražene jednostavnim negiranim imperativima.

U hrvatskome crkvenoslavenskome perifrastični negirani imperativi nisu osobito česti, ali se, kako ističu Gadžijeva i Mihaljević, ne može reći ni da predstavljaju rijetkost (usp. HCSL 2014: 225–226). U tom, najopćenitijem pogledu moglo bi se reći da stanje u neliturgijskim zbornicima odgovara općemu stanju u hrvatskome crkvenoslavenskome. U pojedinostima, međutim, stanje u jeziku neliturgijskih zborničkih tekstova odudara od općega stanja u hrvatskome crkvenoslavenskome, odnosno od stanja u kodeksima liturgijskoga karaktera. Jedna od razlika odnosi se na čestotnost pojavljivanja pojedinih tipova perifrastičnih negiranih imperativnih konstrukcija. U hrvatskome je crkvenoslavenskome stanje takvo da su među potvrđenim perifrastičnim konstrukcijama najčešće one s glagolom *moći*, dok je onih s glagolima *hotěti* i, osobito, *brěci* znatno manje (usp. HCSL 2014: 226; Kovačević 2016: 270; Vela 2018: 99). U neliturgijskim je zbornicima situacija nešto drugačija. Najčešće su potvrđene konstrukcije s glagolom *hotěti* (465).

(465) a. *ne tiite se boěti* bratiê draga toga i(su)sa koga ê k vam privedu (CTk 6r)

b. dragi brate gabriele i tulikoi uriele ništare *ne tiite čekati* (CTk 15r)

c. *ne tii* nas *ostaviti* kada vratiš' se na višna (CPetr 122r)

d. *ne tii biti* k(a)ko ed(a)нъ prasacъ div'i meû obitel'û (CKol 98a)

e. ako vam' kto r(e)čet' ovo e ovdê h(rist)ъ zato *ne hotěitê* têm' *vêrovati* (CPet 66r)

f. *ne otiite spravlati* blago vaše na zemli kadi tati kradut i čarvi jâdut i tla tleût (CFat 30v)

Njihovu je pojavljivanju, a onda, naravno, i čestotnosti zasigurno pridonijela latinska perifrastična konstrukcija s negiranim imperativnim oblicima glagola *nolo* (*noli*, *nolite*) 'ne

htjeti³³⁶ (usp. HCSL 2014: 226; Kovačević 2016: 268; Mihaljević, A. 2018: 402–403; Vela 2018: 95).

- (466) a. *ne hotei euga govoriti* tako ne hotei · da ne navedet' g(ospo)din' b(og)ь prokl'tstviê (CŽg 31r)
Noli, *Eva, talia dicere ne forte aliquam iterum maledictionem inducat in nos dominus deus.* (Vita Adae et Evae)
- b. a čto estъ bolezan' moi o(т)чѣ i g(ospo)dine *ne hotei potaêti* nam' na reci nam' (CŽg 37r)
Quid est dolor, domine pater, nescio; sed noli nobis abscondere, sed dic nobis. (Vita Adae et Evae)
- c. nigdorê ot vas' *ne hotêi z'ufati* a to es(т) dis'pirati (CPet 1v)
Nolite desperare. (Liber de modo bene vivendi; Mk 11, 22)
- d. *ne tiite braniti* ml(a)dênc(e)мъ prihoditi ka m'ni (RitKlim 156r)
nolite *eos* prohibere *ad me venire* (Mt 19, 14)

Važno je, međutim, kako upozorava Vela (2018: 95), istaknuti da se perifrastični negirani imperativi s glagolom *hotêti* ne mogu smatrati kalkovima, odnosno da se oni nisu razvili pod utjecajem latinskoga jezika, nego je taj jezik mogao predstavljati samo (dodatni) poticaj za njihovu uporabu u hrvatskoglagoljskim tekstovima. Nekoliko je činjenica koje podupiru takvu tvrdnju. Prije svega, više je primjera u kojima se sveze negiranoga imperativa glagola *hotêti* i infinitiva pojavljuju na mjestima na kojima u latinskome predlošku ne stoji '*noli/nolite* + infinitiv', nego slijed negativnoga obilježivača *non* i konjunktiva (467).

- (467) a. *ne hotei ga zataiti* deli zalimi (CPet 3r)
non deneges *opere* (Liber de modo bene vivendi)
- b. zlo živući *ne hotêi oskvrniti* verê (CPet 3r)
Male vivendo non polluas *fidem* (Liber de modo bene vivendi)
- c. celost' verê *ne hotêi razbiti* zalimi nauci (CPet 3r)
Integritatem fidei pravis moribus non corrumpas (Liber de modo bene vivendi)
- d. *ne hotêi pregrešiti* · v delih' (CPet 3r)
Non delinquas *in opere* (Liber de modo bene vivendi)

³³⁶ Ana Mihaljević (2018: 402–403) pokazuje da se u neimperativnim kontekstima *nolo* redovito prevodi zanijekanim oblicima glagola *hotêti*, dok se u imperativnim kontekstima na njegovu mjestu pojavljuju i negirani imperativi glagola *moći*.

U tom kontekstu vrijedi spomenuti i primjer (468) iz *Cvêta vsake mudrosti* u *Ljubljanskome zborniku*. Riječ je o primjeru u kojem je perifrastični negirani imperativ s glagolom *hotêti* potvrđen u tekstu koji uopće nema latinski predložak. Sveza negiranoga imperativa glagola *hotêti* i infinitiva stoji, kako je vidljivo, na mjestu na kojem je u talijanskome predlošku upotrijebljen zamjenski imperativni infinitiv za drugo lice.

(468) *ne hotei dati s'vita onomu ki ima gospod's'tvo nad tobomъ* (CLab 6v)

Non dare consilio a uomo ch'abbia podestà sopra te.

S druge strane, u korpusu ima više primjera u kojima je u latinskome predlošku upotrijebljena perifrastična imperativna sveza s *noli/nolite*, a u hrvatskoglagoljskome tekstu jednostavni negirani imperativ, tj. negirani imperativ bez modalnoga glagola *moći* ili *hotêti* (469).

(469) a. *ne boi se ûnoša* (COxf 18b)

Noli timere, adolescens. (In pulcherrimum Joseph)

b. *ne ostavite nega kadi na puti* (COxf 22a)

Nolite contendere omnino in via. (In pulcherrimum Joseph)

c. d(a)n(a)сѣ аѣ gl(a)сѣ ego uslišite *ne ož(e)st(i)te sr(da)сѣ v(a)š(ih)ъ* (RegBen 1v)

Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra. (Reg. san. Benedicti)

d. *ča zapovida tvorite · a ča samъ tvori toga ne tvorite* (RegBen 10r)

Quae dicunt facite, quae autem faciunt, facere nolite. (Reg. san. Benedicti)

e. *ne boite se onih' ki ubiêût' telo* (CPet 5v)

Nolite timere eos qui occidunt corpus. (Liber de modo bene vivendi; Mt 10, 28)

f. *oče moi kakova e(stъ) bolizan tvoê i ne potai nee od nas* (CFat 11v)

Quid est dolor, domine pater, nescio; sed noli nobis abscondere, sed dic nobis. (Vita Adae et Evae)

g. *da tebe govoru site č(lovê)če b(o)ži ne plači* (CŽg 38r) (≈ CFat 12r)

tibi dico, Seth homo dei, noli lacrimare (Vita Adae et Evae)

O neovisnosti sveza glagola *hotêti* i infinitiva o latinskome predlošku svjedoči i činjenica da su one u korpusu potvrđene i u afirmativnim kontekstima. Takve su potvrde, doduše, rijetke, a zabilježene su u tekstovima koji su praktički u potpunosti lišeni crkvenoslavenske sastavnice, primjerice u *Gospinu plaču* u *Klimantovičevu zborniku I* i dramatizaciji Isusove muke u *Tkonskome zborniku* (470).

(470) a. *hotij' od' plača · ûrъ prês'tati* (RitKlim 59r)

b. *hottiite me · s'provoditi* (RitKlim 59r)

c. edno čudo *htij činiti* t(e)r te oču oprostiti (CTk 144v)

Izvankorpusnim dokazom za tvrdnju da se sveze negiranoga imperativa glagola *hotěti* nisu razvile pod utjecajem latinskoga jezika mogla bi se smatrati činjenica da su one često potvrđene i kod starijih hrvatskih pisaca koji su pisali čakavskom (i štokavskom) stilizacijom književnoga jezika, i to, kako pokazuje primjer (471a), ne samo u drugome licu (u kojem je isključivo potvrđena latinska sveza '*noli/nolite* + infinitiv').

(471) a. *Ne hotijmo već krsmati*, jur se on ima ustati. (Hektorović; Kovačević 2016: 272)

b. Nitko *zgubit ne htij* čelja i stan i sam sebe *ubit*. (Marulić; Broz 1885: 63)

c. *Ne hotij smart želit* toliko još mlada. (Lucić; Vela 2018: 95)

Konstrukcije s negiranim imperativom glagola *moći* u tekstovima su potvrđene rijetko. Dva primjera donosimo u (472).

(472) a. *sotono · ne mozi habiti obr(a)za b(o)žie · ni prib'ližiti se nemu* (RitKlim 155v)

b. kada se b(og)u molitê *ne mozitê rêči* kako neki zali čine ki su otpučeni i otlučeni (CPet 174v)

Zanimljivo je da je u kolofonu *Glavićeva zbornika* iz 1529. g., dakle u tekstu potpuno lišenu crkvenoslavenskih crta, potvrđena perifraza s "fonetski erodiranim" (usp. Vela 2018: 91, 94) negiranim imperativnim oblikom glagola *moći* – *nemoite* (473).

(473) *i vas prosimъ gospodo redo⟨v⟩nici · nemoite me kletib* ako e nika mrsa u nihъ ki budetê čtiti u nihъ ili ako ni lipo pismo (CGlav 77v)

Vrijedi napomenuti da je fonetski erodirani oblik *nemoi* u negiranoj imperativnoj perifrasi potvrđen i u *Drugome novljanskom brevijaru*, dakle u hrvatskokrkvenoslavenskome kodeksu liturgijskoga tipa (usp. Kovačević 2016: 269). Vela (2018: 94), međutim, ističe da je u tome primjeru "zacijelo riječ o pisarskoj pogrešci", a mogućim to smatra i Ana Šimić (usp. Kovačević 2016: 269). Činjenica da je u *Glavićevu zborniku* primjer potvrđen upravo u kolofonu, tekstu ispisanu razgovornim jezikom, te da su fonetski erodirani imperativni oblici glagola *moći* obilno potvrđeni u djelima hrvatskih humanističkih i renesansnih pisaca (ARj 7: 915; usp. također Kovačević 2016: 269) mogla bi pokazivati da u (473) nije riječ o pogrešci, nego o odrazu stanja u organskim idiomima.

Od primjera (direktivnih) sveza '*ne mozi/mozite* + imperativ' (koje nas na ovome mjestu jedino zanimaju) nužno je odvojiti ranije spominjane potvrde (negiranih) imperativnih oblika

glagola *moći* u namjernim rečenicama (§6.2.2.2.), s obzirom na to da one, naravno, nemaju direktivnu (prohibitivnu) snagu (474).

(474) a. bl(agoslo)vi i izb(a)vi p'lavъ ovu oda vsakoga perikula · i rabov' t'voiъ v' noi obarovati rači m(i)l(o)stiû t'vojomъ · da nied'na fur'tuna i tem'pešta nimъ *nač'koditi ne mozi* (RitKlim 211v)

b. i su regulu hočemo da bude često mejû bratiû čtena · da *ne mozite reči* · ne viduče regule grihъ esmo učinili (RegBen 47r)

O perifrastičnim negiranim imperativima s glagolom *moći*, kako ističe Vela (2018: 94), nije riječ ni u nizu primjera navedenih u (475). Svi su oni potvrđeni u *Petrisovu zborniku* u tekstovima u kojima se govori o kleričkome bezređu, o gubitku ovlasti onih koji su se ogriješili o pravila reda i o tome tko ima ovlasti da im udijeli odrješenje. Imperativni oblik glagola *moći* u tim primjerima ima puno značenje (upućuje na posjedovanje ovlasti) i obveznu dopunu u infinitivu (usp. Vela 2018: 94).

(475) a. prvo ovo es(тъ) vsaki klêrg' k izgubi rêdъ i pridê prêd nekoga popa na ispovêdъ *ne mozi ga pop' rêšiti* (CPet 141v)

b. ako si i pop' es(тъ) mise *ne mozi služiti* ni e nigdorъ poslušai *ni mozi ispovêdati ni krstiti ni prstêna bl(agoslo)v(i)ti* ni niedne urêdbe crêkvêne *ne mozi vršiti* prez' biskupla rêšen'ê (CPet 142v)

c. lûbodêinik' očito on' takoe *ne mozi* na rêdъ *nastupiti* ako li bi nastupil' *ne mozi* ob nem' ništarê *vršiti* prêz' biskupla rêšen'ê (CPet 142v)

d. i ot onogo časa *ne mozi stvoriti* niedne službi crêkvêne (CPet 145r)

e. vsi ti ki su v tom' kapitolê pisani *ne mozi* niednoga *rêšiti* pop' (CPet 152r)

Takav je i primjer (476) iz *Regule franjevaca trećoredaca* u *Glavićevu* i *Klimantovićevu zborniku I*. Da u njemu glagol *moći* doista ima puno značenje, sugerira odgovarajući latinski primjer, u kojem se nalazi negirani konjunktiv prezenta trećega lica glagola *possum* 'moći' s dopunom u infinitivu.

(476) da niedanъ ini *ne mozi* ovoga čina pohoeniê · nared'bu *davati* (RitKlim 21v) (≈ CGlav 19v)

Nec quivis alius possit eis huiusmodi visitationis officium exhibere. (Reg. fratrum et sororum TOR san. Francisci)

Perifrastične konstrukcije s glagolom *brěci*, ističe Reinhart (1993: 276), potvrđene su samo u sjevernoj skupini hrvatskoglagoljskih tekstova (usp. također Kovačević 2016: 269–270). U prilog toj tvrdnji mogla bi govoriti i činjenica da je jedini primjer sveze negiranoga imperativa glagol *brěci* i infinitiva u našem korpusu potvrđen u *Petrinićevu zborniku* (460c), kodeksu čiji je hrvatski arhetip, kako ističe Reinhart (1996: 420), "najvjerojatnije (...) nastao u čakavsko-kajkavskoj kontaktnoj zoni".³³⁷

U korpusu su potvrđene i perifrastične negirane konstrukcije s imperativnim oblicima glagola *směti*, kakvih nema u hrvatskokrkvenoslavenskim tekstovima liturgijskoga karaktera. Za razliku od sveza s glagolom *hotěti* i *moći*, sveze sa *směti* po svoj prilici služe za izražavanje strože zabrane (usp. također Vela 2018: 91). Velika je većina potvrda iz *Regule svetoga Benedikta*, u kojoj se spomenute sveze uglavnom pojavljuju na mjestima na kojima u predlošku stoje konjunktivi glagola *praesumo* 'pretpostaviti' s dopunom u infinitivu (477).

(477) a. v molstiri niedan' sr(ďb)ca svoga vole ne pasi · ni sь svoimь opatomь v molstiri ni vani · *ne smij' se karati* (RegBen 8v)

Nullus in monasterio proprii sequatur cordis voluntatem; neque praesumat quisquam cum abate suo proterve intra aut foris monasterium contendere. (Reg. san. Benedicti)

b. da niedanь bratь drugu svoemu · brezь opatove zapovidi *ne smijь česa v'zdati ni priěti* ni pri sebi *imiti* (Reg Ben 22r)

Ne quis praesumat aliquid dare aut accipere sine iussione abbatis neque aliquid habere proprium. (Reg. san. Benedicti)

c. i nigdorь *ne smijь prěd'* narejenu godinu · ili po nei · čto lûbo pitiě ni jideniě *okusiti* (RegBen 29r)

et ne quis praesumat ante statutam horam vel postea quidquam cibi aut potus sibi sumere (Reg. san. Benedicti)

d. br(a)tě ki na ku lûbo potribu otsilaût se · i taje d(a)нь budutь moći priti opetь k molstiru · *ne smij'te jisti* vani molstira (RegBen 33v)

Frater qui pro quovis responso dirigitur et ea die speratur reverti ad monasterium, non praesumat foris manducare. (Reg. san. Benedicti)

³³⁷ U *Vinodolskome zborniku* u dvama prijepisima traktata o pokajanju grijeha pronašli smo primjer samostalno upotrijebljenoga negiranog imperativa glagola *brěci* 'mariti, zanimati se, prihvatiti' (i).

(i) *ne brězi* egda te h(va)le (CVinod 30b, 54c)

Rijetki su u *Reguli* primjeri u kojima se sveza 'ne smij̃b + infinitiv' pojavljuje na mjestu na kojem je u predlošku upotrijebljen neki drugi glagol s dopunom u infinitivu. U dvama je primjerima ona potvrđena na mjestu latinskoga negiranog konjunktiva glagola *licet* 'biti dopušteno' (478) i infinitiva, a jednom na mjestu negiranoga konjunktiva glagola *indigeo* 'trebati, željeti, čeznuti' i infinitiva (479).

(478) a. v zvanъi imenъ · niedinъ *ne smij̃b* svoego druga pravimъ imenemъ v'zvati (RegBen 43r)

In ipsa appellatione nominum nulli liceat alium puro nomine appellare. (Reg. san. Benedicti)

b. narejûemo i nastavlûemo · da niedinъ *ne smij̃b* kogo lûbo svoego brata · *prokleti* ili *udriti* (RegBen 48r)

Ordinamus atque constituimus ut nulli liceat quemquam fratrum suorum excommunicare aut caedere. (Reg. san. Benedicti)

(479) niedinъ *ne smij̃b* rič'û što lûbo *sprosi* (RegBen 25r)

nullus indigeat petere aliquid (Reg. san. Benedicti)

Nekoliko je primjera u kojima su perifrastični negirani imperativi s glagolom *směti* potvrđeni na mjestu na kojem u predlošku ne stoji niti jedan od navedenih latinskih glagola, nego samoznačni glagolski oblik (bez infinitivne dopune) (480).

(480) a. k' gostemъ niedinъ ki nima zapovidi *ne smij̃b pristupiti* · ni *govoriti* (RegBen 35v)

hospitibus autem cui non praecipitur nullatenus societur neque colloquatur (Reg. san. Benedicti)

b. ako li ki meû imi skroz' svoû hitrostъ zgizda se (...) ot nego hitrosti otvrzi se · i *ne smij̃b priti* k nei opetъ · dari op(a)тъ vidi ego umilenъe · i zapovi opetъ tvoriti emu (RegBen 37v)

Quod si aliquis ex eis extolitur pro scientia artis suae (...) hic talis erigatur ab ipsa arte et denuo per eam non transeat, nisi forte humiliatio ei iterum abbas iubeat (Reg. san. Benedicti)

c. a ot nego dobitka vъ onom'je listu prisežuća obečaita · da nikadare ni ona dva · ni ini č(lovê)kъ ki lûbo *ne smij̃b* emu ča lûbo *vzdati* iminъê (RegBen 39v-40r)

De rebus autem suis aut in praesenti per petitionem promittant sub iureiurando, quia numquam per se, numquam per suffectam personam nec quolibet modo ei aliquando aliquid dant aut tribuunt occasionem habendi (Reg. san. Benedicti)

d. ničtože protivъ opatovu nareĵeniû *ne smijъ tvoriti* (RegBen 46r)

nihil contra abbatis voluntatem aut ordinationem faciens (Reg. san. Benedicti)

Sasvim je obrnut slučaj u primjeru (481), u kojem je u *Reguli* upotrijebljen jednostavni negirani imperativ (bez glagola *směti*), premda na odgovarajućem mjestu u latinskome predlošku stoji negirani konjunktiv glagola *praesumo* s infinitivnom dopunom (*imponere*).

(481) a. da p(i)sma ni lekcie ili što lûbo v molstiri · *ne počni* ot službe · doklê opatъ ne zapovi (RegBen 29v)

ut psalmum aut lectionem vel alium quid non praesumat in oratorio imponere, nisi iterum abbas iubeat (Reg. san. Benedicti)

Izvan *Regule svetoga Benedikta* perifrastični se negirani imperativi s glagolom *směti* pojavljuju samo u izoliranim primjerima. U (482) donosimo takve primjere iz *Petrinićeva*, *Berčićeva*, *Tkonskoga* i *Klimantovićeve zbornika I*.

(482) a. tako da nigdorъ *ne smii nositi* svitê kras'nê (CPetr 130r)

b. aće ka žena bludъ stv(o)ri zakon'na ot muža *ne s'mii priti* v' crk(a)vъ za edno l(ê)to (CBč 50v)

c. *ne smeite pristupiti* ot sele daže do dobrago leta (CTk 107r)

d. i niedanъ v'sakoêki č(lovê)къ · ne mozi ovo pismo · našega pos'tavljeniê · i nareeniê ras'činiti · ni protivu nemu ludimъ s'min'emъ · *ne s'mii* suprotiv'no *poiti* (RitKlim 23r)

U hrvatskome crkvenoslavenskome perifrastični negirani imperativi pokazuju lična ograničenja kakvih nema u analognim konstrukcijama u drugim slavenskim jezicima, uključujući i rijetke potvrde perifrastičnih negiranih imperativa u starocrkvenoslavenskome (tj. u *Suprasaljskome zborniku*).³³⁸ Svi su, naime, primjeri potvrđeni u drugome licu (usp. HCSL 2014: 226; Vela 2018: 93–94). Vela tu činjenicu povezuje s time da se praktički svi perifrastični negirani imperativi koji su zabilježeni u tekstovima čiji je predložak poznat nalaze u tekstovima prevedenim s latinskoga te da se u tim tekstovima gotovo isključivo pojavljuju na mjestu latinske sveze '*noli/nolite* + infinitiv' (koja je ograničena na drugo lice).³³⁹ U neliturgijskim je

³³⁸ Od sedam potvrda perifrastičnih negiranih imperativa s glagolom *moći* u *Suprasaljskome zborniku* jedna je zabilježena u drugome licu jednine, tri u trećem licu jednine, dvije u prvome licu množine i jedna u drugome licu množine (usp. Reinhart 1993: 276^f).

³³⁹ Vela (2018: 93) ističe da je samo jednom perifrastični negirani imperativ (s glagolom *moći*) potvrđen u tekstu za koji je utvrđeno da ima grčki predložak (*Legenda o sv. Eustahiju*). Također, navodi samo jedan primjer u kojem perifrastični negirani imperativ (s glagolom *hotěti*) stoji prema latinskome primjeru u kojem nema sveze '*noli/nolite* + infinitiv' (te ga tumači kao hiperkorektizam) (usp. Vela 2018: 96–97).

zbornicima stanje u tom pogledu drugačije. Prethodno smo izdvojili nekoliko primjera u kojima je sveza negiranoga imperativa glagola *hotěti* i infinitiva potvrđena na mjestima na kojima u latinskome nema perifrastičnoga imperativa (467), kao i jedan primjer u kojem je ta sveza potvrđena u tekstu koji uopće nije preveden s latinskoga (468). Na temelju tih činjenica može se zaključiti da su izravni poticaji za uporabu perifrastičnih negiranih imperativa stizali (i) iz organskih idioma, kojima su neliturgijski zbornici općenito znatno otvoreniji od kodeksa liturgijskoga karaktera i u kojima, kako smo vidjeli, perifrastični negirani imperativi nisu ograničeni samo na drugo lice. Ne čudi stoga da su u zborničkim tekstovima oni potvrđeni i izvan drugoga lica, kao u (460a) ili (466c), gdje imaju obilježje trećega lica, jednako kao i u nizu primjera s glagolom *směti*. U korpusu nismo pronašli perifrastične negirane imperative u prvome licu (jedinine ili množine), no s obzirom na organsko podrijetlo perifrastičnih negiranih imperativa te na činjenicu da su kod čakavskih pisaca potvrđeni i u prvome licu množine (471a), razložnim se čini utvrditi da to nije posljedica kakvoga sintaktičkog ograničenja, nego čiste slučajnosti koju treba promatrati u svjetlu činjenice da perifrastični negirani imperativi u korpusu općenito nisu česti.

Negirani imperativi glagola *hotěti*, *moći*, *směti* u zborničkim tekstovima mogu biti odvojeni od infinitiva drugim konstituentima, i to ne samo onima klitičkoga (483), nego i onima toničkoga karaktera (484).

- (483) a. ne tiite *se* boěti bratiě draga toga i(su)sa koga ê k vam privedu (CTk 6r)
 b. ne tii *nas* ostaviti kada vratiš' se na višna (CPetr 122r)
 c. ne hotei *ga* zataiti deli zalimi (CPet 3r)
 d. ako li ot o(ť)ca ili ot m(a)t(e)re koludru poslano budetъ · ne smiĵ' *ga* priěti doklě op(a)ť ne zapovi (RegBen 35v)
- (484) a. gl(a)va omilena a udi štohor'ni ne mozi *to* biti (CVinod 30r, 54c)
 b. ot nego dobitka obečaita da nikadare ni ona dva ni ini č(lov)kъ ki lûbo ne smiĵъ *emu* ča lûbo vzdati iminъê (RegBen 40a)
 c. niedinъ ne smiĵъ *drugu doma* praviti · ča bude vani molst(i)ra vidilъ i slišalъ (RegBen 47v)
 d. ne tii *toga i(su)sa* privesti k nam (CTk 7v)

U koordiniranim strukturama modalni glagoli ne moraju biti ponovljeni ispred drugoga konjunkta (485). Dapače, među potvrđenim primjerima nema ni jednoga u kojem bi to bio slučaj.

- (485) a. *sotono · ne mozi habiti obr(a)za b(o)žie · ni prib'ližiti se nemu (RitKlim 155v)*
 b. *da niedanъ bratъ drugu svoemu · brezъ opatove zapovidi ne smjъ česa v'zdati ni priêti ni pri sebi imiti (Reg Ben 22r)*
 c. *peti i čisti · ne smjъ niedanъ takmo ki mogu i umiû · ta dl'gъ stvoriti (RegBen 30v)*
 d. *k' gostemъ niedinъ ki nima zapovidi ne smjъ pristupiti · ni govoriti (RegBen 35v)*

Prva se sastavnica negiranoga perifrastičnog imperativa ne mora nužno nalaziti na apsolutnome početku rečenice. U (485b), primjerice, ispred negiranoga imperativa glagola *směti* nalazi se pojačna čestica *da*, subjekt (*niedanъ bratъ*), neizravni objekt (*drugu svoemu*) te prijedložna skupina (*brezъ opatove zapovidi*). U (485c) pak ispred pomoćnoga (modalnoga) glagola nalaze se (vjerojatno) fokalizirani koordinirani infinitivi. Još jedan analogni primjer u kojem se, kao i u (485b), ispred modalnoga glagola nalazi unutarnji argument predikata donosimo u (486).

- (486) *celost' verê ne hotêi razbiti zalimi nauci (CPet 3r)*

Razložnim se čini pretpostaviti da se (modalni) pravi imperativni glagoli koji su sastavni dio perifrastičnih negiranih imperativa u rečeničnoj strukturi nalaze na istome položaju na kojem se nalaze i drugi pravi imperativni glagoli, tj. na položaju glave *Fin*⁰. Takvu pretpostavku podržavaju činjenice o relativnome položaju modalnih pravih imperativa u odnosu na druge rečenične konstituente (pojačnu česticu *da*, topikalizirane/fokalizirane konstituente). Dodatnu potvrdu u tom pogledu mogao bi pružati primjer (487). Taj primjer sadrži dopumbenu rečenicu umetnutu pod korijenskim direktivnim glagolom u kojoj je *da* udvojeno, a neposredno iza nižega *da* nalazi se prezentski oblik glagola *směti*.

- (487) *zapovidamъ k'ripkimъ z(a)k(o)nomъ · podъ posluhъ vsoi bratii · da v' komъ godi su mes'ti · da ne smiû pitati lista · v d'vori rimskomъ · ni sami po sebi · ni po družihъ lûdihъ (RitKlim 26r)*

U sličnim primjerima u kojima dopumbena rečenica umetnuta pod korijenskim direktivnim glagolom sadrži pravi imperativni oblik modalnoga glagola *směti* (488a), odnosno *hotěti* (488b) koji je sastavni dio perifrastične negirane konstrukcije udvajanja *da* nema.

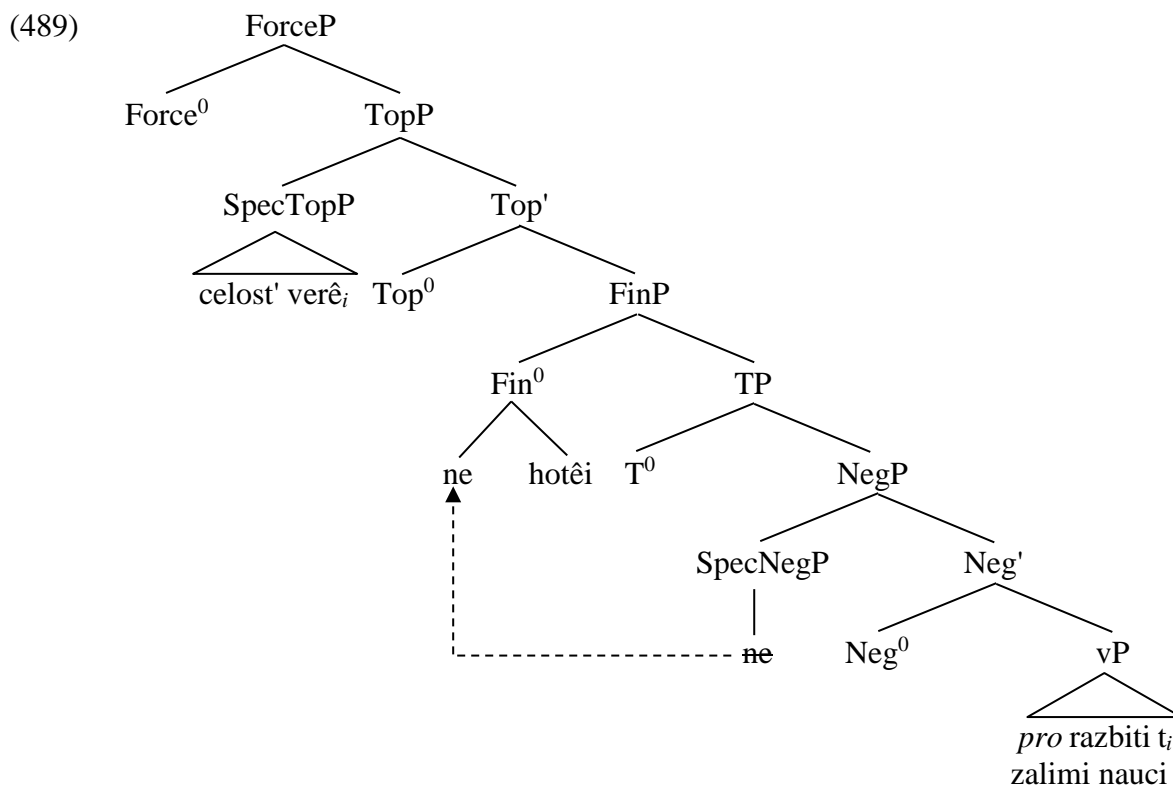
- (488) a. *narejûemo i nastavlûemo · da niedinъ ne smjъ kogo lûbo svoego brata · prokleti ili udriti (RegBen 48r)*
 b. *zapovedaû vam da v d(a)n nedilni ne hoteite hoditi trgati zelê va vrti ni v malini, ni na trgi ni inim činom ko delo tvoriti razve v crkav moû sa umileniem i s molitvoû (CTk 46v)*

Teoretski je, naravno, moguće da je pritom riječ o čistoj slučajnosti. Ipak, na temelju analize odnosa modalne čestice *da* i pravih imperativnih glagola predložene u §6.3.1.2. smatramo da se navedeni primjeri mogu smatrati dokazima za to da pravi imperativni glagoli i modalna čestica *da* pretendiraju na isti položaj u rečeničnoj strukturi, odnosno dokazom za to da se pravi imperativni oblici modalnih glagola koji su dio perifrastičnih negiranih imperativa – jednako kao i drugi pravi imperativi – nalaze na položaju glave Fin^0 . Otvoreno je pitanje na kojem rečeničnom položaju imperativni modalni glagoli u perifrastičnim negiranim konstrukcijama ulaze u izračun. Izvjesno je da nije riječ o položaju V^0 jer se na njemu spajaju glavni (infinitivni) glagoli. Pitanje pak spajaju li se modalni glagoli izravno na položaju glave Fin^0 ili na nekom nižem položaju u rečeničnoj strukturi – T^0 ³⁴⁰ ili eventualno (nižem) Mod^0 , koje Hacquard (2006) smješta ispod TP (v. §5.2.3.) – zahtijeva dodatno istraživanje i ovdje ga nećemo dalje razmatrati.

Pitanje pridruživanja negativnoga obilježivača modalnim imperativnim glagolima u perifrastičnim negiranim konstrukcijama spomenuli smo već u prethodnome odjeljku. Tada smo istaknuli da Zeijlstrina (2004) pretpostavka o spajanju klitičkih (tj. fonološki slabih) negativnih obilježivača kao sintaktičkih glava pridruženih glavi V^0 – koja nema teorijskih problema s Kayneovom (1994) teorijom, odnosno s pridruživanjem nadesno – ne može objasniti činjenicu da se negativni obilježivač u perifrastičnim negiranim imperativima nikada ne nalazi uz glavni glagol (generiran na položaju V^0), nego uz pomoćni (modalni) glagol koji u izračun ulazi na višem položaju. Takvih problema nema u modelu pridruživanja klitičkih negativnih obilježivača glagolskim domaćinima koji predlažu Bošković (2002) i Isac (2015). Negativni obilježivač spojen na položaju SpecNegP prema tom se rješenju nalijevo pridružuje modalnomu imperativnom glagolu koji ga *c*-komandira. Struktura rečenice (486) mogla bi se, dakle, u svjetlu navedenoga modela, prikazati kao u (489).³⁴¹

³⁴⁰ Despić (2016), primjerice, pretpostavlja da se u bošnjačkome, hrvatskome i srpskome čestica *moj* (kao sastavni dio negiranoga oblika *nemoj*) spaja na položaju glave T^0 .

³⁴¹ U prikazanoj je strukturi implicirano da se pridruživanje negativnoga obilježivača glagolu događa na položaju Fin^0 , kao i to da je modalni imperativni glagol spojen na tome položaju. Ovisno o tome na kojem se položaju spaja modalni imperativni glagol (što smo ovdje ostavili otvorenim), moguće je, naravno, da do pridruživanja dolazi ranije te da se negativni obilježivač i modalni glagol zajedno pomiču na položaj Fin^0 .

Alternativno je rješenje, naravno, to da se pretpostavi da se negativni obilježivač nalazi na položaju glave projekcije NegP koja je iznad položaja na kojem u izračun ulazi modalni imperativni glagol te da negativni obilježivač (zbog svoje fonološke deponentnosti ili kakvoga drugog razloga) privlači taj glagol. U tom je slučaju, kako smo ranije istaknuli, potrebno (suprotno Kayneu) pretpostaviti da glagol može biti nadesno pridružen negativnomu obilježivaču.

6.6.4. Negirani imperativi i kategorija vida

U uvodnome smo dijelu ovoga potpoglavlja istaknuli da je odnos negacije, vida i imperativnosti u slavenskim jezicima vrlo često bio predmetom istraživačkoga interesa (usp. Ivić 1958; Kurzová-Ribarova 1972; Bogusławski 1985; Večerka 1996; Kuenhast 2008; Zorikhina Nilsson 2013, Despić 2016; Šimić i Vela 2018 itd.), i to zbog činjenice da u većini slavenskih jezika u negiranim konstrukcijama izrazito prevladavaju (ili se čak isključivo pojavljuju) pravi imperativni oblici glagola nesvršenoga vida. U ovome ćemo odjeljku analizirati kakvo je u tom pogledu stanje u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima. Prije nego što se usredotočimo na zborničke primjere, detaljnije ćemo se osvrnuti na stanje u suvremenim slavenskim jezicima.

Istraživači se generalno slažu oko toga da je u raščlambi negiranih imperativnih konstrukcija u slavenskim jezicima potrebno poći od značenja koja se mogu pripisati tim konstrukcijama. U pravilu se pritom izdvajaju dva temeljna značenja – prohibitivno i preventivno – te se ona dovode u tijesnu vezu s vidskim vrijednostima imperativnih glagola (usp. Ivić 1958: 29; Kuenhast 2008: 178; Zorikhina Nilsson 2013: 84–85). Prohibitivnim se imperativima izražava zahtjev adresatu ili komu drugomu da prestane s radnjom koja je u tijeku ili da se ne upušta u radnju čije bi provođenje moglo rezultirati neželjenom situacijom.³⁴² Najopćenitije govoreći, u slavenskim jezicima u navedenoj upotrebi prevladavaju nesvršeni glagoli, no stanje se u pojedinostima ipak razlikuje od jezika do jezika. U bugarskome prohibitivnu (kao i preventivnu) upotrebu mogu imati isključivo imperativni oblici nesvršenih glagola. U ostalim su pak jezicima barem u nekim slučajevima u prohibitivnoj upotrebi potvrđeni i svršeni glagoli. S ciljem preciznijega određivanja tih slučajeva Zorikhina Nilsson (2013) izdvaja nekoliko kontekstualnih podznačenja prohibitivno upotrijebljenih imperativa, polazeći pritom od činjenice da se zabrana realiziranja neke radnje može odnositi na radnju koja je u tijeku u trenutku govorenja, odnosno na radnju koja bi se mogla dogoditi/događati u budućnosti. Analizom Zorikhina Nilsson utvrđuje da su u svim slavenskim jezicima imperativi ograničeni na nesvršene glagole onda kada se s pomoću njih zabranjuje: (i) nastavljanje provođenja radnje koja je u tijeku u trenutku govorenja (490a); (ii) provođenje radnje koja se neprekidno odvija u dužem razdoblju (490b) i (iii) provođenje ponavljane radnje (490c). Isto uglavnom vrijedi i za imperative kojima se zabranjuje provođenje radnje koja nije smještena u vremenu (490d), tj. za imperative kojima se izriče "načelna zabrana" (Ivić 1958: 34). U nekim su slavenskim jezicima (npr. u ruskome i hrvatskome) u takvoj prohibitivnoj uporabi u određenim ustaljenim/fiksni izrazima (biblijskoga podrijetla) ipak potvrđeni i pravi imperativni oblici svršenih glagola (490e).

(490) a. Ne otvaraj prozor!

b. Ne čitaj dugo!

c. Ne telefoniraj mu često!

d. Ne čitaj tuđa pisma!

e. Ne ubij! (Zorikhina Nilsson 2013: 87–91)

Nešto je drugačije stanje u slavenskim jezicima kada je riječ o zabranjivanju provođenja jedinstvene cjelovite radnje u budućnosti. Zorikhina Nilsson (2013: 92–95) u tom pogledu

³⁴² Usp. Kuenhast 2008: 178: "By using a prohibitive, the speaker utters a demand for the addressee to stop an ongoing activity or to refrain from an activity bringing about an unwanted situation."

razlikuje dvije situacije – opće zabranjivanje predstojeće jedinstvene cjelovite radnje i zabranjivanje ispunjenja buduće radnje dokraja. U prvome su slučaju imperativi tvoreni od svršenih glagola, kakvi bi u odgovarajućoj funkciji bili očekivani u afirmativnim kontekstima, prema tvrdnjama Zorikhine Nilsson (2013: 92), potvrđeni samo u slovenskome jeziku (491). U drugome su pak slučaju negirani pravi imperativi svršenih glagola, osim u slovenskome (492a), potvrđeni još i u poljskome (492b) i češkome (492c).

(491) a. Ne odpri okna! (slovenski)

'Nemoj otvoriti prozor!' (Zorikhina Nilsson 2013: 92)

b. *Ne otvori prozor!

(492) a. Ne popij vse kave. (slovenski)

b. Nie wypij kawy. (poljski)

c. Nevypij všechnu kávu. (češki)

'Nemoj popiti (svu) kavu.' (Zorikhina Nilsson 2013: 93)

U cjelini gledano, dakle, u prohibitivnoj se upotrebi imperativni oblici svršenih glagola najbolje čuvaju u slovenskome jeziku, nešto slabije u poljskome i češkome, dok se u drugim jezicima pravi imperativi svršenih glagola u prohibitivnim kontekstima uopće ne rabe (kao u bugarskome) ili su ograničeni na svega nekoliko ustaljenih izraza, uglavnom biblijskoga podrijetla (kao, primjerice, u ruskome i hrvatskome).

Drugo je temeljno značenje negiranih imperativa u slavenskim jezicima preventivno. Preventivno upotrijebljeni imperativi podrazumijevaju želju govornika da upozori adresata na negativne posljedice koje bi se mogle pojaviti kao rezultat njegove smanjene kontrole nad radnjom ili situacijom u kojoj sudjeluje ili bi mogao sudjelovati u budućnosti.³⁴³ Ono što govornik preventivno upotrijebljenim imperativom želi spriječiti, dobiva svoj formalno-jezični izraz u (negiranoj) imperativnoj rečenici, dok radnje koje bi zbog adresatove smanjene mentalne kontrole nad njima (zbog, npr., rastresenosti, odsutnosti, oklijevanja) mogle dovesti do neželjene situacije ne bivaju eksplicitno spomenute (usp. Kuenhast 2008: 178–179). S obzirom, dakle, na to da govornikova primarna namjera nije zabraniti adresatu sudjelovanje u određenim radnjama, nego samo spriječiti da se ostvari neželjeni događaj do kojega bi te radnje mogle dovesti, predmet negacije nije čitava situacija, nego samo njezin mogući rezultat

³⁴³ Usp. Zorikhina Nilsson 2013: 95: "When making a preventive statement, the speaker wishes to warn the listener of the possible negative consequences of his actions (or activity) that may arise as a consequence of diminished control over the situation on the part of the listener."

(posljedica), što pogodnom čini upotrebu imperativnih oblika svršenih glagola.³⁴⁴ U različitim su se slavenskim jezicima stoga u negiranim konstrukcijama pravi imperativni oblici glagola svršenoga vida specijalizirali za izražavanje preventivnoga značenja. Kao takvi, ističe Zorikhina Nilsson (2013: 96), sasvim su uobičajeni u ruskome (493a) i poljskome (493b), u nešto manjoj mjeri češkome i slovačkome jeziku, dok se u južnoslavenskim jezicima, s izuzetkom slovenskoga (493d), pojavljuju samo sporadično, kao u bošnjačkome, hrvatskome i srpskome (493e) ili se uopće ne pojavljuju, kao u bugarskome jeziku³⁴⁵ (493f).

(493) a. Ne zabud' knigu!

b. Nie zapomnij o księżce!

c. Ne pozabi knjige!

d. Ne zaboravi knjigu!

e. Ne zabravjaj knjigata! (Zorikhina Nilsson 2013: 96)

Istraživači ističu da su u većini slavenskih jezika preventivno upotrijebljeni imperativi ograničeni pretežno na neagentivne glagole koji denotiraju radnju koja se ne može kontrolirati, konkretno na glagole koji označavaju mentalna stanja (zaboravljanje, uplašenost i sl.), nekontrolirana fiziološka stanja (razbolijevanje, prehladu i sl.) i specifične nenamjerne fizičke aktivnosti (padanje, prolijevanje čega i sl.) (usp. Zorikhina Nilsson 2013: 96; usp. također Ivić 1958: 36).³⁴⁶ Preventivna upotreba imperativa ne isključuje u potpunosti glagole koji denotiraju kontrolabilne radnje, no u tim slučajevima nerijetko ključnu ulogu za preventivnu interpretaciju i uopće gramatičnost imperativne konstrukcije ima ostvarivanje u rečenici elemenata koji upućuju na smanjenu kontrolu adresata nad radnjom koja bi mogla dovesti do neželjene situacije.³⁴⁷ U ruskome su jeziku, primjerice, takvi elementi adverbijalni modifikator *slučajno*

³⁴⁴ Usp. Zorikhina Nilsson 2013: 95: "(...) the speaker does not forbid the listener to act, but he does not want event E to take place, thus it is not the whole situation that is subject to negation, but simply the possible result (consequences), which makes it appropriate to use the perfective here."

³⁴⁵ Takva se distribucija slavenskih jezika s obzirom na mogućnost izražavanja preventivnoga značenja negiranim imperativnim konstrukcijama glagola svršenoga vida, ističe Ivić (1958: 37–38), može povezati i s nekim drugim činjenicama u glagolskim sustavima različitih slavenskih jezika. S obzirom na to da je značenje konstrukcija s preventivno upotrijebljenim negiranim imperativima u svojoj srži "izrazito futurskoga tipa" (Ivić 1958: 37) – njima se, kako smo ranije istaknuli, zapravo izražava govornikovo predviđanje o budućoj situaciji koju bi mogle izazvati aktualne adresatove radnje (usp. također Kuenhast 2008: 190) – nije čudno što se u suvremenim slavenskim okvirima specijaliziranje negiranih imperativnih oblika svršenih glagola za izražavanje upozorenja dogodilo u onim jezicima u kojima se prezentski oblici svršenih glagola u korijenskim rečenicama sasvim normalno upotrebljavaju za izražavanje buduće radnje. Povezano s tim, u jezicima u kojima se negirani imperativi svršenih glagola ne mogu upotrijebiti u preventivnome značenju ili je njihovo ostvarivanje s takvim značenjem vrlo ograničeno, razvile su se perifrastične futurske i imperativne konstrukcije.

³⁴⁶ O problemima svođenja razlika između prohibitivno i preventivno upotrijebljenih imperativa na semantiku glagola koji je sastavni dio negirane imperativne konstrukcije v. u Kuenhast (2008: 179–180).

³⁴⁷ Usp. Zorikhina Nilsson 2013, str. 99: "The more controlled the situation that the verb denotes, the more necessary the support of the context in the expression of preventive meaning."

i/ili desemantizirani imperativ *smotri(te)*, bez kojih primjeri tipa (494) s imperativom tvorenim od svršenoga glagola ne bi bili gramatični³⁴⁸ (usp. također Ivić 1958: 30).

- (494) Smotri, ne voz'mi slučajno eë sumku. (ruski)
paziti.IMP.2JD. NEG uzeti.IMP.2JD. slučajno njezin torba.AKUZ
'Pazi da ne zabunom ne uzmeš njezinu torbu.' (Zorikhina Nilsson 2013: 99)

U hrvatskoglagoljskim se neliturgijskim zbornicima, najopćenitije govoreći, u negiranim konstrukcijama mogu ostvariti pravi imperativni oblici glagola svršenoga vida. S obzirom na činjenicu da se takvi imperativni oblici, kako smo vidjeli, barem u nekim prohibitivnim i/ili preventivnim podznačenjima pojavljuju gotovo u svim slavenskim jezicima, tvrdnja o načelnoj kompatibilnosti negativnoga obilježivača i pravih imperativnih oblika glagola svršenoga vida u zborničkim tekstovima zahtijeva, naravno, detaljniji osvrt. Kako je uobičajeno u slavenskim jezicima, u zabranjivanju radnje koja postoji, odnosno radnje koja se događa u trenutku govorenja beziznimno se u zborničkim tekstovima upotrebljavaju imperativni oblici nesvršenih glagola (495).

- (495) a. *ne žalosti se* zač' se tvoê škoda ima vratiti (CPet 281r)
b. *ne plači se* ino se tiši (CBč 27r)
c. *ne plači se* da otêh' s(vê)t' domu tvoego i hodit' bo ot nizoti na visotu (COxf 14c)
d. *ne boi se* hoću ti očito povidati grih' moi (COxf 20b)

Za utvrđivanje eventualnoga postojanja vidskih ograničenja u negiranim konstrukcijama s pravim imperativima relevantniji su, međutim, slučajevi u kojima u trenutku govorenja, tj. izricanja zabrane, radnja ne postoji s obzirom na činjenicu da se upravo u takvim kontekstima, kako ističe Ivić (1958: 34), može pojaviti "paralelizam u upotrebi imperfektivnog i perfektivnog vida". Kod zabranjivanja radnji koje ne postoje u trenutku govorenja moguće je, kako smo ranije vidjeli, razlikovati nekoliko slučajeva. Prvi se odnosi na zabranjivanje radnje koja nije smještena u neko konkretno vrijeme, tj. na izricanje tzv. načelnih zabrana. U tom se prohibitivnom podznačenju u suvremenim slavenskim jezicima gotovo isključivo rabe

³⁴⁸ Zorikhina Nilsson (2013: 99–100) ipak ističe da kontekstualna potpora nema u svim slučajevima jednaku ulogu za prihvatljivost/gramatičnost primjera s agentivnim glagolima upotrijebljenim preventivno. Za poljske preventivno upotrijebljene imperativne od agentivnih glagola (i) tako primjećuje da u znatno manjoj mjeri ovise o kontekstualnoj potpori od odgovarajućih ruskih imperativa (ii).

- (i) Nie zdecyduj się na to. (poljski)
NEG odlučiti.IMP.SVRŠ.2JD. se na to
(ii) *Ne rešis' na eto. (ruski)
NEG odlučiti.IMP.SVRŠ.2JD.-se na to
'Nemoj se odlučiti na to.' (Zorikhina Nilsson 2013: 100)

imperativni oblici nesvršenih glagola, dok su svršeni glagoli ograničeni na nekoliko izoliranih primjera, uglavnom ustaljenih izraza biblijskoga podrijetla, poput zapovijedi iz *Dekaloga*. I u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima u navedenoj upotrebi vrlo često dolaze imperativni oblici nesvršenih glagola (496).

- (496) a. *ne lûbi* jîstvinъ obilnih' · z(a)č su jîstvine lihe mnogo grišne (CPetr 19v)
- b. *ne sudi* nikogarê govoren'em' ni misal'û (CPet 104r)
- c. ako se mrtvac' naidê i ne vi se kako e umrl' *ne kopai* ga v cimitri (CPet 121r)
- d. muži i žene *ne govoritê* v svetoi crêkvi tačih' bêsed' (CPet 214v)
- e. *ne prognivaite se* ni na mala ni na velika g'niv' bo i sr'ditočъ velik' grihъ e(stъ) (CBč 44v)
- f. *ne giz'dai se* protivu man'šemu (COxf 30a)

Ipak, za razliku od stanja u suvremenim slavenskim jezicima, u zborničkim tekstovima izricanje načelne zabrane s pomoću imperativnih glagola svršenoga vida ne predstavlja izoliranu pojavu. Pod time razumijevamo da načelno zabranjivanje izvršenja neke radnje s pomoću imperativnih oblika svršenih glagola nije u zbornicima ograničeno isključivo na ustaljene izraze tipa (497).

- (497) a. *ne ubii* rukomъ ni êzikomъ is'krnega t'voga nikakorê (RitKlim 9v)
- b. *ne učini* prêlûbodêis'tvo p'lteno nikakorê · po niedanъ putъ (RitKlim 9v)
- c. *ne ukradi* nied'ne riči isk'rn'nemu t'vomu (RitKlim 9v)
- d. *ne učini* k'rivo s'vidočas'tvo na is'krn'nega t'voga (RitKlim 9v)
- e. *ne v(a)vedi* n(a)sъ v' napastъ (CBč 6r)

Negirani pravi imperativi svršenih glagola mogu, naime, u tekstovima biti upotrijebljeni za izricanje načelnih, odnosno svezremenskih zabrana i u primjerima koji nemaju formulaičan, ustaljeni karakter (498). Važno je napomenuti da su u tom prohibitivnom podznačenju svršeni glagoli u zbornicima ipak rjeđe potvrđeni od nesvršenih.

- (498) a. ča têbi ni drago drugomu ga *ne učini* (CPet 89r)
- b. zahvalu *ne obetai* da lažac' ne budêš' (CPet 92r)
- c. *ne zatvori* dvari tvoih' pred ubogimi (CPet 239r)
- d. *ne potakni* na č(lovêča)sku smrt' (CPet 343v)
- e. krivo *ne osudite* da ot b(og)a osueni ne budete (CTk 59v)
- f. *ne okleveči* n(i)kogare zač' ki oklevečetъ brata svoego osudit' se v' muku vêč'nuû (CBč 44v)

Objašnjavajući mogućnost uporabe glagola obaju vidova u izricanju načelne zabrane (makar potonji u suvremenim slavenskim jezicima bili ograničeni samo na ustaljene izraze u molitvama i zapovijedima), Ivić ključnom smatra govornikovu percepciju o povezanosti radnje koja se zabranjuje sa sadašnjošću. Upotreba je nesvršenih glagola, prema njezinu mišljenju, obvezna "ukoliko je u konkretnom primeru psihološki, pa prema tome i lingvistički, najbitnija predstava o vezi zabrane sa sadašnjošću". Ukoliko pak to nije slučaj, tj. ukoliko povezanost sa sadašnjošću nema ključnu ulogu, Ivić smatra da se otvara "mogućnost naporednosti u upotrebi vidskih kategorija" (Ivić 1958: 34).

Drugo prohibitivno podznačenje u kojem, kako smo ranije vidjeli, dolazi u obzir upotreba imperativnih oblika svršenih glagola odnosi se na zabranjivanje izvođenja jedinstvene cjelovite radnje u budućnosti. Prema tvrdnji Zorikhine Nilsson (2013: 92), u toj se upotrebi negirani pravi imperativi svršenih glagola u suvremenim slavenskim okvirima rabe samo u slovenskome. U neliturgijskim su zbornicima u tom prohibitivnom podznačenju svršeni glagoli potvrđeni vrlo često (499).

(499) a. *ne pogubite me* (Amul a123)

b. takoi i ini ap(osto)li bili su rekli ivanu nikakore ee *ne pusti* tamo poiti (CPetr 67v)

c. tagda obrač'ši se k nemu b(la)ž(e)na m(a)riê magdalena i reče pristupi o(t)če bliže *ne udali se* kčere tvoee (CŽg 113v)

d. o g(ospod)i b(ož)e moi *ne predai* mene vragu ni sinu nega celeriênu knezu (CBč 10r)

e. oni že t(ê)lo priêmše i vriči e v' more hoteče · r(e)če pelegriń · ostavite e ostavite e *ne vr'zite* e v' more (CIvan 116v)

f. *ne razlučite* me ot êkova da ne snidet' staros't' nega s pečaliû v' ad' (COxf 17b)

g. *ne ostavite* nega kadi na puti na pače idite s potežaniem' ka o(т)cu (COxf 22a)

h. *ne v'zratite se* къ irudu · нь inimъ putemъ poite · v' kralêvs'tvo v(a)še (COxf 63b)

Zabrana izvođenja jedinstvene cjelovite radnje u budućnosti može, međutim, biti izražena i negiranim pravim imperativima nesvršenih glagola (500). Takvi su primjeri u tekstovima rjeđi od onih u kojima se rabe svršeni glagoli.

(500) a. ako ti esi duša od koga kodi martvoga tere imaši potribu od kekoli pomoći poidi tja molim te i *ne vračai se* veče ovdika (CFat 52r)

b. reče onoi ženi učini se nemočna i prizovi popa i vazmi božje tilo ter ga *ne požirai* (CFat 78r)

Posebnim se podtipom navedenoga prohibitivnog podznačenja može smatrati zabranjivanje izvršenja radnje do nekoga eksplicitno određenoga trenutka, tj. izražavanje zabrane koje ima ograničeno trajanje. Među suvremenim je slavenskim jezicima u takvome kontekstu upotreba imperativa svršenih glagola (uz nesvršene) potvrđena samo u slovenskome jeziku (usp. Zorikhina Nilsson 2013: 92–93). U zborničkim su tekstovima u takvoj prohibitivnoj upotrebi potvrđeni pravi imperativni oblici i nesvršenih (501) i svršenih glagola (502).

(501) okanni dêv(a)ľ plače se otgovaraše · p(o)m(ilui m)e bratê · *ne otvarai* vrat dokle se
vzvratí opet' na n(e)b(e)sa (CPetr 117r)

(502) svežite ga i vrzite ga v tam'nicu i *ne pustite* ga dokle mi ne plati vsega dlga (COxf
40c)

Prethodno smo vidjeli da su u nekim suvremenim slavenskim jezicima negirani pravi imperativni glagoli svršenoga vida specijalizirani za izražavanje upozorenja, kao i to da u jezicima u kojima su potvrde negiranih svršenih imperativa sporadične oni uglavnom imaju preventivno značenje. Jasno je stoga da i u zborničkim tekstovima negirani imperativni oblici glagola svršenoga vida mogu biti upotrijebljeni preventivno, tj. za izražavanje upozorenja (503).

(503) a. zato b(ra)t(i)ê *ne zakas'nite* kada ud'ri z'vonъ (CBč 2v)

b. tužnu maiku *ne zabudi* (RitKlim 67v)

c. otkuplen' esi prêdragoû krviû agnaca nepovin'nago · zato *ne pogubi* tulike plače ku
ti hoče sin' b(o)ži platiti (CPet 69r)

Na temelju navedenoga može se načelno utvrditi da u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika, za razliku od stanja u većini suvremenih slavenskih jezika, nema vidskih ograničenja u negiranim konstrukcijama s pravima imperativima, odnosno da su negativni obilježivači, općenito govoreći, kompatibilni s pravim imperativnim glagolima obaju vidova. Takva tvrdnja slijedi iz barem dviju činjenica. Negirani pravi imperativi svršenoga vida u zborničkim tekstovima nisu, kao u većini suvremenih slavenskih jezika, u prohibitivnome značenju ograničeni samo na nekoliko izoliranih primjera očuvanih zbog ustaljenosti, tj. zbog toga što su sastavni dio sakralnih tekstova (poput *Očenaša* ili *Dekaloga*), nego su, kako smo vidjeli, solidno potvrđeni i izvan takvih formulaičnih primjera, i to za izražavanje načelnih (svevremenskih) zabrana i za zabranjivanje izvođenja jedinstvenih cjelovitih budućih radnji. Osim toga (i povezano s tim), negirani se imperativni oblici svršenih glagola nisu specijalizirali za izražavanje samo jednoga od dvaju (temeljnih) značenja negiranih imperativnih konstrukcija – prohibitivnoga i preventivnoga – nego su, kako je vidljivo iz navedenih primjera, u tekstovima

potvrđeni u obama. U kontekstu navedenoga, važno je također istaknuti da se ne može tvrditi da je upotreba negiranih pravih imperativa svršenih glagola u zborničkim tekstovima podržavana (isključivo) stanjem u predlošcima s kojih su tekstovi prevedeni. Kada je riječ o stanju u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima, otprilike se takav zaključak može izvesti iz istraživanja odnosa negacije, imperativnosti i vida Zdenke Ribarove (Kurzová-Ribarova 1972) i Radoslava Večerke (1996) (v. §1). U tim istraživanjima – premda se ne poriče mogućnost da je upotreba negiranih svršenih pravih imperativa u starocrkvenoslavenskome mogla (donekle) odražavati stanje u živim slavenskim idiomima kasnoga općeslavenskoga razdoblja – implicira se da je tu upotrebu podržavalo prije svega stanje u grčkome predlošku s obzirom na to da se negirani imperativi svršenih glagola gotovo uvijek pojavljuju na mjestu grčkih aoristnih tvorbi (aorista konjunktiva i aorista imperativa). Podrobnija analiza odnosa zborničkih tekstova prevedenih s grčkoga jezika prema njihovim predlošcima vjerojatno bi pokazala da isto vrijedi i za negirane svršene prave imperATIVE u neliturgijskim zbornicima. U tom pogledu donosimo u (504) nekoliko zborničkih primjera u kojima negirani imperativi svršenih glagola stoje na mjestima na kojima je u grčkome predlošku upotrijebljen konjunktiv aorista.

(504) a. *ne ostavi* me g(ospod)i is(u)h(гъst)e (CBč 34r)

μη ἐγκαταλίπης με, κύριέ μου Ἰησοῦ Χριστέ (Acta Andreae et Matthiae)

b. *ne ubii* ni prelûbi stvori ni laži svedelъ (!) b(u)di (CŽg 101v-102r)

μη μοιχεύσης, μη κλέψης, μη ψευδομαρτυρήσης (Acta Petri et Andreae)

c. ti že vladatelû *ne ostavi* nasъ (CŽg 104v)

σὺ οὖν δέσποτα μη παρίδης ἡμᾶς (Acta Petri et Andreae)

Sigurno je, međutim, da upotreba negiranih imperativa svršenih glagola nije mogla biti izravno podržavana predloškom u tekstovima koji su prevedeni s latinskoga³⁴⁹ i talijanskoga jezika. U prijevodima s latinskoga (ili u prijepisima tih prijevoda) u negiranim se konstrukcijama na mjestu korijenskih konjunktiva pojavljuju i svršeni (505) i nesvršeni glagoli (506).

(505) a. *ne zabudi* raba tvoego pamet' tvoê velikaê (CFat 10v)

ne deleatur nomen memoriae tuae maiestatis (Vita Adae et Evae)

b. *ne udali* se kčere tvoee (CŽg 113v)

nec fugias filiam tuam (De san. Maria Magdalena)

³⁴⁹ Do takvoga su zaključka analizom jednostavnih negiranih pravih imperativa koji su prevedeni s latinskoga u *Drugome beramskom brevijaru* došli i Šimić i Vela (2018). Oni, naime, ističu da se u analiziranome korpusu "s obzirom na latinski predložak, ne može (...) utvrditi postojanje neke prevodilačke tehnike koja bi utjecala na odabir svršenoga ili nesvršenoga vida glagola" (Šimić i Vela 2018: 183).

- c. g(ospod)i b(ože) sp(a)si me i *ne pusti* me v ruci nečistivih' (COxf 25a)
ne me derelinquas in manibus impiorum (Passio san. Margaritae)
- (506) a. *ne plačite* k tomu veče razve ·ž· (=6) dni mrtvih' vaših' (CŽg 41r)
ne amplius lugeas mortuos tuos quam sex dies (Vita Adae et Evae)
- b. *ne mišai* zlosti s krepostiû (CPet 3r)
Non admisceas vitium virtutibus. (Liber de modo bene vivendi)
- c. niče ûre ovih' zemalskih' *ne poželevai* (CPet 8v)
Nulla iam quae in mundo sunt concupiscas (Liber de modo bene vivendi)

U primjerima navedenim u (466) u prethodnome odjeljku može se vidjeti da ni latinska perifrastična negirana konstrukcija nije utjecala na vidska obilježja imperativnih glagola u negiranim konstrukcijama. U primjerima, naime, u kojima se na mjestu te konstrukcije u zborničkim tekstovima pojavljuju jednostavni negirani imperativi (bez modalnih glagola *moći* ili *hotěti*) potvrđeni su i svršeni i nesvršeni glagoli.

Isto vrijedi i za primjere potvrđene u *Cvētu vsake mudrosti*, tekstu koji je preveden s talijanskoga jezika i u kojem negirani pravi imperativi glagola svršenoga (507) i nesvršenoga vida (508) stoje na mjestu talijanskih zamjenskih infinitivnih imperativa. Uglavnom je, kako je vidljivo, riječ o primjerima poslovičnoga tipa, tj. o imperativima kojima se izražavaju načelne (svevremenske) zabrane.

- (507) a. *ne vzviši se* va vêliki voli ni žalosti va vêlici nevoli (CPet 27r)³⁵⁰
Non ti allegare troppo per le cose prospere, nè le contrarie non ti conturbino.
 (Fiore di virtù)
- b. ako li (ko)ga pokaraš' a ne će te poslušati · ako mu d(obro) hočeš' zato ga *ne pus'ti*
 s' mirom' da pokarai i nakaži (CVinod 53a) (≈ CTk 79r)
Se tu gastigherai alcuno, e egli non voglia il tuo gastigamento, se egli t'è caro,
non lo lasciare però. (Fiore di virtù)
- (508) a. k'da se tvoi nepriêtel pade *ne veseli se* (CVinod 51b)
Quando il tuo nimico cade, non ti rallegrare del suo danno. (Fiore di virtù)
- b. *ne karai* priêtela svoga pred' lûd'mi (CVinod 53a)
Non gastigare, cioè guarda di non gastigare lo tuo amico in altrui presenza. (Fiore di virtù)

³⁵⁰ Zanimljivo je da je na analognome mjestu u *Vinodolskome zborniku* upotrijebljen pravi imperativni oblik nesvršenoga glagola. V. ispod primjer (512c).

Važno je istaknuti da je hrvatskoglagoljski prijevod *Cvêta vsake mudrosti* (u odnosu na prijevode nekih drugih zborničkih tekstova) relativno mlad. Pretpostavlja se da je nastao početkom 15. stoljeća (usp. HKSJ 1969: 354; Hercigonja 1975: 387). To znači da negirani pravi imperativi svršenih glagola u tom tekstu – osim što nisu mogli biti potaknuti stanjem u predlošku – nisu (ni) rezultat nasljedovanja stanja u starijim (ili bolje rečeno davnim) prijepisima, odnosno prijevodima. Odatle bi se vjerojatno moglo zaključiti i to da su se u vremenu nastanka hrvatskoglagoljskoga prijevoda *Cvêta vsake mudrosti* u organskim idiomima negirani svršeni imperativi još uvijek rabili u prohibitivnome značenju.

U svakom slučaju, činjenica da su negirani pravi imperativi svršenih glagola u neliturgijskim zbornicima solidno potvrđeni u tekstovima u kojima njihovu uporabu nije izravno podržavao predložak, odnosno da su potvrđeni u prijepisima nekih relativno mladih hrvatskoglagoljskih prijevoda, potvrđuje ranije iznesenu tvrdnju da u jeziku zborničkih tekstova načelno nema vidskih ograničenja u negiranim konstrukcijama s pravima imperativima. Od načelne je kompatibilnosti negativnih obilježivača i pravih imperativnih glagola obaju vidova potrebno, međutim, odvojiti pitanje postojanja tendencije upotrebe nesvršenih glagola u negiranim imperativnim konstrukcijama. Glede toga, već smo ranije vidjeli da su Ribarova (Kurzová-Ribarova 1972) i Večerka (1996) utvrdili da je u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima, dakle u mnogo starijim tekstovima od onih kojima se ovdje bavimo, primjetna tendencija upotrebe glagola nesvršenoga vida u negiranim konstrukcijama. Podrobnija analiza odnosa negacije, vida i imperativnosti/direktivnosti u zborničkim tekstovima koja bi bila poduprta kvantitativnim podacima vrlo vjerojatno bi pokazala da je u njima spomenuta tendencija uznapredovala, odnosno da su imperativni oblici nesvršenih glagola u negiranim konstrukcijama višestruko češći od imperativnih oblika svršenoga vida. Na ovome se mjestu utvrđivanjem razmjera te uznapredovalosti nećemo baviti jer ono zahtijeva zasebno ciljano istraživanje u kojem bi u prikupljanju i analiziranju građe trebalo kombinirano uvažavati različite čimbenike (kontekstualno podznačenje u kojem je negirani imperativ upotrijebljen, starost teksta i predloška u kojem je primjer potvrđen, opću jezičnu sliku teksta u kojem je primjer potvrđen, jezik predloška ako je takav da bi mogao utjecati na vidski izbor, jezični osjećaj pisara itd.). Da je takav pristup analizi vidskih obilježja glagola u negiranim imperativnim konstrukcijama nužan, sugeriraju i vidske razlike potvrđene među nekim istovrsnim primjerima u zborničkim tekstovima. Takav je, primjerice, slučaj u negiranim imperativnim rečenicama navedenima u (509), koje su zabilježene u apokrifnome tekstu o djelima Andrije i Mateja u gradu ljudoždera u *Berčićevu* i *Tkonskome zborniku*. Nesvršeni je imperativni oblik, kako je vidljivo, zabilježen u tekstu koji je zapisan u mlađem zborniku, što je naizgled

očekivano i moglo bi se tumačiti kao posljedica postupnoga povlačenja nesvršenih pravih imperativa iz negiranih konstrukcija. Ranije smo, međutim, istaknuli da je tekst koji je zapisan u *Tkonskome zborniku* inače jezično arhaičniji od teksta u *Berčićevu zborniku*, pa u tom svjetlu postojeća vidska razlika i ne mora nužno biti očekivana.

- (509) a. *ne ubiite* naû dok'le oçe poživeve do nikoga vrimene a tada naû zakolite (CBč 39r)
b. *ne ubiêite* naû na pomiluite naû i ostavite naû da m/alo/ poživeve tagda naû zakolete (CTk 94r)

U pogledu generalne starosti kodeksa u kojem je primjer potvrđen zanimljive mogu biti imperativne rečenice u (510). Navedeni primjeri, za razliku od onih u (509), nisu potvrđeni u različitim prijepisima istoga teksta, no zanimljivo je ipak da je nesvršeni pravi imperativ potvrđen u najmlađem kodeksu.

- (510) a. krivo *ne osudite* da ot b(og)a osueni ne budete (CTk 59v)
b. *ne osuĵaite* · da osuĵeni ne budete (CIvan 178v)
c. *ne osuĵaite* da ne osuĵeni budete (CVinod 62d)
d. *ne sudi* da ne buš' osuen (CLab 7r)

U (511) i (512) donosimo još dva primjera vidskih razlika u negiranim imperativnim konstrukcijama koje su potvrđene u prijepisima istoga teksta u različitim zbornicima.

- (511) a. *ne zatvori* dvari tvoih' pred ubogimi (CPet 239r)
b. *ne zatavarai* dvari tvoih' pred' ubogim' (CGrš 189r)
- (512) a. *ne vzvisiši se* vele va velice voli i ne žalosti se vele va velice nevoli (CTk 72v)
b. *ne vzviši se* va vêliki voli ni žalosti va vêlici nevoli (CPet 27r)
c. *ne veseli se* vele v' velicê voli · i ne žalosti se vele v' velicê nevoli (CVinod 51c)

Na kraju ovoga odjeljka kratko ćemo se osvrnuti i na dosadašnja tumačenja (ne)kompatibilnosti negativnih obilježivača i pravih imperativa u slavenskim jezicima. Mnogi su istraživači izrazitu prevlast nesvršenih glagola u negiranim imperativnim konstrukcijama u slavenskim jezicima pokušavali objasniti pretpostavkama o snazi koju vidsko obilježje glagola pridaje imperativnim iskazima. Generalno se taj tip tumačenja može ilustrirati na primjeru rješenja koje je ponudio Dmitry Levinson (prema Zorikhina Nilsson 2013: 86). On smatra da je težnja za naglašavanjem ("desire to add emphasis") dovela do češće upotrebe nesvršenih glagola kao pretpostavljenih jačih vidskih oblika u negiranim imperativnim konstrukcijama te do njihove postupne gramatikalizacije. Tumačenja toga tipa suočavaju se, međutim, s više

problema. Prvi problem predstavljaju nejasni kriteriji na temelju kojih se određuje koji su vidski imperativni oblici jači. O netransparentnosti kriterija svjedoči činjenica da su istraživači iznosili sasvim suprotne tvrdnje o snazi imperativnih glagola svršenoga, odnosno nesvršenoga vida. Tako su neki, poput spomenutoga Levinsona ili Sergeja Karcevskoga, jačima smatrali imperativne nesvršenoga vida, dok su drugi, poput Vladimira Georgijeva, smatrali da veću snagu imaju imperativi svršenih glagola, iz čega su izvodili da uglađenijim iskazima bolje pristaju nesvršeni imperativi (usp. Ivić 1958: 32–33). Čak i kada bi se nedvojbeno moglo utvrditi koji vidski oblici imaju veću snagu, nejasno bi bilo zašto razlika u snazi između svršenih i nesvršenih glagola utječe na čestoću pojavljivanja jednih, odnosno drugih samo u negativnim, a ne i u afirmativnim kontekstima.

Milena Kuenhast (2008) smatra da je nemogućnost ostvarivanja glagola svršenoga vida u negiranim imperativnim konstrukcijama u bugarskome posljedica morfološki vidljive vidske prisile (engl. *aspectual coercion*) koju izaziva rečenična negacija.³⁵¹ Razloge morfološke vidljivosti vidske prisile Kuenhast prepoznaje u specifičnoj morfološkoj organizaciji vidskoga sustava i specifičnim funkcijama svršenih i nesvršenih glagola u bugarskome jeziku. U tom pogledu posebno naglašava činjenicu da u bugarskome, za razliku od stanja u drugim slavenskim jezicima, svi svršeni glagoli imaju svoje nesvršene parnjake dobivene sekundarnom imperfektivizacijom (usp. Kuenhast 2008: 186–188) te činjenicu da se u tome jeziku habitualnost, iterativnost i historijski prezent izražavaju nesvršenim glagolima nastalim sekundarnom imperfektivizacijom (dok se u većini drugih slavenskih jezika u istim kontekstima upotrebljavaju svršeni glagoli).

U tumačenju prevlasti nesvršenih glagola nad svršenima u negiranim imperativima Milka Ivić (1958: 39) posebno se osvrće na ona prohibitivna podznačenja u kojima je u načelu moguća upotreba imperativnih glagola obaju vidova, ovisno o tome želi li govornik staviti naglasak na tijek radnje ili na njezin rezultat. Takvi su, prema njezinu mišljenju, slučajevi u kojima se imperativima izražava načelna zabrana te zaustavljanje namjere. Činjenicu da u toj, kako je naziva, "slobodnoj zoni" u slavenskim jezicima izrazito prevladavaju nesvršeni glagoli

³⁵¹ Kuenhast razlikuje vrijeme iskaza, topičko vrijeme (što je u imperativnim iskazima vrijeme obligacije) i vrijeme situacije (vrijeme u kojem se događa neka situacija). Vidske vrijednosti, prema tom modelu, proizlaze iz različitih odnosa između topičkoga vremena i vremena situacije. Svršenost podrazumijeva uključenost vremena situacije u topičko vrijeme, a nesvršenost uključenost topičkoga vremena u vrijeme situacije. U afirmativnim se imperativnim kontekstima upotrebom svršenih glagola – koji podrazumijevaju kvalitativnu promjenu stanja od pripremnoga (engl. *preparatory*) do rezultativnoga (engl. *resultative*) – naglašava potpunost zahtijevane situacije jer je rezultativno stanje uključeno u vrijeme obligacije. U negiranim imperativnim konstrukcijama negativni operator poništava promjenu stanja denotiranu svršenim glagolom, što znači da je naglasak pomaknut s rezultativnoga stanja na izvorno. Vrijeme obligacije time postaje uključeno u vrijeme situacije, tj. u pripremno stanje svršenoga glagola, iz čega slijedi nesvršena interpretacija.

Ivić objašnjava tvrdnjom o neobilježenosti potkategorije nesvršenoga vida, koja je otpočetak "bila pozvanija od perfektivne kategorije da označi radnju čije se ostvarenje u celini zabranjuje" (Ivić 1958: 39).³⁵² S tim se tumačenjem slaže Zorikhina Nilsson.³⁵³ Ona posebno naglašava da je obilježena potkategorija (svršenoga vida), kako je općenito slučaj s obilježenim članovima skupova, razvila specijaliziranu funkciju (uglavnom samo u istočnim i zapadnim slavenskim jezicima). Činjenica da se u nekim jezicima zamjenjivanje obilježene potkategorije neobilježenom događa brže nego u drugima mogla bi, prema autoričinu mišljenju, pokazivati da je riječ o procesu koji je ovisan o unutarjezičnim promjenama i/ili arealnim utjecajima.

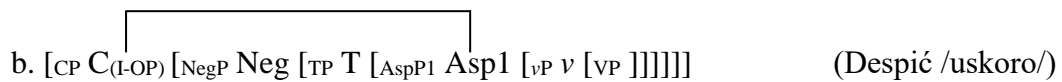
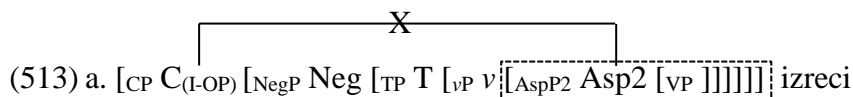
Sintaktičko tumačenje (pretežne) nekompatibilnosti negativnoga obilježivača i imperativnih glagola svršenoga vida u bošnjačkome, hrvatskome i srpskome u svjetlu generativnih (minimalističkih) postavki ponudio je Miloje Despić (/uskoro/, 2016).³⁵⁴ Despićev model počiva na trima pretpostavkama: (i) imperativna morfologija u odnosu sročnosti mora biti odobrena od imperativnoga operatora (I-OP), koji se kod afirmativnih imperativa u slavenskim jezicima nalazi na položaju glave T^0 ; (ii) s obzirom na to da imperativni operator ne može biti u doseg negacije (usp. također Han 1998; Zeijlstra 2006), kada je u rečenici prisutna projekcija NegP (koja se u slavenskim jezicima, prema Despiću, nalazi iznad TP), imperativni je operator smješten na položaju glave C^0 ; (iii) u strukturi rečenice postoje dvije projekcije AspP – viša, koja je iznad vP i u kojoj se nalaze nesvršeni glagoli, i niža, koja je ispod vP i u kojoj se nalaze svršeni glagoli. Osim navedenih pretpostavki koje se tiču položaja imperativnoga operatora i glagola u strukturi rečenice, za Despićevu je analizu važan uvjet fazne nedostupnosti, prema kojem dijelovi strukture proizvedene u izračunskome postupku koji su predani interpretativnim sastavnicama više nisu dostupni za sintaktičke operacije (usp. Chomsky 2001). S obzirom na standardnu pretpostavku da su fazne glave C^0 i v^0 (v. §4.2.1.), to bi značilo da u trenutku spajanja glave C^0 kao sljedeće jake fazne glave iza v^0 dio sintaktičkoga objekta koji je sadržan

³⁵² Govoreći na drugome mjestu o razlici između svršenoga i nesvršenoga vida, Ivić daje naslutiti što razumijeva pod neobilježenošću potkategorije nesvršenoga vida. Usp. Ivić 1958, str. 33: "Imperfektivna kategorija je u stanju da obeleži i situaciju kad je vršenje radnje u toku (prezent) kao i sva druga vremenska odmeravanja kad vršenje radnje ustvari ne postoji u datom govornom trenutku (tzv. vremenski relativ) dok je upotreba perfektivne kategorije ograničena isključivo na obeležavanje neprezenske situacije."

³⁵³ Usp. Zorikhina Nilsson 2013, str. 104: "Disappearance of the perfective aspect forms in the imperative under negation serves as an example of how the unmarked member of grammatical opposition (IPF) displaces the marked one (PF)."

³⁵⁴ Inače se u generativnim analizama odnosa negativnih obilježivača i pravih imperativnih oblika slavenski jezici spominju samo u kontekstu jezika u kojima su negativni obilježivači i pravi imperativi kompatibilni, dok se o vidskim ograničenjima koja u tom pogledu postoje ne govori (usp., npr., Rivero 1994a, 1994b; Han 1998; Tomić 1999; Zeijlstra 2004, 2006, 2013; Isac 2015). Donekle se iznimkom mogu smatrati Postma i Wurff (2007: 241–242), koji ističu da je u bugarskome negativni obilježivač kompatibilan samo s pravim imperativnim oblicima nesvršenih glagola. Postma i Wurff također naglašavaju da takvo ograničenje ne može imati semantički izvor s obzirom na činjenicu da ono ne postoji u slovenskome jeziku, u kojem su negativni obilježivači kompatibilni s pravim imperativima obaju vidova.

u vP prestaje biti dostupan za sintaktičke operacije. Iz navedenih postavki logički slijedi nemogućnost ostvarivanja pravih imperativa svršenih glagola u prisutnosti negativnoga obilježivača. Naime, u trenutku spajanja glave C^0 , svršeni glagoli, s obzirom na to da se nalaze ispod v^0 , više ne mogu u odnosu sročnosti s imperativnim operatorom provjeriti vlastito netumačljivo imperativno obilježje i specificirati nevrednovano obilježje imperativnoga operatora, zbog čega se izračun urušava (513a). Tih problema nema s nesvršenim glagolima s obzirom na to da se oni nalaze iznad vP i dostupni su za sintaktičke operacije i nakon spajanja glave C^0 (513b).

Despić predlaže i rješenje za slučajeve u kojima se u slavenskim jezicima u negiranim konstrukcijama ostvaruju pravi imperativni oblici svršenih glagola. U takvim se konstrukcijama, kako smo ranije vidjeli, uglavnom pojavljuju glagoli koji označavaju nevoljne/nenamjerne radnje, pa Despić smatra da bi se izostanak voljne/namjerne agentivnosti kod tih glagola mogao povezati s deficijentnošću projekcije vP ili čak s njezinim izostankom. Drugim riječima, Despić smatra da kod navedenih glagola vP ne određuje fazno područje, odnosno da se prilikom spajanja glave C^0 dio sintaktičkoga objekta sadržan u vP ne predaje fonološkoj sastavnici, nego ostaje dostupan za sintaktičke operacije, što znači da i svršeni glagoli mogu stupiti u odnos sročnosti s imperativnim operatorom. Kada je pak riječ o suvremenim (južno)slavenskim perifrastičnim negiranim konstrukcijama s glagolom *nemoj*, Despić pretpostavlja da se čestica *moj*, koja nosi netumačljivo vrednovano imperativno obilježje, spaja na položaju glave T^0 te bez problema stupa u odnos sročnosti s imperativnim operatorom na položaju T^0 . Strukturni položaj infinitivne dopune negiranoga imperativnog glagola, tj. njegove vidske osobitosti, postaju prema tome irelevantne za odnos sročnosti s imperativnim operatorom, pa se, očekivano, u perifrastičnim konstrukcijama ostvaruju i svršeni i nesvršeni glagoli.

Despić /uskoro/ ističe da je model koji predlaže primjenjiv i u pristupima u kojima se ne usvaja pretpostavka o derivacijskim fazama. U modelima u kojima se pretpostavlja da se imperativni glagol pomiče moguće je, naglašava, tvrditi da glave v^0 i Neg^0 zajedno (ali ne i samostalno) predstavljaju prepreku za pomicanje. Spornom se u predstavljenome modelu čini, naravno, (inače krucijalna) tvrdnja da se imperativni operator u afirmativnim konstrukcijama nalazi na položaju T^0 , a u negativnima na položaju C^0 , s obzirom na to da je ona motivirana

samo pretpostavkom da imperativni operator ne može biti u doseg negacije. Despić, doduše, kao mogućnost spominje i to da imperativni operator uvijek sondira (tj. traži niže u strukturi konstituent s odgovarajućim karakteristikama) s položaja C^0 pri čemu v^0 i Neg^0 zajedno (ali ne i samostalno) predstavljaju prepreku za odnos sročnosti.

Pitanje je, naravno, i kako bi se u svjetlu opisanoga tumačenja mogla objasniti činjenica da su u nekim slavenskim jezicima – među ostalim i u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika – negirani pravi imperativi svršenih glagola ipak mogući, i to ne samo u izoliranim primjerima i ne samo kada je riječ o glagolima koji označavaju nevoljne/nenamjerne radnje. Jedna bi mogućnost bila ta da se pretpostavi da je projekcija vP u takvim jezicima uvijek deficitarna (i da ne predstavlja prepreku za pomicanje glagola ili za njegovo stupanje u odnos sročnosti s imperativnim operatorom), što izgleda kao *ad hoc* rješenje. Druga je pak mogućnost ta da se pretpostavi da se glava Neg^0 u jezicima toga tipa nalazi ispod TP (Despić, osobna komunikacija). U tom slučaju, naime, imperativni operator nikada ne može biti u doseg negacije. Pitanje je, međutim, kako tada argumentirati tvrdnju da je imperativni operator (uvijek) na položaju glave T^0 s obzirom na to da je prirodni položaj elemenata takvoga tipa glava $C^0/Force^0$.

* * *

U ovome su potpoglavlju analizirane osobitosti negiranih imperativnih konstrukcija u neliturgijskim zbornicima. Negativni je obilježivač u jeziku neliturgijskih zbornika, jednako kao i u drugim slavenskim idiomima, klitičkoga karaktera. Takav je zaključak utemeljen ponajprije na dvjema činjenicama: (i) zamjениčke klitike i čestične klitike *bo* i *ubo* u zborničkim se tekstovima nikada ne ostvaruju između negativnoga obilježivača i (imperativnoga) glagola, nego uvijek slijede za potonjim (što ne bi bilo očekivano da negativni obilježivač ima tonički karakter); (ii) u zanižanim se jestno-niječnim pitanjima u pravilu na položaj ispred čestice *li* zajedno pomiču i negativni obilježivač i glagol.

U skladu s Boškovićevom (2002) formalizacijom Chomskyjeve tvrdnje da su klitike ambivalentni X^0/XP elementi, pretpostavljeno je da se negativni obilježivač spaja na položaju $SpecNegP$ te se nalijevo pridružuje glagolskomu domaćinu nakon što se on pomakne na položaj s kojega ga *c*-komandira. Prednosti se takvoga načina kodiranja klitičkoga statusa negativnoga obilježivača očituju u tome što se njime izbjegava teorijski problematično pridruživanje nadesno (kakvo je nužno pretpostaviti u modelima u kojima se smatra da je negativni obilježivač sintaktička glava koja privlači glagol) te što se jednostavno objašnjava činjenica da negativni

obilježivač u perifrastičnim negiranim imperativima prethodi modalnomu (imperativnom) glagolu, koji u izračun ne ulazi u VP-području, nego na višem položaju u rečeničnoj strukturi.

Među perifrastičnim su negiranim imperativima u zbornicima, za razliku od stanja u kodeksima liturgijskoga tipa, najčešće potvrđeni oni s glagolom *hotěti*. Perifraze s glagolom *moći* vrlo su rijetke, dok je samo jedan primjer potvrđen s glagolom *brěci*. Novost u odnosu na stanje u liturgijskim kodeksima jesu i perifrastični negirani imperativi s glagolom *směti*, koji su većinom ograničeni na *Regulu svetoga Benedikta*, dok su u ostalim kodeksima potvrđeni sporadično. Više je primjera u kojima su perifrastični negirani imperativi potvrđeni neovisno o latinskoj svezi '*noli/nolite* + infinitiv', a razliku u odnosu na stanje u liturgijskim kodeksima predstavlja i činjenica da u neliturgijskim zbornicima nisu ograničeni na drugo lice.

U jeziku neliturgijskih zbornika, za razliku od stanja u većini suvremenih slavenskih jezika, u negiranim imperativnim konstrukcijama ne postoje vidska ograničenja. Takav zaključak podupire činjenica da su negirani pravi imperativi glagola svršenoga vida u tekstovima potvrđeni na mjestima na kojima njihova upotreba nije mogla biti potaknuta stanjem u jeziku predložka te činjenica da su u tekstovima zabilježeni i u preventivnoj i u prohibitivnoj upotrebi, s tim da u potonjoj nisu ograničeni samo na ustaljene (formulaične) primjere, nego su općenito solidno zastupljeni u izražavanju načelnih (svevremenskih) zabrana i zabrana izvođenja jedinstvene cjelovite radnje u budućnosti.

6.7. Umetanje pravih imperativa

U §6.2.2.2. vidjeli smo da su pravi imperativni glagoli u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima potvrđeni u zavisnosloženim namjernim, posljedičnim i pogodbenim rečenicama. Tih je potvrda, kako je istaknuto, vrlo malo, a većina je zabilježena u tekstu *Regule sv. Benedikta*. S obzirom na navedene tipove zavisnosloženih rečenica, utvrdili smo da je za prave imperativne glagole koji su u njima zabilježeni razložno pretpostaviti da nemaju direktivnu snagu (usp. također Aikhenvald 2010: 235–241).

Namjerne, posljedične i pogodbene rečenice nisu, međutim, jedini zavisnosloženi rečenični tipovi u kojima su u zborničkim tekstovima potvrđeni pravi imperativni oblici. Češće nego u njima – premda i dalje, generalno gledajući, prilično rijetko – u neliturgijskim su zbornicima pravi imperativi potvrđeni u dopumbenim (514) i nerestriktivnim odnosnim rečenicama (515).

(514) togo radi vas' molû da ov' olêi do nega crêkve *donesitê* i za moû pamet' onu crêkav'
nim' *pomažitê* (CPet 213r-v)

(515) egda lûdi vnidut' v cr(ê)kav' na molitvu okropêt se bl(agoslovlê)nu vodu ûže pop' imêi
vsagda v cr(ê)kvê gotovu (CPet 342r)

U ovom ćemo se potpoglavlju osvrnuti upravo na takve umetnute imperATIVE. Njihovo zasebno analiziranje u odnosu na spomenute prave imperATIVE u priložnim zavisnim rečenicama motivirano je time da se kod njih ne može (olako) isključiti povezanost s direktivnom snagom (premda je, kako smo vidjeli, upravo takvo tumačenje umetnutih pravih imperativa predloženo u Medeiros 2013, 2015; v. §5.5.). Vrijedi također napomenuti da su u međujezičnim okvirima – premda generalno vrlo rijetki – umetnuti imperativi najčešće potvrđeni upravo u dopunbenim i (nerestriktivnim) odnosnim rečenicama te da su kao takvi najčešće analizirani u istraživanjima inspiriranim generativnim postavkama (usp. Rus 2005; Isac 2015; Medeiros 2015).

6.7.1. Pravi imperativi u odnosnim rečenicama

Kada se analizira ostvarivanje pravih imperativnih glagola u odnosnim rečenicama, nužno je razlikovati restriktivne i nerestriktivne kontekste. Restriktivnim se odnosnim rečenicama sužava opseg referenata denotiranih antecedensom, tj. imenskom riječi, dok nerestriktivne rečenice nemaju utjecaj na opseg referenata, nego samo uvode dodatne informacije o antecedensu čija je referencijalna vrijednost potpuno određena (usp. Kordić 1995: 25–28). U razmatranju umetnutih pravih imperativa to je razlikovanje relevantno zato što su u međujezičnim okvirima, prema dostupnim podacima, jezici u kojima su pravi imperativi mogući u restriktivnim odnosnim rečenicama iznimno rijetki, dok s druge strane ostvarivanje imperativa u nerestriktivnim odnosnim rečenicama, čini se, ne predstavlja iznimnu pojavu (premda, naravno, ni približno nije univerzalno moguće). U restriktivnim su odnosnim rečenicama pravi imperativi, primjerice, potvrđeni u slovenskome (usp. Stegovec i Kaufmann 2015) i starogrčkome jeziku (usp. Medeiros 2015), dok su u nerestriktivnim rečenicama, među ostalim, mogući u slovenskome (Stegovec i Kaufmann 2015), engleskome, rumunjskome, talijanskome (a čini se, i u mnogim drugim romanskim jezicima) (usp. Cinque 2013: 181–207).

U neliturgijskim su zbornicima pravi imperativi u odnosnim rečenicama rijetki, a praktički se za sve primjere koje smo pronašli s priličnom sigurnošću može reći da su potvrđeni u nerestriktivnim kontekstima. Moguća je iznimka primjer (516) iz *Regule svetoga Benedikta*, u kojem bi odnosna rečenica mogla biti interpretirana restriktivno (ali i nerestriktivno).

(516) na vratêhъ molstira naidi se staracъ mudarъ · ki vîjъ priêti salstvo i vzdati (RegBen
46v)

Ad portam monasterii ponatur senes sapiens, qui sciat accipere responsum et reddere.
(Reg. s. Benedicti)

S obzirom na to da su nerestriktivne rečenice, za razliku od restriktivnih, od antecedenasa u pravilu odvojene stankom (usp. Kordić 1995: 30), koja se u pismu obilježava interpunkcijskim znakovima, činjenica da u (516) između antecedenasa *staracъ mudarъ* i odnosne rečenice stoji točka mogla bi naizgled predstavljati siguran dokaz da je riječ o nerestriktivnoj rečenici. U prilog tomu govorila bi i činjenica da su u drugim primjerima iz istoga kodeksa u kojima se pravi imperativ nalazi u odnosnim rečenicama koje sigurno imaju nerestriktivnu interpretaciju te rečenice od antecedenasa uvijek odvojene točkom (517).

(517) a. tim' je neposlušnomu stadu muka budet' · kihъ prêmožet' vêčna sem'rtъ · ot neeže
izbavi nasъ milostivi · h(rist)ъ b(og)ъ našъ (RegBen 5v)

Et tunc demun inobedientibus curae suae ovibus poena sit praevalens ipsa mors.
(Reg. san. Benedicti)

b. iza · v· (=3) lekcie · a· (=1) lekcii ot provoga (!) zakona · na usta budi čtena · po koi
lekcii · kratakъ rê(spon)š(ori) *poi se* (RegBen 19r)

*pro ipsis tribus lectionibus una de Veteri Testamento memoriter dicatur, quam
brevis sponsorius subsequatur* (Reg. san. Benedicti)

c. ako li o sebi budu s'grišili ča nigdor ne vi · opatu ili d(u)hovnomu očaju ispovij' se
· ki opatъ i očajъ · *umij'ta* rane svoje i inihъ ličiti · ne otkrivati ni napovidati
(RegBen 30v)

*Animae vero peccati causa si fuerit latens, tantum abbati aut spiritualibus
senioribus patefaciat, qui sciant curare et sua et aliena vulera, non detegere et
publicare.* (Reg. san. Benedicti)

Problem je s interpunkcijskim argumentom, međutim, taj što se točka u *Reguli svetoga Benedikta* – kako je vidljivo i u (517) – nerijetko bilježi na mjestima na kojima stanke po svoj prilici nije bilo. Među ostalim, u tom kodeksu ima i primjera bilježenja točke između antecedenasa i restriktivnih odnosnih rečenica (518), premda, čini se, u tome položaju točke mnogo češće nema.

(518) a. ručnike i vilahne · kimi br(a)tê otiraû ruci i nozi · operi čisto (RegBen 23v)

Lintea cum quibus sibi fratres manus ac pedes tergunt lavent. (Reg. san. Benedicti)

b. ot brata · ki črez' n(e)d(i)lû čte (RegBen 25r)

De hebdomadario lectore. (Reg. san. Benedicti)

c. ot tihъ · ki na sl(a)vu b(o)žiû kasno pritekutъ (RegBen 28r)

De his qui ad opus Dei vel ad mensam tarde occurrunt. (Reg. san. Benedicti)

Glede primjera (516), znakovito je ipak da zarez između odnosne rečenice i antecedensa postoji u latinskome tekstu *Regule*,³⁵⁵ u kojem se inače u pravilu ne bilježi pred restriktivnim rečenicama – što je vidljivo i u latinskim ekvivalentima primjera (518a) i (518c). To bi mogao biti dokaz da je u (516) doista riječ o nerestriktivnoj odnosnoj rečenici.

U neliturgijskim je zbornicima većina primjera s pravim imperativima u nerestriktivnim odnosnim rečenicama potvrđena na završecima zborničkih tekstova (519), tj. kao dio svojevrsnih zaključnih formula u kojima se obično izražavaju prošnje upućene Bogu.

(519) a. ufaite v prebivanie života v(ê)čn(a)go v kom' životê *hotêitê* prebivatê (sic!) v v(ê)ki amen' (CPet 2r-v)

b. tako i nas' ta is'ta gospoê s(ve)ta d(ê)va m(a)riê v život' vêč'ni postavi i oči n(a)ši k ne milosti otvorimo da d(u)še n(a)še primêt' svoima rukama v svêtlost' vêčnu v ku svetlost' *privêdi* nas' g(ospo)d(i)n' b(og)ъ vs(e)mogući amen' (CPet 195r)

c. tako i vi bratiê prebivate v poste i molitve i v čistote i v lubave i va almuštve da budete pridružnici s(ve)tim izibranim božjim da po teh dobreh deleh i mi premožemo dêvla i od boga život večni primemo v ki nas *privedi* otac i sin i duh svet amen (CŽg 3r)

d. poli te prošne kada dîmo · otpusti nam' dlgi naše · ke dlgi *otpusti* m'nê i vam' o(ta)съ i s(i)нъ i d(u)h' s(ve)ti · am(e)нъ (CPetr 43v)

e. ta vsa zato pisana sut · da bi verovali · a to e veru stvorenu · s lûbvoû prebivaûci · veru deli svršuûci · životъ v(ê)čni da budete imili · v nega ime · a to e nim' is(u)h(rъsto)m(ъ) g(ospo)d(e)mъ našimъ · ovo slavno ime i(su)съ · v kom' imeni život' imili budemo več'ni · ako pod tim' imenemъ budemo kako pod horugvu večnoga c(ê)s(a)ra po pravdi hodili budemo · ki život' v(ê)čni *dai* namъ · otacъ i s(i)н(ъ) i d(u)hъ s(ve)ti · am(e)нъ (CPetr 78v)

f. zato bratiê obratimo se za vrimene na pokaên'e da dostoini budem' priti v c(êsa)rstvo nebeskoe v kom' c(êsa)rstvi nebeskom' *spokoi* vas' i mene o(tъ)c' i sin' i duh' s(ve)ti amen' (CAc 83v)

³⁵⁵ Zareza, doduše, nema u latinskome tekstu koji donosi Ostojčić (1965: 423), no u latinskim tekstovima *Regule* zabilježenim na drugim mjestima zarez je na navedenom mjestu gotovo uvijek zabilježen.

- g. ke i kolike radosti · ugotova b(og)ъ lûbečimъ · kako govori ap(osto)ъ h(rist)ъ koi radosti n(a)sъ *privedi* s(i)nъ b(o)ži sp(a)s(i)t(e)ъ mira ki es(ъ) zdal' vse tvari i veselie · ki žive i c(êsa)rstvua va veki v(ê)k' · am(e)nъ (CVinod 15a)
- h. braća draga svaki č(lo)vekъ da e pripravan k b(og)u i duši svoei i oče imiti na vom svitu zdravje a onamo kralestvo nebesko na ko vas *privedi* otac i sin i duh sveti amen (CFat 15v)
- i. ako ti učiniš tako kako sam rekal ti očeš imiti biti dostoên na vom svitu milost a na nom kralestvo nebesko na ko vas *privedi* otac i sin i duh sveti amen (CFat 43r)

Potvrđeni primjeri nerestriktivnih odnosnih rečenica s pravim imperativima posjeduju tipična obilježja tzv. neintegriranih nerestriktivnih odnosnih rečenica (usp. Cinque 2013: 181–207). Cinque, naime, govori o dvama tipovima nerestriktivnih rečenica – integriranim i neintegriranim – te izdvaja niz obilježja po kojima se ta dva tipa razlikuju. Prema njegovim tvrdnjama, ne posjeduju svi jezici oba tipa. Talijanski izdvaja kao jezik koje ima i integrirane i neintegrirane nerestriktivne rečenice, dok za engleski i rumunjski tvrdi da posjeduju samo neintegrirani tip. Mi se ovdje nećemo baviti pitanjem postoji li u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika integrirani tip nerestriktivnih odnosnih rečenica. Iz onoga što slijedi jasno je da se – prema Cinqueovim kriterijima – u neliturgijskim zbornicima može govoriti o neintegriranim nerestriktivnim rečenicama. Prvi je Cinqueov kriterij razlikovanja dvaju tipova rečenica ilokucijska (ne)ovisnost. Cinque, naime, na talijanskim primjerima pokazuje da neintegrirane rečenice mogu imati direktivnu (imperativnu) i upitnu snagu i onda kada je korijenska rečenica deklarativna (tj. kada ima snagu izjave), što kod restriktivnih i integriranih nerestriktivnih rečenica nikada nije slučaj. Za nas je taj kriterij iznimno važan jer se na temelju njega automatski zaključuje da je u primjerima koje smo prethodno naveli riječ o neintegriranim nerestriktivnim odnosnim rečenicama (s obzirom na to da sadrže prave imperativne glagole koji su očito direktivno upotrijebljeni jer izražavaju stvarnu molbu, prošnju).³⁵⁶ Dva se tipa nerestriktivnih rečenica, ističe Cinque, mogu razlikovati i prema kriteriju priložnosti odnosne rečenice i njezine vanjske glave (tj. antecedensa). U integriranome je tipu priložnost nužna, dok u neintegriranome odnosna rečenica može od glave biti odvojena nizom drugih konstituenata. U navedenim je primjerima potonji slučaj potvrđen u (517b), (519e) i (519g). Tako je i u primjeru (520) iz *Petrisova zbornika*, u kojem je (vanjska) glava odnosne rečenice nalijevo izmješteni konstituent *togo dëvla*.

³⁵⁶ Sporna, doduše, pritom ostaje činjenica da su u slovenskome i starogrčkome pravi imperativi potvrđeni u restriktivnim odnosnim rečenicama.

(520) a. toho dêvla kogo e s(ve)ti bartolomêi v pustinu poslal' hoču ego vam' prvo nerê t'ê
poidê pokazati kogo kada uzritê *ne užasaitê se* (CPet 267v)

Integrirani se i neintegrirani tip, prema Cinqueu, razlikuju i u mogućnosti zadržavanja unutarnje glave. Ta mogućnost, ističe Cinque, postoji samo u neintegriranome tipu. Primjeri koje smo naveli podudarni su s tom tvrdnjom. Unutarnja je glava, kako je vidljivo, zadržana u primjerima (517c) i (519a, b, d, e, f, g). Razlika između integriranih i neintegriranih nerestriktivnih rečenica očituje se i u kategorijalnoj prirodi glave koja ih može antecedirati. Integrirani tip može imati samo imenske antecedenase, dok je u neintegriranome tipu spektar mogućih antecedenasa širi. To, među ostalim, mogu biti i rečenice (CP), kao u primjeru (521) iz *Regule svetoga Benedikta*.

(521) i takovъ ako naidet se česa b(og)ъ *ne dai* nakazan budi (RegBen 32r)

6.7.2. Pravi imperativi u dopumbenim rečenicama

U zborničkim se tekstovima pravi imperativni oblici u pravilu pojavljuju u dopumbenim rečenicama umetnutim pod korijenskim direktivnim glagolima kao što su *reći, govoriti, narediti, zapovjediti, moliti, opomenuti, savjetovati* itd.³⁵⁷ (522).

- (522) a. zapovedaû vam da v d(a)n nedilni *ne hoteite* hoditi trgati zelê va vrti ni v malini ni
na trgi ni inim činom ko delo tvoriti razve v crkav moû sa umileniem i s molitvoû
(CTk 46v)
- b. i oče zapovedam vam da v dan petačni *postete* zlob radi vaših eže tvorite protivu
mne (CTk 47v)
- c. da ê vam' na to govoru da niednem' zakonom' *ne prisezîtê* krivo · ni *se klnitê* nebom'
zač' e to vsemogučago b(og)a prêstol' (CPet 173v)
- d. prošu vas' drazi moi da vi mani *pomozîtê* moliti i prositi togo d(u)ha s(veta)go da
on' dast' mane moê govoriti a vam' poslušati (CPet 192r)
- e. gospoe prošu tê da *narêdi* sa svoimi sestrami da ta · tvoê dêvica budê moê žena
(CPet 194r)
- f. priležno te molim da poslati *rači* s(ve)t(a)go anj(e)la tvoego s nebes (CTk 101r)
- g. svêtuû t(e)bê da na vsaki dan' va ime moe svêcu v crêkvi *darui* (CPet 281r)
- h. molû v(a)sъ bratiê i priêteli moi da *pog'ledaite v'* grobъk' moemu domu (CBč 32v)

³⁵⁷ U literaturi se može naići na različito definiranje skupine glagola pod kojima pravi imperativi mogu biti umetnuti. Neki istraživači govore o direktivnim glagolima (usp. Portner 2007; Isac 2015: 237), a neki o glagolima izvješćivanja (engl. *reporting verbs*) (usp. Milojević Sheppard i Golden 2002: 251; Rus 2005).

Prije nego što se upustimo u daljnju analizu navedenih i drugih primjera u kojima se pravi imperativi nalaze u rečenicama umetnutim pod korijenskim direktivnim glagolima, potrebno je – s obzirom na stanje koje u tom pogledu prevladava u globalnim okvirima te na neka ranija istraživanja – osvrnuti se na položaj pravih imperativnih glagola u (ne)upravnome govoru. S obzirom na činjenicu da se imperativni oblici prototipno rabe u izravnim obraćanjima te da izravno obraćanje, kako ističu Gjurkova i Mihaljević (2014: 150), "najeksplicitnije pokazuje (ilustrira) upravni govor", potrebno je isključiti mogućnost da je u primjerima tipa (522) riječ o upravnome govoru, odnosno barem ostaviti otvorenom mogućnost da u analognim primjerima u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima može biti riječ o neupravnome govoru. Na prvi bi se pogled moglo reći da u prilog tomu izravno govori činjenica da se u navedenim primjerima imperativni glagoli nalaze u zavisnim rečenicama koje su uvedene dopunjačem *da*. Gjurkova i Mihaljević (2014: 156) pokazali su, međutim, da u hrvatskome i makedonskome crkvenoslavenskome, osim neupravnoga, i upravni govor može biti uveden dopunjačem³⁵⁸ te da se prema tome "vezanost/nevezanost ne može (...) uzeti kao sigurno mjerilo za razlikovanje upravnoga i neupravnoga govora". Da je tomu tako i u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima, potvrđuju primjeri navedeni u (523). U njima je, naime, redom riječ o primjerima poluupravnoga govora, tj. o primjerima u kojima je upravni govor uveden dopunjačem *da*.

- (523) a. vidêv'shi to arseniê r(e)če tema vitezema titu i vespežinu da zač' vi ne učinitê zapovêdi g(ospo)d(i)na v(a)šega (CPet 241v)
- b. ot tego poče biskup' karati ga a on' otveča da ine mise ne umêm' (CPet 242v)
- c. i pitamъ te umiši li knigu · i č'i s(i)нъ esi · gdo li ti e o(ta)съ i m(a)ti i k(a)ko e ime t(e)bi poviј m(a)ni · t'da ta otgovori ditičъ · da kn(i)gu s'vr'šeno umimъ (CIvan 104r)
- d. i počaše biti vel'mi dreseli · i govorahu da vele zla učinis'mo ubiv'se ga (CIvan 111r)

Da je u navedenim primjerima doista riječ o (polu)upravnome govoru, pokazuju činjenice koje se odnose na prilagodbu lica trenutnomu govorniku, što Gjurkova i Mihaljević (2014: 143) izdvajaju kao "[g]lavno (...) razlikovno obilježje neupravnoga govora prema upravnome". U (523a) subjekt navoda koji ima obilježje drugoga lica koreferentan je s trećim licem iz uvoda koje nije subjekt glagola govorenja, iz čega slijedi da je riječ o upravnome govoru (usp. Gjurkova i Mihaljević 2014: 144). U primjerima (523b-d) isto proizlazi iz činjenice da su

³⁵⁸ Jednako kao što neupravni govor može biti nevezan, tj. uveden samo intonacijskom stankom (usp. Gjurkova i Mihaljević 2014: 154).

subjekti navoda u prvome licu koreferentni sa subjektima uvoda koji imaju obilježje trećega lica (usp. Gjurkova i Mihaljević 2014: 143). Drugačije je u primjerima navedenim u (522). U njima je subjekt navoda u drugome licu te je koreferentan s drugim licem u uvodu koje nije subjekt glagola govorenja. Takvo je što, kako pokazuju primjeri u (524) iz suvremenoga hrvatskog jezika, moguće i u upravnome i neupravnome govoru, što znači da kriterij prilagodbe lica trenutnomu govorniku u tim slučajevima nije primjenjiv u njihovu razlikovanju.

(524) a. Jučer sam vam rekao: "Budite dobri!"

b. Jučer sam vam rekao da budete dobri.

Drugi bi mogući kriterij za razdvajanje neupravnoga govora od upravnoga bilo prilagođavanje prostornih i/ili vremenskih pokazatelja motrištu trenutnoga govornika (usp. Gjurkova i Mihaljević 2014: 145). Među ostalim, na temelju toga kriterija Magdalena Kaufmann (usp. Kaufmann 2012: 209–210; Kaufmann i Poschmann 2013: 621) pokazuje da suvremeni visokonjemački dopušta pravo umetanje imperativnih glagola, odnosno njihovo ostvarivanje u neupravnome govoru. Kaufmann, naime, ističe da u primjerima tipa (525) većina izvornih govornika prihvaća interpretaciju indeksikalnoga izraza *heute* 'danas' prema kojoj on nije usidren u originalni imperativni iskaz, nego u aktualni trenutak u kojem se izvještava o jučerašnjem direktivnom iskazu. Drugim riječima, prihvatljiva je interpretacija prema kojoj je izraz *heute* rezultat prilagodbe motrištu trenutnoga govornika.

(525) Ich hab dir gestern schon gesagt, geh da heute hin. (visokonjemački)

ja imati tebi učer već rekao ići.IMP.2JD. tamo danas ČEST

'Već sam ti jučer rekao da moraš ići tamo danas.' (Kaufmann 2012: 209)

Ni taj kriterij, međutim, nije primjenjiv u razdvajanju upravnoga i neupravnoga govora u jezicima koji su posvjedočeni samo u pisanome obliku (usp. Gjurkova i Mihaljević 2014: 145–146).

Gjurkova i Mihaljević (2014), kako smo ranije napomenuli, smatraju da – neovisno o navedenim kriterijima – imperativni glagoli zbog činjenice da se prototipno rabe u izravnome obraćanju sami po sebi upućuju na upravni govor. Iz takve tvrdnje, dakle, proizlazi da primjeri u (522) trebaju biti analizirani kao poluupravni govor, tj. da oni predstavljaju doslovno prenošenje tuđega govora koje je uvedeno dopunjačem *da*. Takvo gledanje na primjere tipa (522) iznosili su i drugi istraživači koji su se bavili imperativnim glagolima u starijim hrvatskim tekstovima. Lavoslav Geitler (1881: 193) – a za njim i Marcel Kušar (1882: 82–83) –

eksplicitno ističe da se u primjerima tipa (526) "[č]estica *da* može (...) prisposobiti sa grč. ὅτι, kada se njome navodi oratio recta".

(526) Ta čas će nam reć, da prodajte, pak mi dajte. (Geitler 1881: 193)

Važno je ipak napomenuti da Geitler (1881) ne analizira sve primjere u kojima je zavisna rečenica s pravim imperativom uvedena dopunjačem *da* kao (polu)upravni govor. Tako pravi imperativ u (527) ne tumači kao dio upravnoga govora, nego ga smatra dokazom da je u čakavskome narječju (u kojem ga je zabilježio, uz neke druge analogne primjere) sačuvano izvorno optativno značenje slavenskoga imperativa, iz kojega proizlazi mogućnost njegova ostvarivanja u zavisnim rečenicama.

(527) Rekoh li ti sto i sto putih, da ga se čuvaj. (Geitler 1881: 192)

Geitler pritom nije eksplicirao zbog čega primjer (527) analizira drugačije od primjera (526).³⁵⁹ To primjećuje i Broz (1885: 22–23^F), koji smatra da oba primjera trebaju biti jednako analizirana, i to – na što implicitno upućuje – kao primjeri (polu)upravnoga govora (dakle, onako kako Geitler tumači primjer /526/). Kako smo ranije isticali, i Broz smatra da se u starijim hrvatskim tekstovima čuva optativno podrijetlo slavenskoga imperativa, ali smatra da ono svoju manifestaciju nema u primjerima tipa (526) i (527), nego samo u primjerima u kojima se pravi imperativi ostvaruju u namjernim i posljedičnim rečenicama (v. §6.2.2.2.).

Mi smatramo da u neliturgijskim zbornicima upotreba pravih imperativa ne mora nužno upućivati na upravni govor, odnosno da jezik zborničkih tekstova dopušta pravo umetanje imperativnih oblika. U nastavku izdvajamo nekoliko činjenica na kojima temeljimo takav stav.

Pravi se imperativni glagoli u neliturgijskim zbornicima mogu ostvariti u dopumbenim rečenicama koje su umetnute pod korijenskim predikatima koji se generalno ne rabe kao uvodnici u govornim činovima kojima se prenosi tuđi govor. Gjurkova i Mihaljević (2014: 145) ističu da su uobičajeni uvodnici u navođenju tuđega govora glagoli govorenja, dok su primjeri u kojima se u toj ulozi rabi neki drugi glagol prilično rijetki (npr., glagoli *priložiti* ili *pridati*, koji upućuju na nadovezivanje na prethodni govor). Definitivno se u toj ulozi ne može rabiti

³⁵⁹ Moguće je da razlog leži u (ne)koreferentnosti subjekta umetnute rečenice i unutarnjega argumenta korijenskoga predikata. U primjerima tipa (527), koje smatra pravim umetnutim rečenicama (tj. neupravnim govorom), subjekt je dopumbene rečenice s pravim imperativom praktički uvijek koreferentan s unutarnjim argumentom korijenskoga predikata (usp. Geitler 1881: 191–192), dok u primjerima koje analizira kao upravni govor između subjekta rečenice uvedene dopunjačem *da* i unutarnjega argumenta korijenskoga predikata koreferentnost u pravilu izostaje (usp. Geitler 1881: 193).

glagol *hotěti* 'željeti', pa je jasno da u primjeru (528) zavisna rečenica s imperativom *b(u)di* ne može biti analizirana kao poluupravni govor.

(528) a. *hoću da tomu moemu zbranu malu b(u)di ime cvět' vs(a)ke mudrosti (CVinod 50a)*
voglio che questo mio piccolo lavoretto abbia nome Fiore di virtudi e di costumi
(Fiore di virtù)

S obzirom na primjere navedene u (522), važno je primijetiti da je u (528) dopumbena rečenica s pravim imperativom umetnuta pod korijenskim predikatom koji u užem smislu nije direktivan, premda ima veze s direktivnošću i značenjima koja mogu biti izražena korijenskim imperativnim rečenicama. Slično vrijedi i za korijenski predikat *dopuštati*, koji Searle (1979: 22) određuje kao direktivni glagol, premda ističe da dopuštanje – koje također može biti izraženo korijenskim imperativnim rečenicama – strogo govoreći, ne podrazumijeva navođenje na kakvo djelovanje (što je ključna odrednica direktivnih govornih činova). Glagol *dopuštati*, jednako kao i *hotěti*, teško je zamisliv kao uvodnik u navođenju tuđega govora (529).

(529) i oče *dopučamo* · da ta t'voi s'povid'nikъ · *mozi s'* tobomъ načiniti · i od'pus'titi v'si zaviti · i teš'koče g'rihovъ t'voe kun'sen'cie · i pros'titi v'saku muku (RitKlim 227v)

U toj ulozi teško može biti upotrijebljen i nedirektivni glagol *obećati*, pod kojim je u (530) umetnuta dopumbena rečenica s perifrastičnom negiranom svezom pravoga imperativa glagola *směti* i infinitiva.

(530) *obečaita da nikadare ni ona dva ni ini č(lovê)къ ki lûbo ne smiĵь emu ča lûbo vzdati iminъê* (RegBen 40r)
promittant su iureiurando, quia numquam per se, numquam per suffectam personam nec quolibet modo ei aliquando dant aut tribuunt occasionem habendi (Reg. san. Benedicti)

Dokazi, makar i neizravni, za to da zavisne rečenice uvedene dopunjačem *da* ne moraju nužno upućivati na (polu)upravni govor mogu se pronaći i u primjerima tipa (522), tj. u konstrukcijama s (prototipnim) direktivnim glagolima, koji generalno mogu biti uvodnici u navođenju tuđega govora. Gjurkova i Mihaljević (2014: 140–141, 156), naime, ističu da u primjerima u kojima se na temelju drugih čimbenika/kriterija ne može procijeniti je li riječ o upravnome ili neupravnome govoru odlučujuću ulogu može imati usporedba sa stanjem u predlošku. Ako, dakle, ne prihvaćamo tvrdnju da pravi imperativi automatski upućuju na upravni govor, onda se upravo kriterij stanja u predlošku čini kao najpouzdaniji u razdvajanju

upravnoga od neupravnoga govora. U tom je pogledu znakovito da je u nekoliko primjera za koje smo pronašli strane ekvivalente u predlošku uvijek riječ o neupravnome govoru, odnosno da umetnuti pravi imperativi u zborničkim tekstovima stoje prema talijanskim (531a), odnosno latinskim (531b-g) konjunktivima u dopumbenim rečenicama umetnutim pod korijenskim direktivnim glagolima.³⁶⁰

- (531) a. s(i)ni moê v'zlûblenaê · prošu vaû da to moe bl(a)go i to moe s'v'kuplenie vi pros'trano s'pan'žaita gdê se podobi (CVinod 52d)
io vi prego, figliuoli miei, che questo ch'io ho acquistato, voi spendiate largamente dove si conviene (Fiore di virtù)
- b. vi bo draga brat'ê · pošli ste sa avramom iz vaše z(e)mle i bližik' svojih' i ot domu o(тb)ca v(a)šego i prišli ste n' z(e)mlû ku b(og)ъ skaza vam' a to es(тb) v molster zato molû vas' da v nem' *prebivaite* dobro živući kako na krili avraamli (CPet 12v)
 (...) *Obsecro ergo ut perseveres in eo bene vivendo, quiescas in sinu eiusdem Abrahae* (Liber de modo bene vivendi)
- c. sada vas' svetuû draga moê bratê da se *svežite* sa onim koga ne vidite vzlûblenoga vaše d(u)še obručenika is(u)h(тst)a i da *gredête* za nim' želeûci (!) ga veêe i više nere niedne riçi sega sveta (CPet 6v)
Nunc ergo moneo te, honestissima virgo, ut per amorem conjungaris invisibili sponso Jesu Christo, et ut ardeas ejus desiderio. (Liber de modo bene vivendi)
- d. opominam' vas' draga brat'ê da v molitvi sa slzami · napamet' *pripelivaitê* slzi vaše (CPet 16v)
Admoneo igitur te, soror charissima, ut in oratione cum lacrymis ad memoriam reducas peccata tua. (Liber de modo bene vivendi)
- e. bratiê opominam' vas' kako naipriê *plaçi* za grehi tvoe (CPet 18r)
Ideo, soror dilecta, moneo te, ut primo lugeas propter peccata tua. (Liber de modo bene vivendi)
- f. zato vas' opominam' brat'ê da v tom' semrtnom' životê *plačitê* za grêhe vaše (CPet 19r)
Moneo igitur te, sponsa Christi, ut in hac mortali vita lugeas peccata tua. (Liber de modo bene vivendi)

³⁶⁰ U primjeru (531e) u dopumbenoj je rečenici očito pogreškom upotrijebljen jedninski imperativni glagol. Pogreška je vjerojatno posljedica činjenice da se hrvatskoglagoljski tekst od originalnoga latinskog traktata *Liber de modo bene vivendi ad sororem* razlikuje u adresiranju. U latinskome se tekstu autor uvijek obraća sestri (redovnici), pa je konjunktivni glagol u dopumbenoj rečenici uvijek u jednini, dok je u tekstu iz *Petrisova zbornika* redovito obraćanje braći, pa je imperativni glagol u svim primjerima (osim u /531d/) uvijek u množini.

g. zaklinaû te g(ospode)mъ is(u)h(rъsto)m · da aĉe esi ĉ(lovê)къ · ili razum'ni ob'razъ
iže v' onoi peĉeri pr(ê)b(i)vaeši m'nê r'ci istinu (CIvan 119v)

zaklinaû te g(ospo)d(e)mъ spasomъ h(rъsto)mъ da ako esi ĉ(lovê)къ ali razumni
obrazъ ki va onoi peĉi prebivaeši mani *odgovori* istinu (CŽg 113r)

*Adiuro te per dominum ut, si homo es vel aliqua rationalis creatura que in illa
spelunca habitas, mihi respondeas et tui edisseras veritatem.* (De san. Maria
Magdalena)

S obzirom na to da dopunjaĉ *da* moŹe uvoditi upravni govor, teoretski je moguće da je i u (531) rijeĉ o (polu)upravnome govoru, no s obzirom na stanje u predlošku, takvo je što malo vjerojatno (a pitanje je, uostalom, kako bi uopće moglo biti dokazano).

U tom kontekstu izdvajamo dva primjera u (532) koja su potvrđena u istome tekstu kao i primjeri (531b-f). Ekvivalentni latinski primjeri imaju identičnu strukturu kao i primjeri u (531b-f), tj. u njima je rijeĉ o neupravnome govoru s konjunktivnim glagolima u dopumbenoj reĉenici. Razlika je u odnosu na (531b-f), dakle, samo u tome što je u (532) u dopumbenoj reĉenici upotrijebljen prezent, a ne imperativ. Ako bi se, dakle, inzistiralo na tvrdnji da su pravi imperativi indikatori upravnoga govora, to bi – s obzirom na primjere (531b-f) i (532) – znaĉilo da se u istome tekstu, i to praktiĉki na istim listovima, identična latinska struktura prevodi suštinski razliĉito, nekada kao (polu)upravni govor s imperativom, a nekada kao neupravni govor s prezentom.

(532) a. zato vas opominam' da prebivate v' mol'stêrê kako s'te isprva zaĉeli v nem' bdeĉe i
mol(e)ĉe (CPet 12v)

*moneo te ut perseveres in monasterio sicut, coepisti, ut in eo vigilando, orando,
psallendo* (Liber de modo bene vivendi)

b. molû vas' da abit' vaš' ukrasite dobrimi dêli (CPet 16r)

Obsecro te, ut habitum Ordinis bonis ornes moribus. (Liber de modo bene vivendi)

Iz istoga je razloga zanimljiva i ĉinjenica da su primjeri (531a) i (531b) u *Tkonskome* (533a), odnosno *Grškoviĉevu zborniku* (533b) zabiljeŹeni s prezentskim glagolom na mjestu imperativnoga u dopumbenoj reĉenici.

(533) a. sini moê v'zlûblenaê prošu vas da to moe blago i to moe savkuplenie vi prostrano
spanŹate gdi se podobi (CTk 78v)

b. sada vas svetuû, draga bratiê da se lubvu *sveŹete* sa onim koga nenavidite i da *greš*
Źeliûĉi is(u)h(rъst)a (CGrš 187v)

Konačno, u kontekstu razmatranja mogućnosti umetanja pravih imperativa u neliturgijskim zbornicima, odnosno argumentiranja tvrdnje da oni nisu nužno ograničeni samo na citatnu upotrebu, tj. na izravno obraćanje, relevantno je istaknuti da su umetnuti imperativi sasvim uobičajeni u nekim suvremenim idiomima koji imaju određene veze s jezikom hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika. Ranije je već istaknuto da je jedan od jezika za koji se u literaturi ističe da u pogledu umetanja pravih imperativa pokazuje manje ograničenja od drugih jezika slovenski (usp. Rus 2005; Dvořak 2005; Medeiros 2015; Stegovec i Kaufmann 2015). Relevantnija je za stanje u zborničkim tekstovima činjenica da su umetnuti imperativi uobičajeni u nekim suvremenim kajkavskim govorima (usp. Galić /uskoro/), a prema Dvořakovim (2005: 68) tvrdnjama, i u najnovije su vrijeme bilježeni u nekim istarskim čakavskim govorima. Premda mjesto nastanka neliturgijskih zbornika ne predstavlja jedini parametar koji može utjecati na jezičnu sliku tekstova koji su u njima zapisani, znakovito je, s obzirom na navedene činjenice, da je glavnina potvrda umetnutih imperativa u zborničkim tekstovima potvrđena u kodeksima sjeveroistočne skupine, prije svega u *Petrisovu*, a potom i u *Tkonskome* i *Vinodolskome zborniku*, dakle u rukopisima čiji se nastanak povezuje s čakavsko-kajkavskim kontaktnim područjem, odnosno s područjima do kojih su dopirali kajkavski utjecaji. U tom svjetlu rijetki primjeri umetnutih pravih imperativa u neliturgijskim zbornicima možda bi se mogli tumačiti kao odraz jezične slike sredine u kojoj je kodeks nastao. Za takve je zaključke, međutim, potrebno detaljnije istražiti povijesne tekstove koji su vezani uz navedena područja, i to, naravno, ne samo one koji su proizašli iz glagoljaškoga književnojezičnoga kompleksa.

S obzirom na sve navedeno, smatramo da pravi imperativni glagoli ne moraju nužno upućivati na upravni govor, odnosno da oni u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika doista mogu biti umetnuti pod korijenskim (pretežno) direktivnim glagolima. Kako za primjere u (522) nismo pronašli odgovarajuće strane ekvivalente, to i dalje ne znači da je u svima njima doista riječ o umetnutim imperativima (a ne o poluupravnome govoru). Imajući, međutim, u vidu primjere navedene u (531), izvjesnim se čini da je barem u nekima od primjera u (522) posrijedi pravo sintaktičko umetanje.

Važno je istaknuti da se u dopumbenim rečenicama umetnutim pod korijenskim direktivnim glagolima pravi imperativi, u cjelini gledano, pojavljuju rijetko, odnosno znatno rjeđe od drugih glagolskih oblika koji su mogući u istim kontekstima. Vrlo su često u tekstovima pod korijenskim direktivnim glagolima umetnute dopumbene infinitivne rečenice, i to u pravilu na mjestima na kojima odgovarajuća infinitivna konstrukcija postoji i u predlošku (534).

(534) a. abie c(êsa)r vrati se v rim' i na vratêh' dvora svoega pov(e)lê to pis'mo *pribiti*
(CVinod 53d)

E allora l'Imperadore tolse questa scritta, e tornossi a Roma, e félla conficcare nella porta del suo palagio. (Fiore di virtù)

b. tada zapovida oliberii kral mučit(e)lem' svoim' nû na aeri *obisiti* (COxf 25b)

Tunc iussit Olibrius questionariis suis eam in aere suspendi. (Passio san. Margaritae)

c. povele û v tamnici *zatvoriti* (COxf 25d)

iussit eam recludi in carcerem (Passio san. Margaritae)

Dopumbene se infinitivne rečenice mogu ostvariti i na mjestima na kojima je u predložku upotrijebljena zavisna rečenica s konjunktivnim oblikom. Tako je u primjeru (535).

(535) i potom' zapovida pristavniku *dati* nim' p'šenicu mnogo bescen'nu (COxf 21b)

Tunc jussit dispensatori suo ut frumentum in copia daret eis absque pretio. (In pulcherrimum Joseph)

Osim infinitivnih rečenica, pod korijenskim direktivnim glagolima umetnute mogu biti i finitne rečenice s glagolima u prezentu. Prezentski oblici pritom obično stoje prema konjunktivnim oblicima iz predložaka, kako smo vidjeli u (532). Još dva primjera donosimo u (536).

(536) a. molû te moçiû onimi ·ž· (=7) mi riči da m'nê *pros'tiši* vola ča samъ prêgrêšilъ · ot onihъ sed'mihъ s(ь)mr(ь)tnihъ gr(ê)h(o)въ (CIvan 143v)

rogo te, per virtutem illorum septem verborum, ut mihi parcas et indulgeas, quidquid peccavi et commisi per septem peccata mortalia (De septem verbis Christi in Cruce)³⁶¹

b. ê ti velû velblude da *proideši* skozi uši igleni (CŽg 105r)

κελεύω σοι κάμηλα ἵνα εἰσέλθῃς τῆς ῥαφίδος (Acta Petri et Andreae)

Uz prezentske se oblike u dopumbenim rečenicama koji stoje prema konjunktivu iz predložka može ostvariti i modalna čestica *da* (537).

(537) a. sada zato draga brat'ê opominam' vas' kako vaš' abit' v kom' držite vašu nadeû *da isplnite* i dêli (CPet 16r)

Nunc ergo, reverendissima soror, moneo te, ut habitum quem ostendis specie, impleas opere. (Liber de modo bene vivendi)

³⁶¹ Latinski je primjer naveden prema Kosić (2010: 238).

b. nare[...]emo ko[нь] [t]oga staveči · da [n]iedan' [...]ga bratarstva všast[ni] [ot ne]ga iziti *da ne more* · ni u svit vratiti se ne mozi (CGlav 11r)

Ordinamus praeterea statuentes, ut nullus post ipsius Fraternitatis ingressum de eadem egredi valeat, ad saeculum reversurus. (Reg. fratrum et sororum TOR san. Francisci)

Zanimljiv je primjer (538) iz *Petrinićeva zbornika*, koji bi se mogao smatrati kompromisnim, s obzirom na to da je rečenica umetnuta pod korijenskim glagolom uvedena dopunjačem *da*, ali ne sadrži finitni glagolski oblik nego infinitiv *hraniti*. U odgovarajućem je latinskom primjeru u dopumbenoj rečenici upotrijebljen konjunktiv prezenta.

(538) anĵ(e)l(o)мъ svoim' zapovida b(og)ъ ot tebe · *da hraniti* te va vseh' putihъ tvoihъ (CPetr 20v)

Angelis suis Deus mandavit de te ut custodiant te etc. (Sermones quadragesimales; Ps 90, 11)

U dopumbenim rečenicama umetnutim pod korijenskim direktivnim glagolima mogu se ostvariti i kondicionalni oblici. Ana Mihaljević (2018: 281) ističe da se u tekstovima prevedenim s latinskoga kondicionalnim oblicima u zahtjevnim rečenicama obično prevodi konjunktiv imperfekta (koji se u zavisnoj rečenici ostvaruje onda kada je u glavnoj rečenici upotrijebljeno prošlo vrijeme). Upravo je to slučaj u primjerima navedenim u (539).

(539) a. sveti an'kselam' veliko i dlgo vrime sa slzami i s molitvami i postom' služāše b(la)ženoi devi<vi> marii i milostivo ū prose da *bi* mu *povidala* kakovo e bilo mučenie sina nee (CŽg 84v)

Sanctus Anselmus longo tempore cum ieiuniis lacrymis et orationibus gloriosam Virginem exoravit ut ei revelaret qualiter eius filius passus est. (Dialogus beatae Mariae et Anselmi)³⁶²

b. prosiše pilata da bi im' prostiъ da *bi prebil* nih' goleni da bi brže umrli i da bi e s križi speli (CŽg 97v)

Rogabant Pilatum ut frangerentur eorum crura, et tollerentur. (Dialogus beatae Mariae et Anselmi)

U svakom slučaju, dakle, iz navedenoga je vidljivo da prezentski i kondicionalni glagolski oblici, jednako kao i pravi imperativi, u dopumbenim rečenicama umetnutim pod korijenskim direktivnim glagolima u pravilu stoje prema konjunktivnim oblicima iz predložaka.

³⁶² Primjeri iz *Dialogus beatae Mariae et Anselmi* navode se prema izdanju teksta u PL 159: 271–290.

U pregledu dosadašnjih generativnih istraživanja konstrukcija s umetnutim pravim imperativima istaknuto je da se jezici koji načelno dopuštaju umetanje pravih imperativa međusobno razlikuju u ograničenjima koja u tom pogledu postoje. U nekim je jezicima, kako smo vidjeli, umetanje pravih imperativa razmjerno slobodno (npr., u slovenskome i starogrčkome), dok je u drugima (npr., u staroskandinavskim jezicima, korejskome itd.) ono podložno različitim morfosintaktičkim ograničenjima koja se, među ostalim, tiču obveznoga leksičkog izražavanja subjekta, ograničenosti subjekta (i imperativnoga glagola) na drugo lice, koreferentnosti subjekta s unutarnjim argumentom predikata korijenske rečenice itd. Zanimljivo je analizirati kakvo je u tom pogledu stanje u zborničkim tekstovima. U većini navedenih primjera u dopumbenim su rečenicama potvrđeni pravi imperativni oblici drugoga lica. Iz primjera (528–530) vidljivo je, međutim, da umetnuti mogu biti i pravi imperativi s obilježjem trećega lica. Osim tih triju primjera, u kojima su dopumbene rečenice s pravim imperativima umetnute pod nedirektivnim ili netipičnim direktivnim glagolima, u korpusu je potvrđeno i nekoliko primjera pravih imperativa trećega lica koji su umetnuti pod prototipnim direktivnim glagolima (540).

(540) a. i zato ta kral' imenem' odiolii da naredi v svoem' kraljevstvi va vsih' manastirih' i v proćih' crikv(a)h' da prvi d(a)n' po vsih' s(ve)tih' navlać'na služba *budi* za v'se d(u)še h(ṛst)ên'ske (COxf 41b)

b. poviše vsega svituemo da brez' mrmra *budite* bratiê (RegBen 27r)

ante omnia admonentes, ut absque murmurationibus sint (Reg. san. Benedicti)

c. narejûemo i nastavlûemo · da niedinъ *ne smijъ* kogo lûbo svoego brata · *prokleti* ili *udriti* (RegBen 48r)

Ordinamus atque constituimus, ut nulli liceat quemquam fratrum suorum excommunicare aut caedere. (Reg. san. Benedicti)

U pogledu leksičkoga izražavanja subjekta, umetnute rečenice s pravim imperativima ne pokazuju nikakve specifičnosti u odnosu na korijenske imperativne rečenice. U dopumbenim rečenicama s pravim imperativnim glagolima drugoga lica subjekt je obično prazan, premda – kako pokazuju primjeri (522d) i (531a) – može biti i leksički izražen. U umetnutim pak rečenicama s pravim imperativima u trećem licu subjekt je redovito leksički izražen, što je, kako smo vidjeli, uobičajeno u korijenskim imperativnim rečenicama koje nisu adresatski usmjerene.

U svim primjerima u kojima dopumbene rečenice s pravim imperativima imaju obilježje drugoga lica njihov je subjekt koreferentan s unutarnjim argumentom koji projicira korijenski predikat. Drugim riječima, korijenski predikat pod kojim su umetnute rečenice s pravim

imperativnim oblicima drugoga lica uvijek u zborničkim tekstovima projicira unutarnji argument koji ima obilježje drugoga lica. To zapravo znači da je adresat u aktualnome kontekstu i u kontekstu o kojem se izvještava redovito isti. U korpusu su potvrđene i neke prividne iznimke od toga. Jedna je od njih primjer (541), u kojem je subjekt (sintaktički) zavisne rečenice s pravim imperativnim glagolom koreferentan s unutarnjim argumentom trećega lica koji projicira predikat (sintaktički) glavne rečenice.

(541) i rekoše k narodu adamlu da tako kako sada vidite takim zakonom *pogrebaite* mrtvie vaše (CFat 13v)
et dixerunt Michahel et Urihel: sicut vidistis, similiter sepelite mortuos vestros (Vita Adae et Evae)

U tom je primjeru, međutim, nedvojbeno riječ o upravnome, odnosno poluupravnome govoru. Da je tomu tako, svjedoči upravo činjenica da je subjekt navoda u drugome licu koreferentan s trećim licem u uvodu koje nije subjekt glagola govorenja (usp. Gjurkova i Mihaljević 2014: 144). Dodatnu potvrdu u tom smjeru pruža i odgovarajući latinski primjer, u kojem je upravni govor signiran i interpunkcijski (dvotočkom). Isto vrijedi i za primjer (542), u kojem je subjekt navoda koreferentan s trenutnim govornikom u prvome licu koji nije subjekt uvoda.

(542) i zato nam' g(ospo)din' govorašê · da prazdni *s'toitê* (CPetr 144r)

Osim u pogledu adresata, u konstrukcijama s umetnutim pravim imperativima drugoga lica podudarnost između aktualnoga konteksta i konteksta o kojem se izvještava postoji i u parametru govornika. U svim je navedenim primjerima, naime, subjekt korijenske rečenice u prvome licu (što je vidljivo po obliku direktivnoga glagola). Podudarnost među dvama kontekstima redovito postoji i u vremenskome parametru. Niti u jednome primjeru korijenski direktivni glagol nije potvrđen u nekom drugom vremenu osim u prezentu. Kaufmann (2012: 205–207) pokazuje da je takva situacija s umetnutim pravim imperativima – u kojoj se, dakle, aktualni kontekst i kontekst o kojem se izvještava slažu u svim relevantnim parametrima (govorniku, adresatu, vremenu) – potvrđena u starogermanskim jezicima (staroislandskom, starošvedskom, starosaksonskom, starovisokonjemačkom) te ističe da u uvjetima takve kontekstualne harmonije čitave konstrukcije koje sadrže prave imperative – a to bi onda vrijedilo i za zborničke primjere tipa (522) i (531) – predstavljaju poseban direktivni čin koji je identičan direktivnomu činu koji bi u istome kontekstu samostalno mogao izvesti imperativ koji

je u tim konstrukcijama umetnut.³⁶³ Korijski je direktivni glagol u primjerima kao (522) i (531) zapravo samo pokazatelj kako bi ono što je denotirano samim (umetnutim) imperativnim glagolom trebalo biti interpretirano (kao molba, zapovijed, naredba, opomena, savjet itd.). Sintaktičko umetanje u takvim primjerima, dakle, nesporno postoji, ali je ono, kako ističe Kaufmann (2012: 207, 212), zbog identičnosti aktualnoga konteksta i konteksta o kojem se izvještava semantički prazno.

Kako smo vidjeli, primjeri s umetnutim pravim imperativima trećega lica u korpusu su mnogo rjeđi od primjera s umetnutim imperativima drugoga lica. Kod njih, čini se, potpuna usklađenost aktualnoga konteksta i konteksta o kojem se izvještava nije nužna. Prilagođavanje vremenskih pokazatelja aktualnomu kontekstu, kako smo ranije isticali, nije moguće testirati. Ako je, međutim, doista riječ o pravome sintaktičkom umetanju imperativa (a ne o upravnome govoru), onda bi primjer (540a), u kojem je korijski glagol po svoj prilici u aoristu,³⁶⁴ trebao sugerirati da usklađenost u vremenskome parametru nije nužna. S obzirom na to da je u istome primjeru subjekt korijske rečenice u trećem licu, jasno je da u njemu ni u parametru govornika nema usklađenosti između aktualnoga konteksta i konteksta o kojem se izvještava. Teško je nešto više reći o usklađenosti u parametru adresata s obzirom na to da je u rečenicama s imperativnim glagolom u trećem licu općenito nemoguće utvrditi adresata ako on nije naznačen vokativnim izrazom. U nekim se primjerima usto, kao u (528), rečenicom koja sadrži pravi imperativ iskazuje čista želja, koja kao takva uopće nije upućena nekomu konkretnom adresatu. Ono što je, međutim, razvidno iz navedenih primjera jest da subjekt umetnutih rečenica s pravim imperativom u trećem licu ne mora biti koreferentan s nekim argumentom korijskoga predikata – premda, naravno, može biti. Tako je u primjeru (530), u kojem je prvi konjunkt koordiniranih subjekata u umetnutoj rečenici s pravim imperativom u trećem licu koreferentan s leksički neizraženim subjektom korijske (imperativne) rečenice.

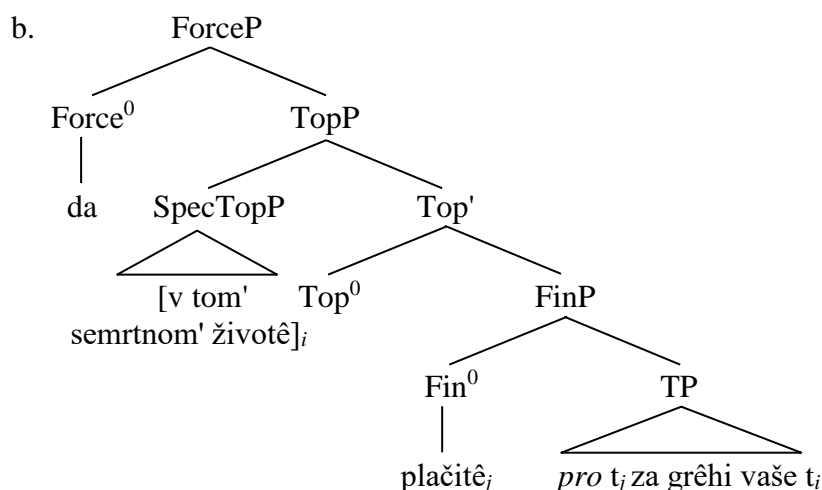
Otvoreno je pitanje kako objasniti mogućnost umetanja imperativa, odnosno ograničenost te pojave na vrlo mali broj jezika. U generativnim se analizama imperativnih konstrukcija, kako smo vidjeli, sve donedavno smatralo da umetanje imperativa uopće nije moguće te se ta tvrdnja formalizirala pretpostavkom da se imperativni glagol ne može pomaknuti na položaj

³⁶³ Usp. Kaufmann 2012, str. 206–207: "Roughly, the entire construction performs particular directive speech act that is equivalent to what the embedded imperative would perform in that context."

³⁶⁴ U korijskoj bi se rečenici *da naredi* moglo razumjeti i kao zamjenski imperativ u trećem licu jednine. Uzimajući u obzir širi kontekst, vjerojatnijim nam se, međutim, čini da je u korijskoj rečenici zapravo riječ o svezi (trećega lica jednine) aorista glagola *dati* (*da*) i imenice *nared* ili *nareda* u akuzativu množine. O imenicama *nared* i *nareda* u starijih hrvatskih pisaca v. u ARJ 7: 566; usp. također Skok 1973: 122.

glave C^0 jer se na njemu nalazi dopunjač³⁶⁵ ili pak pretpostavkom da (direktivna) rečenična snaga nije svojstvena umetnutim rečenicama, što ih čini nepogodnima za ostvarivanje pravih imperativa kao oblika ovisnih o direktivnoj snazi (usp. Han 1998: 38, 152). U novijim se analizama položaja pravih imperativa, kako smo ranije vidjeli i kako smo predložili i za jezik hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika (v. §6.2.1.), na temelju redoslijeda njihova ostvarivanja u rečenici u odnosu na topikalizirane, fokalizirane i izmještene konstituente utvrđuje da se imperativni glagoli u rečeničnoj strukturi ne nalaze na položaju $C^0/Force^0$, nego ostaju na nižem položaju. Odatle slijedi da dopunjač i pravi imperativi zauzimaju različite položaje u rečenici te da se, prema tome, u načelu mogu usporedno ostvariti u rečenici, kao, primjerice, u zborničkome primjeru (531f), čiju strukturu umetnute rečenice prikazujemo u (543).

(543) a. zato vas' opominam' brat'ê da v tom' semrtnom' životê plačitê za grêhi vaše (CPet 19r)

Ako se, dakle, pravi imperativi univerzalno u strukturi rečenice ne nalaze na položaju $C^0/Force^0$, nego ostaju na nižem položaju, pitanje je zašto umetanje imperativa kao mogućnost ne postoji u svim jezicima. Premda ne usvaja pretpostavku o rascijepljenome CP-području i ne smatra da u svim jezicima pravi imperativi (uvijek) ostaju ispod C^0 , nešto što bi dolazilo u obzir kao odgovor na navedeno pitanje nudi David Medeiros (2013, 2015). On se u tumačenju (ne)mogućnosti umetanja pravih imperativa oslanja prije svega na spomenutu tvrdnju Han (1998), prema kojoj direktivna (i općenito rečenična) snaga nije svojstvena umetnutim rečenicama. U svjetlu te pretpostavke, umetanje imperativa, prema Medeirosovu mišljenju, nije

³⁶⁵ To je implicirano u Rivero i Terzi (1995: 316^F), gdje se za (uzgredno spomenutu) činjenicu da u starogrčkome pravi imperativi mogu biti umetnuti ističe da logički slijedi iz modela u kojem se pretpostavlja da se u navedenome jeziku imperativno obilježje nalazi na položaju I^0 , a ne na položaju C^0 . Važno je ipak napomenuti da autorice otvorenim ostavljaju da nemogućnost umetanja imperativa u brojnim jezicima nije rezultat sintaktičkoga ograničenja.

moгуće samo u onim jezicima u kojima su imperativni glagoli ovisni o operatoru direktivne snage ili, jednostavnije rečeno, samo u jezicima u kojima pravi imperativi ne mogu biti upotrijebljeni nedirektivno.

Prema Medeirosovu mišljenju, (ne)direktivnost imperativa stoji u izravnoj vezi s (ne)usmjerenošću korijenskih imperativnih rečenica na adresata. Konkretno, ukoliko subjekt imperativne rečenice nije identičan adresatu ili podskupu skupa adresata i nije pod kontrolom adresata u Potsdamovu (1996) smislu, razložno je, ističe Medeiros, pretpostaviti da je riječ o nedirektivno upotrijebljenom imperativnom glagolu.³⁶⁶ S obzirom na takvu pretpostavku, klasičnim subjektima imperativnih rečenica koje nemaju direktivnu snagu Medeiros smatra neobosobljene imenice jer one, ističe, ne mogu biti pod kontrolom adresata. Odatle dalje izvodi zaključak da je umetanje imperativa moguće samo u onim jezicima koji imaju bogatu imperativnu morfologiju, pri čemu pod "bogatom morfologijom" razumijeva postojanje specijaliziranih imperativnih oblika izvan drugoga lica. S tim je pak povezana i njegova tvrdnja da u jezicima s bogatom imperativnom morfologijom tu istu morfologiju odobrava glava C^0 s φ -obilježjima ($C_{[+\text{phi}]}$). Kako se ta obilježja, u skladu s Chomskyjevom analizom prijenosa obilježja, prenose na T^0 , subjekt podizanjem na položaj SpecTP padežna i φ -obilježja može provjeriti s T^0 (pa prema tome može biti i u trećem licu), a ne mora ih – kao u jezicima u kojima je imperativna morfologija neodvojiva od direktivne snage – provjeravati s glavom C_{dir} koja, uz operator direktivne snage, sadrži i obilježje drugoga lica (čime Medeiros formalizira pretpostavku da neodvojivost imperativne morfologije od direktivne snage implicira i tijesnu povezanost imperativnoga subjekta i adresata).

Razmotri li se samo s aspekta stanja u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima, stječe se dojam da Medeirosovo tumačenje ispravno predviđa (ne)mogućnost umetanja pravih imperativa. U zborničkim su tekstovima, kako smo vidjeli, pravi imperativi potvrđeni u nizu uporaba koje bi se mogle odrediti kao nedirektivne, a osim toga, riječ je o tekstovima koji su ispisani idiomom za koji bi se, prema Medeirosovim mjerilima, moglo reći da ima bogatu imperativnu morfologiju s obzirom na to da posjeduje specijalizirane imperativne oblike izvan drugoga lica.

Čini se, međutim, da navedeno tumačenje ne može univerzalno objasniti nemogućnost umetanja pravih imperativa. To je razvidno i ako se samo zadržimo na kriteriju bogatstva imperativne morfologije, koja je, prema Medeirosovim tvrdnjama, ključan indikator za (ne)mogućnost umetanja pravih imperativa. Većina kajkavskih govora u kojima su umetnuti

³⁶⁶ Usp. Medeiros 2015: 147: "Addressee orientation may be used as a diagnostic of directive force; if the subject of an imperative is not addressee-oriented, it is reasonable to suspect that the imperative is not directive."

imperativi uobičajeni uopće nema bogatu imperativnu morfologiju u smislu u kojem je definira Medeiros (usp. Galić /uskoro/). U njima se, naime, posebni imperativni oblici obično rabe samo u drugome licu jednine i množine. U prvome se licu množine pravi imperativi, premda u načelu postoje, gotovo nikada ne upotrebljavaju, dok je u trećem licu uobičajena sveza čestice *naj/nek* i prezenta. U tom se smislu, dakle, može reći da kajkavski govori imaju siromašniju imperativnu morfologiju u odnosu na hrvatski standardni jezik, no unatoč tomu u njima je umetanje imperativa moguće, dok u standardnome jeziku to nije slučaj (usp. Galić /uskoro/). Istaknuli smo da Medeiros nedirektivnost izjednačava s neusmjerenošću na adresata te da prototipnim primjerima nedirektivnih rečenica s pravim imperativnim glagolima smatra one u kojima je subjekt imenica koja denotira što neobosobljeno i u kojima je, prema tome, pravi imperativni glagol u trećem licu. I u tom bi se pogledu moglo reći da kajkavska (i slovenska) građa zapravo govori protiv njegova tumačenja. Slovenski, kao ni kajkavski, uopće ne posjeduje prave imperativne oblike za treće lice (tj. oni su potvrđeni samo u nekim okamenjenim izrazima), no unatoč tomu dopušta umetanje pravih imperativa. I u slovenskome i u kajkavskome, doduše, kako smo ranije vidjeli, pravi imperativi – neovisno o tome što ne postoje u trećem licu – mogu biti upotrijebljeni u rečenicama koje nemaju direktivnu interpretaciju. Tako je, međutim, i u drugim slavenskim jezicima, no unatoč tomu nema podataka da je u njima umetanje imperativa moguće. Sporna je u Medeirosovu modelu i polazna tvrdnja da je (direktivna) rečenična snaga svojstvena samo korijenskim rečenicama. U kajkavskim govorima u kojima su potvrđeni umetnuti imperativi većina ispitanika gramatičnima ocjenjuje primjere u kojima se u dopumbenim rečenicama uz prave imperative ostvaruju pojačivači i oslabljivači. Kako takvi elementi mogu pojačavati i oslabljivati samo rečeničnu snagu, tvrdnja o njezinu nepostojanju u umetnutim rečenicama pokazuje se upitnom (usp. Galić /uskoro/). Sve u svemu, dakle, očito je da se Medeirosova pretpostavka o bogatstvu imperativne morfologije, odnosno o njezinoj neovisnosti o direktivnoj snazi kao indikatoru mogućnosti umetanja pravih imperativa suočava s nizom poteškoća te da ne može objasniti zašto su u nekim jezicima umetnuti imperativi mogući, a u drugima nisu.

Ni drugi (rijetki) pokušaji tumačenja međujezičnih razlika u umetanju pravih imperativa, koliko nam je poznato, nisu rezultirali univerzalno primjenjivim rješenjima. Od analiza s univerzalnim pretenzijama može se izdvojiti već spomenuto tumačenje Daniele Isac (2015), koje je prilično apstraktno i koje u jezicima koji prave imperative posjeduju samo u drugome licu praktički uopće ne može biti testirano. Isac (2015: 243), naime, kako smo vidjeli u §5.5., smatra da je umetanje pravih imperativa moguće samo u jezicima koji kao leksičku jedinicu posjeduju anaforičku glavu Se^0 (SpeechEvent), tj. u jezicima u kojima glava Se^0 u umetnutoj

rečenici s pravim imperativom može biti vezana korijenskom glavom Se^0 . U jezicima pak u kojima to nije slučaj umetanje imperativa nije moguće. Za nas je relevantno da se tvrdnjom o anaforičnosti glave Se^0 – koja posjeduje tumačljivo obilježje drugoga lica – u modelu koji predlaže Isac isključuje mogućnost da subjekt umetnute rečenice s pravim imperativom bude u trećem licu, a samim time, naravno, i mogućnost da pravi imperativ trećega lica uopće bude umetnut.³⁶⁷ To se izravno kosi s podacima koje smo prethodno iznijeli – kao i, primjerice, s potvrđama umetanja pravih imperativa trećega lica u starogrčkome koje donosi Medeiros (2015) – pa je jasno da predočeni model u obliku u kojem je predložen u Isac (2015) nije univerzalno primjenjiv.

Iz svega navedenoga jasno je da formaliziranje (ne)mogućnosti umetanja pravih imperativa zahtijeva obuhvatniji pristup, odnosno šire upoznavanje sa stanjem koje u tom pogledu postoji u globalnim okvirima. Pritom, dakako, nisu dostatni samo podatci o načelnoj (ne)mogućnosti umetanja imperativa u pojedinim jezicima, nego i detaljnije analize razmjera toga umetanja i ograničenja koja u tome postoje. Jasno je da takav zadatak nadilazi okvire ovoga rada i da njegovo eventualno rješavanje mora biti ostavljeno za buduća istraživanja.

* * *

U ovome su potpoglavlju analizirani primjeri ostvarivanja pravih imperativa u odnosnim i dopunbenim rečenicama. Kada je riječ o prvima, nema čvrstih dokaza za to da su u neliturgijskim zbornicima pravi imperativi potvrđeni izvan nerestriktivnih odnosnih rečenica. Nerestriktivne pak rečenice s pravim imperativima pokazuju, prema Cinqueovim (2013) kriterijima, obilježja neintegriranoga tipa nerestriktivnih odnosnih rečenica. Činjenica da mogu sadržavati (direktivno upotrijebljene) prave imperative pokazuje da su ilokucijski neovisne o korijenskoj rečenici. Osim toga, unutarnja glava odnosnih rečenica s pravim imperativima može biti zadržana i ne mora biti priložna vanjskoj glavi. Nerestriktivne odnosne rečenice s pravim imperativima usto ne moraju nužno imati imeničke (NP) antecedense, nego mogu biti antecedirane i drugim kategorijama, primjerice CP-om.

Kod pravih imperativa potvrđenih u dopunbenim rečenicama pokazano je da se može govoriti o pravome sintaktičkom umetanju, a ne (nužno) o poluupravnome govoru, odnosno o citatnoj upotrebi imperativa. Takav je zaključak utemeljen prije svega na dvjema činjenicama: (i) pravi su imperativi potvrđeni u dopunbenim rečenicama umetnutim pod korijenskim glagolima koji teško mogu biti uvodnici u govornim činovima kojima se prenosi tuđi govor;

³⁶⁷ Usp. Isac 2015, str. 242–243: "Since the person feature of the Se head is valued as 2nd person always (by agree with the matrix Se head), the embedded Addressee can only be 2nd person and never any other person."

(ii) u više su primjera pravi imperativi potvrđeni na mjestima na kojima je u (latinskome i talijanskome) predlošku riječ o nepravnom govorniku. U svim primjerima umetanja pravih imperativa drugoga lica, koji općenito čine većinu može potvrđenim primjerima, utvrđeno je postojanje potpune harmonije između aktualnoga konteksta i konteksta o kojem se izvještava (tj. slaganje u parametrima govornika, adresata i vremena), što sugerira da je umetanje u tim slučajevima semantički prazno (usp. Kaufmann 2012). Otvoreno je pitanje kako se može objasniti činjenica da pravi imperativi u mnogim jezicima ne mogu biti umetnuti. Pokazano je da dosad predloženi modeli (usp. Medeiros 2015; Isac 2015) ne mogu ispravno predvidjeti u kojim je jezicima umetanje pravih imperativa moguće, a u kojima to nije slučaj.

7. ZAKLJUČAK

U skladu s prevladavajućim stavom u generativnim pristupima, u sintaktičkoj se analizi imperativnih rečenica u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika pošlo od pretpostavke da je rečenična snaga izravno kodirana u sintaksi, odnosno da na položaju glave Force⁰ (kao najviše u rascijepjenome CP-području), postoji specijalizirani element, direktivni operator, čijim aktiviranjem rečenica dobiva direktivnu interpretaciju. Potvrđeno je pritom, na tragu novijih analiza (Cormany 2013), da tradicionalno generativno gledanje prema kojem aktiviranje direktivne rečenične snage podrazumijeva pomicanje glagola na položaj Force⁰/C⁰ nije utemeljeno, odnosno da je nužno pretpostaviti da imperativni glagol (ili modalna čestica) direktivnu snagu aktivira u dalekometnome odnosu sročnosti s Force⁰. Takav zaključak proizlazi iz činjenice da se imperativni glagoli u jeziku hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika redovito ostvaruju iza izmještenih i topikaliziranih i fokaliziranih konstituenata. Kako ni za jedne ni za druge nije razložno pretpostaviti da se u strukturi rečenice nalaze iznad Force⁰, jasno je da glagol mora biti smješten na nižem položaju. Dodatnu potvrdu za to pruža činjenica da se pravi imperativi mogu ostvariti u umetnutim rečenicama uvedenim dopunjačem *da* (koji se standardno smješta na položaj glave Force⁰).

Pokazano je da empirijsko utemeljenje nema ni često izrican stav da su imperativna morfologija i direktivna snaga kodirane na istome položaju u rečeničnoj strukturi. Iz takvoga stava proizlazi da prisutnost imperativnoga glagola u rečenici automatski upućuje na to da ona ima direktivnu interpretaciju. U neliturgijskim zbornicima tu mogućnost otklanjaju različite neprototipne (nedirektivne) upotrebe pravih imperativnih glagola. Oni su, među ostalim, potvrđeni u namjernim, posljedičnim i uvjetnim rečenicama, mogu biti upotrijebljeni za izražavanje dopusnosti, a rabe se i u pozdravima. Ni u jednoj od tih upotreba imperativni glagol nema prototipnu direktivnu ulogu, što sugerira da tvrdnja o kodiranju direktivnosti i imperativne morfologije na istome položaju nije održiva, odnosno da je, kako predlaže Medeiros (2015), nužno pretpostaviti da su direktivna snaga i druga (apstraktna) obilježja s kojima su povezivi imperativni glagoli odvojeno kodirani.

Ranije su generativne analize pokazale da se određene sintaktičke razlike između pravih imperativa i glagola u deklarativnim rečenicama (koje se, primjerice, tiču relativnoga položaja jednih i drugih u odnosu na klitičke riječi ili nemogućnosti negiranja prvih u nekim jezicima) najuspješnije mogu objasniti pretpostavkom da se pravi imperativi u rečeničnoj strukturi nalaze na višem položaju u odnosu na glagole u deklarativnim rečenicama. Kako je argumentirano da taj viši položaj ne može biti Force⁰, odnosno da aktiviranje direktivnosti ne proizlazi iz pomicanja glagola na položaj na kojem je ona kodirana, na tragu recentnih modalnih analiza

imperativa pretpostavljeno je da je u strukturi imperativnih rečenica (ispod Force⁰) kodirano modalno obilježje te da je ono potencijalni okidač za pomicanje imperativnih glagola. Slijedeći tvrdnju Roussou (2000) da najniža glava u rascijepljenome CP-području (Fin⁰), uz ostalo, može biti specificirana za modalnost te oslanjajući se na tvrdnju samoga Rizzija da poseban izbor finitnoga obilježja glave Fin⁰ – osim modalnih čestica kao tipičnih Fin-elemenata – može privući glagole koji imaju sposobnost provjeravanja toga obilježja, pretpostavili smo da je (netumačljivo) modalno obilježje u imperativnim rečenicama kodirano na položaju Fin⁰ te da ono, upareno s EPP-obilježjem, može na taj položaj privući nositelje odgovarajućega (tumačljivog) obilježja kao što su modalne čestice i pravi imperativi.

Analiza je pokazala da je razložno pretpostaviti da se u jeziku neliturgijskih zbornika u konstrukcijama sa zamjenskim imperativnim svezama modalne čestice *da* i *neka* u strukturi rečenice nalaze na položaju glave Fin⁰. Kod obiju takav zaključak slijedi iz činjenice da uvijek prethode glagolskoj sastavnici zamjenskoga imperativnog oblika, da uglavnom prethode rečeničnim subjektima (što sugerira da je takav redosljed neutralan) te da se ispred njih ostvaruju samo izmješteni, topikalizirani i fokalizirani konstituenti. Ključna razlika među dvjema česticama tiče se tipova konstituenata koji se mogu ostvariti između njih i glagolske sastavnice zamjenskoga imperativa. Čestica *neka* može od glagola biti odijeljena i toničkim i klitičkim konstituentima. Drugačije je s česticom *da*. Premda su u korpusu zabilježene (rijetke) iznimke, u načelu je ostvarivanje drugih konstituenata između te čestice i glagola ograničeno na elemente klitičkoga karaktera – negativne obilježivače (koji se dosljedno ostvaruju na tome položaju) i zamjeničke klitike (koje se češće ostvaruju neposredno iza zamjenskoga imperativnog oblika, nego između njegovih sastavnica). Navedena se razlika pokušala razmotriti kroz prizmu tvrdnje Isac (2015) da modalne čestice mogu biti toničkoga i klitičkoga tipa. Za česticu *neka* neupitno je da ima tonički karakter, da se spaja kao sintaktička glava i da se ne pridružuje drugim konstituentima tijekom izračuna. Za klitičku se pak analizu čestice *da* spornim pokazalo to što se između nje i glagola mogu naći zamjeničke klitike, iz čega slijedi da ona barem u takvim primjerima nema klitički karakter. U literaturi je već isticano da je u hrvatskome crkvenoslavenskome *da* klitika koja može biti naglašena onda kada se iza nje nalazi druga klitika. U tom je pogledu spomenuta mogućnost da modalna čestica *da* – jednako kao i negativni obilježivač u bugarskome – ima neobično leksičko svojstvo da može naglasiti klitiku koja za njom slijedi i time samoj sebi osigurati domaćina, no buduća bi istraživanja tek trebala pokazati je li nju moguće potkrijepiti (dodatnim) dokazima. Otvoreno je i pitanje kako bi se klitički status čestice *da* mogao formalizirati. Pokazano je da rješenje koje nudi Isac – koje uključuje spajanje čestice na položaju specifikatora posebne projekcije u infleksijskome području (ispod Fin⁰,

odnosno ispod Mod⁰ u modelu koji predlaže Isac), njezino pridruživanje glagolu nakon što se on pomakne na položaj s kojega je *c*-komandira i potom njihovo zajedničko pomicanje na položaj glave Fin⁰ (Mod⁰) – nije ekonomično jer zahtijeva uvođenje (neidentificiranih) posebnih projekcija u rečeničnu strukturu između TP i FinP i pomicanje glagola koje nije motivirano ničim drugim osim stvaranjem preduvjeta za inkorporiranje klitike (što teorijski nije prihvatljiva motivacija).

Argumentirano je da se na položaju glave Fin⁰ u jeziku neliturgijskih zbornika nalaze i pravi imperativni glagoli. Polazište za takvu argumentaciju predstavlja činjenica da se pravi imperativi u načelu ne mogu u rečenici ostvariti usporedno s česticama *da* i *neka*, što je moguće formalizirati pretpostavkom da ti elementi pretendiraju na isti položaj u rečeničnoj strukturi. Uz prave se imperative u tekstovima, doduše, može ostvariti *da*, no na temelju činjenice da je to *da* fakultativno, da direktivnost rečenice nije ovisna o njemu te da se između njega i pravih imperativa regularno ostvaruju topikalizirani i fokalizirani konstituenti jasno je da nije riječ o modalnoj čestici, nego o pojačivaču rečenične snage (Mihaljević 2004), koji nije smješten na položaju glave Fin⁰. Kao neizravna potvrda za tvrdnju da pravi imperativni glagoli nisu kompatibilni s modalnom česticom *da* i da se nalaze na položaju Fin⁰ navedena je činjenica da se odgovarajuće čestice ni u bugarskome, grčkome i rumunjskome jeziku – u kojima one u zamjenskim imperativnim svezama pokazuju praktički identične obrasce ponašanja kao i hrvatskoglagoljsko *da* – ne mogu u rečenici ostvariti usporedno s pravim imperativima.

Na lijevome se rubu imperativnih rečenica u jeziku neliturgijskih zbornika mogu ostvariti izmješteni i topikalizirani i fokalizirani konstituenti. Razlika između prvih i drugih (i trećih) očituje se u tome što su izmješteni konstituenti u ostatku rečenice nastavljeni resumptivnim (toničkim ili klitičkim) elementom, dok su topikalizirani i fokalizirani konstituenti koreferentni samo s vlastitom neizgovorenom nižom kopijom na položaju s kojega su pomaknuti. Padežna sročnost između izmještenih konstituenata i resumptivnih elemenata u klitičkome izmještanju nalijevo (CLLD) u više je primjera potvrđena, no zabilježeni su i slučajevi u kojima ona izostaje. U korpusu su razmjerno često potvrđene i LD-konstrukcije s toničkim resumptivnim elementima (ličnim i pokaznim zamjenicama). U literaturi se smatra da kod takvih konstrukcija može biti riječ o dvjema pojavama – izmještanju nalijevo slobodnoga topika (HTLD) i kontrastivnome izmještanju nalijevo (CLD) – te se argumentira da se one sintaktički mogu razlikovati na temelju kriterija padežne sročnosti, izmještenih fraznih kategorija i sposobnosti pokazivanja rekonstrukcijskih učinaka (tj. ostvarivanja inherentno anaforičkih izraza kao dijelova izmještenih konstituenata). Primjenom tih kriterija pokazano je da su oba tipa toničkoga LD-a potvrđena u zborničkim tekstovima. Na temelju činjenice da

izmještenim konstituentima mogu prethoditi samo vokativni izrazi te da oni sami nikada ne slijede za konstituentima koji u ostatku rečenice nisu nastavljeni resumptivnim elementima, pretpostavljeno je da u strukturi rečenice zauzimaju specifikatorski položaj projekcije LDP (Miškeljin 2016), koja se nalazi između TopP i ForceP. Na temelju kriterija padežne sročnosti i sposobnosti pokazivanja rekonstrukcijskih učinaka, pretpostavljeno je, u skladu s prevladavajućim mišljenjem u literaturi, da izmješteni konstituenti u CLD-u na položaj SpecLDP dospijevaju pomicanjem (pri čemu je resumptivni element leksikalizirana niža kopija pomaknutoga konstituenta), a u HTLD-u i CLLD-u generiranjem. Za topikalizirane je i fokalizirane konstituente razložno pretpostaviti da se nalaze na položajima specifikatora projekcije TopP (koja se može ponavljati), odnosno FocP, a kriteriji padežne obilježnosti (kada je riječ o topikaliziranim/fokaliziranim izravnim objektima ili besprijedložnim neizravnim objektima) i sposobnosti rekonstrukcije pokazuju da je neupitno da oni na lijevi rečenični rub dospijevaju pomicanjem.

Premda kategorija drugoga lica u imperativnim rečenicama nesumnjivo ima središnju ulogu, činjenica da su u neliturgijskim zbornicima kao imperativni subjekti potvrđene i skupine s obilježjima prvoga i trećega lica upućuje na opravdanost Medeirosove (2013) tvrdnje da usmjerenost na adresata nije univerzalno ugrađena u sintaksu i semantiku imperativnih rečenica, nego predstavlja samo jezično specifično morfosintaktičko svojstvo. Na tragu ranijih analiza (Medeiros 2015 i donekle Isac 2015) pretpostavljeno je da ovjerenost imperativnih subjekata u svim trima licima proizlazi iz činjenice da je glava T^0 u imperativnim rečenicama u jeziku neliturgijskih zbornika obdarena φ -obilježjima naslijeđenima iz CP-područja. Stoga subjekt padežnu i φ -sročnost može ostvariti s njom, a ne s nekom drugom, specijaliziranom glavom koja sadrži samo obilježje drugoga lica, kako se standardno pretpostavlja za jezike koji dopuštaju samo imperativne subjekte u drugome licu. Na temelju činjenice da su sintaktički subjekti u korpusu razmjerno često potvrđeni iza konstituenata koji se u rečeničnoj strukturi ne nalaze iznad T^0 pretpostavljeno je da subjekt u jeziku neliturgijskih zbornika padežno obilježje stječe u dalekometnome odnosu sročnosti s glavom T^0 s položaja na kojem je spojen (SpecvP) te da je njegovo pomicanje na više položaje u rečeničnoj strukturi determinirano diskursno-pragmatičkim razlozima. Otvoreno je pitanje vrednovanja ličnih obilježja i stjecanja referencijalne vrijednosti kod praznih imperativnih subjekata. Tradicionalno gledanje prema kojem krucijalnu ulogu u tome ima glagolska morfologija nije zadovoljavajuće, što potvrđuje i činjenica da u zborničkim tekstovima prazni subjekti mogu imati obilježje i drugoga i trećega lica premda su pravi imperativi u tim dvama licima formalno identični. Pokazano je da je u

interpretiranju praznih imperativnih subjekata nužno uključiti i kontekstualne čimbenike, a otvorenim je ostavljeno pitanje kako bi uključivanje konteksta moglo biti formalizirano.

Na temelju činjenica koje se tiču zajedničkoga pomicanja negativnoga obilježivača i glagola (primjerice, u jestno-niječnim pitanjima), nemogućnosti ostvarivanja klitika između njih te standardnih tvrdnji o morfonološkome statusu negativnoga obilježivača u slavenskim jezicima pretpostavljeno je da on u jeziku neliturgijskih zbornika ima klitički karakter, odnosno da se tijekom izračuna spaja s glagolom u jednu fonološku i sintaktičku jedinicu. Uobičajeno formaliziranje te tvrdnje uključuje pretpostavku da se negativni obilježivač u slavenskim jezicima nalazi na položaju glave Neg⁰ te na nj privlači glagol. Teorijski je takva analiza problematična jer podrazumijeva da se glagol nadesno pridružuje negaciji, što se kosi s Kayneovom teorijom asimetrije reda riječi. Kao potencijalno rješenje naveden je model predložen u Bošković (2002) i Isac (2015), prema kojem se klitički negativni obilježivač spaja na položaju SpecNegP i pridružuje glagolu nakon što se on pomakne na položaj s kojega *c*-komandira negaciju. Osim što nema problema s pridruživanjem nadesno, taj model lako objašnjava i pridruživanje negativnoga obilježivača modalnomu glagolu u konstrukcijama s perifrastičnim negiranim imperativima, u kojima imperativni modalni glagol u izračun ulazi na višem položaju u rečeničnoj strukturi (iznad VP). Perifrastične negirane konstrukcije u korpusu nisu osobito česte, a razlike u odnosu na stanje u hrvatskokrvenoslavenskim liturgijskim kodeksima potvrđene su i u inventaru modalnih glagola koji se rabe u takvim konstrukcijama i u čestotnosti pojavljivanja pojedinih (modalnih) glagola. Za razliku od stanja u kodeksima liturgijskoga karaktera, u neliturgijskim je zbornicima u perifrastičnim negiranim imperativima – osim glagola *hotěti*, *moći* i *brěci* – potvrđen i glagol *směti*, s tim da je glavnina potvrda s tim glagolom iz *Regule svetoga Benedikta*. Glede čestotnosti pojedinih modalnih glagola, u zbornicima je, za razliku od stanja u kodeksima liturgijskoga tipa, u kojima prevladavaju primjeri s glagolom *moći*, najčešće u perifrastičnim negiranim imperativima potvrđen glagol *hotěti*, dok su primjeri s glagolom *moći* vrlo rijetki. Razliku u odnosu na stanje u kodeksima liturgijskoga karaktera predstavlja i činjenica da su perifrastični negirani imperativi u zborničkim tekstovima potvrđeni i izvan drugoga lica.

Analiza je pokazala da u jeziku neliturgijskih zbornika – za razliku od stanja u većini suvremenih slavenskih jezika – nema vidskih ograničenja u negiranju pravih imperativnih glagola. Takav zaključak proizlazi iz nekoliko činjenica: (i) negirani imperativi svršenih glagola nisu ograničeni samo na prohibitivnu ili preventivnu uporabu, nego su potvrđeni u objema; (ii) u prohibitivnoj uporabi nisu, kao u nekim suvremenim slavenskim jezicima, ograničeni samo na ustaljene izraze (većinom) biblijskoga podrijetla, nego su solidno potvrđeni i izvan njih, i to

za izražavanje načelnih zabrana i zabranjivanje izvođenja jedinstvene cjelovite radnje u budućnosti; (iii) negirani su imperativi svršenih glagola potvrđeni u tekstovima u kojima predložak nije mogao predstavljati poticaj za njihovu uporabu.

Pravi su imperativi u neliturgijskim zbornicima potvrđeni i u nerestriktivnim odnosnim rečenicama i dopumbenim rečenicama. Nerestriktivne rečenice s pravim imperativima pokazuju, prema Cinqueovim (2013) kriterijima, tipična obilježja neintegriranoga tipa nerestriktivnih odnosnih rečenica. Osim što mogu sadržavati direktivno upotrijebljene prave imperative (što upućuje na njihovu ilokucijsku neovisnost o glavnoj rečenici), ne moraju biti priložne svojoj vanjskoj glavi, mogu zadržati unutarnju glavu i ne moraju nužno imati imenski antecedens. Na temelju činjenice da su potvrđeni u dopumbenim rečenicama umetnutim pod glagolima koji teško mogu biti uvodnici u prenošenju tuđega govora te da su u više primjera zabilježeni na mjestima na kojima je u stranome predlošku riječ o neupravnome govoru, zaključeno je da se u neliturgijskim zbornicima može govoriti o pravome sintaktičkom umetanju pravih imperativa, odnosno da se njihovo ostvarivanje u sintaktički zavisnim rečenicama ne može tumačiti isključivo kao poluupravni govor. U primjerima u kojima su u dopumbenim rečenicama potvrđeni pravi imperativi s obilježjem drugoga lica podudarnost između aktualnoga konteksta i konteksta o kojem se izvještava postoji u svim relevantnim parametrima (govorniku, adresatu, vremenu), iz čega slijedi da je umetanje u takvim primjerima semantički prazno (Kaufmann 2012). Otvoreno je pitanje zašto je ostvarivanje imperativa u dopumbenim rečenicama u globalnim okvirima rijetko. Ta je činjenica u prvome redu razmotrena iz perspektive tumačenja predložena u Medeiros (2015), prema kojem je umetanje pravih imperativa moguće samo u jezicima s bogatom imperativnom morfologijom, odnosno u jezicima u kojima pravi imperativi nisu ovisni o direktivnoj snazi, no pokazano je da model koji uključuje samo te pretpostavke ne može predvidjeti (ne)mogućnost umetanja pravih imperativa u svim jezicima.

U cjelini gledano, uočene razlike među analiziranim kodeksima, odnosno zborničkim tekstovima koje se tiču sintaktičkih osobitosti imperativnih rečenica nisu apsolutne, nego uglavnom upućuju na određene tendencije. To, primjerice, vrijedi za činjenicu da su konstrukcije sa zamjenskim imperativnim oblikom koji uključuje česticu *neka* češće nego drugdje u korpusu potvrđene u tekstovima u kojima je crkvenoslavenska sastavnica neznatno zastupljena ili je sasvim odsutna, primjerice u Marijinim plačevima u *Petrisovu*, *Glavićevu* i *Klimantovićevu zborniku I*, u *Zrcalu duhovnome* u *Fatevićevu zborniku* ili u dramatizaciji Isusove muke u *Tkonskome zborniku*. Slično vrijedi i za perifrastične negirane imperative s glagolom *směti*, koji su većinom zabilježeni u *Reguli svetoga Benedikta*, no potvrde, makar

izolirane, pronađene su i u drugim zbornicima – *Berčićevu*, *Petrinićevu*, *Tkonskome*, *Klimantovićevu zborniku I*. U tom je kontekstu relevantna i činjenica da su primjeri ostvarivanja pravih imperativa u dopunbenim rečenicama umetnutim pod direktivnim glagolima većinom (premda ne isključivo) potvrđeni u kodeksima sjeveroistočne skupine, tj. u kodeksima čiji se nastanak povezuje s kontaktnim čakavsko-kajkavskim područjem – *Vinodolskome*, *Petrisovu* i *Tkonskome*. Znakovito je da se ta tri kodeksa od ostalih izdvajaju i po brojnosti dvojinsko-množinskih pravih imperativnih oblika sa sufiksom *-ě-*, odnosno *-e-*. Obje su navedene značajke, i sintaktička i morfološka, povezive sa stanjem u nekim suvremenim kajkavskim govorima, a činjenica da je općenito riječ o kodeksima koji se u literaturi spominju kada se govori o kajkavskim elementima u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima sugerira da je u njihovu tumačenju kajkavski utjecaj nužno imati u vidu (premda bi zbog nedostatnih ili nepotpunih spoznaja o slici kajkavskih i čakavskih organskih idioma u vremenu nastanka neliturgijskih zbornika zasad presmiono bilo tvrditi da je doista riječ o kajkavskome utjecaju).

LITERATURA

- Adrianova, Varvara Pavlovna. 1969. *Žitje Aleksėja čeloveka Božija v' drevnej ruskoj literaturě i narodnoj slovesnosti. Slavic printings and reprintings 165*. The Hague – Paris. Mouton.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2010. *Imperatives and Commands*. Oxford University Press. Oxford – New York.
- Alcázar, Asier; Saltarelli, Mario. 2014. *The Syntax of Imperatives*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Alvestad, Silje Susanne. 2015. The functional diversity of Slavic imperatives. Uručak s gostujućega predavanja. <https://www.hf.uio.no/ilos/english/research/projects/grammar-from-a-norwegian-russian-perspective/activities/guest-lecture-1-handout.pdf>. (pristupljeno: 21. veljače 2018.)
- Ammann, Andreas; Auwera, Johan van der. 2004. Complementizer-headed main clauses for volitional moods in the languages of South-Eastern Europe: A Balkanism?. *Balkan Syntax and Semantics*. Ur. Mišeska Tomić, Olga. John Benjamins. Amsterdam. 293–314.
- Anagnostopoulou, Elena; Everaert, Martin. 2013. Identifying Anaphoric Dependencies. *Diagnosing Syntax*. Ur. Cheng, Lisa Lai-Shen; Corver, Norbert. Oxford University Press. Oxford. 341–370.
- Anderson, Gary A.; Stone, Michael E. 1999. *A Synopsis of the Books of Adam and Eve. Second Revised Edition*. Sholars Press. Atlanta.
- ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–24. 1880–1976. JAZU. Zagreb.
- Arnudova, Olga. 2010. *Focus and Bulgarian Clause Structure*. VDM Verlag Dr. Müller. Saarbrücken.
- Auwera, Johan van der; Dobrushina, Nina; Goussev, Valentin. 2004. A semantic map for imperative-hortatives. *Contrastive Analysis in Language. Identifying Linguistic Units of Comparison*. Ur. Willems, Dominique; Defrancq, Bart; Coleman, Timothy; Noël, Dirk. Palgrave Macmillan. Basingstoke. 44–66.
- Auwera, Johan van der; Dobrushina, Nina; Goussev, Valentin. 2013. Imperative-Hortative Systems. *The World Atlas of Language Structures Online*. Ur. Dryer, Matthew S.; Haspelmath, Martin. Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Leipzig. <http://wals.info/chapter/72> (pristupljeno 25. veljače 2018.).
- Badurina Stipčević, Vesna. 1992. *Hrvatskoglagojska legenda o svetom Pavlu Pustinjaku*. Hrvatsko filološko društvo. Zagreb.

- Badurina Stipčević, Vesna. 2012. Priča o Premudrom Akiru u hrvatskoglagoljskom Petrisovu zborniku (1468.). *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju. Međunarodni znanstveni skup povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskog instituta*. Ur. Badurina Stipčević, Vesna; Mihaljević, Milan; Sudec, Sandra. Staroslavenski institut. Zagreb. 379–398.
- Badurina Stipčević, Vesna. 2015. Legenda o svetom Jeronimu u hrvatskoglagoljskom Petrisovu zborniku (1468.). *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 47/1. 337–350.
- Badurina Stipčević, Vesna. 2017. Glagoljski tekstovi *Pasije svetoga Lovrenca*. *Croatica* 41/61. 9–24.
- Bailyn, John Frederick. 2004. Generalized inversion. *Natural Language and Linguistic Theory* 22/1. 1–50.
- Barbiers, Sjef. 2007. On the periphery of imperative and declarative clauses in Dutch and German. *Imperative Clauses in Generative Grammar. Studies in honour of Frits Beukema*. Ur. Wurff, Wim van der. John Benjamins. Amsterdam. 95–112.
- Batinić Angster, Mia. 2017. *Supostavna analiza rečenične anafore u hrvatskom i talijanskom jeziku*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
- Belletti, Adriana. 1999. "Inversion" as focalization and related questions. *Catalan Working Papers in Linguistics* 7. 9–45.
- Bennis, Hans. 2007. Featuring the subject in Dutch imperatives. *Imperative Clauses in Generative Grammar. Studies in honour of Frits Beukema*. Ur. Wurff, Wim van der. John Benjamins. Amsterdam. 113–134.
- Berčić, Ivan. 1881. Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo. *Rad JAZU* 59. 158–185.
- Beukema, Frits; Coopmans, Peter. 1989. A Government-Binding Perspective on the Imperative in English. *Journal of Linguistics* 25/2. 417–436.
- Blažević Krezić, Vera. 2015. *Jezik Misala Dragutina Antuna Parčića*. Doktorski rad. Filozofski fakultet u Zagrebu. Zagreb.
- Bogusławski, Andrzej. 1985. The Problem of the Negated Imperative in Perfective Verbs Revisited. *Russian Linguistics* 9/2–3. 225–239.
- Bolinger, Dwight. 1977. *Meaning and Form*. Longman. London.
- Bonnet, Maximilien. 1898. *Acta apostolorum apocrypha post Constantinum Tischendorf I. Passio Andreae. Ex Actis Andreae. Martyria Andreae. Acta Andreae et Matthiae. Acta Petri et Andreae. Passio Bartholomaei. Acta Ioannis. Martyrium Matthaei*. Apud Hermannum Mendelssohn. Lipsiae.

- Bosque, Ignacio. 1980. Retrospective imperatives. *Linguistic Inquiry* 11. 415–419.
- Bošković, Željko. 2001. *On the nature of the syntax-phonology interface. Cliticization and related phenomena*. Elsevier. Amsterdam.
- Bošković, Željko. 2002. Clitics as Nonbranching Elements and the Linear Correspondence Axiom. *Linguistic Inquiry* 33/2. 329–340.
- Bošković, Željko. 2004. On the clitic switch in Greek imperatives. *Balkan syntax and semantics*. Ur. Mišeska Tomić, Olga. John Benjamins. Amsterdam. 269–291.
- Bošković, Željko. 2007. On the clausal and NP structure of Serbo-Croatian. *Formal Approaches to Slavic Linguistics. The Toronto Meeting*. Ur. Compton, Richard; Goledzinowska, Magdalena; Savchenko, Ulyana. Michigan Slavic Publications. Ann Arbor. 42–75.
- Bošković, Željko. 2012. When are Negative Imperatives banned?. *Selected Papers from SinFonIJA 3*. Ur. Halupka-Rešetar, Sabina; Marković, Maja; Milićev, Tanja; Milićević, Nataša. Cambridge Scholars Publishing. Cambridge. 6–17.
- Bošković, Željko. 2013. Principles and Parameters theory and Minimalism. *The Cambridge Handbook of Generative Syntax*. Ur. Dikken, Marcel den. Cambridge University Press. Cambridge. 95–121.
- Bratulić, Josip. 1972. Apokrif o Prekrasnom Josipu u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti. *Slovo* 7. 31–122.
- Bresnan, Joan; Grimshaw, Jane. 1978. The syntax of free relatives in English. *Linguistic Inquiry* 9. 331–391.
- Broz, Ivan. 1885. Prilozi za sintaksu jezika hrvatskoga. I. Imperativ. *Rad JAZU* 76. 1–69.
- Brozović, Dalibor; Ivić, Pavle. 1988. *Jezik, srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža". Zagreb.
- Brown, Sue; Franks, Steven. 1995. Asymmetries in the Scope of Russian Negation. *Journal of Slavic Linguistics* 3/2. 239–287.
- Bullarium 1768 = *Bullarium Franciscanum Romanorum Pontificum Constitutiones, epistulas ac diplomata continens tribus ordinibus Minorum, Clarissarum et Poenitentium a Seraphico Patriarcha Sancto Francisco institutis concessa ab illorum exordio ad nostra usque tempora iussu atque auspiciis reverendissimi patris magistri Fr. Dominici Andreae Rossi de Pisauro artium, et sacrae theologiae doctoris et Minorum Conventualium ministri generalis conquisitis undique monumentis nunc primum in lucem editum notis, atque indicibus locupletatum. Tomus IV*. 1768. Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Roma.

- Buržarovska, Eleni; Mišeska Tomić, Olga. (rukopis). Subjunctive relatives in Bulgarian and Macedonian. https://www.researchgate.net/publication/242326370_SUBJUNCTIVE_RELATIVES_IN_BULGARIAN_AND_MACEDONIAN (pristupljeno: 4. ožujka 2019.)
- BZ 2016 = *Glagoljski zbornik 15. st.*, sv. 1–2. 2016. Ur. Nazor, Anica. SICU – Sveučilište u Zadru. Zadar.
- Cardinaletti, Anna. 2004. Towards a cartography of subject positions. *The cartography of syntactic structures. Volume 2. The structure of CP and IP*. Ur. Rizzi, Luigi. Oxford University Press. Oxford. 115–165.
- Chierchia, Gennaro. 1995. Individual Level Predicates as Inherent Generics. *The Generic Book*. Ur. Carlson, Gregory N.; Pelletier, Francis Jeffrey. The University of Chicago Press. Chicago. 175–223.
- Chomsky, Noam. 1970. Remarks on nominalization. *Readings in English transformational grammar*. Ur. Jacobs, Roderick A.; Rosenbaum, Peter S. Ginn and Company. Waltham. 184–221.
- Chomsky, Noam. 1981. *Lectures on Government and Binding*. Foris Publications. Dordrecht.
- Chomsky, Noam. 1986a. *Barriers*. MIT Press. Cambridge, MA.
- Chomsky, Noam. 1986b. *Knowledge of language: Its nature, origin and use*. Praeger. New York.
- Chomsky, Noam. 1993. A minimalist program for linguistic theory. *The view from Building 20*. Ur. Hale, Ken; Keyser, Samuel Jay. MIT Press. Cambridge, MA. 1–52.
- Chomsky, Noam. 1995. *The Minimalist Program*. MIT Press. Cambridge, MA.
- Chomsky, Noam. 2000. Minimalist inquiries: The framework. *Step By Step. Essays On Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*. Ur. Martin, Roger; Michaels, David; Uriagereka, Juan. MIT Press. Cambridge, MA. 89–156.
- Chomsky, Noam. 2001. Derivation by phase. *Ken Hale: A Life in Language*. Ur. Kenstowicz, Michael. MIT Press. Cambridge, MA. 1–52.
- Chomsky, Noam. 2008. On phases. *Foundational issues in linguistic theory. Essays in honor of Jean-Roger Vergnaud*. Ur. Freidin, Robert; Otero, Carlos P.; Zubizarreta, Maria Luisa. MIT Press. Cambridge, MA – London. 133–166.
- Cinque, Guglielmo. 1999. *Adverbs and Functional Heads. A Cross-Linguistic Perspective*. Oxford University Press. New York – Oxford.
- Cinque, Guglielmo 2013. *Typological Studies. Word Order and Relative Clauses*. Routledge. New York – London.

- Cinque, Guglielmo. 2016. On the double-headed analysis of "Headless" relative clauses. <https://ling.auf.net/lingbuzz/003224/current.pdf>. (pristupljeno: 7. veljače 2019.).
- Cinque, Guglielmo; Rizzi, Luigi. 2010. The cartography of syntactic structures. *The Oxford handbook of linguistic analysis*. Ur. Heine, Berndt; Narrog Heiko. Oxford University Press. Oxford. 51–65.
- Cognola, Federica; Casalicchio, Jan. 2018. On the null-subject phenomenon. *Null subjects in Generative Grammar. A Synchronic and Diachronic Perspective*. Ur. Cognola, Federica; Casalicchio, Jan. Oxford University Press. Oxford. 1–28.
- Cole, Melvyn Douglas. 2009. Null subjects: a reanalysis of the data. *Linguistics* 47/3. 559–587.
- Condoravdi, Cleo; Lauer, Sven. 2012. Imperatives: meaning and illocutionary force. *Empirical Issues in Syntax and Semantics* 9. 37–58.
- Corin, Andrew Roy. 1993. Variation and Norm in Croatian Church Slavonic. *Slovo* 41–43. 155–196.
- Cormany, Edward Sgro. 2013. *A Preference Analysis of Imperatives Connecting Syntax, Semantics and Pragmatics*. Doktorski rad. Cornell University. Ithaca.
- Corver, Norbert. 2013. Lexical categories and (extended) projection. *The Cambridge Handbook of Generative Syntax*. Ur. Dikken, Marcel den. Cambridge University Press. Cambridge. 353–424.
- Corver, Norbert; Nunes, Jairo. 2007. From trace theory to copy theory. *The Copy Theory of Movement*. Ur. Corver, Norbert; Nunes, Jairo. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia. 1–9.
- Crnić, Luka; Trinh, Tue. 2011. Embedding imperatives. *Proceedings of the 39th meeting of the North East Linguistics Society (NELS 39)*. Ur. Lima, Suzi; Mullin, Kevin; Smith, Brian. GSLA Publications. Amherst, MA. 227–238.
- Čupković, Gordana. 2000. Struktura dvaju glagoljskih amuleta. *Filologija* 35. 33–64.
- Damjanović, Stjepan. 1984. *Tragom jezik hrvatskih glagoljaša*. Hrvatsko filološko društvo. Zagreb.
- Damjanović, Stjepan. ⁵2005. *Staroslavenski jezik*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- Damjanović, Stjepan. 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Damjanović, Stjepan. 2009. Staroslavenski i starohrvatski u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima. *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: Srednji vijek*. Ur. Bičanić, Ante; Damjanović, Stjepan. Croatica. Zagreb. 351–403.

- Damjanović, Stjepan. 2010. Jezik glagoljične Regule svetog Benedikta. *Jezična skladanja. Zbornik o šezdesetogodišnjici prof. dr. Ive Pranjkovića*. Ur. Badurina, Lada; Mihaljević, Vine. Udruga đaka Franjevačke klasične gimnazije Visoko. Zagreb. 159–177.
- Damjanović, Stjepan. 2014. *Novi filološki prinosi*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Damjanović, Sjepan; Kuzmić, Boris; Mihaljević, Milan; Žagar, Mateo. 2009. Antologija hrvatskih srednjovjekovnih djela. *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: Srednji vijek*. Ur. Bičanić, Ante; Damjanović, Stjepan. Croatica. Zagreb. 457–541.
- Damonte, Federico. 2010. Matching Moods. Mood Concord between CP and IP in Salentino and Southern Calabrian Subjunctive Complements. *Mapping the Left Periphery. The Cartography of Syntactic Structures 5*. Ur. Benincà, Paola; Munaro, Nicola. Oxford University Press. Oxford. 228–256.
- Davies, Eirlys. 1986. *The English Imperative*. Croom Helm. London.
- Despić, Miloje. 2016. Negative Imperatives, Aspect and Agree: From Locality to Argument Structure. Uručak s konferencije *LinG Colloquium, Linguistics in Göttingen*. Göttingen, 26. listopada 2016.
- Despić, Miloje. (uskoro). On Negative Imperatives, Aspect and Agree. Rukopis.
- Di Sciullo, Anna Maria; Isac, Daniela. 2008. The Asymmetry of Merge. *Biolinguistics* 2/4. 260–290.
- Dikken, Marcel den. 1992. Empty operator movement in Dutch imperatives. *Language and Cognition* 2. Ur. Gilbers, Dicky; Looyenga, Sietze. Research Group for Linguistic. Groningen. 51–64.
- Dikken, Marcel den. 2013. Introduction. *The Cambridge Handbook of Generative Syntax*. Ur. Dikken, Marcel den. Cambridge University Press. Cambridge. 3–25.
- Dikken, Marcel den; Blasco, Mariví. 2007. Clitic climbing in Spanish imperatives. *Imperative Clauses in Generative Grammar. Studies in honour of Frits Beukema*. Ur. Wurff, Wim van der. John Benjamins. Amsterdam. 135–152.
- Dikken, Marcel den; Surányi, Balázs. 2017. Contrasting Contrastive Left-Dislocation Explications. *Linguistic Inquiry* 48/4. 543–584.
- Dobrovie-Sorin, Carmen. 1994. *The Syntax of Romanian. Comparative Studies in Romance*. Mouton de Gruyter. Berlin – New York.
- Dobrovie-Sorin, Carmen. 2001. Head-to-Head Merge in Balkan Subjunctives and Locality. *Comparative Syntax of Balkan Languages*. Ur. Rivero, María Luisa; Ralli, Angela. Oxford University Press. Oxford. 44–73.

- Dukova-Zheleva, Galina. 2010. *Questions and Focus in Bulgarian*. Doktorski rad. University of Ottawa. Ottawa.
- Dürriegl, Marija-Ana. 2002. O hrvatskoglagoljskim srednjovjekovnim egzemplima. *Umjetnost riječi* 46/3. 121–136.
- Dürriegl, Marija-Ana. 2010. (De)kompozicija srednjovjekovnih nabožnih tekstova. Sermones morales u "Ljubljanskom zborniku". *Umjetnost riječi* 54/1–2. 1–22.
- Dürriegl, Marija-Ana. 2017. Pouka o ovozemaljskom čistilištu iz *Fatevićeva zbornika*. *Slovo* 67. 23–43.
- Dvořak, Boštjan. 2005. Slowenische Imperative und ihre Einbettung. *Philologie im Netz* 33. 36–73.
- Elli, Angelo. 1600. *Specchio spirituale del principio et fine della vita humana*. Nella Stamperia di Policreto Turlini. Brescia.
- Emonds, Joseph E. 2004. Unspecified Categories as the Key to Root Constructions. *Peripheries: Syntactic Edges and their Effects*. Ur. Adger, David; Cat, Cécile de; Tsoulas, George. Kluwer. Dordrecht. 75–120.
- Ephraem Syri 1842 = *Sancti Patris Nostri. Ephraem, Syri, Opera. Editio nova. Tomus IV*. 1842. Ur. Caillau, Armand Benjamin. Apud Paul Mellier. Paris.
- Eterović, Ivana. 2016. O jeziku hrvatskoglagoljskih zbornika neliturgijskoga sadržaja: perspektive novih istraživanja. *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*. Ur. Kuštović, Tanja; Žagar, Mateo. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb. 109–118.
- Eterović, Ivana; Vela, Jozo. 2013. Sintaktičke funkcije participa u *Misalu hruackome Šimuna Kožičića Benje*. *Slovo* 63. 1–22.
- Fancev, Franjo. 1934. Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15 v. i njihov odnos prema crkvenoslovenskoj književnosti hrvatske glagoljske crkve. *Djela JAZU* 31. I–CXV.
- Fancev, Franjo, 1938. Plač blažene dive Marije. *Grada za povijest književnosti hrvatske* 13. 193–212.
- Fancev, Franjo. 1939. Muka Spasitelja našega i Uskrstovo. *Grada za povijest književnosti hrvatske* 14. 241–287.
- Ferguson, Charles Albert. 1972. Diglossia. *Language and Social Context*. Ur. Giglioli, Pier Paolo. Penguin Books. Harmondsworth. 232–251.

- Fintel, Kai von; Iatridou, Sabine. 2015. A modest proposal for the meaning of imperatives. Rukopis. <http://web.mit.edu/fintel/fintel-iatridou-2015-modest.pdf> (pristupljeno: 26. veljače 2018.).
- Fiore 1842 = *Fiore di virtù ridotto alla sua vera lezione*. 1842. Prir. Volpi, Gaetano; Gamba Gaetano. Per Giovanni Silvestri. Milano.
- Frajzyngier, Zygmunt. 2000. Coding of the reciprocal function: Two solutions. *Reciprocals: Form and Functions*. Ur. Frajzyngier, Zygmunt; Curl, Traci S. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia. 179–194.
- Franks, Steven. 1998. Clitics in Slavic. Rukopis. https://slaviccenters.duke.edu/sites/slaviccenters.duke.edu/files/media_items_files/10franks.original.pdf. (pristupljeno: 14. veljače 2019.).
- Franks, Steven. 2017. Slavic Generative Syntax. *Journal of Slavic Linguistics* 2. 199–239.
- Franks, Steven; King, Tracy Holloway. 2000. *A handbook of Slavic Clitics*. Oxford University Press. Oxford.
- Franov-Živković, Grozdana. 2016. Fatevićev zbornik duhovnog štiva. *Riznica glagoljaške kulture i hrvatske pismenosti otoka Rave 3: Fatevićev zbornik duhovnog štiva (1617.)*. Ur. Bunčuga, Blaga; Faričić, Josip; Kero, Pavao. SICU – Sveučilište u Zadru. Zadar. 7–12.
- Frascarelli, Mara. 2007. Subjects, Topics and the Interpretation of Referential Pro: An Interface Approach to the Linking of (Null) Pronouns. *Natural Language and Linguistic Theory* 25/4. 691–734.
- Frascarelli, Mara; Hinterhölzl, Roland. 2007. Types of topics in German and Italian. *On information structure, meaning and form*. Ur. Winkler, Susanne; Schwabe, Kerstin. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia. 87–116.
- Frascarelli, Mara; Jiménez-Fernández, Angel Luis. 2016. Imperatives clauses and their left periphery. Uručak s konferencije *GLOW (Generative Linguistics in the Old World)* 39. Göttingen, 5. – 8. travnja 2016.
- FZ 2016 = *Riznica glagoljaške kulture i hrvatske pismenosti otoka Rave 3: Fatevićev zbornik duhovnog štiva (1617.)*. 2016. Ur. Bunčuga, Blaga; Faričić, Josip; Kero, Pavao. SICU – Sveučilište u Zadru. Zadar.
- Galić, Josip. 2014. Jednostavni glagolski oblici u *Hrvojevu misalu*. *Slovo* 64. 79–151.
- Galić, Josip. 2018. Fonološke osobitosti *Zbornika u Berčićevoj zbirci br. 5 i Fatevićeva zbornika duhovnoga štiva*. *Slovo* 68. 99–169.

- Galić, Josip. (uskoro). Embedded Imperatives in Kajkavian Dialects of Croatian. Rad izložen na 6. Hrvatskim sintaktičkim danima (Osijek, 17. – 19. svibnja 2018.).
- Gaylord, Harry. 1987. Redactional elements behind the Petrisov zbornik of III Baruch. *Slovo* 37. 91–115.
- Geitler, Lavoslav. 1881. Prilozi k hrvatskoj gramatici i glasoslovju. *Rad* 58. 191–198.
- Gjurkova, Aleksandra; Mihaljević, Milan. 2014. Upravni i neupravni govor u hrvatskoj i makedonskoj redakciji crkvenoslavenskoga jezika. *Vita Litterarum Studiis Sacra. Zbornik u čast Radoslavu Katičiću*. Ur. Ježić, Mislav; Andrijanić, Ivan; Krnic, Krešimir. FF Press. Zagreb. 139–171.
- Gluhak, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. August Cesarec. Zagreb.
- Gorškov, Aleksandr Ivanovič. 1963. *Staroslavjanskij jazyk*. Vysšaja škola. Moskva.
- Grabar, Biserka. 1967. Apokrifna Djela apostolska u hrvatskoglagoljskoj literaturi: 1. Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera, 2. Djela apostola Petra i Andrije. *Radovi Staroslavenskog instituta* 6. 109–208.
- Grabar, Biserka. 1977. Legenda o sv. Aleksiju u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti. *Slovo* 27. 61–84.
- Grabar, Biserka. 1983. Još jedna glagoljska verzija legende o sv. Aleksiju. *Slovo* 32–33. 85–102.
- Grabar, Biserka. 1984. Tiskani glagoljski Baromićev brevijar. *Slovo* 34. 159–180.
- Gračanin-Yüksek, Martina. 2008. Free Relatives in Croatian: An Argument for the Comp Account. *Linguistic Inquiry* 39/2: 275–294.
- Gramatika. 1991. *Gramatika na starob'lgarskija ezik. Fonetika, morfologija, sintaksis*. Ur. Duridanov, Ivan. Izdatelstvo na B'lgarskija akademija na naukite. Sofija.
- Grkinić, Andrea; Kos, Denis; Špiranec Sonja. 2017. FRSAD i problematična stvarnost sadržajne analize. *Predmetna obrada: pogled unaprijed. Zbornik radova*. Ur. Purgarić-Kužić, Branka; Špiranec, Sonja. Hrvatsko knjižničarsko društvo. Zagreb. 79–93.
- Grohmann, Kleanthes K. 2003. *Prolific Domains On the Anti-Locality of Movement Dependencies*. Amsterdam – Philadelphia. John Benjamins.
- Gronas, Mikhail. 2006. The Origin of the Russian Historical Imperative. *Russian Linguistics* 30/1. 89–101.
- Grosz, Patrick. 2011. German Particles, Modality, and the Semantics of Imperatives. *Proceedings of the 39th meeting of the North East Linguistics Society (NELS 39)*. Ur. Lima, Suzi; Mullin, Kevin; Smith, Brian. GSLA Publications. Amherst, MA. 323–336.
- Haburgaev, Georgij Aleksandrovič. 1974. *Staroslavjanskij jazyk*. Prosveščenie. Moskva.

- Hacquard, Valentine. 2006. *Aspects of Modality*. Doktorski rad. University of California. Los Angeles.
- Hacquard, Valentine. 2011. Modality. *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*. HSK 33/2. Ur. Maienborn, Claudia; Heusinger, Klaus von; Portner, Paul. Mouton de Gruyter. Berlin. 1484–1515.
- Halupka-Rešetar, Sabina. 2011. *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku*. Doktorski rad. Filozofski fakultet u Novome Sadu. Novi Sad.
- Han, Chung-hye. 1998. *The Structure and Interpretation of Imperatives: Mood and Force in Universal Grammar*. Doktorski rad. University of Pennsylvania.
- Han, Chung-hye. 1999. Cross-linguistic Variation in the Compatibility of Negation and Imperatives. *The Proceedings of the 17th West Coast Conference on Formal Linguistics (WCCFL 17)*. Ur. Shahin, Kimary N.; Blake, Susan; Kim, Eun-Sook. Cambridge University Press. Cambridge. 265–279.
- Han, Chung-hye. 2001. Force, negation and imperatives. *The Linguistic Review* 18/4. 289–325.
- HCSL 2014 = Gadžijeva, Sofija; Kovačević, Ana; Mihaljević, Milan; Požar, Sandra; Reinhart, Johannes; Šimić, Marinka; Vince, Jasna. 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Prir. Mihaljević, Milan. Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut. Zagreb.
- Henry, Alison. 1995. *Belfast English and Standard English. Dialect Variation and Parameter Setting*. Oxford University Press. Oxford.
- Hercigonja, Eduard. 1964. "Viđenje Varuhovo" u *Petrisovu zborniku* iz 1468. godine. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 7. 63–93.
- Hercigonja, Eduard. 1967. Glagoljska verzija pune redakcije Pavlove apokalipse iz Oxfordskoga kodeksa Ms. Can. lit. 414. *Radovi Staroslavenskog instituta* 6. 209–255.
- Hercigonja, Eduard. 1975. *Srednjovjekovna književnost*. Liber – Mladost. Zagreb.
- Hercigonja, Eduard. 1983. *Nad iskonom hrvatske knjige*. Sveučilišna naklada Liber. Zagreb.
- Hercigonja, Eduard. 2004. *Na temeljima hrvatske književne kulture*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Hercigonja, Eduard. 2006. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Hill, Virginia. 2007. Vocatives and the pragmatics-syntax interface. *Lingua* 117. 2077–2105.
- HKSU 1969 = *Hrvatska književnost srednjeg vijeka od XII. do XVI. stoljeća*. 1969. Prir. Štefanić, Vjekoslav; Grabar, Biserka; Nazor, Anica; Pantelić, Marija. Zora – Matica hrvatska. Zagreb.

- Horvat, Marijana. 2005. Crkvenoslavenski elementi u starohrvatskim oporukama. *Drugi Hercigonjin zbornik*. Ur. Damjanović, Stjepan. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb. 145–158.
- HSP I 2013 = *Hrvatska srednjovjekovna proza 1. Legende i romani*. 2013. Prir. Badurina Stipčević, Vesna. Matica hrvatska. Zagreb.
- HSP II 2013 = *Hrvatska srednjovjekovna proza 2. Apokrifi, vizije, prenja, Marijini mirakuli*. 2013. Prir. Dürriegl, Marija-Ana. Matica hrvatska. Zagreb.
- Huddleston, Rodney. 2002. Clause type and illocutionary force. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Ur. Huddleston, Rodney; Pullum, Geoffrey K. Cambridge University Press. Cambridge. 851–945.
- Hudeček, Lana. 1991. Posvojna funkcija genitiva ličnih zamjenica za 3. lice u hrvatskom književnom jeziku do kraja 18. stoljeća. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 17. 27–46.
- Hyams, Nina. 2005. Child Non-Finite Clauses and the Mood-Aspect Connection. *Aspectual inquiries*. Ur. Kempchinsky, Paula; Slabakova, Roumyana. Springer. Dordrecht. 293–315.
- Ilc, Gašper; Milojević Sheppard, Milena. 2003. Verb movement in Slovenian: A comparative perspective. *STUF – Language Typology and Universals* 56/3. 266–286.
- Isac, Daniela. 2012. Decomposing force. *Towards a Biolinguistic Understanding of Grammar. Essays on interfaces*. Ur. Di Sciullo, Anna Maria. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia. 89–115.
- Isac, Daniela. 2015. *The Morphosyntax of Imperatives*. Oxford University Press. Oxford.
- Ivančić, Stjepan. 1910. *Povjestne crte o samostanskom III redu sv. o. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagolice u istoj redodržavi sa priložima*. Odlikovana tiskarna E. Vitaliani. Zadar.
- Ivić, Milka. 1958. Slovenski imperativ uz negaciju. *Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine* 10. *Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka* 4. 23–44.
- Ivić, Milka. 1972. Problematika srpskohrvatskog infinitiva. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 15/2. 115–138.
- Ivšić, Stjepan. 1922. Dosad nepoznati hrvatski glagolski prijevodi iz staročeškoga jezika. *Slavia* 1. 38–56.
- Ivšić, Stjepan. 1931a. Visio Philiberti u Libru od mnozijek razloga. *Zbornik iz dubrovačke prošlosti Milanu Rešetaru o 70-oj godišnjici života*. Ur. Ćorović, Vladimir i dr. Izdanje i štampa knjižare "Jadran". Dubrovnik. 209–220.

- Ivšić, Stjepan. 1931b. Iz hrvatske glagoljske književnosti. Legenda o Ivanu Zlatoustom. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 11. 59–83.
- Ivšić, Stjepan. 1948. "Čistilište sv. Patricija" u hrvatskom glagoljskom kontekstu 15. stoljeća. *Starine* 41. 111–118.
- Izvorski, Roumyana. 1997. Subject Free Relatives in Null-Subject Languages: Evidence from Slavic. *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Cornell Meeting*. Ur. Browne, Wayles; Dornisch, Ewa; Kondrashova, Natasha; Zec, Draga. Michigan Slavic Publications. Ann Arbor. 267–288.
- Jackendoff, Ray S. 1977. *X-bar syntax: A study of phrase structure*. MIT Press. Cambridge, MA.
- Jagić, Vatroslav. 1868. Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 9. 65–151.
- Jakab, Edit. 2002. Two cases of disagreement in Russian: Contrastive imperatives and root infinitives. *Actes de l'ACL 2002*. Ur. Burelle, Sophie; Somesfalean, Stanca. Université du Québec à Montréal, Département de linguistique et de didactique des langues. Montreal. 132–144.
- Jary, Mark; Kissine, Ritchie Mikhail. 2014. *Imperatives*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Jensen, Britta. 2003. Syntax and semantics of imperative subjects. *University of Tromsø Working Papers on Language and Linguistics* 31/1. 150–164.
- Kallestinova, Elena Dmitrievna. 2007. *Aspects of word order in Russian*. Doktorski rad. University of Iowa.
- Kapetanović, Amir. 2010. *Lucidarij iz Petrisova zbornika. Građa za povijest književnosti* 37. 3–33.
- Kapović, Mate. 2006. Bilješke o naglasku Kašićeve gramatike. *Croatica et Slavica Iadertina* 2. 27–41.
- Kapović, Mate. 2011. The Accentuation of *i*-verbs in Croatian Dialects. Accent matters. *Papers on Baltic and Slavic accentology (Studies in Slavic and General Linguistics 37)*. Ur. Pronk, Tijmen; Derksen, Rick. Rodopi. Amsterdam – New York. 109–233.
- Kapović, Mate. 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Karlić, Virna; Klarić, Kornelija. 2015. Sredstva i načini izražavanja imperativnosti: pragmatička perspektiva. *Filološke studije* 13/2. 327–342.
- Katz, Jerrold J.; Postal, Paul M. 1964. *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*. MIT Press. Cambridge, MA.

- Kaufmann, Magdalena. 2012. *Interpreting imperatives*. Springer. Dordrecht.
- Kaufmann, Magdalena; Poschmann, Claudia. 2013. Embedded imperatives: Empirical evidence from Colloquial German. *Language* 89/3. 619–637.
- Kayne, Richard. 1992. Italian negative infinitival imperatives and clitic climbing. Ur. Tasmowsky, Liliane; Zribi-Hertz, Anne. *De la musique à la linguistique. Hommages à Nicolas Ruwet*. Communication and Cognition. Ghent. 300–312.
- Kayne, Richard. 1994. *The Antisymmetry of Syntax*. The MIT Press. Cambridge, MA.
- Keshet, Ezra; Medeiros, David. 2018. Imperatives Under Coordination. *Natural Language and Linguistic Theory*. <https://doi.org/10.1007/s11049-018-9427-y> (pristupljeno: 18. veljače 2019.).
- King, Tracy Holloway. 1995. *Configuring Topic and Focus in Russian*. CSLI Publications. Stanford.
- Kolumbić, Nikica. 1962. Jedna pjesma protiv žena iz XV. stoljeća. *Radovi. Razdio lingvističko-filološki* 3/2. 199–217.
- Koopman, Hilda. 2007. Topics in imperatives. *Imperative Clauses in Generative Grammar. Studies in honour of Frits Beukema*. Ur. Wurff, Wim van der. John Benjamins. Amsterdam. 153–180.
- Kosić, Ivan. 2010. *Ivančičev zbornik: hrvatskoglagoljski neliturgijski rukopis iz XIV./XV. st.* Doktorski rad. Filozofski fakultet u Zagrebu. Zagreb.
- König, Ekkehard; Siemund, Peter. 2007. Speech Act Distinctions in Grammar. *Language typology and syntactic description*. Ur. Shopen, Timothy. Cambridge University Press. Cambridge. 276–324.
- Kordić, Snježana. 1995. *Relativna rečenica*. Hrvatsko filološko društvo – Matica hrvatska. Zagreb.
- Kovačević, Ana. 2016. *Negacija od čestice do teksta. Usporedna i povijesna raščlamba negacije u hrvatskoglagoljskoj pismenosti*. Staroslavenski institut. Zagreb.
- Krapova, Iliyana. 2001. Subjunctives in Bulgarian and Modern Greek. *Comparative Syntax of Balkan Languages*. Ur. Rivero, María Luisa; Ralli, Angela. Oxford University Press. Oxford. 105–126.
- Kratzer, Angelika. 1977. What "must" and "can" must and can mean. *Linguistics and Philosophy* 1/1. 337–355.
- Kratzer, Angelika. 1981. The notional category of modality. *Words, Worlds, and Contexts*. Ur. Eikmeyer, Hans-Jürgen; Rieser, Hannes. de Gruyter. Berlin. 38–74.

- Kratzer, Angelika. 1991a. Modality. *Semantik/Semantics: An International Handbook of Contemporary Research*. Ur. Stechow, Arnim von; Wunderlich, Dieter. de Gruyter. Berlin. 639–650.
- Kratzer, Angelika. 1991b. Conditionals. *Semantik/Semantics: An International Handbook of Contemporary Research*. Ur. Stechow, Arnim von; Wunderlich, Dieter. de Gruyter. Berlin. 651–656.
- Kratzer, Angelika. 2012. *Modals and Conditionals*. Oxford University Press. Oxford.
- Krivčik, Varvara Fedorovna; Možeško, Nadežda Semenovna. 1985. *Staroslavjanskij jazyk*. Vyššaja škola. Minsk.
- Kuenhast, Milena. 2008. *Processing Negative Imperatives in Bulgarian – Evidence from Normal, Aphasic and Child Language*. Doktorski rad. Universität Potsdam. Potsdam.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1857. Kratki ljetopisi hrvatski. *Arkiv za povjetnicu jugoslavensku* 4. 30–65.
- Kuna, Herta. 1965. Redakcije staroslavenskog kao literarni jezik Srba i Hrvata. *Slovo* 15–16. 183–199.
- Kurz, Josef. 1969. *Učebnice jazyka staroslověnského*. Státní pedagogické nakladatelství. Praha.
- Kurzová-Ribarova, Zdenka. 1972. Iz proučavanja imperativa u staroslavenskom jeziku (Negativni imperativ u staroslavenskom jeziku u usporedbi sa stanjem u drugim slavenskim jezicima, osobito u češkom). *Slovo* 22. 52–84.
- Kušar, Marcel. 1884. *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas*. Nakladom knjižarnice D. Pretnera. Dubrovnik.
- Kuzmić, Boris. 2009. Jezik hrvatskih srednjovjekovnih pravnih spomenika. *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: Srednji vijek*. Ur. Bičanić, Ante; Damjanović, Stjepan. Croatica. Zagreb. 405–455.
- Larson, Richard K. 1988. On the double object construction. *Linguistic Inquiry* 19/3. 335–391.
- Lasnik, Howard; Saito, Mamoru. 1992. *Move α : Conditions on its Application and Output*. MIT Press. Cambridge, MA.
- Ledgeway, Adam. 2010. The Clausal Domain: CP Structure and the Left Periphery. *Syntactic Variation: The Dialects of Italy*. Ur. D'Alessandro, Roberta; Ledgeway, Adam; Roberts, Ian. Cambridge University Press. Cambridge. 38–51.
- Ledgeway, Adam; Lombardi, Alessandra. 2014. *The Development of the Southern Subjunctive: Morphological Loss and Syntactic Gain. Diachrony and Dialects. Grammatical Change in the Dialects of Italy*. Ur. Benincà, Paola; Ledgeway, Adam; Vincent, Nigel. Oxford University Press. Oxford. 25–47

- Leuta, Oleksandr Ivanovyč. 2007. *Staroslov'jans'ka mova*. Inkos. Kyiv.
- Lindstedt, Jouko. 2010. Mood in Bulgarian and Macedonian. *Mood in the languages of Europe*.
Ur. Rothstein, Björn; Thieroff, Rolf. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia. 409–421.
- Lisac, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Golden marketing – Tehnička knjiga. Zagreb.
- Lisac, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Golden marketing – Tehnička knjiga. Zagreb.
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Školska knjiga. Zagreb.
- Lozić Knezović, Katarina. 2010. *Leksik Klimantovićeve zbornika iz 1512. g.* Doktorski rad. Filozofski fakultet u Zagrebu. Zagreb.
- Lozić Knezović, Katarina. 2016. O nekim fonološkim i leksičkim osobitostima hrvatskoglagoljskoga *Zbornika fra Šimuna Klimantovića* iz 1512. godine. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 48/1. 37–63.
- Lozić Knezović, Katarina; Galić Kakkonen, Gordana. 2010. Odnos crkvenoslavenskoga jezika i govornoga jezika u hrvatskome srednjovjekovlju. *Časopis za hrvatske studije* 6. 211–226.
- Ludwig, Alfred. 1871. *Der Infinitiv im Veda: mit einer Systematik des litauischen und slavischen Verbs*. Prag: J. G. Calve'sche K. K. Univ.-Buchhandlung.
- Lunt, Horace G. 2001. *Old Church Slavonic Grammar*. Mouton de Gruyter. Berlin – New York.
- Lyons, John. 1977. *Semantics. Volume 2*. Cambridge University Press. Cambridge.
- MacRobert, Catherine Mary. 2013. The problem of the negated imperative in Old Church Slavonic. *Miklesichiana bicentennialia. Zbornik u čast dvestote godišnjice rođenja Franca Miklošiča*. Ur. Grković-Mejdžor, Jasmina. SANU. Beograd. 277–291.
- Malić, Dragica. 2002. *Na izvorima hrvatskoga jezika*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Malić, Dragica. 2007. Tragovi crkvenoslavensko-čakavskih matica u najstarijim dubrovačkim molitvenicima. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 49. 137–193.
- Mandić, David 2013. Naglasak *i*-glagolâ u govoru Banjolâ. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39/1. 69–82.
- Manninen, Satu. 2001. A Minimalist Analysis of Stage Level and Individual Level Predicates. *The Department of English in Lund. Working Papers in Linguistics* 1. <http://portal.-research.lu.se/ws/files/5246887/623558.pdf>. (pristupljeno: 14. veljače 2018.).

- Maretić, Tomo. ²1931. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Obnova Zagreb.
- Marušič, Franc Lanko; Žaucer, Rok. 2016. The modal cycle vs. negation in Slovenian. *Formal Studies in Slovenian Syntax. In honor of Janez Orešnik*. Ur. Marušič, Franc Lanko; Žaucer, Rok. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia. 167–191.
- Matasović, Ranko. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Matasović, Ranko; Pronk, Tijmen; Ivšić, Dubravka; Brozović Rončević, Dunja. 2016. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika. 1. svezak. A – Nj*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.
- May, Robert. 1985. *Logical Form: Its Structure and Derivation*. MIT Press. Cambridge, MA.
- Medeiros, David. 2013. *Formal Approaches to the Syntax and Semantics of Imperatives*. Doktorski rad. University of Michigan.
- Medeiros, David. 2015. Embedded Ancient Greek Imperatives: A Feature Transfer Analysis. *Syntax* 18/2. 124–156.
- Medini, Milorad. 1902. *Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku. XVI. stoljeće*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Menac-Mihalić, Mira. 1989. Glagolski oblici u čakavskom narječju i u hrvatskom književnom jeziku. *Filologija* 17. 81–109.
- Michaelis, Laura A. 2001. Exclamative constructions. *Language Typology and Language Universals. Volume 2*. Ur. Haspelmath, Martin; König, Ekkehard; Oesterreicher, Wulf; Raible, Wolfgang. Walter de Gruyter. Berlin – New York. 1038–1050.
- Migdalski, Krzysztof. 2006. *The Syntax of Compound Tenses in Slavic*. Doktorski rad. LOT – Netherlands Graduate School of Linguistics. Utrecht.
- Mihaljević, Ana. 2014. Hrvatskoglagojski život Marije Magdalene u odnosu na latinski predložak. *Ricerche slavistiche* 12/58. 213–293.
- Mihaljević, Ana. 2018. *Sintaksa hrvatskoglagojskih tekstova prevedenih s latinskoga*. Doktorski rad. Filozofski fakultet u Zagrebu. Zagreb.
- Mihaljević, Milan. 1990a. Upotreba povratnopojsvojne zamjenice svoj u hrvatskom ili srpskom jeziku. *Croatica, Slavica, Indoeuropaea. (Wiener Slavistisches Jahrbuch Ergänzungsband VIII)*. Ur. Holzer, Georg. Österreichische Akademie der Wissenschaften – Institut für Slavistik der Universität Wien. Vienna. 145–156.
- Mihaljević, Milan. 1990b. Veznici *ašće* i *ako* u hrvatskoglagojskim tekstovima. *Suvremena lingvistika* 29–30. 99–117.

- Mihaljević, Milan. 1995. Upitne rečenice u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 39. 17–38.
- Mihaljević, Milan. 1996. Šrke i fraške glagoljaške. *Croatica* 26/42–44. 269–280.
- Mihaljević, Milan. 1997. Jestno-niječna pitanja u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 43–44. 191–209.
- Mihaljević, Milan. 1998. *Generativna sintaksa i semantika*. Hrvatsko filološko društvo. Zagreb.
- Mihaljević, Milan. 2004. Veznik "da" u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Slavia Meridionalis* 4. 9–34.
- Mihaljević, Milan. 2009. Hrvatski crkvenoslavenski jezik. *Povijest hrvatskoga jezika. I. knjiga: Srednji vijek*. Ur. Bičanić, Ante; Damjanović, Stjepan. *Croatica*. Zagreb. 283–349.
- Mihaljević, Milan. 2011. Položaj crkvenoslavenskoga jezika u hrvatskoj srednjovjekovnoj literaturi. *Zbornik na trudovi od Megjunarodniot naučen sobir Sveti Naum Ohridski i slovenskata duhovna, kulturna i pismena tradicija (organiziran po povod 1100-godišnjinata od smrtta na sv. Naum Ohridski)*. Ur. Velev, Ilija; Girevski, Aco; Makarijoska, Liljana; Piperkoski, Ilija; Mokrova, Kostadina. Univerzitetot Sv. Kiril i Metodij. Skopje. 229–238.
- Mihaljević, Milan. 2014. *Slavenska poredbena gramatika. 2. dio: Morfologija, prozodija, slavenska pradomovina*. Školska knjiga. Zagreb.
- Mihaljević, Milan. 2016a. Tragovi južnoga puta. *Makedonski jazik* 67. 61–77.
- Mihaljević, Milan. 2016b. Korelativna uporaba pokaznih zamjenica u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. *Jezikoslovlje* 17/1–2. 413–427.
- Mihaljević, Milan. 2018. Sintaktička istraživanja hrvatskoglagoljskih tekstova: stanje i perspektive. *Visnik L'vivs'kogo universitetu. Serija filologična* 69. 66–74.
- Mihaljević, Milan. (uskoro). Udvajanje dopunjača u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. Rad izložen na 6. Hrvatskim sintaktičkim danima (Osijek, 17. – 19. svibnja 2018.).
- Mihaljević, Milan; Vince, Jasna. 2012. *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*. Hrvatska sveučilišna naklada – Državni arhiv u Pazinu – Staroslavenski institut. Zagreb.
- Miklosich, Franz. 1874. *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Vierter Band: Syntax*. Wilhelm Braumueller. Wien.
- Milčetić, Ivan. 1890. Prilozi za literaturu hrvatskih glagolskih spomenika – Priobćuje Ivan Milčetić. I. Ivančićev zbornik, II. Nepoznata glagolska knjižica tiskana 1496. III. Još jedna rijetka glagolska tiskana knjiga. Tekstovi. *Starine* 23. 39–153.
- Milčetić, Ivan. 1902. Prilozi za literaturu hrvatskih glagolskih spomenika III. Hrvatski Lucidar. *Starine* 30. 257–334.

- Milčetić, Ivan. 1911. Hrvatska glagoljska bibliografija. Dio 1. Opisi rukopisa. *Starine JAZU* 33. JAZU. Zagreb.
- Milčetić, Ivan. 1955. Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu. *Radovi Staroslavenskog instituta* 2. 93–128.
- Milojević Sheppard, Milena; Golden, Marija. 2002. (Negative) imperatives in Slovene. *Modality and its Interaction with the Verbal System*. Ur. Barbiers, Sjef; Beukema, Frits; Wurff, Wim van der. John Benjamins. Amsterdam. 245–259.
- Mirčev, Kiril. 2000. *Starob'lgarski ezik*. Faber. Sofija.
- Mišeska Tomić, Olga. 1996. The Balkan Slavic clausal clitics. *Natural Language and Linguistic Theory* 14. 811–872.
- Mišeska Tomić, Olga. 1999. Negation and imperatives. *Catalan Working Papers in Linguistics* 7. 191–206.
- Mišeska Tomić, Olga. 2006. *The Balkan Sprachbund: Morpho-syntactic Features*. Springer Verlag. Dordrecht.
- Miškeljin, Ivana. 2016. *Topicalization and Left Dislocation in English and Serbian*. Doktorski rad. Filozofski fakultet u Novome Sadu. Novi Sad.
- Miyoshi, Nobuhiro. 2002. *Negative imperatives and PF merger*. University of Connecticut. Storrs.
- Mladineo, Nikola. 2015. La versione croata glagolitica del Testamento di Abramo (1): Stato della ricerca e pubblicazione dei manoscritti inediti. *Slovo* 65. 21–64.
- Nazor, Anica. 1963. Jezični kriteriji pri određivanju donje granice crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima (prilog diskusiji o problemima crkvenoslavenskog thesaurusa). *Slovo* 13. 68–86.
- Nazor, Anica. 1980. Hrvatskoglagoljski rukopisi izvan domovine. *Istra* 3–4. 55–68.
- Nazor, Anica. 1987. Još jedna glagoljska verzija legende o svetom Nikoli. *Croatica* 18/26–28. 71–80.
- Nazor, Anica. 1990. Još jedan glagoljski tekst apokrifa o Abrahamovoj smrti. *Filologia e letteratura nei paesi slavi. Studi di onore di Sante Graciotti*. Ur. Brogi Bercoff, Giovanna; Capaldo, Mario; Jerkov Capaldo, Janja; Sgambati, Manuela. Carucci editore. Roma. 55–63.
- Nazor, Anica. 1996. Još jedan glagoljski tekst Legende o 12 petaka. *Croatica* 26/42–44. 289–302.

- Nazor, Anica. 2001. Prijevod "Lucidara" Honorija Augustodunensisa u glagoljskom prijepisu. *Godišnik na Sofijskija universitet "Sv. Kliment Ohridski."* Naučen cent'r za slavjano-vizantijski proučvanija "Ivan Dujčev" 89/8. 85–112.
- Nazor, Anica. 2016. Berčićev zbornik br. 5. Hrvatskoglagojski rukopis iz 15. stoljeća. *Glagoljski zbornik 15. st.* Ur. Nazor, Anica. SICU – Sveučilište u Zadru. Zadar. 17–24.
- Nikolić, Svetozar. 2008. *Staroslovenski jezik: pravopis, glasovi, oblici, primeri sa rečnikom.* Bard-fin – Romanov. Beograd – Banja Luka.
- Ostojić, Ivan. 1965. *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima.* Sv. 3. *Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj i Istri.* Benediktinski priorat – Tkon. Split.
- Pak, Miok; Portner, Paul; Zanuttini, Raffaella. 2008. Agreement and the subjects of jussive clauses in Korean. *Proceedings of the 37th Annual Meeting of the North East Linguistic Society (NELS 37).* Ur. Efner, Emily; Walkow, Martin. GLSA Publications. Amherst. 127–138.
- Palmer, Franck R. 2001. *Mood and modality.* Cambridge University Press. Cambridge.
- Pamjatniki 1863 = *Pamjatniki otrečennoj ruskoj literatury. Tom' II.* 1863. Sabrao i izdao Tihonravov, Nikolaj. V' universitetskoj tipografii. Moskva.
- Pantelić, Marija. 1973. Hrvatskoglagojski amulet tipa Sisin i Mihael. *Slovo* 23. 161–203.
- Pesetsky, David; Torrego, Esther. 2007. The syntax of valuation and the interpretability of features. *Phrasal and Clausal Architecture. Syntactic derivation and interpretation.* In honor of Joseph E. Emonds. Ur. Karimi, Simin; Samiiian, Vida; Wilkins, Wendy K. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia. 262–294.
- Petrović, Ivanka. 1996. Sv. Mavro Porečki u latinskoj i hrvatskoglagojskoj hagiografskoj tradiciji. *Croatica* 26/42–44. 347–374.
- Pičhadze, Anna A. 2008. Perifrastičeskij prohibitiv v drevnerusskom. *Miscellanea Slavica. Sbornik statej k 70-letiju Borisa Andreeviča Uspenskogo.* Ur. Uspenski, Fedor Borisovič. Indrik. Moskva. 228–238.
- PL 159 = *Patrologia cursus completus. Patrologia latina 159. S. Anselmus ex Beccensi abbate Cantuariensis archiepiscopi.* 1854. Ur. Migne, Jacques Paul. Paris.
- PL 184 = *Patrologia cursus completus. Patrologia latina 184. S. Bernardus Clarae-Vallensis abbas.* 1862. Ur. Migne, Jacques Paul. Paris.
- Platzack, Christer. 2007. Embedded imperatives. *Imperative Clauses in Generative Grammar. Studies in honour of Frits Beukema.* Ur. Wurff, Wim van der. John Benjamins. Amsterdam. 181–203.

- Platzack, Christer; Rosengren, Inger. 1998. On the subject of imperatives: A minimalist account of the imperative clause. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 1. 177–224.
- Poletto, Cecilia; Zanuttini, Raffaella. 2003. Making imperatives: evidence from central rhaetoromance. *The Syntax of Italian Dialects*. Ur. Tortora, Christina. Oxford University Press. Oxford. 175–207.
- Pollock, Jean-Yves. 1989. Verb movement, UG and the structure of IP. *Linguistic Inquiry* 20/3. 365–424.
- Portner, Paul. 2004. The Semantics of Imperatives within a Theory of Clause Types. *Proceedings of the 14th Semantics and Linguistic Theory Conference (SALT 14)*. Ur. Young, Robert B. CLC Publications – Cornell University Linguistics Department. Ithaca. 235–252.
- Portner, Paul. 2007. Imperatives and modals. *Natural Language Semantics* 15/4. 351–383.
- Portner, Paul. 2009. *Modality*. Oxford University Press. Oxford.
- Portner, Paul; Zanuttini, Raffaella. 2003. Decomposing imperatives. Rukopis izložen na *IX Giornata di Dialettologia*; Padova, 26. lipnja 2003. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.629.7589&rep=rep1&type=pdf> (pristupljeno: 21. veljače 2018.).
- Postma, Gertjan; Wurff, Wim van der. 2007. How to say *no* and *don't*: Negative imperatives in Romance and Germanic. *Imperative Clauses in Generative Grammar. Studies in honour of Frits Beukema*. Ur. Wurff, Wim van der. John Benjamins. Amsterdam. 205–249.
- Potsdam, Eric. 1996. *Syntactic Issues in the English Imperative*. Doktorski rad. University of California. Santa Cruz.
- Prandi, Michele. 1995. Le proposizioni finali in italiano: uno studio di grammatica filosofica. *Cuadernos de Filología italiana* 2. 45–73.
- Pranjković, Ivo. 2001. *Druga hrvatska skladnja. Sintaktičke rasprave*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- Pranjković, Ivo. ²2002. *Hrvatska skladnja. Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- Pranjković, Ivo. 2016. *Gramatika u riječima i riječi u gramatici*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Pranjković, Ivo. 2018. Glagolski načini u složenim rečenicama. *Sarajevski filološki susreti 4. Zbornik radova. Knjiga 1*. Ur. Palić, Ismail. Bosansko filološko društvo. Sarajevo. 82–88.

- Pranjković, Ivo; Badurina, Lada. 2012. Načini izražavanja imperativnosti. *Bosanskohercegovački slavistički kongres. Zbornik radova. Knjiga 1. Lingvistika*. Ur. Halilović, Senahid. Slavistički komitet. Sarajevo. 619–628.
- Quondam, Amedeo. 2005. Note sulla tradizione della poesia spirituale e religiosa (parte prima). *Paradigmi e tradizioni*. Ur. Quondam, Amedeo. Bulzoni. Roma. 127–211.
- Radošević, Andrea. 2010. Pseudo-Anselmov *Dialogus beatae Mariae et Anselmi de Passione Domini* u hrvatskoglagoljskom *Žgombičevu zborniku* iz 16. stoljeća. *Slovo* 60. 633–668.
- Radošević, Andrea. 2012. Korizmene propovijedi u *Fatevićevu zborniku* – prilog rekonstrukciji glagoljskoga *Korizmenjaka*. *Slovo* 62. 101–210.
- Radošević, Andrea. 2017. Vele lipo i korisno kompiliranje – *Liber de modo bene vivendi ad sororem* u *Grškovićevu zborniku* iz 16. stoljeća. *Croatica* 41/61. 43–72.
- RCJHR 2015 = *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. 2. svezak: vrijed'n' – zapovjednica*. 2015. Staroslavenski institut. Zagreb.
- Rehder, Peter. 1985. The Concept of the Norm and the Literary Language Among the Glagoljaši. *The formation of the Slavonic literary languages*. Ur. Stone, Gerald; Worth, Dean. Slavica Publishers. Bloomington. 183–191.
- Reinhart, Johannes. 1993. *Untersuchungen zur Syntax des Kroatisch-Kirchenslavischen. Das glagolistische Missale romanum*. Habilitacijski rad. Universität Wien. Wien.
- Reinhart, Johannes. 1996. Hrvatskoglagoljski zbornik Tomaša Petrinića iz god. 1503. (cod. Vindob. slav. br. 78). *Croatica* 26/42–44. 391–421.
- Reinhart, Johannes. 1998. Peryfrastyczne wyrażenie zaprzeczonego trybu rozkazującego w języku cerkiewno-słowiańskim: *ne bręzi* + bezokolicznik. *Tematy. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin profesora Leszka Moszyńskiego*. Ur. Szcześniak, Krystyna; Wątróbska, Halina. Wydawn. Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk. 173–179.
- Reinhart, Johannes. 2006. Die Geschichte vom Jahreskönig (Tubach 2907: King, for a year) in der kroatisch-glagolitischen literatur. *Studia Philologica Slavica. Festschrift für Gerhard Birkfellner zum 65. Geburtstag gewidmet von Freunden, Kollegen und Schülern. Teilband II*. Ur. Symanzik, Bernhard. Lit Verlag. Berlin. 575–591.
- Reinhart, Johannes. 2010. Kombinacija dvaju mirakula u hrvatskoglagoljskom rukopisu (*Grškovićev zbornik, HAZU VII 32*). *Slovo* 60. 669–686.
- Reinhart, Johannes. 2012. *Nauk sinu Vičerdovu* u hrvatskoglagoljskoj književnosti. *Slovo* 62. 211–232.
- Reinhart, Johannes. 2015. Regula Reda braće i sestara od pokore u starohrvatskom prijevodu. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 47/1. 69–83.

- Rešetar, Milan. 1898. Primorski lekcioniari XV. vijeka. (Konac). *Rad JAZU* 136. 97–199.
- Rivero, María Luisa. 1991. Long Head Movement and negation: Serbo-Croatian vs. Slovak and Czech. *The Linguistic Review* 8. 319–351.
- Rivero, María Luisa. 1993. Bulgarian and Serbo-Croatian Yes-No Questions: V⁰ Raising to *li* vs *li*-Hopping. *Linguistic Inquiry* 24. 567–575.
- Rivero, María Luisa. 1994a. Clause Structure and V-Movement in the Languages of the Balkans. *Natural Language and Linguistic Theory* 12/1. 63–120.
- Rivero, María Luisa. 1994b. Negation, imperatives and Wackernagel effects. *Rivista di linguistica* 6/1. 91–118.
- Rivero, María Luisa; Terzi, Arhonto. 1995. Imperatives, V-movement and logical mood. *Journal of Linguistics* 31. 301–332.
- Rizzi, Luigi. 1982. *Issues in Italian Syntax*. Foris Publications. Dordrecht.
- Rizzi, Luigi. 1997. The fine structure of the left periphery. *Elements of grammar*. Ur. Haegeman, Liliane. Kluwer Academic Publishers. Dordrecht. 281–337.
- Rizzi, Luigi. 2001. On the position "Int(errogative)" in the Left Periphery of the Clause. *Current Studies in Italian Syntax. Essays Offered to Lorenzo Renzi*. Ur. Cinque, Guglielmo; Salvi, Giampaolo. North-Holland. Amsterdam. 287–296.
- Rizzi, Luigi. 2004. Locality and left periphery. *Structures and beyond: The Cartography of Syntactic Structures. Volume 3*. Ur. Belletti, Adriana. Oxford University Press. Oxford. 223–251.
- Rizzi, Luigi. 2013a. The functional structure of the sentence, and cartography. *The Cambridge Handbook of Generative Syntax*. Ur. Dikken, Marcel den. Cambridge University Press. Cambridge. 425–457.
- Rizzi, Luigi. 2013b. Notes on Cartography and Further Explanation. *Probus* 25/1. 197–226.
- Rizzi, Luigi. 2017. Uniqueness of Left Peripheral Focus, "further Explanation", and Int. *Order and Structure in Syntax I: Word Order and Syntactic Structure*. Ur. Bailey, Laura R.; Sheenan, Michelle. Berlin. Language Science Press. 333–343.
- Rizzi, Luigi; Bocci, Giuliano. 2017. Left Periphery of the Clause. Primarily Illustrated for Italian. *The Wiley Blackwell Companion to Syntax. 2nd edition*. Ur. Everaert, Martin; Riemsdijk, Henk C. van. John Wiley & Sons Inc. New York. 1–30.
- Rizzi, Luigi; Cinque, Guglielmo. 2016. Functional Categories and Syntactic Theory. *Annual Review of Linguistics* 2. 139–163.

- Rooryck, Johan; Postma, Gertjan. 2007. On participial imperatives. *Imperative Clauses in Generative Grammar. Studies in honour of Frits Beukema*. Ur. Wurff, Wim van der. John Benjamins. Amsterdam. 273–296.
- Ross, John Robert. 1970. On declarative sentences. *Readings in English Transformational Grammar*. Ur. Jacobs, Roderick A.; Rosenbaum, Peter S. Ginn and Company. Waltham. 222–277.
- Rudin, Catherine; Kramer, Christina; Billings, Loren; Baerman, Matthew. 1999. Macedonian and Bulgarian *li* questions: Beyond syntax. *Natural Language and Linguistic Theory* 17. 541–586.
- Rupp, Laura. 2003. *The Syntax of Imperatives in English and Germanic. Word Order Variation in the Minimalist Framework*. Palgrave MacMillan. Basingstone.
- Rus, Dominik. 2005. Embedded imperatives in Slovenian. *Georgetown University Working Papers in Theoretical Linguistics* 4. Ur. Brandstetter, Corinne; Rus, Dominik. Georgetown University. Washington, DC. 153–183.
- Sadock, Jerrold M. 1974. *Towards a Linguistic Theory of Speech Acts*. Academic Press. New York.
- Sadock, Jerrold M.; Zwicky, Arnold M. 1985. Speech act distinctions in syntax. *Language Typology and Syntactic Description* 1. 155–196.
- Safir, Ken. 2004. *The Syntax of Anaphora*. Oxford University Press. Oxford.
- Sambunjak, Slavomir. 2000. *Jezik i stil hrvatskih glagoljskih prenja*. Književni krug. Split.
- Sambunjak, Slavomir. 2001. *Tkonski zbornik. Hrvatskoglagojski tekstovi iz 16. stoljeća*. Općina Tkon. Tkon.
- Schaden, Gerhard. 2010. Vocatives: A Note on Addressee-Management. *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics* 16/1. <https://repository.upenn.edu/pwpl/vol16/iss1/20> (pristupljeno: 10. veljače 2019.).
- Searle, John R. 1979. *Expression and meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Shlonsky, Ur. 2010. The Cartographic Enterprise in Syntax. *Language and Linguistics Compass* 4/6. 417–429
- Shormani, Mohammed Q.; Qarabesh, Mohammed Ali. 2018. Vocatives: correlating the syntax and discourse at the interface. *Cogent Arts and Humanities* 5/1. 1–37.
- Sigurðsson, Halldór Ármann. 2011. Conditions on argument drop. *Linguistic Inquiry* 42. 267–304.

- Silić, Josip; Pranković, Ivo. 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Školska knjiga. Zagreb.
- Skok, Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. JAZU. Zagreb.
- Speas, Peggy; Tenny, Carrol L. 2003. Configurational properties of point of view roles. *Asymmetry in Grammar* 1. 315–345.
- Spencer, Andrew; Luis, Ana R. 2012. *Clitics: An Introduction*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Spurna, Kateřina. 2015. Způsoby překlada pasivních tvarů a konstrukcí v charvátskohlaholské Řeholi sv. Benedikta. *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*. Ur. Badurina Stipčević, Vesna; Požar, Sandra; Velčić, Franjo. Staroslavenski institut. Zagreb. 663–677.
- Srdoč-Konestra, Ines; Lajšić, Saša. 2008. Fra Šimun Klimantović (...) *ni pisac ni pod piscem pisac*. *Fluminensia* 20/1. 73–95.
- Sreznjevski, Izmail Ivanovič. 1863. *Drevnie pamjatniki russkago pisma i jazyka (X – XIV vekov)*. V' tipografii Imperatorskoj akademii nauk'. Sankt-Peterburg.
- Stančev, Krasimir. 1991. Miscellanea di Siena (Sienski zbornik): un inedito manoscritto croato-glagolitico del XV secolo (Siena, Bibl. comunale, Ms. X.VI.13). *Ricerche slavistiche* 38. 13–52.
- Stavrou, Melita. 2014. About the Vocative. *The Nominal Structure in Slavic and Beyond*. Ur. Schürcks, Lilia; Giannakidou, Anastasia; Etxeberria, Urtzi. De Gruyter – Mouton. Berlin – Boston. 299–342.
- Stegovec, Adrian; Kaufmann, Magdalena. 2015. Slovenian Imperatives: You Can't Always Embed What You Want! *Proceedings of Sinn und Bedeutung 19*. Ur. Csipak, Eva; Zeijlstra, Hedde. LinG. Göttingen. 621–638.
- Strohal, Rudolf. 1916. *Cvêt vsake mudrosti. Najstarije hrvatsko umjetno sačuvano književno djelo iz 14. vijeka*. Tisak C. Albrechta. Zagreb.
- Strohal, Rudolf. 1917. *Stare hrvatske apokrifne priče i legende*. Tisak i naklada Lav. Weissa. Bjelovar.
- Strohal, Rudolf. 1921. *Čitanka iz književnih djela starih bugarskih, hrvatskih, srpskih i slovenačkih u I. periodu*. Kralj. zemaljska tiskara. Zagreb.
- Strohal, Rudolf. 1926. Cvêt vsake mudrosti. II. dio. *Nastavni vjesnik* 35. 92–102.
- Sturgeon, Anne. 2008. *The Left Periphery. The interaction of syntax, pragmatics and prosody in Czech*. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia.

- Sudec, Sandra. 2008. Deklinacija aktivnoga participa prezenta u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku. *Slovo* 56–57. 517–529.
- Sudec, Sandra. 2012. Naknadni zapisi u Žgombićevu zborniku i mjesto njegova nastanka. *Slovo* 62. 233–244.
- Svenonius, Elaine. 2005. *Intelektualne osnove organizacije informacija*. Benja. Lokve.
- Šimić Ana; Vela, Jozo. 2018. Dijakronijska analiza odnosa vida i pravoga jednostavnoga niječnog imperativa u hrvatskom jeziku. *Fluminensia* 30/2. 171–188.
- Štefanić, Vjekoslav. 1960. *Glagoljski rukopisi otoka Krka*. JAZU. Zagreb.
- Štefanić, Vjekoslav. 1964. Glagoljski tranzit svetog Jeronima u starijem prijevodu. *Radovi Staroslavenskog instituta* 5. 99–161.
- Štefanić, Vjekoslav. 1969. Hrvatska pismenost i književnost srednjeg vijeka. *Hrvatska književnost srednjeg vijeka od XII. do XVI. stoljeća*. Prir. Štefanić, Vjekoslav; Grabar, Biserka; Nazor, Anica; Pantelić, Marija. Zora – Matica hrvatska. Zagreb. 3–62.
- Štefanić, Vjekoslav. 1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije. II. dio*. JAZU. Zagreb.
- Štrkalj Despot, Kristina. 2007. *Sintaksa složene rečenice u srednjovjekovnim hrvatskim verzijama legende o vitezu Tundalu*. Doktorski rad. Filozofski fakultet u Zagrebu. Zagreb.
- Štrkalj Despot, Kristina. 2010a. Jedini srednjovjekovni hrvatski prozni planctus: *Plač Devi Marije iz Petrisova zbornika*. *Čakavska rič* 38/1–2. 155–181.
- Štrkalj Despot, Kristina. 2010b. Srednjovjekovna *ars memoria* i Šimun Klimantović. *Zadarska smotra* 59/1–2. 79–99.
- Tadin, Marin. 1954. Glagolitic Manuscripts in the Bodleian Library. *Oxford Slavonic Papers* 5. 133–146.
- Tandarić, Josip. 1980. Hrvatskoglagoljski ritual. *Slovo* 30. 17–87.
- Thorne, James P. 1966. English imperative sentences. *Journal of Linguistics* 2/1. 69–78.
- Tischendorf, Constantinus. 1851. *Acta Apostolorum Apocrypha. Ex triginta antiquis codicibus graecis vel nunc primum eruit vel secundum atque emendatius edidit*. Avenarius et Mendelssohn. Lipsiae.
- Turano, Giuseppina. 2017. Modal particles in Albanian subjunctive, infinitive and supine constructions: presence vs absence of clitic climbing. *Quaderni di Linguistica e Studi Orientali* 3. 61–86.
- Valjavec, Matija. 1892. *Kolunićev zbornik. Hrvatski glagoljski rukopis od godine 1486*. JAZU. Zagreb.

- Večerka, Radoslav. 1996. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax. III. Die Satztypen: Der einfache Satz*. U. W. Weiher. Freiburg-im-Breisgau.
- Vela, Jozo. 2016. O *že* kao pojačajnoj čestici u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku. *Fluminensia* 28/1. 7–18.
- Vela, Jozo. 2018. *Sintaksa infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku*. Doktorski rad. Filozofski fakultet u Rijeci. Rijeka.
- Verdiani, Carlo. 1957. Il codice Dalmatico-Laurenziano. Ms. croato dei primi decenni del XVI secolo. *Ricerche slavistiche* 5. 29–141.
- Vidović, Domagoj. 2014. *Zažapska onomastika*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.
- Vialova, Svetlana O. 2016. Uvod. *Glagoljski zbornik 15. st., sv. 2*. Ur. Nazor, Anica. SICU – Sveučilište u Zadru. 39–51.
- Villa-García, Julio. 2012. Characterizing Medial and Low Complementizers in Spanish: Re complementation *Que* and 'Jussive/Optative' *Que*. *Current Formal Aspects of Spanish Syntax and Semantics*. Ur. González-Rivera, Melvin; Sessarego, Sandro. Cambridge Scholars Publishing. Cambridge. 198–228.
- Vondrak, Wenzel. 1912. *Altkirchenslavische Grammatik*. Weidmannsche Buchhandlung. Berlin.
- Voragine, Jacobus de. 1575. *Sermones quadragesimales*. Ex officina Ioannis Baptistae Somaschi. Venetiis.
- Voragine, Jacobus de. 1850. *Legenda aurea vulgo Historia lombardica dicta*. Impensis librariae Arnoldianae. Lipsiae.
- Vučinić, Marija S. 2016. *Sintaksičke funkcije infinitiva u starijoj talijanskoj prozi (Dante, Bokačo, Makijaveli)*. Doktorski rad. Filološki fakultet u Beogradu. Beograd.
- Vučković, Josip. 2017. Srednjovjekovni itinerar po Svetoj zemlji iz *Vinodolskoga zbornika*. *Slovo* 67. 45–90.
- Zanuttini, Raffaella. 1991. *Syntactic Properties of Sentential Negation: A Comparative Study of Romance Languages*. Doktorski rad. University of Pennsylvania. Philadelphia.
- Zanuttini, Raffaella. 1994. Speculations on negative imperatives. *Rivista di linguistica* 6. 119–141.
- Zanuttini, Raffaella. 1997. *Negation and Clausal Structure. A Comparative Study of Romance Languages*. Oxford University Press. New York – Oxford.
- Zanuttini, Raffaella. 2008. Encoding the addressee in the syntax: evidence from English imperative subjects. *Natural Language and Linguistic Theory* 26. 185–218.

- Zanuttni, Raffaella; Pak, Miok; Portner, Paul. 2012. A syntactic analysis of interpretative restrictions on imperative, promissive, and exhortative subjects. *Natural Language and Linguistic Theory* 30. 1231–1274.
- Zanuttni, Raffaella; Portner, Paul. 2003. Exclamative clauses: At the syntax-semantics interface. *Language* 79/1. 39–81.
- Zeijlstra, Hedde. 2004. *Sentential Negation and Negative Concord*. Doktorski rad. University of Amsterdam. Amsterdam.
- Zeijlstra, Hedde. 2006. The Ban on True Negative Imperatives. *Empirical Issues in Syntax and Semantics* 6. 405–425.
- Zeijlstra, Hedde. 2012. There is only one way to agree. *The Linguistic Review* 29/3. 491–539
- Zeijlstra, Hedde. 2013. Not in the first place. *Natural Language and Linguistic Theory* 31/3. 865–900.
- Zhang, Niina Ning. 2010. *Coordination in Syntax*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Zhang, Shi. 1990. *The Status of Imperatives in Theory of Grammar*. Doktorski rad. University of Arizona.
- Zorikhina Nilsson, Nadezhda. 2013. The negated imperative in Russian and other Slavic Languages. Aspectual and modal meanings. *Diachronic and Typological Perspectives on Verbs*. Ur. Josephson, Folke; Söhrman, Ingmar. Amsterdam – Philadelphia. John Benjamins. 79–106.
- Zribi-Hertz, Anne. 1989. Anaphor binding and narrative point of view: English reflexive pronouns in sentence and discourse. *Language* 65. 695–727.
- Žagar, Mateo. 2012. Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanih izdanja Šimuna Kožičića Benje (uz pripremanje kritičkog izdanja *Misala hruackoga*). *Fluminensia* 24/1. 111–123.
- Xrakovskij, Viktor S. 2001. Hortative constructions. *Language Typology and Language Universals. Volume 2*. Ur. Haspelmath, Martin; König, Ekkehard; Oesterreicher, Wulf; Raible, Wolfgang. Walter de Gruyter. Berlin – New York. 1028–1038.
- Wackernagel, Jacob. 2009. *Lectures on Syntax: With Special Reference to Greek, Latin, and Germanic*. Ur. David Langslow. Oxford University Press. Oxford – New York.
- Wurff, Wim van der. 2007. Imperative clauses in generative grammar: An introduction, *Imperative Clauses in Generative Grammar. Studies in honour of Frits Beukema*. Ur. Wurff, Wim van der. John Benjamins. Amsterdam. 1–94.

ŽIVOTOPIS

Josip Galić rođen je u Splitu 1990. godine. Godine 2013. diplomirao je hrvatski jezik i književnost i talijanski jezik i književnost na Filozofskome fakultetu u Splitu. Tijekom studija usavršavao se na sveučilištima u Varšavi, Bariju i Salentu (Lecce). Godine 2011. dobio je Rektorovu nagradu za izvrsne rezultate ostvarene na studiju. Godine 2014. upisao je Poslijediplomski doktorski studij lingvistike na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od iste je godine asistent na Odjelu za kroatistiku Sveučilišta u Zadru. Tajnik je časopisa *Croatica et Slavica Iadertina*. Bio je tajnik i član organizacijskoga odbora Međunarodne ljetne škole hrvatskoga jezika, književnosti i kulture *Zoranićeva arkadija* 2015. Bio je član organizacijskoga odbora dvaju izdanja Međunarodne studentske konferencije *Slavistička filologija 21. stoljeća* (Zadar, 2015.; 2017.) i Međunarodnoga znanstvenog skupa o djelu Ive Brešana *Prvi Brešanov svibanj* (Zadar, 2018.). Od 2015. do 2019. g. sudjelovao je na istraživačkome projektu Hrvatske zaklade za znanost "Dijalektološka i jezičnopovijesna istraživanja hrvatskoga jezika" (voditelj: prof. dr. sc. Josip Lisac), a od 2016. sudjeluje na projektu "Zvučni atlas hrvatskih govora" (voditelj: prof. dr. sc. Velimir Piškorec). Glavna su mu područja znanstvenoga interesa dijalektologija, povijest hrvatskoga jezika i hrvatski crkvenoslavenski jezik. Objavio je više znanstvenih radova i sudjelovao na nekoliko znanstvenih skupova u Hrvatskoj i inozemstvu.

Uredničke knjige

- Božin, Davor. 2017. *Rječnik i govor starih žitelja otoka Rave*. Ur. Faričić, Josip; Galić, Josip. Ogranak Matice hrvatske u Zadru. Zadar.
- Bibliografija Josip Lisca*. 2019. Ur. Čupković, Gordana; Galić, Josip. Sveučilište u Zadru. Zadar.

Znanstveni radovi

- Nigoević, Magdalena; Galić, Josip. 2012. *Figuratività dei titoli giornalistici italiani e croati*. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* 5. 265–277.
- Nigoević, Magdalena; Galić, Josip. 2013. *Titolazione giornalistica italiana e croata a confronto*. *Italica Belgradensia* 1. 198–212.
- Runjić-Stoilova, Anita; Galić, Josip. 2013. *The Representation and Reception of Paraphrase in Newspaper Headlines. What Do We Know About The World? Rhetorical and Argumentative Perspectives*. Ur. Kišiček, Gabrijela; Žagar, Ž. Igor. Windsor Studies in Argumentation – Digital Library Dissertationes series. Windsor. 257–269.

- Brešan, Tanja; Galić, Josip. 2014. Sklonidbeni sustav imenica Budmanijeve Grammatice della lingua serbo-croata (illirica). *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 52/2. 499–520.
- Galić, Josip. 2014. Jednostavni glagolski oblici u *Hrvojevu misalu*. *Slovo* 64. 79–152.
- Galić, Josip. 2015. Složeni glagolski oblici u četveroevanđelju *Hvalova zbornika*. *Croatica et Slavica Iadertina* 11/1. 19–36.
- Galić, Josip; Lisac, Josip. 2015. Govor otoka Vira i njegov leksik. *Čakavska rič* 43/1–2. 5–30.
- Galić, Josip. 2016. Prozodijske osobitosti govora Niskoga u Dalmatinskoj zagori. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* 9. 37–56.
- Galić, Josip. 2016. Jednostavni glagolski oblici u *Hrvojevu misalu* i *Hvalovu zborniku*. *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva*. Ur. Kuštović, Tanja; Žagar, Mateo. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb. 119–138.
- Galić, Josip. 2016. Složeni glagolski oblici u *Hrvojevu misalu*. *Šesti hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova. Prvi svezak*. Ur. Botica, Stipe; Nikolić, Davor; Tomašić, Josipa; Vidović Bolt, Ivana. Hrvatsko filološko društvo. Zagreb. 3–13.
- Galić, Josip; Lisac, Josip. 2016. Čakavština Milene Rakvin Mišlov i kaljski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 20. 57–78.
- Galić, Josip; Lisac, Josip. 2016. Virski govor. *Otok Vir*. Ur. Magaš, Damir. Zadar – Vir. Sveučilište u Zadru – Općina Vir. 465–474.
- Galić, Josip. 2017. Govor otoka Rave. *Rječnik i govor starih žitelja otoka Rave*. Božin, Davor. Ogranak Matice hrvatske u Zadru. Zadar. 11–60.
- Galić, Josip. 2017. Gramatičko ustrojstvo rečenice u nišćanskome govoru. *Domaća rič* 12. *Zbornik radova*. Ur. Paštar, Ivan. Ogranak Matice hrvatske u Zadru – Ogranak Matice hrvatske u Pagu. Zadar – Pag. 205–230.
- Galić, Josip; Lisac, Josip. 2017. Kajkavski govori u okolici Jastrebarskog: Petrovina i Domagović. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 21. 129–145.
- Galić, Josip; Hadžihalilović, Sandra. 2017. Osnovne značajke kaljskoga govora. *Kali*. Ur. Faričić, Josip. Sveučilište u Zadru, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Općina Kali. Zadar. 407–423.
- Galić, Josip; Mihaljević, Milan. 2018. Jedan zanimljiv dijalektizam u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Od fonologije do leksikologije. Zbornik u čast Mariji Turk*. Ur. Stolac, Diana. Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Rijeka. 103–112.

- Galić, Josip. 2018. Fonološke osobitosti *Zbornika u Berčićevoj zbirci br. 5 i Fatevićeva zbornika duhovnoga štiva*. *Slovo* 68. 99–169.
- Galić, Josip. 2019. Izražavanje dopusnosti u govoru Niskoga u Dalmatinskoj zagori. *Domaća rič 13. Zbornik radova*. Ur. Paštar, Ivan. Ogranak Matice hrvatske u Zadru. Zadar. 193–204.

Ostali radovi (izbor)

- Galić, Josip. 2014. Dostojan početak novoga izdavačkog niza (Stjepan Damjanović: Novi filološki prinosi). *Zadarska smotra* 63/4. 180–190.
- Galić, Josip. 2015. Kapitalno kroatističko djelo (*Hrvatski crkvenoslavenski jezik*). *Zadarska smotra* 64/2. 193–202.
- Galić, Josip. 2015. O liku i djelu Ljudevita Jonkea. (Ljudevit Jonke, *Rasprave i članci*). *Zadarska smotra* 64/4. 207–211.
- Galić, Josip. 2015. Vrijedilo je čekati (Milan Mihaljević, *Slavenska poredbena gramatika, 2. dio: Morfologija, Prozodija, Slavenska pradomovina*). *Zadarska smotra* 64/4. 221–224.
- Galić, Josip. 2016. Novi jezikoslovac u Stoljećima hrvatske književnosti. (Dalibor Brozović, *Rasprave i članci*). *Zadarska smotra* 65/1–2. 297–305.
- Galić, Josip. 2016. Iznimno vrijedna knjiga (*Povijest hrvatskoga jezika. 4. knjiga: 19. stoljeće*. Ur. Bičanić, Ante; Lisac, Josip; Pranjković, Ivo; Samardžija, Marko). *Croatica et Slavica Iadertina* 12/2. 620–627.
- Galić, Josip. 2017. Besjede o Besjedama (Vuk-Tadija Barbarić, Marijana Horvat, Martina Kramarić, Andrea Radošević, *Besjede fra Matije Divkovića*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016.). *Croatica et Slavica Iadertina* 13/2. 374–379.
- Galić, Josip. 2017. Dijalektološke, jezičnopovijesne i književnopovijesne teme (Josip Lisac, *Dijalektološki i jezičnopovijesni ogledi*, Zagreb: Matica hrvatska, 2016.). *Croatica et Slavica Iadertina* 13/2. 387–395.
- Galić, Josip. 2017. Disertacija profesora Josipa Lisca. *60 godina zadarskoga Odsjeka za hrvatski jezik i književnost*. Ur. Peričić, Helena. Sveučilište u Zadru. Zadar. 75–81.
- Galić, Josip. 2017. Ravsko glagoljsko četveroknjižje. Riznica glagoljaške kulture i hrvatske pismenosti otoka Rave, I. Glagoljske matične knjige Župe Uznesenja Blažene Djevice Marije na Ravi, 1613. – 1830.; II. Glagoljska madrikula Bratovštine sv. Roka, 1764. – 1892.; Glagoljska kopija iz Libra kvaterna, 1769. – 1849.; III. Fatevićev zbornik duhovnog štiva, 1617.; IV. Svaštice. *Slovo* 67. 199–208.